Librairie universelle,
ancienne & moderne,
de
A. J. van TETROODE,
Kalverstraat, *N°.* 38.

van Eys.

NATUURLYKE HISTORIE VAN HOLLAND.

DERDE DEEL.

Digitized by the Internet Archive
in 2016

https://archive.org/details/natuurlykehistor312fran

NATUURLYKE HISTORIE VAN HOLLAND.

DOOR

J. LE FRANCQ VAN BERKHEY. M. D.

DERDE DEEL.

MET NOODIGE AFBEELDINGEN.

TE AMSTERDAM,

By YNTEMA en TIEBOEL.

MDCCLXXVI.

NATUURLYKE HISTORIE VAN HOLLAND.

DOOR

J. LE *FRANCQ VAN BERKHEY.* M. D.

DERDE DEELS EERSTE STUK.

MET NOODIGE AFBEELDINGEN.

TE AMSTERDAM,
By YNTEMA *en* TIEBOEL.
MDCCLXXII.

KORTE INHOUD
DER
HOOFDSTUKKEN
VAN HET
DERDE DEELS, EERSTE STUK.

INLEIDING tot de *Natuurlyke Historie der Dieren van Holland.* - - - . Bladz. 1

EERSTE HOOFDSTUK.

Bepaling van het Ryk der Dieren. *Waarin hun bestaanlyk en werktuiglyk Leeven, mitsgaders de Werking hunner Zintuigen ter onderscheidinge der Weezens van het Ryk der Planten en Delfstoffen, worden onderzogt.* - - - - - - 28

TWEEDE HOOFDSTUK.

Gaande over de oorspronglyke Voortteeling der Dieren, *en wel byzonder raakende de verschillende gedagten deswegens.* - - - - 66

DERDE HOOFDSTUK.

Handelende over de Natuurlyke Eigenschappen der Dieren, *in 't algemeen, met betrekking tot die van Holland in 't byzonder.* - - - 113

VIERDE HOOFDSTUK.

Behelzende eene Overweeging der beste Rangschikkinge, *die men, ter bepaalinge van een Samenstel, raaken-*

ken-

kende de Natuurlyke Historie der Dieren van Holland, kan volgen. - - - - 199

VYFDE HOOFDSTUK.

Handelende over de Eerste Afdeeling van het Ryk der Dieren, *of het eenige heerschende dierlyke Weezen, den* MENSCH: *waar onder bepaaldlyk de oude Volksoorsprong der Hollanderen, benevens derzelver Voortplanting, tot op onze dagen, beschreeven word.* 335

ZESDE HOOFDSTUK.

Waarin de oude en hedendaagsche eigene Gestalte en Kleedy, *mitsgaders* de natuurlyke Aart en Geneigdheid *der Hollanderen, beschreeven worden.* 436

DERDE DEELS, TWEEDE STUK.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Vervolg van het voorige Hoofdstuk; *gaande wel byzonder over de Inwoonders der Overmaassche, Hooge Zuidhollandsche en Ysselöeversche Landen, tot in en langs Delfland en Schieland, in deeze Agttiende Eeuwe.* 685

AGTSTE HOOFDSTUK.

Verdere beschouwing van de Volkseigene Gestalte en Kleeding, *mitsgaders* de Getemperdheid *en* Gemoedsneigingen *der Hollanderen, in deeze Agttiende Eeuw; byzonder met betrekking tot dezulken, die het hartje van Zuid-Holland en de Zeekusten bewoonen.* 775

NEGENDE HOOFDSTUK.

Vervolg en ſlot der beſchouwing van de Volkseigene Geſtalte en Kleeding; *mitsgaders* de Getemperdheid en de Gemoedsneigingen *der Hollanderen, in deeze Agttiende Eeuw. Byzonder met betrekking tot de Inwoonders van Kennemerland en Noord Holland; benevens die der Eilanden aan deeze Kust.* - - 887

TIENDE HOOFDSTUK.

Behelzende nog eenige byzondere Aanmerkingen, over het karakter der Hollandſche Stedelingen, *in onderſcheidinge van die van* 't Platte Land, *alvoorens beſchreeven.* - - - - - 1024

ELFDE HOOFDSTUK.

Handelende over de Volksgewoonten, *en* Landseigen Plegtigheden der Hollanderen: *inzonderheid over dezulken, die by hunne* Huwelyken *plaats hebben.* 1095

TWAALFDE HOOFDSTUK.

Betreffende de Vrugtbaarheid, Geboorte en Opvoeding der Hollanderen, *benevens hunne* Plegtigheden, *daar toe betrekkelyk.* - - - 1145

DERDE DEELS, DERDE STUK.

DERTIENDE HOOFDSTUK.

Waarin de Kinderlyke Vermaaken, de Volkseigen Lichaamsoefeningen, de Uitſpanningen, *en* de Wedſpelen *der Natie voorgeſteld worden.* - - 1331

VEERTIENDE HOOFDSTUK.

Handelende over de Oude en Nieuwe Balſpelen der Hollanderen, *mitsgaders over eenige hunner* Uitſpanningen. - - - - - 1386

VYFTIENDE HOOFDSTUK.

Beſchryvende de Dobbelſpelen, *en eenige daartoe betrekkelyke Vermaaklykheden der Natie.* - - 1413

ZESTIENDE HOOFDSTUK.

Behelzende eenige Aanmerkingen over de Spys en den Drank *der Hollanderen.* - - - 1461

ZEVENTIENDE HOOFDSTUK.

Handelende over de Natuurlyke Lands- en Volks-Ziekten *der Natie; welken, zo uit de geſteldheid der Lugt en des Lands, als uit die des Volks zelven, en hunne Leevenswyze, voortvloeijen.* - - 1551

AGTTIENDE HOOFDSTUK.

Waarin de naaste bepaalingen van den Leeftyd *der Hollanderen overwogen worden.* - - 1741

NEGENTIENDE HOOFDSTUK.

Handelende over de Oude en Nieuwe Volkseigene Begraafnis-Plegtigheden *der Hollanderen.* 1783

BERIGTEN EN OPHELDERINGEN. 2011

INLEIDING

TOT DE

NATUURLYKE HISTORIE

DER

DIEREN

VAN

HOLLAND.

Eindelyk mag het ons gebeuren, na een natuurkundig onderzoek van de aanmerkelykſte voorwerpen, die zig in den ſchoot der Vaderlandſche voedſtergronden opdoen, uit de groeven der Beddingen van Holland, op derzelver oppervlakte te ſtappen. En hier vertoont zig, op de oppervlakte van dien wonderlyken en gantsch heerlyken grondſlag, een allerbekoorlykst Paradys; voorzien met een aantal van Schepſelen, die, als zoo veele luisterryke en ontegenſpreekelyke getuigen van den Ma- INLEIDING.

INLEIDING. Majeſtueuzen Schepper van 't Heeläl, onzen gedagten eene diepe eerbied, onzer overweegingen een aandagtig onderzoek, en onzer penne eene naauwkeurige beſchryving afvorderen. Nu ſtaa ik met myne dierbaare Landgenooten, die, met eene toegenegen doorbladering van myn *Tweede Deel*, my zoo gunſtig, als 't ware, in het omwroeten der Hollandſche Beddingen vergezeld hebben, verder door groene beemden, lommerryke dreeven, over bekoorelyke heuvelen, en langs zoetvloeiende beekjes of bruiſchende zeeſtranden, het daar op en daar in leevende Gedierte na te ſpeuren.

Voorwaar bekoorlyke onderwerpen, aangenaame verlustigingen, en nutte beſpiegelingen; waar door wy, ons van ons zelven verwyderende, tot de afgelegenſte grenspaalen der dierlyke vermogens afzakkende, en van daar weder opklimmende tot het heerlyke, wyze en goede, dat boven ons beſtaat; tot eene allerdankbaarſte, en niet min eerbiedige, overtuiging en erkentenis van onze verpligting, jegens den Schepper aller dingen, geleid worden. Hier tog is het, dat wy Menſchen, ſchoon we voortreffelyker zyn dan het Vee, dan al het gedierte der lugt, des velds, en der wateren, nogtans door de ſpreekende Natuure, die Gods ſtem is, geleerd worden; hoe alles, door eene ſamenſchakeling van trapswyze veranderingen aaneenverbonden, eene onderlinge betrekking heeft, tot het

be-

bedoelde van Gods wyze Scheppinge, in 't voortbrengen van ons Menſchen, en nog uitneemender Weezens dan wy zyn. De ons omringende, en met ons leevende, Dieren, ſtrekken ons daar in tot onderwyzers, gelyk de oplettende Job al vroeg voortreffelyk aanduidde. „ Waerlick, zegt hy, „ vraeght doch de beesten, ende elck een „ van dien zal 't u leeren: ende het gevogelte des hemels, dat ſal 't u te kennen geven: ofte ſpreeckt tot de aerde, „ ende ſy ſal het u leeren: oock ſullen het „ u de visſchen der zee vertellen. Wie „ en weet niet uyt alle deſe dat de hant „ des HEEREN dit doet? in wiens hant „ de ziele is van al dat leeft, en de geest „ van alle vleesch des menſchen". Dus ſprak de wyze en natuurkundige Job reeds ten zynen tyde, zoo ſpraken ook laatere Wysgeeren, en 't is in onze dagen nog de taal van alle rechtſchaapen onderzoekers; die door eigen onderzoek, in de geheimen der Natuur, om zoo te ſpreeken, omzwervende, de vernuftigſte en afgetrokkenſte denkbeelden, binnen de paalen van de oneindige en onnaſpeurlyke Wysheid des alleen alles Magtigen, hebben beperkt gezien; ondervindende hoe alles gekluisterd is aan dat groote woord, *tot hier toe en niet verder*. Hoor in dit geval, met my, de kragtige uitdrukkingen van een der grootſte Lichten onzer eeuwe, die, met een allerſcherpst en dikwerf allerſtoutst vernuft, door de afgetrokkenſte denkbeelden en ver-

INLEIDING.

Job XII. vs. 7, 8, 9, 10.

INLEIDING. onderſtellingen, in de geheimen der Natuure is ingedrongen, en dezelve getragt heeft te bepaalen; hoor den beroemden DE BUFFON, in zyne Inleiding tot de beſchryving van het Ryk der Dieren aldus ſpreeken:

„ In den drang van voorwerpen, die onze Aardbol ons ter beſchryvinge aanbied, en onder het ontelbaar getal van verſchillende voortbrengſelen, waar mede dezelve bedekt en bevolkt is, behouden de Dieren den eerſten rang: zoo door de overeenkomende betrekking die zy met ons hebben, als door het oppergezag dat wy in hun, boven de planten of onbezielde weezens, erkennen. De Dieren hebben inderdaad, door hun gevoel, door hunne gedaante, en door hunne beweeging, meerder betrekking tot de zaaken die hen omringen, dan de Planten. En deeze hebben, door haare ontrolling, gedaante, aangroeijing, en uitwendige deelen, insgelyks een grooter getal betrekkelykheden, met de uitwendige voorwerpen, dan de Mineraalen of de Steenen; die geene de minſte zigtbaare vertooning van leeven of beweeging bezitten.

„ Het is dus, uit dit groot getal van betreklykheden, zeker, dat de Dieren boven de Planten, en de Planten wederom boven de Mineraalen zyn. Wy Menſchen zelven, indien wy alleen het ſtoflyke gedeelte van ons beſtaan in agt neemen, zyn, in dit opzicht, niet boven het gedierte verheven, dan door eenige uitſteekende

dee-

deelen, als de Tong en de Handen, die wy met meerder vernuft gebruiken. En ſchoon alle werken des Grooten Scheppers in zig zelven volmaakt zyn, mogen wy egter, naar onze wyze van denken en gewaarwording, onbeſchroomd ſtellen, dat de Dieren volmaakter ſchepſelen der Natuure zyn, dan de Planten; en dat de Mensch wel als het grootſte meesterſtuk van die allen aangemerkt mag worden. En voorwaar, welk eene ſamenvoeging, welke kragten, welke werktuigen en beweegingen zyn 'er niet al opgeſlooten, in het zoo kleen ſtoflyk of lichaamlyk deel, dat een Dier uitmaakt? Wat al betrekkingen, hoedanig eene eenſtemmigheid, (*Harmonie*) welk een onderling verband ziet men tusſchen de deelen? Hoe juist is de ſchikking der ledemaaten? Wat is hier een onnagaanbaar getal van overeenſtemmingen, oorzaaken, uitwerkingen en grondbeginſelen, die wy niet kennen, dan door vooronderſtellingen, welke zeer moeilyk voor ons te begrypen zyn; en waar van wy veelal zoo weinig weeten, door de gewoonte, van 'er geen agt op te ſlaan? Ondertusſchen, hoe voortreffelyk deeze werken ons ook voorkomen, het wonderbaarlykſte nogtans ſchynt in het deelbaar niet gelegen te zyn; 't is voornaamlyk in de opvolging, de vernieuwing, en het duurzaame beſtaan der ſoorten; daar de Natuur geheel en al voor ons onnaſpeurelyk en onbegrypelyk is. Dat wonderlyk vermogen van

INLEIDING.

INLEIDING. zyn gelyken bestendig voort te brengen, het welk zig in de Dieren en Planten zoo tastbaar voordoet; die soort van eenheid, (of liever altoosduurende onveranderlyke gelykheid aan zyne soort,) welke onwrikbaar stand houd, en als 't ware eeuwig vast staat; dat voortteelende grondbeginsel, 't welk onophoudelyk werkzaam is, zonder eenige vernietiging; *dit alles schynt voor ons een (Godlyk) geheim, welks diepte ons niet geoorloofd is te peilen* (*)".

Op deezen voet voortredeneerende, erkent die beroemde Schryver, in zyne allerscherpste navorschingen, telkens de paalen, waarin zyn natuurkundig menschlyk vernuft beperkt word. De groote Ridder LINNÆUS voelt zig, na de optelling van zoo veele Dieren en Planten, waarin niemand hem gelyk is, mede gedrongen, om de onuitputtelyke bron der Dier- en Plant-kunde te erkennen, en de wysheid des grooten Scheppers te eerbiedigen, 't welk hem beweegt, om, aan het hoofd van alle zyne schrandere samenstellen, te plaatsen, Davids woorden, die wy ook, by den aanvang van dit ons *Derde Deel*, de onzen maaken.

Hoe groot zyn uwe wercken, ó HEERE! Gy hebt se alle met wysheyt gemaeckt, het aerdtryck is vol van uwe goederen.

Psalm CIV. vs. 24.

Daar

(*) *Hist. Natur. des Animaux.* Chap. prem.

Daar nu alle vernuftige Natuurkundigen (*) hunne Verhandelingen, met zulke overtuigelyke eerbiedingen voor den ontzachelyken Maaker en Alleenheerſcher van 't Heeläl beginnen; daar Reden en Godsdienst de ſterkſte Geesten, en de ſchranderſte Wysgeeren aan den band der overtuigende Dier- en Plant-kunde legt; daar alles wat ons in de natuurkundige beſchouwinge der Dieren voorkomt, dat groote oogmerk ten grondſlage, en ons weezenlyk nut ten doel heeft; waarom dan, myne dierbaare Landsgenooten, zouden wy, by den aanvang van dit *Derde Deel*, waarin wy een ontelbaar aantal van wonderen zullen ontmoeten; waarom dan zouden wy niet belyden, dat dit alles Gods werk is; tot welks beſchouwing wy geſchapen zyn, en waarin wy ons behooren te oeffenen? Immers zyn onze oogen, onze handen, onze zintuigen, waarin wy boven de Dieren geſteld zyn, niet te vergeefsch geſchapen. Wy zyn zekerlyk in veel te uitmuntenden ſtaat van redelyke kenniſſe geformeerd, dan dat wy onze kunde niet zouden uitbreiden, door de opmerkzaame beſpiegelingen van zo veele heerlyke weezens, waar mede onze Aarden

INLEIDING.

(*) De vermaarde J. THEOD. KLEIN, de tegenſtreever van LINNÆUS, draagt zyn ſamenſtel der Dieren, met geboogen kniën, aan Gode zelven op: en veele anderen zyn hem hier in nagevolgd. Een gebruik dat by veele Duitſchers in zwang is; dog ons gantsch vreemd voorkomt.

INLEIDING. en Water-bol alomme verſierd is. Vooral mag men zulks op goeden grond verwagten van ons Hollanders, die, zoo 'er eenige Natie in de Waereld is, van alle Eeuwen af, zelfs in de duisterſte en onkundigſte tyden, den grooten Schepper van 't Heeläl uit zyne werken erkenden. Hierin tog zyn wy Nederlanders, met onze broeders de Duitſchers, boven alle andere Volken van den Aardbodem te noemen. Een onwraakbaar getuige hier van is TACITUS, die van onze Batavieren ten zynen tyde meld, hoe ze toen reeds dat natuurkundige begrip bezaten; 't welk den Ridder HOOFT (*) zyn *Bato* doet zeggen:

De goedtheen die zich zelfs ons ooit te nut uitdeelden,
Verheffen wy als Goôn; maar eeren z' in geen beelden.
Want 't ſterflyk hoofdt verciert, hoe diep het zich beraê,
Geen maakſel, of het gaat hunn' heerlykheidt te naa.
Ook zyn wy ongewoon, 't geen, dat zich niet begrypen
Van al de wereldt laat, in tempels te benypen:
Maar wyën wel, tot eere der heiligheên, in 't woudt
Een levendige kerk, van ongekorven hout. enz.

Overeenkomſtig waar mede wy ook onzen *Claudius Civilis*, dus ſpreekende invoeren.

Wy

(*) HOOFT, *Gedigten*, in zyn *Bato*, en *Claudius Civilis*, *Herſteller der Bataafſche Vryheid*, Treurſpel.

Wy doen de Godheid niet verheffen,
Op Parisch marmer, grootsch in 't oog,
Neen, d'Opperheerſcher hier om hoog
Is door geen Menſchen te beſeffen. enz.

INLEIDING.

Wel aan dan, myne Landsgenooten, dat wy gebruik maaken van deeze gelegenheid, daar wy in zulk een gezegend Gewest woonen, daar Reden, Godsdienst en Natuurkunde, als drie onbevlekte ſchoonheden, met een eensgezind hart, de handen te ſamen ſlaan, om met ons, onder de Vaderlandſche lommer, den reinen ſluier der Natuurlyke Heerlykheden van dit Land, te ontrollen. Laat 'er ons gebruik van maaken, in ſpyt der dartele en wellustige Spotteren, die, bezield met veragting voor de dierbaarſte panden van een vryen en zuiveren Godsdienst, eerlyke en nederige kundigheden, als dweepagtige denkbeelden uitbazuinen, die, in de ſchuilhoeken van duistere ſpelonken, door geene Godlyke ſtraalen deezer ſchoonheden verlicht, in eene nagtwolk van onkunde en willekeurige domheid gedompeld blyven.

Wel aan, myne Broeders, voegen wy ons ſamen, treeden wy voort, en laat ons, de ſpotterny manmoedig verſmaadende, de Dierlyke Weezens, die ons omringen, tot eer van den Schepper, tot nut van onze Landsgenooten, en alle onze Medemenſchen, opſpeuren, beſchouwen, en derzelver voornaamſte byzonderheden aandagtig

INLEIDING. overweegen. Duizend Schoonheden, duizend Wonderen, duizend opmerkenswaardige Voorwerpen zullen ons overvloedige ſtoffen, tot leerzaame en nutte redenkavelingen aan de hand geeven. Het ſterkgezenuwde Paard, in 't eigen Land geſokt, zal ons, met de ploeghaam op de lendenen, zyn nuttig gebruik voor Land- en Vee-bouw leeren kennen: of, voor een Hollands Speelwagentje geſpannen, al zagtjes voortſtappende langs den voet der heuvelige Zandduinen, aan ons gelegenheid geeven, om te letten op het Lamme Conyntje, 't welk in de braamhaagen gaat laveien: dat te gelyk onze aandagt zal opwekken, tot een natuurkundig onderzoek, hoe men het Geſlagtsonderſcheid van den ſchichtigen Veldhaas, die voortvlugtig opſpringt, hebbe te bepaalen. En lust het ons eens af te treeden, om, vergezeld van een kundig Jaager, de Conyntjes te belaagen, door een bloedgierig Foret, of daar op afgeregt Wezeltje; dan zullen ons die roofzugtige Dieren van zelven opleiden, om ook hen te beſchouwen; en tevens gade te ſlaan, hoe deeze Dieren onder de voornaamſte en gedugtſte Roofdieren van ons Land te tellen zyn. Zy zullen ons doen opmerken, hoe wy, in dit gezegende Land, voor geene woedende Tygers, moorddaadige Veelvraaten, en dergelyke wreede Dieren, daar Azië, Afrika en Amerika onder zugt, te vreezen hebben; en hoe ook deeze kleene roofzugtige Diertjes voor ons ſchuw en voortvlugtig

zyn.

zyn. Verkiezen we, van dit Jagtvermaak voldaan zynde, voorts weder ten wagen te gaan, wy kunnen een weg neemen, die langs onze groene grazige weiden loopt, op welken eene verrukkende beschouwing onzer schoone Runderen, Schaapjes, Geitjes, en huppelende Lammeren, ons aanleiding geeft tot weezenlyke nutte bespiegelingen. Eischt het moedige Ros eenige verkwikking en rust, en zoeken wy, in stede van eene pragtige, niet zelden morsige, herberg, den reinen Noord- of Zuid-Hollandschen Veestal, voor eene pleisterplaats, dan zullen wy op elken stap, dien wy voortzetten, iets opmerkenswaardigs ontmoeten. Geen ruwe Esschen Stok, geen Schup of Spade, geen houten Melkmouw of uitgehoolde Nap, geen gladgeschuurde Emmer, of ander Bouwtuig, zelfs tot op het geringste Touwtje, of alles heeft een nuttig einde, onzer aandagt overwaardig. Bezoeken wy dan zelfs den vunsen Verkenstal, we zullen zien, hoe dat onreine Dier, door konst gemest, zyn nut aanbrengt: en tevens, lettende op de norsse Zeuge, met haare speelende biggetjes, gewaar worden, hoe sterk de Natuur de voortteelings kragt in de baarmoeder gelegd heeft! En zoo al het keffende Huishondje, of de blaffende Werfdog, onze redenkavelingen mogten stooren; geene zwaarigheid; ook deezen zullen ons roepen, om op de zoo veelvuldige wonderlyke vermengingen hunner soorten agt te geéven. Hier zal ons daar benevens

INLEIDING.

INLEIDING.

vens het ſtreelende Poesje, met een gevangen Rat of Muisje, in de kaaskelder betrapt, te gemoet komen, en haar prooi voor onze voeten nederleggen; om ons haare natuur, en haaren natuurlyken vyand, in opmerking te doen neemen. Ontſnapt, by geval, het vaale Muisje boschwaard in, ook daar zullen wy zyn tweeden vyand, den ſcherpgedoornden Egel, kunnen aantreffen; die, met een ſterkgezenuwden rug, de huid inkrimpende, het Beestje tusſchen zyn doornen indrukt. En als wy eindelyk, opgetoogen door de beſchouwing van zoo veele verrukkende voorwerpen, onze beſpiegelingen een weinig willen verpoozen; of als de tyd ons tot het vertrekken noopt, dan zullen wy, uit het gastvrye en rondborſtige hart van den vriendlyken Huiswaard en zyne Huiswaardin, het roemwaardige karakter van een braaven Hollander kunnen opmaaken. Zyn handel en wandel zal ons den Mensch doen beſchouwen als een voortreffelyk Schepſel, dat, met Reden en Godsdienst begaafd, ver boven 't onvernuftige Vee verheven is. Kunnen wy beſluiten, eenigen tyd by hem te vertoeven, hy, aan de eenvoudige natuur en ondervinding gewoon, zal ons nog duizend gelegenheden verſchaffen, om ook de ſtreelende gorgelen, en flikkerende vederen der Vogelen gade te ſlaan: het zy zyne werf krielt van kakelende Hoenderen, of zyn Duiventul wel voorzien zy, met kirrende Duiven, en zyne kroosſlooten van kwacken-

kende Eendjes en Watervogelen grimmelen; of dat zyne Zoontjes ons goudgeele Cysjes, purperbonte Puttertjes, en graauwe Koddenaartjes, in den knip gevangen, aanbrengen. Zy zullen ons zelfs de nestjes, met de eirtjes, of de pas gekipte jongen, verleenen, en de jonge Leeuwrikjes op groene zoodjes voor ons opvoeden. Ja, 't geen wy in onze Boeken opzoeken, om der Dieren huishouding na te gaan, dat zal het oprechte verhaal van den aankomenden jongeling ons door ondervinding leeren. Hy kent den roofzugtigen Sperwer, en hoogvliegenden Valk; ook is hy ervaren in de listen van het Aexſter geſlagt, dat hy dikwerf aartig leert klappen. En zoo wy ons met hem, die alle de wegen en toegangen kent, boschwaards begeeven, zullen we duizend gelegenheden vinden, om ons Vaderlands Pluimgedierte naauwkeurig te beſchouwen. Vergezeld van den kundigen Veldeling, zullen wy de nestjes en ſchuilhoeken der ſchelzingende Nagtegaalen, en Winterkoningjes; de hangende wieg der goudgeele Wielewaalen; het dooreengevlogten verblyf der Pimpelmeesjes, opzoeken, en derzelver wonderlyke huishouding, op onze zaktafeltjes, aantekenen. Rusten wy eens onder het rieten dak van een hoogen Hooiberg, dan zal het kryſchende Zwaluwtje, om ons zweevende, ons doen denken, aan deszelfs tot nog toe twyffelagtige winterverblyf: daar benevens zal ons oog getrokken worden door den dankbaaren Ooi-

INLEIDING.

INLEIDING. Ooijevaar, die, op den top des hooibergs, zyne jongen, met een klaterend geklep, tot vliegen aanſpoort, om hen, op de breede vleugelen dryvende, den weg na andere Landen te wyzen; wanneer zy ons Land voor eenigen tyd ſtaan te verlaaten. Hier op lettende, zullen wy in onze overweegingen van zelven bewoogen worden, om te ſpreeken van het vertrekken ſommiger Vogelen, en 't geen daar omtrent aller opmerkzaamheid verdient. Kort om, dat ſchoongevederde heir zal onze beſpiegelingen geſtadig gaande houden; en het aangenaam Landverblyf zal dus best beantwoorden, aan het weezenlyke oogmerk, dat zulk een natuurkundig ſpeelreisje, waarby ik myne tegenwoordige onderneeming vergelyk, behoort te hebben.

Wanneer wy, dus doende, ons wegens de viervoetige Dieren en het Gevogelte voldaan agten, dan mogen wy voor een poos het Wagenſpan op den Stal zetten, en de vlugge Rosſen in de Weide hunne natuurlyke vryheid laaten genieten. Gelust het u dan, gelyk ik vertrouw, my verder te vergezellen, zoo zullen wy in een dobbrend Bootje treeden; voorzien van een kunſtig gebreid Vischnet, of breede ſchakel, om, onder een lugtig krooswalletje, de Vischjes te bezetten. Vinden wy de gelegenheid gunſtig, dan zullen wy de witte zeiltjes aan den mast van een Noordhollandsch Boeijertje ſlaan, om, onder het bevallige geblaas van een zagt zuiden of westen windje, onze Stroo-

men

men en Rivieren te bezoeken, om de wemelende Visſchen, waar van onze Wateren vol zyn, na te ſpeuren; wanneer we, al zeilende, aan den ſcherpen Elger, of in een Sleepnet agter 't roer, allerleie zwemmende Waterdieren mogen vangen. Treffen we een ſlaauw windje of ſtille kalmte, dan zullen we de zeilen ſtryken, en de Hengelroede in de hand neemen. En deeze zal ons, langs de liezige kanten, happige Baarsjes, blanke Voorns, ſlymerige Zeelten, ſtekelige Poschjes en Grundeltjes verzorgen. Dan zullen wy, met een natuurkundig oog, hunne wonderlyke longen, hun eenholig hart, hunne roei- en zwemvinnen kunnen onderkennen; en leeren, hoe dit gedierte van geen gehoor ontbloot is; hoe zy, buiten 's moeders lichaams, uit eiertjes, die men *Kuit* noemt, voortkomen, na dat ze door de hom beſproeid zyn. En ſchoon het Element, waarin zy leeven, den Natuuronderzoeker belette, om hen in hunne Spelonken en Modderholen na te vorſchen, zullen wy mogelyk, al zoekende, 'er nog wel eenig nieuws in ontdekken; dog, zonder hier op ſtaan te blyven, de gouden en zilveren ſchubben der Visſchen zullen ons een aantal van verwonderlyke voorwerpen aan de hand geeven, die onze aandagt overwaardig zyn. Verheft zig het windje, dan zullen we een verderen togt onderneemen; onze Prikken en Zalmvisſcheryen, in Lek en Maaze, of onze Aal- en Palingfuiken in de Meeren, het Y, en andere Wateren be-

INLEIDING.

INLEIDING.

bezoeken. De bekoorlyke koleur van den gekorven Zalm, die de graage maag aanzet, en de kiesche lekkermonden doet watertanden, zal ons op dien zeldzaamen Visch doen letten; en de Visscher zal ons vermaaken met een aangenaam verhaal van deszelfs aankomst en vertrektyd; benevens een verslag zyner manieren van dit slag van schepselen te vangen. En hoe zal de Palingvisscher ons niet opleiden ter onderzoekinge eener menigte van fabeltjes, die men, wegens de voortteeling van dit Dier, uit den dauw, den ryp en het slyk vertelt? Dit onderzogt hebbende, kunnen wy met een voor den wind naar de Zuider-zee vaaren; en gevalt het ons, dan mogen wy 't voortzetten naar den Helder, en aldaar uit het vaartuig stappen, om eenigen tyd op ons strand, aan de Noord-zee, te vertoeven. Doen wy dit, dan zullen de welsmaakende Kabbeljaauw, de zoete Schelvisch en Molenaar, de slymerige Schol en Scharre, de vleeschige Tarbot, en de platte Tonge, by geheele heiren, onze oogen aldaar tot zig trekken. De eersten zullen onze oplettendheid vestigen, door hunne schoone gestalte, en de wyze hunner vangste; terwyl we ons over de laatsten verwonderen, van wegens hunne schuins geplaatste oogen, en manier van zwemmen. Ook zullen ons de akelige Roggen, en de Doorn- en Starre-Haaien, onder de kraakbeenige Visschen, niet minder wonderlyk voorkomen, als wy hun zeldzaam ingewand ontleeden: waar benevens de

de Garnaalen, welken hier, gelyk ook in het Y, by duizenden zwemmen, ons zullen doen onderzoeken, waarom ze in dien ſtroom, zonder kuit, gevangen worden, daar ze 'er in Zee vol van zyn. Miſschien gelukt het ons mede, om 'er den grooten en bloedryken Cachelot en Walvisch, door eene volle Zee op 't Strand geſpoeld, aan te treffen; de duikelende Bruinvisch althans zal ons niet ontſnappen; de Zeehond ons niet vergeefsch aanjanken; en de Smelt, die in 't wellende Strand, als 't ware, verſmelt, zal insgelyks voor onze voeten wel uit zyne ſchuilplaatſe uitſchieten. En wat let ons, dat wy ons dan niet in een hobbelend pinkje, door de ſterke Zeelieden, van Strand laaten kruien, om met hun ter Haringvangſte, die ſterke zenuw onzer Vaderlandſche Visſcherye, te vaaren; om dien verkwikkelyken Visch te helpen vangen, kaaken en inzouten, of om hem voorts tot Bokking te laaten rooken. Onder die vangst zullen wy dan in 't ruimſchootige Haringnet, nog veele andere Visſchen ontdekken: de vreeslyk getande Zeewolf, de vergiftige Pieterman, de bonte Zeepadde, het Zeeleeuwtje, en de reutelende Knorhaanen, zullen, in den ruimen kuil van 't net mede geſleurd, ons zekerlyk in handen komen. Alle deeze en veelvuldig andere Visſchen der Zee zullen ons, ſoort voor ſoort, Gods wonderen op een treffende wyze vertellen; en voor onze Natuurkundige beſpiegelingen heerlyke onderwerpen zyn. Is wyders

INLEIDING.

INLEIDING.

het windje bezeild, en ſtaan ons de wreede golven van Maas en Schelde, daar zy elkander, aan de kusten van Zeeland, omhelzen, niet te dugten; dan zullen we den cours wenden naar de Mosſel- en Kreeftevangery; of ſtevenen naar 't nabuurige Zierkzee, dat roem draagt op den naauwkeurigen BASTER. Hoe vriendelyk zal hy ons dan zyne kundigheden, in het groeien der Polypen en Zeediertjes, niet mede deelen? En hier omtrent voldaan zynde, zullen wy, te rug keerende, ons wenden naar den roemryken Rotteſtroom, en geelſlibrigen Ysſel, om eindelyk den edelen Rhyn af te dryven. Na dat wy intusſchen, wegens onze opgedaane zootjes, met den kundigen en byzonder ervaren GRONOVIUS zullen geraadpleegd hebben, zal het tyd worden om de zeilaadje te onttakelen, en, vaarens moede, op 't land te ſtappen; ten einde wy, het geen wy opgemerkt hebben, ten algemeenen nutte, mogen boeken; na onze ondervinding, in 't ſtille ſchryfvertrek, vergeleeken te hebben met de keurige berigten der beroemdſte Natuurkundigen. Ons hier mede bezig gehouden hebbende, zal de voorzigtige Natuur ons eerlang roepen, om het lichaam de noodige beweeging te geeven: en hoe wel te pas eischt dan het kruipende en bloedelooze Gedierte aangenaame en nuttige wandelingen? Laat ons dan, door heg en haag, langs duin en wei, heenkruiſende, de ſchoonkoleurige Hagedis, de blaauwe Slang, en de brikkwak-

kwak-

kwakkende Kikvorſchen, met hunne wonderlyke gedaanteverwisſelingen geregeld naſpeuren. Dan ſtaat ons vooral, op allerlei Boomgewas, Heesters en Kruidjes, de aartige zes- tot zestien- of meerpootige Rupſen op te zoeken; en haare veelkoleurige Vlindertjes en Uiltjes, die voor de gouden en vrolyke vederen der Paauwen in glans niet wyken, in derzelver verwandelingen na te gaan. Hoe zeldzaam zal ons de huishouding deezer Diertjes niet zyn? Het Veldſpinnetje, dat zyne eitjes in een beursje met zig draagt, zal, voor onze voeten over de grasjes huppelende, ons ſtaande houden; en de weefnetten der andere Spinnen zullen getuigen zyn van derzelver zonderlinge tepels, waar uit haare ſcheerdraaden voortkomen. Met welk eene verwondering zullen wy beſchouwen, hoe de Mugge, de Sparrebout, de Dagvlieg, en ſoortgelyke diertjes, hunne eitjes over 't water ſtrooien; en hoe hunne jongen, onder de gedaante van Wormpjes en Popjes, in 't zelve leeven, tot dat zy zig, op hunnen nieuwen geboorteſtond, in de lugt verheffen, om, al vliegende, rondſomme te zwerven? En ſcheppen wy behaagen in 't bezoeken der Gooilandſche Byekorven, hoe zeer zal ons derzelver huishouding verbaazen? Zullen ook de Mieren, die alomme te vinden zyn, haare naarſtigheid voor ons verbergen? Zal de zingende Mannetjes-krekel, in de braambosſchen, zyne kryſchende vleugels tegen een wryven, zonder onze oplettendheid tot

INLEIDING.

INLEIDING. zig te trekken? Neen, zekerlyk! en niet minder zal eene gantſche menigte van allerleie vleesch- en kruideetende Vliegen onze aandagt gaande houden. De Koevlieg, de Drekvlieg, de zwarte Vlieg, en ontelbaar veel anderen van dien aart, zullen ons doen ſtaaren op de menigvuldige byzonderheden, die zy bezitten; waar onder haare veelhoekige en duizendwerf ſpiegelende oogen geen geringe onderwerpen zullen weezen. En mogten wy, in die beſpiegeling voortgaande, zoo gelukkig zyn, van de Koorn- en Graanverdervende Diertjes naauwkeurig te leeren kennen, om tegen hunne verderfelyke verwoesting iets nuttigs uit te denken! Hoe wenſchelyk ware zulks in deeze en andere opzichten! Hoe veel ſchaadelyk gedierte toch zullen wy, by voorbeeld, onder 't heir der Torren, beſpeuren? De knaagende Houtwormen zullen ons, uit de kwynende Wilgen, wel haast gewaar doen worden, hoe zy, in hunne wormſteekige holten, veelerleie ſoorten van Torren voeden. Het riekende Roozenbokje, met zyne ſoorten; de Springtorre, de Kever, en meer dergelyken, ſtaan zig in haare veranderingen voor ons op te doen; en wy zullen zien, hoe de Neushoorn-kever, mitsgaders het vliegende Hart, aan de wortelen der Boomen, in de vermeuluwde aarde uitgebroeid word. Dan waar toe alle deeze wonderen in ſoorten op te noemen? Ze zyn toch ontelbaar; wy zouden te kort ſchieten, om ze allen voor onze rekening te neemen; wy

zou-

zouden voorzeker veelen van derzelver oog ontglippende byzonderheden overſlaan. Veiligst zal 't derhalven zyn dat wy onze toevlugt neemen tot onze kundige Vaderlanders, ten einde deezen ons vergezellen. INLEIDING.

Leefde de oplettende SWAMMERDAM nog, hoe eerbiedig zouden wy zyne doorkundige lesſen, als gouden woorden, uit zyn wyzen mond aanhooren! Kon LEEUWENHOEK, uit zyne Delfſche graftombe, ons hier met zyne vergrootglazen toelichten; wat zoude hy ons een aangenaam gezelſchap weezen! Dan, geen nood; de *Bybel* van den eerſten, en de keurige *Brieven* van den laatſten, vergelden ons, in zekeren maate, hun gemis, en zyn zagte ſlaapkusſens, om, vermoeid van het omzwerven, omtrent hunne heilige grafzerken, uit te rusten. Geen nood, ſchoon hun kil gebeente, zagtjes in de aarde rustende, ons hun gezelſchap weigerde; geen nood; wy zullen op onze reistogt, om de bloedelooze Dieren na te gaan, andere ervaaren Mannen, die nog leeven, in hunne plaatſe vinden; by welken wy, ons verpoozende, nader onderweezen kunnen worden. Wy zullen Natuurkundigen ontmoeten, die ons gulhartig de waare paden tot de kennisſe der bloedlooze Dieren zullen aanwyzen. De roemenswaardige LYONET zal ons, door de *Godleerende Inſectkunde* van LESSER, eene zuivere onderwyzing geeven; en vooral in het lommerryke Haagſche Bosch, met eene onnavolgbaare hand, de Wilgerups, tot in duizend duizend ſpiertjes,

INLEIDING. ontleeden. Ligtelyk ontmoeten wy ook op onzen weg den oplettenden TREMBLEY; die ons, in de beekjes van Zorgvliet, de wonderlyke tweeſlagtige Polypen zal leeren kennen. De naauwkeurige SEPP bied ons alreede de behulpzaame hand, met het mededeelen zyner ontdekkingen, wegens zoo veele fraaie Vlindertjes, op de Naarder Heide, en in de nabuurſchap van Amſterdam. Zyne keurige afbeeldingen mogen, als zeer ſchoone en leerzaame tafereelen, de wanden onzer Boekvertrekken verſiéren; om ons, van het wandeltogtje wedergekeerd, de ſchoone Vlindertjes, die wy gezien hebben, te leevendiger te herinneren; en dezulken, die onzer oplettendheid mogten ontſnapt zyn, beter te doen opmerken: waar toe de eenvoudige, dog keurige afbeeldingen van GOEDAERT, ook het haare zullen kunnen toebrengen. En zoo onze eigen ontdekkingen op dat ſtuk, van onze jeugd af reeds gedaan, iets nuts kunnen voordraagen, vertoef dan, ô vriendelyke Metgezellen, vertoef dan ook een weinig by myne Liefhebbery en Verzameling. Ik zal u het heir der Spinnen van ons Gewest, met leevendige koleuren afgemaald, doen zien: de bende der Wespen, en die der veeloogige Rombouten van ons Land, zullen u, naar 't leeven geſchetst, in alle haare ledemaaten ontleed, en verder nageſpoord, voorkomen. Ik zal, ten voorbeelde van de wonderlyke voortteeling der Vliegen, haare geſlagten, in juiste aftekeningen, voor 't oog brengen;

gen; en van de geslagten der Dag- en Nagt-kapellen, zal ik u ontleedkundige voorwerpen laaten beschouwen. Een weluitgewerkt voorbeeld zal, aan 't hoofd van ieder Rang of Geslagt, het verdrietige van eene optellende Rangschikking verzoeten: het zy dat de schitterende Aurelia, het koleurige Distelvinkje, of het aartige Nommerbeestje, en de schoone Paauwoog, in de Rupse zelve, voor uwe oogen ontrold worde; het zy dat de bloedverwige Letter-uil, of de Riet-uil zyne verandering en spiervorming vertoone. Schept ge vermaak in die soort van oeffening, dan zullen, zoo gy niet ongeduldig zyt, op een welbesteed wintersch avondje, de overwinterende Vlinders en Rupsen, in haaren ontleedkundigen staat, geene ongevallige voorwerpen onzer bespiegelingen zyn: en ik zal met vermaak, ook mynen, hoewel geringen, voorraad, ten dienste van u, myne Landsgenooten, geschikt, ordentelyk open leggen. Wel aan dan, men spoede weg, om de voornaamste byzonderheden van het Ryk der Dieren, in ons Vaderland, te beschouwen; op dat wanneer deeze taak, die de eerste en voornaamste plaats in onze volgende bespiegelingen beslaan, afgedaan zal zyn, wy een ander speelreisje of wandeltogtje mogen aanvangen. Vergenoegd van eene natuurkundige beschouwing der veelvuldige Dieren van ons Land, zullen we, zoo God ons 't leeven spaart, vervolgens onzen gezelligen togt op nieuw kunnen hervatten; om als dan

INLEIDING.

INLEIDING.

het tedere Kruid, en 't oogstreelende Bloemgewas, benevens de weltierende Boomen, die uit onzen Vaderlandschen grond spruiten, ten onderwerpe onzer bespiegelingen te neemen.

Wy hebben tot hier aan toe de vryheid gebruikt, om, op het voorbeeld der Heeren DE BUFFON, LINNÆUS, en anderen, de Historie der Dieren, welke het onderwerp van dit ons *Derde Deel* zullen zyn, met eene soort van Redenvoering of zinspeelende Inleiding te beginnen; om dus eene flaauwe schets te geeven van de menigte der voorwerpen, die wy nu voorts onderscheidenlyk, in eene geschikte orde, hoopen voor te draagen. Vertrouwende op de gunst myner geagte en Vaderlandlievende Leezers, die ik my, als vriendlyke medgezellen, op een speelreisje door ons Vaderland, voorgesteld heb, zal ik welgemoed de handen aan 't werk slaan, en een aanvang maaken van eene regelmaatige beschryving van 't Ryk der Dieren, ten opzichte van ons Gewest; na dat ik bevoorens den Leezer nog eenige onderrigting gegeeven zal hebben, met betrekking tot de wyze van behandelen, welke ik voorneemens ben hier in te houden.

Zoo dra ik my bepaalde, tot eene natuurkundige beschouwing van de eigenschappen der Dieren, in onderscheid van die der Plantgewassen en Delfstoffen, kwamen my, in het voorgestelde bestek, terstond veele gewigtige geschilstukken voor, die tot nog on-

onbeſlist zyn, of, zoo men ze al beſlist aanmerkt, zeer veel omſlag ter beſchryvinge noodig hebben; te meer, daar ze veelal uit ſyne ontleedkundige en bovennatuurkundige denkbeelden, met daar uit afgeleide gevolgtrekkingen, beſtaan. Dit deed my overleggen, op welk eene manier ik my daaromtrent, ten meesten nutte, zoude gedraagen, en, na eene ernſtige overweeging, is 't my voorgekomen best te zullen doen, wanneer ik eene verdrietige vergelyking van veelerleie gevoelens, raakende die geſchilſtukken, ongemoeid laat blyven; en my bepaale om ſlegts het voornaamſte, het weezenlyke en algemeen bevestigde te vermelden. Wy Menſchen, wier uitmuntendheid, in 't begin onzer Inleidinge, reeds aangeweezen is, hebben, naar ons inzien, daar wy, niet dan door de Reden in ons zelven, bewust zyn van ons eigen beſtaan, en door het redelyke vermogen onzer ziele alleen redeneeren, over 't geen in en buiten ons is, zeer geringe en genoegzaam geene kundigheden van de inwendige vermogens der Dieren, die verre beneden ons te agten zyn. Wy kunnen bykans niets, dan by manier van vooronderſtelling, bepaalen, over de Reden van 't onvernuftige Vee; en veel minder een vast beſluit maaken, betreffende het aanweezen van eene redelyke of onredelyke, ſtoflyke of onſtoflyke ziele der Dieren. Schoon 't ons toeſchynt dat alles ſamenloopt, om, volgens onze manier van denken, den Dieren toe te ſtaan, eene wyze

INLEIDING.

INLEIDING.

ze van denken en redeneeren, aan ieder hunner in zyn geslagt byzonder eigen, het welk het weezenlyke is dat onze oplettenheid, wegens derzelver huishouding, vereischt, en dus by elk Dier afzonderlyk in agt genomen behoort te worden; spreeken we 'er egter van, zonder verdere bepaaling, met vermyding van alle diepe, geheime en tedere, Godsdienstige en bovennatuurkundige geschillen, die tot ons ontwerp niet betrekkelyk zyn. 't Is ook geenszins ons voorneemen, om alle de ingewikkelde redeneeringen, over de voorbestaanheid en de verbasteringen der Dieren op te tellen; schoon wy de voornaamste aanmerkingen deswegens zullen opgeeven. Zelfs willen wy de uitgebreidheid, ten aanzien van het Genees- en Ontleedkundige, vermyden, voor zoo verre dusdanige waarneemingen betrekking tot dergelyke geschillen hebben; dog wy hoopen niet nalaatig te zyn, van 'er gebruik van te maaken, wanneer zy ons zaaklyke bewyzen aan de hand geeven, die ter noodige en nuttige opholderinge kunnen strekken; in gevallen van die natuur zullen wy 't 'er, naar ons vermogen, op toeleggen, om het onze, ter verklaaringe van deeze en geene byzonderheden, alleszins toe te brengen. Want hoe zeer wy het ingewikkelde tragten te ontgaan, komen ons echter gestadig zoodanige zaaken voor, als, by voorbeeld, wel byzonder in het stuk der Voortteelinge, die nog eene meer of min duidelyke opheldering vereischen; des wy,

schoon

ſchoon wy het uitgebreide in het een en 't ander omzigtig tragten te vermyden, 'er evenwel eenigzins op ſtil moeten ſtaan, om 'er, ten beteren verſtande, nog iets van te zeggen; wanneer wy oordeelen dat 'er, betreffende de Dieren van Holland, iets onderſcheidenlyks te bepaalen is. INLEIDING.

Wat het overige beloop der wyze, naar welke wy de beſchryving der Dieren zullen inrichten, betreft; zulks is, in de Inleiding van ons *Eerſte Deel*, reeds beknoptlyk voorgeſteld. Bladz. 31. en vervolg. En de Leezer zal wel doen, indien hy het aldaar gezegde, over de wyze van beſchryving, die wy ons, ten opzichte van elk Dier, raakende deszelfs Naam, Geſtalte, Eigenſchappen, Huishouding en Nuttigheid, voorſtellen, ter deezer gelegenheid nagaat, en op onze volgende Verhandeling, betreffende HET RYK DER DIEREN, overbrengt.

EER-

EERSTE HOOFDSTUK.

BEPAALING VAN HET RYK DER DIEREN.

Waarin hun bestaanlyk en werktuiglyk leeven, mitsgaders de werking hunner zintuigen, ter onderscheidinge der weezens van het Ryk der Planten en Delfstoffen, worden onderzogt.

VAN HET RYK DER DIEREN.

De Ouden hebben, van vroege tyden af, zeer veel moeite aangewend, om naauwkeurig te bepaalen, wat men door een Dier, in onderscheidinge van eene Plant en Delfstof, hebbe te verstaan. Men vind, dat ze deswegens byzondere gevoelens gevoed, en verschillende bepaalingen op de baan gebragt hebben; die voornaamlyk ontstonden, uit de vergelyking hunner beweegingen, en der uitwerkinge hunner zintuigen, met die van den Mensch zelven. Uit dien hoofde deeden ze allen, naar den aart van het verschillende gevoelen, dat zy van 's Menschen redelyke Ziel vormden, dat eigenste onderscheiden gevoelen in de omschryving der Dieren gelden. Dit bragt te weeg dat veelen niet zelden de ongerymdste denk-

denkbeelden ten grondſlage hunner bepaalinge leiden: als bovenal uit het Pythagoriſche gevoelen, wegens de verhuizing der Menschlyke Ziele in allerleie Dieren, gebleeken is. CÆSALPINUS ging zelfs zoo verre, dat hy de zielen der Dieren Godlyk agtte. En VIRGILIUS heeft dit denkbeeld in 't oog, als hy, van de Byen gewag maakende, dus zingt: VAN HET RYK DER DIEREN.

Esſe apibus partem divinæ mentis, & haustus
Aethereos dixêre: Deum namque; ire per omnes
Terrasque, tractusque maris, cœlumque profundum:
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque; ſibi tenues nascentem arcesſere vitas.

GEORG. IV. v. 220-224.

Met welke woorden hy te kennen geeft, hoe ſommigen beweerden, dat den Byen, een gedeelte van het Godlyk vernuft, uit den Æther geput, eigen was: dewyl de Godheid, door de Wateren, den Hemel en de Aarde dringende, alle Dieren, benevens den Mensch, by hunnen oorſprong bezield had. Anderen, wat gematigder denkende, hielden dezelven, zonder ze zoo hoog te verheffen, voor iets verſtandigs. De beroemde Griekſche Wysgeer, ARISTOTELES, door ondervinding geleerd, kwam nader aan het thans meest aangenomen gevoelen; zeggende, dat een Dier, ter oorzaake van deszelfs gevoelige zintuigen, het voornaamſte weezen was; en dat zy, zelfs al veranderden

ARISTOT. Lib. II. Cap. II.

VAN HET RYK DER DIEREN.

den zy niet van plaats, egter eene gevoeligheid bezaten.

In laatere dagen, en ook wel byzonder in onze tyden, heeft men wegens dit onderwerp hevig getwist, en ſtoute gevoelens voorgeſtaan; waar van de voornaamſten der Ouden, buiten LUCRETIUS CARUS, en zyne Schoole, geen denkbeeld gevoed hebben. Ik beoog hier mede inzonderheid de zulken, die de zielen der Menſchen met die der Dieren geheel ſtoflyk ſtellen, en ze ſlegts voor lydelyke werktuigen houden. CARTESIUS bragt in zynen tyd deswegens alles in verwarring, willende de uitwerkſelen van het Dierlyke leeven, en der daadelyke Reden, uit het ſamenſtel der zintuigen afleiden; dog die anderzins groote Man is daar in, door verſcheiden laatere Vernuften, ontegenzeggelyk wederleid. De vermaarde LEIBNITZ, en de beroemde LOCKE, hebben dit gewigtig ſtuk, na hem, op eene geheel andere wyze begreepen. De eerstgemelde wil allen Dieren eene byzondere geſchapen Ziel toeſtaan; zoo dat hy denzelven het vermogen van gewaarwording, en daadlyk te leeven, wederſchenke. En de laatstgemelde eigent den Dieren, op gantsch geen wankelenden grondſlag, eene ſoort van redeneering toe; dog eene minder afgetrokken, dan de ſterker redeneering van den Mensch; die het vermogen heeft om allerafgetrokkenst te denken: dat een weezenlyk bewys, voor het voortreffelyker beſtaan van 's Menſchen Ziel, mede brengt. De bezadigdſte en geleerd-

leerdſte Mannen hellen in onze dagen veelal min of meer tot het laatstgemelde denkbeeld over; en 'er zyn deswegens al verſcheiden fraaie ſtukjes in 't licht gekomen, die wy, als den Geleerden genoeg bekend, hier kortheidshalven onaangeroerd laaten. By uitneemendheid egter, moeten wy onze Leezers, in 't voorbygaan, raaden, om, betreffende dit onderwerp, het overwaardige ſtuk van Profesſor REIMARUS te leezen, het welk door de kundige penne van den Heer VAN HAAR, benevens de zorg van den waardigen Hoogleeraar LULOFS, in onze moedertaale overgebragt is; en ten tytel voert: *Algemeene Beſchouwing van de Driften der Dieren.* Zie mede RAY, *Gods Wysheid in de Werking der Scheppinge.* Benevens het *Vervolg* op dat Werk. VAN HET RYK DER DIEREN.

Wat ons aangaat, wy bekennen rondborſtig, betreffende dit ſtuk, te gelooven; dat, gelyk 'er in alles wat wy rondſomme ons zien leeven, beweegen en groeien, eene trapswyze vermindering en vermeerdering van vermogens en eigenſchappen plaats heeft; het welk wy, zonder aan de voortreffelyke eigenſchappen van onze onbegrypelyk denkende ziele te kort te doen, niet kunnen loochenen, voor onze denkbeelden vatbaar te zyn; dat 'er zoo ook, in de Dieren, een vermogen is ingeſchapen, 't welk dezelven, tot een zekeren trap, ter daadelyke uitoeffening van denkbeelden, in ſtaat ſtelt. Dog deeze dierlyke denkbeelden, gelyk men niet ongegrond beweeren

mag,

VAN HET RYK DER DIEREN.

mag, zullen zig niet verder uitſtrekken, dan tot dat einde, waar toe het Dier, in zyn byzonder geſlagt, geſchapen is; en niet hooger klimmen, dan ze tot deszelfs Huishouding, Voorttteeling, Beſcherming en Nooddruft dienſtig zyn. De vergelyking der dierlyke zintuigen en derzelver uitwerkſelen met de onzen, ſchynen ons, dewyl 'er toch niets vergeefsch geſchapen is, ten overtuigelyken en aanneemelyken bewyze hier van te verſtrekken, zonder dat wy ons verder inlaaten, in het navorſchen van het diepe geheim, of het een onſtervelyk of ſtervelyk geſchapen vermogen in de Dieren zy. De Mensch, (laat 'er ons deeze aanmerking nog aanhegten,) die, uit hoofde zyner bewustheid van het toekomende, en in gevolge der Christelyke Leere, de onſtervelykheid op vasten grond te gemoet ziet, mag wyders, uit de vergelyking der verſchillenne uitwerkſelen, die hy tusſchen de Menſchen en de Dieren, die, of naast aan ons grenzen, of verder van ons verwyderd zyn, beſpeurt, met het hoogſte recht, en op onwrikbaare reden ſteunende, wel vastſtellen; dat onze wyze van denken en redeneeren verre boven die der Dieren, hoe na ze ook aan ons mogen grenzen, geſchat behoort te worden. 'Er is immers geen Dier bekend, dat van al het geſchapene, zoo leevend als leevenloos, zulk een algemeen gebruik, en nut voor zig zelven kan maaken; en het zelve, door duizend vernuftige konstgreepen, op allerleie wyze, zoo mees-

meesterlyk gebruikt, als de Mensch. Hy tog dringt zelfs door tot in de kennisſe van zaaken, die niet volſtrekt tot zyn huishoudelyk beſtaan behooren; als daar is de Sterrekunde, de Bovennatuurkunde, enz.; terwyl de Dieren beneden den Mensch, zoo ver wy kunnen beſpeuren, op niets werkzaam zyn, dan op 't geen tot hun voedzel, beſtaan en geſlagt behoort, of 't geen hen van Menſchen, door konst, geleerd word. Schoon wy Menſchen derhalven een beginnend en eindigend dierlyk leeven hebben, en wy, ten opzichte van ons lichaamlyk weezen, onder het getal der Dieren behooren; zoo is nogtans dat verheven vermogen, om het voorleeden te getuigen, het tegenwoordige te bezeffen, en het toekomende te beredeneeren; om in de geheimen der dierlyke vermogens, zoo door de Ontleed- als Redeneerkonst, in te dringen, een overtuigelyk blyk, dat 'er in ons een meer dan enkel dierlyk vermogen huisvest. Een vermogen, 't welk wy, onbeſchroomd, durven noemen, *het waare beeld van God;* 't welk de Almagtige, na dat hy Hemel en Aarde, met alles wat daar op is, geſchaapen had, en na dat zyne Wysheid alles had goedgekeurd, by uitneemendheid aan den Mensch geſchonken heeft. Hier door heeft hy hem bekwaam gemaakt, om alle Dieren naar hunnen aart te kennen, en over hen te heerſchen; terwyl hy tevens, om de heerlykheid en de volmaakte beeldtenis van zyn eeuwigduurend zelfbeſtaan af te beelden,

VAN HET RYK DER DIEREN.

Geneſis I. vs. 27, en II. vs. 7.

VAN HET RYK DER DIEREN.

hem in zyne neusgaten den adem des leevens inblies, waar door de Mensch eene leevende ziel is geworden. Deeze leevende onstervelyke ziel, dat denkende vermogen, die kennis van, en heerschappy over al het geschapene, te samengenomen, stelt den Mensch, eenstemmig met onze weezenlyke ondervinding in de Natuur, boven alle de Dieren, als een, by uitstek, redelyk Schepzel; en de Dieren beneden hem, als bezittende een laager trap van redelyke vermogens. Dus zyn hunne denkbeelden, hoe naby ze aan de Menschlyke denkbeelden mogten komen, nogtans ten onzen opzichte onvolmaakter, veelal onbeschaafder, en gevolglyk minder redelyk; schoon ieder Dier in zyne soort, en tot het uiteinde, waar toe het strekt, door den wyzen Formeerder volmaakt geschaapen zy.

Byaldien men in deezen zin den Dieren eene denkende ziel wil toeschryven, hebben wy 'er niets tegen, zoo men ze slegts, volgens het bovengemelde, beschouwt als eene Ziel van laager rang dan die der Menschen: zoo dat men het dierlyke leeven in den Mensch wel gelyk moge stellen met dat der andere Dieren, en dus aan de andere Dieren ook eene soort van denkingskragt, die met hun dierlyk leeven werkzaam is, moge toeëigenen; indien men, zeg ik, dat verhevene, dat wy Menschen, naar de Leer der Godlyke Openbaaringe en die der gezonde Reden, in ons gewaar worden, overeenkomstig met de ondervindinge, van 't laa-

VAN HET RYK DER DIEREN.

't laagere vermogen der Dieren, maar behoorlyk onderſcheide. Vergun ons, Leezer, op dit onderwerp, een kleen dichtkundig uitſtapje; en hoor, hoe wy, in navolging van den Latynſchen Puikdichter, den Hoogleeraar ADRIANUS VAN ROOIJEN, voorheenen op een teder herdersriet zongen (*).

De ZIEL, dat Pronkjuweel, uit Godlyk zaad gereezen,
Geeft ons een zeker blyk van ons onſterflyk weezen.
En hy, die door 't verſtand dit zelfbeſtaan bevat,
Waardeert, als 't hoogſte goed, dien kostelyken Schat.
Een Schat, die 't denkbeeld van het onverganklyk leeven,
Door 't denken *dat zy is*, aan ons beſtaan kan geeven.
Een Schat, wiens beurtbeſtier met een' beweegingskragt,
In onze veezelen, de daaden neemt in agt.
Ja, zoo de Godheid ons de ziel niet had geſchonken,
Nog aan het ſamenſtel des ligchaams vastgeklonken,
Het dierlyk leven bleef, hoe konſtig toebereid,
Staag roerloos leggen in een poel van werkloosheid.
En kan 't wel anders zyn, dat zy als koninginne
Den zilvren ſcepter zwaait, en heerscht op onze zinnen,
Met haaren Echtgenoot, die, door een tedren band
Vereend, haar heerſchappy verſterkt met hart en hand?

Zou

(*) *Bataafsch Atheene, in drie Herders-kouten, Tweede Kout.* Bladz. 28 en 29.

VAN HET RYK DER DIEREN.

Zou ook de dienstbaarheid van onze Ledemaaten,
Indien zulks zoo niet was, aan ons wel kunnen baaten?
Of zou de ZIEL, als ze op haar zelfs naauwkeurig let,
Haar wil volvoeren, zonder 't volgen deezer wet?
Neen, 't is onmogelyk, want als d'eene is in lyden,
Of door een zwakke drift zig zelve voelt beſtryden;
Dan brengt weer d'andre, door een trouwe Maatſchappy,
Aan zynen bondgenoot zyn' magt en waapnen by;
En doet de krygs-trompet met een alarmkreet hooren,
Zo dra zig iets ontdekt 't welk beider heil kan ſtooren.
Ja, zal het welgaan, d'een weergalme dan 't accoord,
Dat van den ander werd met maatgeluid gehoord.
Des door het *Leven* en de *Ziel* die wy ontfingen;
Is dit regeeren zoet by beurtverwisſelingen;
Wanneer elk wysſelyk door wel te leven toont,
Dat een gezonde Ziel in 't frisſche Ligchaam woont.

In dit dichtmaatige ſchetsje, naar dien beroemden Arts gevolgd, beſpeurt men zeer naauw het verband van het dierlyke Leeven, met het beſtaan der Ziele: en dit zeker is al het zaaklyke dat wy 'er van zeggen kunnen.

Hoe verre nu dit vermogen zig in den Mensch en de Dieren uitſtrekke; en of dit vermogen in den eerſten Mensch, en in de eerſte Dieren eene voortteelende kragt ontvangen hebbe; gelyk DANIEL SENERTUS, en an-

anderen, beweeren, zoo dat het zig in ieder geslagt, alle Eeuwen door, bestendig by het worden van elk Dier, voortteelt; en of 'er zig in den Mensch en in de Dieren eene meerdere of mindere maate van dat vermogen opdoe, als uit de gevolgen der lichaamlyke temperamenten nog al schynt te blyken, zyn dingen die wy onaangeroerd laaten; alleenlyk zullen wy, ten opzichte van het laatste, nog iets op zyne plaats melden.

VAN HET RYK DER DIEREN.

Van meer belang zal het zyn, ter deezer plaatse nog een weinig staan te blyven, op het onderscheid, dat zig tusschen het gemelde Vermogen en het Dierlyke leeven opdoet. Genoegzaam alle Wysgeeren van deeze dagen houden 't voor eene zekere waarheid, dat 'er, zoo in de geboorte, als in het bestaan der Dieren, eene lichaamlyke eigenschap is, welke de Dieren, zelfs ondanks hunnen wil, doet leeven. Dat is, dat 'er, buiten de natuurlyke zorg en verstandlyke poogingen, die zy tot behoud hunnes leevens aanwenden, eene ingeschapen beweegingskragt van leeven aan de lichaamelyke deelen, waar uit de Dieren zyn saamgesteld, gegeeven is; die zig ten klaarsten van het min of meer denkende leeven onderscheid; aangezien de gezonde Reden aan een stoflyk lichaam de denkingskragt weigert. Men slaat hierom zeer omzigtig gade, het verschil dat 'er is tusschen het leevend denkende vermogen, en het leevend lichaamlyke vermogen; het eerste

Onderscheid van het denkend vermogen, en het leeven der DIEREN.

VAN HET RYK DER DIEREN.

kan werkzaam zyn op het tweede, zonder van het tweede af te hangen: maar het tweede kan nooit, zonder behulp van het eerfte, werken. Dat is, de Dieren kunnen, in dien zin, als wy hun een denkend vermogen hebben toegeftaan, dat vermogen oeffenen, zonder op de zintuigen werkzaam te zyn, fchoon zy daar door werken: maar nooit zyn de zintuigen, hoe gering ook, aangedaan, of zy worden, door het gemelde vermogen beftuurd, en in derzelver uitwerkfelen geholpen. Dus is dan het dierlyke leeven eene eigenfchap van beweeging en aandoeningskragt, die in de ftoflyke lichaamlyke deelen van een Dier huisvest, zoo dra het begint te leeven, en ophoud te beftaan, zoo dra het Dier fterft.

Het lichaamlyk leeven der DIEREN.

Omtrent dit lichaamlyke leeven nu, hebben onze laatere Wysgeeren zeer veele bondige en voortreffelyke ontdekkingen gedaan, die den Ouden volftrekt onbekend waren (*). HARVEUS heeft, op eene wonderlyk geduldige en fchrandere wyze, dat beginfel van leeven, in de voortteeling der Dieren, opgefpeurd; waarby MALPIGHIUS naderhand het zyne gevoegd heeft. Meer anderen, den Geleerden genoeg bekend, hebben deeze waarneemingen verbeterd en uitgebreid; en 't, in dit ftuk, zoo verre ge-

(*) Zie de uitneemende Redevoering van den Hoogleeraar VAN DOEVEREN, *de Recentior. inv. Medic. hodiern. Veter. præftant.*

gebragt, dat men thans, op vasten grond, eene leevende beweeging en aandoeningskragt aan de meeste dierlyke lichaamsdeelen toeëigene. Men word zeer duidelyk in het hart een vermogen gewaar, dat deszèlfs ſamentrekkende en ontſluitende ſpieren, zonder willekeur van het denkend vermogen, en der zinnen, door eene ingeſchaapen kragt, het Bloed of de Vogten doet omwentelen. Men beſpeurt voorts niet minder klaar de eigenwerkende kragt der Longen, mitsgaders die van derzelver Klapvliezen en Vaten; welke onze SWAMMERDAM uitſteekend ontvouwd heeft, in zyn treffelyk Stuk over de Ademhaaling. En men voelt zig wyders gedrongen te erkennen, dat 'er ook zodanig eene eigenwerkende eigenſchap plaats heeft, in de afſcheidinge der vogten, de Pisvaten, de Lever, wel byzonder ook in de Chylwording; en vooral in de Groeijing. Alle deeze en meer dergelyke daar toe behoorende werkzaamheden zyn aan het leevend lichaamlyke vermogen byzonder eigen; en men beſpeurt in dat alles geene afhanglyke werkzaamheid van dat leevend denkende vermogen, het welk op de zintuigen der Dieren werkzaam is, of daar door word aangedaan. VAN HET RYK DER DIEREN.

Ingevolge hier van is men ook gekomen tot het denkbeeld van eene gevoeligheid in meest alle de Vliezen, Spieren, Zenuwen, Peezen, Vaten, en alle weeke deelen van het dierlyke lichaam. Dan dit gevoelen, het welk De gevoeligheid in de DIEREN onderzogt.

VAN HET RYK DER DIEREN.

door den alomberoemden Baron VAN HALLER oplettend ter toetſe gebragt is, heeft onder de navorſchers der Natuure merkelyke beweeging gemaakt; en veelen aangezet om te onderzoeken, wat men, omtrent het gevoelige dierlyke leeven in de weeke deelen zou mogen bepaalen, of als gegronde kundigheden vastſtellen. Men had, zedert dat de Geneeskunde, door den grooten BOERHAAVE, uit eene zeer duistere verwarring, in het licht van geregelde Stellingen gebragt was, volgens 's Mans leerwyze, vry algemeen aangenomen, dat de Zenuwen nagenoeg de grondoorzaaken van alle beweegingskragt in alle vaste lichaamsdeelen waren. Dit gaf weldra aanleiding om te beweeren, dat 'er zig gevolglyk in 't lichaam geene, ten minſten weinige, ongevoellooze deeltjes bevonden. Deeze leerwyze, die nu nog by veelen, en zekerlyk niet geheel zonder grond, aangenomen en verdedigd word, vind intusſchen, by anderen, die het gevoelen van VAN HALLER aankleeven, een zeer hevigen tegenſtand. Dan, dewyl de meesten myner Leezeren, buiten de des kundigen, op zig zelven niet wel een begrip vormen kunnen, van 't geen men in dit geſchil bepaaldlyk door die aandoenlykheid en gevoeligheid in de lichaamlyke dierlyke deelen verſtaat; zoo zal het niet ondienſtig weezen, dat wy de verklaaring van 't gevoelen van VAN HALLER, uit 's Mans eigen Schriften overneemen. Deeze beroemde Wysgeer drukt

zyne

zyne gedagten, over dit onderwerp, in 't Latyn, gemeenlyk uit, door de woorden *irritabilitas* en *ſenſibilitas;* verſtaande door het eerſte eene gevoellooze inkrimpende beweegelykheid der deelen, en door het laatſte eene daadlyke aandoenlyke gevoeligheid in dezelven: waar voor men in onze Nederduitſche taale veelal, niet oneigen, de woorden *Beweegvaardigheid* en *Gevoeligheid* gebezigd heeft. Raakende het onderſcheid nu dat 'er plaats heeft, tusſchen deeze twee eigenſchappen, die van Beweegvaardigheid en Gevoeligheid, welken, volgens den Baron VAN HALLER, in de verſchillende deelen van het dierlyke lichaam afzonderlyk op te merken zyn, drukt hy zig na genoeg aldus uit.

VAN HET RYK DER DIEREN.

„ Ik noem beweegvaardig (*irritabel*,) „ zodanig een deel van 't menschlyk li„ chaam, dat zig inkrimpt, als het door „ een vreemd lichaam, met eenige bot„ zing word aangedaan. En 't is beweeg„ vaardiger, naar geraade dat de uitwer„ king, als men de uitwendige ſtooting, „ prikkeling, of liever het beweegkragt op„ wekkende vermogen, van gelyke kragt „ ſtelt, grooter zy, of naar maate dat de „ aangedaane Vezel zig ſterker inkrimpe: „ zoo dat die Vezel, die zig, door eene „ ligte opwekking, ſterk inkrimpt, zeer be„ weegvaardig zy; daarentegen is die Ve„ zel, waar op eene ſterke ſchok niet dan „ eene zeer geringe inkrimping veroor„ zaakt, zeer weinig beweegvaardig. Wy-

Het gevoelen van VAN HALLER.

Disſert. ſur la Senſibilité. pag. 7 & 8.

VAN HET RYK DER DIEREN.

„ ders behoort men wel in agt te neemen, „ dat deeze inkrimping, en dat beweeg- „ vaardig vermogen, door aanprikkeling, „ wel degelyk onderſcheiden moet wor- „ den, van die natuurlyke eigenſchap, „ welke aan de Dierlyke en Plantaartige „ Vezelen eigen is; die zelfs door uitdroo- „ ging niet verdwynt, en zig niet vertoont „ dan na de ſcheiding der Vezelen. Dee- „ ze eigenſchap, (die tot het *elastike* of „ veerkragtige vermogen der Vezelen be- „ hoort,) is tot het vermogen van beweeg- „ vaardigheid, dat wy bedoelen, niet be- „ trekkelyk. Want deeze vertoont zig niet, „ dan na eene geweldige aanraaking, het „ zy door een mesje of eenig bytend zuur, „ of zelfs wel door de lugt en de hette: „ maar dit vermogen van beweegvaardig- „ heid beſtaat niet, dan met het leeven, of „ weinig tyds daar na: ook zyn deszelfs „ uitwerkſels oneindig doordringender, dan „ die van het veerkragtige vermogen, „ welken men 'er mede verwart; want „ deszelfs uitwerkſels overtreffen de daar „ toe gelegenheid geevende oorzaak; daar „ eene geringe prikkeling het hart beweeg- „ vaardig maakt, en het zelve in eene „ zwaarmoedige beweeging brengt. Voorts „ noem ik, zegt de Heer VAN HALLER ver- „ der, een Vezel in den Mensch gevoelig, „ (*ſenſibel*,) die, wanneer hy aangeraakt „ is, den indruk van die aanraaking aan de „ ziel overbrengt; en in de Dieren, van „ welker ziele wy geene zekere kundighe-

„ den

VAN HET RYK DER DIEREN.

„ den hebben, noem ik zulk een Vezel ge-
„ voelig, welks beweegvaardigheid duide-
„ lyke tekens van pyn en ſmerte in hun
„ veroorzaakt. Integendeel noem ik alle
„ zulke Vezels ongevoelig, die, alhoe-
„ wel ze gebrand, geprikt, geſtooken,
„ doorgeſneeden, en tot het uiterſte ver-
„ nield worden, nogtans geen teken van
„ pyn vertoonen, en geene verandering
„ in het geſtel van het lichaam te wege
„ brengen", enz.

Het dus ver voorgeſtelde behelst een hoofdzaaklyk bericht van 't gevoelen van den Baron VAN HALLER, wegens dit Stuk, volgens 's Mans eigen bepaaling. Een gevoelen dat, alhoewel geheel nieuw, ten opzichte van het uitgebreide en proefkundige, nogtans, bevoorens reeds door eenigen, met betrekking tot het zenuwgeſtel, in bedenking genomen is; als blykt uit etlyke geneezingen, door HEISTER, GARENGEOT, LA FAYE, VAN ZWIETEN, VAN MEKREN, SCHLICHTING, en anderen; welken, gelyk de Heer VAN HALLER zelf erkent, al voor hem hier eenigermaate op gedagt hebben. Uit dit verſlag kan de geagte Leezer terſtond bezeffen, hoe ingewikkeld en diepdenkend dit onderwerp is, en tevens niet minder gemaklyk begrypen, in welk eene uitgebreide verhandeling wy zouden vervallen, en hoe veelvuldige proeven ons ſtonden na te gaan, indien wy dit gevoelen ten naauwkeurigſten wilden overweegen. Hier van bewust,

VAN HET RYK DER DIEREN.

willen wy 'er liever van afzien, en doen zulks te gereeder, om dat 'er, hoe men het ook begrypen moge, of op welk eene wyze, men dit ook op het dierlyke leeven in 't gemeen toepasse; om dat 'er, zeg ik, altoos eene, voor ons vernuft onbegrypelyke oorzaak van dit vermogen in dat alles ligt opgeslooten; die, volgens den Heer VAN HALLER zelven, voor het scherpste punt van het ontleedmes ongenaakbaar, en voor 't fynstgesleepene Microscoop onnaspeurelyk is; vooral, daar dezelve in de alleroneindigst deelbaare deeltjes der Vezelen als verdwynt, en 't gevoelen zelve ten laatsten in bloote vooronderstellingen eindigt.

Dissertation sur la Sensibilité. pag. 5.

Bepaaling wegens de Gevoeligheid, enz.

Zonder ons derhalven hier over breedvoerig uit te laaten, en het eene volstrekt aan te neemen, of het andere geheel te verwerpen, zullen wy alleen deswegens aanmerken, hoe, naar ons inzien, dat geene, dat men, of beweegvaardig, of gevoelig noemt, noch volstrekt alleen aan de Spiervezelen eigen is, noch geheel en al aan de Zenuwen of Peezen ontbreekt; daar de sterkste voorstanders van het gevoelen diens grooten Mans, de aandoening dier beweegvaardige Spier- of andere vezelen op de Zenuwen en de bekleedzels der Peezen moeten erkennen; alhoewel zy die in de Peezen ontkennen. Ook kan ik voor my niet wel begrypen, hoe onze Zintuigen, zonder eene aandoeningskragt, van onze Zenuwen op de Peezen, en op het lichaam werken zouden. Wy bespeuren althans, uit het gestel aller Dieren,

ten

ten klaarſten, dat de Zenuwen, door eene allerontnagaanbaarſte ſchielyke beweeging, die zelfs zonder lichaamlyke aanſtooting, door 't gezigt naamlyk, geſchied, ons hart en ziel, en vervolgens de Spieren zelven, in eene hevige beweeging brengen; 't geen, by voorbeeld, door 't eene of 't andere akelig voorwerp veroorzaakt kan worden. Wie zal ons in deezen bepaalen, of de Spiervezelen hier eerder gevoelig werken dan de Zenuwen, en of zy beiden niet even ſpoedig de Peezen aandoen? En wat is die byzondere kragt van aandoening, die wy door den Beefaal en de Electriciteit gewaar worden? Hier immers zyn noch ontbloote Zenuwen en Peezen, noch aangeprikkelde Spiervezelen. Dit zoo zynde, zou ik dan, men neeme myne gedagten, indien ik dwaale, ten besten, zou ik dan wel geheel mis hebben, zoo ik omtrent dit ſtuk geloofde; dat 'er, gelyk 'er in alles wat een Dier uitmaakt, eene onderlinge gemeenzaamheid plaats heeft; hier ook, zoo wel het vermogen van gevoeligheid als dat van beweegvaardigheid, met betrekking tot de zintuigen, aan beide de onderwerpen gemeen was; en zig nu ſterker in dit deel, ja in 't eene Dier, dan in 't andere, vertoonde? Indiervoegen nogtans, dat dat geene, 't welk men 't dierlyke leeven noemt, meest in de aandoening der Zenuwen en Spiervezelen werke. Zoo men dit toeſtaa, dan houden wy 't voor aanneemelyk, dat het Zenuwgeſtel de voornaamſte gevoeligheid, en daadlyk oeffenende medede-deel-

VAN HET RYK DER DIEREN.

VAN HET RYK DER DIEREN.

deelbaare aandoenlykheid, prikkeling, werkzaamheid, of hoe men 't ook gelieve te noemen, van het dierlyke leeven is. Als mede, dat deeze aandoenlykheid, het zy de Zenuwen meer of min bedekt, of ook meer bloot liggen, by trappen op de lichaamsdeelen werkt; meerder op het hart, minder op de klieren, en nog minder op de beenderen, enz. En dat 'er, deeze aandoenlykheid invloed hebbende, altoos een zeer fyne, en waarſchynlyk tot nog onbekende, invloed van aandoenlyk leeven, tusſchen de oneindig fyne uiteinden der Zenuwen, en de in 't oneindig deelbaare ſnaſels der Spieren en haare Peezen, Vliezen en Klieren, beſtaat; die, hoewel kennelyk in ſommige der laatstgenoemden, egter allerkennelykst in de Zenuwen huisvest. Ondertusſchen ſtaa ik gereedlyk toe, dat 'er, voor zoo verre de Spiervezelen minder ſamengedrongen zyn dan de Peezen, waar in zy eindigen, dat 'er, ongetwyffeld, eene meerder zogenaamde beweegvaardigheid in plaats heeft. Men ziet zekerlyk ten klaarſten, hoe 'er, zelf lang na den dood, of eigentlyk lang na dat het hart in de Dieren heeft opgehouden te werken, in de Vliezen en Spieren eene lillende beweeging ſtand houd. Dit word men in de beesten, die geſlagt worden, zeer oogkennelyk gewaar; alzoo ze uuren, na dat ze geſlagt, gevild, en van de ingewanden ontbloot zyn, nog een trillend ſamentrekkend vermogen vertoonen. Men kan derhalven niet

niet wel ontkennen, dat de Spieren en Vezelen eene ſoort van een afzonderlyk inkrimpend vermogen bezitten; dat aan het werktuiglyk dierlyke leeven verknogt is, zonder eenige betrekking op het denkend zintuiglyke leeven, of, zoo men het zeggen mag, zonder invloed op de ziel te hebben. Uit dien hoofde mag men dan deeze inkrimpingskragt zeer wel tot die beweegingen brengen, welken buiten den wil der Dieren geſchieden: en in dien zin voorwaar heeft de Heer VAN HALLER, het zogenaamde vermogen van beweegvaardigheid, zeer duidelyk beweezen; dan de verregaande gevolgen, die anderen daar uit afleiden, verwarren dit ſtuk niet zelden, wanneer men 'er aanleiding uit neemt, tot het beweeren van onoplosbaare voorſtellingen. Met het opgeeven van deeze vrymoedige bepaaling van ons denkbeeld, wegens dit ſtuk, waar omtrent wy, ter gelegener plaatſe, by eenige byzondere Dieren, mogelyk nog wel eenige bedenkingen ſtaan te voegen, zullen wy 't voor tegenwoordig laaten berusten; oordeelende den Leezer een genoegzaam zaaklyk denkbeeld van dit ingewikkelde onderwerp gegeeven te hebben. Hy, dien het verder geluste, over het lichaamlyke leeven, en den lichaamlyken dood, met betrekkinge tot den Mensch, en gevolglyk ook tot de Dieren, eenig nader en een voldoenend licht te erlangen, die doorleeze en overweege de uitmuntende Verhandelingen, door den onvermoeiden en

by

VAN HET RYK DER DIEREN.

by uitneemendheid op dit ſtuk geoeffenden Arts, MATTHEUS VAN GEUNS (*), in de jaaren 1758 en 1764 uitgegeeven.

De zintuigen der DIEREN, en derzelver werking.

Hier mede dan van dit onderwerp afſtappende, ſtaat ons nu voorts het oog te vestigen op de algemeene uitwerkſelen der zintuigen, die door het dierlyke leeven werkzaam zyn; voor zo verre zulks op de Dieren in 't algemeen betreklyk is. 't Zal onnoodig zyn, ten deezen opzichte, uit te weiden, in eene omſchryving van de bekende uitwerkſelen der zintuigen. 't Is over bekend, dat men, door de vyf bepaalde zinnen, het Gezigt, het Gevoel, den Reuk, den Smaak, en het Gehoor, die uitwerkſelen van gewaarwording verſtaat, waar door de Dieren zien, gevoelen, ruiken, ſmaaken en hooren. Uitwerkingen, die, gepaard met dat werkende vermogen der Spieren en Zenuwen, het eigentlyk werkend dierlyke leeven uitmaaken; waar door de Dieren uitdrukkelyk onderſcheiden worden van de Planten; aan welken men, noch geheel, noch ten deele, eenige van deeze aandoeningen, vergezeld van een leevend vermogen, om derzelver uitwerkſelen willekeurig te gebruiken, kan toeſchryven. Deeze uitwerkſels der zinnen nu zyn, even als den Mensch, ook allen Dieren, in eene meer of mindere maate natuurlyk eigen; en

(*) M. VAN GEUNS, *Disſertatio de Morte Corporea*, en *De eo quod vitam conſtituit in Corpore Animali.*

VAN HET RYK DER DIEREN.

en wel indiervoegen, dat de bloedryke Dieren, aan den Mensch het naastgrenzende, dezelven ook in een volmaakter verband bezitten, dan die geenen, welken verder van den Mensch verwyderd zyn. Dat is, alle Dieren hebben wel de eigenſchap van te kunnen zien, hooren, ſmaaken, ruiken en gevoelen; maar alle Dieren bezitten dezelve niet in den eigenſten trap van volkomenheid; ten minſten zeer zelden allen te gelyk. Trouwens ze vertoonen zig in den Mensch zelven, in onderſcheiden trappen van volmaaktheid: men weet immers hoe ſommige Menſchen ongemeen fyner van Gevoel, doordringender van Gezigt, ſcherper van Gehoor, enz. zyn, dan anderen hunner Medemenſchen. 'Er zyn, by voorbeeld, blinde Menſchen, die op het Gevoel de koleuren in allerleie Stoffen kunnen onderſcheiden; en onder dezulken ontmoet men treffelyke Organiſten en Muſikanten, die enkel op 't Gevoel en het Gehoor te werk gaan. Anderen wederom zyn bovengemeen doordringend van Gezigt; de weetenſchap koesterende Heer GEORGE CLIFFORT, wiens nagedagtenis by zoo veele Geleerden als een edelmoedig weldoener in waardige eere blyft, heeft my, in zyn leeven, meermaals gezegt, dat de beroemde LIEBERKUHN, zoo vermaard wegens zyne ongemeen fyne Ontleedkunde, op het bloote gezigt, zonder eenig vergrootglas, eene Vloo of Luis, met eene naald, op de vingeren, ontleedde;

VAN HET RYK DER DIEREN.

ja, deszelfs fyne vaten, die een ander niet dan door een ſterk vergrootend Microscoop kon beſchouwen, aanwees: en tevens getuigde hy, dat deeze ſcherpziende Beſchouwer, door zyn uitneemend gezigt, bekwaam tot zulk eene fyne konstoeffening, zeer lompe grove handen en vingeren had. De Heer LIEBERKUHN heeft dit, in tegenwoordigheid van verſcheide geleerde en ongeleerde geloofwaardige Menſchen, herhaalde keeren verrigt; en 't zou my, indien ik niet vertrouwde geloofd te worden, aan geene nog leevende getuigen ontbreeken, die den gemelden Ontleedkundigen gekend hebben; en daarenboven van hem melden, dat hy, die in de Sterrekunde niet onbedreeven was, op het bloote oog, de Wagters (*Satelliten*) van Saturnus kon beſchouwen. Ook is zyne ongemeen ſcherpziende Ontleedkunde ten duidelykſte gebleeken, in deszelfs fraaie ontdekkingen over het fluweelen of ruige dunne Darmvlies (*). Een buitengemeene blyk voorwaar van 't ſterk vermogen, dat dit zintuig in een Mensch kan hebben. Op een dergelyke wyze zyn my ook Menſchen bekend geweest, en nog bekend, die boven anderen bedeeld zyn, met een zeer ſcherp Gehoor; zulken, die, als men ſlegts van verre zoetjes fluiſtert, alles verſtaan, zelfs zonder dat ze den ſpreeker zien.

(*) JOH. NATHANAEL LIEBERKUHN, *Diſſ. Anat. Phyſ. de fabrica & actione villor. intest. ten. &c.* 1745.

zien. Even zoo is 't ook met den ſmaak gelegen, en ik ken 'er, ten deezen opzichte, die, onder de gemengdſte en ſterkriekendſte olyen, en zelfs flaauwe waterige vogten, de onderſcheiden vermengde ſoorten zullen onderſcheiden ſmaaken, en, zoo 'er de reuk bykome, volſtrekt bepaalen. Die verders nog zeer byzondere voorbeelden van die natuur begeeren, dezulken kan men by ARISTOTELES, PLINIUS, ALDROVANDUS, en anderen, 'er zeer veelen gemeld vinden. Dit onderſcheid van een zwakker of ſterker vermogen, in één of meerder zintuigen, in byzondere perſoonen van het Menschlyk geſlagt te beſpeuren, is by de Dieren in geheele geſlagten, by uitneemendheid, ten aanzien van het een of ander zintuiglyke vermogen, dikwerf wonderbaarlyk uitgeſtrekt.

VAN HET RYK DER DIEREN.

Sommige zintuigen ongemeen ſterk in enkele Geſlagten.

Men ziet, by voorbeeld, om by de Dieren van ons Land te blyven, hoe de Honden, boven alle andere Dieren begaafd zyn, met het zintuig om te ruiken; zoo dat zy niet alleen de uitwaasſeming van hunnen Meester, onder honderden van Menſchen, kennen, maar zelfs hem uuren ver, alleen op den Reuk, zullen naſpooren; en veelerleie zaaken, die ſlegts door den Meester aangeraakt zyn, hoe verborgen ook, voor den dag brengen. Ondertusſchen is egter dit vermogen nog meer aan het eene dan het andere Honden-ras eigen. De Katten daarentegen zyn zoo ſcherp van Gezigt, dat ze by nagt zien

VAN HET RYK DER DIEREN.

kunnen; 't geen men ingelyks van de Paarden getuigt; die daarenboven ongemeen ſcherp van Gehoor zyn. En hoe doordringend en verziende zyn niet de Adelaars, de Valken en Sperwers? die, hoog in de lugt opklimmende, zelfs by nevelig Weer, het kleene Leeuwrikje, en 't op den grond kruipende Muisje, zien kunnen. Ongemeen ſterk zien ook de Meeuwen hun aas, door de onſtuimige en ontroerde Zeegolven heen, voortzwemmen. De Visſchen zyn mede doorgaans allen zeer ſterk van Gezigt; en dit hun zintuig is indiervoege geſchikt, dat ze zoo wel op zyde als van vooren en naar boven zien. Het Gehoor, dat men zeer lang den Visſchen ontzegd heeft, is by deeze Dieren ten uiterſten opmerkzaam, gelyk door den Hoogleeraar P. CAMPER volſtrekt beweezen is. En wat zal men zeggen van de zintuigen der kruipende en bloedelooze Diertjes; 'er zyn oneindig veele blyken van derzelver uitwerkſelen: de veeltallige oogen der laatſten duiden een allerſterkst Gezigt aan; hunne ſprietjes verleenen de allerſcherpſte uitwerkſels van den Reuk en 't Gevoel; en hunne ſnuitjes toonen, dat ze een wonderlyk fyn vermogen hebben, om de welriekendſte geuren der bloemen en kruiden onderſcheiden te ſmaaken. Dan hoe gemeen dit ook by alle de gekorvene Diertjes zy, is nogtans het eene of andere zintuig al mede by uitneemendheid werkzaam, in byzondere Soorten en Geſlagten. De Spin is

zoo

zoo ſterk van Gevoel, dat ze de geringſte beweeging van een kleen en 't oog ontglippend Vliegje of Mugje in haare uitterſte ſcheerdraaden gewaar worde: dit gaat zoo verre, dat de Ouden haar daarom blind geagt hebben. De Rombout of Puistebyter ziet wederom dermaate ſcherp, dat hy, in de lugt zweevende, zyne kleene prooi rondſomme van verre zie, en de ſnelle vervolginge der Zwaluwen weete te ontduiken. De Vliegen zyn in 't gemeen by uitſtek ſterk van Reuk; men legge een ſtuk Vleesch of Visch, dat eenigermaate begint te ſtinken, op eene plaats, daar men geene Vliegen by of omtrent beſpeurt, en men zal 'er op een oogenblik wel duizenden gewaar worden. Het Gehoor ſchynt wat twyffelagtiger in de bloedelooze Diertjes: edog als men in agt neemt, hoe de Wespen en Byen, op het geluid van eene trommel en haar eigen gebrom, of, 't geen ik meermaals gezien heb, op een zeker dof gefluit van de Byenhouders aankomen, kan men ook deezen Dieren het zintuig van 't Gehoor niet wel weigeren. Maar ten aanzien der Rupſen, der Popjes, en der gekorvene Dieren, die in de veranderinge zyn, twyffelen wy zeer ſterk aan 't gebruik van dit zintuig, gelyk ook aan dat van het Gezigt, mitsgaders, als zy door koude verſtyfd zyn, aan dat van 't Gevoel. Kortom alle Weezens, die tot het Ryk der Dieren behooren, zyn met zintuigen begaafd; die, tot een meerder of minder

VAN HET RYK DER DIEREN.

VAN HET RYK DER DIEREN.

trap, in het eene of andere Geslagt werkzaam zynde, een weezenlyk afzonderlyk onderscheid tusschen de Dieren en de Planten bewyzen; waarvan ons, by de nadere ontvouwing der CLASSEN, *Geslagten* en Soorten, de wonderlykste uitwerksels ten overvloede zullen voorkomen.

De willekeurige beweeging der DIEREN.

Naast de beschouwing der zintuigen, wier uitwerksels wy dus wel in 't voorbygaan flaauwtjes hebben willen aanroeren, komt, in het nagaan der algemeene eigenschappen, welken de Dieren van de Planten onderscheiden, in aanmerking, de vrywillige daadlyke oeffenende beweeging der Dieren: dewyl het bezitten van een dierlyk lichaamlyk leeven, vergezeld van 't genot van een denkend Vermogen, en een gebruik der zintuigen, de Dieren bekwaam maakt tot eene weezenlyk daadlyk oeffenende willekeurige beweeging. Door deeze benoeming van eene willekeurige daadlyke beweeging verstaan wy niets anders, dan de vrywillige uitoeffening der dierlyke vermogens; hunne verrigtingen van te denken, voort te gaan, stil te staan, te vliegen, te zwemmen, op te staan, neder te leggen, te eeten, te drinken, te slaapen, te waaken, en welke dergelyke werkzaamheden 'er meer in de Dieren bespeurd worden. Wel byzonder hebben we ook daar mede het oog op de aandoeningen van Gramschap en Haat, 't zy natuurlyk of toevallig; van Liefde, 't zy uit drift ter voortteelinge, of uit eene gezellige vriendschap;

ſchap; van List, 't zy om hunne vyanden te vervolgen, of die te ontwyken, 't zy om hunne prooi, ter voldoeninge hunner nooddrufte, te vangen; als mede van Leerzaamheid, waar door ze geoeffend worden, of elkander oeffenen, in werkzaamheden, buiten hunne natuur; en 't geen verder, onder de uitwerkſelen van de willekeurige verrigtingen der Dieren betrokken zou kunnen worden, waar van ons zeer veele overtuigelyke bewyzen bekend zyn.

VAN HET RYK DER DIEREN.

Als een Dier, by voorbeeld, honger heeft, begeeft het zig naar de plaats, daar het zyn voedſel wagt te vinden, zulks ontdekkende, eet en drinkt het naar genoegen, ter verzadiginge; maar zoo het zyn verwagte voedſel daar ter plaatſe niet gewaar word, dan zoekt het zyne prooi elders, en gaat willekeurig, nu naar de eene, dan naar de andere plaats, om zyn onderhoud op te ſpooren. Is het vermoeid, het legt zig, naar eigen keuze, neder, en rust uit: ontdekt het zyne prooi, het ryst op; het gaat zoetjes of harder voort; het loert en vlyt zig neder in zyne hinderlaagen; het ſpringt op, en byt of ſlaat zyn vyand, met de allerduidelykſte uitvoering van zyne willekeurige beweegingen. Dit gaat zoo verre, dat het Dier, verhongerd zynde, niet ſlaape, zoo het noodig vinde op zyn prooi de wagt te houden: 't welk men in hongerige Katten gemaklyk beproeven kan; tegens eene weldoormeste, die, verzadigd zynde,

VAN HET RYK DER DIEREN.

veelal ſlaapt: en vooral ook in de Vogelen, die, alles volop hebbende, dikwerf, als men ze de open lugt geeft, niet begeeren weg te vliegen, enz. Dan, hoe kennelyk deeze verrigtingen in de Dieren zyn, nog ſterker vertoonen zig de willekeurige uitoeffeningen der vermogens, die uit hunne gemoedsbeweegingen ontſtaan. De uitwerkſels van Liefde en Haat alleen geeven duizend wonderlyke willekeurige werkzaamheden in de Dieren te kennen. De voortteelende Liefdedrift, die onbegrypelyke zenuw van het dierlyke beſtaan, is ten deezen opzichte een uitſteekend onderwerp. Wat al moeite, wat al liefkoozingen, welk een afkeer voor deezen of geenen onder de ſoortgelyken? En welk een bewys van genegenheid, voor de eene of andere Gade, toonen de Dieren niet, zoo wel in hunne lompe als tedere vryeryen? De norſe Stier, als hy vry in 't veld loopt, maakt zyne keuze op de eene of andere Koe; en zal dikwerf de andere van zig afſtooten. De ritſe Teef zal, onder veele geile Reûen, die haar aanjanken, door één eenigen, welken zy bemint, verkiezen gedekt te worden, en zig aan geen anderen, dan door drift of geweld verwonnen, overgeeven. De gezellige Liefde of Vriendſchap in de Dieren toont niet minder dat 'er een willekeurig vermogen in hun gevonden word, om zig, zelfs aan hunnen natuurlyken Vyand, te gewennen, en daar mede te ſpeelen. Hier door is 't mogelyk, dat Katten,

Mui-

Muizen en Rotten, hoe geſlaagen vyanden ook, zig aan elkanderen kunnen gewennen; gelyk, onder anderen, by zekeren Hospes te Aalsmeer gebleeken is, die Muizen, Rotten en Katten, op een zeker geroep, byéén vergaderde, en uit een en dezelfde ſchotel deed eeten. Dus kan men zelfs Duiven en Sperwers te ſamen opvoeden, zonder dat ze elkander deeren; als men hun ſlegts op zyn tyd het noodige voedſel verſchaft; want, by mangel hier van, zou de honger de natuurlyke roofzugt der Sperwers doen opkomen. Wat voorts de Leerzaamheid der Dieren betreft, wanneer ze geoeffend worden, om hunne beweegingen en werkzaamheden tot de eene of andere verrigting te bepaalen; hier van zyn menigvuldig bekende blyken in de Paarden, Honden, Valken, en andere Jagtdieren; welken door den Mensch geleerd worden, hunnen wil naar zyne begeerte in te rigten. En hier omtrent ſtaat aan te merken, dat 'er altoos by de Dieren, zoo zy niet willen, en koppig zyn, een *waarom* is; het zy dat ze te veel geſlaagen zyn, of te weinig eeten gehad hebben; of ook wel, dat zy zelven weeten, hoe het geen, waar toe men hen gebruiken wil, geen plaats kan hebben, en dat alle poogingen vrugtloos zullen zyn. Dus ziet men dikwils, dat een Jaagers Brak volſtrekt zal weigeren van de hand te loopen, als hy geen Wild beſpeurt; en een Paard zal niet willen loopen, ja eer alles aan ſtukken ſlaan, zoo men het te veel vergt.

VAN HET RYK DER DIEREN.

VAN HET RYK DER DIEREN.

vergt. Alle deeze en ſoortgelyke uitwerkſels houden wy voor verrigtingen, welken van den dierlyken wil afhangen; ſchoon de Dieren 'er, door konst en beoeffening van den Mensch, in bedreeven worden. Men zou hier tegen wel kunnen inbrengen, dat de meesten dier geleerde verrigtingen uit eene gewoonte, zonder bewustheid, of eigentlyk willekeurige werking van het Dier geſchieden. Dog, als men gadeſlaat, dat 'er onder de eigenſte ſoort van Dieren zulken voorkomen, die volſtrekt, noch door gewoonte, noch door konst, te leeren zyn, of die men onwillig vind om geoeffend te worden; ſchoon men dezelve in hunne natuur volmaakt listig vinde; als in de ontembaare Paarden blykt, die doorgaans de vlugſten en de ſchoonſten zyn; dan ziet men ten overtuigelykſten, dat 'er, hoe verre de Menſchen ook in de leerzaame oeffeningen der Dieren mogen vorderen, altoos iets is, 't welk van derzelver natuurlyken aart en wil afhangt. Men kan ook geen Dier door oeffening bekwaam maaken, zonder deszelfs natuurlyken aart en voedſel te kennen; men moedigt het aan, door de beloonning van een voor zoodanig een Dier aangenaam voedſel, of ſchrikt het af, door zulks aan 't zelve te onthouden; men maakt het door ſlaagen gewillig, of 't word, zoo 't gansch koppig zy, ongewillig tot eenige leerzaame oeffeningen. Van deeze leerzaamheid der Dieren hebben wy nog onlangs een allerverbaazendsd voorbeeld gezien,

VAN HET RYK DER DIEREN.

zien, in de konstoeffeningen van een Canaryvogel; die, uit een voor 't zelve nedergeleid Alphabet, door behulp van 's Meesters oeffening, allerleie woorden kon byéén fchikken.

Alle zoodanige oeffeningen, niettegenftaande dezelven buiten der Dieren Natuur zyn, kunnen derhalven nogtans niet gefchieden, dan door eene willekeurige beweeging van het Dier zelve: en ze worden, overeenkomftig met het gemelde onderfcheid tusfchen een Dier en eene Plant, nimmer in eenig Plantaartig Weezen befpeurd, zelfs niet in dezulken, die halfflagtig zyn. In deezen tog bepaalen zig de beweegingen, voor zoo verre wy tot nog toe weeten, alleen tot het vangen van hun aas, en tot de voorteeling; zynde egter bedeeld met het vermogen van te *willen* eeten, te *willen* flaapen, te *willen* voortteelen, enz. 't geen men, ter hunner onderfcheidinge, van de Planten niet kan zeggen. De Planten immers, alfchoon zy nu en dan haare bloemen openen en fluiten, haare bladeren toevouwen en openflaan, mitsgaders, gelyk de *Mimoza*, of *kruidje roer my niet*, eene zekere gevoeligheid fchynen te hebben; doen dit evenwel niet, uit een eigen willekeurig vermogen, maar uit eene lydelyke eigenfchap, die aan de groeiende (*vegetative*) ontrolling, en aan de natuurlyke inkrimping haarer deelen, eigen is. Uit dien hoofde ziet men ook, dat de Dieren, welken niet van plaats veranderen, maar, geduurende hun gantfche

lee-

VAN HET RYK DER DIEREN.

leeven, aan eene Rots of Steen gehegt blyven, en dus plantaartig ſchynen, 'er weezenlyk van verſchillen. Men ontdekt zeer klaar, dat die Schepſelen, by voorbeeld de Klip-oesters, de Schotel-ſlekken, (*Patellæ*,) en anderen, welke, met hunne harde Schelpen, aan de Rotſen en Steenen vast verknogt zyn, en zig dus niet vrywillig van de eene plaats na de andere kunnen begeeven; dat die Schepſels, zeg ik, nogtans hunne Schelpen, naar welgevallen, openen en ſluiten; hunne gevoelige ſnuiten en buizen uitzetten, intrekken en inkrimpen, naar dat zy zig voorſtellen voedſel te gebruiken, of lugt te ſcheppen, en ademhaalen, of ook voortteelen willen. Hierom zyn ook de halfſlagtige Polypen, in welken deeze beweeging en lichaamlyke vermogens mede ontdekt worden, met recht eerder Dier, dan Plant, te noemen. Het eenige, dat dit Gedierte iets nader aan de Planten brengt, is de zeldzaame deelbaare voortteelingskragt, die in alle deszelfs leedjes ligt opgeſlooten, waar door zy, gelyk de Planten, aan ſtukjes verdeeld zynde, weder voortgroeien; zoo dat men ze kunne vermeerderen, even als men de Planten, door ſtekjes en ſpruitjes, vermenigvuldigt. Deeze eigenſchap is zeker wonderlyk, en ten hoogſten aanmerkenswaardig; maar zou, in dit geval, elke Polypſpruitje, om het dus eens te noemen, niet wel een Dier kunnen zyn, dat zig takswyze aan zyne Mededieren verbind? Zoo dat het geen

me-

men voor een enkelen Polypus houd, inderdaad zeer veele aaneenverknochte Polypen zoude zyn. Dit is ons tot nog twyffelagtig, dan op zyne plaats zullen we 'er nader van ſpreeken.

VAN HET RYK DER DIEREN.

Het dus ver bygebragte is intusſchen, zoo wy oordeelen, voldoende, ter opheldering van het vermogen, dat wy in deezen over 't algemeen, op goeden grond, aan alle Dieren toeſchryven: te weeten, dat zy zig allen, door daadlyk oeffenende willekeurige beweegingen, van de Planten en Delfſtoffen onderſcheiden: het zy ze plaatsveranderend zyn, zoo dat ze zig, volgens hunne keuze, van de eene naar de andere plaats begeeven kunnen; of dat ze niet plaatsveranderend zyn, te weeten, zulken, die, al hun leeven door, met het eene of andere lichaamsdeel aan een ander Weezen verbonden blyven. En nadien ze dus allen begaafd zyn met een vermogen, waar door ze zig zintuigelyk naar hunnen aart en eigenſchap kunnen beweegen, zoo heeft de beroemde RAY, en reeds voor hem ARISTOTELES, ook ten opzichte deezer laatstgenoemden, zyne omſchryving van een Dier uitdrukkelyk met deeze bepaaling voorgeſteld. *Animal est corpus animatum, ſenſu & motu ſpontaneo preditum, vel potius ſentiendi & ſe movendi facultate, licet non mutet locum.* Dat is. „ Een Dier is een be„ zield lichaam, begaafd met gevoel en „ eene ongedwongen of gewillige bewee„ gingskragt; of liever met een vermogen

J. RAY, *de Animal. in genere.* pag. 1.

„ van

VAN HET RYK DER DIEREN.

„ van te gevoelen, en zig te beweegen, „ alhoewel het niet van plaats verandert". Wy voegen 'er, met een weinig meer vrymoedigheid, by, een willekeurig of vrywillig vermogen, (*Motus voluntarius*,) welk woord wy, met een ruimschoots gebruik, hier overneemen, in dien zin, zoo als het in de beredeneerde Geestkunde (*Psychologia*,) gebezigd word, in onderscheidinge van die onafhanglyke werktuiglyke beweeging, (*Motus involuntarius*,) die buiten onzen wil geschied; overeenkomstig met het geen wy boven, zoo wegens den omloop des bloeds, als de afscheiding der vogten, en vervolgens wegens de zintuiglyke werkzaamheden, mitsgaders het vermogen der Dieren, om vrywillig te kunnen werken, voorgesteld hebben. Voor het overige heeft men hier in aanmerking te neemen, dat wy de uitdrukking, van zig willekeurig en vrywillig te beweegen, niet in dien zin opgevat willen hebben, in welken de Godgeleerden dezelve gebruiken, als ze scherpzinnig twisten over de vryheid van 's Menschen Ziel; en in hoe verre men aan onze Ziele eene vrye oeffening van te willen of niet te willen heeft toe te staan. Neen! hoe sterk wy hier over denken, is het, zoo wy dit vrye vermogen al in dat verheven beeld van God, dat wy als Menschen bezitten, erkennen mogten, ons niet geoorloofd, zoo verre te gaan, om het den Dieren toe te schryven, of het hun in zekeren zin volstrekt te ontkennen. Wy houden deeze en dergely-

VAN HET RYK DER DIEREN.

lyke afgetrokken denkbeelden, die zelfs tot zintwisten, wegens het ſtoflyke of onſtoflyke beſtaan der zielen voortloopen, als betrekkelyk tot geheimen, waar in wy 't, voor ons althans, niet gevoegd agten te treeden. Wy voorzien maar al te klaar, dat wy, zoo we 'er ons toe inlieten, ons zouden laaten vervoeren in een doolhof van verwarring, of een onbekende Zee, vol klippen; waar op zoo veele hoogverlichte Geesten, die verre boven ons te ſtellen zyn, ſchipbreuk hebben geleeden. Hier is eene onbepaalbaare Oceaan, waarop niemand, noch in de voorige, noch in onze laatere dagen, de rechte Compasſtreek heeft gevonden; en die, zoo wy vertrouwen, ook in dit leeven nooit gevonden zal worden; als behoorende onder die Godlyke Geheimen, tot welker binnenſte nooit Sterveling gekomen is of komen zal.

Van alle zoodanige bovennatuurlyke beſpiegelingen dan afziende, houden wy ons, ingevolge van het gezegde, en naar de ons begrypelyke en aanneemelyke bepaaling van een Dier, aan deeze algemeene omſchryving:

Bepaaling van een DIER, en het Ryk der DIEREN.

EEN DIER IS EEN LEEVEND MET ZINTUIGEN GESCHAAPEN WEEZEN; 'T WELK, MET GEVOELIGE AANDOENINGEN, EN DOOR EENE DAADLYK OEFFENENDE WILLEKEURIGE BEWEEGING, NATUURLYKE VRYWILLIGE WERKZAAMHEDEN VERRIGTEN KAN; ZELFS AL IS HET GEEN PLAATSVERANDEREND WEEZEN.

Vol-

VAN HET RYK DER DIEREN.

Volgens deeze bepaaling onderſcheid zig, naar onze gedagten, het Ryk der Dieren duidelyk van dat der Planten en der Mineraalen. 't Is tog bekend dat de Planten, ofſchoon men aan ſommigen al, in een zekeren zin, eenig gevoel, een ſlaap, eene leevende beweeging der vogten, en wat des meer zy, wilde toeſtaan, nogtans geen het minſte blyk van eene daadlyk oeffenende willekeurige beweeging, en vrywillige verrigtingen voortbrengen. En wat de Mineraalen betreft, wy weeten dat ze, hoewel 'er zig in ſommigen eene groeiende en voortteelende eigenſchap ſchyne op te doen, egter ons in 't geheel geene de geringſte proeven van eenig zintuiglyk leeven gewaar doen worden.

By deeze omſchryving, ter onderſcheidinge van het Ryk der Dieren in 't gemeen, zou men nog kunnen voegen eenige byzondere bepaalingen, raakende den trapswyzen overgang der Dieren tot het éene of het andere der twee overige Ryken; om dus de halfſlagtige ſoorten in eene nadere omſchryving voor te draagen. Dus ſchynen, by voorbeeld, de Polypen een overgang van het Ryk der Dieren, tot dat der Planten, en misſchien de Koraal- en Steenvormende Dieren, tot dat der Steenen en Delfſtoffen aan te duiden. Dan nademaal dit, by de verdeeling der Clasſen, van zelvé voorkomt, kan het hier van weinig belang geagt worden. Ook zal de ordentlyke aaneenſchakeling, en nederdaalende ſchik-

king

king van de ſterkvermogendſte, vleeschryke, bloedryke, en met onbetwistbaar werkende zintuigen begaafde Dieren, tot de min vermogende, minder of geen bloed hebbende, en met twyffelagtige zintuigen begaafde Dieren, ons van zelve leiden, tot het geene ons daar omtrent in agt te neemen ſtaat. Dit naſpoorende, zullen wy ten klaarſten bemerken, dat, in deezen zin, een bloedeloos Dier of Inſect, by voorbeeld, minder Dier is, dan een Hond of een Aexter; en een ſteenagtige aan eene Rots gegroeide Oester, weder minder Dier, dan een loopend, kruipend, en een vliegend Inſect; dat zoo ook vervolgens een plantaartige, groeiende en leevende Polypus minder Dier is, dan een Oester; en mogelyk zyn 'er wyders wel halfſlagtige dierlyke weezens, welken nog minder Dier zyn, dan een Polypus.

VAN HET RYK DER DIEREN.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Gaande over de oorſpronglyke Voortteeling der DIEREN, *en wel byzonder raakende de verſchillende gedagten deswegens.*

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

In 't voorige *Hoofdſtuk* gehandeld hebbende over de eigenſchappen, die bepaaldlyk tot de omſchryving van het Ryk der Dieren behooren; zoo ſtaat ons nu vervolgens wel byzonderlyk agt te geeven, op dat wonderbaarlyke vermogen der Dieren, van huns gelyken beſtendig voort te teelen. Dit ſtuk, ſchoon wy 't by ieder CLASSE, of *ORDE* en *Geſlagt*, naauwkeurig hoopen voor te draagen; vermits 'er zig in ieder van die verdeelingen telkens byzonderheden opdoen, welken op alle Dieren niet algemeen toepasſelyk zyn; vereischt nogtans, ter deezer plaatſe, vooraf eenige noodige ophelderingen, wegens veele, zoo oude als nieuwe, gedagten, vooronderſtellingen en proeven, betreffende de Voortteeling; met betrekkinge tot het allereerſte beginſel van een Dier, in zyne ontvangenis en aangroeijing, tot op de daadlyke geboorte zelve. De groote zaak, waarop het, in dit geval, inzonderheid aan-

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

aankomt, is, het onderzoek over de eigentlyke zelfstandigheid, welke een Dier in de eerste bevrugting formeert. Een onderzoek, 't welk wy gaarne wenschten voorby te gaan; aangezien het zeer uitgebreid is, en niet wel zonder diepzinnige vooronderstellingen, die veelal duister zyn, ten minsten voor een groot gedeelte myner Leezeren, kan behandeld worden. Dan, nademaal 'er, en by de oude en by de laatere of hedendaagsche Natuur- en Dierkundigen, daaromtrent groote beweegingen gemaakt zyn, en men 'er zig dus in eene beredeneerde Natuurlyke Historie niet wel volstrekt van ontslaan kan; zoo zullen wy het stuk niet geheel agterwegen laaten; maar egter ons bepaalen, om alleen het zaaklyke op te geeven, en voorts alle mogelyke kortheid te betragten: hoe zeer wy anders, zonder ons zelven te verheffen, van gedagten zyn, dat wy daar omtrent etlyke waarneemingen en proeven bezitten, waar mede wy de ontvouwing van dit wonderbaare gewrogt der Natuure, in eene uitvoeriger Verhandeling, misschien zouden kunnen verryken, en mogelyk ophelderen. Dan, dewyl ik veelen deezer waarneemingen en proeven op afzonderlyke geslagten van Dieren genomen heb, zoo zullen 'er ons in 't vervolg, nu en dan, op zyne plaats, nog wel eenigen van te melden zyn; des de Liefhebbers my hier van eene bepaalder breedvoerige beschryving gelieven te verschoonen.

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

Bepaaling der Ouden, over de voortteeling.

Omne animal ex Ovo producitur. „Elk Dier „komt uit een Ey voort", was reeds de taal der Ouden, en byzonder ook die van ARISTOTELES; welke, boven alle andere Wysgeeren van zyne en van laatere dagen, in het ſtuk der Voortteelinge bedreeven was. Hy wilde hier mede aanduiden, dat, gelyk een Vogel in het Ey de beginſels van zyn leeven, en noodig voedſel, vind opgeſlooten, zoo ook alle Dieren, het zy ze in, of buiten de baarmoeder, eer ze gebooren worden, in wasdom ſtaan toe te neemen, in een vlies of bekleedſel opgeſlooten zynde, worden ſaamgeſteld. Hy verſtaat dus, door het woord *Ey*, niet bepaaldlyk een hardgeſchaald Ey, gelyk 'er van veele Dieren, buiten de baarmoeder, word uitgebroed; maar eigentlyk genomen een bekleedſel, waar in het oorſpronglyke Dier met zyn allereerſte voedſel ligt opgeſlooten. Dit geeft hy uitdrukkelyk te kennen, wanneer hy zegt: *Ovum vocamus, cujus ex parte principii animal conſiſtit; reliquum vero alimento ei quod gignitur est.* En verder: *qua intra ſe pariunt animal, iis quoddammodo, post primum conceptum, oviforme quiddam efficitur: humor enim in membrana tenui continetur, perinde quaſi ovi testam detraxeris: quamobrem depravationes conceptuum, quæ per id temporis accidunt, fluxus vocant.* Dat is, in deezen zin: „Wy verſtaan door een Ey dat „geen, uit welks grondbeginſel het Dier be„ſtaat, terwyl het overige aan 't zelve ten „voedſel ſtrekt". En verders: „Als de Dieren

ARISTOT. *de generatione Anim.* Lib. III. Cap. IX. pag. 841.

„zig

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

„ zig vermengen tot voortteelinge, ont-
„ ſtaat 'er in hun, na de eerſte ontvan-
„ ging, iets Eyvormigs: want 'er word
„ een vogt in een dun vlies byéén gehou-
„ den, even als in een Ey, dat van zyn
„ ſchaal ontbloot word; waarom de bedor-
„ ven ontvangingen, of wanteelingen,
„ welken geduurende dien tyd (naamlyk
„ den tyd van ontvanging,) geſchieden,
„ *Vloed* genoemd worden". De Wysgeer geeft dus te kennen, dat, gelyk de dooier, of het vogt, waar uit het geteelde Dier in een hard geſchaald Ey ontſtaat, in een vlies opgeſlooten ligt; dat zoo mede alle de vogten, die door de voortteeling in de Dieren vermengd worden, ook by dezulken, die geen hardgeſchaald Ey vormen, in een vlies opgeſlooten zyn; zoo dat deeze bewaarplaats, even als een ongeſchaald Ey, voorkome. „ Wanneer nu, zegt hy, dat
„ vlies breekt, het zy door bederf, ziekte,
„ ſterke beweeging, of andere oorzaaken,
„ dan vloeit dit voortteelende vogt weg en
„ gaat verlooren; waarop het gemelde
„ vlies doorgaans volgt; dat by de Vrou-
„ wen met den naam van *Vloed* of *Miskraam*
„ bekend is". Naar de algemeene kundigheden valt 'er, volgens deeze bepaaling, geen tegenſpraak tegen dit gevoelen, en men ſtemt dus gereedlyk toe, dat de geboorte van alle Dieren, uit een Ey, het zy dan hardgeſchaald of vliezig, geſchiede; want het zy het Ey buiten de baarmoeder uitgebroed, of in de baarmoeder zel-

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

ve tot volkomen rypheid gekweekt worde, de allereerste herkomst van de vrugt heeft zekerlyk altoos plaats in een vlies van de baarmoeder. De beroemde HARVEUS (*) erkent ook, onder de voorschreeven bepaaling, de waarheid deezer stellinge, zoo als die waarlyk is, als eene beweezen zaak; wanneer hy zig deswegens, na zeer veele manlyke proeven en redeneeringen, indeezervoegen verklaart. Wy besluiten met den Philosooph, (namelyk ARISTOTELES,) dat alle Dieren, het zy ze zwemmen, het zy ze loopen, het zy ze vliegen, (of liever het zy Visschen, Vogelen, of kruipende en viervoetige Dieren,) die, of leevende, of onder de gedaante van een Ey, van de baarmoeder gescheiden worden; dat deeze allen op diergelyke wyze, naamlyk in een eivormig vlies of schaal, omvangen en geteeld worden.

Verdeeling, uit het gezegde voortvloejende.

Deeze bepaaling, in voorgemelden zin, algemeen op de Dieren toepasselyk, heeft natuurlyker wyze eene nadere verdeeling te wege gebragt; volgens welke men een onderscheidenlyk, en natuureigen begrip maakt, van het verschil dat 'er plaats heeft, tusschen de voortteeling in een eigentlyk hardgeschaald Ey, dat buiten de baarmoeder uitgebroed, en die in een oneigentlyk Ey, dat binnen de baarmoeder tot rypheid gekweekt word. Deeze onderscheiding is by

(*) HARVEI, *de generat. Viviparorum Exercitat.* LXIII.

by de Natuurkundigen algemeen aangenomen, en ze verdeelen uit dien hoofde de Dieren in twee voornaame Soorten, als zynde Leevendbaarende of Eyerbaarende; in welk geval men door baaren verſtaat, de weezenlyke afſcheiding der voortgeteelde vrugt uit het vlies, en van de plaats haarer ontvangenisſe, te weeten de baarmoeder. Een leevendbaarend Dier is dan zodanig een, dat zyne geformeerde vrugt, in deszelfs vliezig Ey, zoo lang in de bekleedſelen van de baarmoeder houd opgeſlooten, en het met dagelyks aanvoerend voedſel uit zyne vaten voed, tot dat het, volkomen geformeerd, en tot een zekeren trap van volwasſenheid geraakt zynde, leevend te voorſchyn komt, zonder eenig ander bekleedſel, dan die het altoos behoud, en zonder verdere gedaanteverwisſeling; blyvende altoos, zelfs by aangroeijing, in die geſtalte, welke het nu reeds ontvangen heeft. Door een Eyerbaarend Dier verſtaat men dan, in onderſcheidinge van het voorgaande, zoodanig een Dier, dat zyne geformeerde vrugt, in eene Schaal of taai Vlies, kort na de ontvangenis, van de baarmoeder afſcheid; hebbende in die Schaal of dat Vlies het voedſel en de bekleedſels opgeſlooten, welken noodwendig vereischt worden, om het jonge geformeerde beginſel te doen aangroeien, tot een trap van wasdom, die het buiten het Ey kan doen beſtaan.

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

Leevendbaarende DIEREN.

Eierbaarende DIEREN.

Onder de leevendbaarenden heeft men weder twee verdeelingen; als 1. de leevendbaaren-

Onderdeelen der Leevend- en Eierbaarende DIEREN.

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

renden die zoogen, en 2. die niet zoogen. De eerſten zyn de zulken, die hunne vrugt, na dat ze leevend, en in haare natuurlyke geſtalte van de baarmoeder is afgeſcheiden, aan haare borsten zoogen; om daar mede het gebrek van voedſel te vervullen, dat der gebooren vrugt, door de afſcheiding van de baarmoeder, ontbreekt. Onder deeze ſoort van leevendbaarenden, behoort het meerendeel der viervoetige Dieren. De tweede onderdeeling vervat de Dieren, die hunne vrugt, leevende van de baarmoeder afgeſcheiden zynde, niet zoogen; dewyl de vrugt geen hulp behoeft, maar daadlyk eigen voedſel kan zoeken. Zoo is het geſteld met eenigen der kruipende Dieren, als de Viper en de Hagedisſen.

Wat wyders de Eierbaarenden betreft, dezelven worden gemeenlyk in deezervoegen onderſcheiden.

I. Daar zyn 'er, die hunne ontvangen vrugt in eene harde, kalkagtige, porieuze korst, met voedſel en bekleedſelen voorzien, van de baarmoeder afſcheiden; en het Ey, door eene aangebragte warmte, met hunne eigen broeijing, of door eene getemperde warmte buiten zig, laaten uitbroeden. Tot deeze ſoort betrekt men al het Gevogelte.

II. Een tweede ſlag ſcheid de ontvangen vrugt, in eene weeke lederagtige of vliezige korst, met voedſel en bekleedſels voorzien, van de baarmoeder af, en laat dezelve door eene warmte buiten zig uitbroeden. Hier toe behooren ſommige viervoeti-

tige en kruipende Dieren, die Eieren leggen, als de Kikvorſchen, de Hagedisſen, Slangen, en dergelyken. Buiten deezen ontmoet men ten

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

III. Eierbaarende Dieren, welken hunne Eieren onbevrugt, dog met een gedeelte van het grondbeginſel van het aanſtaande Dier, van de baarmoeder afſcheiden; en dezelven onder die afſcheiding door 't Mannetje laaten bevrugten; waarop het Dier verder door zyne eigen inwendige of andere uitwendige warmte als uitgebroed word. Dit is het meerendeel der Visſchen eigen. Daar benevens zyn 'er ten

IV, of ten laatſten, ook Eierbaarende Dieren; welker vrugt, na dat ze in het Ey van de baarmoeder is afgeſcheiden, in zig zelve een onvolmaakt begin van haar weezen ontvangt, en daar na, door veelerleie veranderingen of gedaantewisſelingen (*Metamorphoſes*) tot haare volmaaktheid aangroeit. Deeze byzonderheid beſpeurt men in de gekorven Dieren.

De hier voorgeſtelde verdeelingen, die RAY ook in agt genomen, en welken LINNÆUS in zeker opzichte mede gevolgd heeft, zyn de hoofdzaaklyke bepaalingen, die, uit de algemeene ſtelling, dat alle Dieren uit een Ey ontſtaan, voortvloeien. En deeze bepaalingen zyn, met betrekking tot het algemeene, genoeg voldoende: dan eenige verdere en meer ingewikkelde, dog niettemin noodzaaklyke, overweegingen van dit gewigtige ſtuk, roepen ons hier tot een nog nader onderzoek van de daadlyke bevrugting der Dieren; waarom wy, zoo beknopt

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

als ons mogelyk is, het voornaamſte deswegen wyders zullen voordraagen.

Onderzoek over de bevrugting der DIEREN.

De Ouden, byzonder ARISTOTELES, en deszelfs aanhangers, als ook de laateren na hem, ALDROVANDUS (*), en COITER (†), mitsgaders vervolgens FABRICIUS AB AQUAPENDENTE, in zyn traktaat, *de formatione ovi & pulli;* benevens zyn leerling, de Engelſche HARVEUS, wyders MALPIGHIUS, BARTHOLINUS, en meer anderen, zyn allen daar in genoegzaam eenſtemmig geweest, dat 'er, in de eiernesten of eierſtokken der Vrouwlyke Dieren, eene zekere oorzaaklyke ſtoffe ligt opgeſlooten; die door het zaad van het Manlyke Dier werkzaam gemaakt word, tot een aanvangelyk beſtaan van leeven en groeijing, of, zoo men wil, ontrolling van het Dier. Ze beweeren dus dat het Manlyke Dier de werkende oorzaak der Voortteelinge is; hoewel nogtans onder die bepaling, dat 'er ook in de Vrouwlyke teelſtoffe eene leevendmaakende teelkragt ligge opgeſlooten, zonder welke het Manlyke zaad niet werkzaam zou kunnen zyn. Dit doet HARVEUS zeggen; *Habemus igitur pro concesſo, (quod ab* ARISTOTELE *demonſtratur,) omne movens primum ſimul esſe cum eo, quod ab ipſo movetur;*

HARVEI, *Exercitatio,* XXVIII.

(*) ULYSSES ALDROV. *Ornitholog.* Lib. XIV. pag. 217 en 218.

(†) COITER, *Extern. & intern. princip. Corp. hum. Fabr.* pag. 36.

tur; „'t ſtaat vast, dat alles, wat beweegt, „altoos vergezeld gaat van het geene dat daar „door bewoogen word"; waar mede hy te kennen wil geeven dat de Manlyke teelkragt, die het eerſte beweegende vermogen in de bevrugtinge is, niet kan werken, zonder de Vrouwlyke teelkragt, die zy in beweeging brengt. 'Er kan dus, volgens HARVEUS, (*ovum non fieri absque gallina*) geen Ey geformeerd worden zonder Henne. Na dat deeze aanneemelyke en zeer bevatbaare ſtelling, wegens de bevrugting der Dieren zoo langen tyd vry algemeen was doorgegaan, en MALPIGHIUS ook gewigtige proeven ter ſtaavinge hier van had aangevoerd; ontſtonden 'er, uit de verbaazende ontdekkingen van den Delfſchen LEEUWENHOEK, geheel nieuwe en wonderbaarlyke ſtellingen, wegens de Voortteeling of Bevrugting.

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

Die vermaarde Vaderlander had, om alle de byzondere proeven deswegens niet aan te haalen, door zyne konſtige Vergrootglazen, ontdekt; dat 'er, in de Manlyke zaaddeelen, eene ontelbaare menigte van Diertjes of Aaltjes te beſpeuren waren, die leefden en zig beweegden. Hy hield deeze ſchepzeltjes voor de oorſpronglyke zelfſtandigheid van het Dier; en ſchreef hun onderling zelfs eene voortteeling toe; in zoo verre dat deeze ſchepzeltjes, als de Manlyke zaadvaten bykans uitgeput waren, zoo 'er ſlegts eenige weinige Diertjes overbleeven, in korten tyd by Millioenen, de Mil-

Samenſtel van LEEUWENHOEK.

VAN DE VOORT TEELING DER DIEREN.

Millioenen verdubbeld zynde, weder voortteelden. Vervolgens zyn gevoelen, onder het bybrengen van zeer veele keurige proeven, en 't voordraagen van daar uit afgeleide gevolgtrekkingen, opmaakende, ontkende hy volſtrekt, de oorſpronglyke voortteeling uit een Ey. Hy beweerde (*), dat, wanneer het Manlyke zaad, vol Diertjes zynde, in de baarmoeder geſtort was, dat als dan één van die Diertjes een zeker ſchubsgewys of ander deeltje doorboorde; mitsgaders dat het, indien het daar in voedſel mogte vinden, vervolgens in wasdom toenam, en eindelyk tot een Dier geformeerd wierd. Om de tegenwerping, die men hem wegens de Sexe deed, te ontzenuwen; bediende hy zig van de niet onaartig uitgedagte vooronderſtelling, dat 'er in het Manlyke zaad, zoo wel Vrouwlyke als Manlyke Diertjes waren; en dat 'er gevolglyk, indien een Vrouwlyk Diertje in de baarmoeder indrong, een Vrouwlyk Dier, en zoo 'er een Mannelyk Diertje zig in vestigde, een Manlyk Dier gebooren wierd. Wyders ſtelde hy vast, zoo een Manlyk Dier onvrugtbaar bevonden wierd, dat dan de Diertjes by het zelve verſtorven waren, en zoo een Vrouwlyk Dier onvrugtbaar was, dat 'er dan een gebrek aan voedende deeltjes in de baarmoeder plaats had.

(*) A. V. LEEUWENHOEK, *Ontled. en Ontdekking aan de Kon. Societeit van Londen*, pag. 41. *en vervolg*, Leid. Ao. 1685.

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

had. Dus drong de beroemde Delvenaar zyn gevoelen door; en hy ſcheen eensklaps het diepe geheim der voortteelinge ontdekt te hebben. Zyne proeven zag men eerlang door anderen met yver nagevolgd; en zyne ſtelling kreeg weldra de overhand by de meesten; dog dezelve wierd niettemin by eenige anderen beſtreeden, en by doorzigtigen in twyffel getrokken. 't Is niet wel mogelyk, althans 't is tegenwoordig onze zaak niet, alles wat daar omtrent geredentwist en geſchreeven is, den geagten Leezer te melden. 't Zy genoeg te zeggen, dat 'er in die dagen byna geen werkje, in de proef-en beſchouwende Natuurkunde, van de pers kwam, of men vond 'er gewag in gemaakt van ontdekkingen, van Diertjes in de Manlyke zaaden; en ſommigen wierden ze zelfs in de aftrekſels van kruiden en derzelver zaaden gewaar. Ja, 't ging zoo verre, dat eeniger inbeelding zig voegde by de drift, om de eer van ontdekking te hebben: zoo dat men zig niet alleen verbeeldde Menſchen tronien gezien te hebben; maar ook de vermetelheid had, van de gedaante dier ſchepſeltjes, zelfs uit het aftrekſel van eene Anemone, in *Figuur* voor den dag te brengen: gelyk te zien is in de afbeeldingen van JOBLOT (*); aan welker egtheid met reden getwyffeld word; aan-

(*) *Obſervations ſur l'Histoire Naturelle*, par JOBLOT, Seconde partie, *Planche* VI. *Fig.* 12.

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

aangezien zyne andere afbeeldingen, als by voorbeeld, die van de Luis, de Vliegen, het Hout, en andere bekende voorwerpen, zeer onvolmaakt zyn, en ons ontleend voorkomen. Anderen ontdekten vervolgens insgelyks, in byzondere vogten en aftrekſels, allerleie Diertjes en beweegende Weezens (*); waar uit met reden eenige gewigtige tegenwerpingen, tegen LEEUWENHOEKS ſtellingen ontſtonden, die hoofdzaaklyk hier op uitkwamen.

Dat, nademaal 'er zig in vogten en aftrekſels van ſtoffen, die in geenen deele tot een dierlyk voortteelend zaadvogt konden gebragt worden, niet minder dan in het Manlyke zaad, leevende en beweegende Diertjes opdeeden, als in den Azyn, het Bier, de aftrekſels van Peper, en ontelbaar veele andere vogten; men derhalven alle zodanige gevolgtrekkingen, uit de waarneemingen van Diertjes in het Manlyke zaad niet kon afleiden. Men toonde, dat men, dus voortgaande, noodwendig tot die ſtelling zou moeten vervallen; dat 'er tot verſchillende vogten, verſchillende voortteelende Diertjes zouden behooren; en dat dus de Planten zelven al mede uit Diertjes zouden voortkomen. Daar benevens vroeg men, dewyl de Natuur niets te vergeefs ge-

(*) Het *Microscoop* gemaklyk gemaakt, door H. BAKER, als ook deszelfs Nuttig Gebruik van het *Microscoop*. HILL. *The Natural History*, &c. NEEDHAM, *Nouvelle Decouverte*. TREMBLEY, *de Polypis*.

gefchaapen vertoont, ook natuurlyk; wat nut alle die overige ontelbaare Diertjes deeden? daar een paar Menfchen, van zoo veele Millioenen mogelyk Menschwordende Diertjes, ten hoogften genomen, by zeer vrugtbaare geflagten, niet meer dan twintig a vyf- en twintig kinderen voortbrengt; en dus alle die andere Diertjes verlooren gaan. Staande deeze en verdere verdeeldheden onder de Natuurkundigen, over dit onderwerp, fchonk de beroemde DE BUFFON (*), in zyne Natuurlyke Historie, der Geleerde Waereld, een gantsch vernuftig en fchrander nieuw Samenftel; waar in hy een nog grooter ftap deed, om in de geheimen der bevrugtinge in te dringen. De inhoud der uitgebreide redeneeringen van deezen Wysgeer, tot welker breedvoerige melding wy ons niet kunnen inlaaten, beftaat kortlyk in het volgende:

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

„ 'Er is in de Natuur eene ftoffe, gemeen aan de Dieren en aan de Planten. Men vind die ftof, of liever verzameling van ftofklompjes faamgefteld, uit werktuiglyke deeltjes, die onverdervelyk, leevendig, en altoos beweegelyk zyn. Deeze werktuiglyke beweeging en het leeven dier deeltjes, kan egter eenigermaate verhinderd en belet worden, door andere dikke zwaare ftofklompjes, of vermengingen; dog als zy

Samenftel van DE BUFFON.

(*) *Hist. Natur. & particuliere du Cabinet du Roy.* Parties 1 en 2. &c.

VAN DE VOORT-TEELING DER DIEREN.

zy daar van ontſlagen zyn, en zig dus in ſtaat bevinden, van zig te kunnen beweegen, zyn ze ook altoos daadlyk werkzaam. Door deeze werkzaamheid veroorzaaken zy, uit kragt eener vereeniginge, aan hun byzonder eigen, die verſcheiden werktuiglyke weezens, welken wy in de Waereld, byzonder in de Dieren en de Planten, beſpeuren: zoo dat die werktuiglyke ſtoffe, overal verſpreid zynde, ſtrekke tot voedſel en ontrolling van alles wat 'er leeft en groeit. En 'er word een overvloed van zulke werktuiglyke deeltjes, door het geheele lichaam verſpreid, en als in eene natuurlyke verzamelplaats bewaard, onder de gedaante van allerleie vogten. Uit deeze ſtellingen trekt de Heer DE BUFFON, ten aanzien van de bevrugting, dit gevolg. Dat het zaadvogt, ter voortteelinge geſchikt, in zig bevat alle de deeltjes, die eenige betrekking tot een dierlyk lichaam hebben, en dus, in 't kleen, een weezen kunnen formeeren, dat in 't groot beſtaan zal; wanneer het eene baarmoeder vinde, die eigen is aan deszelfs ontrolling. En wyders, dat dit zaadvogt, wanneer 't geen baarmoeder naar deszelfs aart ontmoet, of 'er niet in geſtort word, als dan werktuiglyke weezens voortbrengt, die zodanige beweegende en groeiende Diertjes zyn, als men in de dierlyke zaaden, en in de aftrekſels der Planten, door het Microscoop, ontdekt. Deeze Diertjes, waar mede alle werktuiglyke zelfſtandigheden vervuld zyn, vertoonen zig, zegt hy, als beweeg-

weeglyke Weezens, wanneer zy in vogten verdeeld geraaken, of daarin andere Weezens formeeren; waar uit dan zelfs de oorſprong der Wormen in de lichaamen, en de Ettermaaking, ſchynt te kunnen worden afgeleid. Ondertusſchen zyn alle die beweegende ſtofklompjes, voornaamlyk in de zaadvogten, opgeſlooten; en zy komen allerwegen voor als zulken, die al groeiende uitdyen; waarop zy, het zy ze door vezelen omwonden, of daar aan gehegt zyn, door dezelven heen dringen, zig in menigte vereenigen, en het Dier formeeren; dat, in zyne eerſte beginſelen, niets anders doet, dan zig al groeiende ontrollen of uitbreiden. Overeenkomſtig hier mede verklaart de Heer DE BUFFON vervolgens, hoe deeze werktuiglyke bezielde ſtoffe, (*Matière organique animée*,) alom verſpreid zynde, tot voedſel, ontrolling, en wedervoortbrenging van alle Dierlyke en Plantaartige Zelfſtandigheden, ſtrekt; dat, volgens zyne verklaaring, in deezervoegen toegaat. 't Geſchied naamlyk, met betrekking tot de Voeding, door eene inwendige indringing van de gemelde ſtoffe, in alle de deelen van het Dierlyke en Plantaartige Weezen: ten aanzien der Ontrollinge, door een indringend vermogen deezer ſtoffe, in de vaste deelen, waar door ze opzwellen en zig uitbreiden: en eindelyk, met opzicht tot de Wedervoortbrenging, door de overtollige ſtoffe zelve, die, door de geheele zelfſtandigheid van het Dier of de

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

VAN DE VOORT-TEELING DER DIEREN.

Plant vermengd zynde, gefchikt is tot deszelfs Voedfel, en gevolglyk daarop eene volmaakte betrekking heeft. Op deezen voet is de hervoortbrenging van een nieuw werktuiglyk weezen, het uitwerkfel van eene onbekende kragt, die alles doordringt; 't welk ten gevolge heeft, dat de werktuiglyke deeltjes, van eenerleien aart, zig het meest vereenigen, enz. DE BUFFON dit gevolg, en zeer veele andere gevolgtrekkingen, ten grondflage van zyn famenftel gelegd hebbende, ftelt ten laatften zyn gevoelen, raakende de bevrugting, aldus voor.

„ In de famenkomst van twee beftaanlyke weezens, vermengt zig het zaadvogt, dat het Manlyke fchepfel voortbrengt, met dat geene, dat van het Vrouwlyke fchepfel hervoortkomt. Uit deeze vermenging ontftaat niets anders dan een enkel beftaanlyk werktuiglyk weezen. En gelyk de werktuiglyke deeltjes van het zaad ontftaan zyn, uit allerleie afzonderlyke werktuiglyke deeltjes van het geheel, zoo vertoonen die deeltjes in het geformeerde weezen, die eigenfte deelen waar uit ze genomen zyn; bezittende in het kleen, 't geen ze by ontrolling in het groot moeten formeeren. Hierop vereenigt dan wyders het geformeerde Dier, door middel der voedinge, weder andere deeltjes met zig, of het fcheid dezelve van zig af; naar maate dat zy overeenkomftig met, of afkeerig van deszelfs natuur zyn. Eindelyk is de betrekkelyke

evenredigheid, gevoegd by de beweeging der werktuiglyke ſtofklompjes, de voornaame oorzaak van de veranderingen der Sexe, en van veele andere verſchynſelen der Voortteelinge. Wanneer, in de ſamenkomst der beiderleie Kunne, de werktuiglyke deeltjes van het Manlyke weezen, die van het Vrouwlyke in hoeveelheid overtreffen, dan is de vrugt een Manlyk ſchepſel; maar zoo de werktuiglyke Vrouwlyke deeltjes, de Manlyken in getal te boven gaan, dan word 'er een Vrouwlyk ſchepſel geformeerd. Even zoo hangen wyders de verſcheiden gelykenisſen, waarin het ſchepſel, of meer naar den Vader, of meer naar de Moeder zweemt, van deeze eigenſte grondoorzaak af; en hier aan heeft men ook die zeldzaame vermenging van gelykenisſen der Bastaarddieren toe te ſchryven". Na dit alles, dus kortlyk afgeſchetst, komen de gevolgtrekkingen van DE BUFFON hoofdzaaklyk hier op uit.

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

1. „ De werktuiglyke lichaamen beſtaan niet oorſpronglyk in 't kleen, in het zaadje of ſpruitje, (*Germen;*) maar zy worden geformeerd, uit de vereeniging van een bepaald getal leevende, werkende, en onverdervelyke werktuiglyke deeltjes.

2. „ Deeze deeltjes zyn in zig zelven, noch dierlyk, noch plantaartig; maar ze zyn bekwaam om dierlyk of plantaartig te worden.

3. „ En eindelyk, men heeft ze aan te merken als bouwſtoffen, die geſchikt zyn

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

tot het ſamenſtellen van allerleie weezens; welke ſamenſtelling, met eene onzigtbaare en onbegrypelyke werking, geſchied, door eene geheime kragt, die de ſtoflykheid doordringt, zonder botſing; op eene dergelyke wyze als de eigenſchaplyke kragt van zwaarte in de ſtoffen werkt. Dus brengt dan die geheime kragt onderſcheiden Weezens voort; naar geraade dat zy in byzondere omſtandigheden en plaatſen werkzaam zy; in de baarmoeder een Dier, naar den verſchillenden aart der Dieren; in de ingewanden een Worm; in het vel van een Polypus een Polypus zelve; in de boomſchors een Tak, enz.; ſtrekkende de eigenſte deeltjes, die het werktuiglyk weezen formeeren, te gelyk om het zelve te voeden en te doen groeien".

Met weinig moeite zouden wy nog een aantal van byzonderheden, uit dit ſamenſtel van den beroemden DE BUFFON, met eene menigte van cierlyk geſchreeven vooronderſtellingen, zoo wel als voortreffelyke redeneeringen, kunnen bybrengen, om 's Mans gevoelen verder te ontvouwen; dan wy agten het weezenlyke, dat boven al aanmerking verdient, om 'er zig een denkbeeld van te vormen, met vryheid van eenige inkorting, uitvoerig genoeg te hebben voorgeſteld. Hy, dien 't geluste dit ſtuk verder te onderzoeken, kan in alle deelen voldoening vinden, in het oplettend doorbladeren van het fraaie en onvergelyklyke Werk van den Heer DE BUFFON zelven.

Wat

Wat ons aangaat, ſchoon wy zyn ſamenſtel niet geheel en al kunnen overneemen, is 't ons egter, in veele opzichten, niet volſtrekt verwerpelyk. Dat 'er in de dierlyke zaaden veele beweeglyke, ja, ik zal zelfs zeggen, werktuiglyke deeltjes zyn, kan niet wel ontkend worden; nademaal veelvuldige proeven, met de Microscoopen genomen, dit ontegenzeggelyk bevestigen. Dat wyders deeze deeltjes niet eerder werkzaam zyn, om een dierlyk weezen te formeeren, dan na dat ze in de baarmoeder de eigentlyke voedingſtof, en de natuureigen plaats hunner uitwerkſelen gevonden hebben, is door eene gezonde redeneering voor ons verſtand volkomen vatbaar. En even zoo is 't buiten kyf te ſtellen, dat, in de ſamenkomst van twee beſtaanlyke weezens, der verſchillende Kunne, het Manlyke zaad zig met het Vrouwlyke vermengt. Dan, voor 't overige kunnen wy in de ingewikkelde manier, op welke dit door DE BUFFON verklaard word, niet wel treeden. Vooral begrypen wy niet, hoe, en op wat wyze, die werktuiglyke deeltjes, in 't oneindige veelvuldig verſpreid, in alle werktuiglyke weezens, door tusſchenkomst van toevallige vermengingen, aan alle verſchillende Dieren, gelykelyk eigen zouden zyn. En 't ſchynt ons toe, dat men, dus denkende, den grondſlag van het Epicuriſche of Lucretiaanſche gebouw, wegens de Atomi; of dat van CARTESIUS, en andere Wysgeeren, die het on-

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

VAN DE VOORT-TEELING DER DIEREN.

oneindig ſtoflyke deelbaare, tot een grondſlag van alle werktuiglyke ſchepſelen gelegd hebben, op nieuw ter baane brengt.

Het doet ons uit dien hoofde ook niet vreemd, dat het vernuftige gevoelen des Franſchen Wysgeers weinig of geene voorſtanders, maar veel meer ſchrandere tegenſpreekers gevonden heeft: waar onder voornaamlyk uitmunt de beroemde CH. BONNET; die het ontwerp van DE BUFFON, in een byzonder Traktaat, ten ſterkſten en zeer kundig, dog niettemin al wederom, by vooronderſtelling, zeer ingewikkeld, beſtreeden heeft, en zig over 't Samenſtelzel in 't algemeen aldus laat hooren.

Tegenwerpingen van CH. BONNET. *

„ 'Er zouden op dit Samenſtel veele aanmerkingen te maaken zyn. Leevende „ beweeglyke werktuiglyke deeltjes, die „ gemeen zyn aan de Dieren en de Planten, en ondertusſchen noch Plant, noch „ Dier zyn. Eene kragt, die op een lichaam werkt, en niets gemeen heeft „ met de botzing. Eene uitwendige en „ inwendige vorm, waar in de werktuiglyke deeltjes zig vormen; en waar uit zy „ zig, als in eene gemeene verzamelplaats, „ vergaderen, om eene zekere vorm in „ het kleen te vertoonen. Betrekkelykheden, uit kragt van welken de gemelde „ deeltjes zig vereenigen, om een werktuig-

* *Conſiderations ſur les Corps organiſes*, par CH. BONNET, Chap. VIII. pag. 99.

VAN DE VOORT-TEELING DER DIEREN.

„ tuiglyk geheel te formeeren. Dit zyn
„ alle vooronderſtellingen, aan welken het
„ niet gemaklyk valt zyne toeſtemming te
„ geeven. Ik wil 'er ondertusſchen niet
„ op ſtaan blyven: derzelver opnoeming
„ behelst mogelyk meer zwaarigheden dan
„ weezenlyke tegenwerpingen. Maar hier
„ mede zal ik my vergenoegen; ik zal voor
„ het verſtand en het begrip myner Leeze-
„ ren brengen, die wonderbaarlyke ver-
„ eeniging van Vezelen, Vliezen, Vaten,
„ Bekleedſelen, Peezen, Spieren, Zenu-
„ wen, Aderen, Slagäderen, enz. die al-
„ len tot het ſamenſtel van een Dier be-
„ hooren. Ik zal hen bidden, om aandag-
„ tiglyk te overweegen, de ſchikking, de
„ betrekkingen, en de ſpeeling van alle
„ die deelen. Vervolgens zal ik hen vraa-
„ gen, of zy kunnen begrypen, dat zulk
„ een volmaakt Samenſtel, zoo aan één
„ verknogt, zoo overeenſtemmig, (*Har-
„ monique*) geformeerd kan worden, door
„ een enkelen ſamenloop van weeke deel-
„ tjes, of beſtuurd worden door zekere
„ wetten, die ons onbekend zyn? Daar
„ benevens zal ik de Leezers bidden; dat
„ ze my verklaaren, of zy zig, (in dit ge-
„ val,) niet gedwongen gevoelen, en in
„ de noodzaaklykheid vallen, van te ſtel-
„ len; dat zulk een voortreffelyk werk-
„ tuig reeds werklyk in het kleen ge-
„ vormd was, door die hand, die het Ont-
„ werp van het Heeläl gemaakt heeft. My
„ aangaande, ik beken openhartig, nooit

 „ be-

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

„ begreepen te hebben, dat de zaak anders „ kon zyn. Want zoo meenigmaal ik ondernomen heb te denken, om een werktuiglyk lichaam ſaam te ſtellen, zonder „ behulp van een vooraf geformeerd zaadje, (*Germen;*) ben ik altyd zoo onvoldaan geweest, van de uitwerkſelen myner inbeeldinge, dat ik zeer wel begreepe, hoe deeze onderneeming, volſtrekt „ boven de mogelykheid van 'er in te ſlaagen, geſteld mag worden".

Uit deeze ſchetſe begrypt de Leezer ligtlyk, aan hoe veele bedenkingen, en diepzinnige vooronderſtellingen, dit Samenſtel onderhevig is, egter erkennen wy, met den Heer BONNET, de ſchranderheid van deszelfs Opſteller, en durven het ontwerp in ſommige opzichten niet als geheel en al verwerpelyk afkeuren. De Geheimen der Natuur zyn ons te weinig bekend, om meesteragtig over derzelver uitwerkſelen te oordeelen; en 't is zeker dat 'er, uit de genomen proeven, als daaden, (*facta,*) aangemerkt, wonderlyke bedenkingen in 's Menſchen geest konnen opkomen; die ons eenigermaate vryheid geeven, om, in byzondere deeltjes, eene ſoort van werktuiglyk vermogen, tot het formeeren van een geheel, te mogen ſtellen; dan de wyze hoe zulks plaats heeft, blyft voor als nog een geheim. En heeft het Samenſtel van DE BUFFON zyne tegenbedenkingen; 'er doen zig, in een ander nieuw Samenſtel, insgelyks

lyks al mede zwaarigheden op, die niet gereedlyk uit den weg te ruimen zyn.

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

Het gevoelen van DE HALLER, en dat van BONNET.

Ik bedoel hier het gevoelen, dat de gemelde Heer BONNET, gerugſteund door de proeven van DE HALLER (*), op de vorming van het Hart in een Kieken, ſchynt te omhelzen, ten minſten in een gunſtiger daglicht heeft poogen te ſtellen. De gedagten van DE HALLER, om dezelven noch uit 's Mans Schriften, noch uit de beſchouwingen van BONNET, breedvoerig over te neemen; dewyl die vernuftige Werken tog in de handen van een ieder zyn, die zig op deeze ſtoffe toelegt; komen kortlyk hier op uit. Het oorſpronglyke Dierlyke Spruitje beſtaat in de bevrugting. Door dit Spruitje, (*Germen*,) heeft men te verſtaan zoodanig eene zelfſtandigheid, waarin alle de werktuiglyke deelen van een dierlyk weezen oneindig fyn liggen opgeſlooten; zonder enkel en alleen uit zig zelven te kunnen werkzaam zyn: juist zoo, als men in eene Boon, Ert of zaadje der Planten, het *Keen*, of het grondbeginſel van het geheele Plantgewas ontdekt; dat ſlegts alleen naar gelegenheid ter verdere ontrollinge wagt. Alle weezenlyke en noodwendige deelen, die tot een Dier behooren, beſtaan dan reeds voor, en op den tyd der bevrugtinge, in dat Spruitje; dat zig nu ver-

(*) *Formation du Coeur dans le Poulet*, enz. par Mr. DE HALLER.

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

vervolgens maar heeft te ontrollen, en uit te breiden; 't welk op zoodanig eene wyze geſchied, dat de eene uitbotting of groeijing de andere ſchynt op te volgen; waar door de beſtaanlykheid, de betrekkelyke evenredigheid, de gedaante, en de ſchikking, onder de aangroeijing, allengskens, en, om zoo te ſpreeken, ongevoelig, groote veranderingen ondergaat. Het eene en 't andere ſaamgenoomen, beweegt den Heer BONNET, om eene ſoort van oorſpronglyke werktuiglyke Gelei, (*Glu organique,*) te ſtellen, welke Gelei in zig, of liever in het Spruitje, de werktuiglyke deeltjes ingewikkeld houd, die het eenmaal, te weeten na de bevrugting, ſtaat te ontrollen. Dit noemt de gemelde Heer *evolution*, ontvouwing of ontrolling: en hy ſchynt daar omtrent volſtrekt te willen bepaalen, dat de weezenlyke deelen eener dierlyke Vrugt, van alle tyden af, beſtaan hebben, en eigentlyk in de Vrouwlyke Dieren huisvesten; hoewel onder eene min uitgebreide en min volwasſen gedaante, dan in een volkomen Vrugt. Wyders beweert hy, dat 'er, tot de ontrolling en den aanwas dier deeltjes, zekere voorafgaande oorzaaken moeten ſamenloopen; welken deeze deeltjes, die onder een werktuiglyk Gelei verborgen en doorſchynend zyn, tot een zigtbaar, vast en werktuiglyk weezen doen uitbotten; en ons eindelyk een geheel Dier vertoonen, welks deelen egter, bevoorens oneindig fyn, onzigtbaar, verborgen in dat Gelei

lei beſtaan hadden. Ter voortbrenginge van dit gewrogt is ook, benevens andere oorzaaken, het Manlyk zaad, als eene werktuiglyke oorzaak, ter uitbottinge volſtrekt noodig; zoo dat het Spruitje zig zonder het zelve niet kunne ontrollen.

VAN DE VOORT-TEELING DER DIEREN.

Deeze gedagten, die door den Heer BONNET met eene reeks van voorbeelden, onder anderen ook uit de Inſecten, met opzicht tot welken onze SWAMMERDAM, al voorlang, in de Rups het gevormde Kapelletje heeft aangetoond, worden opgehelderd; zouden by veelen, en ligtlyk by ons, voor zeer aanneemelyk doorgaan; byaldien men ons zoodanige gevormde deeltjes in de Eierſtokken deezer gekorven Dieren konde aantoonen. 't Staa ons vry, onzen Leezeren deswegens onder 't oog te brengen, dat 'er een weezenlyk onderſcheid plaats heeft, in de vorming en voortteeling der Gekorven, der Eierbaarende, en die der Leevendbaarende Dieren. In de Gekorven word het Dier in het Ey geformeerd; en 't begint zyne deelen, by aanwas, en met gedaanteverwisſelingen, (*Metamorphoſes*,) buiten het Ey te vertoonen: maar een Vogel doet ons dezelven reeds in het Ey gewaar worden: en by een Leevendbaarend Dier ziet men 't in de baarmoeder zelve. Wanneer men dit onderſcheid in agt neemt, zal men dan nog blyven denken, dat deeze drieërleie wyze van uitbotting of ontrolling in allen eveneens beſtaat? Volgt 'er, uit de vertooning die de

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

de Kapel in eene Rupſe maakt, na dat de Rups, uit het Ey gekroopen, zyne veranderingen ondergaan heeft, dat die Kapel in het Ey reeds die gedaante had? Heeft men grond, op het zien van het geformeerde Kieken in een Ey, tot eene volſtrekte bepaling, dat het daarom al bevoorens, in de weeke zaadvaten van den Eierſtok, met alle die eigenſte Ledemaaten lag opgeſlooten? Vloeit 'er wyders, uit de eerſte gedaante der Vrugt van een leevendbaarend Dier, op eene rechtmaatige wyze, die gevolgtrekking; dat het zelve, om dat ik het, geformeerd zynde, in alle zyne ontrollende deelen ontdek, dat het zelve ook, van alle tyden af, in die gedaante, in de buizen der baarmoeder beſtaan heeft? Zoo dit doorgaat, dan weet ik waarlyk niet, wat zoo veele konſtige werktuigen in de Teeldeelen der Manlyke Dieren anders verrigten, dan dat ze overtollige vogten formeeren: dewyl 'er dan zekerlyk geene zoo ſterke kragt en een doordringend vermogen noodig zou zyn, om het ſtoflyke zaad in de baarmoeder der Vrouwlyke Dieren te brengen, en het zelve te omhelzen. Ik weet niet wat ik dan zou moeten denken, van die weezenlyke gevoeligheid en bewustheid der Dieren, als zy bevrugt worden, en 't vervolgens zyn. Wy pleegen in dit opzicht zeer weinig raad met de Vrouwen; wy houden veelen haarer aanmerkingen voor inbeeldingen, en ſprookjes: ondertusſchen verbeeld ik my, dat het wel der

moei-

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

moeite waardig is, (men hebbe hier niet dan eerlyke inzigten!) agt te geeven op die weezenlyke gevoeligheid, welke zeer veele eerbaare en wel redeneerende Vrouwen erkennen te befpeuren, in de bevrugtinge, op het oogenblik der bevrugtinge zelve. 't Komt my voor, dat 'er in deeze gevoeligheid een zeer kragtig bewys ligt voor de daadlyke ftoflyke vermengingen der Teelftoffen, van beide de Sexen. En ik oordeel dat men, ten opzichte der voorfchreeven Samenftellen, zoo met betrekking tot de ontrolling, als ten aanzien van de voorbeftaanbaarheid der Spruit, de gevolgtrekkingen niet zoo zeer behoort te bewyzen, uit het Ey, waarin het Dier reeds meer of min, en gedeeltlyk, zyne werktuiglyke deelen, houd opgeflooten; als wel uit die deelen, welken dienen tot de vorming dier ftoffe, welke het Ey, voor dat het een Ey was, uitmaakte. Dan, naar myne gedagten, vind ik, zoo ooit ons Vernuft vryheid heeft, om hier omtrent iets te beflisfen, geen zwaarigheid, om die ontdekte beweegende deeltjes, in het Manlyke zaad, aan te merken, als een voornaamst gedeelte van dat geene, dat een dierlyk Spruitje moet uitmaaken: onder die bepaaling nogtans, dat het niet eer volmaakt een voorafweezend Spruitje is, voor dat het, met het Vrouwlyke zaad vereenigd, die deelen ontvangt, die 'er nog aan ontbraken. Zou men wyders, zoo men veelerleie Dieren onderzogt, ook niet ligtlyk

Man-

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

Manlyke Dieren vinden, die insgelyks Eitjes vertoonden, als in de *Libellen*, of Waternimphen, te bespeuren is; daar het Mannetje, zyne onzigtbaare Eitjes in den nek verbergende, dezelven, al vliegende, in den staart van het Wyfje overstort; onder eene verknogte vereeniging van beider Teeldeelen. En wat zal men van de Tweeslagtige Dieren, *Hermaphroditi*, by voorbeeld de Polypen, zeggen? Dan dit tot nog in 't midden laatende, zullen we ons onderwerp vervolgen.

Wat verder aangaat het Spruitje, dat zig in de zaaden der Planten vertoont, en de deelen der aanstaande Planten doet zien; dit gaat in alles zoo zeker niet door, als men wel voorgeeft. In sommige zaaden, die voortgebragt worden, zonder de vermenging van het vrugtbaarmaakende zaad der Manlyke stofknopjes, (*Antheræ*,) in het Vrouwlyke Styltje, (*Stigma*,) zal men nimmer eenig Spruitje van eene aanstaande Plant bespeuren, maar wel een vezelagtig onbevrugt Samenweefsel. Dit ziet men mede trapswyze zeer onderscheiden in de saamgestelde Bloemen, daar men allerleie Bastaard zaaden in ontmoet: welker verdeeling door LINNÆUS, uit dien hoofde, ook zeer vernuftig is voorgedraagen; en waar omtrent wy onze Ontleedkundige Verhandeling over die Bloemen, den Leezer wel nederig durven aanbieden. Dit in agt neemende, bemerkt men, in het geval der Planten, dat, alschoon de zaaden, byzonderlyk, de Spruit van de aanstaande Plant vertoo-

De Structura Florum, qui dicuntur Compositi.

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

toonen, zulks egter niet geschied, zonder dat het zaad weezenlyk bevrugt of geformeerd is. En dan gaat het zoo verre, dat men de Geslagten en Soorten daar door regelmaatig kan kennen, en in eene Rangschikkende Orde brengen: gelyk de zeer ervaaren, en by uitneemendheid kundige Academie-Hovenier te Franeker, DAVID MEEZE (*), aanvanglyk reeds getoond heeft, in een keurig Werkje, onlangs door hem uitgegeeven. Voor het overige oordeelen wy, dat die byzondere eigenschap der Planten, om, uit een afgebroken Stekje, eene nieuwe vrugtbaare Plant te doen voortspruiten, geheel geene overeenkomst kan hebben met de voortteeling der Dieren uit, of de voorweezende bestaanlykheid van een Spruitje, (*Germen*,) in dezelven. 't Is immers klaar, dat een afgesneeden Plantdeeltje in de Aarde ontmoet, het geene een Dier in zyne eigen zelfstandigheid, of in dat van een ander Dier, moet vinden, en dat zoodanig eene Plant nooit zyn Spruitje, (*Germen*,) kan vertoonen, zonder tot een staat van voortteeling gekomen te zyn; wanneer het, door de Vrouwlyke en Manlyke deeltjes, bekwaam gemaakt is, om eene Spruit of een aanweezend Plantje voort te brengen. Ook zyn de proeven en de vergelyking van SWAMMERDAM, over de uit-

(*) D. MEEZE, *Rudimenta Plantarum*. Leov. 1768. Zie wyders J. PONTEDERA, *Anthologia*.

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

uitbotting, uitſpruiting en ontrolling van eene plantaartige Bloem, met die van de Dieren, op niets anders gegrond, dan op de geformeerde Spruit (*Germen*) van een Manlyk en Vrouwlyk weezen: beweerende die groote Man zonneklaar, dat alle Dieren, door zoodanig eene vermenging, en geenzins door een toevalligen wasdom, voortkomen. Begeert men een voorbeeld van de werklyke formeering van een dierlyk Spruitje, (*Germen*,) door de verzameling der Dieren van beide de Sexen; men zie 's Mans keurige Verhandeling over de Kikvorſchen *; welk onderwerp de Heer ROSEL naderhand niet min kundig ontvouwd, en in een helder licht geſteld heeft. Dit leezende, zal men 'er ten vollen van overtuigd worden; vooral wanneer men zig der moeite getroost, om zelf proefneemingen deswegens te doen; 't welk ons Hollanders gemaklyk valt; dewyl wy deeze Dieren in de Lente alomme zien voortteelen, in onze Slooten en Wateren; daar ze ons als 't ware toeroepen, om hunne zeldzaame voortteeling gade te ſlaan. Zoo men 'er op lette, zal men zien, dat het Mannetje en het Wyfje beiden, zeer naauw verknogt, eene geleiagtige ſtof, die als bolletjes aan een gekleefd is, formeeren. Men zal, dadelyk na de afſcheiding deezer Dieren, die bolletjes eerst zeer helder doorſchynend zien; niet lang daar na, ja ook wel bykans op dien eigen ſtond, zal men 'er een zeer kleenen Stip, gelyk aan den ſprin-

* *Biblia Naturæ.* Tom. II. p. 793.

ſpringenden Stip, (*Punctum ſaliens*,) van HARVEUS, in ontdekken; die, allengskens toeneemende, verder die bekende veranderingen veroorzaakt, welke men in de Kikvorſchen ontdekt, en waar van wy op zyne plaats een breeder verſlag zullen mededeelen. In de Slekken, om 'er dit nog by te voegen, byzonder de ongeſchaalden, ziet men ſlegts een dik geleiagtig vogt, dat zig eerst na de voortteeling tot dierlyke Spruitjes (*Germina*) zet. Kan men nu uit deeze voorbeelden afleiden, dat het Spruitje in een van beide de Sexen vooraf beſtaan heeft? Vind men hier niet integendeel gewigtige reden, om 'er uit te beſluiten, dat beide de Sexen, in het oogenblik der bevrugtinge, ieder het hun byzonder natuureigen ingeſchapen vermogen, of, zoo men ten ſterkſten wil, ieder een vooraf beſtaand gedeelte hebben toegebragt, om een Diertje naar hunnen aart te formeeren? En beſpeurt men hier niet duidelyk, dat zulks plaats heeft, zonder dat noch de een, noch de ander eenige andere aanweezendheid van het gevormde Spruitje bezit, dan alleen die deeltjes, die afzonderlyk, in elk der Sexe, noodzaaklyk vereischt worden, om het te formeeren? Uit deeze denkbeelden, die wy voor ons voeden, kan de Leezer ligtlyk bemerken, dat wy zeer ongaarne zouden overhellen, om de Diertjes in de Manlyke zaaden, of de Eieren in de Vrouwelyken, als het Spruitje, in zig zelven oneindig kleen geformeerd, aan te merken: maar wel ge-

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

neigd zyn, om te erkennen, dat de ftoffen, die noodig zyn om het zelve te doen beftaan, in beide de Sexen te famen gevonden worden.

Dan wy keeren weder tot het Samenftel van den grooten DE HALLER, en de nadere bepaalingen, die de Heer BONNET daar uit afleid; voortvloeiende uit de befluiten, welken de Heer DE HALLER grondvest op zyne daadlyke proeven, die hy, raakende den aanwas, ontrolling, en aangroeijing, of ook uitbotting, van het Hart, de Ingewanden en Ledemaaten van een Kieken, in deszelfs Ey heeft waargenomen. Hy ontdekte naamlyk in het geel of den dooier van een Ey, Aderen en Slagäderen, en vond vervolgens die deelen, welken het Middelrif, het Darmfcheil, en de overige Ingewanden formeeren, daar aan verbonden. Daar nu deeze byzonderheden, volgens de proeven van DE HALLER, aan het geel of den dooier verknogt zyn, zoo fchynen ze de volgende daar op gegronde fluitreden te doen gelden. Dewyl het geel door de aderen een weezenlyk deel van het Kieken uitmaakt; en het geel of de dooier ook beftaat in een Ey, dat niet bevrugt of getreeden is; zoo volgt daar uit, dat het Kieken in het Ey beftaan heeft voor de bevrugting. Deeze fluitreden, die de Heer BONNET, ten voordeele van zyne en HALLERS ftellingen maakt, zou ook doorgaan; indien men bewyzen kon, dat deeze deelen in het Ey beftaan, voor dat het door de fchaal omvat, en

Confiderations fur les Corps organifes. pag. 133.

door

door den Haan bevrugt is, wanneer de dooier nog aan den Eyerſtok der Hennen in een vlies is opgeſlooten. Want als men den Eierſtok uit eene onbevrugte Henne neemt, vind men 'er wel eene bolronde lymerige ſtof, in taaie vliezen, in opgeſlooten; maar men ontdekt 'er geenzins eenige vaten in. En zoo men een ongetreeden Ey, waar in men zeer klaar dat zelfde geelagtige lymerige vogt, onder de gedaante van een dooier, ontdekt, onder eene broedſche Henne legt, zal die dooier, in ſtede van zig te vormen, in een ſtinkend vogt, dat weinig of geene vezelen heeft, verkeeren. Hier uit durf ik, onder verbetering van kundigen, wel afleiden, dat de deelen van het Kieken 'er niet, ten minſten niet voorbeſtaanlyk in haar geheel, in zyn: want zoo de dooier, onbevrugt zynde, een weezenlyk deel van het aanſtaande Kieken was, dan zou 'er zig, door de broeding, een weezenlyk uitwerkſel van zulk een deel, ten minſten eene verharding, moeten opdoen; even zoo als in ſommige onvrugtbaare Planten een gedeelte van weezenlyk gevormde zaaden voortſpruit. Liever zouden wy, men verſchoone myne vrymoedigheid, om de gedagten van den beroemden DE HALLER, by wien wy ons op verre na niet gelyk mogen ſtellen, te beoordeelen; liever zouden wy zeggen, de dooier van een onbevrugt Hennen-Ey word een gedeelte, of kan een gedeelte worden, van het aanſtaande Kieken; zoo dra 'er het

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

weezenlyk leevendmaakende vogt van den Haan mede vermengd word: en dusdanig een dooier is, in de Eierbaarende Dieren, die zelfde voedende en bloedmaakende Zelfſtandigheid, welke, in de leevendbaarende Dieren, de Koek, (*Placenta*) met deszelfs Vliezen is; waar van men zekerlyk niet kan zeggen, dat dezelve een deel van de Vrugt zou zyn, voor dat de Vrugt beſtaat.

Men kan tog, en dit heb ik zeer dikwils beproefd, een Kieken, vyf, ja zes dagen voor dat het kipt, voorzigtig uit het Ey neemen, den dooier van het Kieken afbinden, en het zelve door warmte opvoeden; mits men het dikke vlies maar voorzigtig behandele: zie hier myne proefneemingen deswegens. Na dat ik zeer dikwils vergeefs gepoogd had, een Kieken, op zulk eene manier, te ontleeden, beſpeurde ik dat het Dier gemeenlyk ſtorf, door de ſterke bloedvloeijing, welke uit het dikke vlies, dat zig aan de Eierſchaal verbind, en vervolgens met het Vlies, waarin het Kieken ligt, verknogt is, ontſtond; dog door herhaalde proeven ontdekkende, dat het Dier in zyne kragt bleef, als dit Vlies droogde, en de vloeijing ophield, zoo ging ik vervolgens met andere Eieren op deeze wyze te werk. Ik deukte met een puntig niet zeer ſcherp mesje, door de harde ſchel van het Ey, tot zoo lange, dat ik zagtjes de ſchelfertjes 'er af kon pellen, zonder het Vlies te kwetſen; dit Vlies droogde ik, zoo ver als het gepeld was, over

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

over eene zagte hette, en knipte het, droog zynde, door, tot zoo verre als het gedroogd was; volſtrekt en omzigtig vermydende, om het nog weeke vlies, waarin het Kieken lag, te kwetſen. Vervolgens pelde ik het Ey al zagtjes en by tusſchenpoozen af; liet het ontblooten vlies telkens droogen, en knipte het al weder, te gelyk met het andere vlies, om het Kieken, door. De doorgeknipte lapjes ſloeg ik ſteeds naar buiten om de ſchaal; ten einde het uitvloeien van het bloed te beletten. Hier mede gong ik al geſtadig, en by ruime tusſchenpoozingen voort, tot dat ik eindelyk het gantſche Vlies omkeerde; na de geheele buitenſchaal bevoorens zeer kleen aan ſtuk gedeukt, en het Vlies gedroogd te hebben. Hier mede zag ik dan den geheelen dooier en de bloedvaten, die zig daar in uit het Vlies verſpreiden, gantsch bloot liggen: en toen ik het geheele Kieken, in dien ſtand, in eene zagte warmte lei, beſpeurde ik eene ſterke opſlurping van het bloed, uit de vaten van het ſchaalvlies, 't welk eindelyk geheel droog wierd; zoo dat 'er weinig bloeds in den dooier overbleeve. Daar na begon het Kieken te droogen, zyn pluis te vertoonen, en te gelyk den dooier op te zuigen, door de opening van den aars. Wanneer het Kieken voorts allengskens kragtiger wierd, bond ik, door middel van een draadje, den geheelen dooier met vaten en al af, en het Kieken, dat ik verders in eene matige

 warm-

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

warmte, dog vooral lugtig, hield, won ſteeds aan in kragten, begon te tjilpen, te kruipen, en eindelyk te loopen. Op deeze wyze heb ik zeer dikwils jonge Kiekens, wel vyf a zes dagen voor den tyd van hun uitkomen, uit het Ey gehaald, en opgevoed; zelfs zulken, die ik, op de wyze van REAUMUR, uitgebroed had. Ik ben dus verzekerd, dat het gedaan kan worden; maar het dient met geduld en omzigtigheid te geſchieden: ik heb 'er doorgaans wel twee dagen en nagten aan beſteed, en tevens bevonden, dat het volſtrekt doodlyk voor het Kieken is, zoo men het bloed van het Vlies niet kan doen ſtollen: daar 't in tegendeel in den dooier van geen gevolg is; als men ſlegts de bloedäderen, die aan het Vlies verknogt zyn, vermyde.

Uit deeze eenvoudige ondervinding neem ik de vryheid te beſluiten, dat de dooier, of liever deszelfs geele ſtof, geen volſtrekt gedeelte van het Kieken is, maar tot deszelfs voeding dient. Was het een volſtrekt gedeelte van het Kieken, dan zou het zelve onmogelyk kunnen beſtaan, of leeven, zonder tot den einde toe het zelve aan zig, of in zig, verbonden te houden; waar van het tegendeel door deeze proefneeming blykt. Uit kragt hier van ſchynt ons die dooier gevolglyk niet anders te zyn, dan eene voedende ſtoffe, waar van men het Dier kan berooven, zonder deszelfs eigentlyke beſtaan te kort te doen; door het bevorderen van eene ſpoediger groeijing, en vast-

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

vastwording der vaste en eigentlyke zelfſtandige deelen, die weezenlyk tot het Dier behooren. Daar benevens geeft aan den anderen kant het dikke Vlies, om het Kieken, en aan het Ey verknogt, zeer duidelyk te kennen, dat de ſamenvloeijing, (*Anaſtomoſis*) der bloedvaatjes, buiten de dooierſtof geſchied, dewyl dezelve door drooging, het bloed allengskens in het Hart en de Ingewanden doet wederkeeren; waar door het Dier, volkomen van den dooier afgeſcheiden, in zyne beſtaanlyke leevenskragt behouden blyft. Het is dus niet het bloed, dat uit den dooier, noch uit het Vlies oorſpronglyk is; maar het is het bloed en 't leevendvoedende vogt, dat uit de formeering van het hart, en vervolgens de daar in ontſtaane lympha en bloedvogten, ontſtaan is, dat na de ſamenkomst van beide de Sexen gebooren word. Maar dit in 't voorbygaan. Het ſtaa my na dat alles vry, nogmaals te vraagen; zoo de dooier, voor de bevrugting, een weezenlyk deel van het Kieken is, welk een deel is dan de tree van den Haan, die men altoos in de bevrugte Eieren zoo werklyk ontdekt? En waarom word de dooier niet, ten minſten gedeeltlyk, eenige vaste zelfſtandigheid, als hy, zonder deeze Haanetree, ter broedinge gelegd word? Ik voor my begryp het niet; dan dit begryp ik zeer wel, dat hier in de Gordiaanſche knoop ligt: terwyl de een het vooraf beſtaane Dier in het Manlyke, de ander het in het Vrouwlyke voorweezend

 ſtelt;

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

ſtelt; terwyl een derde, en zoo wy 't gaarne gelooven, erkent, dat 'er in beide de Sexen eene noodzaaklyke zelfſtandigheid beſtaat; die, het zy ze voorweezend of geſtaadig aangroeiende is, nogtans weezenlyk de waare oorzaak van het formeeren van eene dierlyke beſtaanlykheid geagt moet worden.

Voor 't overige kan ik niet nalaaten te betuigen, dat het my, raakende de voorgemelde Samenſtellen voorkomt, dat men zig meer op de geformeerde beginſels van de Dieren, het zy afzonderlyk, dat is in een Manlyk of Vrouwlyk Dier, of in een reeds bevrugt Ey, heeft toegelegd; dan wel op de gebeurteniſſe, kort of in de bevrùgtinge zelve. Ik voor my ben ook gantch niet voldaan, over de enkele ſtelling van de wryving der Manlyke deelen aan den Eierſtok der Vogelen. Zoo men hier mede op de kortſtondigheid oogt, lette men op de bevrugting der Koeien; welke merklyk korter geſchied, dan die der Hennen en der meeste Vogelen. En ik meen zeer wel te kunnen betoogen, dat de Manlyke roede in de Vogelen al vry ſterk in de baarmoeder indringt; als mede nog duidelyker de uitſtorting van een genereerend lymerig vogt, (*Gluten*) dat het Ey bevrugt, te kunnen aantoonen: dan hier van nader op zyne plaats, in de Claſſe der Vogelen. Nog minder ben ik eindelyk voldaan, ten opzichte der overbrenginge van de bevrugting in een Ey, op die van alle andere Dieren,

ren, en byzonder de leevendbaarende; 't komt my voor, dat men wel eens in ernſtige overweeging mogt neemen, of men in alle de Samenſtellen over de bevrugting der Dieren, en zoo ook die der Planten, niet veel te algemeen te werk gaa. De Natuur is zig zelve wel gelyk; zy is het altoos geweest, en zy zal het ook altoos zyn; maar wy kennen haare geheime aaneenſchakeling nog niet genoeg, om in alles over dat geheel en die gelykheid te beſluiten. Ik zie, en weet wel, dat een Polypus een plantaartig Dier is; ik ken de gedaanteverwisſeling der gekorven Dieren; ik beſpeur zelfs een trapswyzen overgang van dezelven tot de bloedryke Dieren: maar om dat een Polypus plantaartig ſchynt, om dat een Inſect uiterlyke gedaanteverwisſeling ondergaat, een Walvisch bloedryk en leevendbaarend is, eene Vledermuis vyf klauwen heeft, en zoogt; volgt daar uit, dat een Mensch, op die eigenſte wyze, in de bevrugtinge overeenkomst heeft met de voortteelingen van een Polypus, een Inſect, een Walvisch, en eene Vledermuis? Wy weeten, dat de geſchiktheid der baarmoeders in de Dieren tot in 't oneindige verſchillende is. FABRICIUS heeft 'er ons eene zeer groote verſcheidenheid van vertoond: en 't Werk van SAMUEL COLINS (*) is vol afbeeldingen, van derzelver verſchillend maakſel

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

(*) *The parts, of the middle Hind highest. Apartment of Man's Body, and other Animals*, by S. COLINS.

VAN DE VOORT-TEELING DER DIEREN.

ſel, in onderſcheiden Dieren. Even zoo is het met de Manlyke teeldeelen; en wie weet, hoe oneindig veel omſtandigheden, betrekkelyk tot de vorm en gedaante van allerleie Dieren, 'er nog onbekend zyn. Dit bezeffende, ben ik van oordeel, dat men niet wel iets algemeens kan bepaalen, daar de bevrugting zig in ieder Soort zoo afzonderlyk toedraagt, en, zoo als de groote ALBINUS pleeg te zeggen, in het duister geſchied. En dat wy ons derhalven behooren te vergenoegen, met het geen op gegronde reden aanneemelykst is; al ware 't dat wy het zelve maar zeer flaauwtjes konden afſchetſen.

De overweeging hier van doet my, om tot een beſluit van dit ſtuk, betreffende de Voortteeling der Dieren in 't gemeen, te komen, alle de gevoelens eenigermaate, met behoorlyke onderſcheidinge, ſamenneemen, en 'er de volgende bepaalingen uit op te maaken. 'Er is, zoo wel in de zaaden der Manlyke, als in 't geſtel der Vrouwlyke Dieren, eene voedende, leevendmaakende, werktuiglyke kragt; die, het zy men ze in zig zelve voortteelende, ontrollende, inſluitende, of beweegende en werktuiglyk noemen wil, niet kan werken, tot het formeeren van een Dier, aan elks Geſlagt eigen, zonder door beide de Sexen in werking gebragt te worden. Dat vermogen is wyders niet alom even eens verſpreid, maar blyft enkel en alleen, aan elk Geſlagt, hoofd voor hoofd, bepaaldlyk eigen, en is aan 't zelve eigen gebleeven,

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

ven, zedert de groote Werkmeester van 't Heeläl het Gedierte begiftigde, met dat wonderbaare vermogen van te wasſen en te vermenigvuldigen. Een Godlyk ingeſchapen vermogen, dat wy, door het zoeken en bepaalen van leevende, ontwindende, en ik weet niet al welke werktuiglyke deeltjes of diertjes, even zoo min zullen kunnen ontvouwen, als de kragt dier onbetembaare driften, welke de Dieren ter voortteelinge gevoelen. Deeze driften tog, die zoo geweldig in beide de Sexen werken, dat ze, naar wet noch reden luisterende, dikwils tot razerny overſlaan; deeze driften, die ook wy redelyke Menſchen ten allerſterkſten gevoelen, beſtaan immers niet uit werktuiglyke diertjes! En zo ze 'er al uit mogten beſtaan, zyn dan deeze Manlyke en Vrouwlyke Diertjes niet even aandoenlyk? Daar en boven zoo ziet men veelvuldig, dat deeze driften niet recht aandoenlyk zyn, dan voor enkele voorwerpen haarer Liefde; en met deeze zyn ze vrugtbaar, daar ze by een ander, van 't welke zy een afkeer hebben, ſchoon ook dit voorwerp zeer vrugtbaar zy, onvrugtbaar bevonden worden. Indien wyders het Manlyke zaad alleen, of indien het Vrouwlyk diertje, het Spruitje, (*Germen*) alleen, de werktuiglyke deeltjes bezat, wat nut zou dan uit die edele liefdedrift, die de zenuw van het beſtaan aller Dieren is, voortſpruiten? Niets, dan eene altoosduurende ſtoflyke werktuiglykheid, zonder zintui-

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

tuigen of reden! En wie, wie zal zig dit kunnen diets maaken? Neen! wy zien in deezen te ſterk Gods vinger. En wy worden 'er te kragtiger van verzekerd, daar wy bemerken, dat die bevolen wasdom ſtuit, wanneer wy Menſchen vermetel genoeg zyn, om, in zekeren zin, eene nieuwe ſoort van Dieren te ſcheppen: de Muilezel tog blyft onvrugtbaar, en het zaad der Bastaard-dieren ſterft, zoo dra ze in ſtaat zouden zyn om voort te teelen. Daar benevens word men in alle naſlagtige Dieren, welken voortteelen, ten klaarſten gewaar, hoe zy, en van het Manlyke, en van het Vrouwlyke Dier, een kennelyk gedeelte vermengd bezitten. Van daar zoo veel rasſen van Honden. Van daar onder de Menſchen, de geele Mulatten, en de taangeele Africaanen. Van daar ook die genoeglyke beſchouwing onzer kinderen, in Vaders of Moeders gelykenis en aart; ja zelfs van daar de voortgang van dien aart, in geheele Geſlagten. Kortom, alles beſtaat op die wyze, zoo als het beſtaan heeft, en beſtaan zal, zoo lang die verborgen kragt, welken allen Weezens ingeſchapen is, ſtand zal blyven houden. En wy Menſchen, die natuurlyk bezield ſchynen met eene drift, om die Godlyke geheimen te willen onderzoeken en ontdekken, zullen vermoedelyk ook nooit verder komen, dan tot dat natuurlyk begrip, het welk voor den eenvoudigſten Mensch vatbaar is; te weeten, dat alle de Dieren, door de ſamenkomst

der

der Manlyke en Vrouwlyke Kunne, hoe verborgen ook, zig voortteelen. Dat wyders de vogten van het Manlyke en het Vrouwlyke zaad eene vermenging en ſtremming ondergaan; die in de bevrugtinge het eerſte oorſpronglyke beſtaan van een Dier formeert; het welk vervolgens, uit dat vereenigde vogt of gelei voortſpruitende, allengskens ter meerdere volkomenheid aangroeit, tot dat een uitwendig voedſel eindelyk het verdere beſtaan bevordert. Zeer aanmerkelyk komen ons, ten blyke van de duidelyke kundigheden, die de Oosterſche Volkeren voorlang, in het ſtuk der Voortteelinge, in 't algemeen, bezeten hebben, in dit opzicht voor de woorden van JOB, daar hy van zynen oorſprong dus ſpreekt; „ Hebt gy my niet als melck gegoten, „ ende my als eenen kaas doen runnen? „ Met vel, ende vleesch hebt gy my bekleedet: met beenen oock, ende zenuwen hebt gy my t'ſamen gevlochten". Byaldien men dit gezegde eens vergelykt, met de vatbaarſte bedenkingen, daar alle Wysgeeren tog in overeenſtemmen moeten, komt het ons zeer klaar voor, dat men, met agterlaatinge van alle vooronderſtellingen, en werktuiglyke ontdekkingen, met het erkennen van leevendmaakende ſtoflyke beweegende deeltjes, een zeer eenvoudig begrip van de bevrugting kan vormen; begrypende naamlyk, dat de Teelſtoffen, uit beide de Kunnen, door eene onderlinge omhelzing, vereeniging en ſtremming,

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

Job X. vs. 10 en 11.

VAN DE VOORT-TEELING DER DIEREN.

ming, als 't ware, ſamenrunnen, om een weezen te formeeren, dat, uit die ſamenrunning voortſpruitende, met vleesch bedekt, en voorts met zenuwen, en wat des meer is, aan één verbonden word. Het overige, dat men deswegens onderzoeken of bepaalen wil, erkennen wy gaarne boven ons bereik te zyn; waar toe ook de Heer DE BUFFON, die groote voorſtander van werktuiglyke deeltjes, heeft moeten komen; betuigende openlyk dat het voor ons een geheim is, welks diepte 't ons niet geoorlofd is te peilen: *Un myſtere, dont il ne nous est pas permis de ſonder la profondeur.* Laat ons dan met den Heer BONNET (*) getuigen: *La Philoſophie, ayent compris l'imposſibilité, ou elle etoit d'expliquer Mechaniquement la formation des etres organiſes, a imaginé, heureuſement, qu'ils existoient deja en petit, ſous la forme de germes ou des corpuscules organiques.* Dat is gezegd: „ Dat „ de Verklaaring van het geheim der werk„ tuiglyke deelen, in de bevrugtinge, bo„ ven het bereik van de Philoſophie is; en „ dat, het geen zy 'er over wil bepaalen, „ op een gelukkigen inval van loutere „ vooronderſtellingen ſteunt". Dus ſpreekt die vernuftige Schryver, in het begin van zyne Bedenkingen op dit ſtuk; die hy zegt, „ nu in 't veld, dan in een bosch, te voet, „ te paard, of in eene koets, te zyn op„ ge-

Ibid. *dans la preface.* XIII.

(*) BONNET, *Conſiderations ſur les Corps organiſes*, Chap. I. pag. 1.

„ gesteld". Dat wy al dit slag van bedenkingen, daar ze tog slegts vooronderstellingen, en enkele vernuftige verbeeldingen zyn, derhalven maar laaten vaaren; en liever wederkeeren, tot het eenvoudige, dat wy alrede, wegens de Leevend- en Eierbaarende Dieren, uit de oude en laatere Schryveren vermeld hebben. Een denkbeeld, waar in genoegzaam alle de jongste ontdekkingen samenloopen, waar door het geen ARISTOTELES, en zyne navolgers, het geen FABRICIUS, en zyn grootste leerling HARVEUS, benevens MALPIGHIUS, wegens de Voortteeling gezegd hebben, weder als begint te herleeven. En laat ons dan ten slot ook eindigen met HARVEUS, die ons aldus is voorgegaan.

VAN DE VOORTTEELING DER DIEREN.

Neque sane uspiam alibi, quam in animalis fabrica, omnipotens Creator in operibus suis aut manifestius conspicitur, aut præsentius ejus Numen adest. Et quamvis notum sit, omnesque fateantur, prolem à mare & foemina ortum suum ducere, & proinde ovum a gallo & gallina procreari, & ex ovo pullum: modum tamen, quo gallus, aut ejus semen, ex ovo pullum cudat; nec Medicorum Schola, neque ARISTOTELIS *sagax ingenium aperuit, &c.* Dat is: „ De Almagtige „ Schepper is zekerlyk nergens duidelyker „ in zyne werken te beschouwen, ook is „ 'er geen daadelyker blyk van zyne Godlyke Bestuuring, dan in de vorming der „ Dieren. En alhoewel het bekend zy, „ het geen wy allen ook belyden en erken-

HARVEI, *de generatione Exercitatio,* XLIX.

„ nen,

VAN DE VOORT-TEELING DER DIEREN.

„ nen, dat de Vrugt van een Dier, uit
„ een Manlyk en Vrouwlyk Dier haaren
„ oorſprong heeft, en dat derhalven het
„ Ey door den Haan en de Henne word
„ voortgeteeld, en uit het Ey een Kieken
„ voortkomt; zoo heeft ons egter, noch
„ de Schoole der Geneesheeren, noch het
„ ſcherpzinnige vernuft van ARISTOTELES,
„ geopenbaard de wyze, op welke de
„ Haan, of zyn zaad, uit een Ey een Kie-
„ ken formeert; (of, op welk eene ma-
„ nier het Kieken in het Ey zyn eerſte
„ leeven of hartklopping ontvangt".)

DER-

DERDE HOOFDSTUK.

Handelende over de natuurlyke eigenſchappen der DIEREN, *in 't algemeen, met betrekkinge tot die van* Holland *in 't byzonder.*

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

Het ingewikkelde, wegens de Voorteeling der Dieren, afgehandeld zynde, zoo komen nu voorts natuurlyk in aanmerking, die algemeene Eigenſchappen, welken den Dieren, na de voortteeling, en daar op volgende geboorte, in hunnen volwasſen ſtaat, eigen zyn.

Daar omtrent nu hebben wy, in de eerſte plaats, in agt te neemen, het onderſcheid dat ons deswegens, onder de bepaaling van Leevendbaarenden en Eierbaarenden, hier boven is voorgekomen. Naamlyk, dat de Vrugt der eerſte ſoort, in 's moeders lichaam geformeerd zynde, in de baarmoeder tot op een zekeren trap van wasdom gevoed word; daar die van de laatſte ſoort, in een van de baarmoeder afgeſcheiden Ey voortgekweekt, op de eene of andere wyze, door eene natuureigen warmte uitgebroed word. Alle deeze Dieren, onder welke verdeeling zy ook behooren, hebben met elkander gemeen, dat zy zig leevendig van

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

Algem. eigenfch. der Leevendbaarende DIEREN, na de Geboorte.

de hen voedende deelen affcheiden; maar ondertusfchen is hun tevens, naar gerade der verdeelinge, waar toe ze te betrekken zyn, iets byzonders eigen. De jongen der leevendbaarenden zyn doorgaans, na dat ze gebooren zyn, eenigen tyd buiten ftaat om te loopen, of te gaan; en altoos onbekwaam, om zig zelven te voeden; zoo dat ze, by mangel van hulp, wel dra zouden fterven. Ter voorkoming hier van is de Moeder voorzien van werktuigen, die het jonggebooren Dier voedfel kunnen verfchaffen; wordende het hun noodige voedfel, kort na de geboorte deezer Dieren, in de Zoogborften, of Prammen der Moeder bereid. Te weeten, het gedeelte van het vliezige Ey, dat aan de baarmoeder der Dieren, onder de gedaante van een koek, (*Placenta*) gehegt was, fcheid zig gemeenlyk met de geboorte natuurlyk af, en de voedende ftoffe keert, op eene wonderlyke, fpoedige en beftendige wyze, naar de melkvaten in de Zoogborften, waar uit het jong dan zyn voedfel kan zuigen. Hier toe zyn alle de leevendbaarende Dieren van zulk een aantal van Borften of Zoogprammen voorzien, dat ze in ftaat zyn om hunne jongen te kunnen voeden; niet juist gelyk in getal, maar evenredig aan 't vereischte vermogen; en zoo 'er nu of dan een bovengewoon getal van jongen gebooren worde, weert de Moeder, eenigen dier Jongen, welken zy niet voeden kan, van zig af. PLINIUS, en na hem veele an-

anderen, ſtellen, om dit ter deezer gelegenheid in 't voorbygaan aan te merken, dat de Mensch alleen krytende ter waereld komt; dan dit is onwaar. De jongen van alle leevendbaarende Dieren piepen, of maaken eenig geluid met de geboorte: men kan 'er ſlegts eenigen, die natuurlyk niet veel ſtems hebben, van uitzonderen. Meest alle Dieren van deezen aart eeten hunne nageboorte of afteſcheiden koek op; en knaauwen of zuigen de Navelſtrengen hunner jongen af. Ook zuiveren zy al likkende hunne jongen, na de geboorte; en lyden allen meer of min ſmerte in het baaren.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

Veelen bereiden voor hunne jongen nesten van hun eigen hair, zoo als de Konynen doen: veelen zoeken 'er takjes, wolletjes, hair, vederen, bladeren, of ander tuig toe, 't geen men by de Muizen en Rotten gewaar word: en derzulker jongen komen doorgaans kaal ter waereld. Anderen werpen hunne jongen in 't open veld, of ter plaatſe daar zy zig bevinden; waar toe zy egter de bekwaamſte gelegenheid in agt neemen; gelyk de Paarden, Koeien en Schaapen natuurlyk doen; welke voor ons zoo nutte Dieren men nogtans hier te Lande veelal op Stal laat werpen; daar men ze met zeer veel zorg koestert, om hen te veiliger op te kweeken. De jongen deezer Dieren worden met een hairigen huid gebooren, die hen dadelyk voor de koude beſchermt; en dezulken zyn kort na de geboorte in ſtaat om te loopen. Voorts baart

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

eene gantſche menigte van Dieren hunne jongen in de holen der aarde, en onder of in holle boomen; daar men dikwerf de Egels, de Buntſems, de Rotten, en dergelyken, met hunne jongen vind. Zoo dra de jongen der leevendbaarende Dieren gebooren zyn, bevinden ze zig in ſtaat om te zuigen; ook maaken zy weldra verkiezing in de pram, daar ze meest aan lurken: en als zy volwasſen beginnen te worden, of hun voedſel kunnen zoeken, dan droogt het zog in de borſten op; en de Moeder, die tot dus ver het Jong aanhaalde, byt het vervolgens af. Deeze tedere zorg, tot op dien tyd, ontdekt men by 't meerendeel der Dieren; ſchoon 'er ook eenigen gevonden worden, die hunne eigen jongen opvreeten; het welk inzonderheid by de Zwynen, en ſomtyds ook by de Honden en Katten, plaats heeft. 't Schynt den Wyfjes van zeer veel viervoetige Dieren eigen, dat zy, na de baaring, de Mannetjes afbyten, en dezelven van zig weeren; dat van de Katten, wel byzonder, geſchied uit vreeze voor de Katers, die de jongen wel eens oppeuſelen; 't welk de Rammelaars der Konynen ook ſomtyds doen. Sommige viervoetige Dieren evenwel beſchermen hunne jongen eensgezind, en Man en Wyf bezorgen de jongen, beurt om beurt, als zy voedſel noodig hebben. Voor 't overige zyn alle Dieren, van welke ſoort ze ook mogen zyn, eene wanſtallige (*Monſtreuſe*) geſchapenheid onderhevig; die, het zy

door

door ziekte van het Mannetje of het Wyfje, het zy door ſtooting, door ſchrik, door onnatuurlyk voedſel, of waarſchynlyk ook wel door eene buitengewoone geilheid en inbeelding, kan veroorzaakt worden. Wegens zodanige mismaakte Schepſelen, zou hier vry veel te zeggen kunnen vallen; dewyl zulks al mede betrekkelyk word gemaakt, tot de vorming van een Dier in de Voortteeling: dan wy hebben dit met opzet vermyd; dewyl wy ons voorgeſteld hadden, om te ſpreeken van de volmaakte uitwerkſelen der Voortteelinge, en niet van de onvolmaakte vorming der Dieren, zoo als zy aan toevallige oorzaaken onderhevig is. Niet twyffelende aan 't geen de alomvermaarde ALBINUS my geleerd heeft, dat, zoo men eens beweezen heeft, gelyk ik oordeel dat ligt te bewyzen is, en ook anderen, voor my, meermaals gedaan hebben, dat een of ander gedeelte van een Dier, door onnatuurlyke oorzaaken, wanſchapen kan worden, zulks mede in alle andere deelen, en dus in het geheele Dier, kan geſchieden; hier aan niet twyffelende, zoo houde ik alle die monſtreuſe historien voor zaaken van weinig belang. Laat ons derhalven, hier van afziende, liever nagaan, welke eigenſchappen ook de eierbaarende Dieren met elkanderen gemeen hebben.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

Algem. eigenſch. der Eierbaarende DIEREN, na de Geboorte.

De vrugt van alle de Eierbaarende Dieren, gelyk boven gezegd is, ſcheid zig, kort na de voortteeling, van de baarmoeder

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

der af, en word in een taai vlies, of eene harde ſchaal, die de vrugt omvangt, uitgebroed. Deeze broeding geſchied gemeenlyk door eene natuurlyke warmte, het zy door die van het Wyfje of Mannetje zelve, het zy door die der zonne, of ook wel door de eigen inwendige warmte van het voortgeteelde Dier. Het eerſte heeft veelal plaats by het Gevogelte. Meest alle de Vogels, die op de boomen nestelen, broeden hunne Jongen ſamen uit: het Mannetje draagt dien tederen last veelal, zoo wel als het Wyfje. De Wyfjes, 't is waar, broeden het ſterkſte; dog als de jongen gekipt zyn, brengt het Mannetje niet minder aas aan, dan het Wyfje: alle kleene lieflyk zingende Vogeltjes hebben dit eigen; vooral dezulken die van wormpjes leeven: zelfs brengen de Roofvogels hunnen jongen het aas aan. De Watervogels ſchynen hier van uitgezonderd, en zoo ook de Hoenderaartigen, die alleen door de Henne uitgebroed worden, en welker jongen dadelyk, na de geboorte, hun voedſel zoeken; dat egter niet geſchied, dan alleen onder de tedere zorg der Moeders. Verder leert het geroep, het gepik en geſchraaffel der Klokhenne, en zoo ook het zagt gepiep en het ſlobberen der Eenden, de jongen zelven hun aas opſpeuren. Veele Vogels komen kaal uit het Ey; maar anderen zyn reeds met een zeker pluis bedekt: het eerſte ſchynt meest eigen aan het Gevogelte, dat tusſchen de takken der boo-

Broeding der Vogelen, en verdere zorg voor de Jongen.

men

men word uitgebroed; waar van men nogtans het Reigergeflagt, de Ooijevaars, en meer dergelyken, moet uitzonderen; welker jongen gebooren worden met een zeker dons, dat hen genoegzaam dekt. Dit is aan meest al het Watergevogelte van dit Land, en doorgaans ook aan al het Landgevogelte, volftrekt eigen.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

Onder de algemeene eigenfchappen der Vogelen behoort ook, by uitneemendheid, derzelver neiging, om hunne Jongen te leeren vliegen; fchoon anders het loopen of huppelen de natuurlyke eigenfchap van alle Dieren zy; onder bepaaling van eenige konstgreepen, die zy den jongen leeren, om hun aas te vangen. Wyders hebben fommige Vogelen, buiten de andere Dieren, dit onderling gemeen, dat zy, kort na de geboorte, of de voortbrenging van een Ey, dadelyk weder anderen kunnen voortbrengen, zelfs tot een zeer groot getal: dan deeze en andere byzonderheden ftaan ons by de nadere bepaaling der Clasfen breeder te onderzoeken. Alleenlyk nog een kort woordje van de Eierbaarende Infecten, die zelven hunne eieren niet uitbroeden. Hunne jongen hebben dit met die der andere Dieren gemeen, dat ze door de famenkomst der twee Sexen worden voortgeteeld; maar de ouden hebben geen zorg voor de opvoeding hunner jongen. Dan de Natuur bezorgt hunne eitjes en jongen veelal in een donzig pluis, of tusfchen blaadjes van boomen, enz., en de jongen

EIGENSEHAPPEN DER DIEREN.

zoeken, zoo dra zy uit het Ey gekroopen zyn, zelven hun aas; op eene ſoortgelyke wyze als alle de jongen der Visſchen. En hier in vertoont zig een wonderlyk blyk der Voorzienigheid; dewyl onder deezen, en zoo ook onder de meesten der Vogelen, geen Dier hervoortkomt, dan juist in dien tyd, wanneer 'er zyn voedſel te vinden is.

Voedſel voor de DIEREN.

Eene menigte van jonge Vogeltjes naamlyk komt niet uit, dan op den tyd als 'er Rupsjes en Wormpjes zyn. De Patrys en Kwartel broed niet, dan tegen dien tyd, dat de goude korenſchooven de drooge graantjes op het vrugtbaar aardryk laaten druipen. De Vischjes komen niet uit den dop, of de wateren kriewelen van Wormpjes, Polypen, Raderbeestjes, en onzigtbaar kleen gedierte: en de jonge gekorven Dieren, welker Ouders meerendeels op 't einde van den Zomer, en in den Herfst, voortteelen, en daarop ſterven, ziet men veelal niet uit hunne eitjes komen, dan als de bloeityd, de bloemen en jonge ſpruitjes, doet uitbotten.

Bloedelooze DIEREN.

Dit heir van bloedelooze Dieren, ſchoon 't meest eierbaarend zy, en onder die bepaling behoore, verſchilt egter van alle de overigen zeer veel, in deszelfs algemeene eigenſchappen. Voor al doet hunne gedaantverwisſeling, die van het Ey af begint, en in een volwasſen Dier eindigt, hen zoo merkelyk onderſcheiden, van het geen in 't algemeen van de bloedryke, leeven-

vende, en eierbaarende Dieren gezegd kan worden; dat het, onzes eragtens, niet wel mogelyk zy, om van alle de Dieren, ten aanzien van het voeden en bezorgen hunner Jongen, en dus ook, ten opzichte der Voortteelinge, iets algemeens te bepaalen, het welk geene uitzondering van het eene of andere onderhevig is. EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

Ten aanzien van den tyd der paaringe der Dieren, kan men egter vry algemeen zeggen, dat zy allen op een gezetten tyd, die hen tot paaringe en voortteelinge aanprikkelt, te ſamenkomen. De bekoorelyke Lente ſchynt dat leevende vuur in de Dieren aan te kweeken: het Aardryk, dat bloem en kruid, geduurende den Winter, in haaren ſchoot te ruste gehouden, en door die rust aan alles wat leeft eene vernieuwde kragt geſchonken had, ontſluit in de aangenaame Lente dat ſtreelende liefkoozende vermogen, om alles op nieuw met die Godlyke drift te bezielen. Deeze werktuiglyke werkzaamheid, door die wyze aanprikkelende natuurwet, *wast en vermenigvuldigt*, gaande gemaakt, ſchynt zig, in de lieve Lente, zoo wel in de Dieren, als in de Planten, ten klaarſten te vertoonen. De Mensch zelve, hoe zeer anders van de overige Dieren hierin onderſcheiden, als zynde in dit zyn vermogen aan geene ſaiſoenen of gezette tyden bepaald; de Mensch zelve, zeg ik, gevoelt in dat jaargetyde, by uitneemendheid, die Godlyke drift, welke, als ze naar den eisch be- De tyd van paaring der DIEREN.

ZIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

beſtuurd word, het zout van 't dierlyke beſtaan in 't algemeen, en van 's Menſchen leeven in 't byzonder is. De vernuftige Mensch, bekoord door de zoo klaarblykelyke uitwerkſelen van duizend vryeryen, van duizend kusjes onder de Dieren, ſchynt op dien tyd natuurlyk geneigd, om op de voortteeling der Dieren te letten. Hoe menig een gewyde, hoe menig een ongewyde Schryver ontleent zyne beſpiegelingen niet van dat leevendmaakende Saizoen? De Dichters zelven hellen altoos natuurlyk over, om dat voortteelende vuur, dat in de Lente de Dieren bezielt, tot voorwerpen hunner cierlyke gedagten te neemen. Nu immers plukken zy allerleie Lentebloempjes, met de jeugdige Herderinnen; dan zingen zy vrolyke minnedeuntjes, met de Vogeltjes, of kwynende minneklagten, met de kirrende Tortelduif, en het loeijende Melkvee. Buiten de voorwerpen, die de Lente, en de beſchouwing van de paaring der Dieren aan de hand geeft, was de zielſtreelende Dichtkonst, in ſommige opzichten, even zulk een onvrugtbaar voortbrengſel van 's Menſchen geest, als een Ey, dat door geen leevendmaakend vermogen bezield is. Met regt zong dan onze Vaderlandſche Dichter POOT, die, op het Land, door de Natuur begaafd, uit de voorwerpen der Lente, zulke ſtreelende gedagten ontleend had:

Loof

Loof en wemelende Lucht
Hoort men liefdedeuntjes zingen.
't Minnen had nooit beter aart,
Zie, ai zie, hoe alles paart.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

En elders in een Lentezang.

Ja koomt: zoo leide ik u, daar Beek- en Boomgodinnen
Een groen fluweelen vloer bedansen hand aan hand.
Neen blyft; de minnebrand
Word buiten thans gestookt, daar al de Dieren minnen.

Hy, wien 't verder behaagen mogte, om op dit onderwerp een allerkragtigst en verrukkelykst Stukje te zien, waar van wy kortheidshalve hier niet wel Staaltjes kunnen inlasschen, die leeze den fraaien Latynschen Lentezang van wylen den taalkundigen HIGT, of deszelfs konstige Nederduitsche navolging van den zoetvloeienden Dichter HUIZINGA BAKKER: of hy verlustige zig in de deftige Bespiegelingen der Lente, van den Eerwaardigen ENGELBERTS.

Sommige DIEREN teelen meer dan eens voort.

Voorts heeft men, op dat wy, na dit uitstapje, tot ons onderwerp wederkeeren, hier nog aan te merken, dat het bovengezegde, raakende een gezetten tyd, alschoon de Lente de voortteeling by alle Dieren inzonderheid bevordere, egter niet zoo volstrekt te verstaan zy, dat het, zonder uitzonderinge, op alle Dieren betreklyk gemaakt

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

maakt kunne worden. 't Is, onder veelen van het kleine viervoetige en vliegende Gedierte, zeer gemeen, dat zy meer dan eens in 't jaar Jongen hebben. Men vind 'er onder de viervoetigen, die, kort na de eerfte baaring en opvoeding hunner jongen, terftond weder famenkomen en vermenigvuldigen. De Muizen, Rotten en Konynen, zyn genoegzaam geduurig bezig met voort te fokken: veele Vogels broeden twee tot driemaalen in één jaar, en leggen zelfs overtollige eieren. Ten aanzien van Holland, mag men ook de bepaaling van de Lente wel wat ruim neemen: dewyl de ongeftadigheid van ons climaat de Lente niet zelden in den Winter verkeert; en onze Zomertyd zig eerst in de ftraalen der Lentezonne koestert, als dat faifoen in andere Landen reeds zyne voortteelingskragt geoefend heeft. Hier door is het, dat de broeding zelfs, zedert eenige jaaren, laater in dit Land volbragt word, en doorgaans in 't begin des Zomers plaats heeft. In den Winter broeden 'er zeer weinigen, of geene Vogels; fchoon 'er eenige Huisdieren en veel Runders in dien tyd baaren. Maar de Herfst en de Zomer fchynen de faifoenen der meeste Infecten te weezen; byzonder der ftofvleugeligen, als daar zyn de Kapellen en Nagtvlinders: welker fterkfte uitbotting en ontrolling evenwel in de Lente gefchied; wanneer zy, onder de gedaante van een Wormpje of Rupsje, uit hunne eieren komen.

Vee-

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN. Onderſcheiden vrugtbaarheid en grootte der DIEREN.

Veele Dieren, byzonder de groote viervoetige Dieren, en zulken welkers natuur naast aan den Mensch koomt, hebben gemeenlyk in één jaar maar ééne dragt: en men mag over 't algemeen wel als eene vaste bepaaling ſtellen, dat de groote Dieren minder ſterk voortteelen dan de kleener. De Eierbaarende Dieren, die veelvuldig voortteelen, zyn doorgaans veel kleiner dan de Leevendbaarenden; waarom ook de Struisvogel een wonder in onze oogen is: en de ondervinding leert, dat de Koeien, de Paarden, en de Menſchen, veelal maar één, ſomwylen twee, en zelden drie of meer Jongen te gelyk voortbrengen. Dit ſchynt af te hangen van een wys beſtier des Scheppers. Nademaal de grootere Dieren meer voedſel noodig hebben dan de kleeneren, zou 'er zekerlyk een meerder gebruik van ſpyze moeten volgen, indien de eerſten zoo ſterk in getale voortfokten als de laatſten; welker verwoestingen zeer dikwils ten uitterſten gedugt zyn; als, by voorbeeld, in de Veldmuizen blykt: des 'er, volgens de tegenwoordige ſchikking van 't voedſel, weldra gebrek aan ſpyze zou zyn, als de grootere Dieren zoo zeer vermenigvuldigden. 't Is ook gantsch aanneemelyk, dat de grootere Dieren ſterker van ledemaaten zyn, en langer leeven kunnen dan de kleeneren; die, of zig zelven verwoesten, of door anderen, welken zy tot voedſel ſtrekken, vernield worden. Hoe volmaakt tog is alles tot het vereischte beſtaan van 't Heelal inge-

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

gericht! En hoe kragtig leid alles ons op ter eerbiedige erkentenisſe van de wysheid des Albeſtierders! Een denkbeeld, waar toe we in dit ſtuk der voortbrenginge der Dieren te meer opgewekt worden, als men nagaat, hoe veel reden men heeft om zig te verwonderen over die wyze ſchikking des Scheppers, volgens welke de leevendbaarenden gemeenlyk niet meer bevrugt worden, na dat zy ontvangen hebben. Men kan deeze ſtelling, 't is waar, niet wel in den volſtrektſten zin bewyzen, maar 't is ten minſten zeker, dat de overbevrugting, (*ſuperfætatio*,) zeer twyffelagtig is: en ſchoon het, ten aanzien van den Mensch, een twistappel der Ontleedkunde zy, of men eene bovengewoone bevrugting hebbe te erkennen, dan niet; mag men egter veilig beweeren, dat zulks gemeenlyk geen plaats heeft; en dat men een enkel zonderling geval van die natuur, zoo 't immermeer mogte geſchieden, niet wel tot het geheele ſtuk der Voortteelinge kan betrekken. Met de Eierbaarenden is 't geheel anders gelegen: een Vogel laat zig dagelyks bevrugten, ſchoon zy een bevrugt Ey in de baarmoeder hebbe. Deeze geduurige bevrugting houd aan, tot zoo lange dat de eierſtok geheel uitgeput zy; en dezelve is van eene weezenlyke uitwerking. In de viervoetige Dieren, byzonder de Mannetjes, is altoos wel een vermogen, om voort te teelen, en zy oeffenen werkelyk die kragt, als in de Honden blykt: dog het Wyfje is

be-

bepaald aan een zekeren tyd, na welken het niet meer ontvangt. 't Is inmiddels aanmerkelyk, dat de Teeven, onder de Honden, zig van allerlei Ras laaten dekken; en daar door ook vermengde jongen voortbrengen; tot een ontegenzeggelyk bewys voor de vermenging der Sexen van een verfchillend Ras. De Mensch alleen, zegt men, teelt op alle tyden voort: 't is waar, en men kan 't niet ontkennen, dat de Mensch, by uitneemendheid, met die driften en dat vermogen bedeeld is; ja, 't fchynt zelfs, dat hy, in de kragt zyner jaaren, eene zeer overvloedige teelftoffe bezit; maar ondertusfchen moet men evenwel toeftemmen, dat deeze ftoffe, na de gedaane bevrugting, gewoonlyk geene voortteelende uitwerkfels in de Vrouwen heeft. Misfchien oeffent zy haare kragt op eenige (*Mola*) onbezielde klompen: veelligt deelt die menigte van teelftoffen eenig voedend vermogen aan de baarmoeder mede: dog wy kunnen hier omtrent niets op vasten grond bepaalen; dit alleen is zeker; *Natura nihil fecit frustra*, „ de Natuur heeft niets vergeefsch gefchapen".

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

Wat den tyd van de Dragt der Dieren betreft, dezelve is van eene aanmerkelyke verfchillendheid. De Mensch telt negen maanden; fchoon men gevallen meene te hebben, in welken die tyd, by buitengemeene omftandigheden, al vry wat verlengd of verkort is geworden: dan mogelyk werken de inzigten der eerbaarheid, en de

De tyd der Dragt in de DIEREN.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

de ſchande voor ſnoepreisjes hier meerder, dan de natuur en de waarheid. In de Dieren althans beſpeurt men zulks niet: allen baaren zy op hunnen tyd, ten zy by 't werpen van verdorven en verſtorven vrugten. De tyd der groote Dieren, als daar zyn Koeien en Paarden, rekent men by Maanden; en die der kleeneren vermindert tot Weeken; als by de Honden, Katten, en veele Vogelen; en de nog kleeneren hebben een tyd van Dagen; als de Viſchen, welker kuiten of eiertjes veelal binnen agt a negen dagen leevende ſchepſeltjes vertoonen: dan dit hangt zeer veel af van de warmte; die, naar maate datze beſtendig of onbeſtendig zy, de uitbroeding bevordert of vertraagt. Aan deeze verſcheidenheid, hier uit ontſtaande, zyn de gekorven Dieren bovenal onderhevig: ſommigen van derzelver eitjes, die tegen den Winter gelegd zyn, blyven een geheel ſaiſoen over; anderen, die in den Zomer voortkomen, zyn dikwerf binnen weinig dagen uit den dop; en zeer veelen, gelyk die der Vliegen, in weinig uuren; ja eenigen ſchynen leevende eieren, dat zyn wormagtige eieren, te leggen, die aanſtonds leeven, zoo als die van de Vleeschvlieg. In één woord, de Natuur is in dit ſtuk zoo onbepaald, als zy in de wyze van voortteeling zelve is. Wyders hebben alle de Dieren ook een tyd van volwasſenheid, op welken zy weder voortteelen. De groote Dieren hebben veelal langen tyd werk, eer zy tot dien

De tyd van volwasſenheid der DIEREN.

dien ſtaat komen; dog de meeste kleenere Dieren, waaronder ook de Vogelen, zyn in één jaar, en minder, volwasſen; de Visſchen egter hebben gemeenlyk meer tyds noodig; dog de tyd haarer volwasſenheid, hoe lang men denzelven ook ſtellen wil, belet niet, dat zy ſpoedig voortteelen, en ſommige dikwils, na één jaar groeijens, al kuit ſchieten. Ik weet niet of ik in dit opzicht wel mis zou hebben, zoo ik beweerde, dat alle Dieren van dit Land traager ter volwasſenheid komen, dan elders; in de Menſchen is 't gewis; dewyl men de Manlyke jaaren, en den Huwbaaren ſtaat der Vrouwen, hier laater beſpeurt dan in heeter Landen; dog hier van in 't vervolg nader.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

De deelen der DIEREN, in den ſtaat van Volwasſenheid.

Alle deeze Dieren hebben, in den ſtaat van Volwasſenheid, vaste en harde beweegbaare Ledemaaten, die het lichaam onderſteunen, en van de eene plaats na de andere brengen: en deeze harde ledemaaten worden, door weekere beweegelyke Spieren en Zenuwen, die een ontſpannend en intrekkend vermogen ter beweeginge hebben, bekleed en bewoogen. Deeze ledemaaten, ſchoon ze allen Dieren gemeen zyn, vertoonen zig egter, ten aanzien van derzelver form en eigenſchappen, onder zeer verſchillende gedaanten, in onderſcheiden Clasſen. In de groote Dieren, de viervoetigen, de vliegenden, en de zwemmenden, in de Visſchen, en in eenige kruipende Dieren, zyn de beenderen inwendig, en de bekleedſels uitwendig; maar in de gekorven Die-

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

Dieren zyn de beenderen, of liever hoornagtige deelen, uitwendig, en de weeke Spieren en Vezelen inwendig.

De Beenderen der groote Bloedryke DIEREN.

By de eerstgemelden, naamlyk de grootere Dieren, zyn de Beenderen vast, en van een byzonder maakſel en ſtof, naar den aart van het Dier. De viervoetigen hebben hunne Beenderen meerendeels met merg gevuld; en dezelven zyn op eene wonderlyke wyze in de gewrigten ſaamgevoegd, naar gerade van het gebruik, waartoe ze dienen moeten. Dus zyn, by voorbeeld, de grove en zwaare Beenderen, als de Schenkels en Dyebeenderen, enz. geſchikt, om het Dier te draagen; de ligtere Beenderen, als de Ribben, om de edele ingewanden te beſchermen; de voorpooten of handen, om hun voedſel te bekomen, of andere werktuiglyke verrigtingen te doen; en het Hoofdbeen, om de Hersſenen te beſchermen.

De Beenderen der VOGELEN.

In de Vogelen heeft de Natuur de Beenderen hol en ligt gemaakt, ten einde de lichaamen dier Schepſelen in ſtaat te ſtellen, om te kunnen vliegen: en daar de looppooten, of de ſteunbeenderen der viervoetige Dieren, met een hairigen huid bekleed zyn, vind men die der Vogelen met een lederagtig of ſchubagtig vel bedekt.

De Beenderen der VISSCHEN.

De Beenderen der Visſchen zyn ook zeer ligt, veelal zonder merg of eenige holligheid; dog zeer vast; en doorgaans niet zoo beweegelyk in hunne ſamenvoegingen, als die der andere Dieren: in ſommigen, als in de Roggen en Haaien, zyn de Beenderen kraakbeenig. Dan, hoe verſchillende

de

de Beenderen in de Dieren zyn, zoo schynen de Tanden in de Visschen en in de viervoetige Dieren, door eene ivooragtige zelfstandigheid, elkanderen zeer veel hoofdstoflyk gelyk te zyn. Voorts is al het gebeente, zoo der Vogelen als der Visschen, en van 't viervoetige Gedierte, op zoodanig eene wyze geschikt, dat het, ten opzichte van de verdeeling, die men, ten aanzien van den Mensch, in agt neemt, grootendeels met dat der Menschen overeenkome. Men kan naamlyk alle de Beenderen zeer gevoeglyk onder eene drieledige verdeeling brengen; als daar zyn, de Ruggegraat, die, uit wervelbeenderen saamgesteld zynde, de borst der Dieren aan zig verbonden heeft; waar mede de armen, de vleugelen of zwemvinnen verknogt zyn: dit noemt men het *Rif*; dat wyders ondersteund word door de beenen, pooten, of het staarteinde in de Visschen; en boven op of aan het Rif is het hoofd gehegt. Deeze drieledige groote hoofdzaaklyke verdeeling der Beenderen is aan alle de Dieren gemeen, en derzelver verder onderscheid behoort tot de afzonderlyke beschryving der Soorten. In de kleenere Dieren, en wel byzonder in de gekorven, zyn de Beenderen, als reeds gezegd is, uitwendig, gelyk in de Kreeften ten overvloede blykt. Niettemin zyn derzelver, Beenderen ook in de Hoofd-, Borst- en Buik-beenderen, veelal saamgegroeid, te onderscheiden; dog ze verschillen van die der grootere Dieren wel byzonder daar in, dat

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

Overeenkomst der Dierlyke Beenderen, met die der Menschen.

Beenderen der Gekorven DIEREN.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

ze zig niet in holle gewrigten draaien en beweegen. De beweeging der Beenderen geschied naamlyk in de gekorven Dieren, by wyze van overeenschuiving, zoo dat ze als scharnieren bewoogen worden, en in de Wormen is geen Gebeente dan alleen eene dikke huid met eene inkrimpend kringswyze samentrekkende beweeging. Voor 't overige zyn onze groote Dieren, schoon ze aan veele ziekten, en wel byzonder aan ongemakken in de pooten, onderworpen zyn, veelal zeer grof en zwaar van gebeente; welke by uitstek bekende eigenschap der Nederlandsche Paarden en Osſen den Ouden reeds bekend is geweest, van waar onze grove Vriesche en Hollandsche Paarden oudtyds sterk gezogt wierden.

Bekleedselen om de Beenderen der DIEREN.

Raakende de Bekleedsels, die naast de Beenderen onze opmerking vereischen, daar omtrent staat te melden; dat, buiten het Beenvlies, de Vliezen en Peezen, die de beenderen samen verbonden houden, de Vleeschspieren in de Bloedryke viervoetigen en de Vogelen, en de Vischagtige Spieren in de Visschen, de voornaame inwendige deelen der Dieren zyn. Als mede dat, in deeze Spieren en Vliezen, die zig met allerleie vlakke, kromme, rechte, en schuine rigtingen, door hunne peesagtige uiteinden aan de beenderen hegten, de aderen, slagäderen, zenuwen, chylvaten, zaadvaten, en wat des meer is, takswyze verspreid liggen; tot dat ze wyders, door de Spieren gevlogten, en als wonderlyke Boomtakjes, door de Spierbladeren, om

zoo

zoo te ſpreeken, verſpreid zynde, eindigen in de bronaderen des dierlyken leevens, te weeten, de Ingewanden. Deezen verdeelt men gemeenlyk in alle Dieren, wel hoofdzaaklyk in de Borst- en Buik-Ingewanden. Alle Dieren, zoo wel de kleenen als de grooten, hebben in de Borst, voornaamlyk, het Hart en de Longen; mitsgaders in den Buik, de Maag, de Lever, de Nieren, de Darmen, de Teeldeelen, enz. De plaatſing, ſchikking en hoofdeigenſchappen deezer deelen, zyn in alle Dieren na genoeg overeenkomſtig; hoewel nogtans indiervoegen; dat derzelver ontelbaare ſoortlyke onderſcheidingen altoos, door eene meerdere of mindere byzonderheid, van het algemeen afwyken.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN. Ingewanden der DIEREN.

By dit alles, dat tot het inwendige geſtel der Dieren behoort, ſtaat ons nu verder nog het oog te vestigen op derzelver uitwendige bekleedſelen, of hunne Huid. Gelyk ieder Boom zyne kern, en eene voedende korst van vaten heeft, en die korſten wederom door eene vaste ruwere buitenſchors omvat en beſchermd zyn, zoo worden ook de tedere en weeke vaten der Dieren, mitsgaders derzelver Spieren, in den omſlag van een vast bekleedſel, bewaard; welk bekleedſel men de *Huid der Dieren* noemt. Dan, dit bekleedſel, ſchoon aan alle Dieren, hoe genaamd, gemeen, verſchilt, in de onderſcheiden ſoorten van Dieren, zeer veel van elkanderen, in gedaante, in koleur, in zagtheid, in hard-

De bekleedſelen der DIEREN.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

heid, in glans, in dofheid, enz. De verſcheidenheid, welke hier in plaats heeft, opent ons een bekoorelyk tooneel van oogſtreelende verwisſelingen, dat ons in der Dieren beſchouwing gaande houd; te meer daar dezelve dermaate duidelyk in 't oog loopt, dat de eenvoudigſte Mensch, gantsch onkundig van ſchrandere of geleerde ſamenſtellen, op het enkele aanſchouwen van die uiterlyke bekleedſelen der Dieren, gevoegd by hunne geſtalte, dezelven kent en dadelyk onderſcheid. Dus weet hy, en dit is ook het geene hier, en in onze Verdeeling bovenal te ſtade komt, dat een viervoetig Dier de Huid met hair bedekt heeft; dat deeze hairen in het eene Dier wollig en zagt zyn, als in de Schaapen; in het andere hard en borſtelig, als in de Zwynen; en anderen wederom kort en glad, gelyk ze zig in de Paarden opdoen; waarby nog aan te merken ſtaat, dat deeze hairen der Dieren ſomtyds takagtig zyn, en ſomwylen als enkele hairtjes ſcherp eindigen.

De Vederen der Vogelen.

In de Vogelen geeven de verſchillende Pluimaadjen mede eene reeks van aangenaame verſcheidenheden aan de hand; dit gaat zelfs zoo verre, dat ik niet vreemd zou zyn, van 'er eene geregelde Rangſchikking, ten minſten met opzicht tot die van Holland, uit af te leiden. Immers hebben de ſtroeve vederen der Roofvogelen, de ſpitſe vederen der Spegten, de korte donzige vederen der Watervogelen, de hairige vederen der Duiven, en der Hoenderen,

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

ren, immers hebben die allen zeer aanmerkelyke byzonderheden, die zig zelve, zo in de ſoorten, als in de beſchouwing, op hunne plaats nader zullen doen blyken. 't Zy voor tegenwoordig genoeg, raakende deeze Vederen, nu nog te melden, dat de Vogels, in onderſcheidinge der viervoetige Dieren, welker Huid met hair bedekt is, uit de openingen (*porien*) van hun vel, hoornagtige buisjes laaten voortſpruiten, die zig in zagte, drooge, olyagtige vezeltjes, welken men *Dons* of *Vederen* noemt, uitſpreiden, en op elkander vloegen. Deeze Pluimen zyn algemeen den Vogelen eigen; en ſtrekken hun, gelyk het hair op de viervoetige Dieren, zoo tot beſcherminge tegen de koude, als tot een weezenlyk nut ter Voortteelinge; en ze zyn hun wel byzonder eigen, met betrekkinge tot dat opmerkenswaardige vermogen, dat hen bekwaam maakt om in het Lugt-element te zweeven en te vliegen.

De Huid der VISSCHEN.

Even zoo is ook het bekleedſel der Viſſchen eigenaartig geſchikt, ten einde hen in ſtaat te ſtellen, om de ſtroomen te doorwandelen, en de wateren te klieven. Deezen tog zyn de ſchubben zoo algemeen, als de hairen aan het viervoetige Gedierte, en de vederen aan het Gevogelte. Dan ook daar omtrent ſtaat in agt te neemen, dat dit bekleedſel mede allen Viſſchen niet op eenerleie wyze gemeen zy. Hier vertoont zig de goudgeele Carper, met ſterke, groote, en daar de ſlymerige Zeelt, met zeer kleene ſchubben: de Tarbot draagt groote ge-

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

gedoornde en kleene gladde verſpreide ſchubben op de Huid; terwyl andere Visſchen, als de Haaien, eene ſcherpe ruwe geſegreinde Huid hebben: de Aal en Paling integendeel ſchynen ongeſchubd, hebbende ſlegts een taai glad vel; dat onder ſommige der Visſchen mede gemeen is, dog ver het meerendeel is meer of min geſchubd. Voegt hier nevens nog, in 't voorbygaan, dat, zoo de Vogelen en de Visſchen, als de viervoetige Dieren, veelal aan de Neus eene ſoort van Knevels draagen; dat egter by de viervoetige Dieren, daar ze hairig zyn, algemeener plaats heeft, dan by de anderen (*).

De Huid der gekorven DIEREN.

Wat eindelyk de gekorven Dieren aangaat, hunne Huid is, gelyk zy zelven, aan eene groote verandering onderworpen. Over 't algemeen kan men evenwel zeggen, dat zy in hunnen eerſten ſtaat eene velagtige en weeke, maar, in hunnen tweeden of derden ſtaat, eene harde of hoornagtige Huid hebben; en dat ze voorts in hunnen volwasſen ſtaat, met onderſcheiden bekleedſelen voorzien, bevonden worden; die, of hard zyn, gelyk in de Torren; of hairig, gelyk in de Byen en Vliegen; of week en meelagtig, gelyk in de ſtofvleugelige Kapellen en Nagt-vlinders te beſpeuren is. Zoo mild, zoo heerlyk, zoo verſcheiden vertoont zich de Natuur! Zoo verſtandig heeft God alles geſchapen! Die voortreffely-

(*) Zie BASTER, *Verh. over de Bekleedſelen der Dieren. Holl. Maatſch.* VI. Deel, Bl. 746.

lyke wyze aaneenſchakeling van verſcheidenheden in der Dieren bekleedſelen, in derzelver geſtalte, ſaamgeſtelde Beenderen, Spieren, Vaten en Zenuwen, is dermaate verſchillende, dat elk Dierlyk Geſlagt iets byzonders hebbe; het welk ons ons onvermogen doet bezeffen, om 'er algemeene bepaalingen van op te geeven. Wy ſtuiten hier op ieder voetſtap, en ontdekken altoos iets in het eene Geſlagt, dat ons verhindert om het algemeen te maaken; dewyl wy 't tot geen ander mogen overbrengen: en evenwel zyn het die zelfde bekleedſelen, die ons tot eene natuurlyke Rangſchikking moeten dienen; voor zoo verre 'er eene eenſtemmigheid voor ons oog zig opdoe. EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

Vergenoeg u dan, geagte Leezer, met dit flaauwe ſchetsje, dat ik hier ſlegts ter loops heb kunnen voordraagen; en blyf my met geduld vergezellen in de verdere beſchouwing van nog eenige algemeene Eigenſchappen der Dieren, en der voornaamſte byzonderheden, die daar omtrent onze aanmerking afvorderen.

Hier toe behoort zekerlyk, als iets dat genoegzaam allen Dieren gemeen, en onzer beſpiegelingen overwaardig is, de Stem of het Geluidgeevende vermogen der Dieren (*). Dat ſpreekende geluid, die gezellige aankondiging van der Dieren reden, ge- Het Geluid en de Stem der DIEREN.

(*) Zie hier over *Uitgezogte Verhandel.* V. Deel, Bladz. 520. En eene *Verhandeling* van C. BONNET, in 't zelfde Werk, VI. Deel, Bladz. 31.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

gevoeligheid en aandoeningen, onder elkander, is waarlyk geen geringe uitſluitende algemeene eigenſchap van het Ryk der Dieren, buiten dat der Delfſtoffen en Planten. In de laatstgemelden tog ontdekt men geen ſchaduwe van iets dergelyks; terwyl het daarentegen zelfs in de geringſte Dieren plaats heeft. De Hoorn-ſlekken, mitsgaders de Oesters zelven, doen een ſtil geknars hooren; en de Muggen en Vliegen, ſchoon zy door den mond geen geluid ſlaan, kryſchen en zingen door hunne vleugelen; ook ſpreeken de Knorhaanen, de Negenoogen, de Voornen en Carpers, door een zeker geſluit, tot elkander. En klimmen wy van het Gedierte, dat zyne ſtille ſamenſpraaken in de wateren voor ons verborgen houd, op, tot de lieflyke gorgelen der Vogelen; wie is 'er dan, die de ſtem der Leeuwrikken, hunnen Schepper in de hoogte loovende, de ſpraak der Kraaien en Aexters, de ter optogt roepende ſtem der Reigers en Oijevaars, de kirrende vryaadje der Tortelduiven, de muzikaale accoord gezangen der Nagtegaalen, en van duizend andere Vogelen; als mede de waarſchouwende ſtem der zorgdraagende Klokhenne, en ſoortgelyken; wie is 'er, zeg ik, die deeze allen hoort, en dit wonderbaare dierlyke vermogen niet als iets byzonders in de Dieren erkent? En wat getuigen ons het geloey der Runderen, het gerunnik der moedige Hengſten en togtige Merrien, het gepiep der Muizen, het geblaf der Honden,

het

het gemaauw der Katten, en ontellyke andere geluiden der Dieren? Wat getuigen ons die anders, dan dat de Dieren bedeeld zyn met een ingeschapen vermogen, waar door ze in eene voor hun verstaanbaare taal met elkanderen kunnen spreeken. En slaan wy, in de beschouwinge hier van het oog op ons zelven, met welk een eerbiedige dankbaarheid moeten wy Menschen dan niet aangedaan zyn, jegens den Schepper, daar wy, door zyne goedheid, by onze redelyk denkende Ziele, dat vermogen van verstaanbaar te kunnen spreeken, by uitneemendheid, bezitten. Hier door kunnen wy in alles der Dieren geluiden navolgen, onze stem, op verschillende wyzen, onderscheidenlyk leiden, en der Natuure zelve door de konst veelshands behulpzaam zyn. Dit heeft ons daar en boven in staat gesteld, om, door de vlugge Pen en de voortreffelyke Drukkonst, zelfs zwygende te spreeken, tot alle volkeren, tongen en natiën; terwyl we ons, by dit alles, nog vleien met de zoete hoop, van, na dit leeven, de taal der Engelen in 't Hemelhof te zullen kunnen spreeken. Hoe zeer zyn wy, dus boven de Dieren begaafd, verpligt den Lof des Scheppers te melden, alle de dagen onzes Leevens! Geduurende dat tydbestek, het welk ons, benevens het Gedierte, hier op Aarde vergund is te leeven; waar omtrent insgelyks eene aanmerkelyke verscheidenheid onder de Dieren plaats heeft; des het wel der moeite waardig zy

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

hier

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

hier van nog met een kort woord gewag te maaken.

Zugt voor het Leevensbehoud onder de DIEREN.

Want schoon men den onvernuftigen Dieren niet wel eene angstvallige vrees eigentlyk tegen den Dood kunne toeschryven, voor zoo ver we geen gronds genoeg hebben, om hun een denkbeeld van den Dood, of der vernietiginge van hun bestaan, toe te eigenen, bespeurt men egter altoos in hun eene zugt, ter behoudinge van hun leeven, en eene sterke aandoenlykheid tegen alles wat hun doodlyk is, gepaard met zoodanige uitwerkselen, dat ze ons ten minsten voor het verlies van hun leeven schynen te vreezen. Dit is zoo eigen aan alles wat leeft, dat zelfs het geringste Diertje de uiterste poogingen aanwende, om dat dierbaare pand te bewaaren, en op allerleie mogelyke wyze te beschermen; des deeze zugt voor 't leevensbehoud met het hoogste recht te tellen zy onder de algemeene Eigenschappen der Dieren. Wy zien wel dat de Planten kwynende hunne allerlaatste sappen verspillen, om weder uit te botten: een afgehouwen Boom, een taaie Eik, een vaste Yp of weeke Lindenboom, spruiten nog lange, na dat zy gezaagd en gekliefd zyn, uit, tot dat de leevenssappen geheel verdroogd zyn. Dan deeze pooging ontstaat uit de werktuiglyke eigenschappen der Vogten; maar in de Dieren bespeurt men geheel iets anders; hier werkt een redeneerend beleid; men ontdekt in hun eene zorg om 't leeven te be-

waa-

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

waaren, en fchynt eene vrees van het zelve te zullen verliezen, te befpeuren. Het kleenfte Vliegje fleept de wiekjes na, en ontworftelt dus den dood, zoo lang het kan, op afgebrooken pootjes; een aangefchooten Vogel, even in de wiek of pooten getroffen, fladdert zoo lang 't hem mogelyk is, met verlamde vleugelen, of huppelt op verminkte pooten, om 't genot van 't leeven te rekken; dit doet een getroffen Eindvogel of Duikelaar, ter zyner befcherminge, uuren lang onder water blyven, en even met den bek tusfchen het kroos ademhaalen. En wat zal men niet zeggen van de grooter bloedryke Dieren? Nooit zal men met een gezond Paard voorby een kreng van zyn geflagt, of voorby eens Vilders plaats ryden, of het zweet breekt hem uit; hy ziet angftig, en runt, van vreeze geprikkeld, fterk door. En als wy agt geeven op de Osfen, Koeien of Schaapen, die voor de Slagthuizen der Vleeschhouweren ter flagtbyl gereed ftaan, fchynt men dan niet, uit hun droevig geblaat, op het fcheiden hunner makkers, of uit hunnen droefgeestigen ftand, en kortom, uit alle hunne beweegingen, merkelyk blyken van hunnen angst te befpeuren? 't Is waar, men neemt een Schaap of Os ten voorbeelde van geduld en zagtmoedigheid, in het leiden ter Slagtbank: maar dit neemt niet weg dat zy egter beangst zyn, als 't daadlyk op fterven aankoomt. Waarom tog, zoo die lydzaamheid hunne ongevoeligheid voor

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

voor 't ſterven aanduid, waarom moeten zy dan met geweld gebonden worden? Waarom anders, dan om dat ze den dood ontloopen zouden? En hoe is 't met ons Menſchen geſteld? Buiten eenige krankzinnige of moedelooze Menſchen, die, door tegenſpoed gefolterd, den dood niet vreezen, maar denzelven zoeken, zyn 'er zeer weinigen, ja, als men afgeleefde menſchen, en die nog niet allen, uitzondert, mogelyk geen één, die niet natuurlyk naar het leeven haakt, terwyl hy een inwendigen angst tegens den dood gevoelt; en misſchien word deeze angst in de krankzinnigen en moedeloozen, ja zelfs in de zoogenaamde Helden, ſlegts door een ſchyn bedekt (*). Die angstvalligheid tegens den dood, gelyk ook tegens andere ſchadelyke dingen, ſchynt in den Mensch eene trilling, eene koude klamte of huivering te veroorzaaken; en uit het angſtige zweeten dat de Paarden en Runderen, in zoodanige omſtandigheden, doen, mag men veilig genoeg beſluiten, dat eene aandoening van die natuur ook in de Dieren, by trappen, op eene ſoortgelyke wyze, werkt. Daar benevens word men ook wel in den Mensch gewaar eene toeknyping van den aars, en dikwils het ontlasten van den afgang: dat men ook in de Dieren ontdekt; van waar de

(*) Zie hier over *Nieuwe Vaderlandſche Letteroeff.* V. Deel, Bladz. 431 en 432.

de bekende uitdrukking; „ Hy poepert van angst"; en misſchien is deeze ontlasting van den afgang, in de ſtervende Dieren, het laatſte uitwerkſel der vreeze van het leeven te zullen verliezen.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

Leevenstyd der DIEREN.

Alle Dieren naamlyk zyn bepaald aan een zekeren leevenstyd, waarin zy, van jong ouder, en ſomtyds zeer oud worden. Onder de Dieren is 'er geen, die zoo veel tyds noodig heeft, om ter volwasſenheid te komen, als de Mensch; 'er verloopen agttien tot twintig jaaren eer we recht huwbaar zyn: dog het onderſcheid van gewas en kragt, en bovenal dat van 't klimaat, geeft hier een zeer groot verſchil. Even zoo is 't gelegen met het onderſcheid des ouderdoms; dan over 't algemeen is hy onder de ſterkſte Menſchen te tellen, die een gezonden ouderdom van tagtig of negentig jaaren bereikt. De meeste andere groote Dieren zyn, binnen drie of vier jaaren, volwasſen, en ter voortteelinge bekwaam; het meerendeel der kleeneren zyn met het jaar in ſtaat om zig te vermeenigvuldigen; terwyl de gekorven Dieren op 't oogenblik dat zy, na hunne gedaanteverwisſeling, uitkomen, volwasſen zyn, en terſtond paaren; dog hun leeven duurt ook niet lang na dien tyd. En 't is een vry doorgaande ſtelling, dat alle Dieren gemeenlyk vroeger ſterven, naar geraade dat zy vroeger volwasſen zyn en voortteelen. Het Haft leeft maar éénen dag: binnen dat korte tydbeſtek word het geboren, bereikt het zyne volwasſenheid, teelt

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

teelt het voort en ſterft; waarom het ook wel den naam draagt van *Ephemerus*, *Hemerobius* en *Diaria*, of *Eendagsvlieg*. In één woord, alle Dieren hebben hunnen gezetten tyd, binnen welks verloop zy gemeenlyk gebooren worden, leeven, voortteelen en ſterven; tegen welk laatſte lot alles wat leeft, in een zekeren zin, met een natuurlyken afkeer, aangedaan is.

Vyandſchap der DIEREN.

Overeenkomſtig met deeze zugt voor het leevensbehoud, ziet men ook dat alle Dieren natuurlyk hunne doodvyanden vreezen, en dezelven tragten te ontgaan; terwyl ze onderling zoo geſchikt zyn, dat de eene ſoort zyn beſtaan in het verderf der andere vinde. Dit is eene byzonderheid aan alle Roofdieren gemeen, waar door de eene ſoort het evenwigt van het getal der andere in de vereischte orde houd. De Mol aast op Aardwormen, en vernielt de Pisſebedden; de Molbegraaver en de Kraaien loeren op derzelver ſtinkende ingewanden; en de Gieren verſlinden wederom de Kraaien. De Mieren-Leeuw vangt met list het naarſtige geſlagt der Mieren; en de Nagtegaalen intusſchen vervolgen den Mieren-Leeuw. Onder de Visſchen aast het kleene aasje op Waterdiertjes; het Aasje word door een happig Baarsje vervolgd; het Baarsje door den Snoek; en dat gulzige Dier heeft voor de angelroede der Visſchers. *Torva leæna ſequitur lupum, lupus ipſe Capellam.* „ De norſche Leeuwin vervolgt den Wolf; de Wolf

Wolf het onnooze Lam". En hoe deerlyk worden de tedere ingewanden, benevens de huid der Dieren, doorknaagd door eene menigte van Wormen en andere Infekten. De onreine fchamele Armoede krabt, met vuurige nagelen, de hongerige Luis van de fchurfde huid; terwyl dat affchuwelyk Dier, door een fteekend knaagen, den afgematten Mensch in zynen flaap ontrust. De fchoone Sexe beeft voor de roode vlekken, die een Vloo op den blanken boezem en hals nalaat, of fchrikt voor den vuurigen fteek der Mugge, die zig vet mest met Menfchenbloed, en de bedfponden van een brommend geruisch doet wedergalmen. Raadpleegen we den vernuftigen REDI, over dit onderwerp; hy zal ons in elk Dier byna deszelfs bloedvyand vertoonen; ja doen zien, dat de pluimaadje der Vogelen zelve niet vry is van zulke verwoesters. En, vraagt men de teerhartige Moeders naar derzelver kwynende zuigelingen; haare Liefde-oogen, helaas! zullen weenen, over het knaagende Gewormte, dat haar teder Wigt inwendig verteert. De Melkkoe trilt voor den fcherpen fteek der Koevlieg, als deeze het Ey van den Dauwwurm tusfchen vel en vleesch indrukt: het tamme Paard word raazend op het inbooren van den angel der Paardevlieg; en 't onnozele Schaap kwynt, door eene menigte van Leverbotjes. Ja, alle Dieren zyn onderworpen aan de vervolging hunner byzondere vyanden, die 't op hun verderf toeleggen; en het eene

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

F. REDI, *Opusculum.*

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

ne geflagt beftaat door de vernieling van het andere; 't welk de Ouden reeds heeft doen zeggen; *Corruptio unius, generatio alterius;* „ Het verderf van den eenen is de voortteeling des anderen". Eene ftelling, welke egter niet te beweeren is, in dien zin, in welken fommigen der Ouden als uit hunne gevoelens blykt, dezelve verftaan hebben; als ontftond 'er eene weezenlyke voortfpruiting van een Dier, uit het verderf van een ander. Ver van daar! De ondervinding heeft ons te duidelyk geleerd, dat 'er geen voortteeling gefchied, dan uit een zaadlyk beginfel; maar ze heeft ons tevens getoond, dat het vernielen van het eene, volgens de tegenwoordige fchikking, noodzaaklyk is tot het beftaan der anderen.

Onderfcheid van Voedfel der DIEREN.

Hoe groot intusfchen het getal der Dieren zy, welke uit het verflinden van anderen leeven, en door dat middel hun geflagt voortplanten, zyn 'er nogtans ruim zoo veel, die van de kruiden alleen beftaan, en zig aan het hun natuureigen Veldgewas houden. De Kwartel en Patrys aazen op Koorn; de Aaxter en Gaai op Erwten, Nooten, en gekernde Gewasfen; de dikgebekte Vinken op allerleie kleen Zaad, en de Lysters op Beziën. Onder de viervoetige Dieren vinden wy onze Hollandfche Melkkoeien, die door malfche Klaver en liezig Hooi uitdyen; en op de Stallen der Roskammers ziet men de Harddraavers het fyne Hooi uitzoeken; waar omtrent opmerkenswaardig is, met

met welk eene kieschheid het Paard het goede van het kwaade Hooi kan fcheiden. Hoe verftandig rolt zig de Egel onder onze Appel- en Peeren-boomen, en torst eene vragt van afgevallen vrugten op zyne fteekelige doornen. Vraagt de Koornhandelaars, en zy zullen ons melden, hoe hunne opgepropte Pakhuizen vaak door de Rotten beftoolen worden; zoo dat zommige Woekeraars, die het Graan voor hunnen armen Medemensch verbergen, zig niet beveiligd vinden voor die verwoestende Dieren, welken als roeden in Gods hand zyn. Zoo wonderlyk, wys en goed vertoont zig de Schepper aller dingen: alles is, door zyne inrigting, indiervoegen gefchikt, dat niets zyner vervullende en voedende zorge ontbeere; daar zelfs de jonge Raaven op hun geroep door Hem verzorgd, en van Voedfel voorzien worden.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

Wyders hebben alle Dieren, die op de eene of andere wyze hun voedfel zoeken, of de eene of andere byzondere foort van fpyze tot hun onderhoud verkiezen, allen hebben zy, (en dit is eene eigenfchap hun volftrektlyk alleen eigen,) dit gemeen, dat het voedfel uitwendig ingenomen, door de handen, de pooten, of andere daar toe gefchikte Ledemaaten, in den mond of bek gebragt, en vervolgens door de tanden vermaalen, of door den fnuit opgezoogen zynde, in de maag verteerd word. 'Er leeft geen Dier, 't zy groot, 't zy kleen, of het heeft werktuigen, welken hier toe be-

Het gebruik van het Voedfel.

EIGEN-SCHAPPEN DER DIEREN.

bekwaam zyn, en tevens lichaams deelen, die het overtollige van de ingewanden affcheiden. De viervoetige Dieren zyn getand, om te kaauwen, en fommigen ook om te herkaauwen, hebbende eene gefchiktheid van Tanden, ingerigt naar den aart van hun voedfel. De Honden breeken de fterke gewrigten van een taaien Paardenbout, met grove tanden; de Koeien herkaauwen het malfche Gras, met breede kiezen; de Katten zetten de fcherpe flagtanden in het hart der Rotten en Vogelen; en de Konynen knaagen de Hei met fpitfe voortanden af. Onder de Vogelen zyn de fnavels almede gefchikt, naar de prooi die ze vangen moeten; de vleeschvreetende Sperwer draagt een fcherp gekromden bek, en de Spechten, die in het hout booren, zyn met fpitfe bekken voorzien; de kegelbekkige Musfchen zyn bekwaam om Zaad te pikken, en de dungebekte Snippen om wormpjes op te fpooren; terwyl de breedbekkige Eenden gemaakt zyn tot flobberen en vischvangen. Even dit zelfde onderfcheid heeft ook plaats by de Visfchen; de Snoek is fcherp getand, en de kraakbeenige Haaien zyn uitneemend gefchikt tot byten; dog veele en de meeste Visfchen zuigen en flokken hun aas. En zoo vind men insgelyks een zeer aanmerkelyk verfchil onder de gekorven Dieren; die men veelal met verfcheiden foorten van fnydende werktuigen, en knaagende kaakenbeenderen bedeeld vind.

Wat

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN. Verteering der Spyze in de DIEREN.

Wat verder de verteering der Spyze betreft, dezelve is niet minder algemeen, en geschied tevens op zeer verschillende wyzen, in de Dieren. Alle Dieren hebben eene Maag, die de Spys ontvangt; en ze bezitten een Chylmaakend vermogen, dat, te gelyk met de Maag werkende, de Spys doet verteeren. Ook is 'er geen Dier, dat natuurlyk geene geschiktheid heeft, om de voedende vogten van de onvoedzaamen af te scheiden: en deeze scheiding der vogten in de Dieren is wel inzonderheid een allerheerlykst onderwerp van overweeging: dog men kan het niet wel algemeen behandelen; nademaal ieder Dierlyk Geslagt met byzondere werktuigen daar toe begaafd is. In allen is het Hart wel de bronäder der vogten; en het bloed of een dergelyk vogt wentelt, door het werktuig, in alle Dieren om; dan de gedaante van dat Hart veroorzaakt hier eene gewigtige Geslagtkundige onderscheiding. Men onderscheid uit dien hoofde de Dieren, in bloedryke en zoogenaamde bloedlooze Dieren; of in zulken die warm bloed hebben, dat in een tweeholig hart vloeit, en in dezulken, die koud bloed hebben, dat zyn omloop heeft in een enkelholig Hart. Hier by voegt men de betrekking die de Longen op het Hart hebben; en maakt een onderscheid tusschen de Dieren, die door de Longen ademhaalen, als het viervoetige Gedierte, en zulken, die deeze werkzaamheid verrigten, door de kieuwen, als de Visschen; en

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

eindelyk de zoodanigen die dit doen, door daar toe geſchikte porien of lugtgaten in hun lichaamen, dat by de gekorven Dieren plaats heeft: van welke onderſcheiding de Engelſche RAY wel de voornaamſte grondlegger is (*). Dog van alle deeze byzonderheden, die in 't volgende *Hoofdſtuk* bepaalder zullen voorkomen, moeten wy voor tegenwoordig geheel afzien. Dit onderwerp tog is, zoo als de Leezer ligtlyk begrypt, genoegzaam onuitputtelyk; hoe men 't algemeener tragte te bepaalen, hoe 't afgetrokkener voorkomt; en hoe men 'er meer van wille zeggen, hoe 'er ſteeds nog meerder van te zeggen valt; zoo dat 'er waarlyk geen einde aan te vinden zy. De geheele Natuurlyke Historie van de Dieren in 't byzonder is aan zoo veele uitweidingen niet onderworpen, als de vergelyking van die allen, met betrekkinge tot de aaneengeſchakelde eigenſchappen in 't byzonder. Verſchoon my des, goedgunſtige Leezer, dat ik my ter deezer plaatſe, met alle de verdere byzonderheden, hier toe betrekkelyk, die zeer groot in getale zyn, niet ophoude; en vergun my ſlegts deswegens nog voor te draagen, het geen tot een Schei- en Ontleed-kundig onderzoek van de Vogten der Dieren behoort; aangezien we in 't vervolg niet wel gelegenheid tot het ver-

(*) Zie J. RAY, *Synopſis Methodica Animalium quadrupedum.*

verhandelen van dit Stuk, zullen hebben.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

Scheikundig en tevens Ontleedkundig onderzoek der dierlyke Vogten.

De Scheikunde is, gelyk men weet, natuurlyk gefchikt, tot de kennis der zelfftandigheden van allerleie ftoflyke Weezens; met betrekkinge tot de oorfpronglyke vermenging der Hoofdftoffen, die daar in, onder de gedaante van aardagtige Stoffen, wateragtige, zoutagtige, en olyagtige Vogten zyn opgeflooten. In gevolge hier van heeft deeze Weetenfchap ook een byzonderen zaaklyken invloed op het Ryk der Dieren: ja zelfs mag men wel oordeelen, dat het haar voornaamfte doelwit is, de kennis der Dierlyke Vogten, tot heilzaame oormerken voor Mensch en Vee, aan te kweeken. Hierom is het dat een Scheikundige, het geen hy in het Ryk der Delfftoffen en dat der Planten bepaaldlyk onderfcheid, ten aanzien van het Ryk der Dieren, tot eene daar aan alleen verbonden eigenfchap overbrengt; en zig wel byzonder toelegt op eene vergelyking van 't befchouwde in 't Ryk der Planten, met dat geene, het welk hem in 't Ryk der Dieren voorkomt.

De Vogten der DIEREN.

De voornaamfte Scheikundige bepaalingen, ten aanzien van het Ryk der Dieren, rusten op het onderzoek der ontflоopte deelen, en hoofdzaaklyk van de Vogten der Dieren. Men ftelt gemeenlyk, dat de meeste dierlyke zelfftandigheden zeer vlug zyn; dewyl men zeer weinig vaste deelen in de Grondftoffen en Vogten der Dieren

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

beſpeurt: ondertusſchen zyn egter alle dierlyke Zelfſtandigheden niet even vlug, en de eene ſtoflykheid bezit meerder vlugheid dan de andere. De vlugge Zouten der Padden, Kikvorſchen, en Scorpioenen, zyn zulks in een minder trap dan die der Viperſlangen; de Haïren, de Piſſe, en het Bloed der Dieren, bezit veel meerder vlug Zout, dan de Beenderen; en de Visſchen hebben 'er minder van dan de Aarddieren. Dit onderſcheid heeft zelfs plaats in geheele Dieren; de Katten, de Buntſems, de Konynen, de Rotten en Muizen, geeven een kennelyker en meerder vlug Zout, dan de Koeien, de Schaapen, het Paard en de Ezel. Wat den Mensch in 't byzonder betreft, die is 'er veelal ryklyk mede bedeeld. Men beſpeurt hier omtrent wyders, in een en ander der Dieren, een merkelyk onderſcheid, naar maate van den invloed, dien het voedſel, dat zy gebruiken, op de bereiding en kooking der Vogten heeft; 't welk men ook in de uitwerpſelen gewaar kan worden, als by voorbeeld in den drek der Katten, Konynen en Rotten, te zien is. In eene nadere bepaalinge hier van ſtelt men op goeden grond, dat de Dieren, welken het ſterkſte zweeten, ook de meeste vlugge Geesten bezitten. De ſtank van 's Menſchen zweet, de uitwaasſeming der Bokken, mitsgaders de doorwaasſeming van het Bekkeneel, het vlugge Zout der Hertshoornen, en meer dergelyken, kunnen hier van een genoegzaam bewys verleenen.

Zie *Tweede Deel*, Bladz. 907.

Uitwaasſeming der DIEREN.

Dee-

Deeze Uitwaasſemingen, die men zekerlyk by het eene Dier ongelyk ſterker dan by het andere gewaar word, zyn niet te min aan alle Dieren, geene uitgezonderd, eigen; zelfs by de gekorven Dieren; die ſterven, wanneer men hunne meermaals gemelde *porien*, of lugtgaten, met oly ſmeert, waar door hunne uitwaasſeming belet word. En hier omtrent ſtaat wel byzonder op te merken, dat elk Dier eene byzondere hem eigen vlugge ſtof uitwaasſemt; welke daadlyk onderſcheiden is, van de uitgewaasſemde ſtof van andere Dieren. Een duidelyk bewys daar van levert ons het onderſcheidende vermogen, dat den Honden eigen is, om niet alleen, gelyk wy boven reeds gemeld hebben, hunnen Meester op den reuk te kennen, maar ook allerleie Dieren, al ſnuffelende, op te ſpooren: eene byzonderheid, welke men met reden aan niets anders toeſchryft, dan aan eenen by uitſtek fynen uitwaasſemenden geest, welken het Dier nalaat, en die voor de Honden naſpoorelyk is.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

Deeze uitwaasſemende dampen, hoe fyn ze ook mogen weezen, zyn wyders in de koude veelal zigtbaar: dit zien wy hier te Lande des Winters ten klaarſte, uit het geblaas van de Neusgaten der Koeien en Paarden op de Stallen, daar ze als zwaare dampen de wooningen der Stalhouders vervullen, en den voorbyganger den reuk der Dieren mededeelen. De Natuur- en Scheikundigen zien daar benevens dit uitwaasſemende

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

vermogen der Dieren aan, als eene zekere ſoort van overeenkomende eigenſchap der Dieren met de Planten; weshalven wy ook hierop kortlyk dienen ſtaan te blyven.

Overeenkomst met de Planten.

De Planten naamlyk, die haare voedende ſappen uit de Aarde, door middel van zeer fyne vaten, buisjes en adertjes, opſlurpen, waasſemen voorts, na dat een gedeelte derzelven tot haar voedſel gediend heeft, het fyne, of liever het vlugge, door de uiteinden van haare vaatjes, (*Trachææ,*) in de *porien*, of openingen der bladeren, wederom uit. 't Is deeze uitwaasſeming, om dit in 't voorbygaan te melden, die men des Zomers menigvuldig op de bladeren, en in den Herfst op de vrugten ziet liggen; naar geraade dat de warmte die uitwaasſeming meer of min bevordere; welke men niet zelden verkeerdlyk met den Dauw vermengt. Verder ſtaat hier nog in agt te neemen, dat deeze uitwaasſeming allerkragtigst is, wanneer de Planten, in een ſtaat van vollen wasdom, eene getemperde, aan elks byzondere natuureigen, warmte genieten: en dat dezelve integendeel vermindert, by eenen door koude beletten wasdom; ja, dat zy doorgaans, in de meeste Planten, des Winters geheel ophoud. Hier van daan die verkwikkende rust der Planten des Winters, die ſtreelende ontwaaking in de Lente, die gezegende wasdom in den Zomer, en die vervullende vrugtbaarheid in den Herfst; en dus ook, in

Zie *Eerſte Deel*, Bladz. 318, 319.

in de voor- en tegenſpoed der Saiſoenen, eene der hoofdoorzaaken van een volgend vrugtbaar of onvrugtbaar jaar. Deeze eigenſchappen der Planten nu, dus ter loops aangeroerd, vinden wy ook in de Dieren, hoewel met een merkelyk onderſcheid. Het voedſel, dat de Planten inwendig uit de Aarde opſlurpen, word door de Dieren uitwendig ingenomen, en komt, door den ſlokdarm, in de maag en ingewanden. Hier word het gekookt en bereid; vervolgens door de fyne uiteinden der vaten opgeſlurpt; en op verſcheiden wyze, en in verſcheiden daar toe gevormde werktuiglyke deelen, tot onderſcheiden Vogten bewerkt. Men beſpeurt daar benevens, in de takagtig verſpreide aderen, vaten en Zenuwen der Dieren, voor zoo verre de gelykheid der gedaante aangaat, eene zekere ſoort van gelykvormigheid, met de takagtige en zeer fyn verdeelde wortelvezeltjes der Planten. Edoch, ſchoon dit eenige gelykvormigheid tuſſchen de Dieren en de Planten aan de hand geeve, en ſommigen die vergelyking al vry ver weeten te brengen, blyft 'er evenwel ook in dit geval, tuſſchen de Dieren en de Planten, een zeer wyd verſchil. De Dieren immers hebben, als boven gezegd is, hunne vaatjes en adertjes, om hunne vaste deelen, de beenderen, liggen; en dezelven zyn tuſſchen hunne weeke deelen, de Spieren en Vliezen, doorvlogten: maar by de Planten ontdekt men dezelven binnen haare ſchorsſen, of takjes, en

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

EIGEN-SCHAP-PEN DER DIEREN.

en men ziet ze bloot buiten op haare bladeren liggen: raakende welke byzonderheden wy eene zeer ſchoone verzameling bezitten; waar van wy op zyn tyd een goed gebruik hoopen te maaken.

De opgemelde uitwaasſeming der Dieren, (om weder bepaalder tot onze taak te keeren,) komt derhalven voor als eene volſtrekt algemeene eigenſchap der Dieren; welke beſtendig gevonden word, in de uiteinden der vaten, door de porien uitwendig, en door de opſlurping der vogten inwendig. En men heeft deeze uitwaasſeming wel byzonder, ten aanzien der Scheikunde, aan te merken, hoe veel overeenkomst ze ook met die der Planten moge hebben, als Vogten en vlugge Geesten, welken zig eigenſchaplyk in de Dieren van die der Planten onderſcheiden. Wyders ſtaat ons hier deswegens nog gade te ſtaan, dat de Genees- en beſchouwende Ontleedkunde, zig met de Scheikunde, als haaren onontbeerlyken wegwyzer in deezen vereenigende, dit onderwerp, aangaande de Vogten der Dieren, gewoonlyk onder eene nadere verdeeling verhandelt; naar de werktuiglyke lichaamsdeelen, waarin die Vogten opgeſlurpt, voorts geſcheiden, en bereid worden, tot Vogten van byzondere eigenſchappen. Wy mogen ons over alle de hier toe behoorende byzonderheden niet breedvoerig uitlaaten: want dit onderwerp, dus beſchouwd, is gansch ingewikkeld, en tevens van eene zeer verregaan-

gaande uitgebreidheid. 't Is intusſchen een onderwerp, dat genoegzaam de waare bronäders en fonteinen in zig bevat, waar uit de verheven Genees- en Ontleedkunde hunnen Nectar haalt: des het niet vreemd zy, dat SANCTORINUS dit ſtuk der uitwaasſeminge van zoo veel gewigts oordeelde, dat hy eene ſchaal liet toeſtellen, waarin hy at, ſliep, en zynen afgang deed; neemende het geduld, om geheele maanden lang, zyne uitwaasſeming naauwkeurig te weegen. Dan, wy ſtappen 'er, om in geen verdere uitweiding te vervallen, van af; en verzoeken den Leezer dat hy ons gunſtiglyk gelieve te verontſchuldigen, wanneer hy zig hier te vrede moet houden, met eene flaauwe ſchetſe van de meest aanmerkelyke Vogten.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

Het eerſte en voornaamſte Vogt is het Bloed; het welk, om zoo te ſpreeken, die voornaame ſtoffe is, waar uit alle de andere Vogten hunnen oorſprong hebben, en waar van ze door afſcheiding gevormd worden; of integendeel wederom die ſtoffe, welke uit alle de andere Vogten ontſtaat. Het Bloed heeft in alle Dieren, de gekorven Dieren uitgezonderd zynde, eene roode koleur: deszelfs ſtoflyke Zelfſtandigheid beſtaat, uit een waterig helderagtig Vogt, dat men *Wei*, en uit een leemig roodkoleurig Vogt, dat men eigentlyk *Bloed* noemt. Deeze tweeërleie ſtoffen kleeven, by wyze van bolletjes, aan één; van welker ontdekking LEEUWENHOEK de voor-

Het Bloed der DIEREN.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

voornaamſte eere toekomt. Deeze aaneenkleeving houd geen ſtand meer, als het Bloed ophoud van zig in de vaten om te wentelen; als dan ſcheid zig in alle Dieren de Wei van het zelfſtandige Bloed af; en dit is een volſtrekt teken van den dood der Dieren. Overeenkomſtig hier mede ziet men, als men het Bloed van 't dierlyk lichaam afzondert, dat het zelfſtandige Bloed terſtond tot een koek ſtremme, en dat de Wei 'er zig, als een geelagtig dun vogt, van afſcheide: ook ſchynt het Bloed der Dieren, ſchoon men 't voor een Vogt houde, althans ten aanzien van het roode gedeelte, tot de vaste deelen te behooren; ten minſten dezelven worden 'er grootlyks door gevoed. En wat de Wei aangaat, dit wateragtige Vogt heerscht in onze Landdieren gemeenlyk vry ſterker, dan in die van heeter Gewesten; daar de vlugge wateragtige deelen meerder uitgewaasſemd worden. Deeze Wei van het Bloed, die men veelal voor het vlugſte Vogt houd, als geevende van zig eene ſoort van fynen vluggen waasſem, die zig zelfs in de Ingewanden en het Hartezakje onmiddelyk ſchynt te verſpreiden, heeft de volgende voornaame eigenſchappen. Zy is weldra der verrotting onderhevig; ſtolt in gekookt water te ſamen, en gaat, op 't vuur geſteld zynde, tot eene vaste aan één verbonden Zelfſtandigheid over. Indien men de Wei in Geest van Brandewyn giet, en ze vervolgens door de Scheikunde verder onderzoekt, word

word men gewaar, dat deeze leevensgeest van het Bloed der Dieren voornaamlyk beſtaat uit iets wateragtigs, vermengd met een ſtinkenden Geest. De Ouden, als HELMONT, PARACELSUS, en anderen, hebben veel vermogen in deezen Geest geſteld; en nog heden hebben ſommige Engelſche Geneesheeren 'er zeer veel mede op. Men oordeelt naamlyk, dat 'er in dien vluggen dierlyken olyagtigen Geest, een byzonder leevenſterkend en leevenvernieuwend vermogen huisvest; dog dit denkbeeld heeft in onze verlichte Eeuw vry veel van zynen invloed verlooren; egter ſchynt dit middel in eenige ziekten, als daar zyn Flaauwten en Stuiptrekkingen, Vallende Ziekte, enz., nog al van nut te zyn. Voorts is het zeer byzonder, dat men het Bloed van andere Dieren met dat der Menſchen kan vermengen; en dus iemands Bloed door overgieting vermeerderen, gelyk zulks door eenige Heelmeesters beproefd is geworden. Dit ſchynt vry wat gronds te geeven, om te mogen ſtellen, dat het dierlyke Bloed, in onderſcheiden ſoorten van Dieren, van eenerleien aart is: dog het zou ondertusſchen nog te beproeven zyn, of 'er ook, door die overgieting, geene verandering in de Temperamenten der Dieren ontſtonde?

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

Om de kortheid te bevlytigen, zullen wy de verdere veelvuldige proeven en bedenkingen, op de ſtoffen en de ſcheiding van het Bloed, overſlaan, en ons ingelyks niet

De Galagtige Vogten.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

niet ophouden, met het onderzoek, of de galagtige vogten zeepagtig zyn, dan niet; 't welk nog een onbeſlist onderwerp van overweeging blyft; ſchoon de meeste daar heenen hellen, dat die vogten uit eene zeepagtige Stoffe beſtaan. Verder verdient het ſap van het Alvleesch, of Buikklier, (*Pancreas*,) al mede eene byzondere opmerking, uit hoofde der Vogten, die het, ter verſterkinge van de Levervogten, en de lenigheid der Chylſtoffen, aanvoert en afſcheid. Dit Alvleesch-ſap is vlug en ſmaakloos; dog het ſchynt niet te min in de Dieren, die veel kruiden eeten, en ook in anderen, die verhongerd geſtorven zyn, iets zoutagtigs te bezitten. Benevens de tot dus ver gemelden, zyn 'er nog veele andere afſcheidingen van Vogten, die, elk op zig zelve, der Scheikunde een ruim veld van onderzoekinge aanbieden, en der beſchouwinge overwaardig zyn; om dat ieder derzelver eene byzondere uitwerking in de Dieren heeft. Als daar zyn de vogten der Oogleden, de Traanvogten, die doorgaans ziltig zyn; van waar het ſchreien van zilte traanen by de Menſchen; het Speekſel of het Kwyl; een vogt, voortkomende uit de Klieren, welken het Gedierte onder de kaaken verborgen heeft; ſtrekkende om het verdunnen en vermengen der Spyze onder het kaauwen te hulp te komen. Men kan wyders ook, tot de afzonderlyke vogten der Dieren, brengen, die voedende Vogten, welken door de Navelſtreng, (*Duc-*

Het Alvleesch-ſap.

En andere Vogten.

(*Ductus umbilicalis*) aan de Vrugt worden medegedeeld; en in dit opzicht is het wit en de dooier van een Ey mede een Scheikundig voorwerp. Volgens BOERHAAVE (*), is het zelve niet zuur van aart, noch alkalynagtig, en het brengt, door gesting, geen den minſten Geest voort; daar by leert ons de ondervinding, door 't gebruiken van Eieren, dat het in gekookt water ſtolt, en zeer hard word: voorts is het, gelyk alle vogten, der verrottinge onderworpen. Wyders beſpeurt men nog in de Dieren een olyagtig Vogt, dat de geledeeren der Beenderen leenig houd; en men ontdekt tevens de uitwerkſels van het Merg dat een dergelyk voedend olyagtig Vogt is, in de Beenderen der Dieren; gelyk ook een ſmeerig voedend Vogt in derzelver Vetklieren, Zaadvaten, enz. Dan boven alle deezen verdienen de Chyl, de Melk en de Pis, als zynde de aanmerkelykſte Vogten in der Dieren lichaamen, aller oplettende beſchouwing; waarom ze ook door de Scheikunde afzonderlyk bepaald worden.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

Het Beenvogt, enz.

Wat het eerſte, naamlyk de Chyl betreft; dezelve is een zagt witagtig doorſchynend Vogt, 't welk, uit eene zagte kooking der ſpyze, in de Maag der Dieren, geboren, en met de natuureigen Vogten van de Maag vermengd word. Deeze natuur-

De Chyl, of het maagſap der DIEREN.

(*) BOERHAAVE, *Chemiæ*, Tom. II. pag. 344. & *ſeqq.*

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

tuureigen Vogten der Maage, zyn, in alle Dieren, niet even dezelfden, en 't valt, onzes oordeels, niet gemaklyk, 'er eene algemeene bepaaling van op te geeven; ſchoon ze allen, en in allerleie Dieren, de eigenſte werking oeffenen, als zynde geſchikt om de ſpyze te verteeren. In de viervoetige Dieren is het Maagvogt meer of min ſterk, ziltig, heet of koel, naar geraade van het voedſel, dat de Dieren gebruiken. De Honden, by voorbeeld, verteeren, door een zeer ſterk ontbindend Vogt, de Beenderen: in de herkaauwende ſchynt het ſlapper, waarom het voedſel eene tweede kooking en ſcheiding moet ondergaan. De Heer DE REAUMUR heeft ons, ten aanzien der Vogelen, zeer nadruklyke ontdekkingen, over de afzonderlyke kragt en werking der gemelde Vogten, mede gedeeld; en 't blykt ten klaarſten, dat de vereeniging der Stoffen, uit de gekookte ſpyzen, met het Maagſap, niet weinig toebrengt tot den aart der Chyl. Uit dien hoofde is 't, dat de Dieren, die Kruiden eeten, doorgaans in de Chylſappen eene zuure plantaartige eigenſchap van dezelven overneemen; waar door ze insgelyks veelal olyagtiger zyn dan die der Vleeschvreetenden; en hier van daan ook de zagtheid der verteeringe van het Dierenvleesch, dat wy gebruiken. Alles te ſamen genomen zynde, heeft men de Chyl te houden voor een ſmeerig, in zeker opzicht olyagtig, en ook wateragtig vogt; 't welk, na eene gepaste

ges-

gesting, kooking en verteering, in de Maag der Dieren, de voedſterbron van alle andere Vogten, en in gevolge daar van ook der lichaamlyke deelen der Dieren is. Men zou, by deeze gelegenheid, hier nog wel in aanmerking kunnen neemen, of men niet ſommige, en wel de meeste ziekten onzer Runderen, hier te Lande, zou mogen toeſchryven aan ons vogtig klimaat, en hier en daar wateragtig Land; ter oorzaake van de veelvuldige vogtigheid in 't algemeen, en 't koele ſneeuw- en hagelwater in 't byzonder, dat de Chyl te veel verſlapt en verkoelt. Ook is 't niet geheel vreemd, te denken, dat het doorſtaan van de uitwendige koude, en het liggen op dras Land, den Dieren hinderlyk is in 't genot van eene geregelde kooking der ſpyze. De ongansheid der Schaapen ontſtaat 'er althans zekerlyk uit. EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

De Chyl, hier boven beſchouwd als de voedſterbron der Vogten, is zulks bovenal met betrekking tot de verſterkende Melkvogten, welken zy, of voor de Dieren zelven, of voor hunne jongen, bereid. Dit Vogt, de Melk naamlyk, bezit wel inzonderheid deeze algemeene natuurlyke eigenſchap; dat het, in rust zynde, een ſmeerig gedeelte, 't welk men *Room* noemt, van zig geeft, dat boven op de Melk dryft. Van deezen Room, na dat dezelve gekleinsd is, word vervolgens een ſmeerig ſmout afgeſcheiden, dat den naam van *Boter* draagt. Die afſcheiding nu kan zoo lang ge- Melk der DIEREN.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

gefchieden, tot dat 'er niets meer overig blyve, dan een dun blaauwig wateragtig Vogt, dat men *Wei* of *Hui* noemt. En deeze Wei heeft de eigenfchap van, na eenigen ftilftand, byzonder by warm weer, tot een zuur over te gaan. Men befpeurt in de Melk der Dieren zeer duidelyk den invloed, die de fpyze of de Chyl op dezelve heeft; getuigen hier van de onaangenaame fmaak der Melk, als de Koeien veel koolsbladeren eeten; ook bevestigt het onderfcheid van Gras- of Hooi-Boter zulks volkomen: en dit gaat zelfs zoo verre, dat men, wegens dit Vogt der Dieren, gerust kan zeggen, dat het zig by uitneemendheid opdoet, in onze Dieren, ten minften in het Melkvee van Holland; zelfs veel overvloediger dan in het Melkvee, op onze zeer naby liggende hooge Heilanden. Voorts ontdekt men in de Melk geen of zeer weinig Alkalyn, of eenig ander Zout, en ook geen vluggen Geest, maar flegts eenige fyne uitwaasfemingen. Met de zuuren ftremt de Melk; en 'er ontftaat eene foort van gesting; wanneer ze drupswyze met de opgeloste Tarteroly vermengd en gekookt word, ftolt zy; ook verkrygt zy dan eene geelagtige en roode koleur. Daar benevens weet de Scheikunde een zeker zoet zout, dat men *Suiker van Melk* noemt, uit de Melk te verzamelen; welke Suiker met zeer fyne witte heldere kristalletjes aan één verbonden is. Men voege hier by nog al iets byzonders, dat de Melk der Dieren, onder

der zeer verschillende Soorten en Geslagten, een algemeen voedsel is; zoo dat Dieren, welken natuurlyk wreed en bloedgierig zyn, ook anderen, die zagtmoedig en niet vleeschvreetende zyn, met hunne melk kunnen voeden. De zoo berugte, hoewel, naar veeler gedagte, versierde opvoeding van *Romulus* en *Remus*, door eene Wolvin, mitsgaders jongere gevallen van dien aart, daar laatende, zoo hebben wy overvloedige bewyzen van de mogelykheid der opkweekinge der Dieren, door vreemde Melk. Dit zien wy zeer klaar in de tamme Honden en Katten, die elkanders jongen zoogen, ook is het over bekend, dat men Schaapen met Koemelk, en Kalveren met Schaapenmelk, kan vetmesten; zoo dat de Natuur hierin geene verkiezing schyne te maaken. En van welk een gezegend nut is dit niet voor ons Menschen? Zoo zulks geen plaats had, indien de Melk der Dieren geen goed voedsel voor den Mensch ware; hoe zou de zwakke Moeder, zonder dien gezegenden toevoer, den tederen zuigeling te vergeefs met andere spyze paaien; als ziekte en etterborsten dat eigenaartige voedsel aan haare Liefde ontzeggen? Te vergeefsch zou een kwynende Teeringagtige nog eenige uitkomst in der Dieren-Melk, voor zyne rochelende en inkankerende Longen, zoeken. De Melk der Dieren is derhalven, uit dit oogpunt beschouwd, zekerlyk een algemeen voedend vogt; en de Natuur schynt, zoo wy dee-

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

deeze vergelyking eens gebruiken mogen, hier in eene geheime zorg gedraagen te hebben, voor de weezen of weeskinderen der Dieren: om, in geval de Ouden, door de vervolging van andere Dieren, verſcheurd wierden, of vroegtydig omkwamen, nog eenige uitkomst voor de ongelukkige jongen over te laaten; even zoo als de Vogelen mede elkanders eieren uitbroeden; en zelfs de jongen van andere Vogelen opvoeden. Dan dit in 't voorbygaan. De Melk ſchynt wyders in 't algemeen enkel eigen te zyn aan de viervoetige en zoogende Dieren; of men moest daar toe eenig lymerig voedend vogt, dat men ook in andere Dieren gewaar word, willen betrekken. En eindelyk verdient het hier nog onze opmerking, hoe de wyze Schepper juist zulke Dieren met voedende Melk beſchonken heeft, die hunne jongen met zich kunnen omleiden; daar men de zoodanigen integendeel, die ze in de lugt en het water, de Walvisſchen uitgezonderd, moeten omvoeren, 'er van ontbloot ziet. Dus zyn de Vogelen niet begaafd met de daartoe vereischte werktuigen; nadien zy, in de lugt omzweevende, hunne jongen niet gereedlyk zouden kunnen zoogen, gelyk ook de Visſchen, die een ontelbaar getal eijertjes voortbrengen; waarom dan ook hunne Ledemaaten daartoe niet geſchikt zyn.

De Pis der DIEREN onderzogt.

Even zoo is het, om tot de derde voorname ſoort van dierlyke Vogten over te gaan, gelegen, met de uitwerpſelen der Dieren, naamlyk den Drek en de Pis. Wy zien

zien en kennen geene Vogelen of Visſchen, die de Pis afzonderlyk afſcheiden; nogtans hebben zy Nieren, welker natuurlyk gebruik is, het Bloed van deszelfs pisagtige Vogten te zuiveren; dan dit ſlag van Dieren vermengt deeze Pisſtoffen met hunnen Drek. In de viervoetige Dieren is de Pis een zeer merkwaardig, en, zoo 't ons toeſchynt, in zekeren zin, een hun alleen eigen vogt, dewyl de meesten derzelven hun ſoortgelyken aan de pis kunnen opſpeuren, en de roofzugtigen daar op hun roof vervolgen. De Chyl, de Melk en andere Vogten, hebben nog al iets gemeens met elkanderen; maar de Pis is van die allen zeer onderſcheiden. Men beſpeurt in de Pis zeer klaar, den aart en geſteldheid der Vogten en vaste deelen van het lichaam. Dit ſloeg oudtyds tot beuzelaaryen over, in zoo verre, dat men alle kentekenen van ziekten, ja zelfs van gebeurtenisſen, 'er uit ging afleiden: dan dergelyke kwakzalveryen zyn, met de beſchaaving der Geneeskonst, in den ban geraakt; en ſtrekken tans tot geen ander einde, dan om de beurzen van guichelende Medicynmeesters, door de onkunde der onnozelen, vet te maaken. Edog, ſchoon dit misbruik ten hoogſten te wraaken zy, vloeit 'er evenwel, in een bepaalden zin, een zeer nuttig gebruik uit derzelver Scheikundige kennisſe voort; waar van wy, hoewel al mede oppervlakkig, om het breedvoerige te myden, in 't algemeen nog iets zullen melden. De

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

Pis der Dieren, die, door de Nieren van het Bloed gescheiden zynde, in de Blaas verzameld, en door de Pisleiders uitgedreeven word, is een helder geelagtig riekend Vogt; 't welk van dien aart is, dat het, van de Dieren uitgeworpen zynde, en stilstaande, een stinkenden reuk van zig geeft, en doorgaans vergezeld gaat van eene verandering van koleur, met eene daarop volgende scheiding of verdikking. De Pis bezit de vlugste en fynste deelen van het Bloed, en ontleent daar van haare zoutagtigheid, zeepagtigheid en vlugheid. Volgens BOERHAAVE, geeft zy, door overhaaling, een stinkend walgelyk water, 't welk noch Alkalisch, noch zuur, noch zout, en ook niet zeer geestryk is. Het overschot egter is zoutagtig en stinkend. De Pis verdikt, en, na veelvuldige overhaalingen, met Zand vermengd, ter toetse gebragt zynde, geeft een Alkalynen Geest, en een dergelyk vlug Zout, mitsgaders eene stinkende oly, en een zoutagtig overschot. De verdikte Pis laat zig ook met een vast Alkalyn ter overhaalinge vermengen; en als men dezelve met leevende Kalk vermengt, ontstaat 'er duidelyk een waasem van een sterken reuk. Indien men de Pisse, na dat ze bevoorens, door sterke uitwaasemingen, tot eene zekere dikte gebragt is, met een gelyk deel leevende Kalk vermengt, en vervolgens ter overhaalinge brengt, verkrygt men een doordringenden vluggen Geest, die, als 't ware, vuurig, en van alle

alle andere Geesten verſcheiden is. Uit deeze en dergelyke bewerkingen, word de zoo berugte *Phosphorus*, of vuuragtige lichtende Geest van de Pis, gebooren. Deeze eigenſchap der Piſſe vertoont zig zelfs natuurlykerwyze op die plaatſen, daar de Menſchen veelal hun water loozen; als aan de hoeken van ſtraaten en tegen boomen of heiningen; hier door zal men dikwils by duistere avonden, byzonder aan de bepiste wortelen der boomen, eene vuurige lichtende Stoffe ontdekken; welke nergens anders uit ontſtaat, dan uit die ſcherpe eigenaartige ſtoffe der Piſſe. Voor 't overige levert ons de Scheikunde nog zeer veele aanmerkelyke byzonderheden, wegens de Pis, die wy kortheidshalven moeten overſlaan; beſluitende met alleenlyk te melden, dat men hier ook toe te brengen heeft, dat byzondere bekende vlugge Ammoniakzout, 't welk men gedeeltlyk uit de Pis der Dieren, en wel byzonder uit die der Hooi- of Gras-eetende herkaauwende Dieren oorſpronglyk agt. In hoe verre 'er ook Salpeter ſchyne te ontſtaan, op die plaatſen, daar de Rotten en allerleie onreine Dieren piſſen, en hunne uitwerpſels verſpreiden, is in het *Tweede Deel* reeds aangeduid. Ten laatſten merke men hier nog aan, hoe alle Dieren in 't gemeen onderhevig zyn aan eene zandige graveelagtige Stoffe, welke in de Nieren, de Pisleiders, en de Blaas, uit de ſlym der Piſſe, of daar mede vermengde Stoffen, gebooren word; waar van insgelyks in

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

in 't gemelde *Tweede Deel*, onder de Steenen, bereids eenig gewag gemaakt is.

Wy zouden, ten aanzien der Vogten, nog zeer veele, ja ontelbaar meerder onderwerpen, die allen van een weezenlyk gewigt zyn, te berde kunnen brengen; vooral, indien wy ze volſtrekt ſcheikundig wilden onderzoeken: dog zulks zou ons al te ver doen uitweiden. Hier benevens zouden verder ook de byzondere eigenſchappen van de vaste deelen onze overweeging wel vereiſchen; zoo wy ons bepaalden tot eene nadere beſchouwing van de Hoornen, de Klaauwen, de Nagels, de Bekken, de Beenderen, de Spieren, de Zenuwen, en ſoortgelyke vaste deelen der Dieren. Dan deeze zelfſtandigheden zyn, voor zoo ver ik weete, nog niet zeer naauwkeurig onderzogt; dat is, zy zyn, eenigen uitgeſlooten, zoo bepaaldlyk en algemeen afzonderlyk niet ſcheikundig beproefd, als wel de Vogten en Stoffen, daar ze door gevoed worden, of die ze voortbrengen. Men bepaalt doorgaans de Scheikundige proeven, wegens de Dieren, tot het algemeene, of neemt ze met betrekkinge van het eene Vogt of vaste deel tot het andere; gelyk den des ervaren ten overvloede bekend is. Ondertusſchen kan men, uit het geen wy hier, ten overvloede, en den min ervaren Leezer ten gevalle, voorgeſteld hebben, de volgende zaaklyke Scheikundige bepaalingen van het Ryk der Dieren, gemaklyk verſtaan.

De Sapagtige vaste deelen der DIEREN.

De Sapagtige vaste deelen der Dieren naam-

naamlyk, als daar zyn de Spieren, de Vliezen, de Klieren, en de Zenuwen, leveren allen, als zy versch uitgeperst zyn, door die enkele uitperſing, een Sap, Merg of Gelei uit; dat niets anders is, dan een overblyffel, of wateragtig deel, 't welk gemeenlyk alle de grondbeginſels der Spieren en Klieren in zig bevat; zonder egter daar onder te tellen de aardagtige hoofdſtoflykheden, waar van 'er, door de uitperſing, ſlegts een zeer gering gedeelte mede vermengd is.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

De hardere en vaster, of zoo men wil drooger deelen der Dieren, als daar zyn de Beenderen, de Hoornen, de Klaauwen, enz. geeven ook een dergelyk Sap, door middel van uitkooking. En als men deeze Sappen ter uitwaasſeminge ſtelt, droogen ze uit tot eene zeer harde ontbindbaare Zelfſtandigheid; naar uitwyzen van het afkookſel van Hartshoorn, en de bereiding van Lym, uit onze Koehoornen en derzelver klaauwen. Deeze Sappen, aftrekſels of uitkookſels, geeven geene Christallen van eenig zelfſtandig Zout, en leveren niet het minſte blyk van eenig Zuur, of eenig Alkalyn; dat in de Sappen der Planten altoos min of meer eenigermaate kennelyk is.

De harder deelen der DIEREN.

Het Vleesch der Dieren egter verleent ons een vry goed gedeelte Oly, die zig zeer kennelyk onderſcheid. Dezelve is doorgaans zeer vast, en draagt gemeenlyk den naam van *Vet*, of wel van *Smeer*. Dit Smeer is lugtig en helder brandbaar, als uit het

Het Vleesch der DIEREN, enz.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

het bereiden van Kaarſen bekend is. Men vind dit olyagtig Vet in verſcheiden Dieren, of zeer zwaar of ligt; en ſomwylen heeft het gantsch byzondere kragten. Het Dieren-vet, of deeze Oly is zagt, leenig, en ſmelt niet in Geest van Brandewyn; het word wyders, door de branding in het vuur, dermaate vlug, dat het byna geheel vervliegt.

Het Zuur in de DIEREN.

Wat het Zuur, of den zuuren Geest in de Dieren betreft; dit onderwerp is wat duister. 'Er zyn zeker weinig dierlyke zelfſtandigheden, waarin men het Zuur kennelyk ontdekt; egter ſchynt het zig in de gekorven Dieren, die veel kruiden eeten, op te doen; ook ontdekt men het in de Byen en de Mieren; dan nogtans in eene zeer geringe maate, en als een Zuur van eene zeer zwakke eigenſchap.

Wanneer men de dierlyke Zelfſtandigheden, door overhaaling, toetst, komt 'er eerst een wateragtig Vogt, (*Phlegma*) over; dat men na genoeg op de helft der zwaarte ſtelt. Daar na verkrygt men eene al vry heldere Oly, die allengskens dikker word, en eindelyk eene zwarte koleur, en een ſtinkenden aangebranden reuk aanneemt; terwyl 'er tevens, met de eerſte verdikking, eenig vlug Zout overvliegt. Deeze vlugge Zouten, zoo ze dien naam verdienen, zyn eigentlyk vlugge Alkalyne Stoffen; welken de gemelde Oly veelal in eene groote hoeveelheid vergezellen. Als men nu hier op eindelyk de hette, in de overhaaling,

ling, tot den hoogften trap brengt, zoo blyft 'er niets anders overig, dan eene zwarte vaste koole, gelyk aan die, welke men uit de Planten bekomt. Hier omtrent evenwel heeft dit onderfcheid plaats, dat 'er, zoo men dit overfchot tot afsche laat verteeren, volftrekt geen vast Alkalyn overblyft, 't geen men in zulk eene koole der Planten befpeurt; waar van de natuurlyke reden is, dat dit Alkalyn zig meerder met de dierlyke Olyen en Zouten verbonden houd, dan met die der Planten.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

De Zouten in de DIEREN.

Aangaande deeze Zouten der Dieren heerscht 'er ook nog eenige twyffeling. Sommigen naamlyk hebben, uit etlyke proeven, raakende de uitwerkingen op de aftrekfels van Planten, beflooten, dat het Zout der Dieren een *Zuur* in zig bevat; terwyl BOERHAAVE het voor Zee-zout fchynt te doen doorgaan. Men wil deeze proeven en gedagten van dien beroemden Scheikundigen wel betwisten, door de uitwerking van den *Phosphorus*, op de aftrekfels van Violieren en den Tournefol; dan mogelyk, en zoo als 't ons naast voorkomt, is de *Phosphorus* aan te merken als eene ftoffe, die door haare bereiding zeer veel van het dierlyke verlooren heeft. Inmiddels zyn wy ook niet vreemd van te denken, dat 'er zig in de Zouten van fommige Dieren, die veelal, en bykans niets dan wrange vrugten eeten, eenig kennelyk Zuur bevind. In etlyke gekorven Dieren fchynt dit althans plaats te hebben; en de Heer

BON-

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

BONNET (*) zegt, het zelve zelfftandig, in de groote Rups van den Wilgenboom, uit de doornen fpruitende, ontdekt te hebben. Ja, men verfchoone de vrye uiting myner gedagten, zelfs geloof ik, dat men het Zuur by zulke Menfchen, die zig te buiten gaan in fterke Dranken, zwaare Bieren, roode en andere Wynen, kennelyker in derzelver Zouten of geestryke ftoffen zou kunnen ontdekken; dan by andere Menfchen, die zagter dranken gebruiken, welken minder met plantaartige Zuuren vermengd zyn. Dit onderwerp is, myns oordeels, der onderzoekinge wel dubbel waardig; te meer daar oplettende proefneemingen deswegens der beoeffenende Geneeskunde, zoo ik vermoede, nog al eenig licht zouden kunnen verfchaffen. Men zou, hier op behoorelyk agt geevende, veelerlei ziekten zoo algemeen niet behandelen; en de leevenswyze der Menfchen beter gade flaan; waar door men dan zekerlyk het gebruik der Medicynen naauwkeuriger kon inrigten, naar maate van de verfchillende gefteldheid, die de zuure vogten aan de lichaamen mededeelen. Dog wy ftellen dit niet hooger voor, dan als eene bedenking, die wy der overweeginge van fcheikundige Geneesheeren aanbeveelen; en zullen voorts dit ftuk befluiten, met de opgaave der bepaalingen van den grooten BOERHAAVE; wiens gezag wy tot nog toe als het aanneemelykfte eerbie-

BOERH. *Chemiæ*, Tom. II. p. 377.

(*) *Mem. de Mathem. & Phyfique.* Tom. II. pag. 276.

biedigen, en die ons, omtrent het vlugge Olyagtige Zout, geleerd heeft, dat we uit de verrotte of raauwe Stoffen der dierlyke deelen, en uit derzelver overhaalinge, dit volgende hebben vast te ſtellen. (1) Dat 'er een zekere ſtinkende, dunne, vlugge, met water vermengde Geest, die nogtans moeilyk van het wateragtige te ſcheiden is, in beſtaat. (2) Dat het water, ſchoon 't zeer naby aan het gemeene hoofdſtoflyke water grenze, zig egter zeer zelden van zyne geestagtigheid afſcheid. (3) Dat 'er een vlug Alkalyn-zout in plaats heeft; (4) benevens eene dunne vlugge Oly daar onder gemengd; (5) waar by zig eene nog dikker Oly opdoet; (6) terwyl de Aardagtige deelen beſtendig dezelfden zyn. (7) Dat 'er daar en boven eene Phosphorike Stoffe in de Dieren is, in welke een ſterk zuur ligt opgeſlooten; en eindelyk (8) een Zeezout, dat door het gebruiken der Spyzen is ingenomen. By dit alles doet hy ons tevens nog opmerken, dat zy, tot den hoogſten trap gezuiverd, en voorts ontleed of afgeſcheiden (*decompoſita*) zynde, uit dit alles te ſamengenomen, door geene konst wederom in hunne voorige gedaante en kragt, waar van geens gelyken in de natuur der zaaken te bewerken is, te brengen zyn. Wat wonder dan, en deeze woorden van onzen dierbaaren Vaderlandſchen Scheikundigen zyn zeer nadruklyk, wat wonder dan, zegt hy, dat alle de dierlyke deelen, door verrotting vlug gemaakt, zig in de lugt verſprei-

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

ſpreiden, of in de doorgaande reeten der Aarde beſlooten worden? En dat die ſtoffen, welken haar door de Lugt ontroofd zyn, wederom, met den regen, den hagel, en de ſneeuw, uit de Lugt in de Aarde vallende, daarmede op nieuw vermengd worden? Wat wonder vervolgens, dat ook hier uit de hoofdſtoffen der Planten ontſtaan, en dat het vermogen van haaren eerſten grondſlag, aan derzelver zaaden, weder word geſchonken? Dus blyven de onuitputtelyke kragten van den Aardbodem in ſtaat, tot het voortbrengen van een (eigenaartig) voedſel voor de Dieren; 't welk tot het ſamenſtel van derzelver lichaamen kan overgaan, zoo dat de Aarde, het geen zy verliest door het voeden der Dieren en Planten, weder ontfange, door derzelver Ontſlooping en Verrotting.

Slot der Algemeene beſchouwing.

Dus hebben we, zoo ik agte, in 't voorgeſtelde, naar den aart van ons beſtek, eene genoegzaame ontvouwing van de algemeene eigenſchappen der Dieren, en der voornaamſte byzonderheden, welken daar toe betrekkelyk zyn. Scheppen nu eenigen myner Landsgenooten verder nog vermaak in eene naauwkeuriger naſpooring, zoo van de algemeene als byzondere Eigenſchappen der Dieren, van derzelver driften, de weezenlyke overeenbrenging van derzelver beſtaan, en eindelyk van het waare redekundige oogmerk der beſpiegelinge van dit alles; zyn ze begeerig over dit onderwerp iets gewigtigs, iets voortreffelyks, iets nut-

nuttigs te leezen, laaten ze dan het uitmuntende werk van H. S. REIMARUS, over *de Driften der Dieren*, en dat van J. RAY, over *Gods Wysheid geopenbaard in de Werken der Scheppinge*, met aandagt doorbladeren. En by de Schriften deezer zoo zeer beroemde Wysgeeren, RAY, die als de grondlegger deezer Oeffeningen, en REIMARUS, die, als een tweede RAY, geagt word, zullen ze met zeer veel voordeels gebruik kunnen maaken van de *Godgeleerde Natuurkunde* van den oplettenden W. DERHAM; en bovenal van de zoo hooggeagte *Waereldbeſchouwing* van onzen ſchranderen Vaderlander B. NIEUWENTYD.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

Het nagaan deezer leezenswaardige Werken, den weetgierigen Onderzoeker aanbevolen hebbende, zullen wy, overeenkomſtig met ons bedoelde, ons nu voorts bevlytigen, om het tot dus ver voorgeſtelde, raakende het Gedierte in 't algemeen, bepaaldlyk met betrekking tot de Dieren van ons Vaderland, voor te draagen; in zoo verre zulks hier en daar nog eenige nadere aanmerking mogte vereiſchen. Het valt gereedlyk het algemeene, dat alle Dieren, zoo wel van ons Land als van andere Gewesten der Waereld betreft, ook ten opzichte van de Dieren, welken in Holland gevonden worden, in 't oog te houden. Overbodig derhalven zou het weezen, hier ſtaan te blyven op de gemelde algemeene eigenſchappen, zoo ver alle Dieren van onzen Aardbol dezelven onder el-

Overbrenging op de DIEREN van ons Land.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

kander gemeen hebben; met betrekkinge tot hun Leeven, Voortteeling, Voeding, Beſtaan, Vorming en Zelfſtandigheid; die allen tot dezelfde grondoorzaaken en wyze van beſtaanlykheid behooren. Maar buiten dit algemeene, zoo komt, ten aanzien van een zeker Land, en dus ook van Holland bepaaldlyk, wel byzonder in overweeging, de invloed van het onderſcheid van 't klimaat, als mede van de gelegenheid en den aart der Landſtreeke; 't welk niet weinig verandering, zoo omtrent den aart, als de huishouding der Dieren te wegen kan brengen. Men ziet immers, buiten het verſchil, dat uit de natuurlyke Landſtreek, die het eene Dier in onderſcheid van het andere bewoont, voortſpruit, in één en het zelfde Dier, dikwils een merkelyk en doorſlaand blyk van verſcheidenheid, die zig in wasdom en natuurlyke geaartheid duidelyk opdoet; naar maate dat het Dier, of in een aan het zelve eigenaartig klimaat leeve, of onder eene andere Lugtgeſteldheid, die aan 't zelve minder natuurlyk is, worde voortgeſokt.

Opkweeking van Uitheemſche DIEREN, in ons Land.

En ten deeezen opzichte mag men van Holland wel zeggen, dat 'er geen Gewest bekend is, waar in men meerder gelegenheid gehad heeft, nog heeft, en zoo wy hartlyk wenſchen, beſtendig hebben zal, om deeze verſcheidenheid in allerleie Uitheemſche Dieren waar te neemen. De uitgebreide Koophandel van ons Gewest geeft tog veelvuldige gelegenheid aan de hand, om

om verſcheiden Dieren, uit Azie, Afrika en Amerika, over te voeren; welken hier te Lande opgevoed en vertoond worden. Onder deezen vind men 'er al etlyken, welken hier door den tyd genaturalizeerd of geburgerd, en eenigermaate aan dit Land natuureigen geworden zyn. Hier toe behooren, ten voorbeelde, de Hitten, de Paauwen, de Kalkoenen, de Canaryen, en meer anderen. Ook is de konst, om Dieren van vreemde Gewesten aan ons klimaat te gewennen, thans by kundige Liefhebbers tot zoo hoogen trap geſteegen, dat men de ſchoone Chineeſche Faiſanten, de Oost-Indiſche Hennen, ja zelfs veelerlei kleen Gevogelte, vry gemeen laat voortteelen. By uitneemendheid, zyn in deeze konst te noemen, de Wel Ed. Heeren Gebroeders ADRIANUS en PIETER BOERS, Bailluwen der beide Katwyken en van Voorſchooten, enz. Deeze Heeren hebben, niet alleen uit bloote liefhebbery, maar tevens uit onderzoeklust, met eene natuurkundige kennis, verſcheidenerlei vreemd Gevogelte in ons Land geburgerd; en de laatſte heeft, zoo ik niet mis hebbe, zelfs Oost-Indiſche Koeien in onze Hollandſche Weiden opgevoed. Ook kan ik ter loflyke nagedagteniſſe, ten deezen opzichte, niet nalaaten, te gedenken aan den Wel Ed. Agtbaaren Heer en Meester JOAN VAN LANDSCHOT, in leeven Burgemeester van Leiden, en Meesterknaap van Holland, aan wien ik zeer veelen myner kundigheden,

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

den, in het ſtuk der Dieren, zoo van ons Land, als van uitheemſche Oorden, verſchuldigd ben: als mede aan wylen deszelfs zoon, Mr. JOAN ALEXANDER VAN LANDSCHOT, in leeven Scheepen der gemelde Stad, en Bewindhebber der Oost-Indiſche Maatſchappye. Deeze Heeren, beiden Vader en Zoon, en wel de eerſte, gelyk my bekend is, hebben al mede zeer veele vreemde Dieren, byzonder Vogelen, in ons Land voortgekweekt. Ook is zulks, ten aanzien van de viervoetige Dieren, door wylen den Heer GEORGE CLIFFORT, op deszelfs aanzienlyke plaats *Hartekamp*, insgelyks veelvuldig beproefd. Dan boven dit alles munt thans uit, de voortreffelyke Diergaarde van zyne Doorlugtige Hoogheid, onzen Erfſtadhouder; waarin men, zedert korte jaaren, een aanzienlyk getal van buitenlandſche Dieren voed; dat nog dagelyks door meer anderen vermenigvuldigd word: van welken ons de Heer VOSMAER, Beſtierder der gemelde Diergaarde, de zeldzaamſten, van tyd tot tyd, in keurige afbeeldingen, met nevensgaande nette beſchryvingen, mededeeld. Dog alle zoodanige buitenlandſche Dieren, hoe veelvuldig ze ook in ons Land gevoed mogen worden, en ſchoon ſommigen van hun alhier voortteelen, behooren eigenlyk niet tot onze taak; waarom wy ons ook met derzelver beſchouwing niet afzonderlyk zullen ophouden; maar alleenlyk de vryheid neemen, om op zyne plaats een kleen uitſtapje te doen, met

op-

opzicht tot de meest geburgerde Vreemdelingen. Voor 't overige dient het boven bygebragte alleenlyk, om den Leezer onder 't oog te brengen, hoe zig de Dieren aan het eene of andere klimaat, en dus ook aan 't onze, kunnen gewennen. Verkiest iemand verder eene uitgebreide kennis van 't vreemde Gedierte te erlangen, dan pryzen wy hem den noesten arbeid van den kundigen Heer M. HOUTTUIN aan; die de moeite op zig genomen heeft, om, als een tweede JOHNSTON, dog met meer naauwkeurigheid, het geheele Ryk der Dieren in zyne Moedertaale te behandelen, naar het Samenſtel van LINNÆUS; met byvoeging van de voornaamſte *Figuuren*, uit de thans beroemdſte Schryveren, en anderen. Dit Werk is, voor de Nederduitſche Liefhebbers der *Natuurlyke Historie*, ten uiterſte noodzaaklyk; en de weetgierige Leezer zal 'er gereedlyk alles in vinden, het geen wy, uit hoofde van ons beſtek, ten opzichte van vreemde Dieren, het zy in hunne algemeene of eenige byzondere betrekking, vermyd hebben te melden, en in onze volgende beſchryving ſteeds zullen tragten te ontgaan. Ons tot de *Natuurlyke Historie van Holland* wel inzonderheid bepaalende, hebben wy, in de hier voorgedraagen drie *Hoofdſtukken*, omzigtig agt gegeeven, om, zoo veel de ſtoffe toeliet, geene anderen, dan de Dieren van ons Land, in 't oog te houden. En even zoo zullen wy nu, terwyl we het gezegde, wegens de meeste

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

Dieren in 't gemeen, ook tot onze Hollandſche Dieren betrekkelyk agten, ons daar toe bepaalen; omtrent het geene deswegens aan te merken ſtaat, ten opzichte van den invloed van ons Klimaat en Gewest, op het Gedierte van ons Vaderland; dat voornaamlyk in de volgende byzonderheden beſtaat.

Voortteeling en Wasdom onzer DIEREN.

De Dieren in Holland zyn, wat de voortteeling betreft, om met dezelve een aanvang te maaken, in 't algemeen koelder van natuur, dan in drooger Landen: en ſchoon de bevrugting, als mede de dragt, geduurende de zwangerheid, byzonder in de viervoetige Dieren, al den gewoonen natuurlyken loop houde; heeft de verandering van ons Klimaat nogtans zoo veel invloeds op dezelven, dat zeer dikwils, of de Moeder, of de Vrugt, of beiden te gelyk 'er het leeven by inſchieten; dat men menigwerf in de Koeien, Schaapen en Zwynen ondervind. Het water, die gedugte Hoofdſtof voor alle viervoetige en zoogende Dieren, is hier te Lande zeer dikwils, buiten de vreeſelyke watervloeden, daar alles door ſneuvelt, eene oorzaak van veele ziekten voor allerlei Vee: dog ondertusſchen ſchynt evenwel de wateragtigheid des Lands ook aan den anderen kant zeer veel toe te brengen, tot de kloekheid, vetheid en uitdying der Dieren, inzonderheid de kruideetenden. Dit hangt, myns oordeels, naastdenkelyk af, van de weeligheid van het Gras en ander voedſel; 't welk vet, en vol

vol met waterige ſappen, die eigenſchap, door middel der voedinge, aan de Dieren mededeelt, terwyl een dor voedſel in hooge en ſchraale Landen, veelal Dieren uitlevert, welken magerder en kleener van ſtuk zyn. Dit voorrecht van het Hollandſche Vee ziet men zeer klaar in de zoo beroemde Koeien van ons Vaderland, welken, om haare uitſteekende zwaarte en kloekte, boven die van eenig ander Gewest geſteld worden: en zoo men 't oog laat gaan, op het ſchraale, kleene, en magere Hei-vee, dat in de laatſte jaaren, uit hoofde der ſterfte, en 't daar op volgende gebrek aan eigen Inlandsch Vee, alhier gevoed is geworden; ziet men met verwondering, hoe deeze Dieren, in korten tyd, in zwaarte, en zelfs in kloekte, toeneemen. Deeze voorbeelden zyn by ieder een over bekend; en men kan dien gelukkigen uitſlag, onzes eragtens, niet wel aan eenige andere natuurlyke oorzaak toeſchryven, dan aan den aart van ons weelig Gras voortbrengend waterig Land. EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

De bovengemelde aanmerking, wegens de koelheid onzer Dieren, boven die van andere Gewesten, in 't ſtuk der Voortteelinge, kan men ook op goeden grond verder overbrengen tot den aart, en de geneigdheden der Dieren van ons Vaderland. Men mag, ten opzichte der Hollandſche Dieren zeer wel zeggen, dat zy zagtmoediger van aart zyn, dan men hun gelyken in drooger en heeter Gewesten ontmoet. Tamme geaartheid onzer DIEREN.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

Een groot koppel wel gevoede Osſen laat zig van een Kind voortdryven; een ſtoet jonge Paarden volgt een handig Voorryder gewillig; en een gevreesde Bul, ſchoon ſomwylen gevaarlyk, is egter meerendeels gedwee voor den kleenſten Boeren jongen; daar men 't in andere heeter Landen dikwils niet durft waagen, om één deezer Beesten, door minder dan een paar handige Menſchen te laaten beſtieren. Nagaande hoe de driften der Dieren van ons Vaderland door den bank zeer gemaatigd zyn; zelfs in de zulken, die anders natuurlyk wild zyn, is 't my zelfs als zeer aanneemelyk voorgekomen, dat 'er, eenige weinige Geſlagten, als de Roofvogelen, de Konynen en Haazen, benevens de Muizen, Rotten, enz. uitgeſlooten zynde, dat 'er meer, ten minſten wel zoo veel, tamme als wilde Dieren dit Land bewoonen. Ik heb meer dan eens Vreemdelingen met verwondering hunne aandagt zien vestigen, niet alleen op het aanmerkelyk getal van Vee, maar ook op de groote menigte van tamme Eenden, Hoenderen en Duiven, die men alomme in de Steden, Dorpen en Vlekken, opvoed; ik heb anderen verbaasd zien ſtaan over de tammigheid daar men de Visſchen in ons Land aan kan gewennen; gelyk bekend is aan geheele ſchoolen van Voorn en Karper. En hoewel wy dit, als eene invallende aanmerking bygebragt, niet voor eene volſtrekt beweezen waarheid willen doen doorgaan; kan men evenwel ten minſtenniet ont-

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

ontkennen, dat onze Dieren gemeenlyk handelbaarder zyn dan die van andere Gewesten. En 't is onzes agtens zeker, dat deeze zagtmoedige gedweêheid der Dieren van Holland, buiten het geen 'er de getemperdheid van hun voedſel aan toebrengt, ook grootlyks gekoesterd word, door de alombewoonbaarheid des Lands; welke de Dieren, by voortteeling, allengs hunne woeste natuur afleggende, doet gewennen, om onder het juk der Menſchen gedwee te worden. Dan, 't zy zulks door 't eene of 't andere, of wel door beiden veroorzaakt worde, wy mogen 't met recht als eene byzonderheid der Dieren van Holland en onze nabuurige Provinciën aanmerken. Daar benevens mag men 't ook voor een grooten zegen van dit Land houden, dat onze waranden en velden, door geene woeste verſcheurende Dieren, bewoond worden; 't welk insgelyks mede kan werken, tot de gemelde tamme geaartheid onzer Dieren; dewyl ze daar door aan mindere ſchichtige verwilderinge onderworpen zyn. Wy hebben hier, als in onze Inleiding gemeld is, voor geen verſcheurende Dieren te vreezen; want de weinigen, die 'er nog gevonden mogen worden, zyn zeer voortvlugtig en vreesagtig. 'Er ſchynen niet te min, in oude tyden, veelvuldig Wolven en Vosſen in ons Land geweest te zyn; gelyk men uit eenige Jagt-plakkaaten, ter verdryvinge van zoodanige Dieren ingerigt, moet afleiden. Men weet daar benevens dat het, op de hoo-

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

hooge gedeelten van Holland, nog heden niet vreemd is, Wolven en Vosſen, ja, volgens het getuigen van den Heer NOZEMAN (*), ook Dasſen te ontdekken. En 't is bekend, dat de boschagtige Landen, die tog de ſchuilplaatſen deezer Roofdieren zyn, veel toebrengen tot derzelver huishouding en voortteeling; weshalven 't wel te vermoeden zy, dat 'er in de vroegere Eeuwen, daar Holland oudtyds op veele plaatſen vol bosſchen was, veel meer zulke Dieren in ons Land gehuisvest hebben, dan 'er in onze dagen gevonden worden. Zoo beſpeurt men tegenwoordig, nu men 't 'er veelal op toelegt, om op nieuw bosſchen en plantſoenen aan te leggen, wel byzonder onder de Vogelen, hoe 'er merkelyk veel ſoorten gemeener dit Land komen bewoonen, dan 'er in lange jaaren rugwaards bekend geweest zyn.

Hoedanige DIEREN ons Land eigen zyn, enz.

Wyders word men, in de beſchouwing van dit ons onderwerp, ligtlyk gewaar, dat aan dit ons Land meest eigen zyn, zoodanige Dieren, welken een moerasſigen en vlakken grond beminnen, of tegens eene vogtige lugtsgeſteldheid beſtaan kunnen. Men ondervind in dit geval ten klaarſte, dat zulke Dieren, welken natuurlyk hooge en drooge Gewesten als hun eigen zouden verkiezen, en dit Land bewoonen, doorgaans

(*) *Uitgezogte Verhandelingen*, VIII. Deel, Bl. 368.

gaans aan eenige byzondere ziekten onderhevig zyn; dat zelfs plaats heeft in Dieren, welken men, als natuurlyk aan dit Gewest behoorende, beſchouwt; dog naar hunnen aart een droogen grond vereiſchen. Hier van daan veelal de droes der Paarden; de ongansheid, zoo als men 't noemt, onder het Vee; de ſnotrigheid der Hoenderen, als mede die der Duiven; en vooral de bekende knobbelige gebreken in de pooten der Paauwen, Kalkoenen en Hoenderen. Daar benevens hangt ook de mindere of meerdere vermenigvuldiging onzer Dieren grootlyks af van ons vogtiger of drooger klimaat. Dit ſlaagen der voortteelinge is zeer wisſelvallig in Holland; 'er zyn jaaren, dat het krielt van Musſchen, Zwaluwen, Spreeuwen en ſoortgelyken; en 'er zyn wederom jaaren, dat 'er gansch weinig zyn: 't welk grootlyks ontſtaat uit de onbeſtendigheid der koude en hette, in den tyd der broedinge. Wanneer wy, in de Lente en Zomer, veele Noordlyke winden, met Regen en zoogenaamde Zeedampen, hebben, ſterven 'er zeer veele jonge Vogelen, en de ouden broeden naauwlyks meer dan eens: 't geen men bovenal duidelyk beſpeurt in de Kieviten en Leeuwrikken. Hebben wy integendeel het geluk van door eene warme en ſtreelende Lente gekoesterd te worden, dan broeden verſcheiden Vogelen ſomwylen tweemaal in 't jaar, althans hunne jongen ſterven minder. En buiten dat vernielen de drasliggende Landen, by een

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

een nat Voorjaar, door ongemeene vloeden, insgelyks zeer veel jong Gevogelte. Zoo is 't ook gelegen, met het Gedierte, dat onder de Aarde in holen huisvest. Een geſtrenge Vorst, of een natte Winter, brengt dikwils, in een korten tyd, al de Muizen, Wezels, Mollen, en ſoortgelyk Ongedierte, dat zig in den omtrek van deeze of geene ſtreek onthoud, omhals; waar door 'er een grooter aantal ſneuvelt, dan 'er in een jaar voortgeteeld kan worden. En menigwerf word hier door dat geen, 't welk wy als Inwooners, ten onzen nadeele duiden, door de Voorzienigheid tot ons welzyn beſtierd; dewyl wy anders, by een gematigden Vorst en droogen Winter, veelligt, door de ſterke vermenigvuldiging van dat vernielende Gedierte, eene onherſtelbaare ſchaade geleeden zouden hebben.

De verhuizing onzer DIEREN.

Voor 't overige ſtaat hier omtrent nog in agt te neemen, dat deeze geſteldheid van ons Gewest ook in overweeging komt, met betrekking tot het verhuizen der Dieren; dat by zeer veelen, zoo niet by de meesten der Dieren van dit Land, natuurlyk plaats heeft. De omwenteling der Jaarſaiſoenen, gevoegd by het dras liggen veeler Landen des Winters, ſchynt dit te veroorzaaken, genoegzaam in alle de Clasſen, die tot het Ryk der Dieren behooren. Onder de viervoetigen althans is bovenal der aanmerkinge waardig, het optrekken van een zeker Ras van Muizen; dan by uitſtek beſpeurt men deeze byzonderheid in de Vogelen, en de Visſchen.

ſchen. Met het afgaan van den Herfst zal men de Meezen, de Cysjes, en de Lysters, op de dorre takken zien huppelen; daar, in een voor ons aangenaamer jaargetyde, de Nagtegaalen, de Wielewaalen, en de Roodborstjes, voorheenen tusſchen de groene bladeren zongen. Het Hooi- en Koornveld, daar de Patrys en Kwartel onlangs uitgebroed wierden, word niet lang daar na door de Trekganzen betreeden. In de Rivieren, welken des Zomers de zwarte Meerkoet, den gretigen Reiger, en den langgebeenden Oijevaar, aan haare groene zoomen lieten waaden, krioelt des Winters eene menigte van Oostersch Watergevogelte, dat, in de wrakken van het Ys, aan 't eene of andere togtgat, zwemt. Onder de Visſchen weeten de Haring, de Cabbeljaauw, de Schelvisch, de Schol, de Scharre, de Rog en de Knorhaan, hunnen tyd van af- en aankomst; en de Zalm riemt tegen ſtroom, op zynen gezetten tyd, de Maaze en den Rhyn op en af. Onder de gekorven Dieren zyn 'er ook eenigen, die een op- en aftogt ſchynen te houden; als, by voorbeeld, de zwarte Vlieg, eene zekere ſoort van Puistebyters, (*Libellæ*,) en ook eenige Springhaanen. Dan de optogten deezer Inſecten zyn gemeenlyk van geen zeer grooten afſtand, en doorgaans komen ze van, of trekken ze naar de aangrenzende Landen.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

Veelvuldigheid en vrugtbaarheid der INSECTEN hier te Lande.

Het gewag maaken van deeze Inſecten herinnert ons, dat ons waterig Gewest ook aan

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

aan oneindig veel gekorven Dieren onderworpen is. De Muggen, de Vliegen, de Torren, de Polypen, en meer ſoortgelyken, teelen hier te Lande ongemeen ſterk voort. Dog deeze gekorven Dieren, gelyk ook de meeste anderen, zyn veelal van het zelfde ſlag, als die van het nabuurige Duitschland, Braband, en de meesten van het Noorder gedeelte van Europa. En gelyk het verſchillende ſaiſoen de vermenigvuldiging of den wasdom der Vogelen, der Visſchen, en van allerlei ander Gedierte, bevordert of vertraagt, zoo heeft dit mede by uitſtek plaats ten opzichte van de gekorven Dieren. Een drooge en heete Zomer kan de voortteeling van dit Gedierte in ons Land zoo ſterk bevorderen, dat byna alle groente vernield worde, en de bloeſems, benevens de vrugten der Boomen, kwynen. Een natte Zomer doet ze aan den anderen kant meerendeels ſterven; byzonder de zulken, die op de Landkruiden aazen; en ſchoon de Water-Inſecten hier minder voor blootgeſteld zyn, is egter zulk een Zomer hun ook nadeelig, wegens de daar mede gepaard gaande koude, die hunne voortteeling belemmert; waar tegen de warmte dit Gedierte ten ſterkſte doet vermenigvuldigen.

Invloed der Lugtsgeſteldheid, op onze DIEREN.

Deeze verandering onzer Lugtsgeſteldheid, die nu felle koude, dan zwaare hette geeft, en dikwerf een overvloed van Regen-, Sneeuw- en Hagelbuien, enz. uitſtort, heeft hier te Lande insgelyks invloed op alle andere Dieren, zoo dat 'er veelerleie ziek-

ziekten uit ontſtaan. Dit brengt onder de Vogelen de Pipziekte, en de moeilykheid in het Ruiên te wegen: onder de Visſchen den zoogenaamden ruigen Wolf, die inzonderheid den Voorn treft; ook doet het Sneeuwwater een aantal van Visſchen, en vooral den Aal en de Paling, vroegtydig ſterven; waar by nog het kwaade water, des Zomers, den Visſchen in 't algemeen ten hoogſten ſchadelyk is; zoo dat 'er duizenden ſterven aan eene ongeſteldheid in 't water, welke nergens anders uit ontſtaat, dan uit eene verrottende broeijing in de Lugt, die haare kragt oeffent op de uitwaasſemende dampen der Aarde, en uit de zogenaamde Honing-daauw. Het afvallen van het hair onder de Viervoetigen, de blaar der Koeien, en de ruijing der Paarden, hangt mede zeer veel af van de natheid der Saiſoenen. Dan hoe zeer de Dieren van dit Land aan deeze ongemakken onderhevig zyn, zoo bevinden wy nogtans tevens dat 'er hunne bekleedſelen allengskens aan gewennen, en de geaartheid der Dieren, zoo de verandering niet te groot zy, 'er tegen beſtand worde. De hairen der viervoetigen zyn des Winters veelal langer en wolliger; men vind 'er die dan grys worden; ja ſommigen, als de Wezels, ſchynen geheel wit te worden; hoedanig iets, gelyk men zegt, by veele Noordſche Dieren gemeenlyk plaats heeft, waar over wy op zyne plaats onze gedagten zullen uiten. Verre de meeste Dieren van ons Land zoeken des Winters hunne ſchuil-

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

Eerſte Deel, Bladz. 323.

hoe-

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

hoeken; waar in zy zig verbergen, tot dat het Saiſoen ter voortteelinge gunſtig worde; wanneer de een vroeger en de ander laater weder voor den dag begint te komen. Veelen zoeken hunne verblyfplaats voor den Winter al op, in de maand September, October, of in 't begin van November; en eenige weinigen, zoo het Saiſoen voordeelig zy, betrekken de Winterkwartieren eerst in de maand November. Hier in onthouden ze zig veelal tot in de maand Maart of April, en dikwerf word het wel Mai, eer zy hunne holen geheel verlaaten. 't Gebeurt niet zelden dat men eenigen deezer Dieren, als daar zyn de Konynen, de Meerkol, de Roerdomp, en ſoortgelyken, in Maart en April, en zelfs, des Winters, een enkelen dag ziet, en vervolgens voor eerst niet weder gewaar word; om dat ze zig, door de guure buien, genoodzaakt vinden, hunne ſchuilplaatſen op nieuw voor een geruimen tyd op te zoeken. Zoo zeer zyn de Dieren van ons Land de ſpeelpop van noorderbuien en guure regenvlaagen; waar van hun korter of langer leeven ook grootlyks afhangt. Ten aanzien van de groote bloedryke Dieren, welken aan dit klimaat gewoon zyn, kan men egter nog al ſtellen, dat ze een redelyk goeden ouderdom bereiken; de Vogelen, welken men hier natuurlyk vind, leeven ook al vry lang; en de Viſchen worden zeer oud. Het ſchynt, als of de Natuur, die 'er in dit Land zoo veelen, door de verandering der lugtsgeſteldheid, mede ſleept, dit onheil in de natuur-

tuureigenſte Dieren van ons Land wil vergoeden, door de ſterke Geſlagten in het zelve te bewaaren; op dat deezen, tegen het wisſelvallige weder beſtand, hun ras in ſtaat houden; gelyk men uit de Runderen, de Musſchen, de Eenden, de Zwaluwen, de Honden en Katten, mitsgaders de Visſchen, enz. kan afneemen; welk Gedierte aan dit Land eigen, al zeer oud word. EIGENSCHAPPEN DER DIERÈN.

Eindelyk ſtaat ons hier nog het oog te vestigen op de ſoorten der Dieren, welken zig alhier bevinden, benevens derzelver uitterlyke gedaante. In dit ſtuk komen zy met de Europiſche Dieren, byzonder met die van Duitschland, Engeland en Vrankryk, indien men 'er eenigen uitzondert, veelal overeen. Men kan over 't geheel zeggen, dat 'er onder onze Dieren geene gevonden worden, dan zulken, die in de oude Waereld reeds algemeen bekend waren; voornaamlyk de zoodanigen, welken het gemeenzaamſte tot der Menſchen huishouding behooren, en in de Heilige Bladeren, onder de benaaming van reine en onreine Dieren, als zulk ſlag van Gedierte voorkomen. Immers vind men 'er, buiten de Paarden, de Runderen, de Schaapen, de Zwynen, de Honden, de Katten, het Konynken, het Wezeltje, de Egels, de Mollen, de Muizen, de Rotten, enz. maar een kleen getal der overige ſoorten van de viervoetige Dieren, welken eene byzondere optelling eiſchen. En deeze aanmerking gaat ook door met opzicht tot de Vogelen. De Verſchillende ſoorten van DIEREN, hier te Lande.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

Zee-Arend, de Rave, de Gier, de Sperwer, de Kraai, de Koekkoek, de Nachtuil, de Steen-uil, het Duikerken, de Reiger, de Oijevaar, de Roerdomp, de Hoppe, de Vledermuis, enz. zyn ook in dit Land zeer bekende Dieren. Als men dit gadeslaat, bezeft men ligtlyk, dat wy, in beantwoordinge aan ons bestek, niets byzonders te melden zullen hebben, van eenigen der zeldzaamste Dieren, welken uit de nieuwe Waereld, of laater ontdekte Gewesten, na verloop van tyd, in ons Vaderland geburgerd mogen weezen.

De uiterlyke gedaante onzer DIEREN.

Wat wyders de uiterlyke gedaante onzer Dieren betreft; daar van moet men in 't algemeen zeggen, dat de Hollandsche, gelyk alle de Europische Dieren, minder uitmuntend van koleur, en ook minder zeldzaam van lichaamsvorm zyn, dan die der Aziatische, en byzonder der Afrikaansche en Amerikaansche Landen; welken, in vergelyking met dezulken, die algemeener bekend zyn, zeldzaamer genoemd mogen worden. Maar 't geen onze Dieren, en wel byzonder onze Vogelen, te kort schieten, in schoone goude, purpere, oranje, geele, en andere sterk afsteekende koleuren, vergoeden zy ons ryklyk door hunne lieflyk streelende gezangen; die verre te schatten zyn, boven het schor gekrysch, het heesch gesnap, en 't scherp gekrakkrak der Papegaaijen, en ander schreeuwend Gevogelte. Onze bosschen en vlakke velden weêrgalmen alomme van een aan-

ge-

genaamen wildzang, van eene zagte welluidendheid, of van de lieflykſte toonen der heldere ſtemmen van zangkunſtige Vogelen: de geringſte zelfs dier Vogelen, tot de piepende Zwaluw, en tjilpende Huismusch ingeſlooten, heeft een bekoorelyk gezang: waar tegens het eenpaarige getuigenis der Reizigers van de Oost- en West-Indiën ons meld, dat de bosſchaadien dier Gewesten bykans niet anders dan een ſchor aanhoudend geluid, of een verveelend geſchreeuw, gelyk aan dat van onze Aexters en Kaauwen, wederom kaatſen. Daar benevens zal men my van geene grootſpraak beſchuldigen, wanneer ik zegge, dat onze Vogels, ſchoon ze, ten aanzien van die uitſteekendſte koleuren, voor de Vogelen van andere Gewesten moeten zwigten, egter ook hieromtrent niet geheel misdeeld zyn; en dat men 'er nog al eenigen vind, die zeer voortreffelyke ſchakeeringen bezitten. Men beſchouwe eens de Wielewaalen, de Puttertjes, de Roodborstjes, de Meezen, de Canarien, met meer dergelyken; en men zal moeten erkennen, dat zy, zoo wel met hunne ſchitterende koleuren het oog, als met hunne vrolyke deuntjes het oor ſtreelen. En byaldien wy, met een recht opmerkzaam oog, de ſchakeering onzer minst koleurige Vogelen beſchouwen; zal ons die eenvoudige zagte vermenging van koleuren, (zoo moeilyk voor de Schilderkonst na te volgen, ja moeilyker dan het ſterkgekoleurde te tref-

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

ſen,) ruim zoo veele ſchoonheden aanbieden; als het geen ons oog dermaate ſterk tot de Uitheemſchen trekt. Zoo is het, dat de eenvoudige cieraaden der Natuure, aan eene vereischte kunst gadeſlaande beſpiegeling, de ſchoonſte voorwerpen verleenen; indien men zig maar aan 't oppervlakkige niet vergaape. De Natuur wil, even als de fraaie Schilderſtukken van een Meesterlyke hand, beſchouwd en beoordeeld worden, niet zoo zeer door zulken, die zig door ſterk flikkerende voorwerpen laaten inneemen, als wel door zoodanigen, die in ſtaat zyn, om de eelſte penſeeltrekken te kunnen opmerken.

BESLUIT.

Met weinige moeite zouden wy by dit alles nog een groot aantal van byzonderheden, betreffende de Dieren van Holland in 't algemeen, kunnen voegen; dan wy zouden te verre afweiden; en dit *Hoofdſtuk*, dat wy vertrouwen, tot het bedoelde einde, hoofdzaaklyk genoeg te zyn, zou ons veelligt, onder het ſchryven, zeer veel byzonderheden en aanmerkingen, ter ſluik uit de penne dringen, die by het beſchouwen der byzondere CLASSEN, ORDEN, *Geſlagten* en Soorten onvermydelyk weder verhandeld moeten worden. Hier aan gedagtig, zullen wy 't thans by 't voorgeſtelde laaten berusten; vertrouwende onze Leezers in deeze algemeene Verhandeling der dierlyke Eigenſchappen, alles medegedeeld te hebben, wat noodig was, om hun een ſchetswyze grondſlag, van het geen verder uitvoerig vol-

gen

gen moet, voor te draagen. Wy zien wel, (om dit ten ſlot nog te melden,) te gemoet, dat 'er gevonden zullen worden, die, het zy uit zugt ter berispinge, of tot eene verkiezing van bekorte ſtellingen, deswegens zullen oordeelen, dat eene zoo breede Verhandeling, over de eigenſchappen der Dieren in 't algemeen, veel eer in eene geheele beſchryving van het Ryk der Dieren, dan in zulk eene die zig ſlegts bepaalt tot de Dieren van een enkel Landſchap, te ſtade komt. Wy willen deeze bedenkingen ook niet geheel wraaken; dan wy vinden geen reden, waarom wy onze Nederlandſche Leezers, dit ſtuk naar ons vermogen, niet zoo klaar ons doenlyk zy, al is het zelf wat breedvoerig, zouden mededeelen; daar de nutte beſpiegeling der *Natuurlyke Historie* in dit geval noodwendig eene uitgebreider kennis, vereischt, dan eene bekrompen en bekorte Verhandeling ooit magtig is in een behoorlyk daglicht te zetten. Voor 't overige houd ik my verzekerd, dat deeze drie *Hoofdſtukken*, ſchoon ze wat breedvoerig geagt mogen worden, in 't vervolg van zoo nuttigen invloed zullen zyn, op het geen ons nog te verhandelen ſtaat, dat ik niet twyffele, of de geagte Leezer zal reden vinden, om deswegens voldaan te zyn, door eene daadlyke overtuiging van 't nut deezer Verhandelinge. Zoo dan de een of ander hier omtrent in tegengeſtelde gedagten mogte vallen, verzoeken we hem alleen, 'er verder

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

EIGENSCHAPPEN DER DIEREN.

niet over te oordeelen, voor dat onze geheele beſchouwing der Dieren van ons Land zyn volle beſlag heeft; waar van wy met het volgende *Hoofdſtuk* een aanvang zullen maaken; om den Leezer nu voorts een Natuurlyk Samenſtel, en tevens Historiekundige beſchryving onzer Inlandſche Dieren, volgens eene geregelde Rangſchikking, in handen te geeven.

VIERDE HOOFDSTUK.

Behelzende eene overweeging der beste Rangschikkinge; die men ter bepaalinge van een Samenſtel, raakende de Natuurlyke Historie der DIEREN van Holland, *kan volgen.*

Op de beſchouwing der noodzaaklykſte onderwerpen, die tot eene algemeene kennis van het Ryk der Dieren behooren, welke ruime en uitmuntende ſtoffe, zonder welke de Dierkunde eene ziellooze beſpiegeling zou zyn, wy in de voorige *Hoofdſtukken*, met alle mogelyke klaarheid, naauwkeurig hebben getragt te behandelen, roept ons dat Dieren-Ryk thans tot eene nadere ſamenſtelkundige Bepaaling, en gevoegelyke Rangſchikking. Een vereischte dat even zoo onontbeerlyk in eene geregelde beſchryving der Dieren is, byzonder ten aanzien van hunne uitwendige kentekenen; als de kennis van derzelver algemeene eigenſchappen, hier boven verhandeld, ten opzichte van hunne Huishouding. Dit denkbeeld valt zoo natuurlyk in 's Menſchen Geest, dat de eerſte Mensch, dadelyk na zyne ſchepping, zig door zoo veele Dieren omringd ziende, en als een heer- RANGSCHIKKING.

 ſchap-

RANG-SCHIK-KING.

ſchappy hebbend Vorst daar over geſteld zynde, zig opgewekt vond, om zyne natuurlyke kunde in dit ſtuk te oeffenen, en aan alle Dieren, welken God voor hem bragt, eenen naam te geeven: noemende, gelyk MOZES verhaalt, *de namen van al het vee, ende van het gevogelte des hemels, ende van al 't gedierte des velds.*

Geneſis, II.vs.20.

Het Samenſtel van MOZES.

Deeze natuurlyke ingeſchapen neiging van den Mensch, om de Dieren, zoo naar hunnen aart als gedaante, te onderſcheiden, heeft vervolgens, van de vroegſte dagen der Waereld, tot op den tegenwoordigen tyd, beſtendig ſtand gehouden. De Godlyke Historieſchryver, van 's Waerelds geboorte, MOZES, maakte in zyne dagen alrede eene volkomen natuurlyke Rangſchikking der Dieren; waarin hy, buiten die Godlyke inlichting, welke hem in de Natuurkunde der Dieren zoo kragtdaadig onderſteunde, ten uiterſten hoogwaarſchynlyk niet weinig geholpen wierd, door de wysheid der Egyptenaaren; in welker kundigheden hy, door de zorg der edelmoedige Egyptiſche Princesſe, van der jeugd aan onderweezen was. Deeze Volkeren tog, zoo door en door ervaren, in de kennis van den aart en de gedaante der Dieren, dat zy 'er hunne beeldſpraakige gedenkſchriften van ontleenden; deeze Volkeren tog, zeg ik, hebben dien gewyden Schryver zekerlyk zeer bedreeven gemaakt in het onderkennen der dierlyke Geſlagten: waarop hy dan ook naderhand, als Wetgeever, zyn

Volk

Volk beval agt te ſlaan; ten einde zy dezelven als reine en onreine Dieren behoorlyk zouden onderſcheiden. De Rangſchikking, die hy daaromtrent voorgeſteld heeft, vinden wy uitdruklyk aangetekend in het elfde Hoofdſtuk van het Boek *Leviticus:* volgens welke opgave de verdeeling van dien Godlyken Schryver ordentlyk beſtaat, in eene onderſcheiding van *de Dieren des Velds*, te weeten het Vee, of de Viervoetigen; van *de Dieren der Wateren en der Zeeën*, naamlyk de Visſchen; van *de Dieren der Lugt*, dat zyn de Vogelen; en eindelyk van het *kruipende Gedierte;* waar mede hy, buiten veelerlei kleen Gedierte, zekerlyk bedoelt, die Soorten, welken wy onder de Hagedisſen, Slangen, Kikvorſchen, en dergelyken, vinden. De verdere onderdeelen van ieder deezer Hoofdbepaalingen zyn door MOZES dermaate vatbaar en natuurlyk eenvoudig geſchikt, dat ze voor den onkundigſten in het Ryk der Dieren kenbaar zyn. Men heeft gewislyk geen uitgebreide kennis noodig, om, volgens des Wetgeevers verdeeling, op het bloote aanzien, een enkel geklaauwd Dier, dat niet herkaauwt, van een gekliefd klaauwig herkaauwend Dier te kunnen onderſcheiden; en even zoo gemaklyk valt het, onder de Visſchen, de gevinden en geſchubden van de ongevinden en ongeſchubden te onderkennen; als mede onder de Vogelen, de roofzugtige (vleescheetende) Vogelen, van de reine graaneetende; dewelken,

RANGSCHIKKING.

RANG-SCHIK-KING.

ſchoon ze met geen uitdrukkelyke kentekenen aangeduid zyn, egter uit derzelver opnoeming gereedlyk begreepen kunnen worden. Dit gaat zoo verre, dat het Samenſtel van MOZES, indien men 'er eenige bepaalder ſchikking van ons nu meer bekende Dieren byvoegde, een zeer natuurlyk Samenſtel zou zyn; althans wy zullen 'er ons, met opzicht tot de verdeeling der klaauwen, onder de viervoetige Dieren, van bedienen: dan hier van vervolgens nader.

In 't voorbygaan neeme men ter deezer gelegenheid in aanmerking, hoe 't niet ongegrond zy, te beweeren, dat het Samenſtel der Dieren, by deezen geleerden Israëliet zeer volkomen bekend is geweest; en dat zyne Rangſchikking, byaldien hy zig deswegens breedvoeriger had uitgelaaten, waarſchynlyk in 't vervolg algemeen aangenomen geweest zou zyn. Dog men mag denken, dat hy, uit wyze inzigten, zyn Volk, met zulk eene menigte van Dieren, als hy volſtrekt wel kende, en zou hebben kunnen beſchryven, niet heeft willen ophouden; maar zig alleen bepaalt tot het melden der zulken, die 't hun zoo in hunne huishouding, en omwandeling, als ten aanzien van de Godlyke Wetten, noodig was te kennen, en die hun meest voorkwamen. Uit dien hoofde zyn wy van gedagten, dat ſommige Schryvers te los en onvoorzigtig over het Samenſtel van MOZES oordeelen, dat zy dien Bybelſchryver in

een

RANG-SCHIKKING.

een bespottelyk daglicht poogen te stellen, om dat hy, by voorbeeld, spreekt van *viervoetig Gevogelte*, en, van het *kruipende Gedierte* handelende, gewag maakt van den Egel, de Muis, en soortgelyken, die op vier voeten loopen. Ten aanzien van het eerste immers verklaart hy terstond, hoedanig eene soort van Dieren hy bedoelt, als hy voorts optelt den *Springhaan*, den *Solham*, den *Hargol*, en den *Hagab*, elk naar zynen aart. Ongetwyfeld was dit verstaanbaar genoeg in dien tyd, als MOZES schreef, toen deeze Dieren onder dien naam bekend waren; schoon 't nu eenigzins duister blyve; om dat ons de bepaalde betekenis dier naamen, en 't onderscheid der daar door bedoelde Dieren niet wel bekend zy; vooral daar 'er de hedendaagsche Jooden ons ook niets gegronds van kunnen melden (*). Van den *Solham*, den *Hargol*, en den *Hagab*, weet men niets; en 't is nog niet uitgemaakt, dat het woord *Arbe* bepaaldlyk een *Sprinkhaan* aanduidt; en zoo het al Sprinkhaan moet betekenen, dan is 't nog onzeker, of het juist een Dier zy, gelyk aan die soort, welke wy *Sprinkhaanen* noemen. Kent men alle de Egyptische en Oostersche Dieren, met derzelver benaamingen zoo volkomen, dat men gronds genoeg hebbe, om een Schryver daar op te beoordeelen? Wy noemen eene soort van Snep-

(*) S. BOCHARTI, *Hieroz.* P. III. L. II. C. XXXIII.

RANG-SCHIKKING.

Sneppen Kemphaan, en om dat zy altoos kempen, of vegten, en eene kuif als een Haan zetten: zou het onmogelyk zyn, dat men in Egypten den naam van Sprinkhaan gegeeven had aan eene soort van springende Vogelen? Ja maar, zegt men, viervoetige Vogelen? Wel, ons zyn Vogelen bekend, met nagelen aan hunne wieken; en wy vinden 'er die als 't ware met de vleugelen en pooten kruipen; wie weet wat Egypten bezit? Maar genomen het zyn waare Sprinkhaanen, en zulke Dieren, die, ter oorzaake van hunnen gang, onder de algemeene benaaming van Sprinkhaanen betrokken mogen worden; daar onder vind men 'er tog die grooter dan veele kleene Vogelen zyn; en dus ligt 'er gansch geene ongerymdheid in, dat men zodanige Dieren, gelyk ook de Vlinders, in een zeker opzicht, als Vogelen aanmerkt; waaronder 'er wel gevonden worden, die ik onbeschroomd kruipend Gevogelte zou durven noemen: en men is veelligt niet van den rechten weg af, als men door *het kruipend Gevogelte, dat op vier [voeten] gaat*, een aanmerkelyk gedeelte der vliegende en kruipende Insecten, door MOZES aangeduid oordeelt. Zoo is eene geheele bende van Dag-kapellen, onder den naam van *Lepidoptera*, *Tetrapoda*, Meelvleugeligen, Viervoetigen, by LINNÆUS onderscheiden (*). En wat verder

(*) Zie LINN. *Syst. Nat. Edit.* 1. 2. 3. 4.

RANGSCHIKKING.

der het *kruipende Gedierte* betreft, 't is kennelyk genoeg, dat MOZES deeze benaaming zoo bepaaldlyk niet gebruikt, dat hy 'er enkel door verſtaa, zulke Dieren, die volſtrekt op den buik kruipen; maar dat ook andere kleene, en vooral de kortpootige Dieren tot die verdeeling behooren (*); zoo dat de Muis, de Egel, en ſoortgelyken, 'er zeer wel onder betrokken mogen worden; vooral daar zy, ſchoon ze met hunne korte pootjes loopen, egter een kruipenden loop hebben, hoewel hun buik juist niet ſleepe. Veelligt zou men ook, daar men niet volkomen zeker is, aangaande de Oosterſche benaamingen der Dieren, ter deezer plaatſe wel op eene Egelagtige gedoornde Hagedis mogen denken; en dus zouden de naamen van *Muis*, *Mol*, enz. mede eenig ander gelyknaamig Gedierte kunnen betekenen; op hoedanig eene wyze wy wel gewoon zyn eene ſoort van graavende Torren Mollen (*Gryllotalpa*) te noemen. Dog het zy zoo, dat 'er in 't gemeen op ſoortgelyk Gedierte geoogd worde; het baart, volgens het bovengezegde, geen zwaarigheid; te minder, om dat hier niet geſproken word van een tot elkander behoorend heir, gelyk men dit oudtyds uitdrukte, maar ſlegts van eenige Dieren in 't byzonder, buiten eene nette Rangsbepaaling. Voorts lette men hier, tot meerder lichts in dit ſtuk,

(*) S. BOCHARTI *Hieroz.* P. I. L. I. C. IV.

RANG-SCHIKKING.

ſtuk, op de onderſcheiden uitdrukkingen des Wetgeevers. Hy ſpreekt, volgens de opmerking der Taalkundigen, van Dieren, welken *vier voeten* רגלים hebben, en van zulken, die op *vier pooten*, of *handen* כפים gaan; welke laatſte ſoort hy ook hier, byzonder ten aanzien van 't kortpootige, onder de benaaming van *'t kruipende Gedierte* ſchynt te betrekken; waar uit men eenigermaate mag vastſtellen, dat de Wetgeever ook daar mede het oog heeft, op dat ſlag van Dieren, 't welk de hedendaagſche Rangſchikkers *vyfvingerig* noemen; welke vyfvingerige of geklaauwde Dieren op vlakke voetzoolen gaan, gelyk wy Menſchen doen; hoedanig ſoort van Dieren met nadruk gezegd kan worden, op de pooten te gaan, in onderſcheid van de gehoefde Dieren, welken niet zoo zeer gaan, als wel, eigenlyk geſproken, trappen. Wanneer men dit onderſcheid in 't oog houd is het Samenſtel van MOZES, in dien zin, ondanks zyne oudheid, en alle de beſchimpingen van voorbaarige Natuurkundigen, zeer aanneemelyk; en wel dermaate dat wy gezind zyn om deeze Bybelſche verdeeling telkens, in de volgende ontvouwing onzer Rangſchikkinge, in te lasſchen, zoo veel de gezonde reden toelaat, ten einde te doen zien, hoe zeer dezelve met eene natuurlyke Rangſchikking overeenkome. Wy doen dit te onbeſchroomder, en oordeelen, dat wy 'er te meer regt toe hebben, om dat veele, zoo wel oudere,

als

als laatere, Natuurkundige Rangſchikkers, den grondſlag van dit Samenſtel gevolgd zyn. RANG-SCHIK-KING.

De meesten der Ouden immers hebben, op de wyze van ÆLIANUS (*), de Dieren verdeeld in Landdieren, Vliegende of Lugtdieren, en Zwemmende of Waterdieren; veele andere Wysgeeren, van laater tyd, hebben dit insgelyks gedaan; ſtellende, naar hunne keuze, nu de eene, dan de andere Claſſe aan 't hoofd: en in de voorige Eeuw volgde CHARLETON (†), in 't hoofdzaaklyke mede deeze verdeeling dier oude Wysgeeren, ten opzichte der drie gemelde bepaalingen. Ondertusſchen greepen 'er egter, in die zelfde dagen, ook andere zeer aanmerkelyke hoofdverdeelingen ſtand, byzonderlyk by de Godgeleerden; die zeer veel op hadden, met de tweeledige onderſcheiding van (1) Redelyke en (2) Onredelyke Dieren. Het Redelyk Dier was de Mensch; en alle de overige Dieren behoorden tot de Onredelyken; welken zy omſchreeven, als zynde een *corpus perfecte mixtum, præditum vita & ſenſu, hoc est anima, αισθητικῆ* (‡). Dus beſtond een onrede-

(*) ÆLIANUS, Lib. XVI. *de Vi & Natur. Anim.*

(†) GUALT. CHARLETON, *Onomasticon Zoicon*, Lond. 1671.

(‡) WOLFGANGI FRANZII *Historia Animalium*, Dresd. 1687.

RANG-SCHIKKING.

delyk Dier, *ſuo corpore & ſua anima;* waar door zy den Dieren niet alleen een lichaam, maar ook eene gevoelige ziel toeſchreeven. Dan deeze verdeeling, die eene bepaalde betrekking heeft op de Geestkunde der Dieren, komt niet te ſtade in eene geregelde Rangſchikking, daar men voornaamlyk het oog heeft, op de uiterlyke kentekenen der Dieren. En even zoo is 't geſteld met de wysgeerige verdeeling, van een volmaakt (*perfectum*) en een onvolmaakt (*imperfectum*) Dier; welke overeenkomt met die van redelyk en redenloos. Op die wyze heeft de geleerde WOLFGANG FRANZIUS zyn Samenſtel ingerigt, en het zelve, niettegenſtaande het met eene Theologiſche penne geſchreeven zy, vry bondig Philoſophisch, en byzonder ſtelkundig verhandeld. Daar benevens geeft hy ons, niet onaartig en zeer kort, verſcheiden wyzen aan de hand, volgens welken men de Dieren zou kunnen verdeelen. Als (1) in Bloedryken *Sanguinea*, en Bloedeloozen *Exanguia.* (2) In Vliegenden *Volatilia*, Zwemmenden *Natatilia*, met ſchreeden loopenden of gaanden *Gresſilia*, en kruipenden *Reptilia;* welke verdeeling overeenſtemt met die van MOZES. (3) In leevendbaarenden (*Vivipara*) en Eierbaarenden *Ovipara;* 't welk ontleend is uit het Samenſtel van ARISTOTELES. (4) In Lugtdieren *Aerea*, Waterdieren, *Aquea*, en Landdieren, *Terrea;* waar by dan nog komen de Αμφίβια of de Land- en tevens Waterdieren: dit ſchynt

ſchynt PLINIUS meerendeels in agt genomen te hebben. (5) In Dieren, die gezellig leeven, *qui diligunt Societatem*, en die ſchuw zyn, *qui fugiunt Societatem;* dit is, onzes weetens, van niemand gevolgd. (6) In Huisdieren, *Domestica*, en Wilde Dieren, *Silvestria:* op deezen voet heeft de Heer DE BUFFON zyn Samenſtel veelal ingerigt; handelende van de ons meest gemeenzaamſten en bekendſten af, tot de Wilden en onbekendſten ingeſlooten. (7) In Dieren, die uit veele deelen, *plurimis partibus*, en zulken, die uit weinige deelen, *pauſisſimis partibus*, zyn ſaamgeſteld: deeze verdeeling is, zoo ver wy weeten, meede van niemand gevolgd. (8) In de Dieren met Voeten, of met Vleugelen voorzien, of van beiden verſtooken: dit heeft zyne betrekking tot de Land-, Lugt-, Waterdieren en Wormen. (9) Eenige Dieren ſchynen wyders verdeeld te kunnen worden naar hunne geſchiktheid; ſommigen zyn geſchaapen tot den Arbeid, *ad Laborandum*, als de Kemel en het Paard; anderen tot Vetmestinge of ter Spyze, *ad Vescendum*, als de Zwynen, of tot beiden, als de Osſen; en men vindt 'er ook die ter Waakzaamheid, *ad Custodiam*, geſchikt zyn, als de Honden, enz. (10) Eindelyk maakt men ook onderſcheid tusſchen de ſtomme, *Muta*, als de Visſchen, en de zingende of geluidgeevende Dieren, *Vocalia*, als de Vogelen, en alle de overige Dieren, die geluid ſlaan. Dog deeze laatſte verdeelingen, die grootlyks ſlegts beſpiegelend, en

RANG-SCHIK-KING.

RANG-SCHIK-KING.

gantsch niet algemeen geagt konnen worden, zyn, ſchoon geestig uitgedagt, niet wel aanneemelyk, en vooral niet hooger te ſchatten dan als byvoegende omſchryvingen: des zy, zoo min als de reeds aangeroerde verdeeling van volmaakt en onvolmaakt, of redelyk en redenloos, tot geen behoorlyk rigtſnoer eener welgeregelde Rangſchikkinge kunnen dienen. De Leezer bemerkt ondertusſchen uit dit ſtaaltje, in hoe veelerleie gedagten van verdeelingen men zou kunnen treeden; als men op deeze en dergelyke byzonderheden agt gave. Voeg hier nog by, dat 'er mogelyk eene zeer goede Rangſchikking kon voortvloeien, uit eene gepaste onderſcheiding van de gehairde, gevederde, geſchubde, geſchaalde, met vel overtoogen en gekorven Dieren: van welke onderſcheiding wy ons ook ſtaan te bedienen; wanneer de overige byzonderheden insgelyks in de nadere bepaalingen verder te ſtade zullen komen. Wy hebben dit in 't voorige *Hoofdſtuk* alrede kortlyk afgeſchetst; en het tegenwoordige is genoegzaam, om den Leezer te doen begrypen, hoe zeer zoo oude als nieuwere Rangſchikkers altoos verlegen zyn, met het bepaalen van het eene of ander algemeene kenteken; daar 'er dikwerf in een Dier, van eene afgezonderde Clasſe, twee of drie kentekens gevonden worden, die tot eene verſchillende Clasſe behooren. Dus is, by voorbeeld, het Zwyn, om zyne uitwendig gekliefde Klaauwen, onder die ſoort van Dieren insgelyks te

RANG-SCHIKKING.

te brengen; dog is wederom, de hoornige bekleedſels afgepeld zynde, met gevingerde kootjes voorzien, en dan weder, om zyne tanden en ſlagtanden, tot een anderen Rang betreklyk. Eene Rupſe is gehaird, veelvoetig en bloedeloos. De Zeekoe is viervoetig, leeft in 't water, en ſchynt hierom van beiderlei leeven. 'Er is gevolglyk aan den overgang van zoodanige Dieren iets eigen; uit kragt van 't welke zy niet gebragt kunnen worden onder de eene bepaaling, zonder dat ze tevens ook tot eene andere betrekkelyk zyn; en dit brengt te wegen, dat 'er altoos, hoe volmaakt en naast natuurlyk de Rangſchikking der Dieren ook zy, eenige onvolmaaktheid in dezelve overblyft; dewyl men geene Claſſe volſtrekt op zig zelve kan afſcheiden. Verwagt derhalven, geëerde Leezers, ook hier, wegens het Ryk der Dieren in Holland, geen in alles volmaakt Samenſtel; maar vergenoeg u met onze pogingen, om uit de voornaamſten het beste te kiezen, en zoo veel doenlyk is de Natuur eenvoudig te volgen; waar toe wy aanvanglyk, met het voorbygaan van breede uittrekſelen, de voornaamſte Samenſtelſels beknoptlyk zullen doorloopen.

Het Samenſtel van ARISTOTELES.

Onder de beroemdſte Mannen, welke zig op dit onderwerp toegelegd hebben, is, buiten den Bybel-Dierkundigen MOZES, zekerlyk eerst en vooral te tellen, die ſchrandere Vader, en voornaamſte Grondlegger der Dierkunde, de onſtervelyke Griekſche Wysgeer ARISTOTELES. Deeze alomberoemde

 Griek,

RANGSCHIKKING.

Griek, gerugſteund door de bevelen van den alleenheerſchenden ALEXANDER DE GROOT, heeft de gunſtigſte gelegenheid gehad, om een overryken voorraad van het geen de toen bekende Waereld opleverde, onder het bereik zyner ſcherpziende oogen te verkrygen. En zyn weldenkend Vernuft ſtelde hem in ſtaat, om dit alles met zulk eene oplettendheid te overweegen, dat het hem in gevolge daar van niet moeilyk viel, het Ryk der Dieren in eene zoo vatbaare ſchikking te beſchryven, dat zyne Werken, ondanks eenige laatere en nieuwere kundigden, als nog het zuivere licht der Oudheid, in de Boekvertrekken der hedendaagſche Wysgeeren, doen flikkeren. Zyn algemeene Hoofdverdeeling beſtond in de tweeledige onderſcheiding van *Leevendbaarende* en *Eierbaarende* Dieren; welke tweevoudige verdeeling wy boven reeds verklaard hebben. In zyne onderdeelen volgde hy, gelyk ik met reden onderſtel, de ſchikking van MOZES: aangezien hem, daar de Griekſche wysheid van de Egyptiſche Volkeren ontleend, de Egyptiſche en Mozaiſche Dierkunde gewislyk niet onbekend geweest zal zyn; het welk zeer wel te bewyzen ware, dog buiten ons beſtek is. Hy verkoos althans, ter onderſcheidinge, voor de viervoetige Dieren, agt te geeven op het verſchil tusſchen de gehoefde en geſpleeten klaauwen, en de gevingerde pooten; als mede voor de Vogelen, het eierleggen, de gevingerde pooten, en het gevederde lichaam;

chaam; zodanig eene onderſcheiding nam hy ten opzichte der kruipende Dieren, die Leevend-of Eierbaarend zyn, ook in agt; en ſtelde voorts de Visſchen in dat zelfde licht van onderſcheiding. Wyders was hy van oordeel, dat men de byzondere verdeelingen der Dieren niet zeer volſtrekt afſcheidende kon bepaalen; en vlogt, zoo als wy ook meenen te doen, in zyne beſchryving een berigt van de aanmerkelykſte deelen, de voornaamſte verrigtingen en zeden, mitsgaders van de byzonderſte leevenswyze der Dieren. *Animalium vero differentias, aut per vitas, aut per actiones, aut per mores, aut per partes conſtitui dignum est* (*). Deeze groote Wysgeer lag den grond, waarop de volgende Dierkundigen hun Samenſtel bouwden. PLINIUS is een zyner voornaamſte navolgeren geweest: en men doet ARISTOTELES te kort, wanneer men hem eene doorſlaande kunde in de Huishouding der Dieren ontzegt. PLINIUS heeft dit ſtuk, 't is waar, wel wat meer uitgebreid; dog veelal heeft hy zyne kundigheden uit de Schriften van ARISTOTELES verkreegen; waar omtrent egter aan te merken ſtaat, dat hy ze niet altoos met de vereischte klaarheid ontvouwd heeft, van waar onze hedendaagſchen dikwils veel moeite hebben, om hen overeen te brengen. Men is het daar benevens, over ſommige zeldzaame Dieren, door hen bei-

RANGSCHIKKING.

(*) ARIST. *Hist. Anim.* Lib. I. Cap. I.

RANG-SCHIKKING.

beiden beſchreeven, niet eens; en laatere Dierkundigen hebben meermaals etlyken derzelven gantsch niet beſtaanlyk geagt. Dog men vind heden, nu men met meer oplettendheid van alle oorden wederom allerleie Dieren opſpeurt, ten allerklaarſten, hoe zeer de Ouden ons hier in overtroffen hebben. Het zou ons, ware het niet dat wy ons aan de Hollandſche Dieren te houden hadden, aan geene voorbeelden, ter breedere bevestiginge hier van, ontbreeken; dog 't zy genoeg te melden, dat het Samenſtel van ARISTOTELES zeer lang ſtand gehouden heeft, en nog heden in agting blyft. Het is, na zynen dood, door verſcheiden der ouden en nieuweren ſteeds in groote eere gehouden, en door veelen, of geheel, of gedeeltlyk, by manier van uittrekſels gevolgd; als blykt uit ÆLIANUS, SOSTRATES, NICANDER, ISIODORUS, OPPIANUS, TURNERUS, NICOLAUS LEONICENSUS, NIEREMBERG, ALBERTUS MAGNUS, AVICENNA, DIOSCORIDES, THEOPHRASTUS, en MATTHIOLUS; welke laatſten, agter hunne kruidkundige Werken, veelal een dierlyk Samenſtel, uit ARISTOTELES en PLINIUS getrokken, geplaatst hebben. Ook heeft zekere GUILLELMUS VAN DEN BOSSCHE zyne Geneeskundige Historie der Dieren, (*Historia Medica de Animalium Natura &c.* 1639.) veelal uit de Schriften dier eerſte Grondleggeren overgenomen.

Het Samenſtel van GESNERUS en ALDROVANDUS.

Deeze manier van navolgen en uittrekken is beſtendig in gebruik gebleeven, tot dat

dat de beroemde CONRADUS GESNERUS dit Samenſtel, medelyden hebbende met deszelfs verduistering en verdraaijing, volgens die eigen Schets, weder vernieuwde, en volſtrekt in een heerlyker daglicht te voorſchyn deed komen, dan het ooit te vooren gezien was. Deeze ſchonk der Waereld eene getrouwe beſchryving en afbeelding der Dieren, in een allernaauwkeurigſten ſmaak; zoo dat men hem met recht onder de bondigſte en geloofwaardigſte Schryveren moge ſtellen; waarom wy ook hier en daar van zynen arbeid hoopen gebruik te maaken; gelyk mede van dien van ULYSSES ALDROVANDUS. Deeze heeft met een onvergelykelyken arbeid, in de grootſte uitgeſtrektheid, onvermoeid alles nageſpoord, wat hem de Oudheid, de Godsdienst, de Wetten, en de Regeeringen van verſchillende Volkeren, alle Eeuwen door, met betrekking tot het Ryk der Dieren, opleverde; en men moet zeggen, dat dit onderwerp, ſchoon het vry ver buiten het beſtek der Natuurkunde gaa, zoo ſtout en grootsch door hem uitgevoerd is, dat hy 'er alle anderen in overtroffen heeft. RANG-SCHIKKING.

Ten aanzien deezer Werken moeten wy, ſchoon we niet voor hebben, ons met alle derzelver uittrekſelen op te houden, het Samenſtel van JONSTON egter niet geheel vergeeten: te meer, om dat zyn Werk in onze Moedertaale in veeler Vaderlandſche handen gevonden word; en wy het zel- Het Samenſtel van JONSTON.

RANGSCHIKKING.

zelve dus, zoo veel als doenlyk is, daar men op zyne beste afbeeldingen ſtaat kan maaken, zullen dienen aan te roeren; ſchoon het tevens oplettendheid vereiſche, om de gebreklyke afbeeldingen, waar van zyn werk vol is, te vermyden. Voor 't overige is 't nogtans niet noodig, ons in te laaten in eene verdere ontvouwing van zyn Samenſtel; nademaal het zelve, gelyk ook zyne geheele beſchryving, getrokken is uit de voorgemelde Autheuren, ARISTOTELES, PLINIUS, GESNERUS, ALDROVANDUS, en anderen, met byvoeging van eenige uittrekſelen uit SALVIANUS, BELLON, RONDELET, en andere meest bekende Schryveren: welk voetſpoor ook ingeſlaagen is, door zynen navolger J. RUISCH, die de afgedrukte Plaaten van JONSTON, met eene gebrekkige beſchryving, op nieuw uitgegeeven heeft. En hier mede zullen wy de Samenſtellen der Ouden laaten berusten; om wyders na te gaan, in welken opzichte de Nieuwen, die van de gemelde verdeelingen der Ouden afgeweeken zyn, ons van dienst kunnen weezen.

Het Samenſtel van RAY.

Onder die geenen, welken den grondſlag geleid hebben, tot het in deeze dagen meest algemeen aangenomen Samenſtel, van den gezag hebbenden Prins der Rangſchikkeren, LINNÆUS, is voor allen te ſtellen de beroemde RAY, met opzicht tot de viervoetige Dieren en Planten; benevens WILLOUGBY, zyn medearbeider, ten aanzien van de Visſchen en Vogelen; met ARTEDIUS, in

Tegen over Bl. 217.

TAFEL DER DIEREN,

VOLGENS DE

Synopsis Methodica Animalium &c. Lond. 1693. pag. 53.

VAN

JOHN RAY,

DE DIEREN zyn

- I. Bloedryken (*Sanguinea*), en deezen zyn
  - A. Door de Longen ademhaalende, hebbende een Hart met holligheden voorzien.
    - a. Met twee holligheden, waar toe behooren,
      - 1. Leevendbaarenden, welken zig onderscheiden in
        - Zulken die in 't Water leeven, als de Walvisch,
        - En zulken, die op 't Land leeven, als de Viervoetigen, of, om 'er de *Manati*, de Zeekoe, en dergelyken onder te betrekken, die gehaird zyn. De *Ampbibia*, of Water- en Land-dieren van dit Geslagt, tellen wy onder de *Terrestria*, of Land-dieren.
      - 2. Eierbaarenden, als de Vogelen.
    - b. Met éene Hartsholigheid, de Leevendbaarende Viervoetigen, en de Slangen.
  - B. Door de Kieuwen ademhaalende, als alle de bloedryke Visschen, uitgezonderd de Walvischaartigen.
- II. Bloedeloozen (*Exanguia*), en deezen zyn
  - A. De grootere, waar onder,
    - 1. De Weeken, als de Zeekat, Veelvoet, enz.
    - 2. De omkorsten, als de Kreeftaartigen.
    - 3. De geschaalden, als de een- en tweeschaalige Hoornen.
  - B. De kleeneren, naamlyk de Insecten.

in betrekking tot de Visſchen, en onzen ZWAMMERDAM, aangaande de Bloedelooze Dieren. Edog ſchoon ieder deezer opgenoemde Mannen ten hoogſten lofwaardig zy, komt nogtans over het algemeen, betreffende het geheele Ryk der Dieren, de hoogſte plaats wel byzonder toe aan den eerstgenoemden JOHN RAY; die, eenige redenen tegen de bepaalende verdeeling van Eier- en Leevendbaarende Dieren hebbende, voor zoo veel de natuurlyke verdeeling betrof, tot eene andere onderſcheiding overgong. De gebruikelyke verdeeling naamlyk was hem niet voldoende; daar hy opmerkte, dat ze van geen weezenlyken dienst was, ter onderſcheidinge van de Geſlagten der Dieren: overmids men onder Dieren van het zelfde Geſlagt, en Eier- en Leevendbaarenden, ontmoette. Als, by voorbeeld, de Leevendbaarende Vipers, onder de Eierbaarende Slangen. Hier by kwam het bezef, dat alle Dieren, gelyk wy ook beweezen hebben, uit een Ey voortkomen. Dit, benevens andere redenen, bewoog hem, om bedagt te zyn, op eene andere, hoewel niet minder ingewikkelde, egter zeer natuurlyke onderſcheiding, die op de ontdekkingen van HARVEUS gegrond was; verdeelende de Dieren in Bloedryken of met Bloed begaafden, *Sanguinea*, en in Bloedeloozen, *Exanguia*.

RANG-SCHIKKING.

Zie hier tegenover deszelfs Plan.

RANGSCHIKKING.

Dit Samenſtel, dat zekerlyk zyne verdienſte heeft, is niettemin al mede in zekeren zin onvoldoende; en wel byzonder, ten aanzien van 't geen de Autheur daar in, met opzicht tot dat der Ouden, heeft willen verbeteren. Men ziet tog in zyne onderdeeling de Eierbaarenden van de Levendbaarenden onderſcheiden; welke onderſcheiding, zoo, volgens zyne tegenwerping, alle Dieren begreepen moeten worden uit een Ey voort te komen, in 't algemeen niet door kan gaan, en veel minder in het byzondere gelden. 't Is wel waar, dat de Hartsholen, of derzelver verdeeling in één en twee holligheden, de Eierbaarende Vogelen onderſcheiden van de Eierbaarende Slangen of Dieren met ééne holligheid: maar hoe komen dan Leevendbaarende viervoetigen, en Eierbaarende kruipende viervoetigen, hier by één? Dit immers baart eenige verwarring. Wyders is ook de verdeeling der Bloedeloozen, in grooter en kleener Dieren, niet wel beſtaanbaar met de Natuur; dewyl men, onder de grooteren, als de veelvoeten, (*Polypi*,) de Zeekatten, (*Sepia*,) de Kreeftagtigen en de Geſchaalden, ontellyke Soorten vind, die onzigtbaar, en veel kleener zyn, dan een middelbaar Inſect; en 'er onder deezen wederom zeer grooten voorkomen, die de middelbaaren der grooteren zelven overtreffen.

Niettegenſtaande deeze en dergelyke zwaarigheden, heeft dit Samenſtel inmiddels, van

van den smaak der Natuurkundigen zynde, 't zy om dat het nieuw was, of om dat men geen beter had, vry langen tyd het veld gehouden; en verscheiden beroemde Mannen hebben deeze schikking gereedlyk gevolgd; vooral onder de Engelschen, die de eer van hunnen waarlyk grooten Landsgenoot in hooge waarde hielden. Dit heeft geduurd, tot dat de meermaals genoemde Heer GEORGE CLIFFORT, den wydvermaarden LINNÆUS, door 't verleenen van een schat van allerleie Boeken, tot de Dierkunde betrekkelyk, en door hem de gelegenheid te verschaffen, om alle beroemde Kabinetten, waar onder mede dat van SEBA, te beschouwen, in staat stelde, om zig met zyn doordringend vernuft, zoo in de Dierkunde in 't algemeen, als wel byzonder in de Kruidkunde, te oeffenen. By zoo gunstig eene gelegenheid is die beroemde Zweed, aangespoord door 't gezag van onzen dierbaaren BOERHAAVE, en de hulp van GRONOVIUS, ook dermate gevorderd, dat hy heden, byna geheel Europa door, als het Orakel der Dieren Kruidkunde genoemd worde. Grootlyks zouden wy derhalven van onoplettenheid te beschuldigen zyn, zoo wy onzen Vaderlanderen geen duidelyk verslag van dit beroemde Samenstel tragtten te geeven: 't welk in deezen te noodzaaklyker is, om dat wy het in onze verdere onderzoekingen met geen mogelykheid onaangeroerd kunnen laaten: zoo verre gaat de heerschappy van voortreffelyke algemeene Werken.

RANG-SCHIK-KING.

De

RANG-SCHIK-KING.

Het Samenſtel van LINNÆUS.

De arbeidzaame LINNÆUS, om dit vooraf kortlyk te melden, gaf, in den jaare 1735, zyn eerſte Plan, wegens de drie Ryken der Natuure, en dus ook dat van het Ryk der Dieren, in 't licht. Eerlang beſpeurde hy, gelyk het in alle eerſte ontwerpen gaat, 'er verſcheide gebreken in, 't welk hem bewoog tot eene beſchaafder ontvouwing; en in 't vervolg van tyd heeft hy, door geduurige nieuwe herhaalde uitgaven, zyn Samenſtel tot dien ſtand gebragt, dat het, als 't ware, alle de voorwerpen van het Ryk der Dieren en der Planten, in derzelver byzondere Soorten bevatte. Men vind ze aldaar, door zoo korte ſtelkundige omſchryvingen bepaald, dat ongeleerde of eerstbeginnende Liefhebbers niet t'onrechte klaagen, dat ze voor hun onverſtaanbaar zyn; dog ze konnen niet te min van een algemeen nut weezen voor de zulken, die de *Logica* of Redenkunde verſtaan, en het geheele Samenſtel, door het nazien en vergelyken der aangehaalde Bynaamen en Autheuren, oplettend beoeffenen. Wy gaan voorbedagtlyk alle de onderſcheiden uitgaven van dit Samenſtel voorby; en zullen ons wel wagten om het zelve volſtrekt af te keuren; 't welk eene vermetelheid zou zyn, die ons de wraak van alle de Liefhebbers in Zweeden, en van een groot gedeelte hunner in Duitschland, op den hals zou haalen: alleenlyk zullen wy de vryheid neemen, van 'er onbeſchroomdlyk, en met kragt, onze gedagten over te uiten, in zoo verre

het,

het, in onze volgende beſchouwing, hier of daar, op onze *Natuurlyke Historie van Holland*, al of niet betrekkelyk zal voorkomen. De hoofdzaaklyke ſchikking van den Heer LINNÆUS, met betrekking tot het Ryk der Dieren, om dezelve, zoo beknopt ons mogelyk is, voor te draagen, komt hier op uit. RANG-SCHIKKING.

Het neemt een aanvang met de beſchouwing der Dieren, als leevende, bewerktuigde, gevoelige, en zich beweegelyke Weezens; waar over wy onze gedagten in het *Eerſte Hoofdſtuk* medegedeeld hebben. Vervolgens bepaalt hy de herkomst der Dieren, uit een Ey, met eene nevensgaande beſchryving van de ontvanging en voortteeling der Dieren: welk onderwerp, naar onze wyze van denken, door ons in het *Tweede Hoofdſtuk* ontvouwd is. Dan beſchryft hy het lichaamsgeſtel der Dieren, 't welk men insgelyks in ons *Derde Hoofdſtuk* kortlyk overwoogen kan vinden. De Heer LINNÆUS ſtelt dit op zoo plantkundig eene wyze voor, dat ik zwaarigheid maake om het een Hollander, welke niet gewoon is op die wyze te denken, recht te doen verſtaan. Het Rif van een Dier of Mensch is een Struik, die uit den Hoofdſchedel ſpruit, te noemen; welke met Zytakken geleed of gewerveld is; waar aan vleeſchige, in de Spieren eindigende, Bladeren uitſpruiten, en waar uit de vrugtbaarmaakende Teeldeelen hervoortkomen. Het Hart in 't byzonder is een Bol, welks Wortelen

zig,

RANG-SCHIK-KING.

zig, door de Melkvaten, in de drekgeleidende Ingewanden, verſpreiden; en de Aderen en Slagäderen zyn Takjes, die het voedſel opſlurpen. De Herſenen zyn een dergelyke Bol, van onbekenden aart; hebbende zeer veele verſpreide Vezelen en Takken; en zynde de zitplaats der vermogens van denken, gevoel en beweeging. Men ziet in dit alles wel geestig gevonden vergelykingen, waar voor de zulken vatbaar zyn, die eene gegronde kennis in de Ontleed- en Kruidkunde bezitten; maar zy zyn wel verre van die klaarheid, welke men in een Natuurlyk Samenſtel voor de Liefhebbers in 't algemeen in agt behoort te neemen. 't Is zelfs bedenkelyk, of ze by ervaren kenners wel volkomen mogen doorgaan; dewyl het op die wyze niet veel ſcheelt, of een Dier of Mensch is eene wandelende Plant; des DIOGENES, die een geplukte Haan een Platonisch Mensch heette, veelligt de dryvende en plaatsveranderende *Valisneria*, of de *Lemna*, volgens deeze bepaaling een Dier zou noemen. Beter moet ik zeggen voldoen my 's Mans ſtelkundige vergelykende Beſchryvingen van de dierlyke zinnen of zintuigen; waar omtrent hy zig in deezervoege uitdrukt.

„ Het OOG is als eene zoogenaamde donkere kamer, die de gedaante, de evenredigheid, en de koleur der voorwerpen afſchildert.

Het OOR is als eene trommel, die, door middel van een geſpannen vlies, op eene draaien-

draaiende flekswyze buis, (*Cochlea*) geholpen door vezelen en hamertjes, op den invloed der lugt aan 't trillen geraakt.

RANG-SCHIKKING.

De NEUS is als een zeer breed in één gerold vogtig vlies, dat de aandoenlyke vlugge deelen der lugt aantrekt.

De TONG is ſaamgeſteld als uit zuigende verſpreide Sponsjes, die de geſmolten vogten ſmaaken.

Het GEVOEL ontſtaat als uit zeer zagte tepeltjes, (*papillæ*) welken de ingedrukte figuur terſtond aanneemen".

Deeze zintuiglyke werkzaamheden zyn aan meest alle Dieren eigen, dog zy bezitten ze niet allen te gelyk; en ze zyn ook aan allen, die ze bezitten, niet in denzelfden trap gemeen; 't geen wy boven reeds aangeweezen hebben.

Wyders verklaart de Heer LINNÆUS de Driften der Dieren mede op eene wyze, die zeer ingewikkeld ſtelkundig is; verdeelende dezelve in die van Blydſchap, *Gaudium*, Vreeze, *Metus*, Toorn, *Ira*, en Droefheid, *Mœror;* welken hy zelfs, in onderſcheiding van de vier ſtaaten der Dieren, de Kindsheid, de Jongelingſchap, de Manlyke jaaren, en den Ouderdom, beſchouwt; mitsgaders betrekkelyk maakt tot andere byzonderheden. Men vergunne hier, ten gevalle der aartige ſchikkinge, een kleen plaatsje voor deeze verdeelingen van den Heer LINNÆUS.

Het vermogen van te denken, zegt hy, lokt een Dier of Mensch natuurlyk uit, *om*

het

RANG-
SCHIK-
KING.

het aangenaame te willen, en het onaangenaame te ſchuwen.

Cogitans allicit ad velle gratum, aut nolle ingratum.

c LINN. *Syst. Nat.* p. 17. *Helmiæ* 1766.

De VREUGDE is kinderagtig, bloedryk, rood, olyagtig, ſponsagtig, laauw, van een ruime pols, ruim ademhaalend, lachende, uitwaasſemende, vaardig, leevend.

De VREEZE is jeugdig, ſlymerig, bleek, wateragtig, ſlap, beevend koud, van een ſlappen pols, kortborſtig, (*dyſpnoicus*) verſmachtende, poeperende, ſchroomagtig, zieklyk.

De TOORN is manlyk, galagtig, bruin, geestryk, gerimpeld, vuur-heet, van een verhitten harden Pols, aemborſtig, (*asthmaticus*) brullende, pisſende, driftig, geneesmiddelen gebruikende.

De DROEFHEID is oudlyk, zwartgallig, zwart, zuur, verſtyfd, koud, van een flaauwen pols, rechtborſtig, (*orthopnoicus*) zugtende, ſtoppende, rustende, doodlyk.

In-

Indien nu deeze ſtellingen, voor welker rechte verſtand maar weinige Menſchen vatbaar zyn, al eens plaats hebben in den Mensch, wie zal dezelven ooit in 't algemeen op het Ryk der Dieren kunnen overbrengen? Genomen, zy hadden al eens in de meesten plaats; zou men in de vreugde, het lachen der Visſchen, der Vogelen, en der Inſecten kunnen bepaalen? Zou men den Pols in zodanige gevallen aan alle Dieren kunnen voelen? Zouden in de Vreeze alle Dieren juist bleek worden? Zouden ze alle poeperen? 't Is waar, veelen gaan af door angst; maar behoort dat byzonder tot de jeugd? De jonge verſcheurende Dieren kennen de Vreeze zeer weinig; en wat is 'er moediger dan een jonge Leeuw? Pisſen de Vogelen van Toorn? Heeft iemand hen ooit Rimpels zien fronsſen? Worden de Menſchen door Toorn bruin? Ik beken het, een Mensch, die toornig van aart is, heeft veelal een bruinen opſlag; maar word eene blanke Vrouw, als zy kwaadaartig, of liever toornig is, bruin? Heeft de Ouderdom natuurlyk de Droefheid ten deel? Ik ken veele oude lieden, ten minſten onder myne Hollanders, die ruim zoo lustig zyn als de jeugd: ik zou 'er kunnen noemen, welker zuivere blanke vel, gepaard met de zilveren hairen van eene eerwaardige grysheid, met de jeugd om den prys zou mogen ſtryden: en waarom worden de oude Wezeltjes wit?

RANG-SCHIK-KING.

Neem dit te ſamen, geagte Leezers, en oordeel, of ik zulke en dergelyke ſtelkun-

 dige

RANG-SCHIKKING. Zie Bladz. 143, 144.

dige bepaalingen niet rechtmaatig heb voorby gegaan, terwyl ik 't geen ik 'er nodig van dagte, in 't voorige *Hoofdſtuk* verhandelde. Overeenkomſtig hier mede zal ik my dan ook verder niet ophouden, met het volgende van dit Samenſtel in 't algemeen, waarin de anderzins hooggeagte LINNÆUS zig, ten aanzien der huishoudelyke bepaalingen, even zoo ingewikkeld, zoo niet voor veelen onverſtaanbaar, uitdrukt. 't Komt ons voor, dat de ervaren Heer HOUTTUIN, die anders het Samenſtel van den wydvermaarden LINNÆUS, met alle mogelyke aandagt, volgt, en 't zelve hier en daar beſchaafd, ook om ſoortgelyke reden deeze algemeene bepaalingen vermyd heeft. Het Werk van dien oplettenden Schryver nagaande, moet men ruim uit bekennen, dat hy dit Samenſtel dermaate verbeterd en opgehelderd heeft, dat noch LINNÆUS zelf, noch iemand zyner leerlingen, zulks geſchikter zou hebben kunnen doen. Eene nette beſchryving en vergelyking gaat voor zeker verre boven eene lyst van bloote naamen. Dit weinige van het een en ander, raakende dit ſtelzel, gezegd hebbende, 't geen wy hier noodig oordeelden, om 'er den onkundigen eenig denkbeeld van te geeven, zullen wy nu vervolgens, eenſtemmig met den bedreeven Heer HOUTTUIN, de ſchikking van den ſchranderen Heer LINNÆUS, ten beknopſten wat nader ontvouwen. Dezelve ſtelt ons in de eerſte plaatſe voor,

DE

DE NATUURLYKE VERDEELING

RANG-SCHIKKING.

LINN. *Syst.* p. 19, 20.

DER

D I E R E N,

welke uit de inwendige gesteldheid aldus aangeduid word.

Het HART tweeholig, tweeoorig; het BLOED warm en rood.	1 Levendbaarenden, MET ZOOGBORSTEN. 2 Eierbaarenden, VOGELEN.
Het HART éénholig, éénoorig; het BLOED koud en rood.	1 met nog twyffelagtige Longen, WATER- en LAND-DIEREN. 2 met uitwendige Kieuwen, VISSCHEN.
Het HART éénholig, zonder oor; voor het BLOED een koud witagtig WEI.	1 met Sprieten, GEKORVEN DIEREN. 2 met Voelers, WORMEN.

Op deeze algemeene verdeeling rust het gebouw van het geheele Samenstel, dat zig voorts in de zes volgende CLASSEN onderscheid.

RANG-
SCHIK-
KING.

EERSTE CLASSE.

DE ZOOGENDE DIEREN.
Mammalia.

Het HART is *tweeholig*, *tweeoorig*;
Het BLOED *warm en rood*.
De LONGEN *beurtlings ademende*.
De KAAKEN *op één ſluitende gedekt, meest allen met ingegroefde* TANDEN.

Het MANLYKE LID *gaat in de Teeldeelen der leevendbaarende* (*Wyfjes*,) *die zoogen.*

De ZINTUIGEN zyn *de Tong*, *de Neus*, *de Oogen*, *de Ooren*, *en de gevoelende Tepeltjes*. Papillæ.

De BEKLEEDSELEN zyn *Hairen*, *weinig in de Indiaanſchen*, *zeer weinig in de Waterdieren.*

De STEUNSELEN zyn *vier Voeten*, *uitgezonderd by die*, *welken alleen in 't water leeven*, *welker agterpooten in 't platte van den ſtaart te ſamen loopen. Ze zyn meest allen met* STAARTEN.

TWEE-

RANGSCHIKKING.

TWEEDE CLASSE.

VOGELEN. *Aves.*

Het HART is *tweeholig*, *tweeoorig*; *het* BLOED *warm en rood.*

De LONGEN zyn *beurtelings ademende.*

De KAAKEN *liggen op elkander, zyn glad, uitſteekend en tandeloos.*

De MANLYKE ROEDE *is zonder balzakje, dringt weinig in; de Wyfjes zyn eierbaarende, en liggen eieren, met eene kalkagtige korst.*

De ZINTUIGEN zyn *de Tong, de Neus, de Oogen, de Ooren, zonder Lellen of Byoortjes.*

De BEKLEEDSELEN zyn *Vederen, die zig ſchubswyze over een vlijen.*

De STEUNSELEN zyn *twee Pooten, en twee Vleugelen.*

De STUIT is *hartvormig.*

RANG-
SCHIK-
KING.

DERDE CLASSE.

DIEREN VAN BEIDERLEI LEEVEN, OF WATER-EN LANDDIEREN.
Amphibia.

Het HART is *éénholig, éénoorig; het* BLOED *koud en rood.*

De LONGEN zyn *in de ademhaaling twyffelagtig,* (arbitrariæ.)

De KAAKEN *liggen op één.*

De MANLYKHEID is *dubbeld, de Eieren zyn veelal vliezig.*

De ZINTUIGEN zyn *de Tong, de Neus, de Oogen, verſchillende Ooren.*

De BEKLEEDSELEN zyn *eene kaale velagtige huid.*

De STEUNSELEN zyn *verſchillende in verſcheiden, en by ſommigen vind mon 'er geenen.*

VIER-

RANG-SCHIK-KING.

VIERDE CLASSE.

VISSCHEN. *Pisces.*

Het HART is *éénholig, zonder Ooren; het* BLOED *koud en rood.*

De KIEUWEN *drukken uitwendig ſamen.*

De KAAKEN *liggen overéén.*

Geen MANLYKE ROEDE, *en de Eieren zyn zonder wit.*

De ZINTUIGEN zyn *de Tong, de Neus, de Oogen, (geene Ooren.)*

De BEKLEEDSLEN zyn *overéénliggende Schubben.*

De STEUNSELEN zyn *de Zwemvinnen.*

RANG-
SCHIK-
KING.

VYFDE CLASSE.

GEKORVEN DIEREN. *Insecten.*

Het HART is *éénholig, ongeoord; (voor het* BLOED) *een koud weiagtig vogt.*

De ADEMING *geschied door lugtgaatjes, aan de zyden van het lichaam.*

De KAAKEN *liggen zylings.*

De MANLYKE ROEDE is *indringende.*

De ZINTUIGEN zyn *de Tong, de Oogen, en de Sprieten aan 't hoofd, dat geen Hersſenen, noch Ooren, noch Neus heeft.*

De BEKLEEDSELEN zyn *als gewapende Schilden, door eene beenagtige huid bedekt.*

De STEUNSELEN zyn *de Pooten, by sommigen ook de Wieken.*

ZES-

RANG-SCHIKKING.

ZESDE CLASSE.

WORMEN. *Vermes.*

Het HART is *éénholig, ongeoord; zy hebben een koud weiagtig vogt.*

De ADEMENDE BUIZEN zyn *twyffelagtig.*

De KAAKEN zyn *van veelerleien vorm, verschillende in verscheiden.*

De TEELDEELEN zyn *in veelen twyffelagtig of tweeslagtig.*

De ZINTUIGEN zyn *de Voelers, zy hebben geen Hoofd, naauwlyks Oogen, en geen Ooren, noch Neus.*

De BEKLEEDSELEN zyn *kalkagtig, of zy hebben 'er geenen, ten zy eenige Doornen.*

En wat de STEUNSELEN betreft, *zy hebben noch Pooten, noch Vinnen.*

In deeze gemelde Afdeelingen of zes CLASSEN, heeft men het Ryk der Dieren, volgens LINNÆUS, te onderscheiden: waar tegen egter vry wat bedenklykheden

RANG-SCHIKKING.

in te brengen zyn, van welken wy dadelyk eenig nader verslag zullen geeven dat wy voor tegenwoordig uitstellen; om dat wy het dienstig agten, eerst nog het oog te vestigen op het Samenstel van den Heer BRISSON. Intusschen hebben wy onze Leezers hier vooraf nog te waarschuwen, dat wy in deezen geen bepaalde melding maaken van het Samenstel van den Heer KLEIN; dat op de oude verdeeling van ARISTOTELES en GESNER, van gehoefde en gevingerde Dieren, rust; dewyl het ons, daar wy 't zelve hoog schatten, in onze volgende Verhandelingen breeder zal voorkomen.

Het Samenstel van BRISSON.

Wat dan het bovengemelde Samenstel van den Heer BRISSON aangaat, het zelve is, in Vrankryk, daar men niet zeer afgodisch LINNÆUS gezind is, algemeen aangenomen zynde, ook hier te Lande, by veelen des kundigen zeer bemind. Ja, de Hoogleeraar ALLAMAND heeft goedgevonden, dit Samenstel als tot zyn rigtsnoer op Hollands Hooge Schoole aan te neemen; en ten dien einde, tot gebruik der Academie-Jeugd, 'er eene Latynsche uitgaave, in een handzaam formaat, van verzorgd.

De Heer BRISSON (*) legt den grondslag van zyn Samenstel mede in het Bloed en deszelfs beweeging; en voltrekt het zelve, door

(*) *Le Regne Animal divisé, en IX. Classes, &c.* par M. BRISSON, *à Paris* 1756. pag. 1-9.

door agt te geeven, zoo op de overeenkomst der Dieren met, als op derzelver verwydering van den Mensch. 'Er zyn naamlyk onder de Dieren, welken op onzen Aardbol woonen, zulken, wier Bloed naastovereenkomende (*Analogue*) is met dat van den Mensch; zoo dat 'er een rood vogt in hunne aderen en ſlagäderen omwentele, dat men *Bloed* noemt; terwyl andere Dieren, welken zig van den Mensch verwyderen, daarentegen geen rood Bloed, maar in deszelfs plaats een ander Vogt bezitten. Onder die geenen, welken rood Bloed hebben, zyn 'er wederom die, op dezelfde wyze als de Mensch, door middel hunner Longen, in- en uitädemen; dat anderen in tegendeel door middel hunner kieuwen doen. Onder de zulken, die door de Longen ademen, zyn vervolgens ook tweeërleie Dieren; te weeten, zoodanigen, die, even als de Mensch, twee holligheden in het Hart hebben, en anderen, die 'er ſlegts ééne bezitten. Wyders bevinden 'er zig onder de eerstgemelden deezer laatſte Afdeelinge zulken, die Leevendbaarende en Zoogende zyn, als de Mensch; dog anderen deezer ſoorten zyn Eierbaarende Dieren. En eindelyk zyn 'er, onder de Leevendbaarende zoogenden, ſommigen die hairig zyn, ten minſten aan eenig deel van het lichaam, gelyk de Mensch; als mede welken vier voeten hebben, overeenkomſtig met de handen en voeten van den Mensch; maar de overigen hunner hebben

RANGSCHIKKING.

RANG-SCHIK-KING.

ben het lichaam naakt, en zyn van gevleeschte vinnen, in ſtede van voeten, voorzien.

Uit deeze naastbetrekkelyke Eigenſchappen der Dieren tot den Mensch, formeert de Heer BRISSON de volgende Negen CLASSEN: welken, om haare natuurlyke en vernuftige afſchetſing, met betrekking tot den Mensch, dat zyne nuttigheid heeft, hier wel een weinig plaats beſlaan mogen.

De EERSTE CLASSE beſtaat uit Dieren, welken met den Mensch deeze vyf overeenkomſten hebben. (1) Zy bezitten Bloed. (2) Zy ademen door de Longen. (3) Zy hebben twee holligheden in het Hart. (4) Ze zyn Leevendbaarende, en zoogen. (5) Hun lichaam is, ten minſten aan eenig gedeelte, met hair bedekt, en heeft vier Voeten, overeenkomſtig met de Handen en Voeten van den Mensch.

De TWEEDE CLASSE bevat zulke Dieren, welken alleenlyk de vier eerſte overeenkomſten met den Mensch bezitten. (1) Zy hebben Bloed. (2) Zy ademen door de Longen. (3) Hun hart heeft twee holligheden. (4) Ze zyn Leevendbaarende en zoogen; maar verſchillen van de voorigen daarin, dat zy eene kaale huid, zonder hair, en, in ſtede van voeten, vleeſchige zwemvinnen hebben.

De DERDE CLASSE behelst zoodanige Dieren, welken met den Mensch ſlegts in de drie eerſte byzonderheden overeenkomſtig zyn. (1) Zy hebben Bloed. (2) Zy ade-

ademen door de Longen. (3) Zy bezitten twee holligheden in het Hart: dog verſchillen daar in van den Mensch, dat zy Eierbaarende zyn. RANGSCHIKKING.

De VIERDE CLASSE ſtelt ons Dieren voor, in welken men niet meer dan de twee eerſte overeenkomſten met den Mensch ontdekt. (1) Zy hebben Bloed. (2) Zy ademen door de Longen; maar verſchillen daarin van den Mensch, dat zy alleenlyk ééne holligheid in het Hart hebben.

De VYFDE en de ZESDE CLASSE levert eene ſoort van Dieren uit, welken maar de eerſte overeenkomst met den Mensch behouden, naamlyk die, dat zy Bloed hebben; dog daar in van den Mensch verſchillen, dat zy door de Kieuwen ademen.

De drie laatſte CLASSEN eindelyk vervangen zulke Dieren, welken in het geheel geene deezer vyf overeenkomſten met den Mensch bezitten.

Na dat de vernuftige BRISSON, op deeze wyze, uit de overeenkomst (*Analogie*) der Dieren met den Mensch, eene vry natuurlyke aaneenſchakeling zyner CLASSEN heeft voorgeſteld; komt hy vervolgens tot derzelver nadere bepaaling, met uitdruklyke benoeming van de Soorten der Dieren, welke onder ieder CLASSE behooren.

DE

RANG-
SCHIK-
KING.

DE EERSTE CLASSE

beſtaat uit Dieren, welken gehaird zyn, ten minſten aan eenig gedeelte van het lichaam, dat vier voeten heeft. Zy hebben allen Bloed, ademen door de Longen, en zyn van twee Harts-holligheden voorzien. De Wyfjes zyn leevendbaarende en zoogen. Men noemt ze het

VIERVOETIGE GEDIERTE.

Hun onderſcheidend kenmerk is, *een lichaam te hebben, dat, ten minſten aan eenig gedeelte, gehaird is, en vier voeten heeft.*

DE TWEEDE CLASSE

bevat zulke Dieren, welken een naakt langwerpig Lichaam, vleeſchige Zwemvinnen, en een platten horizontaalen Staart hebben. Ze zyn allen met Bloed begaafd, ademen door de Longen, en bezitten twee Harts-holligheden. De Wyfjes zyn Leevendbaarende en zoogen. Men noemt ze

WALVISCHAARTIGEN.

Zy leeven altyd in Zee. Hun onderſcheidend kenmerk is, *een kaal en langwerpig lichaam te hebben, met vleeſchige Zwemvinnen, en een platten horizontaalen Staart.*

DE

DE DERDE CLASSE

RANG-SCHIK-KING.

behelst zoodanige Dieren, welker lichaam bedekt is met Vederen. Zy hebben een Snavel of Bek, die hoornagtig is, twee Vleugelen, en twee Voeten. Zy bezitten allen Bloed, ademen door de Longen, en hebben twee Hartsholligheden. De Wyfjes zyn Eierbaarende. Men noemt ze

VOGELEN.

Hun onderſcheidend kenmerk is, *een lichaam te bezitten, dat met Vederen gedekt is; hebbende een hoornigen Snavel, twee Vleugelen en twee Pooten.*

DE VIERDE CLASSE

ſluit in de Dieren, welker lichaam kaal of naakt is, en vier Voeten heeft, of welker lichaamen met ſchubben bedekt zyn; die vier Voeten, of geene Voeten hebben, en door de Longen ademen. Zy allen zyn van Bloed, dog van maar eene Hartsholigheid voorzien. Eenigen zyn Leevendbaarende, en anderen Eierbaarende; dog allen hebben zy eieren: dan de broeding dier eieren geſchied by ſommigen in het dierlyke lichaam, en de jongen worden eindelyk leevende afgeſcheiden; maar by anderen geſchied deeze broeding buiten het lichaam. Alle dee-

RANG-SCHIKKING.

deeze Dieren kruipen, en men noemt ze hierom

KRUIPENDE DIEREN.

Hun onderſcheidend kenmerk is *een kaal en naakt lichaam, met vier Voeten, of een geſchubd lichaam, met vier of geen Voeten, te hebben, en te ademen door de Longen.*

DE VYFDE CLASSE

ſtelt ons Dieren voor, welken kraakbeenige Zwemvinnen hebben, en door eene ſoort van Kieuwen, tegen over welke zylings de lugtgaatjes geplaatst zyn, ademen. Zy bezitten allen Bloed, en leeven altoos in het water; eenigen derzelver zyn Leevendbaarende, en andere Eierbaarende; dog allen hebben zy eieren: dan de broeding dier eieren geſchied als boven, by eenigen in, en by anderen buiten het dierlyke lichaaam. Men noemt ze

KRAAKBEENIGE VISSCHEN.

Hun onderſcheidend kenmerk is, *kraakbeenige Zwemvinnen te hebben, en door lugtgaatjes, ter zyden van de Kieuwen geplaatst, te ademen.*

DE

RANGSCHIKKING.

DE ZESDE CLASSE

levert eene ſoort van Dieren uit, welker Zwemvinnen beenagtig of graatagtig zyn, en die ademen, door middel van Kieuwen, welken met beweegbaare, uit beenagtige deeltjes ſaamgeſtelde, dekſels bedekt zyn. Alle deezen hebben Bloed, en leeven beſtendig in het water. Meest alle derzelver Wyfjes zyn Eierbaarende; derzelver eiertjes zyn zeer kleen, en draagen den naam van *Kuit*. Men noemt ze bepaaldlyk

EIGENTLYKE VISSCHEN.

Hun onderſcheidend kenmerk is *beenagtige of graatagtige Zwemvinnen te hebben, en te ademen door de Kieuwen, die met beweegbaare uit beenagtige deeltjes ſaamgeſtelde dekſels bedekt worden.*

DE ZEVENDE CLASSE

vervangt zulke Dieren, welken aan hun hoofd Sprieten hebben, en ten minſten van agt Pooten voorzien zyn. Hun lichaam is bedekt met een Schaaldekſel, 't welk zig vernieuwt; dat is, het Dier ſchuift het zelve af, als het, door den aanwas van dit Dier, dat 'er in huisvest, te kleen geworden, en 'er een ander in de plaats gekomen is; het welk men *vervellen* heet. Men noemt ze

RANG-
SCHIK-
KING.

SCHAALDIEREN.

Hun onderfcheidend kenmerk is, *een hoofd met Sprieten, en agt of meer pooten te hebben.*

DE AGTSTE CLASSE

begrypt alle de Dieren, welken verfcheiden gedaantewisfelingen ondergaan, eer zy tot hunne volkomen wasdom gekomen zyn; dat is, dat zy gebooren worden onder eene gedaante, geheel verfchillende van die, welke zy in 't vervolg moeten aanneemen. Het is niet, dan na het ondergaan hunner laatfte veranderinge, dat zy in ftaat worden om voort te teelen. Alle deeze Dieren hebben, voor hunne laatfte gedaantewisfeling, verfcheiden lugtgaatjes of werktuigen van Ademhaaling: en na hunne laatfte gedaantewisfeling zyn zy van Sprieten, en altoos van zes pooten, en nooit meerder, voorzien. Zy vervellen, even als de Schaaldieren; dan deeze vervelling gefchied by het meerendeel niet, dan voor het ondergaan der laatfte gedaantewisfelinge, en daar zyn 'er zeer weinigen, by welken zulks gefchied, na hunne laatst ontvangen gedaante. Dit zyn de eenigen, die de Autheur *gekorven Dieren* noemt of

INSECTEN

Hun

Hun onderſcheidend kenmerk is, *voor hunne laatſte gedaantewisſeling verſcheiden Lugtgaatjes of werktuigen van Ademhaaling te bezitten, en, na hunne laatſte verandering, Sprieten aan het hoofd, en zes pooten aan 't lichaam te hebben.* RANG-SCHIKKING.

DE NEGENDE CLASSE

ontvouwt eindelyk dat ſlag van Dieren, welker lichaam, ten minſten gedeeltlyk, in ſtaat is, om zig door eene intrekkende en uitzettende kragt te beweegen; dermaate dat het lichaam, of wel dat gedeelte van 't zelve, naar begeerte, eene ruimere of engere plaats kan beſlaan. Zy hebben noch Sprieten, noch Pooten, noch Lugtgaten. Men noemt ze

WORMEN.

Hun onderſcheidend kenmerk is *een lichaam te bezitten, dat, of geheel of gedeeltlyk in ſtaat is, om eene uitzettende en inkrimpende beweeging te verrigten; en voorts noch Sprieten, noch Pooten, noch Lugtgaten te hebben.*

Het dus ver ontvouwde Samenſtel van den Heer BRISSON is waarlyk, naar onze gedagten, een der besten, dat wy, ten minſten met betrekkinge tot den overgang der Natuure, van den eenen tot den anderen Rang der Dieren, kennen. 't Is waar,

RANG-SCHIKKING.

dat 'er, gelyk de Heer HOUTTUIN niet geheel ongegrond aanmerkt, eene zeer naby komende overeenkomst van fommige Classen is; dan dit oordeelen wy juist het fraaie van een Samenftel te zyn; dat men naamlyk die, om zoo te fpreeken, weg fmeltende aaneenfchakelingen der Natuure in het oog tragt te houden: dewyl wy 't, met alle Natuurkundigen, die dit ftuk behartigen, voor een onverbreekelyken zetregel houden, dat de Natuur op geen volftrekt afcheidenden fprong, van den eenen Rang tot den anderen overgaat: *Natura non facit faltus.* 't Is dan, onzes eragtens, zeer natuurlyk, dat de Heer BRISSON zyne Classen zoo naauw verbind als mogelyk zy; en 't is by uitftek fraai, een fterk doorflaand onderfcheidend kenmerk, voor elken afzonderlyken Rang, te neemen. Hier omtrent heerscht 'er zekerlyk, voor ieders gezigt, zonder wyders te beflisfen, of het Samenftel van LINNÆUS, dan dat van BRISSON het beste zy, in de Rangfchikking van den hier eerstgenoemden, naar ons inzien, eene zekere algemeene duisterheid, en niet zelden iets onnatuurlyks. Waar tog heeft de Natuur ons geleerd, een zwemmenden voeteloozen Walvisch, om dat zy zoogen en twee Hartsholigheden hebben, naast aan de viervoetigen; of eene Vledermuis in één en den zelfden rang met den Mensch te brengen? Een denkbeeld, waar van wy natuurlyk afkeerig zyn. Het tweeklaauwige Zwyn, dat, in het tiende Samenftel

van den Ridder LINNÆUS, onder de zoogende Beesten, (en wel aan het hoofd) in gelyken Rang ſtond, met de vyf vingerige Buidelrat, de Mol en den Egel, is eensklaps, in het twaalfde Samenſtel, onder de oorloogende (*Belluæ*) of verſchriklyke Dieren geplaatst, te gelyk met het moedige eenklaauwige Paard, en het nog twyffelagtige Zeepaard. Zoo men van oorloogende Dieren een Rang moest maaken, behoorde men dan de Aziaanſche Elephanten, en de Oosterſche Kemelen, die by de Ouden de waare *Belluæ* (*) geweest zyn, niet als gedugte oorlogsdieren aan te merken? En zoekt men 't in den aart der Schepſelen zelven, is dan een Leeuw en Tyger niet bovenal verſchrikkelyk onder de Dieren? Wat natuurlyke overeenkomst is 'er wyders tusſchen het zoogen van een Zwyn en dat van een Paard? De laatſte heeft ſlegts twee Zoogtepels; en het Zwyn bezit 'er twaalf. Daar en boven begryp ik niet, hoe men de listige en vaardige Buidelrat onder de (*Bestiæ*) Beesten; den Rhinoceros onder de Ratten, (*Glires;*) en den verſtandigen Ele- RANGSCHIKKING.

(*) Het woord *Belluæ*, in zyne kragt genoomen, is een (*immanus*) yslyk verſchrikkend wild Dier; dus genoemd als of het was (*Bellum gerens*) oorlog voerende. In het byzonder betekent het wilde Dieren, die (*grandiores*) vry groot en zeer verſchrikkende zyn, als, 't geen de Ouden 'er door verſtonden, een Elephant; *Hyæna* en Walvisch, enz. echter vind ik onder de *Belluæ* van LINNÆUS den Elephant niet.

RANG-SCHIK-KING.

Elephant onder de (*Brutæ*) domme Dieren ſtelt; als mede waarom de Rhinoceros, insgelyks, eensklaps van de ſchichtige Muizen, tot de oorloogende Dieren overgebragt is. En welk eene aaneenſchakeling eindelyk word 'er in agt genomen, als men 'er, in den volgenden Rang, de Walvisſchen op doet volgen? 't Is wonder dat ze, daar RAY (*) dezelven, in den zin van verſchriklyke Zeedieren, *Belluæ Marinæ* noemt, al mede niet by de oorloogende Dieren gevoegd zyn. Wy wenschten, met de Heeren DE BUFFON en D'AUBENTON, *que ceux, qui veulent réduire la Nature à de petits Systêmes, qui veulent renfermer ſon immenſité dans les bornes d'une formule, conſidérent avec nous cet animal, & voient s'il n'échappe pas à toutes leurs Methodes* (†): „ Dat die geenen, die de Natuur tot kleene Samenſtellen willen brengen, en derzelver oneindige verſcheidenheid binnen de perken van een kort voorſchriftje beſluiten, deeze Dieren met ons oplettend beſchouwen, en overweegen, of zy niet aan alle hunne Rangſchikkingen ontglippen". Verrees de Waereldberoemde Dichter HOMERUS eens, hoe verbaasd zou hy ſtaan, wanneer hy alle zyne Trojaanſche en Griekſche Ridders, in Kapellen of Dag- en Nagtvlinders veranderd zag! Ligt vervloekte hy zulks

(*) RAY, *Synopſ. Method. Piscium.* pag. 6.

(†) *Hist. Naturelle du Cochon.* pag. 131. *Edit.* 8o.

zulks op een dreunenden Heldentoon, en kreet het zelve voor onzinnigheid uit. Ja, zag de beroemde Griekſche Wysgeer ARISTOTELES, die zoo veel werks maakte, van de recht eigenſchaplyke naamen der Dieren te behouden, eens op; hoe zeer zou hy het ſtaatige voorhoofd fronsſen, als hy zag, dat men, om een Natuurkundige te weezen, de *Iliaden* van HOMERUS eerst op zyn duim behoort te hebben! En zie daar, terwyl ik deeze proeve van de drukpers ontvange, ons weder met eene dertiende Uitgave van den Ridder LINNÆUS overlaaden; waarin wy het Gedierte weder in eene gantsch andere ſlagorde zien optrekken. Met recht klaag ik, en zelfs zyne grootſte Aanhangers, over zulk eene verwarring, die de geleerde Waereld doet twyffelen, of hier de winzugt niet boven de liefde voor de waare Natuurkunde heerſche; men had althans zekerlyk, en dit was ook veeler verwagting, het zelfde Werk, by manier van een Aanhangſel of Verbetering, wel in waarde kunnen houden. De Ridder verſchoone my, dat ik dus ronduit ſpreeke; zyne Leerlingen zelven zugten 'er onder; veelen worden lusteloos, en de meesten zyn in de war. Wat my voorts belangt, ik kan, behoudens de waare hoogagting, die ik voor 's Mans groote en Waereldberoemde verdienſten heb, niet afzyn, van myne Hollanders de voornoemde doorſlaande zwaarigheden onder 't oog te brengen.

RANG-SCHIKKING.

Wy neemen de vryheid, om van ons na-

RANG-SCHIKKING.

Nadere bedenkingen tegen de opgenoemde Samenſtellen, byzontegen dat van LINNÆUS.

tuurlyk recht, en onze eigen ondervinding een wettig gebruik te maaken. Wy willen het beste, naar 't ons toeſchynt, uit de bekwaamſte Schryvers, ja uit LINNÆUS zelven overneemen; en tevens redenen van onze keuze ter baane voeren; zonder genegen te zyn om den vryen hals te buigen, onder het juk van onverſtaanbaare en voor eenvoudige niet vatbaare verdeelingen. Wy vreezen niet voor de beſchuldiging van uit vooroordeel verblind te zyn, als wy vrymoediglyk beweeren, dat een Samenſtel, zoo het zal kunnen doorgaan voor een Samenſtel, dat de Natuur op zig zelve volgt, in geene ingewikkelde, ſlegts voor Geleerden, en wel voor ſommigen derzelver alleen verſtaanbaare, omſchryvingen en byvoegſelen moet beſtaan; maar integendeel zoo geſchikt behoort te weezen, dat het voor elk burger van de Waereld, of van het Land, welks Dieren men beſchryft, gemaklyk verſtandig na te gaan zy. Dus denkende, zouden wy bykans overhellen, om, op de wyze van den Heer DE BUFFON, met onze gemeenzaamſte Dieren te beginnen; dan, dewyl ons zeer wel bewust is, hoe gaarne veele yverige en kundige Liefhebbers in ons Land, het Samenſtelkundige, in CLASSEN, *ORDEN*, RANGEN en *Geſlagten* waargenomen zien, zullen wy beproeven wat onze kundigheden daar omtrent vermogen. Ten dien einde zullen wy eerst nog eens kortlyk melden, wat wy tegen de opgenoemde Samenſtellen hebben, en wel in-

zon-

zonderheid tegen het vermaarde Samenſtel van LINNÆUS, dat hier te Lande zoo veel velds gewonnen heeft; waar op wy vervolgens de beste Rangſchikking, naar onze gedagten, zullen bepaalen. RANGSCHIKKING.

In 't algemeen komt het ons voor, dat 'er zig, in de bovengemelde Samenſtellen eene verwarring opdoet, ter oorzaake dat men de geheele Hoofdverdeeling vestigt op den omloop van het Bloed, op de holigheden van het Hart, en op de ademhaaling der Longen; 't welk te wegen brengt, dat dezelve geenszins algemeen kan doorgaan. Niemand der opgenoemde Autheuren tog kan ſtaande houden, dat hy alle de Dieren, welken hy onder de eene of andere deezer verdeelingen brengt, dermaate ontleed heeft, dat hy volſtrekt moge zeggen, dat alle deeze Dieren, van de eene of andere CLASSE, bevonden zyn, één, twee of geene holigheden in het Hart, en al of niet tweelobbige Longen te hebben. LINNÆUS ſtelt, by voorbeeld, de Crocodillen onder de Dieren van beiderleie leeven, (*Amphibia*;) welken tot eene bepaling hebben, *het Hart éénholig, éénoorig; het Bloed koud en rood:* maar vind zig gedwongen om, op de waarneeming van zynen beroemden Leerling HASSELQUIST, deeze aantekening onder de gemelde CLASSE te ſtellen: *miratus itaque quod 2 ventriculos cordis Crocodilo adſcribat.* HASSELQUIST. *Itiner.* 293. Het doet hem vreemd dat HASSELQUIST den Crocodil een tweeholig Hart toeſchryft; en on-

LINN. *Syst. Nat. Edit.* XII. p. 13.

RANGSCHIKKING.

ondertusſchen zou ik, zoo ik my niet genoodzaakt vinde my aan de Hollandſche Dieren te houden, zulks in eenige andere Hagedisſen ligtlyk kunnen aantoonen. Hoe zeer wykt men in deeze zelfde CLASSE van de Natuur af? De kraakbeenige Visſchen zyn van beiderleie leeven; zy zyn gevind; zy ademen door middel van Zykieuwen, enz. Maar de Visſchen hebben ook Vinnen; zy ademen door Zykieuwen, hoewel niet beſlooten; zy hebben mede een éénholig éénoorig Hart, en koud rood Bloed. Wat is dan het weezenlyk onderſcheid? De Visſchen ademen door Kieuwen, die uitwendig ſluiten; maar de Dieren van beiderleie leeven hebben eene twyffelagtige ademhaaling, (*Spirantes arbitrarie*) ondertusſchen ademen de kraakbeenigen door zygaatjes. De zwemmende Dieren (*Nantes*) van beiderleie leeven zyn kraakbeenig; dan de Slangen en Hagedisſen hebben beenige graaten, en ademen door den mond, (*Spirantes ore.*) Hoe komen deeze *Amphibia*, alle deeze Dieren van beiderleie leeven, natuurlyk byéén? Ik weet wel dat het onderdeelen zyn, maar hoe voldoen ze aan de Hoofdverdeeling? Waarom is een Rog of Haai een Dier van beiderleie leeven? Daar ze altoos in het water huisvesten, en 'er nooit buiten leeven kunnen; 't geen volſtrekt tegen de bepaaling van *Amphibia* aanloopt. Daar de kraakbeenige Zwemdieren een allerkennelykst blyk van den overgang der viervoetige Dieren, van derzel-

zelver uiterſte grenspaalen, tot de ſterkst doorſlaande beginſelen van een eigentlyken Visch aantoonen; is het dan, zoo men derzelver ademing, leevendbaarende eigenſchap, en bloedsbeweeging in aanmerking moet neemen, niet veel natuurlyker dezelven tot eene byzondere middelbaare CLASSE te brengen; dan ze eene bygelapte *Orde*, onder de Dieren van beiderleie leeven, (dat is die zig op het Land en in het Water onthouden) te doen uitmaaken? Verſchillen zy van de Visſchen niet zeer kennelyk, daar ze door Longen of vliezige gaatjes ademen, en veelal geene Lugtblaasjes hebben? Daar ze leevendbaarende zyn, of ten minſten geformeerde afgeſcheiden Jongen voortbrengen? Indien men daar benevens lette op den trapswyzen overgang deezer Dieren tot de Visſchen, en dus gadeſlaat, dat zy niet lang onder water kunnen blyven, zonder te ademen, dat veelen zig daarom digt by de banken en ondiepten houden, om te gereeder te mogen ademen; wanneer men dit, zeg ik, in agt neemt, zal men moeten erkennen, dat ik my niet kwaalyk uitdrukke, als ik ze in dien zin met den bynaam van Water- en Lugtdieren benoem; ter oorzaake van hun zwerven en zwemmen, in de oppervlakte van het water, als tusſchen water en wind; even als de Vogelen, tusſchen de Aarde en de Lugt, zweeven. Zoo intusſchen myne onderſcheiding egter al niet voldeed, het ſta een ieder vry, de twee Clasſen van de

RANG-SCHIK-KING.

RANG-SCHIK-KING. de Zwemdieren te vereenigen. Voor 't overige ftrekke ter onzer verfchooninge, dat de Heer BRISSON ons hierin is voorgegaan; terwyl wy op goeden grond meenen te mogen vastftellen, dat zy, zoo wel tegen de kundigheden der Ouden als der Nieuweren, ten onrechte, door LINNÆUS onder de *Amphibia*, of Dieren van beiderleie leven, gebragt zyn. Maar, om nog verder te gaan, zoo men den omloop van het Bloed, zoo men de ademhaaling ten teken van der Dieren onderfcheiding moet neemen; waar blyft dan die bekende en zaaklyke bepaaling, dat de Dieren, welken bloedryk zyn, en in het Water en op het Land leeven, als by voorbeeld de Zeehond, eene foort van hartsopening hebben, die het Bloed, buiten de Ooren en Longen, des noods zynde, doorlaat, om onder het water te kunnen leeven? Is het hart van de Walvischaartigen daar mede ook voorzien of niet? Wat is dat *foramen ovale*, dat eivormige gat, 't welk zig in fommige foortgelyke Dieren opdoet, en 't geen men in de Paerelduikers noodzaaklyk erkent, om lang onder water te kunnen blyven? Ik heb een aanmerkelyk ftuk, en zal het, onder de befchryving der Vogelen, mededeelen, waar in twee gekamerde kraakbeenige buizen, beurtlings, de lugt uit de Longen in- en uitlaaten, als de Vogel, dat een Duikelaar is, langen tyd te water gaat: en veele Endvogels hebben een kleen dergelyk beentje. Moest ik dan ook niet zeggen, de Dieren, welken on-

RANG-SCHIK-KING.

onder water ademen, hebben een twee-holig Hart, twee Longen, en rood Bloed, maar eenigen ademen in gekamerde holligheden? Voeg hier nog by, dat de Insecten, volgens de bepaaling van LINNÆUS, in de VYFDE CLASSE, geen Hersſenen, geen Ooren, en geen Neus hebben. Ondertusſchen toont de onvergelykelyke LYONET ons, in de wilgen Houtrups, een aantal van Zenuwen, die uit de Hersſenen van den Worm, welke nog onveranderd is, voortkomen, ten klaarſten aan. Die weêrgalooze Ontleeder der Inſecten, zegt ons deswegens (*); *dans ce dernier le cerveau est renfermé de toute part, dans une cavité osſeuſe; il remplit la plus grande partie de la tete;* dat is: „ In de laatſte is het Herſengeſtel be-„ ſlooten in eene beenagtige holligheid; „ het beſlaat 't grootſte gedeelte van het „ hoofd". Rieken de Inſecten niet? Hoe ontdekt dan een Inſect de Bloemen, die het bemint, van verre? Hooren zy niet? Hoe komt het dan by, dat ſommigen elkander door hun gebrom roepen? De Vogelen, word gezegd, hebben Ooren, maar zonder lelletjes; evenwel heeft de koning der Wouwouwen, die zeldzaame Roofvogel, Ooren met lellen; de Struis en Caſuaris insgelyks, en de Nagtuilen zyn, zoo met geene groote, ten minſte met kleene lellen be-

(*) *Traité Anatom. de la Chenille, qui ronge le bois de ſaule*, par P. LYONET, Chap. VI. pag. 96. & Cap. IX. pag. 190.

RANG-SCHIK-KING.

bedeeld, en kunnen hun ooren ſluiten, welken, ſchoon ze, gelyk in veele Vogelen, van eene andere gedaante, dan die der andere Dieren zyn, nogtans niet nalaaten, 'er een bewys van te vertoonen. Linnæus geeft den viervoetigen Dieren alleen uitdrukkelyk Tanden: egter hebben de Haaien, door hem, onder de Dieren van beiderleie leeven geſteld, zeer zwaare Tanden; het Geſlagt der Strykyzer-visſchen (*Oſtracia*), heeft kiezen en ivooren Tanden, van gelyke gedaante, als veele viervoetige Dieren; en wat anders is de Turkois, dan een groene Vischtand? Onze Snoeken zeker zyn ook niet tandeloos; en men vind ſommige Water-vogelen niet misdeeld van ſcherpe Tanden, die hoornagtig zyn. En wat tog zal het kenteken van *uropygium cordatum*, of een hartvormigen Stuit, in de Vogelen uitmaaken? Durft iemand bepaalen, dat alle Vogels een Stuit hebben, die de figuur van een Hart heeft? Wyslyk heeft de Heer houttuin dit agterwegen gelaaten. Als hier gezegd word dat de Visſchen eieren zonder wit ſchieten, moet ik dan door wit verſtaan, een wit vogt, of eene lymerige ſtoffe, die als het wit van een Hennen ey tot voedſel van het Dier verſtrekt? De Vogelen, zegt men, hebben geen balzakje; evenwel zyn de balletjes in een vlies binnen in het lichaam bevat: druk ik my dan kwalyk uit, als ik zeg, de Vogelen hebben hunne balzakjes inwendig. De Roede, luid daarenboven de bepaa-

paaling, dringt weinig in, *Penis ſubintrans;* egter ken ik Endvogels, die in de voortteeling onder 't water, al een merkelyken tyd aan één vast blyven. Ook hooren de Visſchen, volgens LINNÆUS, niet; dog onze geleerde CAMPER heeft de werktuigen van het Gehoor in de Visſchen onderſcheidenlyk aangetoond. Even zoo is 't geſteld met de bepaling, raakende de Wormaartigen; ze hebben, zegt LINNÆUS, geen Hoofd, onderſcheiden van het lichaam: ondertusſchen vertoont de Zeekat evenwel duidelyk een hoofd; ze hebben, zegt hy, byna geen Oogen; nogtans heeft onze SWAMMERDAM de zieners der Slekken ontleed. Dog al genoeg hiervan.

RANGSCHIKKING.

Door het bybrengen deezer ſtaaltjes, die nog maar zeer weinigen zyn, en welker aantal ik ligtlyk zou kunnen vermeerderen, bedoel ik niet zoo zeer het Samenſtel van den grooten LINNÆUS geheel en al tegen te ſpreeken; maar ik wil naauwkeurig oplettende Natuurkundigen wel in bedenking geeven, en hen vraagen; of zy hier uit niet ten klaarſten zien, hoe onmogelyk het zy, eene geheele CLASSE te onderſcheiden, uit de inwendige geſteldheden van ſommige Dieren? En of zy niet overtuigelyk bemerken, dat ieder Liefhebber, zoo men zig volſtrekt hier aan moet houden, een goed Ontleedkundige, een ervaren Zintuigkundige, en een ſchrander Werktuigkundige moet zyn, om een Dier, dat hem voorkomt, te kennen, als hebbende één

of

RANG-SCHIKKING.

of twee Hartsholigheden, als zynde al of niet bedeeld met Longen, Oogen of Ooren? Zou men van een ongeoeffend Mensch, als men hem op eene plaats bragt, daar een Walvisch, een Vledermuis, een Paard, eene Koe, een Arend, een Struis, eene Rogge, een Baars, of Schol, eene Slang, een zwerm Byen, eene Slek, enz. onder één waren; zou men, zeg ik, van hem kunnen eifchen, dat hy alle deeze Dieren kende, aan hunne Ademhaaling, Longen, Hartsholigheden, en wat dies meer is? Maar laat ons zoodanig iemand eens eenvoudig vraagen, waarom hy het eene Dier foortlyk dus, en het andere anders noemt? Hy zal gewislyk natuurlyker onderfcheidende kenmerken opgeeven, en zeggen, dit is een Walvisch, of een Visch, om dat hy met vinnen bedeeld is, in 't water leeft, en zyne gedaante verfchriklyk is: dit Dier is een Vledermuis, om dat het eene Muis is die vliegt: dit Paard, deeze Koe, is een viervoetig gehaird Dier, om dat het vier voeten en een hairige huid heeft; het is geen Vogel, om dat het niet vliegt; geen Visch, om dat het niet met vinnen zwemt; het heeft Hair en geen Vederen, noch Schubben; en dus is wederom de Arend een Vogel, om dat hy vliegt en Vederen heeft; de Baars, de Rog en de Schol, zyn Visfchen, om dat zy Vinnen of Schubben hebben. Zal zoodanig een Mensch eene Slang, die ter zaake van haare fchubben wel wat naar een Visch zweemt, een Visch noemen? *Wie tog zal zynen zoone, als hy om*

om eenen visch bid, eene Slange geeven? Neen, hy bemerkt dat hem Vinnen ontbreeken, en zoo hy niet weet wat eene Slang is, zal hy twyffelen, tot op eene nadere vergelyking met andere Dieren. En zie daar hem door de Natuur zelve onderweezen, zonder zig te bedienen van eenige vernuftige kunst, maar alleen met zig toe te leggen op eene opmerkzaame beſchouwing van de uitwendige kentekenen der Natuure. Deeze immers vergt niet van ons, dat wy, met één woord, een groot getal van Dieren zullen omſchryven; en daar ons geheugen eene nadere bepaaling noodig heeft, is eene natuurlyke eigenſchaplyke uitwendige bepaaling aan geene korte woorden gebonden. Wat zwaarigheid zal het dan baaren, zoo wy de verdeeling der CLASSEN al eens wat ruim voorſtellen, en 'er eene verſtaanbaare omſchryving byvoegen? door het zekerſte en beste, naar 't ons voorkomt, uit de beroemde Samenſtellen van MOZES, ARISTOTELES, GESNERUS, RAY, LINNÆUS, KLEIN en BRISSON, over te neemen; zonder den eenen of den anderen, in die Stellingen, welken wy twyffelagtig of ons niet voldoende oordeelen, bepaaldlyk te volgen. Dus willen wy gaarne de viervoetige Dieren *zoogende* noemen; hun, in zekeren zin, een tweeholig Hart toeëigenen; de Vogelen eierbaarend agten, en al mede hunne Ademhaaling gadeſlaan: dog in andere Dieren oordeelen wy wederom die bepaaling te algemeen. Wyders willen wy ons zeer gaar-

RANGSCHIKKING.

RANG-SCHIKKING.

ne gedeeltlyk by BRISSON, dog ook by KLEIN, voegen, ten aanzien van de bepaaling der viervoetige Dieren, der Vogelen, der Visschen, der kruipende en geschaalde Dieren. Dog wat aangaat de onderscheidende kenmerken, welken de Heer BRISSON van de Insecten opgeeft, zulks behaagt ons niet; en wy staan verwonderd, dat die Heer, welke zoo veel gelegenheid gehad heeft, om dat wemelende heir, by deszelfs weêrgaloozen navorscher, DE REAUMUR, te leeren kennen, algemeene kentekenen opgeeft, die DE REAUMUR zelf gansch anders en beter begreepen had. Wie tog weet niet, dat 'er Insecten zyn, die, na hunne veranderingen, maar vier pooten hebben? LINNÆUS noemde ze daarom ook *Tetrapoda*, Vierpootigen, en zoodanigen zyn eenigen onzer Dag-Kapellen: de Spin heeft agt pooten, en men vind verscheiden Insecten die 'er meer hebben. 't Staat ons ook niet aan, de geschaalde of omkorste Dieren alleen door Sprieten, en ten minsten agt Pooten, te onderscheiden; daar meest alle de Insecten gespriet zyn, en 'er ook andere Soorten voorkomen, die tevens agt Pooten hebben.

Overgang ter ontvouwing van de verkoozen RANGSCHIKKING.

Dan waar toe zullen wy langer op dergelyke twyffelagtigheden staan blyven? Laat ons liever het oude waare en eenvoudige slegts verkiezen; tot het welke verre de meesten wederkeeren; tevens in 't oog houdende, hoe verre wy de nieuwere ontdekkingen daar mede mogen vereenigen. Wy zien

zien immers dat de bepaalingen der Dieren, onder welk eene omſchryving zy ook voorkomen, nog beſtendig dezelfde blyven; daar men ze verdeelt in viervoetige Dieren, Vogelen, Visſchen en kruipende Dieren, en 't is blykbaar dat ſlegts eenige ſplisſing van *Tusſchengeſlagten* eene nadere verdeeling heeft te wege gebragt. Het Samenſtel van MOZES ſtraalt dus in alle de laatere Samenſtellen door, tot een onveranderlyk natuurlyk teken van deszelfs egtheid. Daar benevens ontdekt men ten duidelykſten, dat de verdeeling van ARISTOTELES, in Leevend- en Eierbaarende Dieren, even onontbeerlyk is; als blykt uit de verdeelingen, welken RAY, LINNÆUS en BRISSON, gemaakt hebben; die ſteeds gedagtig zyn, aan 't onderſcheid tusſchen de Leevend- en Eierbaarende Dieren. De verdeelingen, die op den omloop van 't Bloed ſteunen, en ingerigt zyn naar de verſchillende geſteltenis van het Hart en de Longen, zoo dikwerf herhaald, zyn alleen nieuwe ſchikkingen, welken gezag verkreegen hebben, zedert dat het Samenſtel van RAY het licht gezien heeft, en men is derzelver oorſprong verſchuldigd aan de heerlyke ontdekking van HARVEUS, wegens den Omloop des Bloeds. Eene ontdekking, die, noch in de voorige, noch in de laatere Eeuwen, zyns gelyken gehad heeft, en van een alles te boven gaand nut is, ten aanzien van den Mensch. Misſchien heeft ook het gewigt dier ontdekkingen, welke deezen navor-

RANGSCHIKKING.

RANG-SCHIKKING.

ſcher van de Geheimen der Natuure ten grootſten roem ſtrekt, te wege gebragt, dat men zig heeft laaten overhaalen, om dezelven insgelyks tot de algemeene bepaalingen der Dieren uit te breiden; dan hier omtrent voorzeker ontbreeken ons, zoo als wy gemeld hebben, nog oneindig veel proeven. Ondertusſchen zullen wy deeze byzonderheid, ſchoon wy dezelve niet onder de algemeene bepaalingen konnen aanneemen, egter niet overſlaan; met opzicht tot zoodanige Dieren, waar van wy overtuigelyk weeten, dat zulks in hun plaats heeft. Zyn intusſchen ſommigen onzer Leezeren, die zig in dit ſtuk niet geoeffend hebben, begeerig, naar eene korte en klaare onderrigting, van 't geen men door deeze zoo dikwerf herhaalde Hartsholigheden, als mede van 't geen men door het in- en uit ademen der Longen, mitsgaders door de Ooren aan het Hart, en alles wat daar toe betrekkelyk is, heeft te verſtaan; wy kunnen niet beter doen, dan hun, ter oplettende leezinge aan te pryzen, een wel en beknopt opgeſteld Werkje, in onze moedertaale gedrukt, het welk ten tytel voert: PHYSIOLOGIA, of *Natuurkundige Ontleding van het Menſchelyke Lichaam; waarin deszelfs maakſel, werking, enz. verklaard word.* Te Amſt. by *K. van Tongerlo*, 1758. In dit Werkje, dat getrokken is uit de Schriften van veele geleerde Mannen, als BOERHAAVE, MALPIGHIUS, RUISCH, MORGAGNE en HALLER; dog inzonderheid uit de wer-

werken en jaarlykſche Lesſen van den Hooggeleerden Heer B. S. ALBINUS, Profesſor aan de Hooge Schoole te Leiden, kan de leeslievende Vaderlander, die omtrent de gemelde Ontleedkundige zaaken een nader licht begeert, een kort zaaklyk en getrouw onderwys vinden. Voor 't overige kan ook dit Werkje, dat, zoo van wegen het formaat als den inhoud, zeer eigen by deeze en andere Schriften over de Natuurlyke Historie wel geplaatst mag worden, van zeer veel nut zyn, met betrekking tot het geheele Ryk der Dieren; voor zoo verre men derzelver inwendig lichaamsgeſtel naar dat van den Mensch regelt en benoemt: ten welken opzichte men zig ook met vrugt kan bedienen van de beſchryving des Menſchen, in het verbeterde Samenſtel van LINNÆUS. Daar deeze Stukken in onze moedertaale het licht zien, agten wy ons billyk ontſlaagen, van alle verpligting, om eenige verdere ontvouwing van dien aart mede te deelen, waar toe wy anders onvermydelyk genoodzaakt zouden zyn. Wy zullen derhalven nu voorts een aanvang maaden van het gebouw van ons Samenſtel, op den geleiden grondſlag, in aanneemelyke verdeelingen af te perken; ten welken einde wy eerst het oog zullen ſlaan op het geheele Ryk der Dieren, ter formeeringe eener algemeene ſchikkinge.

RANGSCHIKKING.

RANG-
SCHIK-
KING.

VERDEELING

VAN

HET RYK DER DIEREN,

IN 'T ALGEMEEN.

Bladz. 63.

De omschryving van het Ryk der Dieren in 't algemeen, in het *Eerste Hoofdstuk* bepaald zynde, is voorts tot nog, ten opzichte van de inwendige gestalte der Dieren, aan geene volkomen naauwkeurige verdeelinge onderworpen; maar 't kan, onder uitwendige kentekenen, naast overeenkomende met eenige bekende, natuurlyke, inwendige, werkende of daadelyke eigenschappen, onder deeze volgende tweeledige Verdeeling gebragt worden; als bestaande uit HEERSCHENDE, en uit ONDERWORPEN Weezens; waar door de Mensch volstrekt van alle de overige Dieren onderscheiden is. In die Verdeeling beslaat de Mensch alleen de plaats van Heerschende, en alle de overige Dieren, hoe genaamd, vallen in den staat van Onderworpen. Deeze verdeeling laat, onzes eragtens, de goede Wysbegeerte en de gezonde Reden toe; daar ze de verdeeling der NATUURE, ja die van GOD zelven is. Zoo tog luid de taal van MOZES, Gen. II: 26-28. „ Ende Godt seyde: laet

„ ons

RANGSCHIKKING.

„ ons Menſchen maken, na onſen beelde,
„ na onſe gelykenisſe; ende dat ſy heerſchappye hebben over de Visſchen der Zee, ende over het Gevogelte des hemels, ende over het Vee, ende over de geheele Aerde, ende over al het kruypende Gedierte dat op der Aerde kruypt", en verders. „ Ende Godt zegendeſe; ende Godt ſeyde tot hen: weest vruchtbaer, ende vermenigvuldiget, ende vervullet de aerde, ende onderwerptſe, ende hebbet heerſchappye over de Visſchen der Zee, ende over het Gevogelte des hemels, ende over al het Gedierte dat op der aerde kruipt". Wy ſtellen deeze verdeeling te vrymoediger voor, om dat wy van gedagten zyn, dat de Mensch, ſchoon hy, ten aanzien van zyn ſtoflyk beſtaan, onder de Dieren behoore, en, gelyk de Heer BRISSON zeer wel gedagt heeft, het naast aan de viervoetige Dieren ſchyne te komen; dat de Mensch, zeg ik, des niettegenſtaande eene nadruklyke onderſcheiding verdient. Onze Heerſchappyvoerende Magt, onze kennis van ons voortreffelyker Weezen, onze Wettige en billyke Eigenliefde, en eindelyk onze oeffenende Weetenſchap, om de Dieren te kennen en te beſchryven; voeg hier nog by, die gewigtige aanmerking, dat alle andere Dieren in hun gewest blyven, terwyl het menſchelyk geſlagt over de geheele Waereld verſpreid is, dit, zeg ik, geeft ons een volkomen regt, om ons zelven volſtrekt van de Die-

RANGSCHIKKING.

ren af te zonderen. En dit kunnen wy, zoo 't ons voorkomt, niet beter doen, dan door 't opvolgen der gemelde verdeelinge van den Schepper zelven; die ons geleerd heeft het Ryk der Dieren te onderſcheiden in Heerſchende en Onderworpen Weezens. Hier door word de Mensch volkomen van alle overige Dieren afgeſcheiden; en hy alleen beſlaat met recht eene Hoofdverdeeling, eene CLASSE, een *Geſlagt* op zig zelven. Wat de verdere verdeeling der overige Dieren aangaat; hier omtrent oordeel ik, dat de uitwendige Geſtalte, en de Bekleedſelen, gevoegd by de Steunſelen der Dieren, (kenmerken die zy uitwendig vertoonen) de gemaklykſte kentekens zyn; en dat het, zoo ſommigen al eenigermaate in elkander mogten loopen, 't geen wy tot nog niet zeer in onze verdeelingen beſpeuren, geen misſtand nog gaaping kan veroorzaaken; dewyl de Natuur, als gezegd is, haare Clasſen op geen ſprong afſcheid. 'Er zyn, eigenlyk geſproken, in de geheele Natuur geen byzondere Clasſen; alles beſtaat in eene eenige aanéénſchakeling, die wy ſlegts, naar onze natuurlyke denkbeelden, tot naast overeenkomende byzonderheden brengen, en in CLASSEN verdeelen. Uit dien hoofde meen ik ook dat wy best doen, wanneer wy, zoo veel mogelyk is, de meest bekende eigenſchappen, het zy in- het zy uitwendigen, in orde voordraagen, en daar uit vervolgens de volſtrekte onderſcheidingen opgeeven: terwyl

wyl wy, ten opzichte van den Mensch, in eene algemeene bepaaling berusten; nademaal een Mensch tog geene kentekens behoeft, om zynen Medemensch van een ander Dier te onderkennen. Dit uitmuntende, zoo zeer van alle andere Dieren onderfcheiden Weezen, bekleede hier dan de *eerfte plaats*. RANGSCHIKKING.

RANG-
SCHIK-
KING.

EERSTE AFDEELING.

HEERSCHENDE DIERLYKE WEEZENS.

EENIGE CLASSE, en *Eenig Geslagt.*

De MENSCH. Zyn volmaakt en verheven onderscheidend kenmerk, is dat manlyke woord, in dit geval door LINNÆUS gebruikt, 't welk oudtyds in een Griekschen Tempel gegraveerd stond: ô MENSCH, KEN U ZELVEN.

Deszelfs natuurlyke kentekenen zyn, met vel en vleesch bekleed te zyn, rechtop te gaan, plat treedende op twee Voetzoolen, hebbende het hoofd opwaards, en de Oogen recht vooruit ziende; vernuftig te arbeiden door twee Handen; de vyf Zintuigen, om te Smaaken, te Rieken, te Aanschouwen, te Hooren, en te Gevoelen, als mede de Driften, van Toorn, Haat, Vreugde, Droefheid, Liefde, Hoop, enz. op eene ver-

verhevener en redekundiger wyze, dan eenig ander dierlyk Weezen, te gebruiken: bovennatuurlyk te denken, en eene onstoflyke onsterflyke Ziele te bezitten. De inwendige lichaamlyke kentekenen zyn, een gevoelig leevendig Zenuwgestel: een tweeholig Hart, met twee Ooren; voerende de leevensgeesten van het Bloed, door Aderen, uit het Hart, en door Slagäderen naar het Hart, als de leevende bornput dier vogten; geholpen door twee in- en uitädemende Longen: eene Maag, met een spysverteerend Vogt, geschikt om allerleie Spyzen, welken Dieren en Planten ten voedsel verleenen, te kunnen verteeren; eene eigenschap verder aan geen bekend Dier eigen. Voorts heeft hy een Bekleedsel, bestaande uit eene zagte gladde porieuze Huid; het Hoofd en de Schaamdeelen met hairen bedekt. En wat de Voortteeling betreft, dezelve geschied door een Man en eene Vrouw: de voortteelingskragt komt laat in de Jonglingschap; dog blyft ook laat, tot in den Ouderdom toe, in de Mannen bestendig; maar duurt in de Vrouwen slegts tot op het midden van haaren leeftyd, of gemeenlyk ten hoogsten tot omtrent het vyftigste jaar: de ontvangenis geschied in de Baarmoeder, door eene daadlyke vermenging van beide de Sexen: de formeering in een vliezig Ey: de Dragt is van negen maanden: de Moeder is leevendbaarende, en zoogt met twee Borsten: het getal der gelyktydige Vrugten is meerendeels één, veelmaals twee, zel-

RANGSCHIKKING.

RANG-SCHIK-KING. zelden drie, ongemeen vier, enz. Wyders is 's Menſchen geheele leeven geſchikt, ter eere van God zynen Schepper, ter kenniſſe van zig zelven, ter heerſchappye over de Aarde, en wel byzonder over het Land dat hy bewoont, in hoope op een volmaakter ſtand na zyn ſterven.

ô MENSCH, KEN U ZELVEN!

TWEE-

RANG-SCHIKKING.

TWEEDE AFDEELING.

ONDERWORPEN DIEREN.

Deeze DIEREN *verdeelen zig natuurlyk onder de nu volgende beknopte, byzonder kennelyke, omſchryvingen der* CLASSEN.

EERSTE CLASSE.

VIERVOETIGE GEHAIRDE DIEREN.
LAND-DIEREN.

TWEEDE CLASSE.

TWEEVOETIGE GEVLEUGELDE EN GEVEDERDE DIEREN.
LAND- EN LUGT-DIEREN.

DERDE CLASSE.

KRUIPENDE, VIERVOETIGE OF GELEEDDE NAAKTE DIEREN.
LAND- EN WATER-DIEREN.

VIER.

RANG-SCHIKKING.

VIERDE CLASSE.

GESEGRYNDE, KRAAKBEENIG-GEVINDE ZWEM-DIEREN.

LUGT-EN WATER-DIEREN.

VYFDE CLASSE.

GESCHUBDE, GRAATIG-GEVINDE ZWEMDIEREN.

WATER-DIEREN.

ZESDE CLASSE.

GEHARNASTE SCHAALDIEREN.

OEVER-DIEREN.

ZEVENDE CLASSE.

GEDAANTEWISSELENDE DIEREN.

WEMELENDE DIEREN.

AGTSTE CLASSE.

BEENDERLOOZE, HUISDRAAGENDE, SLEKAARTIGE DIEREN.

SLYK-DIEREN.

NE-

NEGENDE CLASSE.

RANG-SCHIKKING.

WORMAARTIGE DIEREN.
INGEWAND-DIEREN.

TIENDE CLASSE.

PLANT-DIEREN.

De Hoofdnaamen der CLASSEN, naar onze wyze, overeenkomſtig met de uitwendige Gedaante, wel byzonder van die der Bekleedſelen der Dieren, en de plaats van derzelver huishoudinge, daar ze doorgaans ontdekt worden en leeven, dus kortlyk bepaald hebbende; zal ik hunne verdere uit- en inwendige kentekenen in de volgende Tafelen, onder beknopte en regelmaatige omſchryvingen, die by ieder CLASSE breeder moeten ontvouwd worden, voorſtellen.

EER-

EERSTE CLASSE.

VIERVOETIGE GEHAIRDE DIEREN. LAND-DIEREN.

UITWENDIG LICHAAMSGESTEL.

Het hoofd beweegt zig en draait, aan den Nek of het oppereinde van den Ruggegraat; hebbende

Twee Oogen, die meest al nederwaards vooruitzien, door gehairde en beweegende oogleden gedekt worden; ſtaande veeltyds ovaalvorvormig, ter wederzyde van het Voorhoofd.

Twee Ooren, met uitſteekende beweegende Lellen, meerendeels met hair bewasſen, en geplaatst ter wederzyde van de kruin.

Twee Neusgaten, geplaatst aan de Bovenlip op het uiteinde van den Mond of Snuit; uitädemende blaazende, en riekende inädemende.

De

De Tong is beweegelyk, met het vermogen om die, lekkende, buiten den Mond te brengen; geplaatst in de Onderkaaken, tusſchen de Kaaken en de Tanden gedekt door, en ſluitende tegen, 't verhemelte van de Bovenkaaken, die onbeweegelyk zyn.

Den Mond, die met de Lippen beweegelyk en gekneveld is. Dezelve heeft beweegende Onder-kaakbeenderen, en is, in beide de kaaken, inwendig, voorzien met Tanden en Kiezen, om te kaauwen.

Het Gevoel is door de deelen van het lichaam verſpreid.

De romp beſtaat uit Ribben, die met den Ruggegraat verknogt zyn, door wervelbeenderen en een bekleedſel van Spieren, in eene lederagtige hairige huid omvangen.

De Ruggegraat loopt recht, rondagtig, hol of horiſontaal, en eindigt met een uitſteekenden Staart.

De Borst is nederwaards, tusſchen de Voorpooten, onder den Hals geplaatst.

De Buik hangt nederwaards, onder den Rug, agter de Borst, tot tusſchen de Agter-pooten.

De Prammen, waar aan de Jongen zuigen, zyn aan de Borst en den Buik, of alleen aan den Buik, geplaatst.

De Teeldeelen zyn agter aan den Buik of Romp, aan den Stuit of het Bekken gehegt: in de Manlyke Dieren zyn ze uitwendig, in de Vrouwlyken inwendig.

De Schouders zyn voorwaards, zylings aan de Borst, neêrwaards, verbonden.

De Heupen zyn agterwaards aan het Bekken, neêrwaards, verbonden.

De steunselen zyn vier Pooten, die door Schenkelen in Gewrigten draaien, en zig recht voorwaards, agter den anderen, beurtlings kruiswyze beweegen; deeze Dieren gaan op hoornige of geklaauwde Voetzoolen, die plat op den grond nedertreeden.

De bekleedselen bestaan uit eene lederagtige gehairde Huid; en de Hairen zyn wollig en lang, of borstelig en kort, zig allen van één scheidende.

INWENDIG LICHAAMSGESTEL.

Het hoofd bevat het zintuiglyk Hersengestel, besloten in een zenuwagtig en geäderd Vlies, werkende door middel van uitspreidende Zenuwen, gemeenlyk tweetakkig, op het dierlyke leeven.

De romp behelst de lichaams- en leevensvoedende Ingewanden.

De

DE BORST is van den Buik afgefcheiden, door een Spieragtig Middelrif, en bevat, voornaamlyk,

Het Hart, dat, zoo verre 't in deeze Dieren bekend is, twee holligheden en twee Ooren (*) heeft, waar uit het Bloed door Aderen uitgeperst, en waar in het door Slagaderen ingezoogen word; door een byzonder leevend eigen beweegvaardig vermogen.

De Longen, welke tweelobbig, of twee in getal, zyn, en, door eene beurtlingfche beweeging, gelyk werkende met het Hart, de in- en uitädeming bevorderen.

Den Slokdarm, loopende door de Borst tot in de Maag.

DE BUIK is, door het voornoemde Middelrif, van de Borst afgefcheiden, en bevat hoofdzaaklyk,

De Maag, die uit geplooide fpier- en zenuwagtige Vliezen beftaat, en als in een zak de Spyze ontvangt, en, die verteerd hebbende, door eene fluitfpier in de Darmen brengt.

De Darmen, die uit de Maag ontftaan, aan een Middelvlies of Darmfcheel ge-

(*) Door *Ooren* aan het Hart verftaat men, twee holle aanhangzels aan het Hart, die den omloop van het bloed bevorderen, en de gedaante van Ooren hebben.

gehegt zyn, in ronde keeren en draaijingen liggen, en aan den Aars eindigen. Zy werken, in de viervoetige Dieren, altoos door eene wormswyze beweeging, en zyn in dikke en dunne verdeeld.

De Nieren en *de Blaas*, die de affcheiding der Pisfe bevorderen.

De Lever, *de Galblaas*, *de Milt*, en de verdere *Klieren* of deelen, welken dienen tot de overige affcheiding der Vogten.

De Baarmoeder in de Wyfjes voed de Vrugt in een vliezig Ey. Dezelven zyn leevendbaarende.

De Teeldeelen, welken, in beide Sexen, uit de Lendenen aan de fchaamelheid voortkomen.

De steunselen, inwendig, zyn Beenderen, uit eene eigenaartige vaste ftoffe, die men *Been* noemt, faamgefteld, van binnen met Merg gevuld. Dezelven zyn door Vliezen en Peezen in hunne fcharnieren beweegelyk: in de jongen zyn zy Kraakbeenig en week; maar in de volwasfenen hard, vast en famengroeiende.

De bekleedselen, inwendig, zyn Vliezen, Vel, Spieren, Klieren en Zenuwen.

Hun vleesch is rood en vast.

De

DE VOGTEN zyn, het lichaam kweekende Chyl, of het Maagſap; de kooking bevorderende Gal; het Miltzap; het leeven voedende rood warm Bloed; het de voortteeling bevorderende leevendmaakende geestryke Merg; de voedende Melk in de Zoogborſten; de beſproeiende Wei; het afſcheidende Speekſel, de Pisſe, enz.

DE DREK, die de inwendige vouwing en gedaante der Darmen aanneemt.

DE BEWEEGING is *gaan*, *loopen*, *of ſpringen.*

In het gaan plaatſen ze de Voetzoolen plat neder, en zetten de Pooten twee aan twee, met eene korte tusſchenpoozing, voort, altoos regt vooruit, kruiswyze agter den anderen; terwyl ze het lichaam vry van de Aarde heffen.

In het ſpringen ſteunen ze op de twee Agterpooten, en zetten de Voor-pooten vooruit; ook heffen ze zig wel met alle de vier Pooten te gelyk op.

In het loopen verdubbelen ze de beweeging van gaan en ſpringen.

DE HUISHOUDING is

Op de vlakte der Aarde, of in Holen van derzelver oppervlakte; hierom noemt

men ze LANDDIEREN, of DIEREN DES VELDS, waarin en op zy leeven,

Gezellig, met geheele benden, of

Eenzaam, Man en Wyf alleen.

HUN VOEDSEL is Vleesch, Bloed, Kruiden, Vrugten, enz.

DE VOORTTEELING geſchied, door een Mannetje en een Wyfje, door middel van de vermenging der Teelſtoffe in de Baarmoeder.

Het Wyfje ontvangt en zoogt.

Het Mannetje dringt met het Teellid in de Baarmoeder.

Beiden genereerende.

Het Wyfje is leevendbaarende en zoogt.

De Jongen komen, of kaal, op gehaird, voort, en worden veelal blind gebooren.

De Dragt is verſchillende, gelyk ook

Het Getal der Jongen.

De Wasdom is ſpoediger dan in den Mensch.

HUNNE DRIFTEN zyn Toorn, Liefde, Haat en Vrees, welke allen onderworpen zyn aan de Menſchelyke beteugeling.

HUN GELUID is Blaetende, Brieſchende, en Piepende.

HUN-

HUN LEEFTYD is onbepaald, of liever verſchillende.

HUN STERVEN geſchied natuurlyk, door een uitteerenden ouderdom, of onnatuurlyk, door hunne Verwoesters, en andere Lotgevallen, daar ze voor vatbaar zyn.

TWEEDE CLASSE.

TWEEVOETIGE GEVEDERDE GEVLEUGELDE DIEREN. LAND- EN LUGT-DIEREN.

UITWENDIG LICHAAMSGESTEL.

HET HOOFD beweegt zig en draait, aan den Nek of het oppereinde van den Ruggegraat, op een langen Hals, voor- en agterwaards, en is voorzien van een

Hoornigen Snavel of *Bek*, zonder Tanden, geschikt om te pikken, te slobberen, te byten of te scheuren; in sommigen is dezelve zywaards gedoornd langs den Bek.

Twee Oogen, zylings geplaatst, en meest zylings ziende, gedekt met ronde vliezige oogleden, die somwylen gehaird zyn.

Twee Ooren, met platte neergedrukte groefjes of Lellètjes, die zig veelal niet beweegen; in sommigen zyn Vederen

ren voor Lellen; zy zyn vlak op de zyde van het Agter-hoofd geplaatst.

Twee Neusgaten, agter aan den Bovenſnavel, tegen de Kuif, geplaatst; veelal met borſtelige hairtjes gedekt.

De Tong is beweegelyk, zonder vermogen om te lekken, of die buiten den Bek te brengen. Dezelve ſluit in den Bovenſnavel, en is verbonden aan den Onderſnavel; zynde veelal ſpits en plat, gootswyze.

Het Gevoel is door het lichaam verſpreid; dog, zoo 't ſchynt, weinig in de Bekleedſelen of Vederen.

De romp beſtaat uit Ribben, die, met den Ruggegraat verknogt, aan een vast drieſchildig Borstbeen verbonden zyn; zynde te gelyk met den Stuit, door een bekleedſel van Spieren, in een velagtige vederige Huid omvangen.

De Ruggegraat loopt altoos rondagtig van den Hals af, die geboogen is in de figuur van een *S*; en eindigt in een gekromden Stuit.

De Borst is breed, recht op in eene ſchuine rigting, tot onder de Vleugelen, geplaatst.

De Buik is nederwaards, tusſchen de Dyen der Pooten, geplaatst.

De Teeldeelen zyn onder aan den Stuit verbonden, en worden in beide de Sexen inwendig gedraagen.

De Schouders liggen op den Rug, vlak tegen één.

De Heupen zyn agter aan den Stuit verbonden.

De steunselen zyn

Twee Pooten, die door Schenkelen en Gewrigten, rechthoekig voorwaards buigende, rusten op gevingerde waaieragtig uitſpreidende Klaauwen of Vingers; zynde in veelen door vliezen verbonden.

Twee Vleugelen, die door op één vouwende Beenderen en Gewrigten, aan de Schouder gehegt, de zyden en den Stuit bedekken, met lange Vederen of Slagpennen.

De bekleedselen beſtaan uit eene velagtige vliezige Huid, met holle pennen bezet, uit welker einden vezelige, donzige pluizen ſpruiten, die men *Vederen* noemt. Dus is de geheele Huid vederagtig, hebbende Borstvederen, Rugvederen, Halsvederen, Kuifvederen, Stuitvederen en Slagpennen.

De Pooten, in 't byzonder, zyn bekleed, of met een lederagtig ongeſchubd, of met een geſchubd vel.

INWENDIG LICHAAMSGESTEL.

Het hoofd bevat het Zintuiglyke Hersſengeſtel, omvangen in twee beſchermvliezen, werkende door middel van uitſpreidende Zenuwen, doorgaans tweetakkig, op de Zintuigen, en het Dierlyke leeven.

De romp bevat de leevensvoedende Ingewanden.

De borst is van den Buik afgeſcheiden door een Spieragtig Middelrif, en bevat, voornaamlyk,

Het Hart, dat hier, zoo verre 't bekend is, twee Holigheden en twee Ooren heeft: dog in de Watervogelen, die onder Water duikelen, is 't twyffelagtig, of 'er geen doorlaatend gat zy. Het Hart doet het Bloed door Aderen en Slagäderen omloopen, door middel van een byzonder leevend eigen beweegvaardig vermogen.

De Longen, die tweeledig zyn, bevorderen door eene beurtlingſe beweeging, gelyk werkende met het Hart, de in- en uitädeming. Ze zyn, langs den Rug, tegen de Wervelen en Ribben geplaatst, en toonen 'er de indrukſels van aan.

Den Slokdarm, loopende door de Borst in de Maag.

De

DE BUIK van de Borst afgefcheiden, door het gemelde Middelrif, bevat hoofdzaaklyk

De Maag, die, of in een geplooiden Spierigen Zenuwagtigen zak, of in een dikken vleefchigen peesagtigen hollen klomp, de verteering der Spyze bevordert; hebbende eene Sluitfpier aan de Darmen.

De Darmen, uit de Maag ontftaande, aan een aderagtig Middelvlies gehegt, loopen fomtyds in ronde draaijingen, dog veelal in eene ovaale of doorgaande wending.

De Lever, die de fcheiding der Vogten bevordert.

De Milt en *de Nieren* zyn twyffelagtig.

De Baarmoeder in de Wyfjes heeft een Eierftok, die de Vrugt met het vereischte voedfel in hardfchaalige Eieren affcheid.

De Manlyke Teeldeelen zyn inwendig, en komen uit de Lendenen, onder den Stuit, voort.

DE STEUNSELEN, inwendig, zyn hol, zonder Merg; beftaan uit eene ligte eigenaartige Stoffe, minder beenig of vast dan in de Viervoetigen. Zy zyn, door Vliezen en Peezen, in hunne Scharnieren beweegbaar; in de jongere kraakbeenig, en in de oudere harder.

DE BEKLEEDSELEN, inwendig, zyn vleeſchige Spieren, Vezelen, Vel en Klieren.

HUN VLEESCH is rood en ſponsagtig.

DE VOGTEN zyn rood warm leevenvoedend Bloed, het Chyl, de Gal, een ſlymerig Vogt, geen Melk.

DE DREK is vermengd met wateragtige Vogten of zeer hard.

DE BEWEEGING is *ſtappen*, *huppelen*, en *vliegen*:

In het ſtappen ligten zy de eene Schenkel op, en zetten den eenen Poot neer, eer zy den anderen opligten; zy ſtappen met den eenen Poot recht voorwaards, als de ander agterwaards op den grond ruſt.

In het huppelen beweegen zy beide de Pooten te gelyk; zettende de Vingers of Klaauwen op de vlakke Aarde plat ter neder, of knypende dezelven om de takken der Boomen toe.

Vliegende zweeven ze, met behulp van hunne twee Vleugelen, door de Lugt, waar van ze zig ook wel bedienen, om ſneller te ſtappen of te loopen; waarom ze ook LAND- EN LUGT-DIEREN genoemd worden.

De huishouding is op de oppervlakte van het Aardryk, in de Lugt, en aan de Oevers der Stroomen; of in het Geboomte, en op in de Lugt verheven plaatſen, alwaar ze zig onthouden,

Gezellig, met geheele benden, of

Eenzaam, Man en Wyf alleen.

Hun voedsel is Vleesch, Vrugten, Graan, Wormen, enz.

De voortteeling geſchied door Man en Wyf, meerendeels gepaard, door middel van de vermenging der Teelſtoffe, in de Baarmoeder, in een geſchaald Ey.

Het Wyfje ontvangt, dog het voed niet.

Het Mannetje ſlingert of wryft met het Teellid om en in de Vrouwlyke deelen; dog in eenigen is 't nog onbeſlist.

De Wyfjes zyn Eierbaarende, en broeden meest; dog eenigen worden ook verpoosd door de Mannetjes, die de Moeder en 't jong voorts voeden, door de aanvoering van Aas.

De Jongen komen met Vederſtoppels of Dons uit den Dop, en zien dadelyk.

De Dragt is verſchillende, en zoo ook

Het Getal der Jongen.

De

De Wasdom bereikt in korten tyd zynen hoogſten trap.

HUNNE DRIFTEN zyn Toorn, Liefde, Haat en Vrees, welken allen door Konstdriften aan eene leerzaamheid onderworpen zyn.

HUN GELUID is zingende, kryſchende, fluitende, tjilpende of ſchaterende.

HUN LEEFTYD is verſchillende, dog ze worden gemeenlyk niet zeer oud.

HUN STERVEN geſchied natuurlyk door uitteering, onnatuurlyk door hunne Verwoesters, enz.

DER-

DERDE CLASSE.

KRUIPENDE VIERVOETIGE OF GELEEDE NAAKTE DIEREN.

LAND- EN WATER-DIEREN.

UITWENDIG LICHAAMSGESTEL.

Het hoofd, aan het einde van den Ruggegraat geplaatst, is een weinig gefchubd, beweegt zig, veelal te gelyk met het lichaam, en is voorzien van een

Gladgelipten Bek, zonder knevels, die de lippen niet beweegt: eenigen hebben Tanden, maar anderen zyn Tandeloos, hun voedfel affnydende.

Twee Oogen, die, meest al langs de Aarde ziende, vlak op zyde geplaatst zyn, met velagtige leden: zy ftaan veeltyds cirkelrond in eene holle groeve.

Twee

Twee Neusgaten, die aan het einde der Bovenkaaken door Schubben gedekt zyn, of zig met Vliezen toeknypen.

De Tong is in eenigen gefplitst, hebbende een trillende beweeging; in anderen verbonden aan de Slokfpieren en Vliezen van de Keel. Zommigen hebben, zoo men wil, geen Tong, maar alleen een gulpend uitfteekend deel.

Het Gevoel is flaauw; voor de warmte zyn ze aandoenlyk, dog in de koude, naar 't fchynt, onaandoenlyk; zy zyn alle koud, en verwekken huivering in 't aanraaken.

De romp beftaat uit graatagtige Ribben; is, of rond, of langwerpig; eindigt in een Staart, of heeft 'er geen. Deeze Dieren zyn zeer lang, of kort, of middelbaar, en zeer verfchillende van gedaante.

De Ruggegraat loopt recht door, en is zeer langwerpig, of, in eenigen ftomp, eindigende.

De Borst en de *Buik* zyn, uitwendig, niet gemaklyk te onderkennen, als in één loopende: evenwel is de Borst te onderfcheiden, in het voorfte gedeelte van het Dier, in de op Pooten kruipende, tusfchen de Voorpooten; en de Buik, in de op Schubben kruipende, in 't gedeelte van den Hals tot aan den Aars.

De Buik is dik, of langwerpig dun; in de dikken gezwollen, en in de dunnen ſchraal.

De Teeldeelen zyn, aan den Aars, inwendig.

De Schouders zyn twee in de Borst aanéénſluitende deelen, of men ontdekt 'er geenen.

De Heupen zyn agterwaards zylings uitgeſtrekt, of worden 'er niet gevonden.

De steunselen zyn, of vier met vliezen vereenigde genagelde Klaauwen, of overeenſchuivende breede gelederen aan den Buik: die Pooten hebben loopen, en die 'er geene hebben ſchuiven, met eene kronkelende beweeging, voort.

De bekleedselen beſtaan uit een taai, ſlymerig, glibberig, koud, geſchubd, of een dergelyk ongeſchubd glad vliezig Vel, 't welk de meeste deezer Dieren jaarlyks afſchuiven en dus vervellen.

INWENDIG LICHAAMSGESTEL.

Het hoofd bevat een ingekrompen kleen Hersſengeſtel, dat flaauwtjes werkt op de Zenuwen der Zintuigen; het is onderworpen aan eene verſtyfde ongevoelige, en eene verwarmende gevoelige eigenſchap.

De romp bevat de leevensvoedende Ingewanden. 'Er is eene afſcheiding van de *Borst* en den

den *Buik*, dog dezelve is in ſommigen, ja in veelen, nog onbepaald.

Het Hart is by etlyken één-, by anderen tweeholig, en in eenigen twyffelagtig.

De Longen ademen door eene bygevoegde lugtopening.

DE BUIK behelst de *Maag*, die zeer uitzettende is, en zonder merkelyke fluiting doorloopt in

De Darmen, die in eenigen gekronkeld zyn, maar in anderen recht doorloopen, hebbende knobbelagtige uitzetſels.

De Lever, *Milt* en *Nieren*, zyn niet volkomen bepaald, egter in de meesten bekend.

De Baarmoeder voed de Vrugt in een taai vliezig Ey; heeft dezelven tot een zeker getal als aan een tros verbonden; die ze eivormig afſcheid, of inwendig broed.

De Manlyke Teeldeelen zyn inwendig, dog in het voortteelen uitwendig.

DE STEUNSELEN, inwendig, zyn vast, graatagtig en vettig, dog zonder Merg.

DE BEKLEEDSELEN, inwendig, zyn taaie dooräderde Vliezen en Klieren.

HUN VLEESCH is vet, ſlymerig, graauw rosverwig en afſchuwelyk.

DE VOGTEN zyn rood koud Bloed, een giftig Speekſel, eene bytende Piſſe, enz.

HUN DREK is doorgaans zwart, vertoonende de inwendige gedaante der Darmen.

DE BEWEEGING is loom, kruipende en ſleepende.

In het gaan beweegen zy de Voor-pooten kort, en de Agter-pooten ſtaan zylings uit; de Buik ſleept over de Aarde, van waar ze ook KRUIPEND GEDIERTE heeten. By MOZES word dit ſlag van Dieren volſtrekt bepaald als *kruipend Gedierte, dat op ſynen buyck gaet, ende al wat gaet op zyne vier [pooten]*, te weeten, kruipende op zyne vier pooten gaat; ter onderſcheidinge van het overige viervoetige Gedierte. Levit. XI. vs. 42.

In het ſpringen zyn zy gemeenlyk loom; en ſommigen, die nog al gaauw en rad zouden zyn, kruipen niet te min altoos ſlangswyze voort: ze vlieden ſchichtig weg; de kruipende ſlingeren en wringen zig, ſlangswyze.

DE

DE HUISHOUDING is

In de Groeven der Aarde, in Mestfaalten, in Poelen en drabbige Slooten; ze leeven meest allen op het Land en in het Water; waarom ze ook Dieren van beiderleie leeven, of LAND - EN WATER - DIEREN genoemd worden. Ze leeven dus,

Gezellig, met geheele benden, of

Eenzaam, ten getale van vier, zes of minder.

HUN VOEDSEL is allerlei ſtinkend Aas, Vogelen en Visſchen, maar vooral gekorven Dieren.

DE VOORTTEELING geſchied door Man en Wyf, vast aan één verbonden, door middel van de vermenging der Teelſtoffe in de Baarmoeder, in verſcheiden aan één verbonden weeke vliezige Eieren.

Het Wyfje ontvangt, dog zoogt noch voed.

De Teeldeelen der Mannetjes omhelzen veelal die der Wyfjes; geſchiedende de Voortteeling door oméén vlegting; hierom worden ze van de Natuurkundigen voor tweeledig aangezien.

De Jongen zoeken dadelyk hun voedſel, en hun

Wasdom neemt toe met hun ouderdom; zo dat ze van kleen tot ongemeen groot gevonden worden; nogtans daadlyk volwasſen voortkomende.

HUNNE DRIFTEN zyn niet wel te bepaalen, egter is de *Toorn* hun zeer eigen.

HUN GELUID is knarsſende of ſchor.

HUN LEEFTYD is niet gemaklyk te kennen; dezelve is in ſommigen zeer kort, en veelen worden zeer oud.

HUN STERVEN zou natuurlyk, in hunne holen, door uitteering geſchieden; dog hun gewoone ſterflot is, door elkander vernield, of van hunne Vyanden verſlonden te worden.

VIER-

VIERDE CLASSE.

GESEGRYNDE, KRAAKBEENIGE, GEVINDE ZWEM-DIEREN. LUGT- EN WATER-DIEREN.

UITWENDIG LICHAAMSGESTEL.

HET HOOFD, plat of ſpitsagtig rond, eindigt altoos in een ſpitſen beweegelyken inkrimpenden Snuit; en bevat

De Oogen, welken diep in het oppereinde boven in 't Hoofd in holle oogleden ſtaan, die in veelen gedoornd zyn.

De Neusgaten, voor in den Snuit geplaatst, zyn in veelen mede gedoornd, en ſpuiten by de meesten water uit.

De Ooren, agter de Oogen diep ingegroefd, zyn door kleene gaatjes kenbaar.

De Tong is vleeſchig, rond, en eenigzins los beweegelyk; zynde veelal aan

 de

de doorzwelginge, met doornige kraakbeenige Tanden voorzien.

De Mond is in meest allen uit getande Lippen en ſplytende Kaaken ſaamgeſteld; bytende door Tanden, of zuigende door buizen; in verre de meesten is dezelve onder het Hoofd geplaatst, en altoos velagtig.

Het Gevoel is leevendig en ſterk.

De romp beſtaat uit een Rif van kraakbeenige gelederen, die buigzaam, veelal halfdoorſchynend, en peesagtig zyn: wordende uitwendig omvat door een vleeſchige geſegrynde en pergamentagtige Huid. Het Hoofd, de Romp, en de Staart zyn aanéénverbonden, veelal van eene gedrogtelyke gedaante, of los, of doorgaande gevind.

De Borst is agter het Hoofd, aan de zyden, en beſtaat uit een kraakbeenig Borstbeen; hebbende ter wederzyde lederagtige Zwem-vinnen; of ſpreidende zig plat uit in Randvinnen; boven welke de Borst met Ademgaatjes voorzien is.

De Buik is onder de Borst, ter halverlyf van deeze Dieren; eindigende veeltyds in een langen Staart.

De Staart lang, buigbaar, en kraakbeenig gewerveld, eindigt in eene platte Vin;

Vin; dezelve is in de meesten aan 't einde gedoornd.

De Rug is gevind, in verre de meesten, zoo niet in allen.

De steunselen zyn breede, driehoekig ronde pergamentagtige, taaie *Zwemvinnen*; die zig niet of weinig toevouwen, maar altoos nederhangen, zynde kraakbeenig te ſamengevoegd; *Doornen*, of ook vleeſchige byhangſelen.

De bekleedselen beſtaan in allen uit eene geſegrynde, pergamentagtige Huid, met veele ſcherpe, vierkante, ronde en hoekige knobbeltjes bezet; hier en daar van gedoornde kraakbeentjes voorzien; ſommigen hebben eene gladde geknobbelde Huid.

INWENDIG LICHAAMSGESTEL.

Het hoofd bevat een zeer kennelyk tweeledig Hersſengeſtel, dat de Zintuiglyke Zenuwen verſpreid.

De romp omvangt de leevensvoedende Ingewanden, in een taai Vel.

Het Hart, dat in eenigen twee- in anderen éénholig is, door Aderen en Slagäderen, werkt ligt tegen de Borst.

De Longen, inwendig agter den Nek geplaatst, zyn uit vleeſchige, dunne, roode Klapvliezen ſaamgevlogten: by de zulken die, door vliezige openingen, aan de Borst uitädemen, is inwendig een Lugtblaasje; anderen, die door den mond ademen, zyn Klapvliezig, hebbende een doorlaatend gat in het Hart. Zy ſcheppen meerendeels hunnen adem aan de oppervlakte van het water, en blyven zelden lang in de diepte: men vind ze daarom veelal aan de op en afwellende Stranden.

De Maag is een geplooide zeer wyd uitſpannende zak, met of zonder eene ſluitſpier.

De Darmen zyn kort, breed, taai vliezig, zenuwagtig, en ſchuiven in elkander.

De Lever is zeer groot, veellobbig; maar de *Nieren*, *de Milt*, enz. zyn twyffelagtig.

De Baarmoeder is leevendbaarende, of ſleept de Vrugt in een Vlies afgeſcheiden na; baarende één of twee tot agt Jongen.

De Teeldeelen zyn uitwendig, in de Wyfjes ontvangende, in de Mannetjes indringende.

DE STEUNSELEN, inwendig, zyn Kraakbeenige Graaten.

DE BEKLEEDSELEN, inwendig, zyn zeer taaie Vliezen en vleeſchige Visch-ſpieren.

HET VLEESCH is kort, niet vezelig, ſpekagtig, wit of rosrood.

DE VOGTEN zyn rood koud Bloed, dat aan geene verſtyving onderworpen is; mitsgaders een taai waterig Slym, enz.

DE DREK is zwart of bruin, veelal vast.

DE HUISHOUDING is in de Zee, weinig in de Rivieren, verre het grootſte getal onthoud zig aan de Stranden, Zandbanken en Zeeboezems. Ze zyn dus WATER-DIEREN, gelyk die van de volgende CLASSE, dog men kan ze, ter onderſcheidinge, het verſchil van Ademhaaling in agt neemende, LUGT- EN WATER-DIEREN noemen.

HET VOEDSEL is allerleie Visch en Water-dieren, zynde zy allen van een verſlindenden aart.

DE VOORTTEELING geſchied, door eene vereenigende paaring. Zy voeden de Jongen inwendig, zoogen ze aan Borſten, of ſleuren de afgeſcheiden Vrugt mede, in een vliezig hard Ey; dat door eene

buis

buis of ſtreng aan de Moeder verbonden is.

HUNNE DRIFTEN zyn verſcheurende, en voorts onbekend.

HUN GELUID is niet beſlist.

HUN LEEFTYD is in ſommigen zeer lang, in anderen kort.

HUN STERFTYD nadert door ouderdom, door verſtikking, of verſlinding, enz.

VYF-

VYFDE CLASSE.

GESCHUBDE, GRAATIG GEVINDE ZWEM-DIEREN. WATER-DIEREN.

UITWENDIG LICHAAMSGESTEL.

HET HOOFD, dat onbeweegelyk aan den Nek en Ruggegraat gehegt is, heeft eene gedrongen gedaante, zynde, of op zyde, of boven, plat, of geheel rond.

De Mond, vlak voor aan het Hoofd geplaatst, beſtaat uit beweegende Schilden; hebbende lippen die zuigen of ſlurpen, en is in eenigen getand: veelen hebben aan de Lippen, onder en boven, lange Baarden of Sprieten, (*Cirri.*)

De Oogen ſtaan cirkelrond, in holle gevelde Oogkasſen; ſommigen hebben oogleden, en anderen zyn kaal.

De Neusgaten, vooraan in de Bovenlip geplaatst, zyn uitpuilende, dikwerf met Sprieten gedekt, of beweegelyk.

De

De Ooren twyffelagtig; dog ſtaan in eenigen aan de zyden, in de Agterbeenderen van het Hoofd, uitwendig zelden zigtbaar.

De Tong is eene aan den Slokdarm en Maag oppuilende verhevenheid; zynde veelal agter aan met knobbels, die, of rond, of ſpits zyn, ter doorſlikkinge voorzien: in ſommigen zyn deeze knobbels beenagtig, en als Tanden.

Het Gevoel is, naar 't ſchynt, op het drooge niet zeer aandoenlyk, maar in het Water ten uiterſten ſterk.

De Kieuwen zyn aan den Nek met opengaande platte ſchilden bedekt.

De romp heeft eene langwerpige, ronde, platte, of kegelvormige gedaante, en beſtaat uit een graatagtig Samenſtel, waar aan de Ribben veelal onbeweegelyk vast te ſamen gevoegd zyn, door een vischagtig Vlies; zynde alles omvangen met eene taaie vliezige velagtige Huid; die by veelen onderſcheidenlyk ſcherp; dog by ſommigen glad, onzigtbaar geſchubd, of gansch ongeſchubd is.

De Borst, die zig, onder het Hoofd, aan de zyden, langs de Kieuwen, beenagtig uitbreid, is voorzien van Zwemvinnen.

De Buik, aan de Borst verknogt, eindigt in den Rug en Staart; en heeft Zwemvinnen.

De

De Staart eindigt, in eene lange buigbaare ſpitſe, of in eene breede platte Vin.

De Rug is gevind of ongevind.

DE STEUNSELEN zyn op het Land of het drooge onbruikbaar, maar dienen deezen Schepſelen in het Water, om 'er op te rusten, voort te zwemmen, of zig ſtil te houden. Zy beſtaan uit graatagtige of doornige Beentjes.

Graatagtige, die zig door middel van dunne doorſchynende Vliezen, waaieragtig verbonden, openen of toeſlaan. De Graatjes zyn van eene eigenaartige ligte buigbaare zelfſtandigheid; ſluitende in wervelen en gewrigten. Ze zyn zeer hard in de Steunſelen of Zwemvinnen.

Doornagtige, die zig of onder aan den Buik of aan den Staart bevinden.

DE BEKLEEDSELEN beſtaan uit vliezig taaie vellen. Ze zyn, of

Geſchubd, door opeenvlyende platte, gladde, of gedoornde Schubben; die rond, ovaal, of rondhoekig, met worteltjes verknogt zyn in de Huid; welke, van de Schubben ontbloot zynde, de groeven der Schubben vertoont; of

Glad, zynde met een glimmend Vel bedekt.

IN-

INWENDIG LICHAAMSGESTEL.

Het hoofd bevat een Hersſengeſtel, waarin of waar aan veeltyds eene ſoort van ſchubswyze Beentjes gevonden word. Het Hersſenmerg ſpruit in Vezelen, tusſchen de Graaten, uit, en bevat de op de Zintuigen werkende Zenuwen.

De Kieuwen beſtaan uit fyne vezelige Bloedvaatjes of buisjes, die zig tot een zeker getal opéén ſluiten, of openen, om te ademen.

De romp, bekleed met een dun glimmend zilverkoleurig Vlies, behelst

Het Hart, dat gemeenlyk kort tegen den Nek geplaatst is; het zelve brengt, met eene doorgaande Buis, het Bloed in de Kieuwen, en is dan éénholig. In ſommigen ligt het Hart laager, en in eenigen is deszelfs gedaante nog onbeſlist.

Voor Longen hebben deeze Dieren, benevens de Kieuwen, een lugtbevattend Blaasje, 't welk tegen de Ribben ligt, waar van ze zig, door het zelve toe te haalen, of uit te ſpannen, in 't ryzen en daalen weeten te bedienen.

De Maag is een velagtige zak, die recht in de Darmen doorloopt, ſomtyds geplooid, ſomtyds glad. *De*

De Darmen zyn niet zeer lang, liggen in veelen recht gekronkeld, zyn in eenigen buisagtig, en zakken veelal met plooien in één.

De Lever is doorgaans langwerpig, tweedeelig, en ligt tegen de Maag.

De Baarmoeder brengt *de Kuit* voort in de Wyfjes, en is in kennelyke en ontelbaare korrels aan het Darmvlies verknogt; dog word 'er ſlegts op zekere tyden gevonden.

De Hom, in de Mannetjes, is op haar tyd tegen den Bovenbuik aan gelegen.

De Teeldeelen zyn uitwendig of beſproeiende, inwendig indringende.

De steunselen, inwendig, zyn met Aderen en Zenuwen, tuſſchen een allerdunst droogagtig taai Vlies, in gelegen, en vouwen de uitwendige Vellen ſamen.

De bekleedselen, inwendig, zyn doorſchynende zilveragtige gekoleurde Vliezen, die de Ingewanden omvatten.

Het vleesch is in de meesten wit, ſlymerig, kort en ſchelferende.

De vogten zyn rood Bloed, Slym en Wei.

De drek is week en waterig.

De beweeging is zeer vaardig, ſchigtig voortſchietende. De Vinnen liggen byna nooit ſtil. Sommigen deezer Dieren, Slangswyze voortſchietende, vliegen, om zo te ſpreeken, door 't water.

De huishouding is in de Zee, de Rivieren, Meeren en Poelen; hier van heeten ze water-dieren, en, by mozes, de *Visſchen der Zee ende der Wateren.*

Het voedsel zoeken zy, door elkander te verſlinden, of te aazen op wemelende Water-dieren, Vliegjes, Wormen, Slekken of ſtinkend Aas.

De voortteeling geſchied, of door eene uitwendige beſproeijing, door wryving en vereeniging der Mannetjes, met eierbaarende Wyfjes. Door beſproeijing, als de Wyfjes een aaneenverbonden Kuit ſchieten, welke uit eiertjes beſtaat; die de Mannetjes beſproeien, door een leevendmaakend Vogt, dat men *Hom* noemt: door wryving, als de Mannetjes en Wyfjes te gelyk ſamenwerken met hunne Teeldeelen, om de Kuit al wryvende te bevrugten, en mogelyk geſchied zulk eene wryving of vereeniging in alle Visſchen wel, voor het kuitſchieten; dan hier van op zyn plaats nader.

Hun-

HUNNE DRIFTEN zyn niet onderſcheiden bekend, en eenigen zyn aan konstdriften onderworpen.

HUN GELUID is ſmekkende of fluitende.

HUN LEEFTYD is verſchillig, ſommigen worden zeer oud.

HUN STERVEN geſchied natuurlyk door gebrek aan Lugt; dog een zeer groot getal verſlind elkander, of word door hunne vervolgers vernield.

ZESDE CLASSE.

GEHARNASTE SCHAAL-DIEREN.
OEVER-DIEREN.

UITWENDIG LICHAAMSGESTEL.

HET HOOFD beſtaat uit een Schild onder den Rug ſluitende, en een gekorst uitſteekend Bekleedſel; waar in

De Oogen, die, aan het einde van het Hoofd aan Buizen geplaatst, als ronde Bolletjes uitpuilen, zonder een omringenden kring te hebben. Sommigen draagen ook

Voelers, of lange beweegelyke Sprieten, die hun mede tot werktuigen van den Reuk ſchynen te dienen, en tevens met het Gevoel eens werken. Zy beſtaan meest allen uit toeknypende getande Schaaren en Sprieten.

De Tong is als een zuiger gemaakt.

De

De Mond neemt, door toeſluitende Schaaren, die als afſnydende Lippen zyn, het voedſel aan, en verdeelt het met Tanden, of afſnydende werktuigen.

Het Gevoel is, door lange buigzaame Sprieten, en eenige Voelers, zeer aandoenlyk.

DE ROMP is eene uitwendige bryzelige Schaal, die in een week overeenſchuivend, of geſchild, of geharnast agterlyf eindigt.

De Borst is onder aan het lichaam, vooraan, met uitſteekende geſchaalde Schaaren, gewapend; en veelal gedoornd.

De Buik is met de Borst en Rug, eenſchaalig of buigzaam geharnast, aan één verknogt, en eindigt veelal in een geharnasten overeenſchuivenden Staart, aan welks einde platte Zwembladen zyn; dog ſommigen hebben geen Staart.

De Teeldeelen zyn by ſommigen zoo geſteld, dat ze zig door ſamenkoppeling vereenigen; dog by anderen is 't twyffelagtig, of zy niet door middel van Hom en Kuit teelen.

DE STEUNSELEN zyn geharnaste Pooten, welken in allen geſchaald zyn, en door dergelyke gelederen buigen. In zeer veelen zyn ze gedoornd, en in allen aan de uitterſte geleding ſcherpgenageld. Ze be-

bestaan meerendeels in drie of vier tot zes Schenkelen, en zyn in veelen geschikt tot zwemmen, welker agterlyf gemeenlyk week is. Het getal der Pooten is doorgaans agt.

De bekleedselen bestaan uit een glad, hard, schaalig, kalkagtig, bryzelig Gebeente; het welk onderworpen is aan eene beurtlingse afschuiving of vervelling. Aan het agterlyf bestaat het meerendeels uit overeenschuivende gelederen, waarom men 't geharnast noemt.

INWENDIG LICHAAMSGESTEL.

Het hoofd bevat zeer kleene Hersfenen.

De romp is inwendig door een Vlies, dat tegen de Schaal ligt, omringt, en daar in zyn de *Spieren* en *Zenuwen* inwendig besloten. En zoo ook

Het Hart, zynde een langwerpig tweeäderig samentrekkend deel.

De Longen zyn tot nog niet wel te bepaalen, dan waarschynlyk zyn ze in de Borst, werkende door eenige Buizen. Men merke hier aan, dat men nog niet bewyzen kan, of de geschaalde Dieren, gelyk veele Insecten, door porien ademen; zelfs is dit by my in volkomen veranderde Insecten twyffelbaar.

De

De Maag en *Ingewanden* liggen in een week Merg door één gevlogten. Men wagte het overige by de beschryving deezer Dieren zelven naauwkeuriger.

DE STEUNSELEN, inwendig, zyn de Spieren, en samenvoegende Vliezen der Gewrigten, die binnen een hol peesagtig Hoornvlies beslooten zyn.

DE BEKLEEDSELEN, inwendig, zyn Beenvliezen, en zeer weeke leemige Klieren.

HET VLEESCH is wit, vischagtig, fyn gespierd, week.

DE VOGTEN zyn een ziltig, zoet, in sommigen bleek rood, weiagtig waterig Vogt.

DE DREK is veelal geel en dun.

DE BEWEEGING is scharrelende, met voortzetting van twee Pooten te gelyk agter den anderen; altoos traag sleepende; en op de minste aandoening inéénkrimpende; wanneer ook veele op zyde voortscharrelen.

DE HUISHOUDING is voornaamlyk aan de Zee-oevers, in de Rotsen, op de Zeebanken; van waar ze, door ons, OEVER-DIEREN genoemd worden; dog men vind 'er ook sommigen van op het Land, in holle Boomen, in de Aarde, enz.

HUN VOEDSEL beſtaat uit allerleie Zeekruiden, Slekken en Waterdiertjes.

DE VOORTTEELING geſchied, door Vermenging inwendig, of beſproeijing uitwendig. Deeze Dieren zyn alle Eierbaarende; leggende de Eieren meestal aan één verbonden, door vliezen, of eene lymerige ſtoffe, van de Baarmoeder afgeſcheiden. De Jongen breeken, zoo verre bekend is, in hunne volkomen gedaante uit den Dop.

HUN GELUID is knarsſende.

HUN LEEFTYD is kort.

HUN STERVEN geſchied natuurlyk meest al door uitdrooging, zoo ze niet vroeger van hunne Vyanden verſlonden worden.

ZEVENDE CLASSE.

GEDAANTEWISSELENDE DIEREN. IN DE ELEMENTEN WEMELENDE DIEREN.

UITWENDIG LICHAAMSGESTEL.

HET HOOFD is half bolrond, zynde twee halve bollen, door middel van een vlak Agterhoofd verbonden. In de eerfte en tweede gedaante is het gemeenlyk aan 't lichaam gelykvormig verknogt; maar in de tweede en derde gedaante is het in veelen, door een dunnen hals, van het lichaam afgefcheiden.

De Oogen zyn zeer veele in getal, en ftaan in een bolrond Hoornvlies, veelhoekig, geplaatst: fommigen hebben ze op Buizen, die uit het Hoofd fpruiten, en by etlyken zyn ze zeer twyffelagtig.

De Neusgaten zyn insgelyks twyffelagtig; dog

men ontdekt een inkrimpenden Spriet, die waarſchynlyk voor riekende ſtoffen aandoenlyk is.

De Ooren zyn mede twyffelagtig; dan naastdenkelyk verſtrekt eene aandoening der Lugt op trillende Spiertjes in deeze Dieren, tot een oorzaak van hun Gehoor.

De Tong is eene zeer beweegelyke, buigzaame, in één rollende, zuigende Buis, en in eenigen is dezelve een lekkend breed rond hairig Lid: by allen komt ze uit den Mond.

De Mond is, in den eerſten ſtaat van Gedaantewisſeling, altoos met ſcherpe knaagende Schaaren voorzien: in den tweeden is dezelve verborgen, en in den derden beſtaat dezelve, of uit Schaaren, of uit Zuigers.

Het Gevoel is, door uitſteekende zeer beweegvaardige Sprieten, die voor aan het Hoofd, tusſchen de Oogen, ſtaan, boven al aandoenlyk. In den eerſten ſtaat van verandering hebben deeze Dieren veelal geene of weinig Sprieten; in den tweeden of derden zyn ze inwendig, en in den laatſten uitwendig en volkomen.

De romp is, in den eerſten ſtaat, wormagtig, en heeft

heeft bykans altoos Pooten: in den tweeden zyn de meesten deezer Dieren zonder Pooten, en maar eenige weinigen met Pooten, die zig egter flaauw beweegen, blyvende allen wormagtig; dog in den derden ſtaat verdeelt de Romp zig onderſcheidenlyker in Borst en Staart, of Agterlyf.

De Borst is uitwendig omvangen, door een geharnast, hairig of glad Hoornvlies, en bevat de Pooten en de Vleugelen.

De Rug is hard geharnast, of kaal, of gehaird.

De Buik, met den Staart vereenigd, is afgeſcheiden van de Borst, en in overſchuivende gelederen omvat.

De Teeldeelen zyn gemeenlyk in geen van beide de Sexen uitwendig, in de verzameling krinkelen ze aan een, of dringen ſcherp in.

DE STEUNSELEN zyn drieerlei,

Die op de Aarde gaan, loopen op zywaards uitſtaande Schenkelen; ze zyn meestal zesvoetig, en veelen zyn veelvoetig: dog allen kruipen zy, in den eerſten ſtaat, met een ſleepend agterlyf; in den tweeden zyn ze veelal voeteloos, of hebben niet dan loom beweegende Pooten.

Die

Die in de Lugt vliegen, hebben of vaste, of vouwbaare vliezige Vleugelen, welken by eenigen hard geſchaald, en by anderen met vederſtof bedekt zyn.

Die zig in het Water onthouden, hebben Zwempooten en Roeivleugelen.

De bekleedselen zyn insgelyks *drieerlei*, te onderſcheiden, of in Scheevleugelen, en harde ſchuivende Ledemaaten, veelal fyn gehaird; of in overſchuivende geharnaste Ledemaaten; of in velagtige met meelig ſtof bedekte Omkleedſelen. In den eerſten ſtaat zyn ze allen vliezig en velagtig; in den tweeden hard en gekorst, of taai week; en in den derden uitgeſtrekt en beſtendig.

INWENDIG LICHAAMSGESTEL.

Het hoofd bevat een kleen Hersſengeſtel, 't welk zintuiglyke Zenuwen verſpreid, die in een harde korst, of een Bekkeneel omvangen zyn.

De romp behelst inwendig de leevensvoedende Ingewanden. In den eerſten ſtaat van gedaantewisſeling is

Het Hart, geplaatst in twee door het lichaam van

van den Worm, in de lengte liggende Slagäderen, die eene kloppende, ſamentrekkende, geduurige beweeging hebben. In den tweeden ſtaat, of dien van een Popje, is het Hart inkrimpende tot de volmaakter vorming in de Borst. In den derden ſtaat is het in de Borst volmaakt, en verſpreid, door middel der Aderen, een koud voedend Vogt: voor het overige is het aan eene gevoellooze verſtyving in de koude, en aan eene vaardige beweeging in de warmte onderworpen.

De Longen, of liever de ademhaalende werktuigen, zyn zeer twyffelagtig. In den eerſten wormagtigen ſtaat geſchied de Ademhaaling door porien; in den tweeden is 'er geene blykbaar, en, omtrent den derden, durf ik als nog niets bepaalen; alleenlyk kan ik zeggen, dat ik twyffel, of veelen van dit ſlag niet door Buizen uit den Mond ademen; het welk ik nader hoope te bepaalen, by de verdere beſchouwing deezer Dieren.

De Maag en *Ingewanden* zyn, in den eerſten ſtaat, doorloopend en gekronkeld, geſchikt om het geknaauwde voedſel te ontvangen; in den tweeden ſtaat is 'er niets van dien aart,

aart, dan voor zo verre het in 't Popje opgeſlooten is; en, in den derden, werken die deelen veelal door zuigen, en ook door knaaging.

De steunselen, inwendig, zyn zenuwagtig, dat is, de Beenderen, die deeze Dieren uitwendig hebben, zyn hol, en bevatten Zenuwagtige Spieren, die inwendig werken, even als die werking in de uitwendig geſpierde Dieren, uitwendig geſchied.

De bekleedselen, inwendig, zyn, in den eerſten ſtaat, week en klieragtig; in den tweeden hard en hoornagtig, of taai vliezig; en, in den derden, altoos zenuwagtig; waar door de Scharnieren zig beweegen, of de Vleugelen zig uitſpreiden.

Het vleesch is vezelig droog.

De vogten zyn wit, in veelen geel en groen, lymerig en olyagtig.

De drek is zwart of groen, na de Spyze die ze gebruiken.

De beweeging is *kruipende* en *wemelende* in alle ſtaaten. Het zy ze in den eerſten ſtaat kruipen, of in den tweeden inkrimpen, of verder eenige beweeging maaken;

en

en in den derden kruipend loopende, of vliegende voorkomen; zy wemelen altoos; dog by uitneemendheid in den laatſten ſtaat. Als dan hebben deeze Dieren, die dus meest allen vliegen, eigentlyk eene wemelende heen en wederſcharrelende vlugt; welke aan deeze Dieren alleen volſtrekt eigen is; waarom wy dezelven afzonderlyk WEMELENDE DIEREN genoemd hebben.

DE HUISHOUDING deezer Dieren is zeer uitgebreid, voor zo ver zy hun VOEDSEL alomme zoeken. Men vind ze in en aan het Ryk der Planten, die zoo in de Wateren als op de Aarde groeien; mitsgaders in de holen der Aarde, aan de oevers der Rivieren of Slooten, en ook in of aan andere bloedryke of gekorven Dieren, in welker lichaamen zy zelfs, van 't Ey af, huisvesten. Zy leeven,

Eenzaam, by paaren, met elkander, of

Gezellig, in eene gantſche menigte, onder eene ſoort van byzondere ingeſchapen regeering.

DE VOORTTEELING geſchied, door eene aaneenverknogte vermenging.

De Teeldeelen zyn veelal inwendig geplaatst, dog komen in de vereeniging uitwendig voort, in beide de Sexen. Deeze Dieren zyn Eierbaarende.

De

De onvolmaakte *Jongen* kruipen uit het Ey, weeten zig zelven dadelyk te voeden, en komen uit op eene plaats, daar hun natuurlyk voedſel is. Door gedaantewisſeling, vervelling en aangroeijing, bereiken ze hunne volkomenheid. De meesten ondergaan drie gedaantewisſelingen; eenigen meer of min. De Eieren zyn doorgaans in grooten getale byéén; dog ſommigen, inzonderheid die eenzaam leeven, liggen hunne Eieren dikwerf in minder getal afzonderlyk.

HUN GELUID is eenigermaate kryſchende, zoo verre het bekend is, door het geknars en geſchuif der Vleugelen tegens één, als mede door de beweeging der Pooten, en misſchien der Sprieten.

HUN LEEFTYD is, na de volwasſenheid, als ze voortgeteeld hebben, zeer kort; ze leeven langer in den ſtaat van verandering; en ſommigen zelfs zeer lang.

HUN STERVEN geſchied natuurlyk veelal, door de verſpilling hunner kragten in de voortteeling, zoo ze niet vroeger door hunne vyanden en vervolgers vernield worden.

AGT-

AGTSTE CLASSE.

BEENDERLOOZE, HUISDRAAGENDE, SLEKAARTIGE DIEREN. SLYK-DIEREN.

UITWENDIG LICHAAMSGESTEL.

Het hoofd is een knopswyze veerkragtige bol, die in de Borst of het voorste deel van het lichaam schuilt, en een kleen hard deeltje tot een grondslag heeft.

De Oogen zyn in veelen twyffelagtig; dog in anderen, en verre de meesten, vind men ze op het einde van twee Zenuwagtige, inkrimpende, zeer gevoelige Buizen geplaatst.

De Neusgaten en *Ooren* zyn nog onbepaald; dan hier voor is in sommigen eene zeer aandoenlyke beweegvaardigheid, door hunne Sprieten.

De Mond is zuigende, en afwringende, door middel van taaie Zenuwagtige

Lippen; ook hebben ſommigen eene harde *Tong*.

Het Gevoel is zeer aandoenlyk, nademaal deeze Dieren, zelfs op een merkelyken afſtand, zonder aanraaking, inkrimpen.

De romp is ſlymerig, dik, geplooid, of glad; ſtrekkende zig van onderen plat uit, zynde van boven rondagtig, altoos inkrimpende.

De Borst is onder een dikvellig ſchild verborgen.

De Rug eindigt in den Staart, welke vlak en plat, of gekronkeld is.

De Buik ſleept altoos plat op de Aarde, en is aan de zyden gerand of gefalbalaad; dezelve is ſteeds ſlymerig, en zet zig uit, of krimpt in, in het water.

De Teeldeelen zyn uit de Borst uitwendig uitſchietende, en inwendig inkrimpende; de meesten deezer Dieren zyn van beiderleie Sexe.

De steunselen zyn een platte Buik, die zig in een gerand of gefalbalaad Vel of Zool breed uitſpreid, door eene aan dit Gedierte alleen eigen wormswyze ſchuivende beweeging, waar door ze voortkruipen; wordende in ſommigen geholpen door uitſpreidende Sprieten.

De

De bekleedselen beſtaan uit een taai vliezig gedeelte, of één of meer uitwendige kalkaartige Schilden, die de gedaante van het Dier aanneemen, en uitwendig deszelfs geſtalte vertoonen; ſluitende altoos aan de opening door één, twee of meer hoornige of kalkaartige dekſels, welken aan het Dier verknogt zyn. Het Dier zelve is eigentlyk door eene zenuwagtige ſlymerige Huid omringd.

INWENDIG LICHAAMSGESTEL.

Het hoofd bevat zintuiglyke Zenuwen, die in de Borst ſamenloopen.

De Borst en Buik is vereenigd, en behelst gemeenlyk eenvoudige buisagtige Ingewanden.

Het Hart is eene langwerpige kloppende Buis; by eenigen deezer Dieren in een zakje in de Borst.

De Ademhaaling geſchied door Lugtblaasjes inwendig ingeſlooten; waar aan deeze Dieren in het water hangen, of waar mede zy zig opgeeven.

De Teeldeelen beſtaan uit lange ſlangswyze Buizen, die in beide de Sexen uitſteeken, zig krinkelende vereenigen, en de Eieren uitwendig formeeren.

De Spieren zyn ſlymerig lilagtig, dog ſterk met Zenuwen doorvlogten, die byna het geheele Dier uitmaaken, en in allen een lymerig ſlym van zig afgeeven.

DE STEUNSELEN, inwendig, zyn zenuwagtig, veerkragtig.

DE BEKLEEDSELEN, inwendig, zyn door de Spieren verſpreid, week, glad, en van een byzonderen klieragtigen aart.

HET VLEESCH is geleiagtig.

DE VOGTEN beſtaan uit een taai wit lilagtig Slym.

DE DREK is aardagtig, veelal zwart.

DE BEWEEGING is ſleepende en inkrimpende, op eene platte Zool. Deeze Dieren maaken altoos eene inkrimpende beweeging, en zwemmen dus in het Water, of kruipen langs de Aarde.

DE HUISHOUDING is, of

Op, en in de Aarde, onder allerlei ruigte, en in oude vervuilde Muuren, vooral die der wateren, en in de ſlibber en ſlyk der Zee en der Rivieren; van waar ze SLYK-DIEREN genoemd worden. Deeze Schepſels ſchuwen veelal het licht, aazen meerendeels des nagts, en groeien in den regen; of *In*

In het Water, op den bodem der Zee, aan de Rotſen, en op de Zeebanken, en ook aan de Zeeplanten.

DE VOORTTEELING geſchied, door eene langduurige aaneenverbonden vermenging van beide de Sexen, die, van plaats veranderende, voortkruipen. Deeze Dieren zyn te ſamen verknogt door Slangswyze Buizen, welken indringen in de Baarmoeder der Sexe, die men veelal tweeſlagtig houd. Zy brengen ſlymerige Eieren voort; waar uit de Jongen, in hunne eigen gedaante kruipen; die voorts, by aanwas, telkens van Huid verwisſelen, naar maate dat zy in grootte toeneemen, en de oude wooning hun te kleen worde.

HUN GELUID is ſtil ſmekkende of knarsſende.

HUN LEEFTYD is niet algemeen bekend.

HUN STERVEN geſchied natuurlyk door inkrimpen en uitdroogen; dog veelen verrotten, of worden door hunne Vyanden vernield.

NEGENDE CLASSE.

WORMAARTIGE DIEREN.
INGEWAND-DIEREN.

UITWENDIG LICHAAMSGESTEL.

HET HOOFD, ſpits of rond, is in veelen onkennelyk; maar 't onderſcheid zig in ſommigen door Zuigers of Kaakjes.

De Oogen zyn zeer twyffelagtig. Men vind in deeze Dieren geen *Reuk* of *Gehoor*, voor zoo verre tot nog bekend is.

De Mond is zuigende of knaagende, door Buizen, of door middel van ſcherpe kaakjes.

Het Gevoel is zeer aandoenlyk en beweegvaardig.

DE ROMP, met het Hoofd en den Staart éénledig verbonden, is langwerpig of in één gedrongen; door ringswyze of krullende (*Spirale*) Ledemaaten zig inkrimpende of uitrekkende. Dezelve is koud, en door eene trilling aandoenlyk; by veelen geeft die in 't duister licht van zig.

De

De Borst, *de Buik*, en *de Rug* zyn niet wel te onderſcheiden, ten minſten in de meest bekenden.

De Staart is veelal aan 't Hoofd gelyk.

De STEUNSELEN zyn de Huid zelve, die ringswyze, of krullende voortkruipt.

De BEKLEEDSELEN beſtaan uit de gemelde ringswyze Huid.

INWENDIG LICHAAMSGESTEL.

Het HOOFD, verbonden aan de *Hersſenen* en *Zenuwen*, die door 't lichaam verſpreid, en in veelen deelbaar zyn.

Het Hart door 't geheele lichaam zig ſamentrekkende beweegende, verſpreid, en deelbaar, en, naar de meeste waarneemingen, weder aangroeiende.

De Ademing is niet volkomen bekend.

De Teeldeelen zyn twyffelagtig; dog in veelen werken zy door wryving; en dit Gedierte is eiervormende.

De Spieren zyn in één gedraaide lange krulagtige inkrimpende vezelen.

De STEUNSELEN, inwendig, werken in het lichaam zelve.

De bekleedselen, inwendig, zyn glibberig, velagtig, in één draaiende.

Het vleesch hebben zy niet, dan vezelig.

De vogten zyn een doorſchynend lymerig wit Vogt.

De drek is zwart, aardagtig.

De beweeging geſchied krulswyze, rollende, ſamentrekkende, of ſlangswyze ſcharrelende; welke dit Gedierte zo eigen is, dat men dezelve van daar eene *wormswyze beweeging* noemt.

De huishouding is in de Aarde, en in de Ingewanden der Dieren, als mede in de Ingewanden der Planten, zoo wel in 't Water als op het Land.

De voortteeling is zeer duister in veelen; dog van ſommigen deezer Dieren is 't bekend, dat ze vliezige Eieren hebben.

Hun geluid is onbekend.

Hun leeftyd is natuurlyk vry lang.

Hun sterven geſchied natuurlyk door verrotting; dog ze zyn voorts aan de vernieling hunner vervolgers veelvuldiger onderworpen, dan eenig ander Dier.

TIEN-

TIENDE CLASSE.

PLANT-DIEREN.

UITWENDIG LICHAAMSGESTEL.

De romp vertoont altoos eene takkige, bladerige of bloemagtige gedaante: deszelfs uit- en inwendige Ledemaaten zyn deelbaar, en weder aangroeiende, ter volkomenheid. Dit Gedierte heeft gemeenlyk als uitſpruitende, beweegende, en inkrimpende *Armen*; die in een Romp ſamenloopen, in een inzuigenden *Mond* gegrond zyn, en veelal ſtarswyze eindigen. Het *Hart* en de *Ingewanden* zyn deelbaar, weder aangroeiende, en dus in het geheele Dier verſpreid.

De steunselen vind men hier niet afzonderlyk, dan alleen in eenige uitſpreidende takjes, als armen, en in het lichaam zelve, dat zig hier of daar vasthegt.

De bekleedselen beſtaan uit een eigenaartig inkrimpend zeer week vel, dat in eenigen niettemin Slekaartig is.

INWENDIG LICHAAMSGESTEL.

Het zelve beſtaat uit doorloopende Buizen, die, verdeeld zynde, weder aangroeien; en voorts is 't nog zeer onregelmaatig bekend.

De vogten zyn wateragtig doorſchynende.

De drek is een groen ſlym, of by eenigen kalkaartig.

De voortteeling geſchied in het Dier zelve, natuurlyk, door aaneengroeijing en uitſpruiting; zoo dat dit Gedierte zig vermenigvuldige door eene inwendige dierlyke voortteelingskragt. Dit groeiende voortteelende vermogen is oneindig fyn verſpreid. De Sexe is tweeſlagtig, en tevens aan de Jongen verbonden, waar door ze elkander voeden.

De beweeging is vaardig en inkrimpende, weinig van plaats veranderende.

De huishouding is in de Wateren, aan de Zee- en Rivierplanten; waar op zy zeer gezellig, in kalkaartige Celletjes, die zy zelven bereiden, woonen.

Hun geluid is onbekend.

Hun sterven geſchied natuurlyk door verharding en uitdrooging; dog ze worden meest door hunne vyanden, de Viſſchen en Gekorven Dieren, al vroeger verſlonden.

Wat

RANG-SCHIK-KING.

Wat nu eindelyk betreft de redenen, die ons beweegen, om, in het voorſtellen deezer tien CLASSEN, af te wyken van de verdeelingen van andere Natuurkundigen, byzonder van die van RAI, LINNÆUS en BRISSON; daar over zullen wy ons, ter vereischter plaatſe, breeder uitlaaten. Het nagaan waarom wy, by voorbeeld, de kraakbeenige Dieren, volgens LINNÆUS, Water- en Land-dieren, op het ſpoor van BRISSON weder voor de naast daar mede overeenkomende Claſſe der Viſſchen gebragt hebben; en tevens, waarom wy de Claſſe der Wormen van LINNÆUS zoo aanmerkelyk hebben afgeſcheiden; als mede waarom wy de Geharnasten niet onder de Inſecten betrekken; het nagaan, zeg ik, van deeze en ſoortgelyke byzonderheden, voegt best by de beſchryving der Dieren zelve, en zou hier eene onnodige plaats beſlaan.

Zie hier dan, geagte Nederlanders, my gevorderd tot het maaken van een Plan, volgens het welke ik nu voorts onze Vaderlandſche Dieren zal beſchryven. Waarſchynlyk zal deeze myne verdeeling in ſommiger oogen als geheel nieuw voorkomen, en zy zal, ongetwyffeld, de roede der berispinge niet ontgaan; hoedanig iets men bovenal natuurlyk te wagten heeft, wanneer men eenigzins van den gewoonen weg afwykt.

Dog

RANG-SCHIK-KING.

Dog wat hier omtrent ook moge voorvallen, het ſtaat by ons vast, ons in geen noodlooze of onnutte Twistſchriften in te laaten; maar ons ter beſchaavinge van dit Werk te bedienen van alle welgegronde onderrigtingen, die ons aan de hand gegeeven zouden mogen worden. Alleenlyk betuigen wy, by voorraad, te hoopen; dat zy, die in de omſchryving meerder kortheid zouden begeeren, 'er zig te minder aan zullen ſtooren; wanneer zy bezeffen, dat men 'er, door deeze zoogenaamde breedvoerigheid, te meerder natuurlykheid en waarheid in ontdekt: het welk wy vertrouwen, by de verdere uitbreiding en verhandeling der CLASSEN zelven, duidelyk te zullen doen zien; wanneer wy 'er ook hier en daar, is 't te denken, nog wel eenige Verbeteringen by te voegen zullen hebben. Dit verwagtende, is 't ons oogmerk, om, even als by de Verhandeling der Delfſtoffen geſchied, eene nadere Rangſchikkende Tafel der Dieren mede te deelen, na dat wy de Dieren van ieder CLASSE zullen afgehandeld hebben; om dus het herdrukken van eene verbeterde uitgaave te meer te vermyden; en te gunſtiger gelegenheid te hebben, om alle verbeteringen of vermeerderingen, in de manier van Byvoegſels, aan dit Werk te hegten; wanneer we in 't eene of andere geval, niet tegenſtaande onze uiterſte poogingen, om onze beſchryvingen ten naauwkeurigſten

voor

voor te draagen, te kort geſchooten mogten zyn. RANGSCHIKKING.

Wy hebben 't niet ongevoeglyk geagt, dit, by deeze gelegenheid, met korte woorden te melden; en zullen daarop, volgens het voorgeſtelde Plan, een aanvang maaken, met de beſchryving van het HEERSCHENDE Schepſel, DE MENSCH, om wel byzonder den oorſprong, de zeden, den natuurlyken inborst, benevens den gezonden en zieken ſtaat myner geliefde Hollanderen te ontvouwen; 't welk ons verder als met de hand zal leiden, tot het nagaan van de volgende CLASSE der ONDERWORPENE DIEREN, beſtaande uit de Viervoetige gehairde Land-dieren; die ons genoegzaame ſtoffe voor een ander *Deel* zullen verleenen.

NATUURLYKE HISTORIE VAN HOLLAND.

DOOR

J. LE FRANCQ VAN BERKHEY. M. D.

DERDE DEELS, TWEEDE STUK,

MET NOODIGE AFBEELDINGEN.

TE AMSTERDAM,
By YNTEMA en TIEBOEL.
MDCCLXXIII.

KORTE INHOUD
DER
HOOFDSTUKKEN
VAN HET
DERDE DEELS, TWEEDE EN DERDE STUK.

VYFDE HOOFDSTUK.

Handelende over de Eerſte Afdeeling van het Ryk der Dieren, *of het eenige heerſchende dierlyke Weezen, den* MENSCH: *waar onder bepaaldlyk de oude Volks-oorſprong der Hollanderen, benevens derzelver Voortplanting, tot op onze dagen, beſchreeven word.* bladz. 335

ZESDE HOOFDSTUK.

Waarin de oude en hedendaagſche eigene Geſtalte en Kleedy, mitsgaders de natuurlyke Aart en Geneigdheid der HOLLANDEREN, *beſchreeven worden.* 436

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Vervolg van het voorige Hoofdſtuk; *gaande wel byzonder over de Inwoonders der Overmaaſche, Hooge Zuidhollandſche en Yſſeloeverſche Landen, tot in en langs Delfland en Schieland, in deeze Agttiende Eeuwe.* 685

AGTSTE HOOFDSTUK.

Verdere beſchouwing van de Volkseigene Geſtalte en Kleeding, mitsgaders de Getemperdheid en Gemoedsneigingen der HOLLANDEREN, *in deeze Agtiende Eeuw; byzonder met betrekking tot dezulken, die het hartje van Zuid-holland en de Zeekusten bewoonen.* 775

NEGENDE HOOFDSTUK.

Vervolg en ſlot der beſchouwing van de Volkseigene Geſtalte en Kleeding, mitsgaders de Getemperdheid en de Gemoedsneigingen der HOLLANDEREN, *in deeze Agttiende Eeuw. Byzonder met betrekking tot de Inwoonders van* Kennemerland *en* Noord-holland; *benevens die der* Eilanden *aan deeze Kust.* - 887

TIENDE HOOFDSTUK.

Behelzende nog eenige byzondere aanmerkingen, over het karakter der Hollandſche Stedelingen, in onderſcheidinge van die van 't platte Land, alvoorens beſchreeven. - - - - - 1024

VYF-

VYFDE HOOFDSTUK.

Handelende over de Eerſte Afdeeling van het Ryk der Dieren, *of het eenige heerſchende dierlyke Weezen, den* MENSCH: *waar onder bepaaldlyk de oude Volks-oorſprong der Hollanderen, benevens derzelver Voortplanting, tot op onze dagen, beſchreeven word.*

Thans ſtaat my, geagte Leezers, en dierbaare Vaderlanders, na eene voor ſommigen ſtroeve ontvouwing der Rangſchikking, een aangenaamer onderwerp te behandelen: daar ik my voorgeſteld heb, onze Hollandſche Natie te beſchryven, in derzelver betrekking als Menſchen; behoorende tot die uitſteekende Hoofdverdeeling van Heerſchappyvoerende, en naar Gods evenbeeld geſchapen, Weezens. Een onderwerp, my ten hoogſten waardig en geliefd; dewyl ik daar door gelegenheid heb, tot het afmaalen van den rechtmaatigen lof, en de waare verdienſten eenes Volks, dat in roemrugtigheid voor geene Natie onder de Zon behoeft te wyken. Een onderwerp egter, dat tevens de tederſte omzigtigheid vereischt; als vorderende, dat men toezie, om zig, door eene zugt tot het melden van

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

't voortreffelyke en geliefde, zoo verre niet te laaten vervoeren, dat men het gebrekkige zoude willen plooien, onder den fluier van een volmaakten en deftigen tabbaard. Hoe vuurig wenschte ik niets dan alleen voortreffelykheden te melden! Maar neen; dit is onmogelyk; wat Volk, wat Mensch leeft 'er, dat volmaakt is? Dit weet, dit erkent gy, myne Hollanders: en zie daar reeds een gunftig ftaal van uwe loflyke inborst; dat is nederig te weezen; voor de vuist te zyn, met erkentenisfe zyner onvolmaaktheid: en zie daar met een myn natuurlyk recht, om over onze beroemde Natie ook voor de vuist te fchryven. Myne edele en blanke Rhynzwaam zwemt des te ftouter en vrymoediger langs Hollands boorden heenen; om haare Befchermers van Stad tot Stad, en Gehugt tot Gehugt, te bezoeken. Zy gunt my veelligt eene hagelblanke fchacht, om de reine zeden haarer Voedfterheeren, ongeveinsd, boven hunne menschlyke misflagen, te ftellen. Geen Vreemde verdenke my intusfchen daarom, als of ik, door Vaderlandliefde vervoerd, iets anders dan der ronde waarheid zoude hulde doen; ik zal ook onbefchroomd de gebreken myner Landsgenooten affchetfen. Dog (en dit eenige heb ik als Vaderlander vooruit) ik zal het, op eene welgegronde kennis, met befcheidenheid en een toegenegen hart doen: zonder het gebrekkige in het fmaadlykfte daglicht te ftellen, om te beter als Zeden-

mees-

meester te heerſchen, of al ſpottende myne woorden met een walgend zout van veragting te vermengen. Zodanig eene ſchryfwyze laat ik over aan ſchertſende Vreemdelingen, die 'er hunne onkunde en ſtoutheid in doen doorſtraalen.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Karsversch uit Vrankryk, uit Engeland of Italien, te Rotterdam aangekomen zynde, beſpioenen ze eenige Bals in den Haag; doen een toertje van een uur naar Scheveningen; vaaren wyders met de trekſchuit naar Leiden; beſchouwen ter vlugt de Academie, de Ontleedkamer, de Bibliotheek, enz.; ryden vervolgens naar Haarlem, om aldaar by de Bloemisten rond te loopen: en trekken ſpoedig naar Amſterdam, om het Stadhuis, benevens het Schouwburg, te bezien, en eenige gezelſchappen van hunne ſoort by te woonen. Als zulke Reizigers, na een week twee drie vertoevens, weder vertrokken zyn, vermeeten ze zig de bekwaamheid te hebben van de geheele Hollandſche Zeevaart, den Koophandel, de Zeden, de Wetten en Gewoonten onzer Natie te kunnen beſchryven. En heeft Noordholland de eer van zulke gasten te ontvangen; een Zaandams reisje is genoeg, om hen dit oprechte en yverzugtige Volk, zoo beroemd van wegen den Koophandel en nuttige Konſten, als domme, ſombere, en plompe menſchen uit te kryten. En ach! dat dit gebrek van behoorlyke oplettendheid, en redelooze verſmaading alleen plaats had by

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Vreemdelingen; maar, dat te beklaagen is, men ondervind maar al te veel, dat het zelfs huisvest by ſommigen der Magtigen en Grooten van ons Vaderland; welker Zoonen, terwyl ze Engeland, Vrankryk, Italien en Duitschland doorreisd hebben, niet weeten, hoe eerlyke en braave Inwooners hun eigen Landgewest bezit.

Laat ons, geagte Vaderlanders, dit haatelyke gebrek te keer gaan. Sta my ten dien einde toe, dat ik, op het voetſpoor van veele andere waardige Mannen, den luister der Hollandſche Zonneſtraalen tragte te doen ſchitteren, in de oogen der geenen, die dit Land en Volk ſlegts ter loops beſchouwd hebben. Sta my toe, dat ik de ſpotternyen der uitheemſche gaauwe Geesten, over onze Hollanders, en de ſlinkſche ſtreeken van vleiende of nydige Nabuuren, met bezadigdheid, wederlegge; door de zuivere waarheid in 't helderſte licht ten toon te ſpreiden. Hier toe, durf ik zeggen, heb ik de gunſtigſte gelegenheid gehad, en dezelve niet verwaarloosd. Ik heb in de Steden aandagtig gelet, op het hart der Magtigen en der Burgeren: eene heuſche en vriendlyke gemeenzaamheid heeft my hunne zeden ingeprent. Ik heb de eer gehad om eenigermaate den Vaderlandſchen Adel te leeren kennen; ook heeft het my mogen gebeuren, het hart der Hollandſche en andere Geleerden niet onbeproefd te laaten. Daar benevens heeft myne twaalfjaarige opvoeding, in myne vroe-

vroege jeugd, op het Land, en myne volgende verkeering onder de Veldelingen, in ryper jaaren, my eene uitmuntende gelegenheid gegeeven, om de Natuurlyke Historie van ons Land naauwkeurig na te ſpooren. Menigmalen heb ik op hunne Veeſtallen, en aan hunne ruime haardſteden, met hun koutende, overvloedige ſtoffe tot opmerkzaamheid op hunne zeden gevonden: en de oprechte Visſchersbuurt deed my dikwils hunne gulhartigheid gadeſlaan. Ik heb langs dien weg zoo wel hunne Doodmaalen en Begraafenisſen, als (ik ſchame my des niet) hunne Kermisſen, Vastenavond-Bruilofts-feesten, en Doopvreugde bygewoond. Hier, gelyk TACITUS, van de oude Batavieren getuigde, vond ik de rechte plaats, en de weezenlykſte oogenblikjes, om, by de ſpraakſaammaakenden beker, de eigenlyke inborst der Natie te leeren kennen: iets dat weinigen, naar ik geloof, met zoo veel geduld, of misſchien drift, ondernoomen hebben; en waar van ik thans een eerlyk en welmeenend gebruik hoop te maaken; om zoo den Vaderlander als den Vreemden onder 't oog te brengen, welk een deftig Volk myne Hollanders zyn. Ik zal hen, ſchoon ze ook hunne gebreken hebben, waar van geen Natie vry is, poogen te verdeedigen; in navolging van dien braaven, die de Eer der Hollandſche Natie zoo bondig, tegen den onredelyken nayver der Engelſchen, gehandhaafd heeft; dat my ook het ſlot zy-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

 ner

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ner Voorreden, gedeeltlyk, ten befluite van deeze myne Inleiding, tot dit onderwerp, doet overneemen. „ Wy zyn", zeggen we met den Schryver, „ nederig van „ gedagten, dat, om iets van deezen aart „ wel te behandelen, de noodzaakelyke „ vereischten zyn; bezadigdheid van geest, „ en een goed oordeel; om dus op eene „ vrye, min driftige, en wel beredeneerde wyze, de zaak te kunnen behande„ len. In hoe verre nu (deeze myne be„ fchryving van onze Hollanders) aan de „ opgenoemde vereischten ftaa te beant„ woorden, laaten wy over aan het oor„ deel van onpartydige Leezers", en treeden hier mede ter zaake. Gevoeglykst zullen wy, zoo ik agte, dit onderwerp aanvangen, met het geeven eener korte Natuurkundige fchetfe van den Hollander als Mensch; om dan vervolgens den byzonderen Oorfprong, de Geftalte, den Aart, de Zeden, de Huishouding en Ziekten van onze Natie naauwkeurig te ontvouwen.

Samenftelkundige bepaling van den MENSCH.

Nademaal onze aangenomen Rangfchikking hier eene bepaling van den Mensch vereischt, zoo beroepen wy ons, in de eerfte plaatfe, op de reeds gegeeven bepaling, die in het *Tweede*, *Derde* en *Vierde Hoofdftuk* gevonden kunnen worden; als waarin wy, met voordagt, de uitfteekende eigenfchappen van den Mensch, in onderfcheiding van de overige dierlyke Weezens, bepaald hebben. Men voege, ter meerder opmerkzaamheid, daar nevens de

Zie byzond. Bladz. 266-268.

voor-

voortreffelyke bepaaling van den Mensch, door LINNÆUS; zoo als hy ons dezelve opgeeft, in zyne eerfte Samenftellen; waarin ze veel beknopter dan in de laatfte voorkoomt. Dus luid 's Mans fraaie opgaave. DE HOLLANDSCHE NATIE.

ô MENSCH, KEN U ZELVEN!

GODSDIENSTIG, (of als een Christen,) dat gy met eene onftervelyke Ziele, naar Gods beeld, gefchapen zyt.

ZEDEKUNDIG, dat uw eenig heil beftaat, in, met een redekundigen Geest bezield, tot lof van uwen Schepper te leeven.

Natuurlyk, dat gy een heerfcher aller Dieren zyt, en het eindoogmerk der Scheppinge, om wiens wille alle overige Weezens gemaakt zyn.

Ontleedkundig, dat gy een allervolmaaktst, konftig en verbaazend werktuig zyt.

In uw leevenswyze, dat gy een nuttig gebruik maakt van de gaaven, die de Vader der Natuure u tot gebruik en fpyze gefchonken heeft.

Ziektekundig, dat gy een nietige bloem zyt, die aan duizend broosheden en verganklykheden onderworpen is.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Neem dit in agt, dan zyt gy een Menschlyk Weezen, dat van alle anderen onderſcheiden is.

Dit voorſtel van den Heer LINNÆUS, gevoegd by onze reeds aangehaalde korte bepaaling van den Mensch, agten wy, ter deezer plaatſe, zoo voldoende; dat wy onze verdere Verhandeling, overeenkomſtig daar mede, met eenige verkorting, in deezer maniere verdeelen; dat wy den Mensch, of liever onze Hollanders, ordentlyk zullen beſchouwen:

Plan en Verdeeling van de Natuurlyke Historie der HOLLANDERS.

1. NATUURLYK; waarin voorkomt, het Ontleedkundig Samenſtel; de natuurlyke of vermengde Volks oorſprong; de Geſtalte; de natuurlyke Geneigdheid, en de Eigenſchappen der Natie in 't algemeen, en in 't byzonder; mitsgaders derzelver natuurlykſte Spyze en Drank.

2. ZEDEKUNDIG; waar toe wy zullen brengen den natuurlyken ouden, en veranderden Godsdienst; de natuurlyke oude, vernieuwde en beſchaafde Zeden; de Opvoeding; de Huishouding, enz.; doch dit alles zal men hier niet opzetlyk; maar, by wyze van invlegting, behandeld vinden.

3. ZIEKTEKUNDIG; waar onder te betrekken is, de natuurlyke ſtaat der Gezondheid; de Leeftyd; de natuurlyke Lands- en Volks-ziekten; welken, zoo uit de geſteldheid der Lugt en des Lands, als uit die des Volks zelven, en hunne leevenswyze, voortvloeien.

On-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Onder deeze drie afdeelingen zullen wy alles, wat wy, met reden, binnen het bereik van dit onderwerp mogen brengen, gevoegelyk kunnen verhandelen: en dus zou ons, om 'er toe over te gaan, hier allereerst voorkomen, de Ontleedkundige beschouwing van den Mensch. Dan, niemand myner Leezeren, vertrouw ik, zal het my ten kwaade duiden, dat ik my hier mede niet bepaaldlyk ophoude. Eene voldoende behandeling van dit onderwerp zou te breed uitloopen, ja ten minste wel een gantsch *Deel* van dit Werk op zich zelve eischen. En eene bloote optelling der byzondere uit- en inwendige deelen van 't Menschlyk Lichaam, zonder eene nevensgaande verklaaring van derzelver samenhegting, en eenstemmige werking, zou voor den Leezer van geene de minste nuttigheid zyn. Daar en boven zou ik, my hier toe inlaatende, nog niets schryven, dan 't geen den Hollanderen, als Menschen, met alle andere Menschen, gemeen is, en dus, buiten noodzaake, tot myn bedoelde Plan eigentlyk niet behoort. Dit overwoogen hebbende, is 't my voorgekomen best te zyn, hier van af te zien; om dus myne Leezers niet lastig te vallen met eene noodlooze vermeerdering van bladeren, en het Werk door Ontleedkundige Plaaten, die 'er by zouden moeten komen, zonder nut kostbaar te maaken. Ook heb ik hier toe te gereeder kunnen besluiten; nademaal de algemeene kundighe-

Aanmerkingen over de Ontleedkundige beschouwing van den MENSCH.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

den, die, raakende het Samenftel van 't Menschlyke Lichaam, boven al in aanmerking komen, in 't voorgaande, en wel byzonder in 't *Derde Hoofdftuk*, genoegzaam voorgedraagen zyn, met aanwyzinge van eene verdere bekwaame handleiding voor hun die daar in behaagen fcheppen. Heeft men lust, ter uitgebreider oeffening der Ontleedkunde, wel aan, het heeft ons Vaderland niet ontbrooken, en 't ontbreekt ons nog niet aan Mannen, wier onderwys in dit ftuk ten hoogften te waardeeren is. Men leeze dan de Schriften van den beroemden ALBINUS, mynen geweezen Hoogleeraar, wiens nagedagtenis my altoos ter harte zal gaan, en op wiens bezit Holland heeft mogen roemen boven alle andere Volken. Een man, van wien de geagte HALLER gewoon was te zeggen, „ Zoo „ gy de Natuur wilt hooren fpreeken, „ hoor ALBINUS"; waarom hy ook, deszelfs Werken aanhaalende, meermaals zeide, „ Zie ALBINUS of de Natuur". Is men begeerig de Ontleedkunde grondig na te gaan, men maake zig dan boven al eigen, des Hoogleeraars onwaardeerbaare Schriften, over de Beenderen, Spieren, enz. van 't Menschlyke Lichaam; en beoeffene zyne gadelooze meet- en tekenkundige Afbeeldingen, in de onnavolgbaare Plaaten van den konstryken WANDELAAR. Stukken, die meenig Vorst zou wenfchen, door iemand zyner Onderdaanen in 't licht gebragt

bragt te zyn (*). Laaten dan de meesteragtige Konstſtukken van den vermaarden CAMPER, over de Zenuwen, eene plaats naast die van zynen Leermeester erlangen. En dat voorts 's mans Broeder, en de naauwkeurige VAN DOEVEREN, met den oplettenden SANDIFORT, die zyne plaats op Hollands Hooge Schoole vervullen, u onderrigten, in alle zulke byzonderheden, over welke myn beſtek my niet toelaat uit te weiden. En verſchoon my, gunſtige Leezer, deeze ſoort van uitſtap, dien ik mynen geagten geweezen Hoogleeraar byzonder ſchuldig was, en die 't Vaderland van my vorderde, zo ten zynen aanzien, als ten opzichte dier nog leevende Mannen, wier uitmuntende bekwaamheid tot lof van ons Vaderland ſtrekt. Dat wy nu hier op, het Ontleedkundige dus daar laatende, onze voorgeſtelde ſchikking volgen, en naſpeuren, wat men te denken hebbe van den Oorſprong onzer Natie, dat bepaalder tot myn beſtek behoort.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

De oude Volkeren, die zig in de vroege-

Aloude oorſprong der BATAVIEREN.

(*) Men verhaalt, dat de tegenwoordige Koning van Vrankryk, een dier fraaie Werken van den Hoogleeraar ALBINUS ziende, vroeg, of 'er in Vrankryk geene zulke konſtenaars waren; en dat daar op de Hoogleeraar der Tekenkunde, die 't zyner Majaſteit vertoonde, ten antwoord gaf; „ SIRE, 'er is maar één ALBINUS, maar één „ WANDELAAR in de Waereld". Men zie voorts de welverdiende loffpraak van deezen grooten Ontleedkundigen, in de *Bibliotheque des Sciences & des Beaux Arts*, 1771. pag. 416-465.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

gere aan ons bekende Eeuwen, hier te Lande nedergezet hebben, zyn, volgens de eenſtemmige gedagten aller Schryveren, die dit ſtuk ooit onderzogten, van de *Duitſchers* oorſpronglyk. En deeze *Duitſchers* heeft men van oudsher zeer algemeen, gelyk ook TACITUS en zyne tydgenooten doen, gehouden voor eigen inboorlingen van Duitschland; zoo dat ze aldaar gebooren en opgevoed ſchynen; zonder hunnen oorſprong verſchuldigd te zyn, aan een vermengden ſamenloop van buitenlandſche Volkeren. Men ziet dan de oude *Duitſchers* gemeenlyk aan, als egte afſtammelingen van JAPHET, den zoon van NOACH, die, volgens een vry algemeen gevoelen der Geleerden, door zyne Nakomelingen, bykans geheel Europa bevolkt heeft. En verder wil men, dat ASKENAS, een kleinzoon van JAPHET, uit GOMER, wel byzonder het hoofd geweest is van den *Teutoniſchen* tak; uit welken onze Voorvaders, de *Batavieren*, niet onwaarſchynlyk voortgeſprooten zyn; des men dezelven hebbe aan te merken, als een zuiver Geſlagtsgedeelte der oude *Duitſchers*.

Aangezien nu de Volkeren, hier uit oorſpronglyk, zig wyd en zyd verſpreid hebben, zoo heeft het veelen gelust, den Oorſprong onzer *Batavieren*, het oude Landgewest van dat Volk, nader op te ſpeuren, zoo 't te vinden ware. Men heeft, zedert dat de Geleerdheid hier te Lande toenam, en de liefde des Vaderlands veeler

ler lust daar toe ontvonkte, zeer verſchillende gevoelens deswegens op de baan gebragt; en 'er is een tyd geweest, in welken onze Geleerden elkander hier over dermaate in 't hair zaten, dat het zelfs tot partyſchappen overſloeg. Deezen wilden dat onze oude Bewooners oorſpronglyk Galliers, Lingonen, of Sueven waren: anderen bragten ze uit Hongaryen; ſommigen uit Saxen; eenigen uit Gothen en Polen; en men vond 'er ook, die alle deezen, benevens andere byzondere Volkeren, te ſamen lapten; en onze Voorvaders dus aanzagen, als waren ze eene bende van Landloopers, en een byééngeſchoold Volk. Veelen hebben zeer hoog geloopen, met de zoogenaamde Historie van BATUS, of BAETO, en zyn Broeder ZALANDUS. Sommigen wilden dat zy door den wrok eener booze Stiefmoeder, die men eene Koningin der *Katten* noemde, verdreeven waren. Dat daarop BAETO zig hier te Lande, en ZALANDUS zig in Zeeland ter nedergezet zoude hebben; van waar dan deeze twee Gewesten, naar die twee Broeders, vervolgens *Batavie* en *Zeeland* genoemd zouden zyn. En op dit vertelſel van BAETO rust de vinding van het fraaie Tooneelſtuk van den Ridder HOOFT, genaamd BAETO, of *de oorſprong der Hollanderen*; in 't welke de geſneuvelde Vorstin, RYCHELDIN, BAETÔS vrouwe verſchynt, en haaren Man den optogt naar dit Land aldus voorſpelt: DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Voor u de Goden onbelaen
Een leêghgelate plek bewaren,
Die Maas, en Ryn, en Oceaan
Omheinen met hunn' fiere baren:
Aldaar een' achtbare kroone verwacht
Voor uw geslagt.

Daar zult gy stichten volk bequaam,
Om alle eeuwen door te duuren,
Baetauwers eerst zal zyn hunn' naam,
Hollanders naa, met hunn' gebuuren.
Het welk in vreed', en in oorlog, in al
Uitmunten zal. (*)

Dog deeze gantsche Historie van BAETO, en zyne Stiefmoeder word, van doorlugtige Verstanden, voor geheel versierd gehouden; waarom ook JANUS DOUZA zig aldus laat hooren:

Non hic te fraude novercæ
Tentatum ficto Carmine, Bato, canam.

Dat is.

„ Ik zal hier van u, ô BATO niet valschlyk melden, hoe gy, door de listen en lagen van uwe Stiefmoeder, zyt geplaagd geweest".

Anderen weder stelden een twist onder eenige *Hermonduuren*, over het bezit eener Ri-

(*) P. C. HOOFT, *Baeto*, *Treurspel*, Bladz. 111.

Riviere, die zeer veel zouts uitleverde, en bragten dan BATUS, met zynen broeder ZALANDUS, weder in het Spel, als voortvlugtigen, die zig in deeze Gewesten nederzetteden. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Maar veele, en wel voornaame Mannen, beweeren, myns oordeels, met bondiger reden, dat men den oorſprong van 't *Bataafſche Volk* heeft te zoeken by de *Katten*, die oudstyds omtrent het tegenwoordige *Hesſiſche* ſchynen gewoond te hebben. Van dit gevoelen was, benevens veele andere Geleerden, ook de ſchrandere PETRUS SCRIVERIUS, die zig, de laatstgemelde gedagten, ten aanzien van den wrok der Siefmoeder, als beuzelagtig aanmerkende, in deezervoegen uitdrukt. „Ge-
„ looft my Lezer, 't ſyn al fabulen: ende
„ aengeſien, dat alle outheidt met fabulen
„ gemenghd is, laet ons wel toeſien, dat
„ wy niet lichtvaerdig al wat ons voor
„ comt voor goet aanneemen, maer rype-
„ lyck oordeelen, oft mach met reden be-
„ ſtaen, oft niet. De *Catten* dan ofte *Ba-*
„ *tavi*, de Landen omtrent den Rhyn by
„ de zee beſittende, hebben, (als wel te
„ geloven is, enz. — —) huiſen begin-
„ nen te bouwen, ende haer allenskens
„ met ſterkten voorſien, om de opkomende
„ vyanden, 't zy gebueren ofte vreemden te
„ wederſtaen. Ende hebben onder haer
„ een Coninck gecooren: die in alles over
„ haer gebieden ſoude ende wetten ſtel-
„ len", enz. — — Overeenkomſtig hier me-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

mede heeft insgelyks ADRIAAN PARS, een Kerklyk zegel, met dit randſchrift,

CATTI ABORIGENES BATAVORUM.

Dat is.

De Katten, voorouders der Batavieren.

voor de Kerk van *Katwyk* vervaardigd hebbende, het zyne toegebragt, om te toonen dat de *Katten*, een oud verdreeven Volk, uit het tegenwoordige *Heſſiſche* oorſpronglyk, zig in dit Land ter nedergeſlaagen hebben: beroepende zig wel inzonderheid op verſcheiden plaatſen, die men naar den naam van dat Volk genoemd vind; als daar zyn, Katwyk aan den Rhyn en Katwyk op Zee, benevens Kattendyk, Kattendrecht, Katwoude en Katswoude, mitsgaders Kats, Kattenbroek, Katſand, Kattyk en Katernesſe. Alle welke plaatſen tot geen verwerpelyk bewys van dit gevoelen ſtrekken; waarom'er zig de Heer D. VAN CRUISSELBERGEN, in zyn doorletterd en met recht bekroond Antwoord aan de Zeeuwſche Maatſchappy, ten opzichte van Zeeland, mede op goeden grond van bedient; onder het duidelyk beweeren van den gelyken aart en Volks-oorſprong der Zeeuwen en Hollanders, wier zeden en gewoonten altyd zeer overeenkomſtig geweest zyn; en wier belang in de handhaaving der Vryheid, van oudsher, en nog heden, als onafſcheidelyk aan

Z. *Maatſch.* IIde Deel.

aan te merken is. Ook komt my de gevolgtrekking uit deeze gelykheid van benaaming zeer aanneemelyk voor; nadien 't bekend is, hoe men oudtyds, gelyk nog heden, gewoon was, nieuw ontdekte Landen, en nieuw gegrondveste Steden, te benoemen, met naamen, welken ontleend wierden, van het Volk, dat die Landen of Steden eerst betrokken had. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Intusſchen wil ik egter het denkbeeld van den Hoogleeraar OFFERHAUS niet tegenſpreeken, wanneer hy beweert, dat de *Kelten*, die gezegd worden oudtyds de beide oevers des Rhyns bewoond te hebben, al vroeg bezitters van ons Land en de nabuurige Gewesten geweest zyn. Ik zie geene zwaarigheid, die my wederhoudt van dat gevoelen te laaten gelden, indien men my ſlegts toeſtaa, dat de oorſpronglyke *Katten* onderſcheiden waren van deeze *Kelten*. Dit in agt neemende, vind ik niets ongerymds in de ſtelling van dien Heer, dat de oudſte bewooners deezer Landen, het zy ze dan den naam van *Kelten*, *Kimbren* of *Teutonen*, volgens MELA, droegen, door eene zwaare overſtrooming, misſchien wel door den Cimbriſchen Vloed, (omtrent 110 of 120 jaaren, voor de geboorte van Christus voorgevallen,) genoodzaakt geweest zyn, dit hun Vaderland te verlaaten. Dat deeze Volkeren daar op, Gallie en Spanje afgeloopen hebbende, zelfs de Romeinen tartten; tot dat ze eindelyk, door den Veldheer MARIUS, verſlaagen, ja ten

 groo-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

grooten deele vernield zyn geworden. En dat toen het overgebleeven gedeelte, herwaards en derwaards zwervende, eindelyk de oude Landpaalen hunner Voorvaderen weder opgezogt heeft; zoo dat zy, door Gallien, in de nederste deelen van Duitschland wedergekeerd zynde, zig hier omstreeks gevestigd hebben: waar door men ze, by gebrek van oplettendheid, veelligt in laatere dagen, met de oorspronglyke *Katten*, de Voorvaders onzer *Batavieren*, die ons Gewest bewoonden, heeft kunnen verwarren. Dog laat ons, in stede van ons langer, met de twyffelagtige Oudheid op te houden, ons liever wenden, tot het zekerder berigt, dat ons gegeeven word, door den Romeinschen Geschiedkundigen TACITUS.

Deeze Schryver, by wien alle oude en nieuwe Schryvers over dit onderwerp ter toetze moeten komen, en op wien zy allen bouwen, geeft ons het volgende verslag van de Inwoonderen deezer Landstreeke.

Batavi, donec trans Rhenum agebant, pars Cattorum, seditione domesticâ pulsi, extrema Gallicæ ora, vacua cultoribus, simulque Insulam, intervada sitam, occupavêre, quam Mare Oceanum à fronte. Rhenus amnis tergum ex latera circumluit. TACITUS, *Histor.* Lib. IV. Cap. 12.

Dat is, naar de vertaaling van J. FENACOLIUS.

„ De Batavieren eertydts, doen zy
„ over den Rhyn woonden, syn geweest
„ een

„ een gedeelte van de Cattiſche Volke- „ ren, (nu ter tydt Hesſen:) doch daar „ na, door de inlandtſche beroerte uit haar „ Landt verdreven, hebben daar over in- „ genomen de uyterſte landen van den „ franſchen kandt, leedig zynde van in- „ woonders, mitsgaders ſeker eyland, ge- „ leghen tusſchen verſcheyden droogten „ en ſanden: welk eylandt van voren „ aangeſpoeldt werdt met de Noord-Zee, en „ rondtſom het ſelfde van achteren en aan „ de zyden werdt het omloopen van den „ Rhynſtroom (*)".

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Dit gezegde van TACITUS leert ons, dat de *Batavieren*, die in zyne dagen, omtrent honderd jaaren na de geboorte van Christus, aan de uiterſte Landen van den Galliſchen kant woonden, voor deezen behoord hadden tot *Cattiſche* Volkeren; die, door binnenlandſche beroerten, uit hun Land verdreeven zynde, zig vervolgens ter nedergeſlaagen hadden in de gemelde Landen, welke dies tyds van Inwoonders ontbloot waren. Het toont ons wyders dat dit Volk toen al eenigen tyd in dit Land gewoond had, vermits de Historieſchryver, als van oude gebeurtenisſen ſpreekende, zegt, dat ze *eertyds*, dat is, lang voor hee-

(*) Wy zullen in 't vervolg deeze Vertaaling alleen te berde brengen, wanneer de Latynſche Text niet volſtrekt noodig is; om het overtollige aanhaalen van den Latynſchen Text van TACITUS, die tog in ieder handen is, te vermyden.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

heenen, een gedeelte dier Volkeren geweest waren. En in dit denkbeeld worden we bevestigd, door de geſchiedenisſen van CÆSAR; die, toen hy Duitschland beſtreed, en het zelve meende overwonnen te hebben, een onverwagten tegenſtand vond by de Neder-Rhynſche Volkeren. Een tegenſtand, welken deeze ſchrandere Veldheer egter ſpoedig te boven kwam, door eenen houten brug over den Rhyn te ſlaan, en dus over dien ſtroom te trekken; wanneer hy 't wel dra zoo verre bragt, dat hy deeze Volkeren, of vermeesterde, of in zyne belangen overhaalde; en wel byzonder waarſchynlyk een verbond trof met de *Batavieren*, welken een Eiland van dien naam bewoonden. Een Volk, dat hem, volgens zyn eigen getuigenis, in de Brittanniſche oorlogen en elders zeer veel dienst gedaan heeft. Als men dit voorgevallene van CÆSAR vergelykt, met het bygebragte uit TACITUS, is 'er genoegzaam uit op te maaken, dat de *Batavieren* of *Katten*, al lang voor zynen tyd ons Vaderland bewoond hebben, en dat CÆSAR dit Volk allereerst aan de Romeinen bekend heeft doen worden. Daar en boven eindelyk geeft ons het berigt van TACITUS nog te kennen, dat de overkomst van dit Volk hier te Lande, toe te ſchryven is aan eene verdryving uit hun Gewest, by gelegenheid eener *inlandſche beroerte;* waar van we, buiten dit gezegde van dien Historieſchryver, geen ander verſlag hebben, dan 't geen ons eene oude

Over-

Overlevering aan de hand ſchynt te geeven. Dezelve komt, ze zy dan min of meer geloofwaardig, in 't hoofdzaaklyke hier op uit. De oorſpronglyke *Katten* onderling in twist geraakt zynde, zoo ſpande een gedeelte hunner met eenige Nabuuren te ſamen, om ſommigen hunner Landsgenooten, die zig omtrent de Rivier *Adrana*, nu de *Eder*, in *Heſſen*, gevestigd hadden, uit hunne bezittingen te verdryven. Deezen, zegt men, hebben zig daarop, den raad hunner Priesteren volgende, herwaards gewend, om zig ter neder te ſlaan in een toen onbevolkt Gewest; dat, gevolglyk, zonder kryg te voeren, in bezit genomen kan worden.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Wat nu verder bepaaldlyk den naam der *Batavieren* aangaat, en hoe dit Volk dien verkreegen heeft, het zal der moeite niet waardig zyn, om ons met deeze gantsch onzekere byzonderheid lang op te houden. Als men bezeft, dat veele Volkeren oudtyds hunnen naam ontleenden van het Hoofd hunner Volksplantinge, dan is 't niet vreemd te denken, op den bovengemelden BATUS, die veelen aangemerkt hebben, als den voornaamſten Geleider van dat Volk naar ons Gewest. Ook zou men dit denkbeeld, met uitſluitinge van al het fabelagtige dat men 'er by verzonnen heeft, en door WACHTENDORP in zyne *Kronyk* overgenomen is, zonder zwaarigheid kunnen laaten gelden. Egter moet ik betuigen, meer behaagen te ſcheppen, in de

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Zie M. ALTING, *Not. Germ. Inf. Summ. Descr. Germ. Inf.*

gedagten van hun, die oordeelen, dat dit Volk reeds den naam van *Batten* droeg, eer zy hier te Lande kwamen, en dat men daar uit de benoeming van *Batavieren* heeft af te leiden. Men schynt hier voor nog eenig soort van bewys te hebben, als men nagaat, dat 'er, in de nabuurschap van 't oude gewest der *Katten*, omstreeks de *Eder*, nog eenige vermoedelyke Overblyfselen, van de oude huishouding der *Batten* aldaar, te bespeuren zyn; te weeten in die plaatsen, welken, daar omtrent, den naam van *Battenberg* en *Battenhausen* voeren; alwaar ook in vroeger tyd nog een *Baddenfeld* geweest moet zyn. Is iemand verder genegen, om te gissen, dat een Hoofd dier Volksplantinge, met naame BATUS, al in dat Gewest, aanleiding tot den naam van *Batten* gegeeven hebbe, ik zal 'er my niet tegen stellen, al wilde hy hem zelfs, onder de oude Duitschers, in Hongarye naspeuren; maar alleen zeggen, dat ik geen den minsten schyn voor zulk een gissing vinde.

Edog, wat men ook van dit alles moge denken, en welke de naams oorsprong onzer *Batavieren* zy; 't is althans zeker, dat onze Voorvaders, zoo wel onder den naam van *Katten*, als die van *Batavieren*, reeds ten tyde van CÆSAR, en vervolgens by die van TACITUS, bekend stonden, als de Bevolkers van dat Eiland, het welk men gewoon was, het *Eiland der Batavieren* te noemen; liggende aan de *Noordzee*, tusschen

ſchen den *Rhyn* en de *Waal*; eene Landſtreek, die, thans nog gedeeltlyk de *Betauwe* of *Betuwe* genaamd, volgens de tegenwoordige inrigting, ten deele aan Holland, ten deele aan Gelderland, en ten deele aan Utrecht eigen is: waar benevens ze zig mede uitgebreid ſchynen te hebben, in de Landen tusſchen *Maas* en *Waal*; behoorende, in onze dagen, ten deele onder Kleefsland, ten deele onder Gelderland en Holland. Dit was ook, buiten tegenſpraak, by onzen grooten HUGO GROTIUS, die zig, na alles doorſnuffeld en ryplyk overwoogen te hebben, wat deswegens by oudere en laatere Schryvers te vinden was, aldus liet hooren. *Conſtat igitur Batavos, partem ante Cattorum, ut &* TACITUS, (*Histor. IV. & de Moribus Germanorum,*) *testatur, & Batavorum nominis apud Cattos, Cattorum vicisſim apud Batavos, vestigia evincunt, ante* JULII CÆSARIS *tempora, & forte aliquot prius ſeculis, migrasſe in eas, quas nunc habent ſedes. Inſulam nimirum Oceano Rhenoque circum fluam & proxima oræ Cis Rhenanæ, quæ Gallia ſeri Belgica vocatur; eaque loca, ut* TACITUS *narrat, cultoribus vacua, occupantibus cesſisſe, æquisſima naturæ lege, qua rerum ſine domino jacentium domini fiunt, qui primi eas posſident. Est igitur hoc justisſimum liberæ Reipublicæ initium; quippe quam populus origine ſua liber in libero ſolo conſtituit. &c.* Dat is. „ Het blykt voor vast, dat de „ Batavieren, eertyds een gedeelte der

DE HOLLANDSCHE NATIE.

H. GROTIUS, *de Antiquit. Reip. Batav.* Cap. II.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ Katten, (gelyk TACITUS in 't Vierde „ Boek zyner Historien, en in zyn Geſchrift, wegens de Zeden der Duitſchers, „ vermeld,) en zoo als de overblyfſelen „ van den naam der Batavieren onder de „ Katten, en dien der Katten weder onder de Batavieren, bewyzen, dat zy, „ zeg ik, voor de tyden van JULIUS CÆSAR, en waarſchynlyk eenige Eeuwen „ vroeger, vertrokken zyn naar die Landen, daar ze nog hunne woonplaats hebben, naamlyk naar het Eiland, dat door „ den Rhyn en de Noord-zee omſpoeld „ word, en naar de plaatſen, allernaast „ aan den oever, op die zyde van den „ Rhyn, welke de *Galliſche* of *Belgiſche* „ *kant* genoemd word; dat die plaatſen, „ als TACITUS zegt, van Inwoonderen ontbloot, door hen beſlaagen zyn geworden, naar de rechtmaatigſte Wet der „ Natuure, waar door Landen, die zonder eigenaar liggen, het eigendom worden, van den geenen, die dezelven „ eerst in bezitting neemt. En gevolglyk „ is dit het allerwettigſte beginſel van onze vrye Republiek; als welke een Volk, „ dat in zyn oorſprong vry was, in een „ vry Land gevestigd heeft", enz. Dus verre deeze wyze Vaderlander, van wiens taal, betreffende dit ſtuk, wy nog vry wat zouden mogen bybrengen, was het niet dat wy, door onze taak, tot andere overweegingen geroepen wierden. Wy laaten derhalven, om niet te breed uit te weiden,

dee-

deeze en verdere gevoelens, over de herkomt der *Batavieren* hier te Lande, berusten; en wyzen den leeslievenden, buiten andere Schriften over dat onderwerp, na die van den beroemden GROTIUS, benevens de oudheidkundige aanmerkingen van den vermaarden SCRIVERIUS; tot wiens lof, met betrekkinge tot dit ſtuk, dat wy niet ten onrechte ook op GROTIUS toepasſen, vader VONDEL aldus opheft.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Hier wandelt men in 't veld van GROTIUS papieren,
En ſiet 't volks oorſprong, aan den ùitgang van den RYN,
De KATTEN nederſlaan, vereend met BATAVIEREN,
Beſprongen van Romein, en vast aan hunne lyn,
Tot dat Held *Burgerbart* (*) het juk der ſlaverny
Durv ſchuiven van den hals, langs d'oevers aan de vliet
Van RYN, en MAAS en WAAL, uit haat van Dwinglandy,
En ſluit het Vreeverbond, na lang geleên verdriet. enz.

Tot dus verre hielden wy het oog bepaaldlyk gevestigd op de *Batavieren*, als egte *Duitſchers*, voortgeſprooten uit de *Katten*, nu *Hesſen*; in zoo verre zy voorkomen, als de Bevolkers wel inzonderheid van dat gedeelte onzer Gewesten, dat van oudsher den naam droeg van 't Eiland der *Batavieren*, of *Batavien*. Dan, aangezien dee-

De vermenging der BATAVIEREN met andere Volkeren.

(*) CLAUDIUS CIVILIS.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

deeze Landſtreek, als reeds gemeld is, volgens de tegenwoordige ſchikking, ten grooten deele, niet onder *Holland* gerekend word, en dat Gewest bovenal het onderwerp van dit ons Werk is, zoo zyn wy eenigermaate genoodzaakt, het oog wat verder te ſlaan, om de wydere uitbreiding deezer *Batavieren* te beſchouwen. En dit leid ons ter overweeginge van de vermenging, die de gemelde Landzaaten, na hunne wettige bezitneeming van, en bevestiging in dit Land, ondergaan hebben; het welk wy den Leezer zoo vatbaar en voldoende hoopen voor te draagen, dat het ons, gelyk we vertrouwen, niet kwaalyk genomen zal worden, wanneer wy onze gedagten vrymoedig uiten; ſchoon wy nu en dan van veelen onzer geëerde Oudheidkundigen mogten verſchillen. Dit ſtuk natuurkundig beſchouwende, komt het my voor, volſtrekt natuurlyk te zyn, te ſtellen, dat 'er geen Natie ter Waereld gevonden word, die, als zy in eene vreedzaame nabuurſchap met andere Volkeren leeft, geheel zuiver op zig zelve blyft; zonder zig, door Huwelyken, door Gastvryheid, of door Gemeenzaamheid, dermaate met anderen te vermengen, dat zy ook hunne zeden en gewoonten overneeme, ja zig, door den tyd, min of meer, als tot één Volk met hun vereenige. Dus zien wy, om dit met een voorbeeld op te helderen, ten klaarſte, hoe 'er in de Hollanders, die naar den kant van Gelderland woonen, eene

ne vermenging van den aart en zeden der Gelderſchen en der Hollanders doorſtraalt; hoedanig eene ſoort van overeenkomst 'er ook duidelyk te beſpeuren is, tusſchen de Hollanders en Zeeuwen, by die Hollanders, welken aan de Zeeuwſche Eilanden grenzen: dat ook plaats heeft tusſchen de Noordhollanders en Vriezen, ſchoon ze door de geheele Zuider-zee van één geſcheiden zyn. Wyders mogen wy, natuurkundig voortgaande, wel onbeſchroomd beweeren, dat de natuurlyke aart der Menſchen, in die oude voorleeden dagen, even dezelfde geweest is, als die, welke nog heden, gemeenlyk, in aller gemoederen heerscht: hoe groote veranderingen ook de gewoonten, en de zeden, door Godsdienſtige of Staatkundige Wetten, voor 't overige, by verſchillende Volkeren, ondergaan mogen hebben. De zugt immers tot Gezelligheid, de hevige drift der Liefde, en dergelyken, hebben altoos, volgens haaren aart, medegewerkt, tot de vermenging van nabuurige Mannen en Vrouwen: dit was door alle tyden natuurlyk beſtendig, en greep reeds ſtand, zoo dra de Waereld maar eenigzins bevolkt was; van waar Adams zoonen zig al, kort na de Schepping, met vreemde Vrouwen vermengden. Dit in aanmerking neemende, twyffelen wy geenszins, of onze oude Duitſche Landzaaten, bekend by den naam van *Katten* of *Batavieren*, hebben zig reeds toen, en nog veel meer in laatere tyden, met hunne Nabuu-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

buuren vermengd: waar van de gemeenzaame vriendſchap, tusſchen den Kaninefaat BRINIO, en onzen Bataafſchen CLAUDIUS CIVILIS, al eenigzins ten bewyze dient: dat voorts verſterkt word, door de beſchouwing van het Verbond, het welk de *Batavieren* en *Kaninefaaten*, tegen de overheerſching der Romeinen, omtrent het jaar 70, na de geboorte van Christus, aangegaan hebben.

Onze Batavieren naamlyk, zagen zig door verſcheiden nabuurige Volkeren omringd, waar onder boven al in aanmerking kwamen, de *Friſiabonen*, de *Kaninefaaten*, de *Cauchen*, de *Bructeren*, de *Chamaven*, de *Sicambers*, de *Ubiers*, de *Manapiers*, de *Morinen*, de *Nervien*, de *Taxanders*, enz. Het Bataafſche Volk, liggende in 't midden deezer opgenoemde en andere Volkeren, die, als zynde meerendeels van eenſlagtige Duitſche afkomst, grootlyks met hun in zeden overeen kwamen (*), heeft zig onmogelyk zoo enkel aan zynen ſtam kunnen verbinden, dat ze van alle die andere Volken geheel afgeſcheiden bleeven. En als men gadeſlaat, welk een groot getal manſchap, onder den naam van *Batavie-*

(*) Ze waren, gelyk TACITUS, in 't IV. Boek zyner Historien, H. II. van de *Kaninefaaten*, nu *Kennemers*, getuigt, dat men ook op het meerendeel deezer naaste Gebuur-Volken mag overbrengen, „ den Batavieren in oorſpronk, tale en vromigheyt „ gelyk".

vieren, de Roomſche legers verſterkte, is 't blykbaar genoeg, dat 'er, onder dien naam, ook een groot gedeelte der nabuurige Volkeren begreepen wierd. Even als men nog tegenwoordig, niet alleen de Gelderſche Betauwers, maar ook, gelyk de Heer CRUISSELBERGEN met recht beweert, de Zeeuwen, grootlyks voor afkomelingen der *Batavieren* heeft te houden; dat insgelyks van de Vlaamingen, ten minſte voor een gedeelte, naar 't ſchynt, gezegd mag worden. Ook ſtrekt zig de begeerte, om van Bataafſche afkomst te zyn, nog heden zoo verre uit, dat ieder der Nederlandſche Volkeren, als om ſtryd, die afkomst pooge te bewyzen. Nademaal 'er geen Volk, onder alle de Duitſche, byzonder Neder-Rhynſche Natiën, gevonden word, dat zulk een loflyken en doorlugtigen naam by de Romeinen gedraagen heeft, als onze *Batavieren*. Het komt my daarom geenszins vreemd voor, te denken, dat zelfs eenige hunner Vrouwen zig met Romeinſche Mannen verbonden hebben; en dat ſommige hunner Mannen, die de Keizers der Romeinen als Lyftrauwanten omringden, met Romeinſche Vrouwen vereenigd zyn geweest. Ter verſterkinge deezer gedagten, vinden wy zeer aanmerkelyk, het antwoord der *Agrippiners*, nu *Keulenaars*; toen men hen zogt te beweegen, daar zy tog tot het gemeene lichaam der Duitſchers behoorden, om de Romeinen, welken zig by hen bevonden, om

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

FENEKOLIUS over TACITUS.

om hals te brengen. Op welk voorſtel zy, onder het bybrengen van andere redenen van weigering, ook deeze aanvoerden. „ De Romeynen, die eertydts hier inge-„ voert zyn, en met ons door houwlyken „ vereenight, en die van haar afkomſtigh „ zyn; deze alle t'ſamen hebben hier 't „ ſelfde Vaderlandt met ons. En wy mey-„ nen immers niet dat ghy ſoo onredelyk „ ſyt, dat ghy van ons wilt omghebracht „ hebben, onze eygen ouders, broeders „ en kinderen". Als men by dit getuigenis der *Agrippiners*, raakende de Huwelyks-verbintenisſen met de Romeinen, verder voegt het zoo beroemde Gedenkſchrift, waar in de *Batavieren* den eernaam draagen van FRATRES & AMICI. P. R. *Broeders en Vrienden des Roomſchen Volks;* dan kan men niet wel nalaaten, van voor zeer aanneemelyk te houden, dat de *Batavieren* ook met de Romeinen ten naauwſten vermengd zyn geworden. Eene vereeniging, die nog duidelyker blykt, als men nagaat, dat zy, 't geen vervolgens nader te ſtade zal komen, wel dra een gedeelte van den Afgodendienst der Romeinen, mitsgaders het gebruiken van beelden in den Godsdienst, van dat Volk overnamen, en zig, zoo in kleeding als in zeden, trapswyze aan hun gelykvormig maakten. Men voege hier by, dat 'er, in onze hedendaagſche Roomsch-Hollandſche Regten, nog vermoedelyke overblyfſelen te beſpeuren zyn, van die vereeniging der Romeinen en *Batavieren*: welken, na dat

ze

ze onder de *Vriezen* vermengd geraakt zyn, niettegenſtaande de ſterkſte onderdrukkingen hunner Vyanden, hunne Vryheid en oude Regten, door alle tyden heen, zoo veel mogelyk gehandhaafd hebben.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Dog laat ons hier van afſtappen; en voor tegenwoordig uit het gezegde alleen afleiden, dat 'er genoegzaame grond is om te beweeren, dat de *Batavieren* zig al vroeg vermengd zullen hebben, met de Gelderſchen, Zeeuwen en Vlamingen, en vooral ook met de *Kaninefaaten*, nu *Kennemers*, en de *Friſiabonen*, nu *West-vrieſen*. Uit welken hoofde men dan de Inwoonders van Holland en West-vriesland, of onze Zuid- en Noord-hollanders, met recht mag aanmerken, als een van oudsher vereenigd Volk, dat, om de woorden van TACITUS te herhaalen, „In oorſpronk, „ tale en vromigheyt gelyk" geſchat mag worden: welks luister, benevens die van deszelfs Nabuuren en Bondgenooten, zoo 't naar ons wenſchen gaat, in 't handhaaven der Vryheid, alle Eeuwen door zal duuren.

HOLLANDS byzondere betrekking tot de BATAVIEREN.

Dus, zoo ik oordeele genoeg gezegd hebbende, raakende onze oudſte Landzaaten, van de eerst bekendſte tyden af, en de betrekking die geheel Holland wel byzonder tot de Batavieren heeft, ſtaat ons, naar 't voorgeſtelde beſtek, nog een weinig onder onze oude Voorvaders om te zwerven, in de volgende Eeuwen. Dit is te meer der moeite overwaardig, om dat de oorſpronglyke *Batavieren*, met de gemelde *Kaninefaaten* en *Friſiabonen*, benevens alle hun-

Laatere Geſlagtsvermenging onzer Voorvaderen, met de gevolgen daar van.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

hunne, toen in weezen zynde Buuren en Bondgenooten, zints die vroegere tyden, nog zeer veele Geſlagtsvermengende rampen ondergaan hebben: in zoo verre, dat zelfs de oude naam der *Batavieren* genoegzaam in het vergeetboek geraakte.

Het eerſte aanmerkelyke tydſtip deswegens neemt zynen aanvang met die omſtandigheden, toen de Romeinen, waar mede zy, een langen tyd, in beſtendige broederlyke vriendſchap geleefd hadden, ten laatſte, door hunne eigen inlandſche beroerten, en het wankelen van hunnen ſtaat, niet meer magtig waren, hunne Neder-Rhynſche Bondgenooten te onderſteunen. Wanneer ze dus onze Voorvaders aan hunne eigen beſcherming overlieten; en deezen daar op eerlang voor de overmagt van anderen moesten bukken, of zig genoodzaakt vonden, met hun eene overeenkomst te treffen.

De *Franken* naamlyk, een Volk, naar 't gevoelen van ALTING, tusſchen de Wezer en de Main woonagtig, maar, volgens anderen, eene menigte, uit verſchillende Duitſche Volkeren beſtaande, en zig aan de westzyde van den Rhyn onthoudende, bedienden zig van de binnenlandſche onlusten der Romeinen. Omtrent het midden der derde Eeuwe, hunne kans ſchoon ziende, om zig over de Romeinſche dwingelandy te wreeken, ſchooven ze zig dat juk van den hals; en liepen, ſtout op hunnen voorſpoed, genoegzaam gantsch

Gal-

Gallien af. By die gelegenheid vestigden zy zig ook in een voornaam gedeelte onzer Gewesten; dog 't blykt niet klaar, of zulks geweldaadiger wyze, dan by eene ſoort van overeenkomst, geſchied zy; welk laatſte my aanneemelykst voorkomt, dat my beweegt, de volgende bedenking hier in te lasſen. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Op het leezen der berigten van EUMENIUS, VOPISCUS en ZOSIMUS, die het zaaklykſte van dit voorval melden, zou men ligtlyk tot die gedagten kunnen komen; dat dit Gewest zo maar terſtond voor het geweld der *Franken* had moeten bukken; dat my egter niet wel ſchynt te beantwoorden aan den fieren moed onzer oude Landzaaten. Liever zou ik, als Natuurkundige, in een geval, daar 't ons aan geſchiedkundige getuigen mangelt, 'er op de volgende wyze over gisſen. De bewoonders van dit Gewest, die voorheen ondervonden hadden, wat het kostte, den Romeinen te wederſtaan, die nu met hun in vriendſchap leefden, zullen ongetwyffeld omzigtig geweest zyn, om niet weder af te vallen. En zy, die liever ſterven wilden, dan hunnen eed breeken, zullen, buiten kyf, het geweld der *Franken*, die de Bondgenooten der Romeinen ontrustten, en in hunne belangen zogten over te haalen, eenigen tyd lang, allen tegenſtand gebooden hebben; tot dat ze eindelyk, voor de overmagt der Franken, daar ze door de Romeinen niet onderſteund konden worden,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ſtaande te bezwyken, beſlooten zullen hebben, om, ter handhaavinge hunner Vryheid, zig, niet als overwonnen Volken, maar als Vrienden en Broeders, aan de *Franken* over te geeven. Ik zeg, als Vrienden en Broeders; voor zoo verre deeze *Franken* insgelyks een Duitſche afkomst hadden; en men zelfs grond heeft, om te vermoeden, dat veelen hunner ook, uit de thans genoemde *Hesſiſche* Landen, oorſpronglyk waren: 't welk dan onze *Batavieren* te gereeder kon doen overſlaan, om zig, na lang ſammelens, met de *Franken* te vereenigen, en eensgezind met hun te ſtryden, ter herſtellinge van de algemeene Duitſche Vryheid. Deeze gisſing, ſchoon niet onderſteund door de Historiekunde, is nogtans, naar 't my voorkomt, zoo wel gegrond, op de natuur onzer Voorzaaten, en den aart der omſtandigheden, dat ze niet wel verwerpelyk geagt kunne worden.

Dit in bezit neemen onzer Landen, door de *Franken*, dat vervolgens, door een verdrag, het welk de Romeinen met hun ſlooten, bevestigd werd, gaf voorts aanleiding, om deeze Gewesten met den naam van *Frankiſche* Landen te benoemen; waar door de benaaming van *Batavien* en *Batavieren* eenigermaate begon af te neemen. Die der *Kaninefaaten*, (om dit in 't voorbygaan te melden,) geraakten geheel in 't vergeetboek; maar die der *Friſiabonen* bleef, in den naam van *Frieſen*, nu veelal *Vrie-*

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Vriezen, beſtendig over. Edog, ſchoon de benaaming der *Batavieren* toen meerendeels in die van *Franken* verkeerde, had zulks egter geen gevolg van aangelegenheid. Deeze verandering van benaaming, diestyds, was van geene andere natuur, dan die der Duitſche Volkeren in vroegere dagen; welke allen, toen de Overſte CIVILIS, met zyne *Batavieren*, de Roomſche dwinglandy beteugelde, by de Romeinen gemeenlyk *Batavieren* genoemd wierden; ſchoon ze wel wisten, dat het vereende Leger uit verſchillende nabuurige Volkeren beſtond. Even gelyk onze hedendaagſche Historieſchryvers, ſpreekende van eene overwinning of veldſlag, waar in de onderſcheiden Regimenten der vereenigde Provinciën deel hebben, het gantſche Leger met den naam van Hollandſche troepen, benoemen. Schoon derhalven de naam der *Batavieren*, in deeze omſtandigheden, veelal in die der *Franken* verkeerde, ſtaat het egter by my vast, dat onze Voorvaders, toen ongeſchonden, in hunnen Volksaart gebleeven zyn. En 't is niet ongegrond te denken, dat zy, ſtaande de volgende onlusten tusſchen de Franken en de Romeinen, waar door de Franken nu eens verdreeven wierden, dan eens wederkeerden, genoegzaam eene Natie op zig zelve gebleeven zyn: waar door de zulken ten minſte, die zig hier te Lande bleeven onthouden, zig te naauwer met de afſtammelingen hunner Voorvaderen konden verbinden. Dan

DE HOLLANDSCHE NATIE.

't zy hier mede zoo 't wil; het oude Gewest der *Batavieren*, en zoo ook het meerder gedeelte van ons tegenwoordige *Holland*, is toen bewoond geweest, door Bataafſche en Duitſche Volkeren, die, in ſtede van *Batavieren*, gemeenlyk *Franken* genoemd wierden, ſchoon zy weezenlyk het zelfde Volk bleeven.

Naast deeze vermenging met de *Franken*, komt als eene tweede aanmerkelyke gebeurtenis, ten deezen aanzien, voor, het geen plaats gehad heeft, omtrent honderd jaaren laater, ten opzichte van de *Saliers*, een byzonder Frankisch Volk, dat zig intusſchen in deeze Gewesten had nedergeſlaagen.

Eenſtemmig met deeze myne voorgeſtelde gedagten; vind ik, tot myn genoegen, gelyk het aangenaam is een Medeſtander te ontdekken, den oplettenden TEN KATE; die zig, hoewel met opzicht tot wat laater tyd, waar van in 't vervolg nader, aldus uitdrukt.

„ Dewyl de zitplaets der Batavieren on-
„ der deeze toedeeling, (naamlyk de toe-
„ deeling van Keizer HONORIUS, aan de
„ *Franken*, tusſchen de Maas en den be-
„ neden Rhyn,) getrokken word, zoo
„ is 't niet onwaarſchynlyk dat deeze onze
„ Voorzaten, als hebbende toen aan 't
„ Roomſche Ryk geen ſteun meer, en
„ zynde van nature belust op Vryheid, zig
„ met de *Franken* van dien tyd af vereent,
„ en, onder den naam van Vryluiden,

„ dien

„ dien optogt of verzeld of begunſtigt hebben gehad: om gezamentlyker hand de Roomſche magt verder te krenken. Immers de naam van Batavieren ſchynt, zedert in den Frankſen als verdweenen te zyn; uitgenomen dat het land tusſchen Rhyn en Waal, tot op heden, nog den naam van de Betuwe voert" (*). Dus verre TEN KATE. Dan, hier omtrent heeft men, in 't voorbygaan, agt te geeven, op het gezegde van AMMIANUS MARCELLINUS, in 't XVII. Boek zyner Historie; *Petit primos omnium Francos, eos videlicet quos conſuetudo Salios appellavit, auſos olim in Romano ſolo, apud Toxandriam locum, habitacula ſibi figere prælicenter.* Dat is. „ Hy, te weeten de Veldheer JULIANUS, trok allereerst naar de *Franken*, die naamlyk, welken men gewoonlyk *Saliers* noemt, die gantsch ſtoutelyk zig op den Romeinſchen bodem, omtrent *Toxandrien*, hadden durven vestigen" Deeze uitdrukkelyke bepaaling van MARCELLINUS doet ons eenigzins twyffelen, of de *Saliers* zig wel eigentlyk in 't Land der *Batavieren* nedergezet hebben. Het zy men door het oude *Toxandrien*, met ALTING, het tegenwoordige Zeeland verſtaa, of met anderen liever denke, op een gedeelte van het tegenwoordige Staats-Braband; 't ſlaat althans niet op het oude *Batavien*, of men moet

DE HOLLANDSCHE NATIE.

(*) L. TEN KATE, *Volk- en Taalverſpreiding over Europa*, Bladz. 35.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

moet die benaaming zoo verre uitſtrekken, dat 'er de opgemelde Landen mede onder betrokken worden; wanneer men 't egter nog niet op ons Holland kan overbrengen. Voor 't overige, 't zy men Zeeland al of niet voor *Toxandrien* houde; 't is zeer aanneemelyk, dat de *Saliers*, in, of omtrent die dagen, in *Zeeland* gehuisvest hebben; het geen de Heer CRUISSELBERGEN (*), en de Heer VAN DER SPIEGEL, ook bevestigen; beweerende dat 'er zelfs, in de benaaming van dit Volk, eenigen ſchyn van den naamsoorſprong van *Zeeland* ligt opgeſlooten. Meenen anderen intusſchen egter reden te hebben, om de *Saliers* ook weezenlyk in 't Land der *Batavieren* te plaatſen, en dus deeze geſchiedenis mede tot ons Holland te betrekken, ik zal 'er my niet ſterk tegen aankanten. Hoe 't ook zy, dit is genoegzaam zeker, dat onze *Batavieren*, niet tegenſtaande de inwooning der *Saliers*, hunnen Landaart behouden hebben, en door deeze *Saliers* weinig of niet verbasterd zyn; nademaal de *Saliers* veel eer gezegd mogen worden, tot de *Batavieren* overgegaan te zyn. JULIANUS, naamlyk, trok deeze *Saliers* vervolgens in zyne belangen; bediende zig van dezelven in 't beſtryden der *Quaden*; een *Saxisch* Volk, dat zig alhier zogt te vestigen; en heeft voorts, gelyk wy uit ZOSIMUS, in het

III

(*) Zie *het Antwoord over de Oudheden van Zeeland.* in het *Zeeuwsch Genootſchap*, I. D. Bl. 16.

III Boek zyner Historie leeren, deeze *Saliers*, benevens andere bewoonders van Batavien, in het lichaam der *Batavieren* ingelyfd, door hen te betrekken onder zyne gedugte Bataaffche Benden, dat de *Saliers* zig tot eene eere rekenden. Dus zyn de *Batavieren* diestyds nog als een eigen Volk bekend geweest, en hebben, fchoon ze met de *Franken* en *Saliers* min of meer vermengd waren, hun eigen Land nog bezeten.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Dan, na verloop van eenigen tyd, en wel met den aanvang der vyfde Eeuwe, ondergingen onze Landzaaten eene gedugter omwenteling; toen de *Franken*, allengskens magtiger geworden, onder de regeering van Keizer HONORIUS*, een voor hun gunftig Verdrag troffen. Van dien tyd af fchynen de *Franken*, over fommigen onzer Gewesten, een heerfchappyvoerend Bewind bezeten te hebben: zelfs wil men, dat de eerfte Frankfche Koningen, van FARAMOND af, tot op MEROVEUS, of zelfs tot op CLOVIS den I toe, hunnen Rykszetel daar omftreeks hadden. Ja fommigen hebben, dog zonder eenig bewys, hier uit gelegenheid genomen, om de benaaming van 't Huis te *Waramond*, of *Warmond*, omftreeks *Leiden*, van Koning FARAMOND af te leiden; en anderen hebben, met wat meer waarfchynlykheids beweerd, dat men het Huis te *Merwede*, by *Dordrecht*, voor een Paleis van Koning MEROVEUS heeft te houden. Hoe 't ook zy, 't komt althans

*Bladz. 370.

DE HOL-LANDSCHE NATIE.

niet geheel verwerpelyk voor, te ſtellen, dat de Frankſche Koningen, in 't eerst nog van de *Gallen* afgeſcheiden, omſtreeks onze Gewesten, als in hun Koningryk, huisgehouden hebben; tot dat zy, met de *Gallen* vereenigd zynde, in 't begin der zesde Eeuwe, den Rykstroon te *Parys* vestigden; wanneer de *Gallen* hunnen naam, gelyk ook de *Batavieren* gedaan hadden, in dien van *Franken*, nu *Franſchen*, verwisſelden.

Ondertusſchen hadden egter ook de bovengemelde *Quaden*, vereenigd met andere *Saxers*, (op dat wy een weinig rugwaards keeren,) zig, met het afloopen der vierde Eeuwe, alhier ter nedergeſlaagen. En dit Volk heeft, onder het hardnekkige doorſtaan veeler onlusten, en een aanhoudend oorlogen, nu eens gevlugt, dan eens wedergekeerd zynde, zig allengskens, hier te Lande dermaate uitgebreid, dat een zeer aanmerkelyk gedeelte onzer Gewesten, eerlang, naar hun, den naam van *Neder-Sasſen* verkreeg; als blykt uit het bekende versje van MELIS STOKE.

Ouden Boeken hoer ic gewagen /
Dat al 't Lant beneden Nyemagen /
Wilen Neder-Zaſſen hiet
Alſo als die ſtroem verſchiet
Van der Maſen en van den Rine /
Die Schelt was dat Westende ſine
Alſo als ſi valt in die Zee

Oeſt

Oest strekkende min no mee
Dan toter Lauere of ter Elve.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Ze hadden zig naamlyk, van tyd tot tyd, genoegzaam meester gemaakt van het oude Batavien, tot aan Nimwegen; zig verspreid door 't meerder gedeelte van gantsch Holland, en waren doorgedrongen tot in Friesland en Groningerland, gelyk wy tegenwoordig spreeken. En in deeze hunne bezittingen wisten zy zig, niet tegenstaande de Frankische magt, waar mede zy geduurig te stryden hadden, min of meer, zoo wel te handhaaven, dat zy hunnen zetel ook eenigermaate in deeze Landen gevestigd hielden. Hier door zyn dan onze oude Landzaaten, insgelyks met deeze *Saxers* eenigzins vermengd geworden; en men heeft hen ook wel *Neder-Sassers* genoemd, in onderscheiding der bewoonders van het *Opper-Saxen*, of het oude Land der *Katten* en *Batten;* dat mede in 't bezit van Saxische Volkeren was.

Dan, omtrent die vermenging met de *Saxers*, heeft men in deezen nog gade te slaan, dat dezelve meer stand gegreepen heeft, tusschen de Saxers en de Vriezen, dan wel tusschen de Saxers en de Ingezetenen van ons Gewest; zoo dat onze *Batavieren* niet te min, zelfs nog in die omstandigheden, meerder eene Natie op zig zelve gebleeven zyn. Men vind hier van, buiten het geen de Geschiedenissen leeren, een doorslaand natuurlyk bewys, in de ver-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ſcheidenheid van de ſpraak der Vriezen en Hollanders; welke van ouds al plaats had. De *Vriezen* tog geraakten, door den tyd, zoodanig met de *Saxers* vermengd, dat hunne oude natuurlyke Duitſche Vrieſche ſpraak, in die der Angel-Saxiſche verkeerde; terwyl de *Batavieren* en *Franken*, uit den zelfden Landaart oorſpronglyk, hunne eigen taal behielden; welke toen, uit hoofde van het gemeenzaame Bondgenootſchap, met de *Franken*, den naam van *Frank-Theuts*, of *Frankisch Duitsch* ontving; dat tot geen gering bewys van de zuiverheid onzer Voorvaderen in die dagen verſtrekt. En 't is opmerkelyk dat onze ſpraak nog heden, ſchoon dezelve naderhand, door andere Volkeren, zeer verbasterd wierd, zoo na met de Duitſche overeen komt: daar de Vrieſche, en vooral de oude Vrieſche taal, ſchoon dat Volk, even als de Batavieren, in den eerſten oorſprong van Duitſche afkomst ware, zoo veel van onze ſpraak verſchilt; dat het egte Vriesch, eerder van een Engelschman, dan van een nabuurig en in vriendſchap verbonden Hollander, verſtaan kunne worden. En de reden hier van is niet ver te zoeken; dewyl 't bekend is, dat de *Neder-Sasſen*, ook *Anglo-Saxen* genaamd, onder hunne Vorſten HENGIST en HORSA, in 't midden der vyfde Eeuwe, die ſpraak, uit Vriesland, in Brittannien overbragten. Hier door was het ook dat WILLEBRORDUS, toen hy, met het afloopen der zevende Eeuwe, uit Brit-

Brittannie herwaards kwam, om het Euangelie te prediken, zig op eene verstaanbaare wyze kon laaten hooren; gelyk MELIS STOKE meld, wanneer hy schryft.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Ingels was Willibrord becant/
Gheboren van Noorthomberlant.
Ende want d'Ingelsche zyn gewassen/
Als men leest van Nedersassen/
Conste hi te bet die Vriessche tale/
Dit mach elc man proeven wale.

Naast het voorgevallene met de *Saxers*, hebben we hier, de geslagtvermengende rampen onzer oude Landzaaten overweegende, nog kortlyk staan te blyven op den vernielenden inval der *Gothische* en *Skytische* Volkeren; die, vooral zedert het midden der vierde Eeuwe, het Roomsche Ryk zeer ontrust hadden, en, met den aanvang der vyfde Eeuwe, hun verwoestend geweld ook in onze Landstreek overbragten, en aldaar, gelyk in geheel Gallien, de grootste verwoestingen aanregtten. De Legerbenden deezer Volkeren bestonden, ten grooten deele, uit eene verzameling van woeste Noordsche Natiën; die 't, over 't algemeen, wel zoo veel toeleiden op rooven en verwoesten, als op eene bepaalde bezitneeming van 't een of ander Gewest. Overeenkomstig hier mede, hebben ze zig ook in dit Land niet veel gevestigd; maar hun vernielende stroo-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ſtrooperyen 'er alomme in 't werk geſteld; om ze vervolgens insgelyks elders in de nabuurige Gewesten te verſpreiden. Uit dien hoofde komen ze dan mede niet voor, als zulken, die zig ſterk met onzen Landaart vermengd hebben; en 't is dus der moeite niet waardig, ons met die verſchillende Volkeren, in dit geval, verder op te houden. Alleen moesten we, met een kort woord, van hunne ſtrooperyen alhier gewaagen; om dat ſommigen nog al van gedagten zyn, dat de *Sueven*, mitsgaders de *Sclaaven* en *Veneten*, of *Wilten*, die zig onder deeze Volkeren bevonden, zig hier te Lande daadlyk ter nedergezet hebben: dat my egter geenszins waarſchynlyk voorkomt. Men plaatst de *Sueven* dan in Zeeland, en zoekt by hen den naamsoorſprong van dat Gewest, zonder eenigen ſchyn van bewys; en zulks is te minder aanneemelyk, als men nagaat, dat de *Sueven* alomme voorkomen, als een zwervende Natie, niet geſchikt, om zig zoo lang in eenig Gewest te onthouden, dat het verdiende, naar hen genoemd te worden. En wat het verblyf der *Sclaaven* en *Wilten* betreft, aan welken men de bouwing van *Slaavenburg*, of Oud-Vlaardingen, en van *Wiltenburg*, nu Utrecht, afleid; dit denkbeeld, ſteunende op geen ouder Schryver dan BEDA, die in den aanvang der agtſte Eeuw bloeide, heeft de oplettende ALTING, naar 't my voorkomt, zeer wel wederleid. Hy oordeelt met regt, dat de Angelſaxiſche en Vriezen, die mag-

tig

tig waren, om Brittanje met frisſche Manſchap te beſtooken, en te overmeesteren, die ook de *Sueven* hadden kunnen wederſtaan, natuurlykerwyze niet behoefden, noch konden gedoogen, dat de *Sclaaven* of *Wilten*, in 't midden van hun Land, en wel aan den voornaamen oever van den Rhyn, eenige ſterkte zouden ſtigten; of dat een hoop zwervende troepen, zig eenig gezag in hun Land zou aanmaatigen. Eene laagheid, waar toe nooit Vries, Frank of Batavier, dan in den uiterſten nood, kon beſluiten. Men kan dit wyders, vooral ten aanzien van *Wiltenburg*, te minder verwagten; als men nagaat, dat de Rhyn, volgens PROCOPIUS, de gemeene ſcheidspaal was tusſchen de *Franken* en *Vriezen*. Daar en boven, dewyl alles, wat men van deeze *Sclaaven* en *Wilten*, op zoo veele naamsafleidingen, voor goede munt wil doen doorgaan, niet dan blote gisſingen zyn, zoo houden wy 't, om de voorgeſtelde redenen, met den Geleerden ALTING; die zig ten deezen opzichte aldus uitdrukt. *Igitur pura puta fabula est de Wiltis & Slavis, Rheni Moſæque accolis, & tot Urbium, Arciumque conditoribus; ex unico* BEDÆ *verbulo leviter a* BEKA *confiĉta, atque in hoc usque tempus temere credita.* Dat is. „ Het is derhalven eene loutere fabel, dat de *Wilten* en *Sclaaven*, bewoonders van den oever van Maas, Rhyn, mitsgaders ſtichters van zoo veele Steden en Kasteelen geweest zouden zyn; het welk „ door

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ door BEKA, uit een enkel woordje van „ BEDA, verſierd zynde, in deeze dagen „ nog roekeloos geloofd word" (*). Wy willen hier mede niet betwisten, dat 'er mogelyk ook *Sueven*, *Wilten* en *Sclaaven* onder deeze legerbenden geweest zyn; en dat ze, her en derwaards omzwervende, zig in en omtrent deeze Landen bevonden hebben; zelfs zou ik geen zwaarigheid vinden, om toe te ſtaan, dat men ſommigen hunner, naar 't gebruik dier tyden, de eene of andere plek ter bewooninge vergund hadde; maar ik beweer ſlegts, dat zy nooit eenige magt hier te Lande bezeten, of 'er hunnen vasten Volkszetel gevestigd, en veel minder eenige weezenlyke verbastering onder onze Landzaaten veroorzaakt hebben. Misſchien zyn 'er, zoo ik daar omtrent gisſen mag, indien men al iets van hun verblyf hier te Lande moet vooronderſtellen, misſchien zyn 'er eenigen van hunne Krygslieden in den dienst der toen magtige *Vriezen* en *Saxers* overgegaan; en veelligt zyn hun dan, hier en daar, door dezelven legeringen aangeweezen. Dan dit is ſlegts eene gisſing. Verder houden wy nogtans voor vast, dat deeze Landen, door de *Gothen* en hunnen aanhang, groot nadeel geleeden hebben, en overloopen zyn geweest; dog dat ze, door

(*) ALTING, *Not. German. infer. in voc. Wilta & Wiltaburgum.*

door de dapperheid der Inwoonderen, weldra wederom verdreeven zyn, en 'er dus maar zeer kort hebben huisgehouden; 't welk ook uit de gevolgen genoegzaam af te neemen is. DE HOLLANDSCHE NATIE.

De *Vriezen* tog hebben, na dat ze in aanzien en magt toegenomen waren, en een groot deel der *Saxers* zig in Brittanje ter neder gezet had, omtrent het midden der vyfde Eeuwe, het bewind over een aanzienlyk gedeelte der Neder-Rhynſche Landſtreeke aan zig getrokken; wanneer ze, door het hedendaagſche, toen reeds door de Zuiderzee geſcheiden, West-vriesland herwaards gekomen zynde, ook het Eiland der Batavieren ingenomen, en onder zig gebragt hadden. Eene inneeming, die wy wel mogen gisſen geſchied te zyn, in eene gemeenzaame en verbonden vriendſchap der *Batavieren;* welken in deeze dagen mede onder den naam van *Neder-Sasſen* begreepen wierden. Men vind immers, wegens dit inneemen, van geene de minſte geweldaadige overheerſching gewag gemaakt; en wy hebben gewigtige redenen, om te denken, dat het Eiland der Batavieren met den overtogt der *Saxers* niet leedig gelaaten was. De *Saxers*, byzonder de *Neder-Saxers*, door de gemeenzaamheid met de *Batavieren*, geduurende de laatſte honderd jaaren, kundig geworden in de Zeevaart op Brittanje, hebben, toen zy derwaards trokken, natuurlyker wyze moeten begrypen, hoe noodzaaklyk het voor den over-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

overtogt hunner Benden ware, de Havens en Landen, die zy bezaten, in te houden; om, ingevalle van tegenſpoed, weder veilig te rug te kunnen keeren, en, by noodzaake, ook nieuwe benden en toevoer te verkrygen. En ſchoon 'er, zonder twyffel, met de gemelde *Saxers*, een groot deel der *Vriezen*, *Batavieren* en *Franken*, toen onder den naam der *Saxers* begreepen, met hun ter heirtogte optoogen, zal egter een aanmerkelyk getal der oude natuurlyke Landzaaten verkoozen hebben te blyven, of liever noodzaaklyk hebben moeten blyven. 'Er was hun diestyds, buiten tegenſpraak, meerder gelegen aan Batavien en Vriesland, eene zekere bezitting; dan aan Brittanje, een nog onzeker Wingewest. En men kan niet wel twyffelen, of de *Saxers*, als een wakker en geregeld, een krygs- en ſtaatkundig Volk, zullen dit zeer duidelyk begreepen hebben; te meer, daar zy zig tegens dien zwervenden hoop *Gothen* te verſtandig hadden gehandhaafd, om hier op geen agt te geeven. Toen ondertusſchen de zaaken der *Saxers*, in Brittanje, voor den wind gingen, en hier door derzelver meerder getal en oppergezag derwaards overgevoerd wierd, hebben de *Vriezen*, als de magtigſten, zig hier te Lande natuurlyk doen gelden, in zoo verre, dat zy hunnen ouden naam deeden herleeven tot in Batavien. Zy hebben dus ons Gewest ingenomen, niet toen 't ontbloot was van Inwoonderen; maar toen zig

zig nog veele *Saxische* Bondgenooten, naamlyk de *Batavierſche Franken*, aldaar bevonden; die ze eindelyk tot een minzaam Bondgenootſchap onder hen alleen overgehaald hebben. De *Vriezen* zagen gewisſelyk wel, hoe 't te dugten ſtond, dat zy, zoo de magt der *Saxers*, nu door Brittanje geſterkt, niet by tyds beteugeld wierd, misſchien nog erger juk dan dat der Romeinen te vreezen hadden. En de *Batavieren*, die onder de Franken, als hunne oude Bloedverwanten, gelyk boven betoogd is, ingelyfd waren, en nog een gedeelte van Batavien, onder den naam van *Franken*, bewoonden, zullen vermoedelyk wel de eerſten geweest zyn, welken, hunne kans ſchoon vindende, aan dien kant hunne oude Landen weder in bezitting namen; aangezien 'er zoo wel by de *Franken*, als by de *Vriezen*, een oude wrok tegens de *Saxers* was ingeworteld. Ook zullen de *Vriezen*, den moed der *Franken* kennende, uit voorzigtigheid, in het beſchermen en herſtellen hunner oude Vryheid, van hunne zyde een gedeelte van Batavien, tot hunne zekerheid, aan zig getrokken hebben. Dus, mag men denken, hebben de *Vriezen*, de gelegenheid gunſtig vindende, door deeze bezitneeming, gepoogd, de aloude Vryheid te herſtellen, zoo voor de Inwoonders van Batavien, als voor die van hunne eigen Landen. Deeze gedagten, ſchoon ze gisſingen zyn, die geen ſteun hebben op het gezag

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

van eenig Schryver, dan, in zo verre de Historie in 't algemeen aangaat, komen my zeer aanneemelyk voor; en derzelver opgaave zal, vertrouw ik, niet ongevallig zyn aan veelen, die met my bezeffen, dat 'er, uit het beredeneeren van het meest waarſchynlyke, niet zelden meerder opheldering voortvloeit, dan uit het bloote optellen eener reekſe van oude benaamingen der Volkeren. — Hoe 't zy, dit althans is zeker, dat een zeer groote gedeelte van de Landen der *Batavieren* en *Franken*, toen den naam van *Vriesland* verkreegen: nademaal deeze benaaming zig diestyds uitſtrekte over alle de Landen, benoorden de Maas en den Rhyn, tusſchen de Schelde en de Elve.

Egter hebben de *Vriezen* dit hun wyduitgeſtrekt Gebied niet lang gerust bezeten; alzo ze geſtadig hadden te ſtryden met de *Franken*, die hen, by herhaaling, veel afbreuks deeden. Ook voerden de laatſten, om ons met het verder voorgevallen tusſchen de *Vriezen* en *Franken*, als buiten ons beſtek, niet op te houden, eerlang het Gebied weder over de *Batavieren*. Deezen intusſchen hebben zig, in die omſtandigheden, den *Franken* niet onderworpen, dan met voorbehoudinge hunner vrye Wetten; en zyn dus, onder hunnen eigen naam, in 't bezit gebleeven, van de Landen aan den Neder-Rhyn, die aan Westvriesland grenzen. Hier door heeft ook de naam der *Batavieren*, ſchoon dezelve ver-

vervolgens, min of meer in 't vergeetboek mogte geraaken, toen nog niet geheel een einde genomen: deeze hield in deeze dagen nog eenigermaate ſtand, in de benaaming van hun oude Gewest, de *Batauw*, *Betauwe* of *Betuwe;* van waar deszelfs Inwoonders, ook in laater tyd, den naam nog droegen van *Bathuarii.* Daar benevens ſtaat het by my vast, dat men de *Batavieren*, omtrent deezen tyd, nog heeft aan te merken als een eigen Volk; dewyl hunne ſpraak, ten overtuigelyken bewyze hier van, beſtendig ſtand hield. Deeze tog was diestyds de oude Frankiſche Duitſche ſpraak, dewelke voor de Duitſche Volken, die de Vrieſche ſpraak niet verſtonden, verſtaanbaarder was, dan die, welke men, in de dagen der Romeinen, hier te Lande ſprak. De naamen der plaatſen *Lugdunum*, *Albiniana*, *Forum Hadriani*, *Trajectum*, en dergelyken, waren meer geſchikt naar de Frankiſche Duitſche ſpraak, en veranderd, in *Litte*, nu *Leiden*, *Alfna*, nu *Alphen*, *Foreburgum*, nu *Voorburg*, *Utrecht*, enz. Ook heeft men niet te denken, dat het aantal onzer Landzaaten verminderd was; ze hadden in tegendeel, daar ze zig voorheen veelal in de Batauw, Gelderland en Vlaanderen onthielden, door hunne Bondgenootſchappen met de *Saxers*, en byzonder met de *Franken* en *Vriezen*, ook dieper Landwaards in begeeven, alwaar zy verſcheiden plaatſen met benaamingen hunner oude Duitſche moedertaale,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ſchoon 'er hier en daar een Gothiſche, Saxiſche of Vrieſche Tongval onder liepe, benoemden. Hier van ſtrekken ten getuigen, *Falkenburg* of *Valkenburg*, *Forſchate* of *Voorſchooten*, *Rineburg* of *Rhynsburg*, en meer andere plaatſen; waar uit men, onzes agtens, de toenmaalige bewooning deezer Landen, door de eerſte en egte Landzaaten, niet ongegrond mag afleiden. En dit alles doet ons genoegzam zien, dat de *Vriezen*, wat 'er ook van hunne heerſchappye zy, geen merkelyke verbastering by onze Landzaaten te wege gebragt hebben: zoo dat onze *Batavieren*, hoewel ze eenigen tyd met hun vereenigd, en ook door Huwelyken veelligt vermengd geworden waren, nogtans het zelfde Volk gebleeven zyn.

Wyders hebben wy, ten opzichte van de vermenging onzer Voorvaderen met andere Natiën, niets byzonders aan te merken, vóor den tyd der overheerſchende *Noormannen*. Deezen naamlyk vielen, wel byzonder met den aanvang der negende Eeuwe, in Vriesland, en breidden hunne ſtrooperyen alomme uit, ſtaande de regeering van der Franken Koning, Keizer KAREL DEN GROOTEN; die de Vriezen, welken met hem verzoend waren, voorts onderſteunde, door zig tegen de geweldige invallen der *Noormannen* te verzetten. Dan deezen wisten, in 't vervolg van tyd, na herhaalde ſtroopende togten, nu eens verſlaagen, dan eens overwinnende, hunne

magt

hier te Lande dermaate te vestigen, dat onze Landzaaten weldra jammerlyk gedrukt wierden: dewyl dit Volk, deels door geweld, deels door verbondſchappen, en deels door oogluiking der Frankiſche Vorſten, zig meester maakte van een aanzienlyk gedeelte deezer Gewesten. De overheerſchende onderdrukking dier *Noormannen* hield ſtand, tot op het afloopen der negende Eeuwe, toen ze, onder de regeering van der Franken Koning, Keizer KAREL DEN DIKKEN, van 't bewind verſteeken, verſlaagen, en grootlyks ten Lande uitgedreeven wierden. Geduurende dit tydbeſtek zyn 'er zekerlyk veele *Noormannen* met onze Natie vermengd; dan 't is, uit dit afloopen hunner regeeringe, blykbaar, dat zy de eigen Natie deezer Gewesten niet geheel t'onder hebben kunnen brengen. In die omſtandigheden verkreegen onze Landzaaten, op het verdryven der *Noormannen*, hunne, hoe zeer ook onderdrukte, egter nooit verlaaten, Vryheid weder; en de *Noormannen*, hoewel zy onze Gewesten, in laater tyd, nu en dan op nieuw beſtookten, hebben egter nooit weder eene vaste bezitting hier te Lande verworven, en dus geen verdere verbastering onder onze Voorvaderen veroorzaakt. DE HOLLANDSCHE NATIE.

't Is egter, myns oordeels, niet buiten alle waarſchynlykheid, dat het verblyf deezer *Noormannen*, in onze Gewesten, aanleiding gegeeven heeft, tot de hedendaagſche benaaming van *Holland*; waar door de ou- Oorſprong van HOLLANDS benaaming.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

oude benaaming van *Batavien* vervolgens verkeerd is in die van *Holland*. Onder alle de gevoelens, over den oorſprong deezer benaaminge, komt my althans als een der aanneemelykſten voor, het denkbeeld van hun, die dezelve by de *Noormannen* zoeken. Veelligt hebben zy deezen naam aan een gedeelte van ons Gewest gegeeven; denzelven afleidende van zeker Noordsch Dorp van dien naam, of het Noordſche Gewest *Oeland*; waar uit mogelyk één dier Noordſche Hertogen afkomſtig was. Deeze afleiding is ten minſte waarſchynlyker, dan de gisſing van hun, die hier op eene oude benaaming van *Holtland* of *Houtland* denken; alzo ons Land, in die dagen, in ſtede van een *Houtland* te zyn, veel eer een vlak Land was, vervuld met meiren en poelen. By aldien men in deezen natuurlyk mogt gisſen, zou ik nog liever overſlaan tot de gedagten, dat, gelyk *Zeeland* vermoedelyk dus genoemd is, naar deszelfs ligging in de Zee, zoo ook *Holland* dien naam verkreegen heeft, ter zaake van deszelfs ligging aan de *Helle* of *Holle* Zeeboezem, toen *Helium* geheeten; welk denkbeeld den Heer ALTING insgelyks ſchynt toe te lachen.

Zie ALTING, *Not. Germ. Inf. in Lit.* H.

HOLLAND, een Graafſchap geworden.

Daar benevens wil men ook veelal dat Holland, omtrent dien tyd, een Graafſchap geworden is; het welk één der Frankſche Koningen, 't zy dan KAREL DE KAALE, in 't jaar 863, of KAREL DE EENVOUDIGE, in 't jaar 923, geſchonken zou hebben

ben aan eenen DIRK, die men dan gemeenlyk den *eerſten Graaf van Holland* noemt. Wy zullen ons met de verſchillende denkbeelden deswegens, als niet bepaaldlyk tot ons beſtek behoorende, niet breedvoerig ophouden. Alleen kan ik niet wel voorbygaan te zeggen, dat my, boven andere gedagten, omtrent dit ſtuk, allermeest behaagt, het gevoelen van zoodanigen, welken niet vreemd zyn van te denken, dat de Frankſche Giftbrief, waarop men zig beroept, hy zy dan van wien hy zy, een Geſchrift is, dat de Egmonder Monnikken ten hunnen byzonderen voordeele verdicht hebben. Het komt ons met de zulken, terwyl 't vast ſtaat dat 'er al van oudsher verſcheiden Graaven in deeze Gewesten geweest zyn, waarſchynlykst voor, dat deeze DIRK, dien men, hoewel verkeerdlyk, den *eerſten Graaf* noemt, de bezitting van dat Graafſchap, het welk zig over een zeer gering gedeelte van het tegenwoordige *Holland* ſchynt uitgeſtrekt te hebben, niet verſchuldigd geweest is, aan de gifte van een Franksch Vorst, maar 't zelve by recht van opvolging verkreegen heeft. Hy was naamlyk, zo de Oudheid getuigt, de zoon van GERLOF, van wien de Historieſchryver REGINO, op 't jaar 885 ſpreekt, als van een Graaf van Vriesland, waar onder het hedendaagſche Holland diestyds behoorde; en 't is niet onwaarſchynlyk, dat deeze GERLOF, zynen oudſten zoon DIRK, naar de gewoonte dier tyden, reeds by zyn

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Zie H. GROTIUS, *Outh. der Bataviſche Republ. H. V.*

DE HOLLANDSCHE NATIE.

leeven, tot *Graaf van Holland* benoemd heeft, zoo ver als deeze benaaming diestyds dan mogte plaats hebben. Ondertusſchen willen wy, om dit in 't voorbygaan te melden, niet bepaaldlyk dringen, op de oudheid der benaaminge van *Holland*, en *Graaf van Holland*, of der *Hollanderen*, welke men eerst met het afloopen der elfde Eeuwe in onze Chronyken gebruikt vind, ſchoon dezelve niet onwaarſchynlyk al van vroeger datum zy. Dog, wat hier van ook moge weezen, dat de bovengemelde DIRK, de zoon van den Vrieſchen Graaf GERLOF, dus, by regt van opvolging, Graaf van een gedeelte van het tegenwoordige Holland geworden zy, is veel waarſchynlyker; dan dat hy 't Graafſchap bezeten zou hebben, uit kragte van een Giftbrief, door een Franksch Vorst verleend; als uit de omſtandigheden van dien tyd genoegzaam afgenomen kan worden. De Vriezen tog waren in die dagen in vollen bloei; Keizer KAREL DE GROOTE had hen reeds voor VRYE VRIEZEN verklaard, en zy hadden het geheele tegenwoordige Holland onder hunnen naam en Bondgenootſchap betrokken. Zoodanig een Volk behoefde in zulke omſtandigheden geen Vorſten of Graaven te ontvangen van de Frankſche Koningen, ſchoon zy door dezelven beſchermd wierden, en van hun leenroerig waren: 't is in dien toeſtand van zaaken eer te wagten, dat zy altoos hunne eigen en wettige keuze gehouden hebben. Dit nu vastſtaande, wat was 'er derhalven na-

natuurlyker, dan dat de Vriefche Graaf, toen Batavien of Holland, mede aan hem onderhoorig, een byzonder Opperhoofd vereischte, hier toe zynen oudften zoon verkoos? Eene verkiezing, waar in dan ook de Hollandfche Edelen vermoedelyk minzaam bewilligd zullen hebben; met den gemelden DIRK, als eenen Bloedverwant van hunne Vrienden en Buuren, gereedlyk aan te neemen. En misfchien heeft deeze keuze naderhand aanleiding gegeeven, tot dien zoo langduurigen bitteren haat, welke tusfchen de *Vriezen* en *Hollanders* te befpeuren was. 't Is naamlyk te denken, dat DIRK, op het overlyden van zynen vader GERLOF, beweerd zal hebben, gerechtigd te zyn tot het bewind over Vriesland; en dat anderen hem daar in tegenftand gebooden zullen hebben; waarop dan ook vervolgens alle de Graaven, na hem, Vriesland onder hunne magt hebben willen brengen, terwyl de *Vriezen* daar en tegen Holland aanmerken als een Gewest, dat, naar rechten, aan Vriesland onderworpen was. Wanneer men dit in agt neemt, kan men terftond bezeffen, hoe 't bykome, dat Graaf DIRK en zyne nazaaten, genoegzaam altoos met de Vriezen in een fellen kryg waren: het welk den haat der *Vriezen* tegen de *Hollanders* zoo fterk deed ryzen, dat men in eenige oude Vriefche wetten vind.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DOUZA, *Annal. Bat.* VIII.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Nen Hollandera schilma ontfaan for en Burgir (*).

Dat is.

Geenen Hollander zal men ontvangen voor een Burger.

Het oogmerk deezer Historische beschouwing.

Ziet daar, geagte Leezers, eene Historische beschouwing, die wy zoo veel opgekort hebben als ons mogelyk was, dog welke wy niet geheel onaangeroerd konden laaten, zouden wy den natuurlyken oorsprong onzer tegenwoordige *Hollanderen* in een helder licht plaatsen. Zy, die de goedheid gehad hebben van myne voorstellingen na te gaan, zullen ongetwyffeld, uit al het gemelde, gereedlyk bespeuren, dat ik bestendig inzonderheid het oog gehouden heb, op den eigentlyken natuurlyken Volksaart: en de Oudheidkundigen zullen genoegzaam opmerken, dat ik geenzins bedoelde een verslag te geeven, raakende den oorsprong der vreemde Volkeren, die dit Land overloopen hebben; maar alleen gade te slaan, hoe veel zy, al of niet, ter verbasteringe, of liever vermenginge van de eigenaartige Landzaaten met andere Natiën, hebben kunnen toebrengen. Veelligt zullen eenigen myne redenkavelingen, in

(*) GABBEMA, *Voorreeden voor* GYSBERT JAPIX, *Friesche Rymlery.*

in zommige gevallen, al te vry vinden; dog ik houd my verzekerd, dat de ervarenen, met een opſlag, zien zullen, dat al het bygebragte getrokken is uit, en rust op kundigheden, bevestigd door eene menigte van Schryveren; welker berigten, in alle de voornaamſte Werken, die over het voorgevallen in ons Vaderland het licht zien, overvloedig te vinden zyn; waarom ik ook te minder werks gemaakt heb, van het aanhaalen dier Schryveren zelven. Het geen voornaamlyk in 't oog zal loopen, en waarin ik van veelen verſchil, is de ſtelling, dat men, myns oordeels, geene geheele vergeetelheid, noch volſtrekte overheerſching, of gantſche verbastering van de oude *Batavieren*, door alle die Volkeren, welken zig hier intusſchen nedergezet hadden, behoort toe te ſtaan; het welk my eenigermaate noodzaakt, om dit, ter ſtaavinge van het te vooren gezegde, nog wat nader op te helderen.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Ten dien einde verzoek ik, dat men agt geeve op de volgende vergelyking der twee tydperken, waarin ons Holland, door natuurlyke Landzaaten, bewoond is; het zy dan door vermenging en vermeerdering van eenige Uitheemſchen, of door hunne eigen vermenigvuldiging. Het eerſte tydperk begint met dien tyd, omtrent welken wy met zekerheid weeten, dat dit Land door de oorſpronglyke *Batavieren* en *Katten* bewoond wierd, en in vollen bloei was; 't welk, naar de gemakkelykſte rekening, geſteld

De BATAVIEREN niet geheel verbasterd.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ſteld kan worden, een aanvang te neemen, met de komst der Romeinen hier te Lande, of ongeveer vyftig jaaren voor de geboorte van Christus, en wyders te loopen tot in het duizendſte jaar onzer gemeene tellinge: waarop dan het tweede tydperk zig uitſtrekt, van het jaar duizend, tot in deeze agttiende Eeuw. In beide deeze tydperken vind men, op eene onderlinge vergelyking van dezelven, zulke aanmerkelyke veranderingen, door oorlogen, oproeren, en overheerſchingen, ontſtaan, dat, zoo men uit dergelyke lotgevallen, eene weezenlyke verandering van het eigentlyke Volk en de Landzaaten mogt afleiden, zulks in het laatstgenoemde tydbeſtek ruim zoo rechtmaatig zou moeten geſchieden, als in het eerſte, dat hier egter geen plaats heeft, en my gronds genoeg verleent, om zulks zoo wel in het eerſte, als in het laatſte tydperk te ontkennen.

Van voor het jaar duizend, of, gelyk men gemeenlyk rekent, van het jaar 923 af, is Holland geraakt onder het oppergezag van Graaven en Leenheeren, en 't Staatsbeſtuur is, zedert dien tyd, tot op heden, aan veele wisſelvalligheden onderworpen geweest. Ik zal nu niet gewaagen van de wederzydſche ſtryden en beroerten, tusſchen de Zeeuwen, Gelderſchen, de Stichtſchen, de Vriezen, en verdere verwanten der Hollanders; want ik beſchouw alle deeze Volkeren, vooral de Stichtſchen, Gelderſchen en Zeeuwen, (de Vriezen al-

leen

leen een weinig uitgezonderd zynde,) in die dagen, als eens van Zeden, en van Batavifche afkomst. Ik zal, zeg ik, nu niet gewaagen van die onderlinge hevige twisten, en zoo ook niet ftaan blyven, op de krygstogten der ingeboorene Graaven en Leenheeren; dit zou my te breed doen uitweiden, in zaaken, die ten overvloede bekend zyn. Genoeg is 't, dat wy onze oogen vestigen op de heerfchappy der uitheemfche Graaven en Heeren, die, door hun geweld en de magt van Volk, of door toeftemming der Edelen, onze Gewesten, en bovenal Holland, onder zig hielden. De zeven eerfte Graaven, wanneer wy, naar gewoonte, met de Graaflyke Regeering van bovengemelden DIRK, den zoon van GERLOF, de telling aanvangen, waren uit de eigen Natie oorfpronglyk; te weeten, DIRK de I, DIRK de II, ARNOUD, DIRK de III, DIRK de IV, FLORIS de I, en deszelfs zoon, DIRK de V. Dan, hier op viel het Land, met de minderjaarigheid van deezen Vorst, onder het beftier van deszelfs moeder, GEERTRUIDA, eene Saxifche Vorftin; en voorts, by haar tweede Huwelyk, onder dat van den Vlaamfchen ROBERT, bygenaamd *den Vries.* Edog, deeze afwending, gelyk ook de daarop gevolgde overheerfching van den Lotharingfchen GOVERT MET DEN BULT, bragt geene merkelyke verandering te wege; te minder daar DIRK de V, zig, na verloop van weinig jaaren, in 'tgebied herfteld zag. Zedert dien tyd was het

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

het Land weder onder zyn eigen Landheeren, FLORIS den II, DIRK den VI, FLORIS den III, en DIRK den VII; van wien het Graaffchap, (om van het voorgevallen met des Graaven dogter, ADA, gehuwd met LODEWYK VAN LOON, een Lotharingfchen Graaf, niet te fpreeken,) overging op zynen broeder, WILLEM den I: wiens afftammelingen, FLORIS de IV, WILLEM de II, FLORIS de V, en deszelfs zoon JAN de I, vervolgens het Graaflyk bewind bezeten hebben. Op het kinderlooze overlyden van JAN den I, geraakte deeze waardigheid in handen van een *Henegouwer*. JAN de II, Graaf van Henegouwen, onder wiens beftiering de *Henegouwers*, een oud Volk uit Gallien, in menigte naar deeze Landen kwamen afzakken, wierd opgevolgd door zynen zoon, WILLEM den III, en kleinzoon, WILLEM den IV. Met den dood van deezen laatften, die geen egte kinderen naliet, ging het bewind over op des Graaven zuster MARGAREET, gehuwd met Keizer LODEWYK VAN BEIEREN; waardoor 't in handen van haaren zoon WILLEM VAN BEIEREN kwam. Het Graaffchap dus, uit het Huis van *Henegouwen*, in dat van *Beieren* gekomen zynde, viel, op het afsterven van deezen WILLEM den V, ten deel aan zynen broeder ALBERT; die 't zelve naliet aan zynen zoon WILLEM den VI; welke opgevolgd wierd door zyne dogter, de beroemde Graavinne JACOBA VAN BEIEREN, die zig eindelyk gedrongen vond om

af

afſtand te doen van het Graafſchap; waar op het zelve in 't Huis van *Bourgondien* geraakte. Toen PHILIPS de I, langs dien weg, aan 't bewind gekomen was, wierd Holland, door deszelfs Landgenooten, de *Bourgondiers*, als overſtroomd; dat nog meerder toenam, onder deszelfs zoon en opvolger KAREL den I; wanneer 't 'er naar geſchaapen ſtond, als of het Koninglyke gezag zig in deeze Landen zou vestigen. Deezen heerschzugtigen Graaf zag men voorts opgevolgd, door zyne eenige dogter MARIA, wat laater gemaalinne van MAXIMILIAAN VAN OOSTENRYK; by wien zy eenen zoon verkreeg; die op haaren dood, onder de voogdyſchap des Vaders, voor Graaf erkend wierd. In deezen zoon, FILIPS den II, kwam het Graafſchap ten laatſte in 't Huis van *Oostenryk*; waar op ons Land niet minder door de *Oostenrykers* uitgemergeld wierd. De Graaflyke waardigheid bleef vervolgens in dat Huis, door de opvolging van 's Graaven zoon, KAREL den II, over bekend, by den naam van Keizer KAREL den V; die 't bewind eindelyk afſtond aan zynen zoon PHILIPS den III, als Graaf deezer Landen, of PHILIPS den II, als Koning van Spanje; welken 's Lands Staaten, in den jaare 1581, plegtig afzwoeren; waar mede dit Graaflyke beſtier een einde nam. 't Zal onnoodig zyn in 't breede te melden, de onderdrukkende, ja de moorddaadige huishouding der Spanjaarden, hier te Lande, onder deeze laatſte Graa-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Graaven; en even zoo min zal ik my behoeven op te houden, met de gewelddaadige invallen en ſtrooperyen der Franſchen, van laatere dagen, in onze Gewesten; welk alles te bekend is, om 'er byzonderlyk op ſtaan te blyven.

We zien uit dit beloop der Geſchiedenisſe, volgens het geene ik voornaamlyk bedoelde, met het bybrengen van dit alles, dat Holland en deszelfs Nabuuren, ſtaande ons tweede tydperk, of gehandhaafd, of beheerscht, of overmeesterd, of geſtroopt, zyn geworden, door *Vriezen*, *Saxers*, *Vlaamingen*, *Lotharingers*, *Henegouwers*, *Beierſchen*, *Bourgondiers* en *Oostenrykers*, mitsgaders *Spanjaarden* en *Franſchen*. En 't is bekend, dat zeer veelen van alle deeze Volkeren, door hunne Heeren, in ſpyt der zuivere oorſpronglyke Edelen onzer Gewesten, met hooge Ampten hier te Lande bevoordeeld geweest zyn. Deeze vreemde Vorſten hadden tog veelal hunne eigen dienaaren; overmids zy meer vertrouwen op dezelven ſtelden, dan op de *Hollanders*; die, hoe zeer gedrukt, geen ſlaaverny van Uitheemſchen gewillig draagen konden. Men mag zekerlyk uit dit alles gegrond genoeg afleiden, dat 'er eene merkelyke verbastering onder onze *Hollanders*, geduurende die Eeuwen, of dit laatſte Tydperk, ſtand gegreepen heeft. Dog het is wel verre van daar, dat zulks zoo veel invloeds gehad heeft, dat het in ſtaat geweest zou zyn, om de oorſpronglyke Natie te verheeren,

ofte

ofte geheel te doen verbasteren. De Hollanders, en zoo ook de Stichtſchen, de Gelderſchen, de Zeeuwen, benevens de Vriezen, hoe zeer ze oudtyds, vermoedelyk meerendeels door de heerſchappy hunner Heeren, onderling verbitterd waren, hebben hunnen natuurlyken Landaart en eigen Natie genoegzaam behouden. Onze eigen ingebooren Edelen hebben alle die Eeuwen door, niet tegenſtaande alle deeze wisſelvalligheden, en de daar door gedreigde verbastering, de ſchaal van 't gezag ſteeds nog eenigermaate in evenwigt doen blyven; en 't edele Bataafſche bloed in hunne Nakomelingen overgevoerd. Hier omtrent is bovenal aanmerkelyk, dat onze oude Edelen, als met naame de *Wasſenaaren*, de *Egmonden*, de *Brederoden*, de *Duivenvoorden*, de *Arkels*, de *Woerdens*, de *Aemſtels*, de *Bronckhorſten*, de *Matenesſen*, en eene geheele rei van Hollandſche Ridderen, ſteeds met de grootſte zorgvuldigheid het Vaderlandſche Bloed hebben getragt te bewaaren; door gemeenlyk in Huwlyk te treeden, met beminnenswaardige Juffeferen, van eene Hollandſche, Gelderſche, Zeeuwſche, of Vlaamſche, en nu en dan ook Vrieſche, afkomst. Zy liepen zelfs dermaate hoog met het zuivere Vaderlandſche Bloed, dat zy zig niet ſchaamden, aan hunne natuurlyke, of buiten den echt geteelde, kinderen, hunne naamen mede te deelen, en dezelven met Ridderlyke goederen te beſchenken. En overeenkomſtig hier

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

mede, hebben niet weinigen der zulken, ſchoon ze op geene wettige geboorte konden roemen, zig als dappere helden en braave Hollanders gedraagende, den Lande zoo gewigtige dienſten gedaan, dat ze zig betoonden waardig te zyn het Bloed, uit het welke zy geſprooten waren.

Wanneer men nu deeze aanmerkingen, nopens de geſchiedenis van ons Land, geduurende het beloop van de omtrent agthonderd laatſte jaaren vergelykt, met het voorgevallen in de voorige Eeuwen, of het eerſte Tydperk, van dien tyd af dat de Batavieren, als natuurlyke Inwoonders van dit Land, bekend waren; zoo verleent ons deeze vergelyking, uit kragte van 't geen ons het laatſte tydperk blykbaar leert, een redelyk vasten grond om te beweeren, dat onze oude Landzaaten, in 't eerſte tydperk, door zoo veele vreemde Volkeren niets minder dan geheel verbasterd zullen zyn. En men mag dus, uit de overeenkomst der omſtandigheden, wel onbeſchroomd ſtellen, dat zy, in het eerſte tydperk, ſchoon onder zoo veele Duitſche en Noordſche Volkeren vermengd, even op die zelfde wyze hunnen Landaart en eigen Natie bewaard zullen hebben. Men heeft gevolglyk der *Franken*, *Saliers*, *Saxen*, *Gothen*, *Sueven*, *Noormannen* en *Vriezen* overheerſching, in dit tydperk, hier te Lande, op de eigenſte manier te beſchouwen, als die der *Vriezen*, *Saxers*, *Vlaamingen*, *Lotharingers*, *Bourgondiers*, *He-*

ne-

negouwers, *Oostenrykers*, *Spanjaarden* en *Franſchen*, in de laatere dagen: met dit onderſcheid, dat de bezitneeming dier oude Volkeren min beſchaafd, en min overeenkomſtig was met 's Lands Zeden en Wetten, dan die der laateren. En deezen nogtans hebben, niet tegenſtaande zy dat voordeel boven de eerſten bezaten, het oude Recht en de Vryheden van het oude Batavien, of toen gevestigd Holland, nooit kunnen vermeesteren. Men hoore deswegens de taal van 's Lands Staaten, in den jaare 1587; toen ze nog te ſtryden hadden, ter handhaaving van hun vry Gezag; als LEICESTER, onder den ſchyn van het aan hem in vriendſchap vertrouwde gezag, deeze Landen alleszins zogt te kneevelen: by welke gelegenheid 's Lands Vaderen zig in openbaaren geſchrifte aldus uitdrukten. „ Het is kennelyck dat de Landen van Hollandt, met West-Vrieslandt ende Zeelandt, zyn zedert den tydt van achthonderdt Jaren herwaerts geregiert ende bericht geweest by Graven ende Gravinnen, den welcken by den Ridderſchap, Edelen ende Steden, Repreſenterende de Staten van denſelven Lande, de Heerſchappye ende Souverainiteit derſelver Landen wettelyck is opghedraghen ende gedefereert geweest: die oock met ſulcke discretien ende matigheyt hen ghedraghen hebben, in haer Regieringe, dat deſelve noyt hebben ghedisponeert van oorloge aen te ne-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ men ofte pays te maken, ſchattingen
„ ofte contributien over de Landen te hef-
„ fen, ofte van eenighe andere ſaken den
„ Staet van den Lande betreffende, ſon-
„ der advys ende conſent van den Edelen
„ ende Steden van de Landen, die telc-
„ ken daer op werden beſchreven ende
„ vergadert, &c.

Dit ſtaaltje, het welk ons der Hollanderen zuivere vryheid, op der Staaten gezag, zedert het beloop van agt honderd jaaren, zoo uitdrukkelyk voorſtelt, verleent ons een voldingend bewys voor de gegrondheid der ſtellinge, dat de Natie altoos dezelfde is gebleeven, ſchoon 'er veelerleie vermengingen onder hen ſtand greepen; zoo door den bloei der Koopmanſchap, als den invloed van Vreemdelingen, en wat meer van die natuur zy; waar van ook, in de voornaamſte Steden van Holland, in onze dagen, onwraakbaare bewyzen voorhanden zyn.

Uitbreiding der HOLLANDSCHE NATIE in vroegere dagen.

Hier mede had ik my voorgeſteld, de geſchiedkundige beſchouwing van den oorſprong, aanwas, en in ſtand houding der Hollandſche Natie te beſluiten; om voorts bepaalder het oog te vestigen, op den tegenwoordigen ſtaat onzer Vaderlanderen. Dan ziet, onder het opſtellen deezer papieren, word ik eenigermaate tegengehouden, door 't ontvangen van een zeer aanmerkelyk Geſchrift, raakende onze eigentlyke Hollanders, dat onze oplettendheid met het hoogſte recht afvordert. Men ſtelt my

my naamlyk ter hand eene zeer geleerde, en op reden en voldingende bewyzen rustende, Verhandeling, van den Heer JOANNES EELKING, *Brema Saxo*; welke ten titel heeft: *Disſertatio Historico juridica inauguralis de Belgis Seculo XII in Germaniam advenis, variisque Inſtitutis atque Juribus ex eorum adventu ortis.* Dat is. „ Historiſche Rechtgeleerde Inwyings Redevoering, over de komst der Nederlanderen „ in Duitschland, in de XIIde Eeuw; mitsgaders, over de Gewoonten en Wetten „ uit derzelver overkomst gebooren". Nimmer heb ik eenig Boek of Verhandeling zoo greetig, en met een onverzaadelyk genoegen, door en weder doorleezen; en nooit vond ik my zelven zoo kragtig voldaan, over eenige lang vermoede gevoelens; als door deeze geleerde bladeren van dien ſchranderen jongeling, onzen oorſpronglyken nagebuur. Ik had lang voorheenen, zelfs eer ik ooit dagt, dat 'er, tot het nagaan der Natuurlyke Historie van dit Land, zoo veel Oudheidskundigen omſlag noodig ware, geoordeeld, dat men, om, wegens den oudſten oorſprong onzer Natie iets zekers vast te ſtellen, meer werks had te maaken van het onderzoeken der oorſpronglyke gedenktekenen van die Volkeren, waar uit zy afkomſtig zyn, dan men gemeenlyk gedaan heeft. Dat men uit de Duitſche Gedenkſchriften nog meer zou kunnen leeren, dan uit de beſchryvingen van Volkeren, die onze Voorzaaten over-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

heerschten, of met hun in Bondgenootschap traden. Ik voed de hoogste eerbied voor alle de doorlugtige Verstanden, die uit TACITUS, PLINIUS, CÆSAR, SUETONIUS, PROCOPIUS, ZOSIMUS, en ontellyke andere uitheemsche Schryveren, de Oudheden des Lands, uit de duisternisse, in het licht gebragt hebben; dog ik kan niet nalaaten te betuigen, hoe zeer 't my spyte, dat zy dikwerf zoo sterk overhellen tot het Taalvitten, dat ze daar door niet zelden meer verwarring, dan ontdekking der waarheid, veroorzaaken. Dit ziet men ontegenzeggelyk in de menigvuldige scherpe Schriften van LIPSIUS, DOUZA, JUNIUS, CLUVERIUS, SCRIVERIUS, en anderen, ten aanzien hunner verschillende gevoelens, betreffende een aantal van Oudheidkundige byzonderheden. En komen we tot laatere Schryvers, we bespeuren maar al te veel, dat eene menigte hunner niets anders doet, dan dat ze van den een dit en van den ander dat naschryven; waar door ze, het staaven van eenige algemeene bevestigde waarheden uitgezonderd, de oude duisterheid slegts vernieuwen. Daar en boven heeft men alles, wat men uit eigenlandsche Schriften te berde kon brengen, meerendeels moeten verzamelen, uit de vleiende, en niet zelden duistere Kronyken van KLAAS KOLYN en MELIS STOKE, benevens eenige Handvesten der Graaven. Dog wat zou men doen? Men had niets anders. De vroegere Nederlandsche beroerten,

ten, en de tachtigjaarige Vryheids oorlog, hadden grootlyks alle gelegenheid, om de beste en zekerſte handſchriften te onderzoeken, afgeſneeden: en door den alomheerſchenden Religiehaàt, waren veele egte en zuivere Vryheids- en Volksblyken, in de Hel der Kloosterlingen gedoemd, om door de ſchietwormen verteerd te worden. Ook hadden de Beierſche, Henegouwſche, Boergoenſche en Oostenrykſche Graaven, de oudſte Charters en Getuigſchriften in geen klein getal den Lande ontnomen: de Henegouwers en Oostenrykers althans hebben, gelyk bekend is, 'er zeer veelen naar Bruſſel vervoerd; en toen MAXIMILIAAN te Leiden gekomen was, nam hy de fraaiſte overblyfſelen van *Brittenburg* en *Roomburg* mede. Uit dien hoofde hebben onze yverige Geleerden, en ook wy hun voetſpoor natreedende, niets anders hebbende, dan de voorgemelde Schriften, van de nood eene Deugd moeten maaken, en men is genoodzaakt geweest, zig van gebreklyke hulpmiddelen te bedienen. Dog zagen die onvermoeide Onderżoekers nu eens op; mogten zy eens zien, hoe, ſtaande den tegenwoordigen bloei der weetenſchappen, onder ons en onze oorſpronglyke broeders, de Duitſchers, de Zonne der waare Geleerdheid veel ſchooner en luisterryker ſchynt, dan zy ooit aan de kimmen van Germanien, Gallien en Brittanje, is opgedaagd, zy zouden gewis hunne Vaderlandſche Gedenkſchriften in een ander

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

der daglicht ſtellen. Wie hunner tog heeft ooit gedagt, of durven denken, veel min met eenigen ſchyn van waarheid beweeren, dat onze Batavieren, nu Hollanders, Zeeuwen, Gelderſchen, enz. verre van in hunne oorſpronglyke Natie verminderd of geheel verbasterd te zyn, hunne Volksplantingen, Weetenſchappen, Beſchaafdheid en Godsdienst, in het hartje van Brandenburg, Meklenburg, Bremen, Nurnberg, en veele andere Duitſche Landen hebben overgebragt? Dit met veele nevensgaande byzonderheden, onzen voorigen Oudheidkundigen onbekend, ſtaat nu, ingevolge van de lieve weetenſchapkoesterende vrede van Duitschland, gevoegd by de zugt, om, vry van geestlyken dwang, de Waarheid en het Recht op redelyke gronden te onderzoeken, in 't helle daglicht geplaatst te worden.

De doorlugtige FREDRIK DE GROOTE, thans Koning van Pruisſen, heeft in de Wysgeeren van zyn Land den yver, tot het onderzoeken der Oudheidkundige waarheden, aangeſpoord; met het ſluiten van de deuren der Tempelen van Gemoedsdwang, en Dweepery, terwyl hy die van den Tempel der Waarheid geopend heeft. De wyze Vorst, die 't Keizerryk beheerscht, een tweede CAREL DE VYFDE, een andere goedhartige MAXIMILIAAN, de liefde van geheel Duitschland, opent tegenwoordig de Klooster Hellen, waarin veele oude getrouwe Gedenkſchriften, aan ketenen geboeid,

boeid, verſtikten, door een dikken ſtofnevel van ongeſchoeide voetzoolen en ruige pyen. De Gottinger Hooge School, bloeiende door de beſcherming van deszelfs doorlugtigen Keurvorst, den Koning van Groot-Brittannien, brengt het zyne toe, om leerlingen voort te kweeken, die zig willen verledigen tot het naſpeuren der Oudheid. En wat ons Holland in die gunſtige omſtandigheden betreft; onze Hooge School en Maatſchappyen zyn ook niet ontbloot van Mannen, die den vroegen oorſprong en ouden ſtaat onzer Natie, op vaster bewyzen, dan men eertyds bybragt, ſtaaven. Een VAN LOON, een VAN MIERIS, en vooral den laatſten immers, mogen wy, ten deezen opzichte, met de hoogſte agting noemen. En hier aan gedenkende, kunnen wy vooral niet vergeeten den Vaderlandſchen yver van den Leidſchen Burgemeester, JOAN VAN DEN BERG; die in 't begin deezer Eeuwe, als Gedeputeerde te velde, Bruſſel verdeedigende, een ſchat van oude Charters in het Henegouwer Trezoor verduisterd, weder aan den dag bragt; en dien, met toeſtemminge van 's Land Hooge Magten, den grooten VAN MIERIS verzorgde: waar door wy in onze dagen een aantal van Charters, Privilegien, en oude Gedenkſchriften, bezitten, die onze vroegere Oudheidkundigen nimmermeer hebben mogen aanſchouwen. Laat ik eindelyk, op dat ik my hier niet verlieze, in het opnoemen veeler andere Man-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

nen van verdienſte in dit ſtuk, nog alleenlyk gewag maaken, van onze Haarlemmer en Zeeuwſche Maatſchappyen; die toonen, dat de zugt tot het nader onderzoeken der Vaderlandſche Oudheden nog by ons huisvest. Een onwraakbaar getuige hier van is de nette en zaaklyke Verhandeling, over Nederlands eerſte bevolkers, van den Heer OFFERHAUS; als mede het niet minder door en door geleerde onderzoek van den Heer CRUISSELBERGEN, raakende Zeelands eerſte bewooners; waar nevens de Oudheid- en Rechtskundige arbeid van den Wel Ed. Heer VAN DER SPIEGEL, eene lofryke melding eischt. Wanneer men dit alles gadeſlaat, is 't zonneklaar te beſpeuren, dat wy thans meer gelegenheid hebben, dan ooit te vooren, om eene gegronde kennis van de oudheid en den oorſprong onzer Natie te verkrygen, mitsgaders derzelver roem onwankelbaar te vestigen. Hier toe dient, onder anderen, zo ik agte, by uitſtek, de arbeid van den voorgenoemden Heer EELKING, in 't bovengemelde Geſchrift: dat een overvloed van bewyzen behelst, die toonen, hoe onze Natie haare afſtammelingen, en tevens haaren roem tot in het hartje van Duitschland voortgeplant heeft. 't Zou hier niet vlijen, het gantſche beloop deezer Verhandeling uit te ſchryven; dan, ſta my toe Leezer, dat ik 'er, by deeze gelegenheid, een oorſpronglyk ſtuk, in de oude Theutſche of Frankſche Saxiſche ſpraake, overeenkomſtig met die

die onzer Voorzaaten; uit overneeme. Het betreft de bevolking van het Markgraafschap Brandenburg, door onze Hollanders, Zeeuwen en de Westfalingers, ten tyde dat Markgraaf was ALBERT VAN BRANDENBURG, gebynaamd *Albert de Beer*. Hier omtrent heeft zeker oude Saxische Chronykschryver, op het jaar 1152, volgens het geen CASPARUS ABELIUS, in der Sammlung etlicher, noch nicht gedrukten althen Chroniken, op bladz. 136, en vervolgens, bybrengt, zich aldus uitgedrukt.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

In der olden Marck legen (*a*) neyne Stede/ men alse Soltweddele/ de sulve Stad was ock verfallen/ do kam Markgrave Albert to Brandenborch/ unde sach an de (*b*) Stidde dar de (*c*) woyste Stidden weren/ dar Volk gewonet hadden/ unde weren vorlopen unde vorjaget/ unde de Stedde hadden alreden den Name/ alse Angermunde/ unde sach de Jegene der Nering/ so leyt he fromet Volk halen/ he wolde de (*) Norwende nicht mehr liden in dem Lande/ darumme dat se den Kristenloven so vaken schenden/ so krech he HOLLENDER unde SEELENDER; den HOLLENDERN gaff he de Stidde an der Elve/ unde (*d*) buweden Angermunde/ wente se wusten sick myt dem Water to behelpen/ unde den SEELENDERN gaff he eyne woyste Stidde/ dar neyn Torpp noch

(*a*) geen

(*b*) Plaatsen

(*c*) woeste plaatsen

(*d*) bouwden

(*) Denkelyk, *Noorwender*, Wenden van 't Noorden.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

noch (†) Bleck gelegen hadde/de buwede do ock an de Elve/ dat nomeden se na orem Lande Seehusen/ uppe der Stidde dar de Stad Stendel licht/ dar was ock eyn woyste Bleck/ dar de Korwende utjagt weren/ do (a) leyt de Markgrave des fromeden Volkes mere halen; do kemen de FLEMINGK, den gaff he de Stidde de buwede de Stad Stendel/ dat hadde ock alrede den Namen/ unde was eyn holden Bleck/ unde de FLEMINGK makeden daruth eyne Stad/unde is de (b) Hovedstad in den olden Marcke/unde licht uppe dem Water (Uchte) Vorder leyt de Margrave mere fromedes Volkes halen/ to lesten kemen de WESTVELINGK in groten Schoven/ den gaff he den Ort des Landes an dat Stichte to Megdeborch/ dar lach so (c) echte Stidde dede verwoystet weren/dar mengeden sick de SASSEN manghet/ so dat se wedder buweden Werben an der Elve/ dar was eyne Overvart/ unde was al vorherdet/ unde buweden ock Gardeleve/dat was ock eyn old woyste Torpstidde/ so dat de Olde Marke wart besatt all mit fromeden Volke/ unde bleven do hirna alle Tyt by dem Kristenloven mere/ de Afgodde worden alle verstoret/ unde der Afgode Kercken in den Grunt gebroken/ unde dat vorberorede Volck mengede sick eyn mangk dat ander.

(a) liet.

(b) Hoofdstad.

(c) eenige

Schoon

(†) *Bleck*, zoo veel als *plek* in 't Neerduitsch.

Schoon 'er nu, ter ſtaavinge deezer byzonderheden, meerder bewys noodig zoude zyn; dewyl men op zoodanige Kloostergeſchriften, even als die van onzen MELIS STOKE, niet zoo ſtout en gerust af kan, om alles voor goede munt aan te neemen; is 'er althans dit uit op te maaken: dat onze Hollanders, Zeeuwen, Vlaamingen, enz. eenige hunner Landzaaten derwaards gezonden hebben (*), zoo al niet tot eene geheele bevolking, ten minſte tot eene Geestlyke bezending; dat te aanneemelyker voorkomt, dewyl het overbekend is, dat het Christen Geloof, uit de Nederlanden, aan dien kant van Duitschland is overgevoerd. En hier door is niet alleen het Christen Geloof der Hollanderen aldaar gekomen, maar hebben ook hunne Spraak, Zeden en Wetten, 'er min of meer ſtand gegreepen: dat zelfs aanleiding gegeeven heeft, tot het invoeren van het *Jus Hollandricum*, of Hollandſche Recht: waar van ons de bovengenoemde Verhandeling van den Heer EELKING de bondigſte bewyzen uit-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

(*) Zoo vind men ook, omtrent het jaar 1360, uitdrukkelyk gewag gemaakt van eenige Nederlandſche Volkplantingen, in 't Zweedſche *Schoonen*; welken vervolgens in haare bezittingen en voorrechten gehandhaafd wierden, door den Zweedſchen Vorst, ALBERT, zoon van ALBERT, den Hertog van Mekelemburg, die haar vervolgens zelfs eenig ſoort van gerechtlyk bewind verleende. Zie J. WAGENAAR, *Beſchr. van Amſterdam*, II. D. II. B. bl. 124, 126.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

uitlevert. Tot een ſtaaltje hier van diene, de vergunnende invoering der Holſteinſche Wet, in ſtede van het Hollandſche Recht, in twee plaatſen, door ADOLF, Hertog van Sleswich, enz. die in den jaare 1438 de volgende verklaaring verleende.

„ Bekennen unde betugen openbare — „ - dat wy — hebben gegund unde toe- „ gelaten/ den Inwaneren der twier „ Dorper Sammale unde Cernecave/ in „ dem Kerspel to Uthim belegen/ dat se „ mogen hebben Holstensch Recht/unde „ nicht mehr dorven soecken HOLLENSCH „ Recht/ so se went an degze tyd plich- „ tig hebben gewezen to doende; jedoch „ schoelen se verplichtet wesen dat Go- „ ding te sockende/ lyk anderen Inwa- „ neren unses Landes in deme HOLLEN- „ SCHE Rechte/ wor de wyset werden/ „ dat Geding te sockende". Voegt hier nog by de onderſcheiden benaamingen der oude Hollanderen aldaar; als die van *Hollandr*, *Hollerr*, *Hollandenſis;* en in de Wetten die van *Jus Hollandenſe*, *Hollandricum*, *Hollerum*, *Hollenſe*, *Hollicum* of *Hallicum*. Alle welke benaamingen, volgens het bygebragte van den Heer EELKING, doorſlaande blyken zyn, van de bevolkingen, die onze Hollanders, by uitſtek, in de Duitſche Landen gehad hebben. Weinig moeite zou 't ons zyn, om nog een aantal van byzonderheden, met betrekkinge tot dit onderwerp, uit deeze Verhandelinge byéén te verzamelen; dan wy zouden te breed uit-

uitweiden, en agten het gezegde genoeg, om de nuttigheid van dit Geſchrift, dat wel eener goede Nederduitſche Vertaalinge waardig was, eenigzins bekend te maaken; en tevens den bloeienden eigen Volksſtaat der Hollanderen, in vroegere dagen, wat nader te bevestigen. Dit hier mede voldoende geſtaafd oordeelende, ſtaan wy voor tegenwoordig van allen verderen onderzoek deswegens af; en wenden ons ter beſchouwinge van den Natuurlyken ſtaat der Hollanderen in onze dagen.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Ter behandelinge van dit onderwerp, dat ons, na de beſchouwing van den oorſprong der Hollanderen, uit de Batavieren, en daar onder vermengde Volkeren, mitsgaders van hunne verwantſchap met veelerleie Duitſche, Galliſche en Vrieſche Volkeren, nog te overweegen ſtaat, is niet veel omſlags noodig. De Historiſche berigten tog, van de vyftiende Eeuw af, tot heden toe, liggen genoegzaam in het geheugen der Landzaaten; en wy kunnen derhalven alle Geſchiedkundige vermeldingen en bewyzen, daar toe betrekkelyk, te ligter voorby gaan: te meer, daar het by een ieder vast ſtaat, dat de Natie, geduurende dit laater tydbeſtek, na genoeg dezelfde gebleeven is, in haar ſtand, weezen, aart en zeden, voor zoo verre zulks het algemeene Volkseigen betreft. Ondertusſchen komt egter ook hier wel byzonder in aanmerking, de reeds vermelde natuurlyke neiging der Menſchen, tot huwelyks-

Tegenwoordige Natuurlyke Staat der HOLLANDEREN.

ver-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

verbintenisſen, en gemeenzaamheid met de naast aangrenzende Volken; dat een zeer grooten invloed op alle Natien heeft, en zoo ook nog heden in onze Hollanders en derzelver Nagebuuren te beſpeuren is: waarom wy thans wel voornaamlyk bedoelen, op deeze natuurlyke Volksvermenging onzer Hollanderen, nog wat naauwer agt te geeven.

Ons hier omtrent wel byzonder binnen den omtrek van het tegenwoordige Holland bepaalende, zullen wy onzen Geographiſchen leidraad, in het *Eerſte Deel* opgegeeven, kortlyk volgen; en dus in de eerſte plaatſe het oog ſlaan op Zuid-Holland; waarin dan terſtond voorkomt het Land van *Heusden*, *Altena*, de Heerlykheid *Geertruidenberg*, de *Dordſche Waard*, enz. In en omtrent deeze Landen, daar Hollands eerſte naam oorſpronglyk is, zyn de Inwoonders als nog egte en rechte oorſpronglyke Landzaaten. Ook heeft men dezelven, volgens alle, zoo oudheidkundige als beredeneerde blyken, met de Bewoonders van den *Bommeler-* en *Thielerwaard*, de *Betuwe*, en 't Ryk *Nimwegen*, voor de eigentlyke van de *Batavieren* afſtammende Volkeren te houden. Dog de nabuurſchap met de Generaliteits Landen, de Meiery van den *Bos*, de Baronie van *Breda*, enz. veroorzaakt onder hen geen geringe overeenkomst en vermenging van Zeden en Gewoonten; voornaamlyk aan den kant van *Heusden*, *Geertruidenberg*, *Altena*, enz.

Dit

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Dit ſtraalt by uitneemendheid door in den Tongval hunner ſpraake, die merkelyk verſchilt van dien, welken men in 't hartje van Holland hoort: waar omtrent evenwel aan te merken ſtaat, dat hun ſterkſte tongval kragtig vermindert, naar maate dat men nader aan de Binnenlandſche Maaze komt. 'Er heeft hier ook nu en dan zekerlyk eenige vermenging door Huwelyken plaats; dog dezelve is ongelyk minder, dan men zulks gewaar word, by de Hollanders, aan den Gelderſchen en Stichtſchen kant: waar van de Religie en de nabyheid van Braband veelal de oorzaak ſchynt te zyn. De Inwoonders van de Meiery, en die der aan Braband grenzende Landen, zyn tog gemeenlyk der Roomsch Katholyke Religie toegedaan; en voòral aan 't hooge gedeelte, daar ze meerder met de Brabanders, dan met de Hollanders overeen komen. Edog, ſchoon dit waarheid zy, heeft 'er, door den tyd, nog al merkelyke vereeniging tusſchen hen en de overige Hollanders ſtand gegreepen, door hunne verſpreiding in andere deelen van ons Land. 't Is niet wel te bepaalen, hoe veelen deezer Inwoonderen zig overal her- en derwaards in Holland verſpreiden, en zig hier en daar nederzetten; vooral in de Dorpen en Veenplaatſen van Holland, daar ze zig met allerleie Ambagten geneeren, of veelvuldigen handel dryven. Men vind onder hen een goed getal Koperſlaagers, Snyders en Schoenmaakers, die zig met 'er woon onder

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ons vestigen. Etlyken, vooral uit de eerstgenoemden, reizen van de eene plaats naar de andere; komen des Zomers in Holland, en vertrekken des Winters wederom naar huis. Anderen, en wel zeer veelen, dryven handel in allerleie Linnens, Kanten, Lakens, Leer, Glas en dergelyke Koopwaaren; waar mede zy by menigte gantsch Holland doorkruisen; waar door ze, inzonderheid des Zomers, in grooten getale onder ons gevonden worden. Veelen hunner koopen zelfs hun Burgerschap op meer dan eene plaats, om hunne Neering te beter voort te zetten: waar uit de Winkeliers onzer Steden dikwerf aanleiding neemen, om te klaagen, over de afbreuk, die zy daar door lyden. Dan, als men aanmerkt, dat deeze Menschen hunnen voorraad meest al uit 's Lands Koop- en andere Steden haalen; en tevens in agt neemt, hoe zy tot de Landzaaten der Vereenigde Provinciën behooren, en 'er zelfs veelen uit de zoogenaamde *Langestraat* onder zyn; kan men hun hunnen bloei en welvaart niet wel misgunnen; daar ze tog de Privilegien der Steden moeten gadeslaan, en het den Inwoonderen der Steden even vry, ja vryer staat, om hen, door Naarstigheid en Zuinigheid, de loef af te winnen. Dog, om weder tot ons bestek te keeren, men kan uit het gemelde ligt nagaan, hoe 'er nog al eenigen deezer Lieden onder onze Hollanders ingelyfd worden; dat egter op verre na zoo veelvuldig niet geschied, als

zulks

zulks wel plaats heeft, met de zoodanigen, die aan den Maaskant, en in de Overmaasſche Landen, woonen; naamlyk die van het Land van *Putten* en *Voorne;* vooral die van *Overflakke*, *Goeree*, *Yſſelmonde*, *Beierland*, enz. Wyders veroorzaaken de gelegenheid der Wateren, de verregaande eenvormigheid van Zeden en Godsdienst, mitsgaders de broederlyke nabuurſchap, en de gelykheid van Handel en Landbouw, met de Zeelanders, vooral met die van 't Eiland Schouwen, en de daar aan grenzende Landen, een zoo ſterken band van vereeniging dier wederzydſche bewoonderen, dat men menigmaal, in deeze ſtreeken, een Zeeuw voor een Hollander, en een Hollander voor een Zeeuw aanziet. Ze zyn in veele opzichten ook niet wel van elkanderen te onderſcheiden; te minder, door dien hunne ſpraak gedeeltlyk een Zeeuwſchen, en gedeeltlyk een Zuid-hollandſchen tongval heeft; die tot digt aan *Rotterdam*, *Dordrecht*, *Vlaardingen*, en *Maasſluis* ſtand houd. Wy mogen gevolglyk de Zeeuwen aan dien kant, in dit geval, onder onze eigen Hollanders betrekken.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Even dergelyke ſterke en onloochenbaare bewyzen van gemeenſchaplyke vereeniging vinden wy aan den Gelderſchen kant. Uit dien hoofde houd ik het ook daar voor, dat men, ſchoon het oude Batavien, door de veranderde ſchikking, onder de Landpaalen van Holland, Gelderland en Overysſel verdeeld geraakt zy, dat

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Zie Bladz. 106.

men nogtans de egte, rechte en minst verbasterde Hollanders aan dien kant moet zoeken; gelyk zoo even, wegens den *Bommeler-* en *Tielerwaard*, mitsgaders de *Betuwe*, is aangemerkt. En ik maak des geene de minſte zwaarigheid, om een Gelderschman, die zig in ons Holland, door huwelyk of anderzins, ter neder zet, als een oorſpronglyken Batavier, en, in zekeren zin, als een Hollandſchen Bataafſchen Broeder te groeten: zoo dat het den Hollanderen niet tot oneere te rekenen zy, wanneer zy zig met zulke oorſpronglyke Volkeren, als met afſtammelingen onzer rechte Stamvaderen, en onze Broederen, vereenigen. Gelyk dus de Hollanders, die aan den kant van Gelderland, naamlyk te Leerdam, Vianen, Gorkum, enz. woonen, volſtrekt met de Gelderſchen in taal, geſtalte, huishouding, enz. overeenkomen; zoo doen ook die van den Krimpenerwaard, Schoonhoven, en de meeste Inwoonders van de Binnen-Ysſelſche Landen, in hunne ſpraak, huishouding en dergelyken, eene vermenging met de Gelderſche, Stichtſche, Overmaaſche en Rhynlandſche Volken, zien. Aan den kant van het Sticht, op de grenzen van Holland, de Landen Ysſelſtein, 't Waterſchap Woerden, en Amſtelland, is 't mede al zoo gelegen, dat men 'er eene ongevoelige Volksverandering of liever Volksvereeniging beſpeurt; die, ik weet niet welk eene byzonderheid in de Spraak, te wege brengt. Men word dit zeer klaarbly-

blykelyk gewaar, indien men flegts van Amfterdam, of van Leiden, naar Utrecht reist; zynde men naauwlyks halverwegs, of Spraak, Land, Volk en Kleedy, heeft reeds eene geheel andere gedaante. De Gooylanders egter, hoewel aan 't Sticht verbonden, fchynen my toe iets byzonders eigen te hebben, dat men noch tot het Stichtfche, noch tot het Gelderfche kan brengen; want fchoon zy meer met de Stichtfchen vermengd zyn, behoud hun tongval gemeenlyk het Hollandfche met iets van het Gelderfche en van het Vriefche; dog van alle deeze byzonderheden ter gefchikter plaatfe nader. In het hartje van Holland, naamlyk Rhynland, het Waterfchap Woerden, Delfland, Schieland, en een gedeelte van Kennemerland, kan men na genoeg eenen doorgaanden algemeenen aart en oorfprong van Volk befpeuren; vooral op het Land; daar de Vreemdelingen zoo veel invloeds niet hebben, als in de groote Steden. Nogtans vind men in deeze Streeken, zelfs ook op het Land, vry wat meer Volksvermenging met Vreemdelingen, dan in de eerst opgenoemde Landen. Dit is een natuurlyk gevolg van den overvloed der Vreemdelingen, welken zig bovenal onthouden, in die gedeelten van Holland, daar de voornaamfte Koopfteden, Amfterdam en Rotterdam, mitsgaders het Hoflyk 's Gravenhaage, de Leidfche Hooge School, benevens het beroemde Haarlem, Delft en Gou-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Gouda, gelegen zyn. Eene groote menigte van allerleie Volkeren is al van oudsher naar deeze Steden toegevloeid; en veele Vreemdelingen zetten zig nog by aanhoudenheid aldaar neder; van waar ze zig voorts ook over 't platte Land verſpreiden. Men heeft gevolglyk te erkennen, dat de Inwoonders deezer Streeken, bovenal in die Steden, meer met vreemdelingen vermengd zyn, dan de Inwoonders der overige Hollandſche Landen; en iemand, die den natuurlyken ſtaat van Holland, zonder vooroordeel, beſchouwt, kan zulks niet wel loochenen: het welk ons, zonder egter de eer onzer oorſpronglyke Natie te verminderen, verplicht, hier op een weinig ſtaan te blyven.

Vereeniging der HOLLANDSCHE NATIE, met Vreemdelingen, byzonder *Franſchen* en *Duitſchers.*

Wat Amſterdam betreft, dat tog de fuik der Vreemdelingen is, daar in- en uitlandsch geſtadig na toe zakt; in deeze beroemde Stad zyn, buiten de oude egte en rechte Amſterdammers, en gevolglyk zuivere Hollanders; en buiten de Ingezetenen onzer Vereenigde Provinciën, die in Amſterdam geburgerd, en door huwelyken met Amſterdammers der Burgerye ingelyfd zyn, 'er zyn, zeg ik, buiten deezen, nog menigvuldig veel Vreemdelingen in die Stad, welken, met 'er tyd, zoo door geboorte als anderzins, Amſterdamſche Hollanders geworden zyn. Hier toe behoort een aantal van Vlaamingen, Brabanders en dergelyken; dan deezen zyn weinig, in vergelyking met de Waalen en de Duitſchers; wel-

welker getal dat der voorſchreevenen merkelyk te boven gaat. De eerstgenoemden zyn daar benevens, ſchoon ze in Landnaam verſchillen, heden meest al van éénen Volksaart, gelyk ze ook gezamentlyk den naam van Nederlanders draagen. De Waalen daar en tegen, om van deezen afzonderlyk te gewaagen, zyn oorſpronglyke Galliers of Franſchen, naastdenkelyk afſtammelingen der oude Franken. En gelyk hun tongval en ſpraak hen oudtyds onderſcheidde, van de oude Franktheutſchen; (dat, volgens TEN KATE, ten bewyze ſtrekt, dat de Frankduitſchen van geene Celtiſche afkomst waren,) zoo behouden zy nog heden dat merkbaare onderſcheid, het welk men in de ſpraak der Leidenaaren, inzonderheid by het Gemeen, zeer duidelyk gewaar word; dog hier van in 't vervolg breeder. Voor tegenwoordig ſtaat ons, ten aanzien van dit Volk, ſlegts in aanmerking te neemen, hoe men, in 't beſchouwen van de weezenlyke vermenging onzer Hollanderen, vooral het oog heeft te ſlaan op de Waalen, en wel byzonder op de verdreeven Franſche Hugenooten; buiten een aantal van Franſche Katholyke Familiën, die zig in Holland gevestigd hebben. De aanhangers van de Leer der Hervormden, in Vrankryk, onder den naam van *Hugenooten* bekend, zyn naamlyk in grooten getale uit Vrankryk herwaards geweeken, zoo op de gevolgen van den berugten Paryſchen moord, als op de laate-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

tere vervolging, onder LODEWYK den XIV. Omtrent het laatstgenoemde tydstip nam hunne menigte in Holland dermaate toe, dat zy weldra in Amsterdam twee Kerken behoefden, die zy ook verkreegen; en zoo verleende men hun insgelyks te Leiden, Haarlem, Delft, 's Hage, Rotterdam, en in andere Hollandsche Steden, openbaare plaatsen van Godsdienstoefening. Deezen zyn vervolgens tot zulk een nuttig Volk in Holland aangewassen, dat veele Steden haare welvaard, bloei en toeneeming, 'er aan verschuldigd zyn: nadien de Hugenooten een schat van Konsten, Fabrieken en Trafieken met zig bragten. 't Is waar, men bezat de meesten deezer Fabrieken eenigermaate al lang voorheen en hier te Lande; wel byzonder bloeide de Laken- en Wollen-Fabriek, al eenige Eeuwen vroeger, by de Zeeuwen en Hollanders; dog ze wierden door de Hugenooten verder voortgezet, en tot meerder volkomenheid gebragt; waar mede ze ook toen eerst door geheel Europa recht vermaard begonnen te worden. Haarlem verwierf bovenal in die dagen, door hun toedoen, de lof van de fraaiste Triumfante en Gebloemde Zyden-Stoffen te bereiden. Deeze geherbergde Vlugtelingen hebben ondertusschen, als wettige Hollanders geburgerd zynde, geene geringe vermenging onder onze Natie te wege gebragt, en waarschynlyk nergens meer dan in de Stad Leiden; die door den toevloed deezer Vreemdelingen merke-

kelyk vergroot is. Ook vind men 'er heden byna geene Familie, vooral onder den Burgerſtaat, die niet uit Walſche, of oude Leidſche Hollandſche Ouderen is voortgeſprooten. En 't is bekend, dat 'er, om van eenige voornaame Leden niet te ſpreeken, verſcheiden onder de bedeeling en bezorging der Walſche Gemeenten voorkomen, die naauwlyks een woord goed Fransch verſtaan, en die geheel en al in Hollanders veranderd zyn; 't welk men insgelyks in de Walſche Gemeenten te Amſterdam, in 's Hage, te Haarlem, en elders, overvloedig beſpeurt. Daar benevens zyn 'er al vry bondige bewyzen, van deeze vereeniging, voorhanden, met opzicht tot ſommige thans zeer aanzienlyke, en, in de regeeringe van Holland, getrouwe en doorlugtige Familiën; uit welker, of nog tegenwoordige Franſche, of in 't Hollandsch reeds veranderde Geſlagtnaamen, de vermenging en naturalizatie dier Franſche Hugenooten met de Hollanders, ten duidelykſte te betoogen is. Dog wy zien thans hier van af, en zullen 'er denkelyk nog wel iets naders van melden, als wy vervolgens de natuurlyke geſtalte, en den aart der Hollanderen wat byzonderer nagaan. Het bygebragte zal, vertrouw ik, genoeg zyn, om te toonen, dat men, in de reeds gevestigde, en in alle Steden van Holland vereenigde verwandſchap der Hollanderen en Franſchen, overtuigelyke bewyzen vind, van den genaturalizeerden invloed

DE HOLLANDSCHE NATIE.

 dee-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

deezer Franſchen op onze Hollanders; waaronder zy voorzeker geen klein getal van welmeenende en getrouwe Vaderlanders uitmaaken.

Eene tweede zeer ſterke Volksvermenging, onder de tegenwoordige Hollanders, ontſtaat uit onze oude en alleregtſte oorſpronglyke Nagebuuren, en Verwanten, de Duitſchers; welker getal in eenige Steden van Holland, en bovenal in Amſterdam en den Haag, zoo hoog geklommen is, en nog heden zoo kragtig toeneemt, dat zy wel voor een zeer aanzienlyk gedeelte der Bewoonderen en Ingezetenen van ons Land gehouden mogen worden. De meeste Lutherſche Familiën tog zyn oorſpronglyk van Duitſchen Stamme; en veelen hunner hebben zig, door de broederlyke overeenkomst hunner Godsdienſtige gevoelens, met de heerſchende Kerk, boven andere Gezindheden, te gereeder ook met de eigen Gereformeerde Landzaaten van Holland vereenigd. Ook brengt een aantal van deftige en braave Kooplieden onder hen, die zig als Ingezetenen in Amſterdam gevestigd hebben, (want een deel heen en wederreizende Vreemdelingen of trotſche Livreibedienden, Deſerteurs, Matroozen, en dergelyken, bedoel ik tegenwoordig niet,) door hunne naarſtigheid en welvaard, niet weinig toe tot den bloei deezer beroemde Koopſtad. Edog, ſchoon ik dus de ſterkſte vermenging der Duitſchers onder de Lutherſchen ſtelle, is het egter te-

tevens waar, dat 'er ook zeer veele Roomsgezinde Duitſchers hier te Lande verſpreid zyn; en 't is bekend, dat 'er onder dezelven vry aanzienlyke Familiën gevonden worden; die zig veelal uit Munſter, Bentheim, Westfalen, Frankfurt, Nurnberg, en elders, alhier ter nedergezet hebben. Deeze Roomschgezinde Duitſchers maaken, met hunne Franſche, Brabandſche en Vlaamſche Geloofsgenooten, in onze Gewesten al eene zeer groote menigte uit; welker invloed den Lande niet weinig voordeels verleent. Kortom, (zonder op de verſchillende Godsdienſtige Gezindheden, die, ter deezer plaatſe, mede eenigermaate tot een bewys van den vermengden Volksſtaat verſtrekken, ſtaan te blyven,) de invloed en de vermenging der Duitſche Volkeren, onder onze Hollanders, is zoo groot, dat ik het daar voor houde, dat ze in onze dagen de zenuwen der Koopmanſchap grootlyks verſterken, en den Volksſtaat van Holland merkelyk bevestigen: of ſchoon zy, gelyk ik aan de andere zyde moet erkennen, zeer veelen van onze bloeiende handeltakken, of beſnoeien, of in hunne Duitſche Koopſteden overbrengen; waar van de tegenwoordige bloei van Hamburg, Bremen, enz. tot een ontegenzeggelyk bewys verſtrekt. Wyders meen ik, voor zoo veel myne oplettendheid op dit ſtuk my eenigen grond ter vastſtellinge geeft, het wel te hebben, als ik, onder de voornaamſte en meest in dit Land geves-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

vestigde en genaturalizeerde Duitſche Volkeren, de volgende betrek; vooral de Anhalters, Bremers, Hamburgers, Holſteiners, Westfalingers, Lunenburgers, Hanoveraanen, Paltzers, Frankfurters, Nurnbergers, Brandenburgers, en voorts de meeste Duitſche Volkeren langs den Rhyn, en in 't naast aan ons grenzende gedeelte van Duitschland. Van den kant van Weenen, Hongaryen, Bohemen, Sileſien, Poolsch Pruisſen, Poolen, en 't Oppergedeelte van Duitschland en Oostenryk, zyn 'er, buiten eenige weinige heen en weder reizende Kooplieden, voornaamlyk uit Sileſien, Bohemen, Weenen, enz. maar zeer weinigen, die men als weezenlyk met onze Natie vermengd kan aanmerken. Wat verder de overige Europiſche Volkeren aangaat, als daar zyn, de Italiaanen, de Grieken, de Rusſen, de Slavoenen, de hedendaagſche Franken, enz., deezen hebben in 't geheel geenen byzonderen invloed op onze Natie: en wat de Portugeezen en Spanjaarden betreft, derzelver naam is nog heden vreeſelyk genoeg, onder de Gemeente, om 'er geene hedendaagſche vermenging mede te vermoeden; ſchoon 'er van de vroegere dagen, toen zy hier in menigte waren, misſchien wel eenig bastaard zaad zal zyn overgebleeven.

Byzondere aanmerking over de *Joodſche Natie* hier te Lande.

By gelegenheid van dit optellen der verſchillende Volkeren, die wy in ons Vaderland ontmoeten, kan ik ter deezer plaatſe niet wel nalaaten, ook melding te maaken van

van de Jooden, die zig, ſchoon onvermengd, onder ons bevinden. Deeze oude, van God zoo zeer geliefde, Natie, het zwervende overſchot van Israël, zugtende onder de ſlaande hand van haarer Vaderen God, weenende om het bloed der vervolginge, en zig wentelende in het ſtof en de asſche der vernedering, ſmaad, verſtrooijing en geſlagtsverdelging, deeze Natie, zeg ik, heeft, in dit Godsdienstvrye Land, eene plaats der ruste en der verkwikkinge gevonden. Eene aanzienlyke menigte hunner is der Spaanſche en Portugeeſche Bloed-Inquiſitie ontvlugt, en hier te Lande aangekomen, daar ze zig, onder den naam van *Portugeeſche Jooden*, als een magtig ryk Volk, dat den Koophandel koestert, gevestigd hebben. En buiten deezen, is 'er een nog vry grooter getal van Hoogduitſche, Poolſche en Hungaarſche Jooden; die, der dwingelandye en vervolginge ontweeken, in meest alle onze Hollandſche Steden woonagtig zyn. Ook vind men veelen hunner in onze Dorpen ten platten Lande; daar ze zig, als Vleeschhouwers, veelal bedienen van de bygeloovigheid onzer Christenen; die waanen, dat deeze Jooden, uit hoofde der oude reinheid, in het ſlagten van 't Vee, beter en zuiverder ſlagten dan onze Ingezetenen zelven. Dog wat hier van ook zy; dit is zeker, dat de Jooden, zoo door hunnen iever in den Koophandel, als door het vertier, dat zy in de Loteryen en Finantien be-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

bevorderen, mitsgaders door hunne niet zeldzaam listige kunstenaaryen, in veelerleie gevallen, eenen bykans ongeloovelyken invloed op den Handel onzer Natie verkreegen hebben; in zoo verre, dat zy, ondanks hunne woekerzugt, door hunne heerschappy, om zoo te spreeken, over de Goudkantooren van de meeste Europische Steden, den Lande, als waren zy getrouwe Inboorlingen, in nood gewigtige diensten gedaan hebben. Intusschen blyven zy, schoon ze Hollanders van geboorte zyn, en buiten hunne oorspronglyke Landpaalen omzwerven, bestendig onder hun eigen Volk: en misschien zyn ze wel het minst verbasterde Volk der Waereld. Wy merken dit hier te meerder aan, om dat wy ze niet uit dat oogpunt beschouwen, als of zy zig onder onze Hollanders vermengden; 't welk, ten minsten op eene wettige wyze, genoegzaam geen plaats zal hebben.

Byzondere aanmerking over de *Engelsche Natie* hier te Lande.

Hier mede zou ik van het onderzoek, wegens de buitenlandsche Natiën, die onder ons verkeeren, afstappen; was 't niet, dat ik vermoedde, hoe sommigen, bezeffende, dat ik voornaamlyk Amsterdam en den Haag in 't oog gehouden heb, hunne gedagten zouden wenden naar Rotterdam; waanende dat de Engelsche Natie, die zig aldaar inzonderheid veelvuldig onthoud, van te veel invloeds is op onze Hollanders, om 'er niet byzonder van te spreeken. Deeze aanmerking, die ik eenigermaate voorzie, zou men zelfs ook kunnen maaken met be-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

betrekking tot Amſterdam, daar heden insgelyks al vry wat Engelſchen zyn. Dan, indien men zig van den invloed der Engelſchen, raakende de vereeniging met de Hollanders, een groot denkbeeld vormt, zal men, by een nader onderzoek, ligtlyk gewaar worden, dat men eene verkeerde rekening gemaakt heeft. De ondervinding tog leert ten klaarſten, dat de vereeniging der Hollanderen met de Engelſchen, hoe veelen 'er zig ook in Amſterdam, en byzonder in Rotterdam, mogen nederzetten, van zeer weinig belang is. De zagtheid van Zeden, en de beſcheidenheid der Hollanders, ſtemt niet wel overeen met de driftige, losbandige, en, ten onzen opzichte, verſmaadende gevoelens der Engelſchen: hier by komt de nayver der Natiën, in 't ſtuk van den Koophandel; die de gemoederen eenigzins van elkanderen vervreemt; daar de Engelſchen, wel verre van ons als hunne natuurlyke en beste Bondgenooten te behandelen, onze welvaard ondermynen, en den Koophandel, zoo veel zy kunnen, drukken. Ondertusſchen zyn 'er egter nog verſcheiden Hollandſche Huisgezinnen, die met Engelſchen verbonden zyn; waar onder de beſcheidenſten, dit Gewest als hun Vaderland verkiezende, 's Lands Zeden hoogſchatten; terwyl de overigen veelal moeite doen, om meer wild Engelsch, dan bezadigd Hollandsch te zyn. Eene dwaaze buitenſpoorigheid, waar door men het woeste boven het beſchaafde verheft; niet on-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ongelyk aan de zeldzaame keuze, die thans veelal by onze groote Waereld heerscht, welke een coquetten Franſchen zwier verkiest, boven eene deftige Vaderlandſche kleeding en pracht, die in Zuid-Holland bykans verlooren gaat; maar tot nog beter ſtand gehouden heeft in Noord-Holland; van welks Inwoonders wy, op de voorgeſtelde beſchouwing der Zuid-Hollanders, nog met een kort woord moeten gewaagen.

Tegenwoordige ſtaat der NOORD-HOLLANDERS.

Dat de Noord-Hollanders van de Westvriezen afkomſtig zyn, en nog heden onder dien naam voorkomen, is te over bekend, om 'er meerder van te zeggen. Edog, ſchoon dit waarheid zy, is nogtans hun tegenwoordige verſchil met de Vriezen zoo aanmerkelyk, dat zy 'er heden, ter naauwer nood, eenig ander overblyfſel van hebben, dan hier en daar eene geringe buiging van den Vrieſchen Tongval. Ze zyn tegenwoordig meestal rechtſchapen Hollanders, zoo in Zeden en Wetten, als in Spraake. Van noemenswaardige vermengingen met vreemde Natiën, weet ik onder dezelven geene doorſlaande blyken: men vind 'er hier en daar, gelyk elders, nog wel eenige Franſche of Duitſche afſtammelingen, en van de eerſte wel ſommige voornaame Familiën; dan op verre na zoo veel niet, als in de opgenoemde Zuid-Hollandſche Steden. De meeste vermenging der inboorlingen met anderen ontdekt men, in het hoogſte gedeelte van Noord-

Noordholland, by de zulken, die de Zuiderzee aan de Vriesche zyde beslaan: alwaar men onder de Helderschen, Tesselschen, Markers, Urkers, Medenblikkers, en anderen, veelal etlyke Schoklanders, Amelanders, Harlingers, enz. gelyk ook eenige Overysselschen zal kunnen vinden. Dan, dewyl 'er aan deezen kant, even als by de aan één grenzende Gelderschen en Hollanders, eene ongevoelige en natuurlyke Volksverbintenis, of in één smelting, plaats heeft, zoo zyn de Vriezen en de Hollanders na genoeg één Volk; dat is, de Inwoonders aan de kusten der Zuiderzee, zyn zoo wel Hollandsche Vriezen, als Vriesche Hollanders te noemen. Wyders zyn de West-vriezen, in 't gezag van Holland, even als de Vriezen in Vriesland, met eene overeenkomstige zugt voor hunne Vryheid, Wetten, Zeden en Godsdienst bezield; waar door ze tot een der sterkste en zuiverste wetsteenen voor de pylen in den bondel der vereenigde Provinciën verstrekken. Hoe zeer 'er ondertusschen, uit voorgemelde redenen, zulk een broederlyke en voorvaderlyke band tusschen de Noord-hollanders en Vriezen plaats hebbe, mag men egter de Noordhollanders, die naar den kant van Kennemerland, en vooral in de Dorpen, woonen, met ruimte en naar waarheid beschouwen, als eene genoegzaam volkomen zuivere Natie. Dit straalt by uitneemendheid door in de bewoonders van de Zyp, de Hoornsche Coggen, de

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Beemſter, de Purmer, en vooral in die van Waterland. De inboorlingen deezer ſtreeken, die veelal een natuurlyken afkeer hebben, van alles wat vreemd en uitheemsch is, bewaaren, even als die van 't hooge Zuid-Holland, by uitſteekendheid, onder zich het zuivere en oude Hollandſche Bloed; het welk wy, als wy oprecht moeten ſpreeken, van de magtige Steden onzes Lands, en vooral van het Hoflyk 's Graavenhage, daar alles onder één vermengd is, niet mogen zeggen.

Onbevlekte roem der HOLLANDSCHE NATIE.

Men denke inmiddels niet, dat wy, dus vrymoedig over de vermenging onzer Natie in deeze dagen ſpreekende, hier door de Eer van onze Hollanders zouden tragten te kort te doen: dat zy verre van ons! in geenen deele! Onze zuivere Adel, onze beste Familiën, onze deftige Burgerſtaat, en vooral onze nyvere Landlieden, vertoonen overal, niet tegenſtaande de gemelde Volksvermenging, zoo in Zuid- als in Noord-Holland, de edelſte, de beſtendigſte, en de ontegenzeggelykſte blyken, van hunnen oorſprong uit die oude oprechte Voorſtanders van Burgerlyke en Godsdienſtige Vryheid; welke zy, als een dierbaar goed, door alle Eeuwen gehandhaafd hebben, nog handhaaven, en, zoo wy oprechtlyk wenſchen, tot aan 's Waerelds jongſten ſtond handhaaven zullen. Ja nog eens, 't is zoo ver van daar, dat de gemelde vermengingen den glans der edele Hollandſche Natie verdoofd zouden hebben, dat

de

de ingelyfde Vreemdelingen veel eer verheerlykt zyn geworden, door zig met ons te vermengen, en den naam van Hollanders te mogen draagen. Gelyk eertyds alle oude Duitfche en Gallifche of Frankifche Volkeren zig als om ftryd onder de Batavieren tragtten in te lyven, of onder hunnen naam begreepen te worden; zoo heeft men 't ook, in onze dagen, tot eene eer gerekend, zig met de edele Hollanders, welker Naam en Volk gansch Europa door vermaard is, te mogen vermengen, om zig daar mede tot één Volk te vereenigen. Dit heeft vooral plaats in deezen heugelyken tyd, daar wy niet hebben te zugten, noch te bukken, onder den Graaflyken dwang van eenen Lotharinger, Henegouwer, Beierfchen, Bourgoenfchen, of Oostenrykfchen Graaf; daar wy onze Vorften niet behoeven te ontvangen van eene Keizerlyke Leenkamer; of voor eenige vreemde overheerfching hebben te vreezen. 't Mag ons nu integendeel gebeuren, onze Vryheid en Godsdienst befchermd te zien, door het edele, oude en zuiver Hollandfche Bloed; door een Vorst, in onzen fchoot gebooren; een eigen natuurlyken Landzaat, de Steun, de Hoop, de Liefde, en de Oogappel van alle oprechte Vaderlanders; onder wiens beftier, gevoegd by dat van 's Lands echte Vaderen, onze Hollanders thans, voor hunne zuivere ftammen, en onbefmette Natie, voor hunne Vryheid in den Burgerftaat en Godsdienst, de vol-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

maaktſte beſcherming genieten; en, zoo wy ieverig bidden, in laatere Telgen van het doorlugtige Huis van Oranje, nu aan deszelfs eigen natuurlyken oorſpronglyken Stam verbonden, altoos genieten zullen. Men voege eindelyk by dit alles, tot roem onzer Natie, nog, hoe de Hollanders, buiten de bewooning en bevolking hunner opgenoemde Voorvaderlyke Landen, ook hunne Volksplantingen in andere Gewesten hebben overgebragt. Ten luisterryken getuige, om ze allen niet op te haalen, ſtrekke onze inwooning en ons heerſchappyvoerend Gezag, op een aanmerkelyk gedeelte van het eiland Java, en verſcheiden andere Indiaanſche Kusten, gelyk ook aan de Kaap de Goede Hoop; dat gezegende Gewest, 't welk onze Voorvaderen, wanneer ze onder 't Spaanſche juk als hoopeloozen zugtten, byna tot een ander Holland gemaakt zouden hebben, toen men overhelde tot het neemen van een beſluit, om de dwingelandy te ontvlugten en derwaards te ſtevenen. Hoe veel deels wy wyders gehad hebben aan de bevolking van Nieuw Nederland, ſchoon 't veelal in der Engelſchen magt zy, kan men afneemen uit de Hollandſche benaamingen, welken een groot gedeelte van dat Land draagt; in 't welke ook nog veele oorſpronglyke Hollandſche Familiën woonagtig zyn. En wat verders de West-Indiën betreft, eene menigte onzer Landsgenooten aldaar huisvestende, onze Koophandel en Zeevaart in dat

dat gedeelte der Waereld, toonen genoegzaam, ja overvloedig, hoe zeer de Hollandſche Natie, met de bevolking, haar Gezag ook aldaar heeft bekend doen worden; dat zelfs Vreemden, op hoop van winst, beweegt, om hunne belangen aldaar met de onzen te vereenigen. Dan genoeg hier van, om niet te breed buiten ons beſtek uit te weiden, en weder in ons Vaderland te keeren. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Tot dus verre hebben wy den oorſprong en de vermenging der oude Batavieren tot op onze tegenwoordige Hollanders, natuurkundig, en tevens redeneer- en geſchiedkundig, naar ons vermogen, behandeld; laat ons nu verder zien, welke aanmerkenswaardige byzonderheden 'er zig opdoen, wanneer wy ons verledigen tot het nagaan van de *oude en tegenwoordige Geſtalte, den Aart en voornaamſte Eigenſchappen der Hollanderen*, dat wel een byzonder *Hoofdſtuk* verdient.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ZESDE HOOFDSTUK.

Waarin de oude en hedendaagſche eigene Geſtalte en Kleedy, mitsgaders de natuurlyke Aart en Geneigdheid der HOLLANDEREN *beſchreeven worden.*

De vermenging der Natiën, welke, gelyk wy gezien hebben, eene natuurlyke verandering in den Volksaart te wegen brengt, heeft ook eene dergelyke uitwerking op de byzondere Perſoonen, ten aanzien hunner geſtalte en uitwendige gedaante, ja zelfs ten opzichte hunner gemoedsbeweegingen. Want even als een Zoon of Dogter de gelykenis, den aart, en de hoedanigheden van Vader en Moeder, tot een minder of meerder trap in de ontvangenis en geboorte aanneemt, voorts behoud, en zelfs tot de Nakomelingen doet overgaan; zoo beſpeurt men hier van insgelyks doorſlaande kentekenen in de vermenging van geheele Volkeren. Eene zekere waarheid, die de ſpreekende Natuur, in de vermengingen der Afrikaanſche, Amerikaanſche, Aſiatiſche, en Europiſche Volkeren, te overvloedig bewyst, dan dat wy 'er in 't breede over zouden handelen. In ſte-

Zie boven, Bl. 108.

ſtededan van hier omtrent uit te weiden, zullen wy ons, met betrekking tot dit onderwerp, maar terſtond wenden tot onze *Hollandſche Natie*; welke, uit hoofde der reeds betoogde Volksvermenginge, mede zeer natuurlyk eene aanmerkelyke verandering in haare oorſpronglyke Geſtalte, enz. ondergaan moet hebben. Dat dit ook zekerlyk plaats heeft is buiten kyf; maar 't is 'er tevens zoo mede gelegen, dat de allerſchranderſte, en alleroplettendſte, geheel buiten ſtaat zy, om het ſpoor der Natuure op dit pad volkomen te volgen. De blyken zyn over het geheel onwederſpreekelyk; maar derzelver bepaaling in de byzonderheden is even zoo twyffelagtig, als in die der voortteelinge zelve. De natuurlyke eigenſchap, welke een kind van Vader en Moeder in de geboorte ontvangt, is een zeker bewys van de vermenging der beide Sexen; dog de uitbreidingen dier eigenſchappen, in het Nageſlagt, zyn voor geen ſterveling nagaanbaar; en dus zou het, indien wy zulks wilden onderneemen, ook boven ons bereik zyn, om 'er, ten aanzien van de vermenging der Hollandſche Natie met Vreemden, een volkomen leidraad van te ſpinnen. Ondertusſchen blyft dit egter waar, dat 'er, voor zoo verre 'er alomme in den Natuurlyken Volksaart eene zekere overeenkomst van Natie is, ook ten opzichte der oude en hedendaagſche Ingezetenen van dit Land, al vry wat natuurkundige byzonderheden voorkomen, die on-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

onzer oplettendheid overwaardig zyn; van welker onderzoek en beſchryving wy hier mede een aanvang zullen maaken.

Der BATAVIEREN kloeke Lichaamsgeſtalte.

Het eerſte en aanmerkelykſte, dat in deezen onze aandagt trekt, is de bekende beſchryving van TACITUS, wegens de geſtalte der oude Batavieren. Deeze, in dit ſtuk de voornaamſte en geloofwaardigſte Schryver, van de Duitſchers in 't gemeen, en, zoo als het by alle Oudheidkundigen word opgenomen, ook van de Batavieren ſpreekende, geeft 'er deeze byzondere beſchryving van.

„ Dat ſy met geene vreemde Houwely-
„ ken altoos van eenige andere uitheem-
„ ſche Volkeren bevlekt zyn geweest,
„ maar altydts geweest zyn een eygen ſuy-
„ ver Volk, en 't welk derhalven alleen-
„ lyk malkanderen gelyk zy. Sulks dat
„ het hier van daan ſyn oorſpronk heeft,
„ dat ſy alle gelyk in ſulken grooten mee-
„ nighte en oneyndelyken getale van Men-
„ ſchen, *eenderley geſtaltenisſe van licha-*
„ *men hebben;* want ſy hebben *een wreedt*
„ *geſight en hemelsblauwe ooghen, geel blin-*
„ *kend hayr, groote lichamen*, en gewel-
„ digh, doch alleenlik tot een heftighen
„ aanval", enz. — Dit berigt van TACITUS (*), raakende deeze kloeke en ryzige geſtalte der Duitſchers en Batavieren, is een-

(*) TACITUS, *Zeden van Oud Duitschland*, Bladz. 671. Vergel. zyne *Jaarboek.* B. I. H. 49.

eenstemmig met het getuigenis van verscheiden andere Schryveren. Dus vind men, in de beschryving der Fransche Oorlogen, van JULIUS CÆSAR, gemeld; hoe 'er een groote neerslagtigheid onder zyn heir ontstond, om dat eenige Kooplieden en Franschen zeiden: „ Dat de Duytschen „ waren, grote kloeke Mannen, van zwa- „ re ende grote lichamen, van ongeloofly- „ ke dapperheyt, en welgeoeffentheyt in „ de wapenen: dat sy menigmaal tegens „ haar gestreden hadden, dog dat haar „ schriklyke opslag, en ysselyke oogen, „ niet te verdragen waren". Van hier die taal van Koning AGRIPPA tot de Jooden; „ Wie heeft niet gehoort van de groote „ menigte der Duytschen, van hare kloeck- „ heyt? en de grootheyt haarer lichamen, „ meyne ik, hebt gy ook dikwils gezien". Dit word ons daar en boven bevestigd door PLUTARCHUS, in het *Leven van* MARIUS; wanneer hy meld, hoe de Romeinen, uit de grootheid der lichaamen, en den schriklyken opslag van oogen, der Cimbren, oordeelden, dat zy Duitschers waren: op eene dergelyke wyze, als TACITUS, in 't *Leven van* AGRICOLA, schryft: „ Dat het gout geel „ hayr en de seer groote leden der Schot- „ en hare Duitsche afkomst bewyzen".

DE HOLLANDSCHE NATIE.

J. CÆSAR, *de Bello Gall.* L. I. C. 39.

FLAV. JOSEPH. *Bell.* Lib. II. Cap. XVI.

Dit eenstemmige berigt, en 't gewag van de verwondering der Romeinen, over zulk eene groote en grove gestalte onzer Landzaaten, heeft sommigen onzer Schryveren doen beweeren, dat men de Duitschen en Ba-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Batavieren van die dagen voor Reuzen had te houden. Een bygeloof, dat door eenvoudigen te gretiger wierd aangenomen; om dat men zig tevens beriep op de tichelen en ſteenen van ſommige Gebouwen, welken men van die dagen nog overig vond, en ongemeen groot waren. Zekere oude muur, om de overblyfſelen der Rhynsburgſche Abdye, uit zulke groote ſteenen gemetſeld, waarſchynlyk de overblyfſels van een Romeinsch gebouw, dat men te Rhynsburg, ten tyde toen Brittenburg in vollen ſtaat was, gehad heeft, draagt nog heden, om gemelde redenen, den naam van 't *Reuzen gebouw*. Dan wel verre van aan die beuzelingen eenig geloof te ſlaan, hebben wy, zoo ik agtte, overvloedige redenen, om die grootheid en klockheid der Duitſchen niet boven den natuurlyken Volksaart te ſtellen.

Zie A. PARS, *Katwykſche Oudheden.*

Ook heeft men, van deeze kloeke en ryzige geſtalte der Duitſchers en Batavieren, in die dagen, geene buitengewoone oorzaak te zoeken; de oorzaak van deeze hunne geſtalte is ongetwyffeld geene andere, dan die, welke nog heden ſtand houd. Het gaat immers by alle Volkskenners, en oplettende Natuurkundigen, door, en de ondervinding bevestigt het, dat die Volkeren van Europa, welken het noordelykſte woonen, en de anderen in arbeidzaamheid overtreffen, de grootſte lichaamen hebben. Zoo zien wy, nog in onze dagen, hoe de Duitſchen, over 't geheel genomen,

de

de Italiaanen, de Franſchen, en vooral de Oosterſche Volken, te boven gaan, in kloekheid van geſtalte, breede ſchouderen, fieren opſlag en heldhaftigheid. Ja, met betrekking tot de Duitſchen zelven, byzonder van hun, die aan onze Landen grenzen, kunnen de Hesſen, de Brunswykers, de Lunenburgers en Hanoveraanen, als mede vooral de Westfalingers, wel byzonder, als kloeke en wakkere menſchen, in aanmerking komen. Onder deeze Volkeren ziet men nog heden, hoe een zwaare arbeid, eene onagtzaame leevenswyze, en het harden der natuure, door zig te gewennen aan ruwe ſpyze, koude en ongemak, niet weinig toebrengt tot een ſterken wasdom en grofheid der Ledemaaten. Deeze natuurlyke reden hier van heeft TACITUS, ten aanzien der Duitſchen van zynen tyd, reeds aangevoerd; als hy zegt, „ Dat „ zy, die zig gemeenlyk geneerden met „ ſlechte ſpyſe, wilde appelen, een versch „ wilt gedierte en geronnen melk, de „ kinderen naakt en onachtſaam opvoeden; „ en dat zy daarom uitwiesſchen tot ſodanighe grove leden, en tot ſodanige ſwaare lichamen, dat 'er de Romeinen ſig „ over verwonderden". En in hoe verre dit onderſcheid van zwaare robuste Menſchen, by onze hedendaagſche Hollanders, uit hoofde van den zwaaren arbeid, ruwe ſpyze, enz. ook hier te Lande plaats heeft, kan niemand onbekend zyn, die ſlegts een aandagtig oog ſlaat, op onze Zee- en Land-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

TACITUS, als boven, bl. 690 en 688.

lie-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

lieden; en vooral op onze Gelderſche nagebuuren, die vry algemeen, boven onze Stedelingen, als wakkere kloeke mannen uitblinken: dog hier van by eene volgende gelegenheid breeder. Het bygebragte zy voor tegenwoordig genoeg, om 'er uit af te leiden, dat men den Duitſchen en Batavieren, ſchoon zy den Romeinen zoo geweldig en kloek ſcheenen, geene reusagtige grootte behoeft toe te ſchryven: maar volſtaat met te denken, dat zy eene voor de Romeinen ongewoone kloekheid en geſtalte bezeten hebben; even zoo als onze Landzaaten, die, hoewel misſchien uit hoofde der verbasteringe, in een minder trap, nu nog bezitten.

Dewyl 'er ondertusſchen, in de vermeldingen van TACITUS, CÆSAR, en anderen, ſlegts van de Duitſchen in 't algemeen geſprooken word, zou iemand veelligt denken, dat men dit niet veilig op onze Batavieren kan toepasſen. Maar als men nagaat, dat die Schryvers, op andere plaatſen, by uitſtek, gewag maaken, van de kloekheid en ſterke geſtalte der Duitſche Ruiterye; en dat de Batavieren, onder de Duitſche Ruitery, altoos als de voornaamſten geagt wierden, van wegens hunne wakkere kloekheid, om met hunne paarden en geheele wapenrusting, in geſlooten geleden, de loopende Rivieren over te zwemmen: dan is 'er geen de minſte reden om te twyffelen, of onze Bataviſche Vooronders, by uitneemendheid, onder deeze

fie-

fiere Volkeren betrokken wierden. Om eene menigte van voldoende bewyzen, uit verſcheiden gevallen van Veldſlagen, Lyfſchutſelen der Roomſche Keizeren, enz., die aan dit gedeelte deezer Verhandelinge gewigt zouden kunnen byzetten, daar te laaten; willen wy ons vergenoegen met het bybrengen van maar één aanmerkelyk ſtaaltje, van der Batavieren uitneemende kloekheid, en hoogagting by de Romeinen, byzonder betreffende hunne vaardigheid in den wapenhandel, en 't overzwemmen der Rivieren in volle wapenen. Men hoore dan, hoe Keizer HADRIANUS zig, tot lof van SORANUS den Batavier, in Heldendigt heeft uitgedrukt.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

H. JUNIUS, *in zyn Batavia*, Cap. VI. Uit SUIDAS.

Ille ego, Pannoniis olim notisſimus oris,
Inter mille viros primus fortisque Batavos,
HADRIANO *potui qui judice vasta profundi*
Æquora Danubii cunctis tranare ſubarmis,
Emisſumque arcu, dum pendit in aëre telum,
Ac redit, ex alia fixi fregique ſagitta;
Quem neque Romanus potuit, nec Barbarus unquam,
Non jaculo miles, non arcu vincere Parthus:
Hîc ſitus, hîc memori ſaxo mea facta ſacravi.
Viderit, anne aliquis post me mea facta ſequatur.
Exemplo mihi ſum primus, qui talia gesſi.

Dat is.

„ Ik, die eertyds, als de aanzienlykſte en dap-
„ perſte onder duizend Batavieren, zeer bekend
„ was in de Pannoniſche Gewesten; die, volgens
„ het

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ het getuigenis van den Keizer HADRIANUS, in volle „ wapenrusting, de wyde breedte van den diepen „ Donauw heb overgezwommen; en die een pyl, „ uit den boog gefchooten, zo als dezelve nog in „ de lugt hong, en wederom nederdaalde met een „ anderen pyl getroffen, en aan ftukken gefchoten „ heb: ik, die nooit door een Romeinsch of uit- „ heemsch Soldaat, noch door een Parther, in het „ hantteeren van den werpfpies of den boog, heb „ kunnen overtroffen worden, leg hier begraaven; „ zynde myne Heldendaaden in deezen gedenkfteen „ vereeuwigd. Laat my iemand vry beproeven of „ hy myne bedryven kan navolgen; daar ik, dus- „ danige daaden verrigtende, my my zelven tot „ een eerst voorbeeld gefteld heb".

Deeze bedreevenheid, die SORANUS bezat, waar door hy uitmuntte, boven de Romeinen, Parthers, en uitheemfche Soldaaten, was des onder duizend Batavieren gemeen; en hy was onder die duizend een der voornaamften. Dit toont ons blykbaar genoeg, dat de Batavieren met allen recht geteld mogen worden, onder die wakkere en fterke Helden, welken by de Duitfchers uitgemunt hebben: overeenkomftig waar mede zy ook by CÆSAR, onder den naam van Nederlanders (*Belgæ*,) dikwerf voorkomen; en DION. CASSIUS getuigt, dat de Batavieren, uit het Rhynfche Eiland, voornaame Ruiters waren.

Hist. Lib. LV.

Der BATAVIEREN blaauwe Oogen.

Dog laat ons wederkeeren, ter verdere befchouwinge hunner geftalte. Zy hadden, naar de bygebragte befchryving van TACI-

TUS,

TUS, benevens die groote kloeke gedaante, *een wreedt gesight en hemelsblauwe ooghen*: een opslag, die den Romeinen zeker zeer geweldig gescheenen moet hebben; aangezien zy 'er dus by uitstek van spraken. En voorwaar, heldere hemelsblaauwe Oogen, in een heldhaftig Voorhoofd, geplaatst, onder dik gehairde Wenkbraauwen, en blinkende tusschen zwaare zwaaiende Hairlokken, en lange Baarden, gevoegd by eene in de lugt verharde bruine Huid, maaken eene ontzaglyke eigenschap van eene verschrikkelyke gedaante. Zoodanig een gezigt moet de Romeinen te meer getroffen hebben; nademaal, zoo als nog heden, de heldere blaauwe oogappelen iets zeldzaams in Italiën zyn: dat minder vreemd is onder de Duitschers; die men, vooral by 't Landvolk, nog meestal blaauwoogig vind. En voor zoo verre myne geringe oplettendheid hier omtrent werkzaam geweest is, meen ik op goeden grond wel te mogen schryven; dat de meeste Nederduitschers, Westfalingers, enz. ten minsten wel voor het drie vierde gedeelte, blaauwe Oogen en ros Hair hebben. By onze Gelderschen, Zuid-Hollanders, Noord-Hollanders, ontmoet men de blaauwe Oogen, in veel meerder getale, dan de bruinen of zwarten: en die geenen onder hen, welken al eens voor half bruin doorgaan, zyn gemeenlyk vermengd, met een bruin Oogstipje op een donkerblaauw Netvlies. 'Er blyft dus, in dit opzicht, een volkomen na-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

natuurlyk onderſcheid by ons doorſtraalen, dat ſteeds het ſpoor van den ouden Volksaart aantoont; dat de Nederduitſchers in 't algemeen, en onze Hollanders in 't byzonders, wel zeer natuurlyk onderſcheid, van de bruinoogige Franſchen, Italiaanen, Saxen, en Hungaaren, als mede van de zoo aanmerkelyke zwartoogige en zwarthairige Luikenaars, en andere Nagebuuren aan dien kant; terwyl wy weder met de Engelſchen vry veel gemeen hebben. Dan hoe zeer de gemelde blaauwe Oogen als nog by onze Natie de overhand hebben, en wy dus ook hier in zekerlyk een zweem van den ouden Volksaart blyven behouden; is dit egter thans zoo algemeen doorſlaande niet, als het in de dagen van TACITUS was; nademaal hy deeze koleur der Oogen aanvoert, als een bewys van een eigen zuiver Volk, zynde allen elkanderen hier in gelyk. Het onderſcheid, dat tegenwoordig daar omtrent plaats heeft, is een natuurlyk gevolg van de ondergaane en reeds betoogde Volksvermenging, waardoor die gelykheid trapswyze verbasterd is geworden; hoewel zoo niet, of 'er zyn nog overblyfſels van te vinden; die men in eenige onzer Hollandſche ſtreeken beſtendiger dan in anderen beſpeurt; waar van vervolgens nog wel iets naders zal voorkoomen.

Der BATAVIEREN geelblinkend Hair.

Eene derde byzonderheid van die eenerleie Volksgedaante, op welke de voorgeſtelde beſchryving van TACITUS ons ſtille doet ſtaan, is het *geel blinkend hair* der Bata-

tavieren. De koleur van geel, of geel blinkend Hair, is eene zo aanmerkelyk byzondere natuurlyke eigenſchap der Batavieren, dat zy, boven alle Duitſche en Nederduitſche Volkeren, deswegens den naam verkreegen hebben, van *Auricomi Batavi*, goudhairige Batavieren, gelyk SILIUS ITALICUS hen noemt, waar op ook het bekende puntdichtje van MARTIALIS ſlaat.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Lib. III. v. 606.

MARTIALIS, L. XIV. *Epigr.* 176.

Sum figuli luſus, rufi perſona Batavi,
Quæ tu derides, hæc timet ora puer.

Dat is.

„ Ik ben een pottebakkers ſpel, het momaangezigt van een rosſen Batavier: het aangezigt, daar gy om lacht, doet den kinderen ſchrikken".

Of men nu hier *ros* voor rood, of wel voor geel rood, goud geel, in welken zin het Latynſche woord *rufus*, in onze taale *ros*, zeer wel vlijt, neemen moete, wil ik niet beſlisſen; dog ik kan niet ontveinzen, dat my het laatſte, de betekenis van goudgeel, meest behaagt. Men kan tog, op een algemeenen grond, hier veel gereeder denken om goudgeel hair, dat natuurlyker aan den Mensch is; dan om rood hair, 't geen onnatuurlyker, ten minſten ongemeener, is: ook geeft de bynaam *auricomi Batavi* duidelyker de koleur van goudgeel, dan die van rood te kennen. Voeg hier by dat TACITUS meld, hoe CIVILIS,

TACITUS, *Hist.* Lib. IV. Cap. LXI.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

SUETONIUS in CALIG. C. LVII. *Vide & Notas* PITISCI.

OVIDIUS, *Amor.* L. I. *Eleg.* 14. v. 45.

LIS, na het verslaan der Romeinsche Legioenen, zyn lang gekemd (*rutilatum*) goudblinkend hair aflei (*). Als mede dat CALIGULA, de Franschen, toen hy hen te Rome, voor egte Duitschers en Batavieren wilde doen doorgaan, gelastte, om hunne hairen (*rutilare*) geelblinkend te maaken. Men merke ter deezer gelegenheid nog aan, dat de Romeinsche Vrouwen, toen de pragt haar met der Batavieren Hairlokken deed pronken, gelyk OVIDIUS zingt;

Jam tibi captivos mittit Germania crines:
Culta triumphatæ munere gentis eris.

Dat is ruimschoots,

Germanje schenkt u 't hair van zyn gevangen Heeren,
Gy tooit u met de lok, waar meê wy triumpheeren.

dat deeze Dames, zeg ik, toen reeds leerden hunne hairen geelblinkend te maaken; en dat de goudgeele hairlok der Batavieren te Rome in ruim zoo veel aanziens was, als het goudkoleurige Barnsteen; 't welk de Romeinen diestyds hooger dan goud schatte-

(*) Het was naamlyk by de Katten en Batavieren gebruikelyk, het Hair en den Baard, zonder eenige afkortinge, te laaten uitwassen; en dezelven niet af te korten, voor dat zy eene roemrugtige overwinning behaald hadden. TACITUS, *Zeden van Oud Duitschland*, pag. 697.

teden; misſchien, om dat de ſchoone Barnſteenen goudglans best by de goudgeele vlegten van 't Jufferſchap voegde. DE HOLLANDSCHE NATIE.

De Batavieren dan hadden goudgeel hair; en deeze hairlokken droegen zy wyders niet onagtzaam verward om het hoofd; maar dezelven hingen lang, welgekemd, en ſtreelende nederwaards. Hier van verzekert ons het voorgevallene onder CALIGULA; want toen die Vorst, als gezegd is, den Franſchen gelastte, om hun hair geel te maaken, op dat ze Duitſchen of Batavieren zouden ſchynen; zoo beval hy tevens (*ſummittere comam*) het zelve welgeſtreeld te laaten hangen; overeenkomſtig, waar mede ook CIVILIS (*propexum rutilatumque*) geel lang welgekemd Hair droeg. En 't is ook zeker natuurlyk te denken, dat de Romeinſche Vrouwen, die zulk eene Bataviſche Hairlok tot hun hulſel begeerden, 'er geen behaagen in zouden geſchept hebben; indien dezelve niet vergezeld ware van eene bevallige krulling en ſtreeling; die bekwaam was om aan het poezele Vrouwenvel eene aanminnige hoedanigheid by te zetten. Van zulk een goudgeel blinkend Vrouwen-hulſel vind men in onze dagen nog eenige voorbeelden onder de Noordhollandſche Vrouwen, of wel byzonder by die van Ameland en Schokland; onder welken het goudkoleurige hair nog heden in zulk eene hoogagting is, dat zy, wanneer de Natuur zoodanig eene verwe aan haare hulſels weigert, de konst te hulp roepen,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

om het goudkoleurig te maaken: dog hier van meerder ter zyner plaatſe. Wat verder onze oude Batavieren, in dit ſtuk, betreft, het is zoo verre van daar, dat zy onagtzaam op deeze hunne ſchoone Hairen geweest zouden zyn; dat ze 'er in tegendeel als ten volle blykbaar is, by uitſtek veel werks van maakten; zoo met opzicht tot het lang groeien, als ten aanzien van het vlegten. Hierom is 't ook dat de Romeinen de hoofden van een welgehairden Batavier, niet als ſchrikgrynzen, gelyk MARTIALIS wil, maar als een ſieraad lieten bootzeeren en afbeelden. Men vind zelfs dat zy dusdanige beeldtenisſen, aan de zilveren ſteelen van hunne lepels lieten uitbeitelen of afgieten; hoedanig een Lepel 'er onder de oudheidkundige zeldzaamheden van een uitſteekend Liefhebber nog voorhanden geweest is; volgens het berigt van den geleerden CLAUDIUS SALMASIUS (*) die zig deswegens aldus laat hooren.

Si viverent hodie illi prisci & fortes Batavi, fratresque Romanorum, non permitterent ſibi Cirros fluentes recidi, quos tanto ſtudio & cura colebant, ut comam vinculo religarent ſupra verticem presſius, & quod ex vitta eminebat; Barbam vero iidem promisſam, & per gradus decenter ornatam, & propexam in pectora gerebant. Caput Batavi ita comptum

(*) CL. SALMASIUS, *de Cæſarie & Coma.* Zie ook J. BOXHORN, *Spiegeltje van 't lang en kort Hair,* p. 15.

tum adeo pulchrum videbatur Romanis, ut hujusmodi oris figuram curarent exsculpendam in manubriis Cochleariorum & cultellorum, decoris gratia. Talem mihi ostendit nuper, in antiquarii cujusdam ſuppellectile, vir doctisſimus & totius antiquitatis ſummopere peritus, J. SMITHIUS, *Pastor Neomagenſis.* Dat is. „ Indien de oude en gedugte Batavie-
„ ren, de Broeders der Romeinen, heden
„ nog in weezen waren, zy zouden geen-
„ zins gedoogen, dat die ſchoone golven-
„ de Hairlokken wierden afgeſneeden,
„ die zy met zoo veel oplettendheid en
„ zorg lieten aanwasſen; die zy, met een
„ gevlogten band, op de kruin, als een
„ krans, ſamenbonden, terwyl ze, 't geen
„ uit den hairband uitſtak nederwaards lie-
„ ten vlijen; en met hunnen zeer langen
„ baard, deftiglyk nederdaalende, ver-
„ ſierd, de borst bedekten. Zulk een
„ Batavisch gelaat wierd by de Romeinen
„ zoo heerlyk geagt, dat zy 'er werk van
„ maakten, om de gedaante van zulk een
„ deftig weezen, in de handvatſelen van
„ hunne Lepels en hunne Mesſenhechten
„ tot een ſieraad te doen graveeren. Hoe-
„ danig een Lepel my nog onlangs, in de
„ verzameling van een Oudheidkundigen,
„ vertoond wierd, door den geleerden en
„ in de Oudheid by uitneemendheid be-
„ dreeven J. SMITHIUS, Leeraar te Nim-
„ wegen".

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Daar nu de Romeinen zoo veel agting hadden voor eene Bataviſche tronie; zoo

DE HOLLANDSCHE NATIE.

kan men ligtlyk begrypen, hoe het gebootzeerde of gebeeldhouwde momaangezigt van MARTIALIS in de waereld gekomen is. En 't is tevens aanneemelyk, dat die Schimpdichter dit afbeeldſel tot een onderwerp van zyne ſpotterny genomen heeft; om dat de deftige en kuiſche Batavieren, welken zoo gezien waren aan 't Hof, en als Lyfwagten om 's Keizers tafel ſtonden, een afkeer hadden van zyne onkuiſche en dartele dichtſtukjes. Ten bewyze hier van ſtrekke zeker Puntdichtje; 't zy men 't zelve houde voor dat van eenen gelyktydigen Dichter met MARTIALIS, welke hem eene ſtreek heeft willen geeven; 't zy dat men 't, naar 't gemeene gevoelen, aan MARTIALIS zelven toeſchryve, en oordeele, dat hy de Bataviſche ſtrengheid heeft willen gispen. Wat ook hier van zy, het bedoelde gedeelte van dat Puntdichtje luid in deezervoege.

Tune es, tune, ait, ille MARTIALIS,
Cujus nequitias, jocosque novit,
Aurem qui modo non habet Batavam?

Dat is.

„ Zoo, zegt hy: zyt gy, ja zyt gy niet die MAR-
„ TIALIS, wiens geile Verskens en ſnaakeryen be-
„ kend zyn by ieder een, die maar geen Batavisch
„ oor heeft"?

Men kan, hoe men 't inzie, daar uit gereed-

reedlyk afneemen, dat de geile versjes van MARTIALIS, by de Batavieren, in eene geringe agting waren. Sommigen zouden dit wel willen toeſchryven, aan hunne woestheid en onkunde in de Latynſche Taal: maar als men in aanmerking neemt, dat zy, door langduurigheid van tyd, bedreeven genoeg waren in de Romeinſche Spraak; en, uit hoofde van hunnen vryen ommegang aan 't Hof, wel wisten wat 'er omgong, kan men zulks, naar 't my voorkomt, niet wel beweeren. Daar en boven is 't, zoo uit de ſamenſpraaken van ARIOVISTUS met CÆSAR, als door de briefwisſeling met CIVILIS en andere Batavieren, met de Romeinſche Veldöverſten, buiten tegenſpraak zeker, dat zy diestyds zoo onkundig niet waren in de Romeinſche ſpraak, als de zulken wel voorgeeven. 't Is derhalven natuurlyk te denken, dat zy, uit hoofde van hunnen aangebooren kuiſchen aart, de vuile dichtſtukjes van MARTIALIS veragtende, door hem, die het met de dartele ongeſchooren vlasbaarden en Jongens hield, in 't eerstgemelde dichtſtukje, als leelyke grynzen wierden uitgeſchilderd, die den kinderen ſchrik aanjoegen. Men vind 'er, (om dit niet geheel onaangemerkt te laaten,) die *Pater*, in ſtede van *Puer*, in dat Puntdichtje leezen; wanneer de zin zou zyn, dat de Batavieren, door hun fier en reeds beſchreeven ontzachelyk en Manlyk gelaat, 's Keizers Vader een ſchrik ten oorloge hadden aangejaagd: welke uitleg-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

legging niet van allen fchyn ontbloot is; dog wy kunnen ons, als doende zulks niets tot onze zaak, hier mede niet breeder ophouden.

Wanneer wy nu al het bovengezegde by elkander trekken, is het blykbaar, dat de oude Batavieren, onze eerfte en alleroudfte bekende Landzaaten, waren, Mannen van een kloeke en ryzige Geftalte, fier van opflag, met hemelsblaauwe Oogen, en goudgeele lange Hairen, die op de kruin opgebonden wierden, en voorts nederwaards zwaaiden: welk laatfte nog zeer in gebruik is by de hedendaagfche Duitfchers; onder welken men 'er veelen vind, die de Hairen tot agter langs de heupen neder laaten hangen, of tot een ftaart in een zwart lint te famenvlegten. Voorts waren zy natuurlyk blank van huid, en hadden zwaare lange welgekemde Baarden, die hen tot over de borst hingen. Kortom, zy vertoonden zig in alles als welgefchaapen kloeke, deftige en dappere Mannen; wier geftalte, gedaante, moed en deugd, boven alle Duitfche Volkeren, by de Romeinen in aanzien is geweest. Ter voltrekkinge van dit berigt, hebben wy voorts nog goedgevonden, hunne afbeelding uit de gemelde befchryvingen, voor zoo verre dezelve bondig zyn, en door eene geregelde tekenkonst gevolgd kunnen worden, in de Eerfte hier bygevoegde Plaat, zoo tot cieraad, als tot nut mede te deelen; in vertrouwen dat

Pl. I

VERKLAARING

VAN

PLAAT I.

Deeze Plaat ftelt ons voor oogen, de Geftalte, de Kleeding, en de Wapenrusting der oude Batavieren, naar de aanneemelykfte berigten.

Men ziet hier een gebaarden roshairigen Batavier, met zyn Wapenrokje, zyn van Beestenvellen bereiden Kolder, en zyne foortgelyke Schoenen: hy heeft zyne Dagge op zyde; rust met den rechterarm op zyn Schild, en houd in de linkerhand zyne Javelynen of Pfriemen: breedvoerig befchreeven in het *Zesde Hoofdftuk*, Bladz. 436. en vervolgens; byzonder Bladz. 455-471.

Op den voorgrond zit eene Bataaffche Vrouwe, in haare gewoone Kleeding; laatende haar Kind, op een Schild, in den Rhynftroom dryven; waar over men kan nazien, vooral Bladz. 455, 465 en 471.

In 't verfchiet ontdekt men, onder een Boom, twee Batavieren, naar de zonderlinge meening van fommige Schryvers; waarvan wy gewag gemaakt hebben, Bladz. 458-460.

Eindelyk vertoonen de opgeflaagen Hutten hunne Woonfteden, en het Vee duid hunnen gewoonen Veehandel aan.

dat zulks den Leezer niet onaangenaam zal zyn.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Wat nu verder betreft de daar by gevoegde Vrouwelyke en Mannelyke kleedy en wapenrusting; dezelve is geschikt naar de zekerste beschryving, welke men hier van vind, in het verhaal van TACITUS, dat deswegens aldus luid.

Der BATAVIEREN Kleeding en Wapenrusting.

„ Aangaande de kleedinghen der Duit„ schen, sy hebben in 't gemeen voor Op„ perkleet (*Tegumen*) een Kasjak (*Sa„ gum*,) die sy aan haar lichaam met een „ gesp, of by gebrek van dien, met een „ doorn vast maken. De vorder deelen „ van hare lichamen zyn niet bedekt met „ eenige kleedinghen: daar over dat ook „ haar gebruyk is gantsche dagen aan den „ haert of by het vyer te sitten. Doch de „ rykste werden uit hare kleedinghe onder„ scheyden. Het maaksel van die is soda„ nigh dat deselfde niet wydt of floddrig „ zyn, gelyk by den Moskoviters en Par„ thers, maar eng om haar lichaam geslo„ ten, sulks dat deselfde merkelyk alle de „ deelen van haar lichaam uytdrucken. Sy „ dragen ook vellen van Dieren: maar ee„ nigen aan den Rhynkant woonende, syn „ onachtsaam in het dragen derselver: maar „ die geenen die diep in 't land woonen, „ syn seer hoovaerdig daar in, want sy „ weten van geen andere kleederen, alsoo „ sy door middel van Koopmanschap met „ andere Volkeren niet handelen. Wy„ ders kiezen sy de beste Dieren uyt, en

TACITUS, *Zeden van Oud Duitschl.* pag. 684 en 685.

 „ haar

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ haar vellen afgeſtroopt zynde, beſprenkelen ſy deſelfde met verſcheyde vlakskens ingewrogte vellekens van zeer groote Beesten, die den uyterſten Oceanus, en die onbekende Noortzee voortbrengt. De Vrouwen hebben geen andere kleedinghe dan de Mannen, uitgezondert, dat de Vrouwen ten meestendeel met linde kleederen gekleed gaan: die in 't gemeen doorwerkt zyn met purper. Aan het bovenſte deel van deſe hare kleedinghen hebben ſy geene mouwen, ja is ook naast by den ermen bloot, het bovenſte deel van hare borst".

Deeze beſchryving van de kleederen der oude Duitſchen is op zig zelve zoo klaar, dat het niet noodig zy 'er veele aanmerkingen by te voegen: egter zyn 'er hier en daar nog eenige byzonderheden in, die een kort woordje ter opheldering vereiſchen. De benaaming van *Kasjak*, by TACITUS een *Sagum*, of Wapenrokje, duid een kleed aan, dat even op dezelfde manier gemaakt was, als de ledere Wapenrokken of Pantſers der Romeinen. Deezen ſlooten naauw om het lichaam, en hadden eene nederhangende ſlip, die rondſom de heupen tot aan de knien nederwaards hing, voorts de ſchamelheid en de dyen bedekte. Het eenige onderſcheid der Duitſchen, in deeze kleeding, beſtond dan, zoo verre men 't uit deeze beſchryving kan opmaaken, alleen daar in; dat zy onder die Wapenrokjes geene onderkleederen droegen; en dat ze

Zie PAFFENRODE, *Griekſ. en Romeinſche Krygsb.*

uit

uit Beestenvellen waren toegefteld. Hier omtrent fchynen die geenen, welken aan den Rhyn woonden, dat eigentlyk onze Batavieren aangaat, onachtzaam geweest te zyn; dog de keurigften waren 'er nogtans op gefteld, om dezelven te vermengen, met ingewrogte velletjes van zeer groote Beesten, die in den uiterften Oceaan huisvesten. En deezen zyn, gelyk ik zeer gaarne met den Nederduitfchen Aantekenaar op TACITUS, geloove, waarfchynlyk geweest de afgeftroopte Vellen van Zeehonden: welke Vellen nog zeer laat, hier te Lande, in gebruik geweest zyn, tot het bekleeden van Schilden, en 't maaken van Wapenrokken. Ook zyn ze, buiten dat dezelven by de Laplanders nog voor hunne eenige kleedy gehouden worden, by de Embder-Vriezen, de Overysfelfche Visfchers, en die aan den kant van Hamburg de Zeekusten bevaaren, in gebruik. Ze maaken 'er wel inzonderheid Mutfen van, die ze met een rand van Vosfe- en Kattevellen bekleeden; mitsgaders eene zekere foort van Scheepsbroeken en Wambuizen, die ze *Bazeroentjes* noemen. Men vind deeze Vellen, die veelal met gantsch geen onaardige vlekjes befprengeld zyn, zeer gefchikt, om den regen, de koude en het zeewater te wederftaan. Men gebruikt ze wyders thans in Holland nog al dikwils tot het bekleeden van Reiskoffers, Valiezen, enz. Deeze Vellen dan, als natuurlyk aan dit Land zynde, heeft men waarfchynlykst te

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

te houden, voor die Vellekens, welken de Volkeren, die dit Land bewoonden, met de andere Beestenvellen, daar zy zig mede kleedden, vereenigden. Twyffelagtiger zou het mogen schynen, van welke Vellen zy zig bediend hebben, in 't maaken van hunne kleeding zelve. Eenige meenen, om dat 'er by uitneemendheid wilde Dieren, (*Feræ*) genoemd worden, hier grond te hebben, om te vooronderstellen, dat een bloot vel een geheel kleed onzer Batavieren uitmaakte. Men heeft dan, hunnes oordeels, vooral te denken, op Osfen- of Koe-huiden, als Dieren, welken by de Duitschers en Batavieren zeer gemeen waren. Uit dien hoofde worden de oude Batavieren dikwerf afgebeeld, omhangen met eene Koehuid, aan welke de Hoornen nog verknogt zyn, die dan op het hoofd onzer Landzaaten geplaatst worden, vervolgens hangt men de Hakken en Pooten, dooreen geknoopt, over de Schouders en Armen; laatende tevens, ter voltooijinge van dien opschik, den staart agter aan sleepen: door welk alles zy eerder gehoornde en gestaarte Monsters, dan Menschen, gelyken.* Dan wy houden dit alles voor eene verdichte kleeding, als strydende met de natuur der zaake. Een zoo wakker, vlug en strydbaar Volk heeft zig onmogelyk, door zulke harde, stroeve en onhandelbaare Vellen, kunnen belemmeren; en de Romeinen zouden van zoo zeldzaam eene toerusting wel uitdrukkelyk gewag gemaakt hebben. Alleen heeft

*Zie op *Plaat* I. in 't verschiet zodanig eene *Figuur.*

heeft 'er, om dit ter deezer gelegenheid in 't voorbygaan aan te merken, zekerlyk iets van die natuur plaats gehad, met opzicht tot de Helmetten of Hoofddekſels der Batavieren in den ſtryd. Van yzeren Helmetten hebben zy, naar 't my voorkomt, weinig gebruik gemaakt. 't Is evenwel denkelyk, dat zy die van de Romeinen ook overgenomen zullen hebben: men ſchryft 'er althans een aan CIVILIS toe; en verbeeld hem, by ALTING en CLUVERIUS, met een ter wederzyde gevleugeld Helmet. Dan, op wat grond dit ruste weet ik niet; veelligt raamt men zulks alleen, uit de Helmetten der Romeinen, met welke hy gemeenzaam was; en naar welker wyze, gelyk men giſſen moge, hy zig in dien tyd geſchikt zal hebben. Dog wat hier van ook zy, ik vind geene voorbeelden van zulke groote zyvleugelen; en zou dus daar omtrent vooral geene bepaling willen maaken. Liever zou ik giſſen, dat de Batavieren, ingevolge van het gebruik aller Volkeren, die zig met Vellen van Dieren kleeden, ook eene ſoort van Mutſen of Kappen tot Hoofddekſels in den ſtryd gehad hebben, welken naastdenkelyk met Snuiten en Hoofden van Dieren opgetooid waren. Wy ontkennen derhalven niet, maar betuigen veel eer te gelooven, dat zy zig, in navolging der Scyten en oude Grieken, van welke Volkeren nog eenige kennelyke gebruiken onder de Duitſchers waren, ook van de Hoofden der Dieren bediend zullen heb-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

hebben, om 'er hunne *Galeæ*, of Stormhoeden mede te verſieren: dog het komt ons geheel onnatuurlyk en ongeloovelyk voor, dat zy de geheele Huid der Dieren, met Pooten, Staart en al, tot hunne kleeding gebruikt zouden hebben. Niet buiten alle waarſchynlykheid zou men nog mogen denken, dat zy de afgeſtroopte Hoofden der Dieren zoodanig hebben weeten te bereiden, dat zy, met hunne Mutſen of Stormhoeden op 't Hoofd, het verſchrikkelyke aanſchyn der Dieren eenigermaate vertoonden. Van zulke Krygsmutſen ſpreekt VIRGILIUS, als hy zegt:

VIRGIL. *Æneid.* Lib. VII. v. 688, 689.

— —— — : fulvosque lupi de pelle galeros
Tegmen habet capiti. ———

Dat is.

„ En heeft tot een Hooftdekſel eene Muts van
„ een vaale Wolvenhuid".

PROPERT. Lib. IV. *Eleg.* II. v. 20.

En even zoo gewaagt PROPERTIUS van een

Galea hirſuta compta lupina juba.

Dat is.

„ Een ſtormhoed, met een ruig Wolvenvel ver-
„ ſierd".

ALEX. NEAPOL. *Genial. Dier.* Lib. I. Cap. XX.

En wat bepaaldlyk de Duitſchen betreft, ALEXANDER NEAPOLITANUS meld ons onder anderen, dat de *Cimbri & Teutones* hor-

horrentium hiatibus animalium contexere Galeas. Dat is. „ Dat de de Cimbren en „ Duitſchers hunne Helmen met vreesſelyke opgeſpalkte Dierenmuilen bekleed „ hadden". DE HOLLANDSCHE NATIE.

Dewyl nu de Wolven, Vosſen, wilde Zwynen, Beeren, Rammen, Osſen, Zeehonden, enz. Duitschland meest eigen waren, is 't natuurlyk te denken, dat zy de Koppen deezer Dieren gebruikt zullen hebben; en wel inzonderheid die van Rammen of Osſen; welke Dieren het overvloedigst onder hen voorkwamen. Zoo onwaarſchynlyk dan als 't is, dat de Batavieren zig door eene geheele Beestenkleeding mismaakt zouden hebben; zoo waarſchynlyk is 't aan de andere zyde, dat zy, even als andere oude Volkeren, gelyk den Oudheidkundigen bekend is, 'er werk van gemaakt zullen hebben, om hunne *Galeæ*, of Krygsmutſen, met de Koppen hunner Dieren te bekleeden. En in dat geval zal een ieder, naar zyne byzondere zinlykheid, zig bediend hebben van de Hoornen der Osſen, der Rammen; of ook wel van de Koppen der Wolven of Zeehonden en dergelyken. 't Is verder twyffelagtig, of zy, in navolging der Romeinen, ook Voetzoolen droegen; dog dewyl 't van eenige Sueven en Menapiers bekend is, dat zy eene ſoort van Laarsjes van Beestenvellen bereidden, zoo is te vermoeden, dat ook de Batavieren een ſoortgelyk gebruik van hunne Beestenvellen gemaakt zullen hebben.

Dan,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Dan, laat ons nu wyders wat bepaalder nagaan, hoedanige Beestenvellen het waren, van welke onze Landzaaten zig bedienden, in het maaken van hunne kleeding zelve. Volgens het berigt van CÆSAR was hunne kleeding dikwerf zoo kleen, „ dat een groot gedeelte van hun lichaam „ naakt en bloot bleeve; en hunne klee- „ deren, zegt hy verders, waren vellen en „ kleene omhangſelen van Vagten en Pel- „ ſen der Schaapen en der Geiten". Dit berigt komt beter met den aart en natuur der zaaken overeen, dan de voorgemelde afbeelding. Alle Volkeren tog, die zig oudtyds met den Veehandel geneerden, hebben, door de natuur, het gebruik en het bereiden van de Vellen der Lammeren en Geiten, tot hunne kleeding geleerd. Zoodanig een kleeding was reeds die onzer eerſte Ouderen, naar 't verhaal van MOSES, Gen. III: 21. „ Ende de HEERE God „ maeckte Adam ende ſynen Wyve rocken „ van vellen, ende toogſe hen aen". Dit was vervolgens een algemeen gebruik by de oudſte Volken; die trapswyze gevorderd zullen zyn, in de konſt om de Vellen der Geitjes en Lammeren op eene geſchikte wyze te bereiden; waar door ze eerlang de bekwaamheid verkreegen, van dezelven tot de zagtheid van eene hairige Menſchenhuid te brengen. Een aanmerkelyk voorbeeld hier van levert ons het bedrog dat Rebecca, Iſaaks Huisvrouwe, pleegde; toen zy het vel van twee goede Geitenboks-

J. CÆSAR, *de Bello Gall.* Lib IV. C. I. en Lib. VI. C. XXI.

bokskens bereidde, om de gladde huid van Jacob, voor de hairige van Esau, by haaren man te doen doorgaan, en, door dit middel, den vaderlyken zegen op haaren geliefden Jacob deed nederdaalen, volgens Gen. XXVII. En dat zulk eene kleeding van de vagten deezer Dieren ook by de Duitschers plaats gehad heeft is zeer eigen; nadien ze afkomstig waren van NOACHS Zoon, JAPHET; wiens afstammelingen gemeenlyk den Veebouw tot hun onderhoud hadden; des zy zig natuurlyk van de Schaapen en Geitenvagten, boven alle andere dekselen tot hunne kleedy bediend zullen hebben. Deeze kleeding nu, schoon ze voortyds mede die der Romeinen, gelyk van alle andere Volkeren, in derzelver eersten oorsprong geweest ware, liep den Romeinen van dien tyd boven al in 't oog, uit hoofde der kortheid; het welk CÆSAR deed opmerken; dat ze slegts een gering gedeelte van 't lichaam bedekten. Dit naamlyk verschilde zeer veel van de lange, witte, ruim geplooide Tabbaarden der Romeinen, daar 't geheele lichaam als in gewonden was, welken diestyds by hen in gebruik waren: des zulk eene ligte kleeding, die de Armen, de Borst en de Voeten bloot liet, hun zeer vreemd moeste toeschynen. Verder staat omtrent deeze kleeding nog aan te merken, dat de Batavieren mede de konst bezaten, om deeze Vellen leenig en handelbaar te bereiden; want zy wisten ze zoo dun te maaken,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ dat ſy eng om haar lichaam ſlooten, ſulks „ dat deſelfde merkelyk alle de deelen van „ haar lichaam uitdruckten". Dit gezegde van TACITUS toont ten allerklaarſte, dat die kleeding beſtond uit Vellen, welken door de kunst daartoe geſchikt waren; dat ons geenszins op ruwe Osſenhuiden, maar, overeenkomſtig met het berigt van CÆSAR, op welbereide Geiten- en Schaapenvellen doet denken. Daar en boven was hun vernuft, volgens TACITUS, insgelyks hier in werkzaam, dat ze die bereide Vachten, of uitgekoozen Vellen, wisten „ te beſprenkelen, met verſcheyden vlakskens inge„ wrochte vellekens van ſeer groote Bees„ ten". Daar toe bedienden zy zig waarſchynlyk vooral van Zeehonden Vellen, als reeds gemeld is; om dat deeze Dieren juist verſchillende aardige vlakjes in hunne huid hebben. Dog men mag wyders wel denken, dat zy, als liefhebbers van de Jagt, in dit geval ook wel gebruik gemaakt zullen hebben van Harten-, Vosſen-, Wolven- en Dasſen-Vellen. Deeze Dieren immers behoorden onder de natuurlyke Jagtdieren van 't Gewest onzer Landzaaten; en derzulker Vellen, van verſchillende koleuren, waren recht geſchikt, om, door inwerking en ſamenvoeging, te dienen, tot het maaken van die veelkoleurige kleederen, welke men hun toeſchryft. Deeze kunst ſchynt dan diestyds by hen reeds plaats gehad te hebben; op eene dergelyke wyze als de Noordſche Volkeren nog heden

den by uitſtek bedreeven zyn, in het bereiden van pelteryen. En 't is ten deezen opzichte aanmerkelyk, dat CÆSAR, ten aanzien der Duitſchers, uitdrukkelyk genoeg gewag maakt van de Pelten en Vachten van Schaapen en Geiten; mitsgaders van Beestenvellen in 't algemeen; 't welk niet ſlegts op eene ſoort van Vellen, maar op die van allerleie Beesten toepasſelyk is. 't Staat derhalven, op de overweeging van dit alles, by my vast, dat noch de Duitſchers, noch de Batavieren, zoo ruwe en onbereide Vellen gedraagen hebben, als men ons uit de woorden, *Vellen van Dieren*, wel zou willen wys maaken. En oordeelt men dit bygebragte nog niet voldingende, men neeme dan tevens in opmerking, dat ze zelfs bedreeven geweest zyn, in het bereiden en draagen van Linnen Kleederen; hoedanige Menſchen niet wel geſchikt zyn, om eene ruwe Osſenhuid om 't lyf te ſlingeren. De Vrouwen althans gingen, volgens TACITUS, „ten meesten deel met Linde kleederen gekleed". En wat zal men van hunne ſlordigheid in kleedy met grond mogen aanvoeren, daar MARCUS ANNÆUS LUCANUS, die, in 't negen- en dertigſte jaar onzer gemeene tellinge, gebooren wierd, en dus bloeide, toen de Batavier CIVILIS, met zynen broeder PAULUS, te Rome, mitsgaders de Bataviſche Lyfwagten en derzelver byſtanden, ter dier plaatſe reeds gemeen bekend waren; daar deeze Dichter, zeg ik, van de Batavieren uitdrukkelyk

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

meld, dat ze de gewoonte hadden van broeken te draagen.

LUCANUS, *de Bello Civ.* L. I. v. 430.

Et qui relaxis imitantur Sermata braccis
Vangiones, Batavique truces.

Dat is.

„ De Vangionen en Batavieren, die, gelyk de
„ Sermaten, (of Moskoviters) wyde Broeken heb-
„ ben".

Dit getuigenis verzekert ons, dat de Batavieren, in die dagen, reeds eene befchaafder kleedy onder zig hadden. Dog men behoort omtrent dit alles wel in agt te neemen, dat 'er vermoedelyk geen gering onderfcheid plaats had, tusfchen hunne huislyke kleeding, en die, welke ten oorloge gefchikt was. Ongetwyffeld hebben zy zig, van die algemeene losfer kleeding in Beestenvellen, met welke zy meest bekend waren, by wyze van Kolders of Oorlogspanfers, en Wapenrokjes bediend; terwyl ze van eenige andere kleederen, naar ieders rang en ftaat, bovenal hunne Edelen en Vorften, een byzonder gebruik gemaakt zullen hebben. Zoo tog gewaagt ook TACITUS van eene onderfcheiding der rykften en der minderen: „ De rykfte droegen enge „ kleederen, die niet wydt of floddrig wa- „ ren"; en by gevolg hadden de gemeene ruimer en minder pragtige kleederen. Daarenboven waren hunne Druïden of Priesters met veelverwige Kleederen gekleed; en hun-

hunne Vrouwen droegen Linnen met Purper doorwerkt: welk alles ten ontegenzeggelyken bewyze van eene zekere geregelde kleeding der Natie verſtrekt. Ondertusſchen was dit dier kleedinge vry algemeen eigen, dat ze niet dan het bovenlyf, de Borst, den Buik, de Schaamdeelen en de Dyen bedekte, terwyl de Beenen, de Armen, de Schouders, de Hals en de bovenborst meestal naakt bleeven. Dog dit, dat den langgekleeden Romeinen het vreemdst voorkwam, ontſtond niet uit onvermogen, uit een mangel van langer kleedy, maar uit eene verkiezing, om, dus gekleed zynde, het lichaam hard en beſtendig tegen de lugt en andere ongemakken te maaken, en te houden. Even dit zelfde gebruik vind men nog by de hedendaagſche Bergſchotten; welken niet onwaarſchynlyk mede van Duitſche afkomst zyn. Deeze Menſchen draagen, ſchoon ze in 't koude noordergedeelte van Schotland woonen, ſlegts een dun linnen kleedje, met een kort veelkoleurig kleedje, als een *Sagulum*, tot over de ſchamelheid; en hebben voorts het onderlyf geheel naakt. Dit Volk, tegen allen leed gehard, ſtaat bekend, als het kloekſte, dapperſte en onverſaagdſte Volk, dat wy thans in Europa hebben; willende liever ſterven daar zy ſtaan, dan wyken; waar van men een treffend voorbeeld gezien heeft, in de verrasſinge van Bergen op den Zoom.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

By deeze kleeding, welke wy dus genoeg be-

Der BATAVIEREN Wapentuig.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

beſchreeven agten, droegen onze Batavieren, om van eenige andere zaaken, die hunnen Landarbeid, Veebouw, en dergelyken, betreffen, te zwygen, hunne zo zeer beroemde Wapenen. Dezelven beſtonden voornaamlyk in een Schild, een Pfriem, en eene Zwaarddagge, die zy als een Huwlyksgift van groote waarde ontvingen, (welke die Bataviſche benaaming van dat Wapentuig, door 't woord *Framea* in 't Latyn overbrengt.) Deeze Pfriemen zyn, volgens TACITUS (*), „ halve Spiesſen, wel-
„ ken op het eynde een kort en ſmal Yzer
„ hebben; van ſodanige ſcherpte en ge-
„ dienſtigheyt ten Oorloge zyn, dat ſy met
„ dit geweer, na dat de gelegentheyt ver-
„ eyschte, beyde van naby en van verre
„ wisten te vechten. Ja ſelfs de Ruiters,
„ zegt hy, vergenoegen haar, ſo wan-
„ neer ſy alleenlik een Schildt en ſoo-
„ danig een Pfriem hebben". Dan, buiten dit, behandelen zy, gelyk hy vervolgens meld, „ ook allerley Werpgeweer;
„ (*misſilia*) en een man alleen konde met
„ groote kracht zeer verre veele ſtukken
„ te ghelyk uitwerpen". Dit toont ons, dat ze, buiten het maaken der gemelde Pfriemen, niet onbedreeven waren in het ſmeeden van allerlei Wapentuig: van waar ook TACITUS en CÆSAR gewag maaken van hun-

(*) TACITUS, *Zed. van Oud Duitschl.*, Bl. 674 en 686. Vergel. PAFFENRODE, *der Griek. en Romein. Krygshandel*, pag. 126.

hunne *Gladii*, of Zwaarddaggen; die zeer veel overeenkomst hadden met de hedendaagſche Pooken; als zynde breede, ſcherpe, korte, recht ſpits toeloopende Degentjes; hoedanigen onze Voorzaaten nog lange, zelfs in de XIVde en XVde Eeuw, gedraagen hebben. Wyders hadden zy ſteeds aan hunne zyde, „ een ſchild, 't welk ſy met „ uytgeleſene verſcheydene verwen heer- „ lik vercierden". Deeze Schilden hebben zy, naar 't my voorkomt, van teenen ryzen gevlogten; die zy dan vervolgens met Koehuiden overtrokken, en met allerleie verwen beſchilderden. Ik word te meer tot deeze gedagten geleid; nadien 't bekend is dat zy zeer handig waren in het vlegten van teenen; zoo dat eenige Duitſchers zelfs de gedaante van Mannen te ſamenvlogten; of, (het geen ik egter den Batavieren in geenen deele toeſchryf,) dat ook eenigen, die Menſchen, zoo men wil, tot hunne offeranden gebruikten, en die ongelukkige ſlagtoffers met teenen omvlogten. Dog het geen my voornaamlyk in dat gevoelen verſterkt, is, dat de meeste Volkeren, buiten de Romeinen, in die dagen zulke Schilden van teenen Ryzen hadden; waar van men by AMMIANUS, in zyn XXIVſte Boek, een voorbeeld kan vinden, als hy zegt; *Obtecti erant Scutis vimine firmisſimo textis, & crudorum tergorum denſitate vestitis.* Dat is. „ Zy dekten zich met Schil- „ den van teenen, vast in één gevlogten, „ en met digte ruwe vellen bekleed". Dee-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ze Schilden waren verder groot en lang; denkelyk op die maat, dat ze 'er op rusten en agter ſchuilen konden. Zulk eene lengte was te noodzaaklyker, om dat de Batavieren en Duitſchers gewoon waren, ten einde aan hun krygs-geſchreeuw te geweldiger klank te geeven, den mond op hunne Schilden te leggen, om dus het geluid te ſterker brommende en vreesſelyk te maaken. Men kan ook uit het tegengeſtelde, van 't geen by de Britten plaats had, afleiden, dat de Batavieren, toen ze CÆSAR tegen de Britten behulpzaam waren, groote Schilden hadden; nademaal den Britten zeer kleene Schilden worden toegeſchreeven; waar door deezen dan tegens de Batavieren en Romeinen, die groote Schilden hadden, niet beſtand waren; als kunnende den heftigen aanval en ſlagen, van hun, die zig met groote Schilden bedekten, niet wederſtaan. Wat eene nadere bepaling der hoegrootheid betreft; dezelve was zekerlyk naar gerade van hunne kloeke geſtalte. By de Romeinen had een groot Schild, volgens POLYBIUS, *Latitudo in gibba ſuperficie duorum pedum & ſemis, longitudo pedum quatuor.* Dat is. „ De breedte, over den bult „ of holte gemeeten, van twee voeten en „ een half, en de lengte van vier voeten": daar benevens vind men by LIVIUS aangetekend, „ dat de krygsknegten, *ſtantes, capite ſuper marginem ſcuti poſito, dormivisſe,* „ met hun hoofd op den boord van 't ſchild „ leunende, ſtonden te ſlaapen", 't welk ons,

ons, dewyl men gewoon was de Schilden op de aarde te doen rusten, aanduid, dat ze zig genoegzaam tot op de hoogte der elleboogen of ſchouderen uitgeſtrekt zullen hebben. Wanneer men dit nu overbrengt tot de Batavieren, en hunne kloeke geſtalte gadeſlaat, mag men wel ſtellen, dat hunne Schilden geenszins van de kortſten geweest zullen zyn. Agtervolgens dit verſlag hebben wy onzen afgebeelden Batavier op zoodanig een Schild rustende, en voorts met zyn Pfriem gewapend, vertoond. Nevens hem zit eene Bataafſche Vrouw, die haar Kind, op den voorgrond, op een Schild in den Rhyn laat dryven: 't welk, zoo men wil, onder hen gebruikelyk was, als eene proeve van de egtheid der kinderen; toen 't bygeloof leerde, dat de egte Kinderen dreeven, maar de aterlingen zonken: dog anderen beweeren, dat zulks geſchiedde, om de Kinderen van den beginne af te harden. Voorts hebben wy de kleeding afgemaald: zoo als ze van TACITUS beſchreeven is, en ons natuurlyk voorkomt. Wel inzonderheid hebben wy in agt genomen, om haar met ontblooten hoofde en losſe Hairvlechten te verbeelden; dewyl de Bataviſche Vrouwen hier in groote eere ſtelden. Het was naamlyk een teken van erkende kuischheid, dezelven onbelemmerd over den blooten boezem en ſchouders te laaten hangen; dewyl men gewoon was zulke Vrouwen, die op onkuischheid of overſpel betrapt waren,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

de hairen af te ſnyden, op dat ze kenbaar, en dus ten ſpot van anderen zouden zyn. Om die redenen dekten ook de kuischſte Vrouwen gemeenlyk haare hoofden niet, maar droegen dezelven als een teken van kuischheid gantsch bloot. Eene gewoonte die eertyds omtrent eenige ongehuwde Meisjes in Noord-holland min of meer in gebruik was, en by veelen onzer Eilanders nog heden ſtand houd; by welken men de ongehuwde Dogters, aan de vlechtinge der hairen, van de gehuwde Vrouwen onderſcheid.

Dan laat ons, op dat wy niet te verre uitweiden, hier van afſtappen, en liever overgaan, om, na de beſchouwing van de Geſtalte, de Kleeding en het Wapentuig onzer Batavieren, nog eenige melding te maaken, van hunne natuurlyke eigenſchappen en geneigdheden, mitsgaders van hunne Spyze en Drank; om dus op eene geregelde wyze af te handelen, het geen tot den Natuurlyken Staat der Hollanderen behoort.

Natuurlyke eigenſchappen en geneigdheden der BATAVIEREN.

Gelyk 'er in de lichaamlyke geſtalte der Volkeren eene zekere ſoort van eenheid van gedaante en hoedanigheden plaats grypt, die, het zy dezelve uit het klimaat of uit de leevenswyze ontſtaat, aan ieder Volk alleen, of ten minſten, by uitſteekendheid, boven anderen, eigen geſteld mag worden; even zoo is 't ook gelegen met den natuurlyken inborst, en de hoedanigheden van den geest, met de gemoedsbeweegingen, of met het geene men eigent-

gentlyk het *Temperament* noemt. Hier van bedient men zig zelfs tot onderſcheidinge der Natiën van geheele Waereldgedeelten: en dus noemt de Ridder LINNÆUS de Amerikaanen *Cholerik*, toornig; de Europeaanen *Sanguineus*, bloedryk of driftig; de Aziaanen *Melancholik*, droefgeestig; en de Afrikaanen *Phlegmatik*, traag, enz. Dog deeze zoo algemeene bepaalingen, ſchoon ze, over 't geheel genomen, eenigen ſchyn hebben, zyn aan veelvuldige uitzonderingen onderworpen; aangezien men de Temperamenten, onder de verſchillende Volkeren van het zelfde Waerelddeel, zeer vermengd ontmoet, en 'er onder ieder zoo wel vluggen, toornigen en driftigen, als droefgeestigen en traagen gevonden worden. Duidelyker ziet men, dat 'er, hoewel ook dit nog al merkelyke uitzonderingen hebbe, dat 'er onder de Volkeren van ieder Waerelddeel verſchillende gemoedsneigingen heerſchen, naar maate dat ze digter by een koud of heet klimaat woonen. Dit onderſcheid gaat in Europa, om ons binnen ons Waereldsgedeelte te bepaalen, al vry algemeen door. Dus vind men, by voorbeeld, de Spanjaarden en Portugeezen, die over 't geheel, mager, taai en droog van Spieren zyn, gewoonlyk vlug en fyn van oordeel, dog van een wreeden aart; de Italiaanen, die zeer aandoenlyke Zenuwen hebben, veelal agterdogtig en listig; de Franſchen, die in een bloedryk geſtel vlugge geesten bezitten, vlug van oor-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

oordeel, maar wat onbeſtendig. En zoo zyn de Duitſchers, om eindelyk wat nader tot onze oorſpronglyke Natie te komen, doorgaans van een gemengd bloedryk en wateragtig Temperament. Hier door levert ons deeze Natie ſterke, groote, kloeke, moedige, manhafte Menſchen; die, alhoewel ze met de vlugge, fyne, en ſchielyke geestigheid der overige Europiſche Volkeren min begaafd ſchynen, niet te min van een beſtendiger gedrag, van een vaster en bondiger oordeel dan veele anderen zyn; en hunne gemoedsdriften, op eene langzaame welberedeneerde overweeging, ſtandvastiger en geregelder beſtieren. Men vind hen over 't geheel afkeerig van onmenſchelyke wreedheid, en niet wraakgierig, dog moedig en yverig ter handhaavinge hunner algemeene Vryheid en Welvaart. Ze zyn gastvry, openhartig, kuisch, eerlyk en getrouw aan hunne Verbonden; in 't kort, men ontmoet in hun die hoedanigheden der menschlykheid, welken, volgens de natuurlyke ingeſchapenheid, geſchikt zyn, om iemand tot een natuurlyk goed Mensch te maaken. En in dat eigenſte licht mogen wy ook onze Batavieren beſchouwen. Afſtammelingen van de Voorzaaten onzer Broederen, de Duitſchers, zynde, vind men hen ook, door de natuur, met die voortreffelyke hoedanigheden beſchonken. Zoo vertoonen ze zig aan ons in dien tyd, toen ze, door geene vreemde Natiën verbasterd, in hun-

nen

nen eeuvoudigſten Natuurſtaat, een wonder van Deugd en Menschlykheid in der Romeinen oogen geweest zyn. Men hoore TACITUS deswegens van de Duitſchers getuigen, „ dat by haar de goede zeden „ van meerder krachte zyn dan elders de „ goede Wetten": welke loffpraak ten hoogſten roem ſtrekt van een Volk, dat toen op zig zelve ſtond, en met geene vreemdelingen vermengd was. Men vind tog by meest alle Volkeren, die door geene beſchaafde Wetten en Zeden, als men 't zoo noemen moet, beſtuurd worden, eene ſoort van woestheid en ongetemde vryheid; hoedanig iets geen plaats had by onze Voorzaaten. Zy verleenden in tegendeel alleszins de uitſteekendſte blyken van een natuurlyk weldenkend Volk; 't geen men gedeeltlyk voor eene eigenaartige uitwerking hunner temperamenten mag houden, en verder aanzien als het gevolg van eene zekere aankleeving, aan de Zeden en Wetten der Godvrugtige kinderen van Noach, of die der Aartsvaderen. Onder het Godsdienſtige aankweeken van het natuurlyk ingeſchapen denkbeeld van een eeuwig onbegrypelyk Opperweezen, dat door geen aardsch vernuft te bevatten is, namen zy de pligten der Menschlykheid beſtendig in agt. Zy beledigden niemand, dan die hen beledigde; en ſchoon ze heldhaftig en oorlogzugtig waren, vlogen zy egter niet ter heirtogt, zonder te overweegen, of zy een regtvaardigen oorlog voerden.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

den. Zy namen ook geene Landen in bezit, dan zulken, die hun, door het regt der Natuure, als eerſte bezitters toekwamen. En, 't geen hier wel byzonder aanmerkenswaardig is, men vind niet, dat onze Batavieren ooit meerder begeerd hebben, dan in de regtmaatige bezitting van hunne eigen Landpaalen te blyven; zelfs verkoozen zy, in de ſchoonſte gelegenheid, om over andere Volkeren te kunnen heerſchen, een getrouw Bondgenootſchap, boven de Opperheerſchappy. Dit zag men, toen CIVILIS, met zyne Batavieren, de Trierſche, Franſche, Langreſche, Drentſche en andere Volkeren onder zig getrokken had; alle die Volkeren bleeven niet te min onder hunne eigen Overſten en vastgeſtelde Regeering; en CIVILIS haakte naar geen meerder invloed op hen, dan dien van een Beſchermer en getrouwen Bondgenoot. De Batavieren, wel verre van zig, door hunne eigen magt en kragt, eenig Opperbewind over hunne nagebuuren aan te maatigen, ſtelden hunnen grootſten roem in anderen te helpen; en waren, uit dien hoofde, by alle Volkeren, zeer hoog geagt, als getrouwe Vrienden en Beſchermers. Ja, dat meer is, zoo men de berigten van hunne oorlogen en daaden opmerkzaam naleest, zal men wel vinden, hoe andere krygslieden, in of na de veldſlagen en overwinningen, op roof en buit verhit, zig in redenlooze moordenaaryen te buiten gingen: maar nooit ziet men zulks

van

van onze Batavieren vermeld, hoe geweldig zy ook het doodſlaan in den ſtryd oefſenden. Ook namen zy hun deel van den buit niet dan regtvaardig: en zyn woord te breeken, zelfs aan den verwonneling, was ter onuitwischbaare ſchande: dit verweet CIVILIS, met afkeer, zynen Bondgenoot CLASSICUS, toen de Roomſche benden, tegen woord en eed, na de overgave van (*Vetera*) Zanten, vermoord geworden waren. Het eens gegeeven woord was in 't geheel ten hoogſten heilig; dat hielden zy ongeſchonden tot op den dood; van waar ze ook, wanneer zy hunne vryheid door het ſpel, op 't welk zy zeer verſlingerd waren, verbeurd hadden, de ſlaverny liever aannamen, dan dat zy hun woord niet geſtand zouden doen. Voorts wierd de kuischheid als eene der grootſte deugden onder hen geroemd. Niet tegenſtaande de aanlokſelen der natuure, by de ſchoone Kunne, op den ontblooten boezem, en door het eng ſluitende gewaad heen dartelden, was nogtans de Huwelyksband, by de Gehuwden, heilig en onbevlekt; en de Eerbaarheid het beſtendige ſieraad der Maagden en Jongelingen. Deezen, door geene onrype driften afgemat, beteugelden hunne driften, tot dat de manbaare ouderdom de kragt der lendenen bevestigd had, ter voortteelinge van gezonde en ſterke Kinderen: ook mogt geen Jongeling zig, voor den ouderdom van twintig jaaren, in den Egt begeeven. De liefde tot

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

tot hunne Ouders en Geflagt was de band van eendragt der Huisgezinnen, in Vrede, en de prikkel tot Heldenmoed, in Oorlog. De Menschliefde in 't algemeen, en wel byzonder de weldaadigheid en herbergzaamheid aan de vreemden, waren de wagters aan hunne huizen. Een vreemdeling wel te doen, merkten zy aan als eene bron van zegen voor hun huisgezin. Hem van den eenen gulhartigen disch tot den anderen geleidende, was 't hun genoeg een dankbaar hart te ontmoeten; en den ondankbaaren aan de ſtraffe van zyn eigen gewisſe over te laaten. Ook waren zy zelven ten uiterſten dankbaar voor genooten weldaaden: die een Batavier wél deed, kon ſtaat maaken, op een dankbaar hart, eene gastvrye tafel, en beſchermende wapenen. Zelfs waren ze deswegens erkentelyk aan hunne vyanden: CIVILIS ſpaarde Keulen, in vergelding der weldaad, die ze voorheenen aan zynen Zoon beweezen had. Hunne vermaarde dapperheid in 't ſtryden, en onvertſaagdheid voor den dood, was het uitwerkſel van een heldhaftig gemoed, dat zig geener misdaaden bewust was. Voor de edele Vryheid hadden zy eene onoverwinnelyke zugt: maar dezelve wierd, als zynde zy verre van dat doldriftig denkbeeld, dat veelen aan het woord *Vryheid* hegtten, door hunne Oudſten en Edelſten geregeld beſtuurd; en hunne Princen handhaafden den luister dier Vryheid, door haar te beſchermen, en zelven boven anderen in

in deugd en heldenmoed uit te munten. Willekeurige ongebonden Vryheid was hun afſchuwelyk; maar de Vryheid aan haard en disch, in de ongekrenkte behouding van den eerlyken en natuurlyken eigendom hunner bezittingen, was de waare Vryheid, die ze ten allen tyde zoo ſtandvastig en getrouw handhaafden. Goud en en ſchatten begeerden ze niet; elk was vergenoegd met zyn deel: des ontrustte de Woeker of Gierigheid hen niet in hunne bezittingen; en de Tyranny knevelde onze Landzaaten in geene banden eener willekeurige Opperheerſchappye. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Overeenkomſtig met dit alles, mogen wy zekerlyk op de Batavieren, onze oudſte Landzaaten, roemen, als Menſchen, die zeer verheven en natuurlyke deugden bezaten: dog ondertusſchen verdenke men my niet, als wilde ik hen voor volmaakt in alle deelen doen doorgaan. Dit zou gewis het Menschlyke te boven ſtreeven. Neen! onze Batavieren waren Menſchen; en de natuurlyke driften, die, zelfs in den volmaaktst deugdzaamen Mensch, nu en dan of te ſterk of te ſlap werken, ſtelden hen, met alle Adamskinderen, bloot aan het onvolmaakte. Dit getuigen ons hunne Wetten; welken hier, gelyk by alle andere Volkeren, haaren oorſprong verſchuldigd zyn, aan voorkomende wanbedryven. Hunne ſtraffen tegens de onkuischheid geeven te kennen, dat, hoe zeer zy in deeze Deugd uitmuntten, 'er nogtans onder hen

 wa-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

waren die hunnen zuiveren ſtaat bevlekten: het vonnis der Luiaards meld ons, dat 'er traagen waren: de ſchande van Bloohartigheid, en de Onëere hun gedreigd, die 't Vaderland en den Overſten ongetrouw waren, verſtrekt tot een blyk dat 'er ook ſomtyds bloohartigen en trouwloozen onder hen gevonden wierden: en de boeting van de zulken, die de geheiligde plaatſen oneerbiedig bezogten, toont, dat 'er insgelyks by ſommigen onagtzaamheid op dit ſtuk plaats had. Daar benevens kan men hen niet wel vryſpreeken van eene al te verregaande ſpeel- en dobbelzugt; mitsgaders van eene al te ſterke neiging tot ſlemppartyen, en eene overdaadigheid in 't drinken op hunne Gastmaalen; waar omtrent egter de natuur van 't klimaat, in hunne omſtandigheden, eenigermaate ter hunner verſchooninge kan dienen. Kortom, men beſpeurde ook wel alle menschlyke gebreken, waar tegen de Wet der Natuure haare billyke grondregels ſtelt, onder dit Volk; dan 't bezat, uit hoofde van eene over 't geheel deugdzaame gemoedsgeſtalte, van een ongeveinsd en goed hart, minder Ondeugden dan andere Natiën; en veele misdaaden, die laatere dagen eerst in zwang gebragt hebben, waren hun onbekend. Ook wist men van geen yverende Zielenbeheerſchers, van geen heirkragt van Rechtsgeleerden, van geen Gedingbezorgers, of Gerechtsdienaaren, welken, uit heerschzugt of eigenbelang, de eenvoudige gebre-

breken, die, uit een vriendſchaplievend hart, met een, *ik vergeef het u, myn Vriend, myn Broeder*, konden beſlist worden, tot misdaaden hervormden. Het natuurlyke een of tweevoudige, in 't wedergeeven van het ontvreemde of vermiste, was hun Hoofdwet, en eene bezadigde kastyding, zonder perſoneele wraak, ſtrekte ten ſteun hunner Vierſchaare. Wy willen derhalven onze Batavieren niet vry pleiten van alle gebreken, maar meenen, op al het bygebragte, grond te hebben, om ſtaande te houden, dat zy, niet tegenſtaande hunne gebreken, boven veele Volkeren van dien tyd, door hunne goede hoedanigheden, uitmuntten. En hier mede zouden wy van dit onderwerp afzien, was 't niet dat eene beſchuldiging van Luiheid, den Batavieren aangetygd, ons noodzaakte daarop nog kortlyk ſtaan te blyven. Men beroept zig in deezen op TACITUS, die zegt, „ dat ſy buiten den oorlogh haar tydt meest „ overbrenghen met ledigheyt; de luyheyt „ beminnen; dat haar gebruyk is gantſche „ dagen aan den haert, of by het vyer te „ ſitten, en dikwils tot laat op den dag te „ ſlaapen". Dan, deeze beſchuldiging ſtrookt niet wel met het geen ons TACITUS tevens van hun meld, wanneer hy ſchryft; „ Dat ze de leuie, en ſlappe bloode Men„ ſchen, en die in onnutte ledigheyt ydel „ en eerloos henen loopen, verdrenken in „ modderigh water en moerasſchen, duy„ kende hare hoofden onder water, en

DE HOLLANDSCHE NATIE.

TACITUS, *Zeden van Oud Duitschl.* Bl. 680, 689.

„ wer-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ werpende een horde op deſelfde": en verder zegt: „Indien het Vrydom, waar „ in ſy gebooren zyn langhen tydt door „ geſtadighe vrede en ledigheyt als ſlape- „ righ wordt; ſoo trekken vele van de „ edelſte Jongelinghen van ſelfs na die vol- „ keren, die als dan eenighe oorloghe „ voeren: want ruste is gantsch onaange- „ naam voor dit volk". Dit getuigenis verbreekt zekerlyk genoegzaam de kragt der beſchuldiging van Luiheid, zoo algemeen opgenomen; als zynde zulk eene ſtrafoefening en zulk eene werkzaamheid volſtrekt oneigen aan een Volk, dat zig aan de Luiheid overgeeft. Dan 't is niet noodig TACITUS, in dit geval, zig zelven te doen tegenſpreeken; nadien men 't aangehaalde, waar op men eene beſchuldiging van Luiheid grond, zeer gemaklyk in een goeden zin kan verſtaan. Als men maar agt geeft op de onderſcheiden manieren en zeden van de Romeinen, en die der Duitſchers, zal men terſtond kunnen bemerken, dat 'er niets ten nadeele van onze Batavieren in opgeſlooten ligt. Zy tog hadden geen Schouwſpelen, geen dagelykſche Volksvergaderingen, geen ontellyke Vierdagen van Goden en Godinnen, geen Philoſophiſche Schoolen, en wat 'er meer van dien aart by de Romeinen te vinden was, in één woord, zy hadden geene andere uitſpanningen, dan die de eenvoudige Natuure hun aan de hand gaf. Indien ze het noodige voedſel voor hun huisgezin verzorgden,

den, ten dien einde ſlegts eene kleine ſtreek lands bearbeidden, en een vereischt aantal van Vee voor hunne huisgezinnen bezaten, verzuimden ze, wanneer 'er op alles goede orde geſteld was, in 't ſtuk der Huishoudinge niets. In zoodanigen toeſtand waren ze wel te vrede; genoeg was hun genoeg, en ſchatten hielden ze voor een lastigen overvloed. Zulk een Volk nu beſteedde het overige van den tyd natuurlyk, met aan hunne lichaamen rust te geeven, hun gemak te zoeken, zig door den ſlaap te verkwikken, en verder alles aan te wenden, wat ter hunner verfrisſinge en verſterkinge kon dienen: hoedanig eene leevenswyze den arbeidzaamen Duitſchers nog heden eigen is. Een Westfalinger arbeider, by voorbeeld, ſtaat in onze dagen bekend, voor ſterk, yverig en kloek in zynen arbeid: hy zal, weeken agter een, 's avonds ten negen uuren ter ruste gaan; 's morgens voor den dageraad den arbeid weder aanvangen; en den gantſchen dag met eene ongeloovelyke kragt doorwerken. Maar als de arbeidstyd voorbý is, wanneer hy den hooi- en koornbouw in dit Land heeft helpen volvoeren, dan trekt hy 's winters naar huis, en verteert aldaar zyn gewonnen voorraad, met vrede en rust, onder zyn huisgezin. Hy ſlaapt dan onbekommerd de geheele lange winternagten door, houd zig by daag ledig in huis, en vernieuwt zyne kragten tegen den zuuren arbeid van den aanſtaanden zomer.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Geen Schouwſpelen, drinkgelagen, of andere afleidingen, die de dartele Stedelingen voor bezigheden willen doen doorgaan, ſtooren hem in 't zoeken van gemak en rust. En even zoodanig een denkbeeld heeft men zig, myns agtens, van onze oude Batavieren te vormen. Zy waren van natuure niet lui en traag; die verdenking vervalt van zelve, door het getuigenis van hunnen yver en hunne vlugheid in alle lichaamlyke oeffeningen: maar ze beminden de Rust, als de Arbeid onnoodig was. En voorwaar, wie is 'er onder ons, die hen hier in niet navolgt? Hoe menig Hoveling en ryk Koopman in 's Hage, Amſterdam, Rotterdam, en elders, blyft niet, als zyne omſtandigheden het hem toelaaten, aan het zagte en warme dons tot diep in den dag gekluisterd? En wie onzer Natie durft op eene altoos in agt genomen waakzaamheid, op eenen ſteeds aanhoudenden yver roemen, zonder dat, om ons Hollands ſpreekwoord te gebruiken, het bedde zulks hoore, en 'er middaguiltjes geknapt worden? En zou men ondertusſchen onze Hollanders niet te kort doen, indien men ze daarom van eene haatlyke Luiheid beſchuldigde? Gewislyk ja; dit tog is niet te wraaken, als men zig voor 't buitenſpoorige wagte: ons klimaat, ons lichaamsgeſtel vordert zulks vry algemeen, en heeft het dus ook natuurlyk van onze Voorvaderen geëischt; des zy daarom niet te berispen zyn. Wanneer men dit gadeſlaat, bemerkt men,

men, hoe men TACITUS moet verſtaan, als hy zegt: „ Een wondere verſcheydentheydt van natuyren, dat deſe ſelve Volkeren de luyheyt ſoo beminnen, en de ruste ſoo ſeer haten". Een op zig zelve tegenſtrydig gezegde, dat, zoo wy vertrouwen, niet wel te verſtaan, of gemaklyk overeen te brengen is, dan volgens de voorgeſtelde opheldering; des wy ons over deeze beſchuldiging niet verder behoeven uit te laaten. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Verder ſtaat ons hier, ten ſlot der beſchouwinge van de natuurlyke hoedanigheden der Batavieren, nog aan te merken, dat zy, ten opzichte van hun verſtandlyk vermogen, ook aller agting verdienden. Zy waren natuurlyk begaafd met een ſchrander, bezadigd oordeel, als mede vol beleid, zoo in hunne geestlyke en burgerlyke zaaken, als in hunne krygshandelingen: waar van ons de Geſchiedenisſen overvloedige blyken verleenen. En ſchoon men niet kunne zeggen, dat zy veel werks maakten van de beſchaavende Weetenſchappen, 't welk aan hunnen toeſtand niet eigen was, zoo weet men egter, dat zy geen gering vermaak ſchepten in de Dichtkunde; het uitwerkſel niet van een loggen en traagen Geest, maar van een wel vergenoegd en vrolyk gemoed. Het dichten en zingen van allerleie Liederen en Heldenzangen, naar hunne *Barden* of Dichters, *Bardzangen* geheeten, verleevendigde hun hart, en was byna onafſcheidelyk van hunne

DE HOLLANDSCHE NATIE.

vrolyke maaltyden en uitſpanningen; ja, vergezelde hun in den ſtryd. Het zeggen van den Engelſchen Dichter DRYDEN, „ dat de „ zaaden der Dichtkonſte het Menschdom, „ zelfs het allerwoestſte gedeelte, ingeplant „ zyn", is eene grootſche lofſpraak der Poëzy; van welke bondigheid onze, hoewel min of meer beſchaafde, Batavieren ook ten bewyze verſtrekken: want zy bezaten, niet zoo zeer door aangekweekte konst, als wel door de Natuur, eene zugt tot het zingen en dichten van Liederen, het maaken van Verskens en Rympjes; dat ook nog heden by uitſtek aan de Duitſchers, en bovenal aan onze Hollanders, eigen is. Dan wy ſtappen hier van af; als kunnende ons ter deezer plaatſe niet wel breeder ophouden, met byzonderheden, welken ons ongevoelig zouden inwikkelen, in de verhandeling en vergelyking der Zeden onzer Landzaaten, die vervolgens in 't voorbygaan nader aangeroerd dienen te worden.

Het dus ver flaauwlyk geſchetſte zy dan genoeg, om, naar 't bedoelde oogmerk, een algemeen denkbeeld te geeven van de voornaamſte gemoedsbeweegingen, die, zoo uit de natuur onzer oude Natie, als uit den aart des Lands zelven, voortvloeiden. En dit, ten opzichte van de Batavieren, als de eerſte en zuiverſte Inwooners van dit Land, kortlyk voorgedraagen hebbende, zouden wy nu, ingevolge van den leiddraad van het voorige *Hoofdſtuk*, zulks ook moe-

moeten naſpooren in de verdere voorgevallen Volksvermenging. Dog hier toe ontbreekt het ons aan genoegzaame berigten; en 't zou dan daar en boven noodig zyn, de geſtalte en den aart der nabuurige of overgekomen Volkeren onderſcheidenlyk na te gaan; 't welk geheel buiten ons beſtek zou loopen. Wy laaten dit derhalven liever onaangeroerd; te meer, daar de voornaamſte Volksvermenging tog onder de oorſpronglyke Duitſchers zelven gebleeven is; en het geen wy uit TACITUS en CÆSAR op de Batavieren betrekkelyk gemaakt hebben, veelal de Duitſchers, en byzonder de Nederduitſchers, in 't algemeen betreft. Men vind, ik weet het, hier en daar nog al onderſcheiden beſchryvingen van eenige byzondere Volkeren, vooral van de Vriezen, Kaninefaaten, Menapiers, enz. dan wy vinden ze gemeenlyk te duister, om 'er in onze *Natuurlyke Historie van Holland* bepaaldlyk gewag van te maaken. Wyders zyn ons niet onbekend eenige afbeeldingen van de geſtalte, dragten, en wapenrustingen, der Gepiders, Herulers, Sueeven, Gothen, Wandaalen, Markomannen en Quaden, welke Volkeren geagt worden hier te Lande mede gehuisvest te hebben. Men vind ze by elkander in zeker niet onverſtandig geſchreeven Werkje, getyteld, *de Nederlandſche Oudheden*, uitgegeeven door J. VAN ROYEN. Dan die afbeeldingen, ſchoon 't Werkje zelve zyn waardy hebbe, beſchouwen wy als

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

als verſierd; ze ſteunen ten minſten op gantsch geenen grond, en zyn geheel ontleend, of uit de hersſenbeelden der tekenaaren, of uit eenige laatere dragten; als die der Hollandſche Graaven, der Panduuren, Croaaten, Husſaaren, Uhlaanen, en ſoortgelyken, welken overvloedig te vinden zyn. Die 'er egter iets mede op mogte hebben, kan ze in 't gemelde Geſchrift nazien; maar beter, overeenkomſtig met onze afbeelding en de waarheid, kan men in dit opzicht met elkander vergelyken, de beeldjes en ſieraaden in de Kaarten van ALTING, waarin naauwkeuriger gevonden kan worden, het geen men hier omtrent, naar de verandering der tyden, bovenal heeft gade te ſlaan. Dan, voor zoo verre wy liefst het onzekere voorby ſtappen, zullen wy alle die twyffelingen laaten rusten, en ons wenden tot de beſchouwing van de kleeding en de hoedanigheden der Hollandſche Natie; zedert die tyden dat ze, onder den naam van *Hollanders*, in 't algemeen, door Europa bekend, en als een eigen, uit de Batavieren, Franken en Vriezen oorſpronglyk Volk tot op deezen dag gebleeven zyn: welk tydſtip, volgens het gezegde in het voorgaande *Hoofdſtuk*, aanvanglyk te brengen is, tot de Agtſte, Negende en Tiende Eeuw.

Zie Bladz. 288 en 289 enz.

Geſtalte en Kleeding der HOLLANDERS.

Dit onderwerp ligt mede onder eene merkelyke duisterheid; dog laat ons bezien, hoe ver wy 'er in konnen doordringen. Men vind, om dit voor af in agt te neemen,

men, ter Stede Amſterdam, een zeker Beeld van een hoogen ouderdom, dat nog heden een overtuigelyk bewys draagt, van de geſtalte en kleeding der oude Nederlanders, in de Agtſte Eeuw, na CHRISTUS geboorte. Dit Beeld ſtaat voor de ſtoep van een oud Gebouw, op de Nieuwezyds Voorburgwal, over de Kolk, en draagt heden den naam van *Steenen Roeland.* Het zelve is ongetwyffeld de afbeelding van zekeren ROELAND of ROLAND; beroemd door veele heldendaaden en lotgevallen, die aanleiding gegeeven hebben, tot het verſieren van veele avontuurlyke ontmoetingen, die hem overgekomen zouden zyn; waar mede wy ons niet zullen ophouden. Het zekere dat ons de Historien, hem aangaande, opleveren, komt kortlyk hier op uit. Hy was een Graaf van *Angers*, en een Neef van CHARLEMAGNE, of KAREL DE GROOT. Men ſtelt zynen dood, omtrent het jaar 778, wanneer hy, na 't bedryven veeler heldendaaden, uit Spanje te rug keerende, door de Gasconjers in 't Pyreneeſche gebergte verſlaagen zou zyn. Deszelfs roem en agting is verder zoo groot geweest, dat men, ter zyner gedagtenisſe, zyn Beeld, aan verſcheiden openbaare Marktplaatſen, heeft opgerigt (*): by welke gelegenheid dan ook dit *Roelands-beeld*, zoo als de Heer

DE HOLLANDSCHE NATIE.

WA-

(*) EGINHART, *in vita Carol. Magni.* BARONIUS, A. C. 778 & 812. *Diction. de* MORERI, *ſous le nom* ROLAND.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

WAGENAAR, in zyne *Beſchryving van Amſterdam* (*), met recht naastdenkelyk oordeelt, ter gemelder plaatſe te Amſterdam geſteld zal zyn; als zynde die plek, gelyk hy gegrond vermoed, eertyds eene openbaare Marktplaats geweest. Voor 't overige kunnen wy, even zoo min als de ſchrandere WAGENAAR, de volſtrekte tydsbepaaling der opregtinge van dit Beeld aanduiden; dan wy houden het niet te min voor zeer waarſchynlyk, dat men 't niet lang na 's Helds overlyden geplaatst zal hebben. Wanneer men nagaat, dat het Steenhouwen, naar den Gothiſchen trant, in die dagen reeds zeer gemeen was; en dat men verſcheiden ruime, groote Gebouwen en Kerken begon te ſtichten, in welker nisſen allerleie Beelden van Heiligen en Christengeloofshelden geplaatst wierden; als mede dat men diestyds gewoon was de beeldtenisſen van groote en beroemde Helden, op open plaatſen en markten te ſtellen; zoo zal men 't met my, vertrouw ik, zeer waarſchynlyk vinden, dat ook de gemelde ROELAND, omtrent dien tyd, door de oprigting van dit Beeld, in zyne natuurlyke gedaante en wapenrusting, vereeuwigd is geworden. Ons hier op verlaatende, mogen wy het zelve aanzien als een Gedenkſtuk, dat ons een merkwaardig bewys van de geſtalte onzer Landzaaten in die dagen aan de hand geeft: en

(*) J. WAGENAAR, *Amſterdam*, IV. D. I. B. bl. 414. in Fol. en VIII. St. bl. 8, in 8vo.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

en het toont ons dan, als men 't opmerkzaam beſchouwd, dat ze van zulk eene buitengewoone grootte en kloekte niet waren, als ſommigen den ouden Duitſchen toeëigenen. Want dit Beeld van ROELAND, die, met de overige Franken onder CHARLEMAGNE, gelyk ook die Vorst zelve, van Duitſche afkomst was, (als beſtaande de Natie uit Duitſche Batavieren, Franken, Vriezen, enz.) brengt ons geen Reuzengeſtalte, maar alleenlyk de gedaante van een kloek welgemaakt Mansbeeld, van eene ſterke en ryzige Mansgeſtalte, onder 't oog; hoedanigen 'er nog heden veelen in ons Land te vinden zyn. Immers beloopt de gantſche lengte, zoo ik het wel hebbe, de voeten, die in den grond ſtaan, daar by geraamd zynde, niet boven de zes voeten: eene vry doorgaande kloeke geſtalte onder onze Natie, of de Duitſchers. Aanmerkelyker is de forsheid en de breedte van de ſchouders en de Borst; dan het Pantſer, dat hy aan heeft, vergroot dit niet weinig. En wat de verdere kleedy betreft, die houden wy voor egt oud Hollandsch of Nederduitsch; dewyl de laatere kleeding 'er eenige betrekking op heeft, en dezelve den overgang van die der vroegere Volkeren van dit Land, en van de Romeinen, volſtrekt aantoont. Want onder het Pantſer, of het Borstpantſier, dat naar den Romeinſchen en ouden Bataafſchen trant, zonder mouwen, met een open hals, het lichaam bedekt, beſpeurt men

een

DE HOLLANDSCHE NATIE.

een nederhangenden (*Sagulum*) of Wapenrok; die, met vry ruime plooien, van de heupen tot aan de kniën nederhangende, de ſchamelheid geheel bedekt. Voorts ſchynt het Beeld bloote dyen en beenen te hebben, of liever lange kousſen, die tot hoog aan de dyen opſtroopten, te vertoonen: welk laatſte ik voor waarſchynlykst houde, te meer, om dat zulke lange kousſen, in en na dien tyd, in gebruik geweest, en gebleeven zyn; van waar men de oude Frankſche Koningen, en onze eerſte Graaven mede aldus afgebeeld vind (*). Wyders vertoont het Beeld aan de armen een Onder-wambuis, met geplooide mouwen; en het heeft, volgens WAGENAAR, dat ik uit den ſtand insgelyks geloof, een opgeheven zwaard in de hand gehad. Ten laatſte is voor een beſchouwer van dit Beeld nog byzonder aanmerkelyk, de Hoed of Bonnet, die gantsch naby komt aan de Mutſen of Kaproenen, welke in de Twaalfde en Veertiende Eeuw hier te Lande zeer gemeen waren; zynde eene ronde kalot, met een uitſteekenden rand en hoeken; waar van wy vervolgens nader zullen ſpreeken. Men vind dus in dit *Roelands beeld*, dat by ons, zoo uit

(*) Men zie hier omtrent de afbeeldingen van CLOVEUS, en andere oude Franken, onlans in Vrankryk uitgegeeven, onder den tytel van *L'Art de Tailleur*, *Planche* I. *Figuur* K. daar juist dezelfde kleedy voorkomt; dog die de Autheur aan de Veertiende Eeuw toeſchryft.

uit den tyd als verdere omſtandigheden, doorgaat, voor een zuiver overblyfſel der Oudheid, van de Agtſte Eeuwe, eene genoegzaam duidelyke egte afbeelding van de geſtalte en wapendragt onzer Volkeren van dien tyd. En men merke daar omtrent aan, dat de toeſtel in laatere dagen, ſchoon dezelve veel prachtiger wierd, en door een toeneemenden zwier niet weinig veranderde, nogtans deezen zelfden trant een langen tyd vertoonde. Hy, dien 't gelusté, kan dit nagaan, door 't beſchouwen van de afbeeldingen der Graaven, zoo by GOUDHOEVEN en SCRIVERIUS, als wel byzonder by LUDOLF SMIDS, in zyne *korte Leevensſchets en Afbeeld. der Graaven van Holland.* En men zal aldaar de Afbeeldingen van AARNOUT, DIRK den IV, FLORIS den II, vooral die van DIRK den VII, en WILLEM den I, zeer naby vinden aan 't bovenſte gedeelte van dit Beeld van ROLAND of ROELAND; dien wy, met al het overige der twyffelagtige Eeuwen, nu verder daar zullen laaten. Men zie alleenlyk nog een ſchetsje van zyn Beeld, in 't verſchiet van ons tweede Plaatje; welks twee Hoofdbeeldjes ons nu leiden, ter beſchryvinge der dragten onzer Natie van wat laatere Eeuw. Maar mogelyk oordeelen ſommigen, dat wy eenigermaate buiten onze taak gaan, met ons zoo ongevoelig in te wikkelen in het naſpooren van de kleeding onzer Voorzaaten. Dit ſchynt, ik beken het, in den eerſten opſlag al vry wat gronds te hebben; nademaal

DE HOLLANDSCHE NATIE.

de

DE HOLLANDSCHE NATIE.

de *Modes* geen natuurlyke voortbrengſels, maar Menschlyke verkiezingen zyn; waar omtrent, gelyk men zegt, *zoo veele hoofden, zoo veele zinnen*, gevonden worden. Dan, wy vertrouwen dat men 't ons, indien men 't ſtuk nader overweegt, niet ten kwaade zal duiden, dat wy ook dit onderwerp in ons beſtek ingevlogten hebben. De Menschlyke kleeding tog, ons boven alle Dieren eigen, is een uitwerkſel der natuurlyke begeerte, om onze geſtalte te verſieren; en ons geſtel, daar wy geſchikt zyn, om verſchillende Gewesten der Aarde te bewoonen, tegen de ongeſtadigheid der Lugt te beſchermen; en in zoo verre is de beſchouwing der kleeding reeds niet geheel buiten de taak der *Natuurlyke Historie*. Daar en boven dient ook de kleeding ter onderſcheidinge der Volkeren; en 'er is niets, terwyl de Kleederen, gelyk men zegt, den Man maaken, dat de Volkeren zigtbaarder onderſcheid; waarby nog komt, dat de Kleeding ons dikwerf deeze en geene byzonderheden van de neiging eener Natie aanduid: des het, in eene beſchryving der Natuurlyke Historie van een Land zeer eigen zy, ook hierop agt te geeven. Dit nagaande, hebben wy te gereeder onze gedagten over de Kleeding onzer Natie onverhinderd laaten ſpeelen, en 'er voorts in dit Werk gebruik van willen maaken; te meer daar 'er, zoo wy wel meenen te weeten, nog niets van dien aart het licht ziet, buiten eenige denkbeeldige Printen, zonder verklaaring. En wy

Pl. II

VERKLAARING

VAN

P L A A T II.

In 't bovenfte Vak ziet men de ryke Adelyke dragt der Hollanderen, van de Negende tot na genoeg in de Veertiende Eeuw.

Fig. 1. Vertoont een Adelyk Mansbeeldje, gekleed met een Wambais, Troes, Mantel en Hoozen. Zie Bladz. 495-514.

— 2. Verbeeld een Adelyke Dame van dien tyd. Zie Bladz. 515-517.

Voorts doet zig, in 't verfchiet van dit Vak, nog op, de Afbeelding der oude Hollandfche dragt van de Agtfte Eeuw, in het beeld van Roeland, dat men, fchoon niet gemerkt, als de *derde Figuur* heeft te tellen. Zie Bladz. 489-493.

Het middelfte Vak verleent ons eene Afbeelding van de geftalte en dragt van den Burgerftand, in de Veertiende en Vyftiende Eeuw.

— 4. Stelt een' Burger Man in zyne gewoone dragt voor. Zie Bladz. 520.

Fig.

Fig. 5. Vertoont eene Burgervrouw, in de diestyds gebruikelyke Kleeding. Zie Bl. 520-523.

Hier by komt nog, in 't onderste Vak, de kleederwyze van den Boerenstand, in die dagen; zynde de Boeren in eenen hun toen veelal eigen vegtenden stand gemaald.

— 6. Vertoont een Boer, met zyn Kaproen op 't Hoofd, voorts in zyn Wambais en Hansopbroek, met een uitgetrokken Mes. Zie Bladz. 523-532.

— 7. Een Hollandschen Boer van dien tyd, zoo als BREUGEL den Boerenstand tekende. Zie Bladz. 528. En

— 8. Eene gemeene Boerin van die dagen, welke de vegtende Boeren scheid. Zie Bladz. 532.

wy zullen, naar 't ons voorkomt, onze verdere aandagt hierop niet geheel onnut vestigen. Ik vlei my althans met het denkbeeld van den Leezer, ook in dit gedeelte, de hoedanigheden onzer Voorzaaten nader te zullen doen opmerken, door eene aangenaame Befchryving, van fraaie Afbeeldingen vergezeld. Ik zeg, door eene aangenaame befchryving, om dat ik de meeste en zekerfte berichten by onze Dichters heb moeten opzoeken; die de daar toe behoorende byzonderheden nu eens ernftig, dan eens boertende befchreeven hebben; het welk my de gelegenheid zal verfchaffen, om dit anders zoo ftroef onderwerp op eene bevallige wyze te verhandelen, en den Leezer, zoo ik hoope, tevens nuttig en vermaaklyk te zyn; door hun de oude Hollandfche deftigheid naar eisch voor te draagen. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Het eerfte Tafereel, dat zig deswegens opdoet, is de dragt van den Adel, van den Burger- en Boerenftand, van de Elfde tot in de Veertiende Eeuw: waar omtrent wy in de Elfde en Twaalfde Eeuw, reeds vroeger voorbeelden ontmoeten van de Mans kleedy der Edelen en Grooten. Die van DIRK den I, en zynen Opvolger, is bekend, onder de afbeeldingen der Graaven; dan buiten die hebben wy, volgens de aftekening van een zeer oud glas, op den Huize van *Oud Teilingen*, overeenkomftig met eenige tekeningen in een oud op Francyn gefchreeven Boek, de Geftalte en Kleedy HOLLANDSCHE Kleeding van de *Elfde* tot de *Veertiende* Eeuw.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

van dien tyd, op *Plaat* II. *Fig.* I. afgemaald. Het Mansbeeldje draagt op 't hoofd eene Muts, die met kerven of inzetſelen aanéén gevoegd is. Deeze Mutſen of Bonnet (den naam van Hoed nog onbekend zynde) bereidde men in dien tyd van Fluweel of Laken; men droeg ze van allerleie verwe en ſieraad, naar den ſtand der Perſoonen, en zy wierden gevoerd met eenige ſtyve Stoffe of hard Linnen, om vast op 't hoofd te ſtaan. De Adel droeg ze ook van Zyde, en, als gezegd is, met veele inkervingen: de Burgertrant was eenvoudiger, zonder inkervingen, dog met een rand. Men noemde ze in die dagen *Bonnetten*, gelyk ze dus dikwerf in 's Lands oude Historien voorkomen, wel byzonder in de verhaalen van den twist der Hoekſchen en Kabeljaauwſchen, die zig door hunne roode en graauwe Bonnetten onderſcheidden; dat de Dichter VERHOEK, in zyn *Karel de Stoute*, welk Tooneelſtuk een aanéénſchakeling van beſtudeerde Oudheidkunde behelst, dus uitdrukt.

———— ———— ———— ————

Als Kabeljouwſche nu de Hoekſche roô bonetten,
De Hoekſche wederom, om hun betaalt te zetten,
Haar graauwe, fluks den kruin uitſneeden, naar het viel,
Dat yders Lieverei in 't vechten 't lyf behiel? —

Deeze Bonnetten, die in de Veertiende Eeuw, toen de Hoekſche twist op 't hevigst

vigst was, overvloedig bekend waren, zyn zedert nog lang in gebruik geweest; dewyl men ze in de tekeningen der Vyftiende en Zestiende Eeuwe nog doorgaans afgebeeld ziet. 't Ontbrak ook in die oude tyden aan geene ſieraaden, die men op dezelven plaatſte; de Edelen verſierden ze met goude gespen, juweelen en pluimen; als in het origineele afbeeldſel van JAN VAN WASSENAAR, op onze derde *Plaat* te zien is. Hoedanige Bonnetten wel byzonder den naam van *Duitſche Mutſen* droegen; dat zeker Fransch Schryver doet zeggen; *Un Chappeau de Soije grize fait a l'Allemande, avec un grand cordon d'argent, & des plumes, d'aigrettes bien argentées.* Dat is. „ Een Hoed of Muts van gryze zyde, op „ Duitſchen trant gemaakt; met een groot „ lint van zilver, met pluimen, en ryk „ verzilverde bouquetten". Ook waren de Roozen op de Mutſen toen zeer gemeen; waar van de Engelſchen, in hunne bekende verdeeldheden van de witte en roode Roos, zelfs een veldteken maakten. Daar benevens gewaagt men in die tyden, welken omtrent gelykſtondig waren, met de dagen toen de Hoekſche en Kabeljaauwſche twist in vollen gloed ſtond, van de Vlaamſche witte Kaproenen, welke beiden de gemelde VERHOEK aldus afſchetst.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

MONLUC, Tom. I. Liv. III. p. 179.

De Witte en Roode Roos ontvonkten Engeland;
Den witte Kapperoen ſtak Vlaanderen in brand;

 Hier

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Hier Schieringers, daar weer Vetkopers by de Friezen;
Bronkhorsten, Heekers, 't vuur in Gelderland opbliezen;
Gelyk de Kabeljouwsche, en Hoeksche hier verwoed
Het veld doen rooken van het laauw gestorte bloed.

Deeze Kaproenen, van welken de Dichter hier gewag maakt, waren Hoofddekzels, die de oude Hollanders en Vlaamingen droegen, lang voor dat ze dezelven in Mutsen hervormden; wanneer ze echter by eenige Vlaamingen nog in gebruik bleeven. Men wil dat ze van het zelfde maaksel geweest zyn, als de Kappen der Monniken, die nog heden den naam van *Kaproenen* draagen; dat is, dat zy als eene Muts op 't hoofd slooten, en tevens agter aan de kleederen vast waren. Hoedanig een hoofddeksel de Monniken zekerlyk, uit hoofde hunner aankleevinge aan de dragt hunner Patroonen, en de kleedy van die dagen, toen dezelven leefden, tot heden toe bestendig zullen gehouden hebben; gelyk de Franciscaaner Monniken, by voorbeeld, nog heden de dragt van *St. Franciscus* navolgen. Men heeft ze naderhand, of wel in dien tyd, by de Hollanders *Mutsen*, dog by de Franschen *Aumuces* genaamd: immers zoo vind men, dat de Monniken van *St. Germain*, in Vrankryk, Ao. 1254, aan den Paus verzogten, om voor de koude te mogen draagen, *des Aumuces*; welke *Aumuces*, volgens FILIBIEN,

BIEN, niets anders waren dan *une espece de camail de drap ſimple, ou fouré des peaux; qui ſervoit a couvrir la tête & les epaules* (*). Dat is. „ Eene ſoort van „ Mutſen of Kapotten (*des Camails*) van „ enkeld Laken of gevoerd met Vellen; „ dienende om het hoofd en de ſchouders „ te dekken". Men kan hier uit zeer klaar afneemen, dat de Kaproenen hoofddekſels geweest zyn, die tevens over de ſchouders hingen: overeenkomſtig waar mede men ook van dezelven gemeld vind, dat zy om den hals gedraaid wierden; waar uit blykt, dat het nederhangende Kappen geweest zyn; niet ongelyk aan de bekende Noordhollandſche Kappen of Kapers: waar van men, naar 't my voorſtaat, nog wel voorbeelden in oude Schilderyen aantreft. Deeze Kaproenen ſchynen vervolgens van de overige kleedy afgeſcheiden geraakt, en toen veranderd te zyn in Mutſen; die, of zonder afhangſel, eenvoudig op 't hoofd ſtonden, als by onzen Boer, op *Plaat* II. *Fig.* 6; of met wrongen, randen en inſnydingen voorzien waren, zoo als ze zig op dezelfde *Plaat*, *Fig.* 2. vertoonen. By de Franſchen is 'er zekerlyk, in het woord *Chapeau*, nog een ſpoor van het woord *Chaperon*, Kaproen, overgebleeven; en men vind het ook nog by ons in de benaaming van *Kap*; die, niettegenſtaande den naam

DE HOLLANDSCHE NATIE.

(*) FILIBIEN, *Hist. de Paris*, Liv. IX. p. 428. *Auctorit.* BURMANNI.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

naam en de dragt der Bonnetten, tot diep in de Zestiende Eeuw, zeer gemeen aan onze Hollanders gebleeven is. Zelfs heeft dit Hoofdſieraad, na dat het by de Edelen en den Burgerſtand in onbruik geraakte, nog tot diep in de Zeventiende Eeuw ſtand gehouden, by de Rechtsgeleerden en gepromoveerde Doctoren; die het zelve als een eerwaardig teken by den Tabbaard voegden; gelyk uit veele afbeeldingen van Geleerden van dien tyd te zien is. Wyders droegen eenigen van ouder dagen daar onder nog eene ſoort van mutsjes, als Oorlappen. Met zulk eene voor een ieder nog dagelyks te beſchouwen Kap, pronkt het hoofd van het metaalen ſtandbeeld van den grooten ERASMUS, te Rotterdam. Voorts is in onze dagen die ſoort van dekſel geheel buiten het gemeene gebruik, en men bedient 'er zig alleen van by uitſteekende gelegenheden, wanneer zig iemand, gelyk men zegt, met de Kap, in welken naam de Bonnet veranderd is, laat promoveeren; het welk, zoo veel ons bewust is, het laatſte plaats gehad heeft, by de Promotie van den zeer beroemden en geleerden Heer DANIEL VAN ALPHEN, *Griffier*, mitsgaders zeer getrouw en kundig Historieſchryver der Stad Leiden. Een Man, die, nog heden, de Vaderlandlievende blyken van eenen dus te recht gekroonden ſchedel zynen Medeburgeren aan den dag legt; en wien wy toewenſchen, dat hy zyn aangenomen arbeid, ter liefde myner Vaderſtad, tot in hoogen ou-

ouderdom, volvoerd, en met eene algemeene goedkeuring toegejuichd moge zien. Eindelyk kan ik, by dit beſchryven van het oude Hollandſche Hoofddekſel, niet wel nalaaten, in 't voorbygaan te gedenken aan die zoo uitmuntende Bonnet, welke ons de vrye Maagd op 's Lands Stempel vertoont. Dit zinnebeeld der Vryheid by de oudſte Volkeren ontſtaan, uit de dienstbaarheid der Slaaven, die geen Hoed of Bonnet op 't hoofd mogten hebben, voor dat ze als vrygemaakten erkend wierden, is zeer natuurlyk by onze oude Landzaaten aangenomen, en vooral zedert dat deeze Landen vrygevogten waren; toen 's Lands Staaten, op hunne Gedenkpenningen, de vrye Maagd, met een Bonnet of Hoed, in 't midden eener veilige omtuininge, deeden nederzitten. Deeze omtuining, die haaren oorſprong ontleent van de overwinning, welke Graaf WILLEM de VI, in 't jaar 1405, op het Slot *Hageſtein*, behaalde, toen hy zulk eene omtuining, met zyn wapen in 't midden, op zyne Munten liet ſlaan, verkreeg onder het vrye beſtier van 's Lands Staaten, den naam van *den Hollandſchen Tuin*; en men zag 'er met recht, in ſtede van 't Graaflyke Wapen, de vrye Maagd, met eene Bonnet op de Speer, als 't eenvoudigſte teken van Vryheid, in 't midden geplaatst: even als de oude Hesſen, Katten en Batavieren, eene Kat, tot een zinnebeeld hunner Vryheid, op hunne Blazoenen vertoonden.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Dog laat ons, hier mede van de Bonnet afſtappende, voortgaan ter beſchouwinge van 't Hoofdhair, dat zy bedekte. Dit droeg men diestyds onbelemmerd; alleenlyk de Vrouwen vlogten het ſamen; maar de Mannen liepen met ongevlogten hair; echter wierd het, zoo als ons alle afbeeldingen van die en laatere tyden toonen, tot op éene zekere langte geſnoeid; men krulde het Hair niet, maar liet het ſlegt en recht hangen, tot op de Schouders. Voor 't overige ging nogtans hunne agting voor het Hair zelfs zoo hoog, dat men de Vorſten en Edelen wel, naar de verw of koleur van 't zelve, onderſcheidde; door hun den bynaam van *den rosſen*, *den zwarten*, *den kaluwen*, *den ruigen*, *enz.* te geeven: waar uit eenigermaate blykt, dat de oude eenſtaltige gelykheid der rosſe Batavieren toen reeds zeer verbasterd was. Het wierd in die dagen voor zeer deftig en eerlyk gehouden, zyne natuurlyke Lokken net en wel te bewaaren; en tevens de Manlyke agtbaarheid in een zindelyken baard, die zig tot op de borst vlydde, te vertoonen. En nadien onze Voorzaaten zulk eene groote eer in dat natuurlyk ſieraad ſtelden; zoo was 'er ook by hen niets hoonender, dan deeze Manlyke ſtaatlykheid te onteeren. Uit dien hoofde vind men, in de oude Hollandſche Wetten uitdrukkelyk verbooden, en voor ten hoogſten ſtrafbaar verklaard, „ **iemant / in arremoeden te grypen by** „ **de hayren**; item, **wie ſoo den andren** „ **by**

„ by den haire grypt / te verbeuren lyf / „ of te beteren tot tien schellingen (*). Wyders noemde men de hairen in de oudste tyden ook wel *Manen:* BOXHORN althans maakt gewag van de benaaming van *Locken*, *Mannesmanen*, *Wyvesmanen*, *Junghersmanen*, dat zoo veel zegt, als Manshairen, Vrouwenhairen en Jongenshairen.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Wat nu de verdere Kleedy der Mannen, in die dagen, betreft, zy droegen toen nog een zoo eng om 't lyf gespannen Wambais, dat het de ledemaaten, en vooral de borst, uitdrukte; het wierd veeltyds toegereegen; en was van vooren langs de borst, over den buik, bezet met een lint of strook, en by de Edelen met goud of zilver. De Mouwen waren 'er aan vast: en op de Schouders, aan den arm, was een hoog opgefronselde pof, of eene troes, (dat de Franschen noemden *un habit troussé*,) met dwarsse insnydingen. De mouwen zelven stonden strak om den arm, strekten zig tot digt aan de hand uit, en hadden hier en daar langwerpige insnydingen; welken gemeenlyk, op eene voering van eene andere koleur, afstaken, of ook wel saamgesteld waren, uit onderscheiden koleuren van laken; gemeenlyk naar de koleuren van de Steden, of Banieren, of van de Lievreien der Heeren; veelen egter droegen ze ook naar hun welgevallen; dog allen had-

(*) *Keure van Middelburg*, Ao. 1217. en die *van Domburg*, Ao. 1223.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

hadden ze die ſoort van doorgeſneeden Kleederen, 't zy met weezenlyke inſnydingen of aaneengezette Lakenſche ſtukken. Dus vind men, in de *Beſchryving van Dordrecht*, hoe 'er, op den zesden Maart veertienhonderd twee- en tachtig, gebooden wierd, ,, dat alle Poorteren van Dordrecht, ,, boven de twintig en beneden de ſestig ,, jaeren, die ter heirvaart moesten, hun ,, zouden laaten maeken doorſnede klederen, van half rood en half wit". Dit heeft men, zoo wy meenen, te verſtaan van eene beurtlingſche verzetting der ſtrooken, nu eene witte dan eene roode ſtrook: ſchoon anderen hier door eene volſtrekt half witte en roode Kleeding aangeduid agten; op die wyze als de Weeskinderen aldaar gekleed zyn; dan dit is van een laater gebruik; en de eigenſchappen der doorgeſneeden Kleederen vereischt dit niet. Volgens het geen wy uit verſcheiden afbeeldingen dier ſoorte van Kleederen kunnen opmaaken, oordeelen we veel eer dat ze geweest zyn in dien ſmaak, zoo als zyne Doorlugtige Hoogheid, WILLEM de IV, hoogloffelyker gedagteniſſe, zig een honderdtal van Hellebardiers opgerigt heeft, die met zulke ingezette ſtrooken, van *orange blanche bleu*, der Ouden Vorſtelyke Staatſche vlag en veldteken aanduiden; en, zoo door hunne Mutſen, Hoedjes of Bonnetten, als door de getroeste Broek, en Roozen op de Schoenen, veel meer de oude Hollandſche dragt, dan die der Zwitſers,

BALENS, *Beſchryving van Dordr.* Bl. 798.

ſers, hoewel eenigzins daar mede overeenſtemmende, vertoonen: en dus, in plaats van *Cent ſuisſes*, den naam van *Cent Hollandais*, of *les Cent Bataves*, zouden kunnen voeren.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Voorts waren, buiten deeze pracht van gekoleurde, fluweele, zyde, of lakenſche ingeſneeden Kleederen, de zoomen en ſaamenvoegſels, by den Adel, ryklyk met goud of zilver bezet; dat 'er van geſlaagen goud opgenaaid of in geborduurd wierd: vooronderſteld zynde, dat het gouddraad trekken hier nog onbekend was; waar aan ik voor my twyffel; overmits 'er, gelyk de geleerde Heer FRANS BURMAN te recht aanmerkt, in 't jaar 1486 reeds van Borduuren met Gouddraad gemeld word: ook was het weeven van allerleie gebloemde ſtoffen ten minſten niet zeldzaam; dan of ze gouden galonnen weefden is duiſter; maar dit alles doet hier weinig of niets ter zaake. Zeker is het, dat ze hunne Kleederen met Goud en Zilver bezet hadden; en dat ze dezelven dus *beſlagen* noemden: want zoo vind men gewag gemaakt van „ Covels met ſilvere loveren ſeer ſierlyck „ gemaeckt ende beſlagen"; welk *beſlaan*, ten opzichte van weeke ſtoffen, als fluweel, zyde, of laken zeer oneigen is; indien men 'er niet door verſtaan mag *bezetten* of *ophegten*. Voor 't overige houden wy het daar voor, dat dit beſlaan, bezetten of ophegten, en verſieren van de Kleederen met goud en zilver, door de Romeinen hier

Zie A. MATTHÆI, *Analect.* Tom. I. p. 420.

DE HOLLANDSCHE NATIE. hier te Lande ingevoerd zal zyn; nademaal onze Batavieren, volgens TACITUS, niet veel op hadden met goud of zilver, en 'er alleen door den omgang met de Romeinen kennis van kreegen; zoo dat ze het allengskens van waardy begonden te agten; vooral wanneer hun eenig heerlyk wapentuig vereerd wierd. En wat was tog gemeener by de ryke Waerelddwingende Romeinen, dan Kleederen of Pantſers met goud of zilver beſlaagen? — Zoo immers ſchetst VIRGILIUS zynen *Æneas*,

VIRGIL. *Æneid.* L. XI. v. 72-75.

Tum geminas vestes ostroque auroque rigentes
Extulit Æneas; quas illi læta laborum,
Ipſa ſuis quondam manibus Sidonia Dido
Fecerat, & tenui telas discreverat auro.

't welk VONDEL dus vertaalt.

„ Daar na broght Eneas voor den dagh een paer
„ kleeden van de Sidoniſche Dido, heel zinnelyck
„ op dat werck, eertyts voor hem, met haer eige
„ handen, op purper met *goude bloemen* zoo rycke-
„ lyck gewroght, dat ze ſtyf ſtonden van gout".

Indien 't verder waar is, dat men eenige gouden gallonnen in het opgedolven *Herculaneum* gevonden heeft, dan vind ik geen zwaarigheid om te ſtellen, dat de Romeinen eerst, en daar na onze Landzaaten, ervaren geweest zyn in de konst om handelbaar Gouddraad te maaken en te bewerken. Te meer, daar onze Voorzaaten,

als uit verſcheiden oude Gothiſche gebouwen blykt, de konst van goudſlaan en vergulden, by uitneemendheid, verſtaan hebben: waar van ook nog getuigen die vergulde beeldjes, welken men op de oude geſchreeven overleveringen der Monniken vind. Daar benevens heb ik zelve, in myne jeugd, onder eene zeer oude Hollandſche kleedy, door mynen Grootvader J. BERKHEY, uit eene oude Hollandſche Adelyke Stamme gekogt, zeer konſtig gewerkte Pasſementen en Knoopjes van Gouddraad gezien: welke Kleederen zeer lang onder ons bewaard geweest, dog, by zekere boedelſcheiding onder myne Familie, tot gangbaar goud verſmolten zyn. Dog al genoeg hier van. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Dit Wambais, om weder bepaalder ter zaak te komen, welks doorſnydingen, by onzen ouden Adel, langs de openingen met koord of gimp omboord waren, was niet langer dan van de ſchouders tot de heupen, en ſtrekte zig, met zeer korte pandjes of falbalaas, even over den broedsband. De Broek zelve was in die dagen van een allervreemdst maakſel. Ze beſtond, ruim en wyd zynde, uit verſcheiden lange ſmalle inzetſels, die veeltyds, byzonder by de Grooten, even als van 't Wambais gemeld is, uit allerleie koleuren byeengeſchikt waren; zoo dat men een rood inzetſel naast een wit, en zulk een naast een blaauw of geel geplaatst zage. Deeze zeer ruime Broek wierd aan de dyen gantsch hoog opge-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

gebonden, en vervolgens om de heupen vast gemaakt; juist zoo als de Koordedansſters, welken dergelyke broekjes in hunne Spelen gebruiken, nog heden doen. Men vind zulke Broeken vooral by onze Toneelſpeelers, als zy, in de oude Hollandſche Spelen, de kleeding van dien tyd vertoonen. En deeze Broeken draagen als nog den naam van *Troesſen;* uit het Franſche woord, *trousſer des trousſes;* dat eene losſe opgepofte kleeding van linten betekent; zoo als men nu zegt, *poffen*, *gepoft.* Dan het allerbyzonderſte, en 't geen by de Hollanders en Duitſchers van dien tyd alleen in gebruik ſchynt geweest te zyn; (want ik vind zulks onder de oude Franſchen en andere Natiën niet) was eene zekere ſoort van bekleedſel, waar mede de ſchaamdeelen afzonderlyk bedekt wierden. By de Duitſchers droeg het den naam van *Doedelein* of *Hoorntje*, in onze taal ſchynt men 't de *Putſe* genoemd te hebben: ook is het hier te Lande tot in de vyftiende, ja tot aan de zestiende Eeuw, by de Boerenlieden nog zeer gemeen in gebruik geweest. 'Er zyn my nog wel ſommige oude Versjes op dit ſtuk bekend; maar ze zyn te onbeſcheiden om ze hier te plaatſen. Het volgende alleen kan ik, zonder een Batavisch oor te ontſtichten, wegens het gebruik hier van melden: dat het naamlyk geſchikt was, om de Mannen gevoeglyk hun water te doen ontlasten, zonder de geheele wyde Broek los te maaken: ten welken einde 'er

een zeker hoorntje of buisje in gewrogt was, door 't welke men zyn water kon ſlaan, zonder eenige ergernis aan kuiſche oogen te geeven. Edoch, ſchoon 't dus tot een goed einde ſtrekte, moet het egter niet heel fraai geſtaan hebben, de gedaante dier ledemaaten zoo uitdrukkelyk, in eene uitwendige kleeding, te vertoonen. Dan de gewoonte ſtelde dit buiten argwaan; tot dat in laatere dagen de Rederykers, of wel hunne zogenaamde Zotten of Hansworſten deeze Mode, door dezelve ſchandelyk en beſpottelyk te misbruiken, hebben doen afneemen, tot dat ze ten laatſte onder ons geheel een einde nam. Men voege ter deezer gelegenheid hier nog by, dat dit gebruik ook nog heden gedeeltelyk te vinden is by de Hongerſche Husſaaren, en ſommige Hoogduitſche Ruiters, welken zig van zodanige Hoorntjes bedienen; om dat ze, door dit middel, hun water gereedlyk kunnen maaken, zonder zig te beſmetten, of van het paard te ſtappen. En mogelyk is men dit gebruik, aangezien onze oude Hollanders uitſteekende Ruiters waren, hier aan verſchuldigd geweest. Voorts hadden zy, boven dit gemelde bekleedſel, hunne Geldbeurzen; die op dezelfde plaats, boven de ſchamelheid, aan den broeksband geplaatst wierden. Zyzakken en Beursjes in de Broeken waren toen onbekend; en 't was gevolglyk niet oneigen het geld te bewaaren, op eene der zekerſte en gevoeligſte plaatſen des lichaams. Een gebruik, dat ook

DE HOLLANDSCHE NATIE.

tot

DE HOLLANDSCHE NATIE.

tot heden, onder de meeste onzer Boerenlieden, en vooral de Vriezen, vry algemeen plaats heeft; om naamlyk hun geld, agter den broeksband en klep, te draagen, 't geen overvloedig bekend is. — Onder deeze Broeken of Troesſen hadden ze voorts lange Kousſen, die, tot hoog aan de dyen, eng en glad opgeſtroopt waren, zonder eenige Kousſeband aan de kniën te draagen. Deeze Kousſen maakten met de Schoenen één lichaam uit; want als de voetzool 'er onder aan gehegt was, behoorde de bovenſtoffe der Schoen tot de Kous zelve: en dit bovenſte gedeelte wierd, op de toonen, mede met inſnydingen gepoft; het welk aan den voet eene ruime en gemaklyke beweeging gaf, welk alles uit onze *Figuur* duidelyk is af te neemen.

Hier mede dagten wy van de Kousſen af te zien; maar de aanmerkelyke benaaming van *Hoozen*, welken men in die dagen aan deeze Kousſen gaf, verdient nog een kort woordje. De oorſprong der benaaminge is by de oude Franken te vinden: die, daar de oude Duitſche Volkeren, als boven getoond is, de dyen en beenen ſlegts met een *Sagulum* of Wapenroksken bedekten, en ledere Schoenen of Vellen om de voeten droegen; in de Agtſte en Negende Eeuw alrede overgegaan waren, tot het draagen van lange Kousſen of Laarzen, die van de voetzool af tot de heupen opklommen, en dus de dyen geheel bedekten. Deeze lange Kousſen nu noemden zy in 't Fran-

Frankisch, *Houzes* of *Huezes*, en naderhand *Huesces*, enz. Immers zoo vind men, ten tyde dat de Franſchen, in 't begin der Dertiende Eeuwe, Conſtantinopolen veroverden, gewaagd, van roode Hoozen *des Huezes vermeilles;* en ten tyde van KAREL de VI, die in 't jaar 1380 de Regeering aanvaardde, dat al zyn volk met Kousſen gekleed was; *que toutes ſes gens estoient Houſéz* (*). Hier uit is naar onze gedagten af te leiden, dat het in die dagen nog wat zeldzaams was, eene geheele bende met Kousſen of Hoozen gekleed te zien: ten zy men 'er gelaarsd of geſteveld door verſtaan wil; dat my egter niet waarſchynlyk voorkomt; om dat men in den ouden Franſchen text *Chausſé* te uitdrukkelyk vind voor gelaarsd, of liever, zoo ik denk, geſchoeid. *Morchuflex chausſa les Huezes.* „ Morchuflex ſchoeide de Hoozen". Dus geraakten dan, mag men denken, onze oude Landzaaten, door de Franken, tot het gebruiken van Hoozen; die, 't geen aanmerkelyk is, overeenkomſtig met de roode Hoozen, (*Huesces vermeilles*) der Fránſchen, zoo als ik dezelven in alle oude Schilderyen gezien heb, doorgaans Vermilioen rood of vleeschkoleurig waren: naastdenkelyk om in dit geval de natuurlyke vleeschkoleur na te volgen; op dat het zou-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

(*) VILLE HARDOUIN, *de les conquetes de Conſtantinople.* Ch. 113. *Hist. du Roy*, CHARL. VI. p. 331. *Auct.* F. BURMANNI.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

zoude schynen als of men, op den ouden trant, nog met ontblootte beenen en dyen gong; welk gebruik men ook nu nog somtyds by de Franschen vind. Dit alles heeft, naar ons inzien, vry wat schyns: edog, hoe men 'er ook over moge oordeelen, 't is althans zeker, dat de naam van Hoozen hier te Lande zulke lange Kousfen betekend heeft; en naderhand ook wel op de Schoenen en Kousfen te gelyk toegepast is; van waar onze Dichter CATS, in zyn *Openbaer gebrek heimelyk geneezen*, ook schryft;

„De Meester doet den Man zyn hoozen straks ontbinden". enz.

Wyders droeg onze Adel om de heup een sierlyken Gordel, met een kort Degentje of een pook; welke niet op de linker zyde, zoo als men nu de degens draagt, maar vlak voor het lichaam recht nederhong. De Burgers en Landlieden hadden, in stede van zulk een Gordel, slegts een Riem, waar aan ze, op dezelfde wyze, een groot mes in zyne schede droegen; als op *Plaat* II. *Fig*. 6. te zien is. Daar benevens muntte de Adel op eene byzondere wyze uit, door zig te dekken met eenen Tabbaard of Mantel; welke diestyds voor een deftig Eerenkleed gehouden, by den Burger maar kortjes, en by den Boer in 't geheel niet gedraagen wierd. Men maakte deeze Tabbaarden zeer onderscheiden in pragt: de een droeg ze met lange losse slip-

pen;

pen; die, of uitgefchulpt, of recht, of met franje en borduurfels bezet waren (*); anderen in tegendeel hadden ze gantsch eenvoudig, zoo als onze tegenwoordige Mantels zyn, en gelyk wy ze hier afgebeeld hebben. Wat de overige zeldzaame verfcheidenheid deezer Tabbaarden betreft, daar van geeven ons de Afbeeldingen der Graaven een genoegzaam denkbeeld; terwyl ze ons ten overvloede toonen, hoe verfchillende eene pragt 'er in dit Gewaad gebruikelyk was. In de Dertiende en Veertiende Eeuw wierden ze algemeen onder de Geleerden, als mede by de Rechters en Overheden. Men voerde ze toen met Bont, met Ermelynen vellen omboord. Koningen en Vorften droegen ze in die dagen van wit Ermelyn, waarin de zwarte ftaartjes deezer Dieren gehegt wierden; en dit is nog heden het praalgewaad der Duitfche Vorften en Keurvorften. In ons Holland zyn de ftaatlyke Rechtrokken van der Steden Burgemeesteren, Schepenen en Vroedfchappen, nog de echte Overblyffels van dat aloude gebruik; en de Togâs der Profesforen, mitsgaders de Mantels en Pleitrokken onzer Advokaaten bewaaren mede de oude deftigheid; dat insgelyks nog plaats heeft by de meeste onzer Predikanten en anderer Gezindheden, fchoon fommigen hunner de Franfche Abbês navolgen, in het draagen van kleene Manteltjes:

DE HOLLANDSCHE NATIE.

(*) Zie de Afbeeldingen der Graven by SMITS.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

tjes: dan de Doctoraale Tabbaard is thans geheel buiten gebruik, by de Medicynmeesters; die zig, oudtyds, by uitſtek deftig vertoonden, door 't draagen van een zwarten Tabbaard, met Bont omboord. Dus was het eene algemeene gewoonte van deftige Lieden, gemanteld of getabberd in 't openbaar te verſchynen; en wel byzonder behoorde een bonte gevoerde Tabbaard tot de gewoone dragt der Geestelyken, Rechtsgeleerden, en Medicynmeesters; van welk een en ander men veelvuldige voorbeelden kan vinden, in oude Schilderyen, Tekeningen en Prenten; die ons de deftige Lieden van allerleien ſtand dus afmaalen. Ook was deeze Opperkleeding, in de Veertiende Eeuw, in 't algemeen by dien naam bekend: althans ik vinde, dat GOUTHOEVEN, wegens den Schout van *Geervliet* aangetekend heeft, hoe hy by zekere Dieven gevonden had „ drie lange „ gevoerde Tabbaarden".

Wat verder de overige Onderkleeding betreft, hier van kunnen wy, by mangel van voldoende berigten, geen byzonderheden van belang melden. Ondertusſchen is 't egter zeker, dat het Linnen by hen zeer gemeen was; en dat de konst, om het zelve by uitneemendheid fyn te bereiden, namaals hier te Lande zoo hoog geſteegen is, als by eenige Europiſche Natie. Doch laat ons, dus ver de Manlyke kleeding beſchouwd hebbende, nu nog eens het oog vestigen op den Vrouwlyken opſchik.

Ter

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Ter aanleidinge hier van ſtrekt het Vrouwenbeeldje, dat wy by No. 2. in dezelfde *Plaat* hebben voorgeſteld. Het Tooiſel van dit beeldje is een der oudſte bekende Vrouwen-dragten van dit Land; welke in de Elfde Eeuw alhier ingevoerd is, door GEERTRUID VAN SASSEN, of *Saxen*, Weduwe van Graaf FLORIS den I, welker tooijing zedert zoo veel invloeds op de Natie gehad heeft, dat men ze nog grootlyks in onze dagen, by de West-Frieſche Eilanders, kunne naſpooren: 't welk ons te meer bewoogen heeft, om deezen opſchik hier tot een voorbeeld te plaatſen. Wy hebben niet veel beſcheids van de egte benaamingen dier Tooi; en zullen ons derhalven, in de verdere beſchryving, met de thans verſtaanbaarſte uitdrukkingen moeten behelpen. Het Hulſel dan, om hier mede een aanvang te maaken, dat zeer opmerkelyk is, beſtond voor eerst uit een plat Hoofdſcheel, 't welk voortliep tot in eene hooge ronde Tuit, die een weinig agter over viel. Deeze Tuit, gevormd door het ſamenbinden der opgevlogten Hairen, was met een omgeplooiden doek van zwart Fulp of Zyde omwonden; welke op die wyze gevouwen wierd, dat 'er, ter wederzyde, eene ſlip op de ſchouders afhonge. Dit Hulſel ſtemt dus zeer na overeen, met dat van eenige ouwerwetſche Amelanders en Vlielanders; dog by uitſtek met dat geen, 't welk de Hindelooper Vrieſche Vrouwen nog algemeen draagen. Zoo ziet men in Amſter-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

dam zeer veelen van die Vriesche Vrouwen, met eene hooge, ronde Muts, die ook, op de gemelde wyze, doorgaans met een roodbonten doek omspeld, met twee Zyslippen langs de schouders zwaait. By de Amelanders en Vlielanders is deeze Tooi, schoon ze nog onlangs zeer gemeen was, ingekrompen tot een korter en beknopter Hulsel. En uit de hooge ophulling van dit Kapsel is de benaaming van Tuit, onder de Vrouwen, ontstaan; overeenkomstig waar mede men nu ook nog spreekt van hoog op te tuiten; een omgevlogte hooge hairbos by onze Hollandsche Landlieden eene *Tuit* hiet: en de vlegten of hairkrullen, die over de Ooren hangen, *Oorentuiten* genoemd worden. Aan deeze Tuit of dit Kapsel was vervolgens een zeer lange fyne doorschynende doek gehegt; welke somtyds tot aan de hielen nederhong, dog veelal tot over de armen; en dien de Juffers wel eens voor de oogen haalden; op eene soortgelyke wyze als 'er heden, by onze Dames, op nieuw zulke gaaze afhangsels, die men *Voiles* noemt, in gebruik komen. Tot de overige kleeding behoorden wyders inzonderheid lange Rokken, en een zeer eng geregen Keursje, met mouwen, tot op de handen zeer eng geslooten. Een opschik, die weder zeer wel overeenkomt met de dragt der Vlielandsche en Hindelooper Vrouwen, waar omtrent egter dit onderscheid nog in agt te neemen staat, dat de Adelyke Dames van die

Zie ook BOXHORN, over *Oorentuiten*, en vervolgens onze Beschryving van *Plaat* III en IV.

die oude dagen, veelal, eene geborduurde Japon, met een fulpen, bonten of goud geborduurden rand, over de andere kleedy heen droegen; die zy met een fierlyken gordel van goud of zilver, even onder den boezem vastmaakten. Voorts waren ze in deeze en in laatere dagen, in haare kleeding voor niets meer bezorgd, dan om den boezem zeer eng en digt tot om den hals beflooten te houden; en denzelven te verfieren met eene foort van gouden of met edele gefteenten bezetten halsband, of gouden keten; waar aan een *krucifix* of eenige *reliquie* als een heiligdom gedraagen wierd; een gebruik, dat onder de meeste Roomschgezinde Natien, en ook hier by de zulken onder onze Hollanders vry algemeen ftand gehouden heeft; waar van men in de kleedingen van verfcheiden oude Afbeeldingen van Adelyke Dames, in de oude Familiën berustende, een aantal van voorbeelden kan vinden.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Men vergelyke nu verder, by deeze Adelyke kleeding, die van den Burger- en Boeren-ftand; zoo als wy dezelve, op dit eigenfte *Plaatje*, uit zeer goede Afbeeldingen, by de bovengemelde gevoegd hebben; om het onderfcheid te beter te doen opmerken, en dus de dragt van dien tyd duidelyk aan te toonen: als wel verzekerd zynde, dat de hier afgebeelde dragt, in de Veertiende Eeuw, zeer algemeen was. Ik zeg, met voordagt, dat ik my hier van wel verzekerd houde; om dat eenige Konstminnaars,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

enkel en alleen op 't gezag van CAREL VAN MANDER, de Schilderkonst hier te Lande niet vroeger ſtellen, dan in de Vyftiende Eeuw. Maar dit betreft hoofdzaaklyk alleen de konst om met Olyverwe te ſchilderen op een geplumuurden grond; dat JAN VAN EYCK in 't laatst der Veertiende Eeuwe uitgevonden heeft. Want de konst om in fresco of op kalk te ſchilderen was reeds gemeen, en zelfs ſtaat het by my althans vast, dat de Schilderkonst, ten minſten in waterverwe, van de oudſte tyden af, onder onze Landzaaten, bekend is geweest. De Batavieren immers beſchilderden hunne Huizen, en ſchilderden met allerleie verwen; en hadden afbeeldingen van Dieren op hunne Wapenen en Blazoenen. Ook lieten de Graaven, mitsgaders onze eerſte en oudſte Edelen hunne wapens ſchilderen. Voeg hier nog by, dat men in de oude Handſchriften, lang voor dat de Graveer- en Drukkonst bekend waren, de kapitaale letters, met uitneemend beeldwerk en heerlyk gekoleurde beeldjes, op francyn geſchilderd, verſierde. En zoo men dit al niet toeſtond, 't geen nogtans ongerymd zou zyn; dan zouden wy nog zeer wel ſtaat mogen maaken, op de oude Munten en Beelden; die ons den hoogen ouderdom der konſte, van menschlyke afbeeldingen te vormen, hier te Lande volkomen bevestigen. Daar benevens worden wy nog te meer verzekerd van de egtheid der overgeleverde gedaante der kleedinge onzer Voorzaa-

zaaten, daar uit ontleend; als wy nagaan, dat men dezelve in de Tafereelen, die in en na den tyd van gemelden JAN VAN EYCK gemaakt zyn, ten overvloede verbeeld ziet. De Schilders van dien tyd naamlyk, die de hoofdonderwerpen hunner ſtukken veelal uit de Kerkelyke Historien overnamen, bragten gemeenlyk in hunne Tafereelen de Afbeeldingen van de oude Hollandſche Soldaaten, Burgers en Edelen te pas; of bedienden zig zeer te onpas van dezelven. Zoo vertoonden ze, by voorbeeld, wanneer ze de kruiſiging maalden, menſchen, in eene oude Hollandſche wapenrusting en kleeding, in plaats van oude Romeinſche Krygslieden, of langgetabberde Jooden en dergelyken: hoedanige misſtellingen in de oude Schilderſtukken veelvuldig voorkomen; dog ons, in dit geval, van dienst zyn, om de oude dragt onzer Landzaaten te beter te leeren kennen. Zoo iemand, na dit alles, nog niet voldaan ware, zou men hem mogen vraagen, of hy wel zoo veel zekerheids hebbe, raakende de egtheid van de afbeeldingen der Grieken en Romeinen, die men grootlyks uit hunne Munten en Beelden moet afleiden? Dan dit in 't voorbygaan, om te toonen, dat wy niets roekloos ter nederſtellen, maar het bygebragte op een goeden grond vestigen.

DE HOLLANDSCHE NATIË.

Laat ons nu kortlyk de overige Beeldjes beſchouwen, die ons op deeze *Plaat* II, als den overgang tot het volgende Tydperk maakende, voorkomen. De Afbeeldingen, in de vier-

HOLLANDSCHE Kleeding in 't laatst der *Veertiende* en in 't begin der *Vyftiende* Eeuw.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

vierde en vyfde *Figuur* voorgesteld, verklaaren genoegzaam zig zelven. Men ziet in *Fig.* 4. een Mansbeeldje, het welk de gedaante van de Burgerkleedy der Mannen vertoont. De kleeding is over 't geheel ruimer, dog men bespeurt niet te min dezelfde insnydingen, aan het Wambais, de Mouwen en de Troes. Het voornaamste onderscheid tusschen deeze en de Adelyke dragt bestaat hierin, dat dit Beeldje geen Mantel heeft, dien de Burgers, of in 't geheel niet, of zeer kort droegen: ook hadden ze geen Degens, noch gouden Gordels, 't geen deeze Afbeelding zelve uitwyst.

Het Vrouwenbeeldje by *Fig.* 5. toont wat meer verschils. De hooge opgetuite kap was in die dagen zeer ingekrompen; nogtans wierden de slippen, van den Doek om de hairen, die ze tot een Tuit gevlogten hadden, insgelyks ruim omgespeld, en hongen tot over de Schouders (*). Het Jak bestond uit een zeer gespannen Wambaisje, *Jakje*, *Zieltje*, of *Keursje* of *Hongerlyn*; welke benaaming, zints dien tyd, aan deeze kleeding gegeeven, zeer lang daarna heeft stand gehouden; tot dat het gebruik van styve gereegen Keurslyven en Corchetten, die namen heeft doen veranderen. Dan 't is ten deezen op-

(*) LEEGWATER meld, dat, nog in zyn tyd, de Hoofddoeken zoo groot waren, dat zy met de slippen tot over de Schouders hingen. Zie zyn *Chronykje*, No. 6.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

opzichte zeer aanmerkelyk, dat men een Vrouwenrok, in Zeeland, eene *Keuze* of *Keurze* noemt, daar men'er nu, in Holland, een toegereegen Bovenlyfje door verſtaat. Ondertusſchen leiden ons verſcheiden omſtandigheden, om te denken, dat een Vrouwen Rok, in die dagen, eene *Keurze* of *Keuze* genoemd wierd; nademaal men, het geen nu *Keurs* of *Keurslyf* heet, toen *Zieltje*, of wel een *Onderzieltje* of *Hongerlyn* noemde. Dit heeft de vernuftige Ridder CATS, een Zeeuw van geboorte, aardig waargenomen, als hy, van een Vrouwen Rok ſpreekende, zegt:

Zy liet haar *Keurs* vrypostig vallen.

Dat zoo veel is, als of wy nu zeiden,

Zy liet haar *Rok* vrypostig vallen.

En even zoo gebruikt hy, in zyne *Mandraagende Maagd*, het woord *Onderzieltje* zeer wel ter ſneede, daar hy 't oog heeft op een toegereegen Borstrok, zeggende:

Hy ziet haer ongekleed, en lucht daer heenen gaen,
En 't ſcheen zy had alleen haer *Onderzieltje* aen.

Zulk een Zieltje of *Hongerlyn** nu, 't geen dus veel overeenkomst had met 't geen men thans een *Jakje*, *Kasſekyntje* of *Borstrok*, enz. noemt, was eng om het lyf gereegen; niet ongelyk aan de nog gebruikelyke dragt veeler Gelderſche en hooge Zuidhollandſche Vrouwen;

* Wegens *Hongerlyn*. Zie onze beſchryving van *Fig*. 5. op *Plaat* IV.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

wen; die geene Keurslyven, maar een vast gespannen Jak draagen; dat juist naar 't beloop der ledemaaten en van den boezem geschikt is. Alleenlyk staat hier omtrent nog aan te merken, dat de Vrouwen van dien ouden tyd, op de wyze der Mannen, ook ingesneeden possen aan de gewrigten der Schouderen hadden. Onder dit Zieltje, of gespannen Jakje, droegen zy verder hunne Rokken, die ze zeer hoog tot boven de Heupen ophaalden, en zeer laag tot over de Hielen deeden nederhangen. Daar benevens hegtten ze voor de Borst eene Slabbe, die ze vast maakten aan een laager afdaalend kort Linnen Schortje; welk Schortje, met losse uitsteekende punten uitgesneeden, op de zyden overhong. Voorts was het diestyds by de Vrouwen algemeen in gebruik, eene koort of keten op de linker zyde te hebben; van welke zy haare Beursen boven op de Rokken lieten nederhangen. Deeze Beursen bestonden uit etlyke kleene lederen zakjes, welken veelal tot twaalf in getal waren; dienende om de verschillende Geldspecien afzonderlyk te houden; en voorts ter berginge van 't eene en 't andere Vrouwelyke gereedschap of snuisteryen; ieder deezer Beursjes wierd door een byzonder koordje toegehaald; en alle deeze koordjes wierden wederom met eene gemeene koord vast gemaakt. Ook waren zy gezamentlyk verbonden aan een houten handvatsel, met leder of laken bekleed, dat men den *Stok* noem-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

noemde; die aan de geheele Beurs den naam van *Stokbeurs* gaf. Deeze ſoort van Stokbeurzen is naderhand ook by de Mannen nog lang in gebruik geweest; de Kooplieden en Wisſelaars droegen ze gewoonlyk in de hand, als ze ter Koopbeurze gongen. Men vind die Beurzen, in de oude Schilderyen der Vyftiende en Zestiende, ja nog in die van de Zeventiende Eeuw, en laater, zeer dikwils, by de afbeeldingen van oude ryke Besjes, Bestevaars, Gierigaards, en groote Geldhandelaars. Ze komen onder anderen veelvuldig voor, in de Schilderyen van BREUGEL, ADRIAAN BROUWER, MIERIS, en meest altyd in *Stillevens*, die de ydelheid der rykdommen afbeelden. Wyders droegen de Vrouwen van dien tyd Lakenſche Sokken, als Schoenen, en opgebonden Kousſen, die ze *Strompelingen* noemden, en, onder die, lange Sloffen met platte hielen; hoedanige nog by de Noord-hollanders en elders in gebruik zyn. Het overige is duidelyk genoeg in de Afbeelding zelve te zien. Zie *Plaat* IV. *Fig*. 8.

De verdere *Figuuren*, die in deeze *Plaat* II. by No. 6, 7 en 8, de Boerenkleeding van dien ouden tyd vertoonen, hebben ook in 't algemeen geene nadere opheldering noodig. Het geen hier byzonder in 't oog loopt is de Bonnet of Kaproen, welke by dit ſlag van Volk, uit een enkelen, ronden, ongezoomden Lap, als eene ſlaapmuts gemaakt wierd. Ook was hun Wambais eenvoudig, zonder pandjes; zynde door middel

DE HOLLANDSCHE NATIE.

del van knoopen en bandjes aan de Broek verknogt; en by fommigen der oudften beftonden Broek en Wambais flegts uit één ftuk; bykans zoo als die nagtkleedy der Kinderen, die men *Hansop* noemt, welke van dit Boerenkleed dien naam verkreegen fchynt te hebben. De Boeren, naamlyk, noemden in die oude dagen hunne Medgezellen veeltyds *Hans*; drukten aan één verbonden zaaken meermaals uit, door het woord *hanfe* of *henfe*; en dus is 't niet vreemd, dat ze ook aan dit gewaad, als zynde een aan één verbonden kleed, den naam van *Hansop* gegeeven hebben. Eene benaaming die de kleeding der Hansworften, de Speelnarren der oude en hedendaagfche Duitfchers, mede nog behoud; op eene dergelyke wyze, als de Speelnarren of Potfemaakers van alle andere Natiën, ook andere benaamingen uit den ouden Boerenftand van hun Volk ontleend hebben: dus hebben de Franfchen hun *Pierrot*, de Engelfchen hun *George*, en de Italiaanen hun *Polichinel*, enz. Daar en boven bragten de oude Hollandfche Boeren die benaaming van *Hans* ook over op de magtigfte en rykfte onder hen; van waar een *groote Hans* zoo veel zegt, als een ryke Boer of Landsheer. In dien zin neemt VAN HOOGSTRAATEN deeze fpreekmanier zeer wel over, in de vertaaling van PLAUTUS, als hy de woorden *magnum me faciam* aldus overzet:

„ Ik zal voor eenen grooten Hans fpeelen".

Ook

Ook is deeze benaaming van *grooten Hans*, in de betekenis van een groot Heer, in onze dagen nog over bekend: men vind ze dus gebruikt van ROTGANS, in zyne *Boere Kermis*.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Daar ſtaan twee jonge maats. Elk heeft wat raars te kyken.

D'een draait een poppekas, waar in de beelden pryken

Van weitſche Juffers, naar den nieuwen zwier vergult;

En *groote Hansſen*, mooi geſchildert en vergult.

Hier mede op dit ſpoor gebragt zynde, kan ik niet wel nalaaten by 't voorgaande nog te melden, dat deeze benaaming van *Hans*, als die van een Medgezel, en die van *grooten Hans*, in de betekenis van een groot Heer, een bezitter veeler Landen, een Landsheer, enz. niet onwaarſchynlyk, in onze Heemraadſchappen, aanleiding gegeeven heeft tot het drinken uit een *Hens-* of *Hansbeker;* wanneer 'er een nieuw Lid in derzelver Maatſchappy aangenomen word. Deeze Leden beſtonden oudtyds, en ook nu nog, inzonderheid, uit de voornaamſte Ingelanden en magtigſten der Edelen; die, als rechtſchaape handhaavers der Landrechten, den naam van *groote Hansſen*, van groote Heeren, en van ryke Landsheeren, zoo als men nu ſpreekt, ten hoogſten verdienden. Dezulken, zig geenzins ſchaamende, om, als Hoofden van den Boerenſtand,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ſtand, en Beſchermers van den Landbouw, de zenuw onzes Vaderlands, voor te komen, volgen nog heden het oude gebruik van het drinken van den *Hans-* of *Hensbeker;* en houden te gelyk, door het opdisſchen van eene ſchotel met *Melkpap*, de eenvoudigheid, en weezenlyke waardy van het Landleeven in geheugen. Zoo bezit het roemryke Hoog-Heemraadſchap van Rhynland eenen kriſtallynen Beker, welken zy drinken, ter gedagtenisſe der inſtellinge, of liever der nadere bevestiginge, van dit Hoog-Heemraadſchap, door den Roomsch Koning, Graaf WILLEM den II; op welken de konstryke WILLEM VAN HEEMSKERK, met eenen diamanten ſtift, deeze naamſpeelende Spreuk geſchreeven heeft,

Wel hem, die wel wil.

Men vind deswegens by SIMON VAN LEEUWEN, in zyn *Batavia Illuſtrata*, na dat hy geſproken heeft van de gewoone manier der Duitſchers, van iemand, die in een gezelſchap aangenomen word, met een *Hensbeker* te *verhenſen*, het volgende gemeld. „ Gelyke manier van doen is onder het Collegie van de Hoge Heemraden van Rynland, in Holland; onder dewelke als jemand nieuw aankomt, of anderſints by haar ter maaltyd komt, die daar noyt meer geweest is, dezelven een doek werd omgedaan, en een grote kop met Melk-pap voorgeſet, die hy tot

I. D. bl. 272.

„ een

„ een teken van hunne voorſorge der Weylanden, en onderhoud der Melkbeesten, moet uiteten, en daar op een grote kop met Wyn, die zy Koning *Willem* noemen, om dat hy haar van Koning *Willem*, ſo men ſeid, vereerd is, moet uytdrinken". Tot zulk een trap ſteeg oudtyds, en zoo ſtaat nog heden, de agting voor den Landbouw: en 't kan dus niemand belgen, dat wy, ter gelegenheid van het woord *Hans* en *Hansop*, ſchoon tans wat vreemd voor hovaardige ooren, dit kleene Vaderlandſche uitſtapje gedaan hebben; waar nevens het drinken van *Hansje in den kelder* ook nog al iets zou hebben kunnen opleveren; dog hier van ter zyner plaatſe wel eens nader. Laat ons nu wederkeeren tot de eeuvoudige kleedy onzer Boerenlieden.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Dezelve beſtond dan, als gezegd is, uit een Hansop, die Broek en Wambais vereenigde; en men was, dit kleed aangetrokken hebbende, gewoon, de lange Broekpypen, om de kniën, of, zoo men dezelven zeer laag droeg, by de Enkelen op te binden; als te zien is op *Plaat* II. *Fig.* 6. Onder deeze Broekpypen hadden zy verder hunne Hoozen of Kousſen; en ze waren toen al bedreeven in 't maaken van zekere houten Klompen, die men *Hoosblokken* noemde; om dat 'er de Voeten met de Hoozen of Kousſen in ſlooten: waar voor men nu, veelal verkeerdlyk zegt, *Holle blokken*; als wierden ze dus geheeten, om

DE HOLLANDSCHE NATIE.

dat ze hol zyn en van blokjes hout gemaakt worden. Het draagen deezer Hoosblokken houd nog heden veeler handen aan den arbeid, nadien het zelfs een byzonder Handwerk uitlevert. Ze zyn in deeze Gewesten van een onbetaalbaar nut voor de Landlieden, en andere Arbeiders; die dezelven in vogtige laage Landen, in de Veenen, en op de Veeſtallen menigvuldig gebruiken. Daarenboven verſtrekken ze, ter oorzaake van den goedkoopen prys, tot eene nuttige dragt voor de ſchamele Armoede, die 'er tegen opziet om lederen Schoenen te koopen.

Buiten deeze, tot dus ver beſchreeven, Boerendragt, vind ik nog eene andere in zeer vroege Afbeeldingen; die naderhand door BREUGEL gevolgd zyn, in wiens tyd de aldaar afgemaalde dragt nog in zwang was. In die ſtukken ſtaan de Boeren afgebeeld met halve toegereegen lederen Hoozen, of liever, zoo als men 't nu best begrypen zal, met halve Laarsjes. Wyders hebben zy aan de Broeken, die veel korter zyn, dan de bovengemelden, een Keursje; dat halverlyf tot aan de borst toegereegen is, en de Broek, waar aan zig by uitſtek ook een Doedelyn vertoont, aan het lichaam verbind: juist zoo, als wy dit naauwkeurig, op *Plaat* II. *Fig.* 7, verbeeld hebben. Beide deeze hier afgemaalde Boerengasten ſtaan in de eigenaartige geſtalte van de zulken, die eene ſnyparty willen aangaan, om elkander een veeg met het

Zie Bl. 508.

Mes

Mes te geeven. Deeze zotte drift volgde men in vroegere dagen met een zinloos vermaak zoo greetig en algemeen, vooral onder de Boeren, hier te Lande in, dat zulke ſnypartyen zelfs nog heden in onze Gewesten min of meer ſtand gehouden hebben. Dog ze zyn, (dank zy der beſchaaving der goede zeeden!) egter dermaate verminderd, dat ze thans niet dan by ongemeene of roeklooze gevallen gebeuren. In die oude tyden rekenden zeer veele Boerengasten het eene groote Eer, wanneer ze met veele Lidtekens van eene ſneede met een Mes mogten pronken; en zulk een Borst had by de Meisjes dikwerf veel vooruit. 't Is niet onwaarſchynlyk dat men den oorſprong hier van te zoeken hebbe in die Eer, welke onze vroegere Voorzaaten, de oude Batavieren, ſtelden, in het ſchermen; en met het naakte lichaam konſtiglyk tusſchen bloote zwaarden en gevelde Pfriemen te ſpringen; 't welk, volgens TACITUS, eene byzondere konst der Batavieren was, waar mede zy zig als een Spel gemeenlyk vermaakten. Ook is dit vegten met het Mesje nog heden aan onze Hollanders en Vriezen, benevens de Stichtſche Boeren, boven eenige andere Natie, eigen; inzonderheid aan de Hollandſche en Vrieſche Zeegasten en Matroozen. Men verhaalt, en brengt het gemeenlyk by als een ſtaaltje van de handigheid der Vriezen in dit ſtuk; dat zekere Vrieſche Schipper, zig hier omtrent, by

DE HOLLANDSCHE NATIE.

 uit-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

uitſtek kweet, na lang geſard te zyn, door een Haaneveer van een Voorſnyder, (want dus noemden zig die Baazen, welken met eene Haneveer op den Hoed gongen.) Onze Vries, geen Mes by de hand hebbende, nam, zegt men, zyne Slof of Muil in de vuist, en keerde dien Baas ſnyder zoo konſtig en tevens gevoelig af, dat hy, met opgezwollen kaaken, beſchaamd te rug week, zonder den gaauwen Vries te hebben kunnen kwetſen. Deeze buitenſpoorigheid had oudtyds zoo grof plaats, dat 'er bykans geen Boeren Kermis of Bruiloftsfeest ware, op welken het niet den eenen of den anderen het leeven kostte; die dan als een Held met ſtaatſie begraaven wierd. In den aanvang deezer Agttiende Eeuwe was het nog eene vry algemeene gewoonte, dat men voor de Herbergen een Zilveren Mes met geſtrikte Linten uithing, tot een prys voor den besten Voorſnyder; en die dit Mesje ſlegts aanraakte, moest ſnyden of geld verbeuren. In zodanig een geval een keep, een jaap, of eene ſneede in de wang te krygen, rekende men niet tot ſchande voor den geenen die ze kreeg, ſchoon 't hem, die ze gaf, ter eere ſtrekte. Aardig ſchetst dit G. A. BREDERO, die leefde in 't begin der Zeventiende Eeuwe, toen dit ſnyden nog in vollen zwang was, aldus af:

G. A. BREDEROO'S *Boeren Gezelſchap.*

Aelwaerige Arent, die trock het ierſte mes,
Teuge Piete Kranck-hooft, en Korſelige Kes;

Maar

Maar Brangt van Kaallenes
Die nam een greep, hy kreeg een keep,
Mit nog een boer vyf ſes.
De Meisjes die liepen, en lieten dat geſchil.
Kannen nog Kandelaers, noch niet en ſtonger ſtil:
Maer Kloens die ſtak en hil
Soo dapper uit, dat een Veen-puit (*)
Daer doot ter aerde vil.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Dit konſtige of hevige ſnyden is egter niet lang daar na, door de H. Staaten, ernſtiger dan voorheen verbooden en geweerd; wordende ook de Herbergiers op zwaare boete gelast, geen Mesjes meer uit te hangen: dat evenwel nog lang ter ſluik geſchiedde, en tot in myn jongen tyd by de Gooilanders, en die boven Woerden, omſtreeks Utrecht, woonden, in gebruik bleef; dog 't is in de laatſte dagen hoe langer hoe meer afgenomen. Ons Boerenvolkje droeg, om dit ten ſlot nog te melden, gewoonlyk de Mesſen op zyde, in lederen Scheeden; waar van daan het Mes trekken ook wel genoemd wierd *van Leer trekken.* Maar ſommigen, die hier op keuriger waren dan anderen, maakten Houten Scheeden, welken zy gantsch konſtig met allerlei Beeld- en Bloemwerk beſneeden; van hoedanig eene ſoort ik 'er nog een bezit, die zeer fraai gemaakt is. Deeze Scheeden hongen zy

Zie Bl. 512.

(*) Een Veenboer, die toen *Puiten* of *Veenpuiten* genoemd wierden.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

zy aan den alvoorens beſchreeven Gordel of Riem; tot dat de dragt van laater tyd dezelven in de zyzakken der Broeken plaatſte, daar ze nu nog gemeenlyk gedraagen worden.

Hier mede vertrouwen wy den Leezer alles voorgeſteld te hebben, wat noodig was, om hem een denkbeeld te geeven van de oudſte dragten onzer Edelen, Burgeren en Boeren, zoo ver de bygebragte Aftekeningen eenige opheldering noodig hadden; en wyzen hem voor 't overige na de *Figuuren* zelven; onder welken hy, tusſchen de twee laatstgemelde ſnydende Boeren, nog een Scheidsvrouwtje van dien tyd kan beſpeuren; welker kleedy zig zelve uit het voorige genoeg verklaart. Dus de oudſte dragten, zoo veel ons mogelyk was, nageſpoord hebbende, komen wy vervolgens tot die van wat laater tyd, van welken wy met volle zekerheid ſpreeken kunnen.

HOLLANDSCHE Kleeding in de *Zestiende* Eeuw.

Wy hebben, tot een bepaalder overgang van de dragt der Vyftiende, tot die der Zestiende Eeuwe, goedgevonden, op onze derde *Plaat* te brengen, eene fraaie Afbeelding ten voeten uit, van JAN, Baanerheer van Wasſenaar, laatſten Burggraaf van Leiden, uit dien Stam, Ridder van de Orde van 't Gulden Vlies; en Kapitein Generaal van zyne Koninglyke Majeſteit in Vriesland, Ao. 1521; — zoo als dit Afbeeldſel nog heden, op den Adelyken Huize van Warmond, te zien is. Men kan, op de eerſte beſchouwing deezer Beeldtenisſe, uit

de

VERKLAARING

VAN

PLAAT III.

Het bovenste Vak vertoont de Ridderlyke gestalte en dragt der Zestiende Eeuwe.

Fig. 1. Is het Afbeeldsel van JAN, Baanerheer van Wassenaar, &c. &c. &c., zoo als het zelve, ten voeten uit, naar het origineele stuk gevolgd is. Zie Bladz. 532 537. Men leeze op Bladz. 537. (voor *Plaat* II, *Fig.* 1.) *Plaat* III, *Fig.* 1.

— 2. Geeft ons de Afbeelding van Jongvrouwe MARIA VAN WOERDEN VAN VLIET, mede naar de origineele schildery; tot een voorbeeld van de adelyke dragt der Dames, in 't afloopen der Zestiende Eeuwe. Zie Bl. 538-541.

In het middenvak doet zig op de Dragt der oude Hollanderen, van het laatste der Zestiende tot in het begin der Zeventiende Eeuwe In 't verschiet ziet men twee op schaatsen rydende Beeldjes; dat diestyds, zelfs onder den deftigen Stand, zeer gemeen was.

Fig. 3. Vertoont een egt oud Hollandsch deftig Koopman, met zyn Kraag, Hoed, Mantel en verderen opschik. Zie Bladz. 550-562.

Fig.

Fig. 4. Verbeeld eene deftige oude Hollandſche Dame, in haar volle Tooi en Kapſel. Zie Bladz. 563-566.

Het onderſte Vak verbeeld de gedaante en kleeding van den ouden Zuid-hollandſchen Boerenſtand, omtrent het begin tot in 't midden der Zeventiende Eeuwe.

Fig. 5. Is de regte gedaante van een Zuid-hollandſchen Boer. Zie Bladz. 567-570.

— 6. Vertoont eene net opgekleedde Zuid-hollandſche Boerin, in haar Pronkgewaad. Zie Bladz. 571-574. En

— 7. Eene Rhynlandſche Boerin, in haare gewoone dragt. Zie Bladz. 575.

de wapenrusting en kleeding van deezen egten, doorlugtigen Hollandſchen Edelman, van den alleroudſten Stam, die in 't Vaderland bekend is, terſtond ten klaarſten nagaan, de inſtandhoudende overneeming van de oude toerusting en dragt der Batavieren, tot in 't begin der Zestiende Eeuwe;. dewyl men 'er om de heupen nog ziet het *Sagulum*, of Wapenrokje, dat en Batavier en Romein altoos droeg. En ſchoon de overige rusting een Yzeren Harnas verbeeld, dat met vergulde of gouden ſieraaden op de gewrigten beklonken is, vertoont het egter nog ten ſterkſte de buiging en beweeging, mitsgaders den vorm der Ledemaaten: 't welk ons zeer duidelyk bewyst, dat de Edelen en Ridders van dien tyd zig nog bedienden van eene vlugge en heldhaftige kleeding, naar der Voorvaderen trant gevormd. En vermoedelyk waren de Lederen Pantſers of Kolders, of de Vellen van Dieren, onder hen in zwang gebleeven; zoo niet de uitvinding van het Buskruid, en het ſchieten met Kogels, die rusting, welke veeltyds tegen een houw, een hak, of eene werpſpiets beſtand was, in een Yzer Harnas had doen verkeeren. Eene toerusting, die ondertusſchen evenwel te zwak was, om de eisſelyke kragt van het Buskruid en der Kogelen te kunnen wederſtaan; dat onze wakkere Held ook ondervonden heeft, zoo voor Padua, in Italien, daar hy 't eerst met de Stormhamer de muuren beklom, als

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

voor Slooten, in Vriesland; nadien hy door een kogel in den hals, en een in den arm, gewond is geweest; dat nu nog, ter eere zyner onsterfelyke heldendeugd, naast zyne afbeelding, staat aangeduid. Edoch, hoedanig eene hervorming de rusting, door de verandering der krygskunde, mogte ondergaan, de oude Vaderlandsche dragt bleef 'er niet te min mede vermengd. En hoewel de Uitheemschen, gelyk ook veelen onzer Graaven, de Yzeren Helmetten alrede ingevoerd hadden, behield onze Edele WASSENAAR nogtans de vrye Vaderlandsche Bonnet; ook drilde de Burggraaflyke Pluimaadje, en het Livrei der Stad Leiden, met roode en witte koleuren, op den Ridderlyken Hoed; ten blyke zyner aankleevinge aan het Vaderlandsche gebruik; welk gebruik hier volstrektlyk een kort woord vereischt.

Onder de gedenkstukken van de oude gedaante der kleedingen onzer Voorzaaten, zyn 'er geene zekerder, dan die van der Steden Livreien. Het staat by ons, (zonder ons op te houden met de verschillende afleidingen van 't woord *Livrei*, dat de Heeren HUYDECOPER en BURMAN zoo doorletterd verhandeld hebben,) vast, dat de Livreidragten van de Overheden en Bedienden der Steden, boven gemeld, mitsgaders die der Weeskinderen, de egtste blyken zyn, van de oude Kleeding der Burgeren in die dagen, toen zoodanige Godshuizen opgerecht wierden. Dus kan men uit de Beelden, die

die doorgaans aan of op de ingangen, of de poorten dier Gebouwen ſtaan, gemaklyk den ouden trant van dien tyd ontdekken: als, onder anderen, uit die voor het Aalmoesniersshuis te Amſterdam, het Weeshuis te Leiden, in 's Hage, en in meest alle onze Steden. Wel byzonder heeft men hier omtrent aan te merken, hoe 't oudtyds een algemeen gebruik was, dat de Burgers, en vooral die geenen, welken als Stads Bedienden waren, de koleuren van der Steden Wapenen in hunne kleeding droegen. Hier uit is ontſtaan de tweekoleurige kleeding der Burger-Weeskinderen, welke nog heden ſtand houd, en uit de koleuren van der Steden Wapenen ontleend is: zoo draagen die van Amſterdam, half rood, half zwart; die van Utrecht, half wit, half zwart, of half blaauw, half zwart; en eindelyk, om ze niet allen op te noemen, die van Leiden rood, met Stads Wapen; op hoedanig eene wyze, wit en rood, ook de Pluimaadje en het Wapenrokje van den gemelden Baanerheer zeer kennelyk gebandeerd is. Uit hoofde van zyn Burggraafſchap, het aanziënlykſte Hoofd van Leiden zynde, droeg hy mede der Stede koleuren, zoo als ze nog op alle Stads openbaare Gebouwen, wit en rood, geverwd worden. Het was toen naamlyk een der doorlugtigſte Eeretekenen, in zyne Kleederen de koleuren van der Steden Wapenen, of ook die der Graaven, Vorſten, Baroenen, en Heeren, te draagen: van waar men overvloedig veel voorbeelden

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Zie boven, Bladz. 504.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

vind van Ridders, die, met zulke verschillende koleuren gekleed, den Hofstoet der Vorsten volgden. Een aanmerkelyk voorbeeld hier van, met opzicht tot onze Hollanders, levert ons de belegering van *Nuis*, door Hertog KAREL, in 't jaar 1475. De Hollanders, die nevens anderen opgekomen waren, om den Hertog te ondersteunen, kwamen, naar de gewoonte van dien tyd, onder de byzondere banieren of wimpelen hunner Steden; en 't Volk, onder ieder Banier, was gekleed met verschillende geschakeerde Kleederen, elk naar de Livrei zyner Stede, die ze over 't Harnas droegen. De Amsterdammers, by voorbeeld, half rood, half wit; die van Hoorn in eene kleeding van groote streepen rood en wit door elkander, enz. Dit gaf dien van *Nuis* aanleiding, om schimpende te zeggen: *De winter komt; want de Bontekraaien komen in 't Land.* Ook ontmoet men, in de *Analecta* van den Heer A. MATTHÆUS, eenig verslag van deeze kleeding, in een berigt van eene Vergadering, welke de Hollanders, in 't jaar 1482, belegd hadden; waarin onder anderen gezegd word:

GOUDHOEVEN, *Chronycke*, pag. 502.

A. MATTH. *Anal.* Tom. I. p. 488.

„ Ende alle die Hollantsche Steden groot
„ ende kleyn / ende voert alle die Dorpen /
„ die onder die Steden hoerden / hadden
„ hoer volck daer mede. Dit volck aldus
„ vergadert wesende soo heeft elck / groot
„ of cleyn / enen borgermeyster of enen o-
„ versten uit hoerre Stede mede gehadt /
„ die zy gehoer gaven / ende elcke Stede
„ had-

„ hadde hoer wympel mede/ende hoer volck „ gecleet mit der Stede cledinghe". DE HOLLANDSCHE NATIE.

Men kan uit dit ſtaaltje genoegzaam afneemen, welk een denkbeeld men zig van der Steden dragten heeft te vormen; waarom wy 'er niet langer op ſtaan zullen blyven, maar den Leezer voorts wyzen, naar het juiste afbeeldſel op *Plaat* II. *Fig.* 1. voorgeſteld; waar in men de koleuren zelven, door het zwart en wit, aangeweezen kan zien. Wat voorts het teken van 't Gulden Vlies, mitsgaders de met gouden ſieraaden, en Edelgeſteenten, geſierden Hoofdband en Gordel, de Ridderlyke Spooren, en den Stormhamer betreft, dit alles verklaart zig zelven, en heeft geen verdere opheldering noodig. Wyders kan een oordeelkundige, die 'er zyne opmerking over gaan laat, uit dit oude gebruik van der Steden Livreien afleiden, hoe 't bykome, dat nog heden de Boden en Gerechtsbedienden der Steden Wapenen op de Borst, en onze Krygslieden ter Zee en Land hunne onderſcheiden kleeding en koleuren draagen; als mede uit welken hoofde onze Edelen en Hooge Standsperſoonen hunne byzondere Livreien aan hunne Bedienden geeven. — 'Er zou, aangaande dit alles, nog veel te berde te brengen zyn; dog wy zien 'er van af, en wenden ons, om nader by ons onderwerp te blyven, ter beſchouwinge der byzondere gedaante van de kleeding der Adelyke Dames, omtrent deezen tyd. Ter opheldaringe daar van, dient ons de Afbeelding der

DE HOLLANDSCHE NATIE.

der Jongvrouwe MARIA VAN WOERDEN, VAN VLIET, welke, met het afloopen der Zestiende Eeuwe leevende, en in 't jaar 1607 geſtorven, geene der minſte egte oude Hollandſche Dames van dien tyd was. Derzelver hier medegedeelde aftekening is gemaakt naar de orgineele Schildery, welke mede op den Huize van *Warmond* berust, en my, benevens dat van gemelden JAN VAN WASSENAAR, gunſtig ter navolginge verleend is, door den Heer CORNELIS BOON, Repreſentant van den thans regeerenden Hoog Edelen Hooggebooren Heer van Warmond, Baron van Waſſenaar, &c. &c. &c. mitsgaders Secretaris der voorſchreeven Heerlykheid, mynen byzonderen Vriend. De dankbaare erkentenis voor dit genot, en dat van veelvuldige andere gunstbewyzen, van dien menschlievenden Heer, in 't opſtellen van dit Werk, doet my den Christelyken wensch, hem voormaals openlyk door den geleerden Leeraar WALRAVEN gegeeven, herhaalen; „ Dat God nog lange „ ſpaare de traanen, die de Warmondſche „ Burgery eenmaal rechtmaatig op zyn ge„ trouw gebeente ſtorten zal"! Verſchoon Leezer, deezen buitentred, dien de vriendſchap en erkentenis van my vordert; daar 't my heeft mogen gebeuren, deezen mynen arbeid in Warmonds verkwikkelyken oord te onderneemen, en tot dus ver in deszelfs nabyheid voort te zetten.

Wanneer wy, om ter zaake te komen, het afbeeldſel van gemelde Adelyke Dame be-

beſchouwen, vinden wy in het zelve eene zeer zeldzaame tooi; welke niet te min de deftigheid en den rykdom van den toenmaaligen Adel ten vollen vertoont. Wat de byzondere benaaming van dien opſchik betreft, daar van weet ik niets met zekerheid te melden; alleen is 't my waarſchynlyk, dat de naam van *Bouwen* voor een Vrouwenrok diestyds reeds bekend was; en dat dezelve met dien van *Keurze* en *Zieltje* of *Hongerlyn*, van laater dagen oorſpronglyk is: dan dit ſlag van benaamingen zal ons wel dra met meerder zekerheid voorkomen; en derhalven zullen wy, voor tegenwoordig daar van afziende, ons nu vergenoegen, met deeze Afbeelding, naar ons begrip, beknoptelyk te beſchryven. Het eerſte, dat hier byzonder in aanmerking komt, is het Hulſel, dat de hairvlegten eener Jongvrouwe, naar de gewoonte van die dagen, vertoont. De goudgeele Hairen zyn alleenlyk door een gouden Hoofdband omwonden; en etlyke kleene gekrulde lokjes hangen op zyde van den ſlag van 't hoofd. Voor 't overige is alles eenvoudig; en de Vlegten op 't Hoofd zyn plat; waar uit men beſpeurt, dat het hooge optuiten der hairen toen geheel buiten gebruik was. Hier benevens heeft men, ten aanzien van dit Hulſel, nog gade te ſlaan, het onderſcheid, dat 'er diestyds was, en dat men nu nog, in eenige plaatſen onzer Gewesten, daar omtrent in agt neemt; om naamlyk de jonge Dogters met ongedekte vlegten of hairen te hul-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

hullen; terwyl de gehuwde Vrouwen zig met eenen Linnen Muts of zoodanig een Kapfel dekten; gelyk veele andere Afbeeldingen van dien tyd getuigen. Dit gaat zoo verre, dat men 'er bykans volftrekt op aan kan, dat eene Schildery van die dagen, welke eene in 't hair gevlogten Dame verbeeld, ons de gedaante eener Jonkvrouwe voordraagt; en dat die eener gedekte Dame ons eene gehuwde Vrouw vertoont. En 't is onzer oplettendheid waardig, dat die foort van vlechtingen nog heden, by eenigen onzer Eilanders, ftand houd. Dezelve ging by uitneemendheid in zwang, in 't laatfte der Zestiende, tot over het midden der Zeventiende Eeuw, naar uitwyzen der fraaie Prentjes van BUITEWEG, A°.1645; waar van ook in het Vrouwenbeeldje, op *Plaat* IV. *Fig*. 8, een voorbeeld te zien is. Voorts ftaat hier nog agt te geeven, op de manier van den Boezem, en de Armen, glad en eng toe te rygen; dat by uitftek, en zeer lang, onder de Hollandfche Vrouwen ftand gehouden heeft. Dog het geen de aanzienlyke Vrouwen bovenal byzonder hadden, is het ongemeen opgepofte tooifel aan de Schouders; waar in toen zeer veel pragts beftond. Onze juffrouw VAN VLIET heeft dat gepofte tot eene aanmerkelyke grootte: en men ziet uit de hooge opgefchooven plooien, die, beurtlings, met witte zyde Linten, ftrik- of knoopswyze bezet zyn, genoegzaam deezen zeldzaamen opfchik, welken wy by geen Burgertrant van

van dien tyd vinden. Daarenboven verleent ons de driedubbele rei van gouden ketenen, welken van om den Hals tot over de Borst nederhangen, een blyk van Rykdom. De Keurſe ziet men verder overlangs en opzyde alomme bezet met zilveren koordjes; en ze ſluit om den hals met een opſtaanden kraag. Over denzelven ſteekt een eenvoudig kort geplooid Linnen kraagje uit, dat om den Nek agter aan het Hoofd ſluit: hoedanige kraagjes het begin geweest zyn van die geweldige Kraagen, welken, kort na dien tyd, zoo veel omflags in den opſchik der Mannen en Vrouwen gemaakt hebben. Voorts beſtond de overige kleeding der Adelyke Dames, in eene regte effen afdaalende Japon, die van vooren met twee ſlippen nederhing; en gemeenlyk met een zilveren, gouden, gebloemden of anderen geborduurden rand omwerkt was; dien de bejaarde Vrouwen veelal van Bont of Ermelyn hadden. Men vind deezen Vrouwlyken opſchik, benevens den dragt der Mannen, ten overvloede afgebeeld in de Nederlandſche Stede Kaartjes van GUICCIARDYN; waar in de verſchillende kleeding van de Inwoonderen der onderſcheiden Steden en Provinciën vry wel in agt genomen ſchynt te weezen. Den Leezer derhalven tot die aftekeningen verzendende, hebben wy 'er niet meerder by te voegen; dan alleen nog te melden, dat onze Hollandſche Adel, volgens de oude Schilderyen, zoo van Vrouwen als Mannen,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

nen, van de Vyftiende tot diep in de Zestiende Eeuw, zig meest al in zwarte Zyde of Satyn kleedde; hebbende slegts eenige Keurslyven of Corchetten somtyds een donkerblaauwen of geelen grond voor de Borst: maar de Kinderen tot aan de twaalf jaaren ziet men meerendeels in eene kleeding van leevendiger koleuren afgebeeld. Alles nagaande, meen ik niet ongegrond te mogen gissen, dat de Adel deeze zwarte koleur by uitstek verkoos, om dat zy het Goud op dezelve best kon doen afsteeken: vooral daar men de gewoonte had van 'er zig ryklyk mede te versieren; want de massive of louter gouden knoopjes, en ketenen, bedekten niet zelden de gantsche Borst. Ik heb onder anderen een Vrouwen Voorstuk gezien, waar aan honderd en zes- en dertig ongemeen kleene louter gouden knoopjes waren; buiten de gouden Koordjes en ander Goud Borduurwerk. Men bezeffe hier uit de staatlyke pragt der oude Hollanders; welken, omtrent dien tyd, de reeds beschreevene veelkoleurige kleederen der Veertiende en Vyftiende Eeuwe afleggende, het deftige, en niet te min kostbaare, zwart overleverden, aan die der volgende Eeuwe, welker kleeding wy zoo dadelyk zullen beschouwen.

Tot dus verre de uitwendige tooi, en de kleeding onzer Landzaaten, van de Elfde tot in de Zestiende Eeuw, of daar omtrent, nagespoord hebbende, behooren wy niet uit het oog te verliezen, 't geen ons, met be-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

betrekkinge tot het Natuurkundige, deswewegens ſtaat aan te merken. Men kan 'er, zoo 't ons voorkomt, al vry klaar uit afleiden, dat de algemeene geſtalte der Hollanderen van die dagen, in zulk eene kleeding gedost, overeenkomſtig met het geen men uit alle derzelver Afbeeldingen mag opmaaken, niet boven de natuurlyke kloekheid gong. Ook vertrouw ik niet mis te hebben, wanneer ik hen, uit hoofde hunner enge en geſpannen kleedinge, als vry rank en tenger beſchouw, dog mogelyk meerder in 't uitwendig aanzien der geſtalte, dan wel in den aart zelve; ten minſten als men 'er eenige ſterke en kloeke Mannen van uitzondert, benevens den Boerenſtand, die integendeel als grof en ſterk voorkomt. De Afbeeldingen immers, byzonder die der Vrouwen, zyn ongemeen tenger, bleek of blank, niet zwaar van Boezem en Heupen, de Armen lang, de Vingers ſpigtig, enz. Dit alles verleent wel eene bekoorelyke ſchoonheid; maar 't is verre van die kloekheid, en kragt van geſtalte, welke wy in de oudſte Landzaaten opgemerkt hebben. De Mannen ziet men insgelyks, in hunne enge Hoozen, en korte naauw geregen Wambaiſen, als menſchen van eene lange ſchraale geſtalte gemaald; welke men zeer waarſchynlyk aan de enge en geſpannen kleederen dier dagen heeft toe te ſchryven. Als men deeze kleeding, wel voornaamlyk ten aanzien der Vrouwen, eens vergelykt met de dragt der

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Hindeloopers, welke nog volſtrekt overéénkomſtig is met die van den ouden tyd; tevens lette op de zwaare lange Rokken der tegenwoordige Noord-Hollandſchen; en te gelyk agt geeft, op derzelver uitwendige vertoon; dan zal men klaarblykelyk bevinden, dat de meeste dier Vrouwen, hoewel van eene blanke en aanvallige ſchoonheid, het op verre na niet haalen, by de ſterkte, kragt en gezonde geſtalte, der hedendaagſche hooge Zuid-hollandſche en Gelderſche Vrouwen. Zelfs beſpeurt men 'er onder de Mannen al vry gemeen een tengere geſtalte; dan hier van nader op zyne plaats; wanneer ik deeze myne gedagten, die ik meen dat niet ongegrond zyn, verder zal betoogen; als wy ons verledigen tot het beſchouwen der volgende voorbeelden van de Zeventiende Eeuw. De beſchouwing hier van, met nevensgaande opmerkingen op de Kleederen, die toen eene ruimer en lugtiger plooi kreegen, zal ons doen zien, dat de Hollanders in die dagen eene ſterker geſtalte hadden; ten minſte zo wy op de leevensgroote Schilderyen van dien tyd aan mogen; wanneer ons tevens de reden daar van, zoo wy meenen, ten klaarſte zal blyken. Dog vooraf kortlyk nog een woordje, van de byzondere geneigdheden der oude Hollanderen van de gemelde tyden.

Oude gemoedsneiging der HOLLANDERS.

In onze Verhandeling over de Natuurlyke Volksvermenging hebben wy getoond, hoedanigen invloed deeze en geene Natie,

die onder onze oorſpronglyke Hollanders ingelyfd wierd, op hen gehad heeft; en 't is gereedlyk te begrypen, dat dit, uit eigen aart, ook al vry wat verandering, in de geneigdheden onzer Natie te wege gebragt moet hebben. De heerschzugt der vreemde Leenheeren, geſterkt met de overmagt van den geestlyken Ban en de Boete der Pausſen, gaf geen geringen knak, zoo aan de zuiverheid haarer zeden, als aan haare eenvoudige en natuurlyke denkbeelden, welken zy van het Opperweezen hadden. Hier door is de onbedwongen geneigdheid onzer Batavieren, om, volgens de natuurlyke goede zeden, in vryheid te leeven, zeer verbasterd. Ze waren alvoorens, door zig aan den dienst van de Afgoden der Romeinen te gewennen, het ſpoor wel jammerlyk byster geworden; dog hunne geneigdheden wierden nog meer bedorven, toen men hun, door eene misleidende denkwyze, eene verkeerde drift voor den Christelyken Godsdienst, hun zoo averechts geleerd, inboezemde. Van dien tyd af, dat zulks ſtand greep in het gemoed der Landzaaten, wierden ze het ſlagtoffer van gierige Geestelyken, en heerschzugtige Heeren; nademaal ze wel dra overſloegen, om alles blindlings, op het gezag van den Paus, de Bisſchoppen en Monniken, te doen of te laaten. Men vond, wel is waar, (om de Hollandſche Roomſche Geestlykheid niet te kort te doen,) in die dagen, welken ik bedoel, onder de Geestlyken nog al eenige

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

welmeenende Christenpredikers en braave Roomschgezinden, die de hervorming des Volks ernſtig bedoelden; maar de meesten, en vooral de heerschzugtige Bisſchoppen van Utrecht, met hunnen aanhang, die edel en onëdel door den Kerklyken Ban overheerschten, en het goed en bloed der eenvoudige Onderdaanen opzoogen, misvormden derzelver natuurlyken aart byna geheel en al. Zy droomden in die dagen onophoudelyk van Bedevaarten, Pelgrimaadjen, ſtryden tegen de Ongeloovigen, het inneemen van 't Heilige Land, enz. De Ingezetenen ſtreeden van toen af, niet meer voor eigen Haard, Huis en Hof, maar voor 't Gezag der Pausſen. Ze geraakten eindelyk in hunnen boezem verdeeld, en daar mede wierd de oude Broederlyke Trouw, de Gastvryheid, en de Gemeenzaamheid, geheel verdreeven, of nam ten minſte grootlyks af. De ſtrydbaare aart, de zugt voor Godsdienst en Vryheid, bleef in dien toeſtand den ouden Hollander nog wel by; maar zy werkten in de gemoederen op eene geheele andere wyze dan voorheen. Elk hunner, te zwak om voor zig zelven te ſtaan, zogt zyne vryheid, onder de beſcherming van een byzonder Heer, of een Kerklyk Patroon, en ieder Heer wilde een Prins of Koning, en ieder Kerklyke een Paus zyn. Dus onder elkander verdeeld zynde, vervolgde de eene Broeder den anderen; en de natuurlyke Eensgezindheid wierd door eene onnatuurlyke

Wraak-

Wraakzugt verdreeven. Dit maakte onze Natie, die anders wel ontzachlyk, maar tevens edelmoedig in 't ſtryden was, wreed tegen allen, welken den naam van Christen niet droegen; en, in een zeker opzicht, wantrouwig, jegens allen, die, in 't ſtuk van partyſchap, met haare aangenomen party niet overéén kwamen; waar van de meermaals vermelde Hoekſche en Kabeljaauwſche twist ten getuige ſtrekt. Ja, zoo ik de vryheid gebruike om een weinig ruimer te gaan, verbeeld ik my, dat de gemoederen der oudtyds zoo eensgezinde Hollanders, zedert die dagen, meer geſlingerd zyn door die bittere en ſteeds invreetende driften, welken geduurig aanleiding vinden tot oproeren, plonderingen, en ſamenrottingen van Burger tegen Burger, en Stad tegen Stad; waar van de doorſlaande blyken in onze dagen niet verre te zoeken zyn. Dan dit was 't nog niet al; de vermenging en gemeenzaamheid der Uitheemſchen had daar en boven het Goud; en het Goud de Begeerlykheid, mitsgaders de Pragt, de Weelde, en de Wellust, van tyd tot tyd meerder ten Lande ingevoerd. Hier door leed bovenal de oude en beroemde kuischheid der Batavieren eene groote omwenteling. Sluikeryen en geheime Minnehandelingen beheerschten weldra het gemoed der Magtigſten; en men vind in de oude Historien byna geen bekenden ouden Adelyken Stam, met welken geen Bastaarden vermaagſchapt waren; hoedanigen de

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Geestlykheid veelal handhaafde. Onder den gemeenen Man en den Burgerſtand ſcheen het egter zoo diep niet ingeworteld te zyn; en de oude zugt ter handhaavinge der kuischheid hield by de eerwaardigſten der egte Landzaaten nog ſteeds de overhand: van waar ook het tegendeel, door Vreemden ingevoerd zynde, door verſcheiden Wetten tegen putierſchappen, fornicatien, ſchoffieringen, en feiten tegens de natuur, beteugeld wierd. Terwyl de Wellust dus veel velds gewonnen had, was de Dobbel- en Speelzugt, benevens het overmaatige drinken, by onze Landzaaten, al vry wat verminderd; en dus de Natie in dit ſtuk verbeterd. Ook verkeerde de zoogenaamde ledigheid, die TACITUS den Batavieren ten laste legt, byzonder omtrent dien tyd, in eene loflyke drift tot Onderzoek, Arbeidzaamheid en Koophandel, benevens veele voortreflyke Fabrieken, Konſten en Weetenſchappen; welken ieder Stad, Dorp en Vlek, benevens den Veehandel, met yver aankweekte. Ten bewyze hier van, om een groot getal veeler byzondere zaaken niet op te haalen, verſtrekke de uitvinding der Boekdrukkerye, der Houtſneekunde, van het verglaasde Platteelbakken, der Schilderkonſte in Olyverw, en der ontdekkinge van de Vergrootglazen; mitsgaders, ten aanzien van den Koophandel, de Haringvisſcheryen, de Walvischvangst, de Zouthandel; kortom, de vestiging der Zeevaerd, door de vier Waereld-

relddeelen, hier te Lande. Alle deeze en meer ſoortgelyke nutte uitvindingen en werkzaamheden, die, geduurende het tydsverloop van de Elfde tot in de Zestiende Eeuw, onder de Hollanders tot ſtand gebragt zyn, bewyzen ten klaarſte, dat onze Landzaaten, niettegenſtaande zy tot eenige nieuwe gebreken overhelden, hunne voormaals eenvoudige, bykans onverſchillige, natuurlyke geneigdheid veranderd zagen, in vernuftiger, konſtiger, en, als men 't zoo noemen wil, door Wetten en Zeden beſchaafder gemoedsneigingen; welken, zints die dagen tot op heden, niet verergerd, maar, gelyk wy zoo voorts zullen toonen, boven veele Natiën merkelyk verbeterd zyn. Dan, laat ons de beſchouwing der kleedinge onzer Hollanderen vervolgen. DE HOLLANDSCHE NATIE.

In de Zestiende en Zeventiende Eeuw, tot welk tydbeſtek wy nu genaderd zyn, had hier omtrent eene zeer groote verandering plaats, onder de regeering der Oostenrykers, en bovenal die van KAREL den V, en deszelfs Zoon PHILIPS. Toen de laatstgemelde, in den jaare 1559, het Feest der Orde van het Gulden Vlies te Gent gaf, verſcheenen de Heeren nog in de oude bekende kleeding. De Ridders der Orde hadden op het Hoofd *roode Capproenkens, ghemaeckt, onder met wrongens, en boven met openvallende ploykens; en waren gecleedt met roode of zwart ſluweele Huycken, of Manteltjes; binnen ghedobbeleert met widt* HOLLANDSCHE Kleeding in de *Zestiende* en *Zeventiende* Eeuw.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Satyn. Dog de Spaanfche Hoeden en Kleederen kreegen in dien tyd reeds veelal de overhand; inzonderheid by onze Edelen en die van den Burgerftaat. Egter bleef de oude dragt nog al lang in gebruik by de eenvoudigften, en by de Boeren; die tog altoos het fterkfte aan de Voorvaderlyke gewoonten gehegt zyn. Men ziet dit zeer duidelyk in de Schilderyen van *David Teniers*; welke veelal Vlaamfche en Zuidhollandfche Boertjes fchilderde; op wier Hoofden men de gemelde *Capproenkens* nog ziet afgemaald. Vergelyk hier *Plaat* II. *Fig*. 1 en 4.

Wat voorts den toeftel onzer Voorvaderen in die dagen betreft, wy zullen, om 'er een algemeen berigt van te geeven, zonder ons met kleinigheden op te houden, een begin maaken van hun gelaat of aangezigt, dat diestyds bykans eene geheel andere gedaante verkreeg. De eerwaardige Baarden raakten by veelen buiten gebruik; men begon ze te korten, en op de bovenlip tot knevels te fcheeren. De oude eerwaardigfte Mannen ftelden nog eere in een gryzen breeden Baert; immers zoo zien wy dezelven in de afbeeldingen van WILLEM DEN EERSTEN, en zyne tydgenooten, BARNEVELD, ALDEGONDE, en veele anderen. Wel inzonderheid droegen de Rechtsgeleerden en Medicynmeesters den Baard op een ftaatigen en Hippocratifchen trant. Dan het meerendeel van den Adel begon allengskens de Spaanfche wyze te volgen. Men knipte

te de hairen kort af; men ſchoor den Baard in zulk een fatſoen, dat 'er ſlegts twee moustaſches, of kleene kneveltjes, op de Bovenlip, en een kleen boschje hair, als een ſikje aan de kin, bleef. Deeze manier heeft, tot in het begin der tegenwoordige Eeuwe, zeer algemeen ſtand gehouden; en men ziet 'er de overblyfſels nog van onder de Ruitery, en eenige Voetknegten der Staaten van ons Land. Ook is het onder ſommige Koetſiers, van byzondere Heeren, nog in gebruik, die dus een heldhaftigen opſlag, door hunne knevels, vertoonen; dog ze worden op dien voet nu veel eer als eene ſoort van Livrei, dan als een eerwaardig teken van agtbaarheid gedraagen. De Hoofdhairen, die vervolgens ook kort geknipt wierden, dekte men nu veelal met Vilten Hoeden. Deeze konst, om van Wol, Beverhair, en andere ſtoffen, het Hoeden-vilt te maaken, was egter voorheenen reeds bekend; als blykt uit de Afbeeldingen van ſommige vroegere Graaven en Edelen, die zulke Hoeden droegen, en dezelven, door gouden linten, en lisſen, aan gouden knoopen opbonden. Met zulk een Hoed vind men onder anderen Graaf AALBERT VAN BEIEREN, die op het einde der Veertiende Eeuwe leefde, al afgebeeld. Dit ſlag van Hoeden, dat diestyds groote en ruime afhangſels had, maakte men in deeze dagen, toen ze algemeener in gebruik kwamen, doorgaans met zulke ſmalle randjes, als men nu gewoonlyk aan onze

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Zie *Plaat* III. *Fig.* 3. en *Plaat* IV. *Fig.* 1.

Zie *Plaat* III. *Fig.* 3.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ze Schippers Mutsjes befpeurt: maar vervolgens wierden ze, in 't midden der Zestiende Eeuwe, weder een weinig breeder van rand; na genoeg op die breedte welke wy nu gedeeltlyk volgen. De Bol was vry hoog, rond, en van boven plat; van onderen had dezelve een ftyven ronden omflaanden rand; op welken onze Hollanders, aan een Lint, rondfom den Bol, gewoonlyk een Strik of eene Roos droegen; welke Roozen tot aan 't begin deezer agttiende Eeuwe nog al ftand gehouden hebben. Aartig geeft de Ridder CATS, onder het bybrengen van een voorbeeld, den Vrouwen eene les van voorzigtigheid, als hy haar leert op deeze Roozen van haarer Mannen Hoeden te letten; nademaal het fcheefftaan der Roozen op den hoed van een kroeskrop niet zelden een teken van eene kwaade luim was; waar tegen een Man zyne Vrouw waarfchouwde, zeggende,

De *Roos* van mynen *Hoed*
Sal u een teyken zyn, wanneer gy fwichten moet.

Dusdanig een Hoed, gelyk wy 'er een op *Plaat* III. *Fig.* 3 vertoonen, heette men naderhand, fchertfender wyze, wel eene *Teil;* vermits ze, omgekeerd zynde, naar eene foort van holle kom of fchotel zweemde, die men *Teil* noemde; dus fchryft HUIGENS, in *'t Kostelick Mal*, aan CATS:

,, Een averechte *Teil*, dackdeckfel van de luifen.

Men

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Men kan het onderſcheid, en den overgang der Capproenkens tot zulke Hoeden, zeer net voorgeſteld zien, in de Afbeeldingen der beroemde Glasſchilders, WOUTER en DIRK CRABETH, die in 't midden der Zestiende Eeuwe bloeiden; zo als ze te vinden zyn in HOUBRAKENS *Schouwburg der Nederlandſche Schilders;* daar het bovenſte Portrait een ouderwetsch Capproenken heeft; en 't onderſte met een nieuwmodiſchen Hoed pronkt. Deeze verandering van Hoofddekſel is uit Vrankryk en Vlaanderen tot onze Hollanders overgebragt, en, volgens de aanmerking van zeker Fransch Schryver, heeft men de Hoeden in Vrankryk eerst doorgaans begonnen te draagen, in de Vyftiende Eeuw. Ook tekent die Schryver, ten deezen opzichte, als iets byzonders aan, dat KAREL de VII, by zyne intrede te Rouen, geheel gewapend was; uitgezonderd dat hy, „ in ſtede van „ eene Kasket of een Stormhoed, *un* „ *Chappeau de Castor*, een Hoed van Be- „ verhair, of Bevervilt, op het Hoofd „ had" (*). Kort daar na zyn ze ook in Holland gemeen geworden; dan men ſchynt ze veelal van Wolle gemaakt te hebben; aangezien een Hoed van Beverhair, gelyk nu nog, voor den gemeenen Man te kostbaar was. VAN ALKEMADE, die, op dit ſtuk

(*) DANIEL, *Hist. de Franc.* Tom. VIII p. 40. *Auct.* P. BURMANNI, pag. 326.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ſtuk der Hoeden, nog al eenige byzonderheden heeft, zegt; „ Dat men in deze
„ Landen heeft beginnen te draagen zekere
„ re Vilthoeden, een maakzel van grove
„ Wolle; zoo zagt en los behandelt, dat
„ de randen of boorden van dien niet mag-
„ tig waren zig zelven te onderſteunen,
„ of op te houden; hangende om het hoofd
„ en de ooren als een lap laken, dat flod-
„ derig nederbuigt, ten ware men dezelve
„ met een band of koord opbond, of met
„ een gespe opzette" (†)! Maar deeze zoo groote Hoeden, met zulke breede randen, behooren tot wat laater tyd: althans ik vind ze by geene onzer Hollandſche Afbeeldingen, (als men die van eenige Prelaaten, en zoogenaamde Pelgrims, uitzondert,) van zulk eene uitneemende grootte, dan lang na den tyd, dat de kortgeboorde Hoedjes in zwang geweest zyn; toen de groote Spaanſche Kraagen naamlyk alhier voor den dag kwamen, en de dragt in 't geheel eene andere gedaante verkreeg. Zulke groote platgerande breede Hoeden waren, hier te Lande, eerst by uitſtek bekend, in 't begin der Zeventiende Eeuwe. Omtrent dien tyd komen ze ons van allerleien ſlag voor, in de Ruitergevegtjes, Strooperyen, enz. van ESAIAS VAN DER VELDE, die omtrent het jaar 1630 bloeide;

Zie *Plaat* V. *Fig.* 1 en 4.

(†) C. v. ALKEMADE, *Ceremonieel der Begraavenisſe*, Bladz. 147 en 148. Vergelyk hier mede *over 't Kampregt*. Bladz. 263.

de; mitsgaders in de printjes, waar mede men de Werken van den Ridder CATS verſierd heeft. Men zie zoodanig een Hoed, naar de zekerſte Afbeeldingen, gemaald op *Plaat* IV. *Fig.* 4.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Het dekken van 't Hoofd met een Hoed, ging voorts vergezeld van het gebruik der Kraagen, welke men om den Hals ſloot, en die men toen, als van de Spanjaarden ontleend, *Spaanſche Kraagen* noemde. Men droeg ze reeds in de Zestiende Eeuw; dog zy waren op verre na zoo groot niet, als ze, omtrent het midden der Zeventiende Eeuwe, gemaakt wierden; toen ze een zoo grooten en weitſchen omſlag kreegen, dat ze tot over de Schouders uitſtaken. Deeze Kraagen beſtonden uit lange ſtrooken Kameryksdoek of kanten, *Point d'Eſpagne* genaamd. Men ſteef en plooide dezelven op die wyze, dat ze zig aartig vertoonden, als ſtevige naast elkander in de rondte geſchikte buizen; ſluitende de eene plooi beurtlings op de andere. Wyders wierden deeze ſtrooken, op dat zy in een geregelden ſtand zouden blyven, daar ze anders ligtlyk, door de beweeging van het Hoofd, uit de plooi geraakten, gereegen, op een Koperen of Yzeren, en by de Ryken, op een Zilveren of Gouden Halsband; die zoo breed was, dat de plooien 'er gevoeglyk van agteren in orde aangehegt bleeven: hoedanige Zilveren Halsbanden nog wel onder oude Familiën, ter gedagtenisſe, bewaard

DE HOLLANDSCHE NATIE.

waard worden. HUIGENS befchryft deeze Halsbanden en Kraagen aldus:

Een omgebanden hals, trots eenigh Brak-gefpan;
Een fchuinfe rimpelkraag, trots aller Boeren wan.

De pragt en kostbaarheid deezer Kraagen was buitengemeen groot: genoeg zy het, desaangaande te melden, dat ik zulk een onttornden kraag in handen gehad heb, die agt en veertig ellen lang was; en dat my, door zeker bejaard nog in weezen zynden Heer, die 'er zoodanig een, met een Zilveren Halsband, by zyne Voorzaaten gevonden had, verzekerd is, dat dezelve, volgens de meeting zyner Moeder, niet minder dan ter lengte van zestig ellen liep: waar uit men terftond bezeffen kan, hoe kostbaar zulk een Kraag geweest moet zyn; vooral by de Magtigften, die ze van Speldewerk of Kant droegen. Behalven deeze Kraagen was 'er ook nog een ander tooifel om den Hals in gebruik. Het zelve beftond in een ftyfftaand Omflag, met den halsband van het Hemd verbonden; dat gemeenlyk van kostbaare Kant was: 't welk meestal door de jonge Heeren en ongehuwde Dames gedraagen wierd; van waar ook de Dame op *Plaat* III. *Fig.* 4, met dien opfchik voorkomt. De Boeren-Vrouwen droegen ze meest allen van Kamerdoek, kortjes en eng om den Hals, als op dezelfde *Plaat*, by *Fig.* 6, te zien is. 't Schynt my ook toe dat de Kraagen, hoe algemeen

ze

ze mogten weezen, egter by den Boeren- en gemeenen Burgerſtand, om de kostbaarheid vermyd wierden; althans ik vind ze by de Boeren van dien tyd niet. Het onderſcheid dier beide tooiſels ſchetst ons de geestige HUIGENS ſchertſende af, als hy ſchryft: DE HOLLANDSCHE NATIE.

Een' opgekrulde ſtrop, om ratten in te huizen,
Een omgeworpen hemd, ſpyt waschters blooten arm.

't Geen HUIGENS hier *een omgeworpen Hembd* noemt, was eigentlyk dat ſtyf opſtaande Omſlag, 't welk van Kant of van Kameryksdoek gemaakt wierd, dat wy bedoelen. Het zelve was zoo groot dat 'er het Agterhoofd als in verſchool, terwyl de Hals of Borst van vooren bloot bleef; waarop HUIGENS oogt, als hy zegt, *ſpyt waschters blooten arm*. Sommige Burgers en Kooplieden droegen ook nog wel platte Kraagen, welken uit effen vlakke plooien beſtonden; dog dit was in de Zeventiende Eeuw al wat *ouwewets*, gelyk dit koddige versje uit W. D. HOOFT's *Jan Saly* het uitdrukt. Zie gemelde *Figuur*.

Sin jyt *Jan Saly!* jae wel, 't lyf ſtaet me noch van vrees en trilt.
Wel hoe dus rein en net? dit is te byster wilt.
Sulcken *ſyen Hoet*, jae vaer je hebt wel daeghjes,
Jou aenſight is verciert met deuſe *neer-leyde kraeghjes*,
Noyt vond ick ter werrelt ſulcken overdadigen puyckje,
Jae wel je ſint epronckt, ien *Wambus* met ien buyckje,

In

DE HOLLANDSCHE NATIE.

In 't *Broeckjen*, ſtaet as ien *Ael-korfjen*, toch ſtaet hiel net,
In ſulcke nieuwe *Schoenen*, en *KousJen* van ſtemet,
En ſulcken braven *Mantel*, 't is wel ien hiel fyn lapjen,
En 't is nog fraey emaeckt, dus after mit ien kapjen,
En duske fyne *Lubbetjes*, ongeſteven op jou hant,
Jae wel je ſint ien overdaedig en ien ſindelyck quant,
Je bint aers niet ofje uit een koffertje waert eleſen.

Jan Saly.

Nou beckje ſcheerme niet, 't is ien lutje te hoog epreſen,
't Is op ſyn *ouwe wets*, en daer hou ick het mee,
Ick heb doch gien vermaeck in deſe nieuwe ſnee.

Deeze oude Redenrykers versjes doen ons zien, dat de beſchreeven Kraag en de overige Kleeding, in den jaare 1644, toen de klugt van *Jan Saly* van de Drukpers kwam, alrede van de oude wet was, dat zeer wel uitgedrukt is door *ouwe wets:* onze *Fig.* 3, op *Plaat* III, is van dien trant. Deeze Afbeelding vertoont ons het Wambais kortjes, maar de Broek ruim, en uitgezet, by wyze van een Aalkorf of eene Fuik; welke zeer wel naar de gedaante van zulk een Broek zweemt. Ook word dit ſlag van Broeken nog heden gedraagen van eenige oude Groningers, en bovenal van de Vrieſche Boeren; die in hun Wambais, Broek, en Hemdrokjes, nog volſtrekt oud Hollandsch of Vriesch zyn. Daar benevens gaan

gaan de meesten onzer Zeeboeren insgelyks dus gekleed: in wier dragt ook de opgeſtrikte Broeksbanden om de knien nog een overblyfſel zyn, van de Linten en Strikken, welken de oude Hollanders over hunne kuiten lieten hangen. Voorts maakte men de Wambaizen zeer kort, en ze hingen met kleene pandjes over den Broeksband; veelal waren ze met een Rygveter toegereegen; dog toen de geſtikte Knoopjes in gebruik geraakten, wierden de Wambaizen, die men zeer digt met een groot aantal van kleene knoopjes bezette, daar mede ten naauwſten toegeknoopt. Deeze knoopjes waren by de Ryken van Goud of Zilver, en hadden naauwlyks de grootte van kleene drooge Erwten. Derzelver gebruik, en de wyze om ze zoo digt op elkander te plaatſen, ſtrekt nog heden tot geen geringe pragt by de ryke Boeren; die ze, ſomwylen tot zestig toe, aan eene enkele ry, op hun voorlyf, aan den Hemdrok draagen. Wat verder de Broeken, die wy zoo even als wyd en ruim, of in 't fatſoen van een Aalkorf, beſchreeven, aanbelangt; deezen wist men, hoog boven de Heupen, door behulp van een halflyfje, om de Middel toe te rygen, met een Rygveter, die door nestelinggaatjes gong, en daarom ook wel eene *Nesteling* genaamd wierd. Hier uit zyn ontſtaan de ſpreekwyzen, van de *Broek op te veteren*, of *op te nestelen*; dat ook CATS, in zyn *Liefdes Vosſevel*, doet zeggen:

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Hy gaat in geen vertreck, en kiest geen ſtillen hoek,
Maar ſtaat daar 't yder ziet, en *nestelt* zyne broek.

En daar uit heeft men insgelyks af te leiden, het dubbelzinnige gezegde van *den Nestelknoop te hebben*, als men van iemand ſpreekt, die onbekwaam ter voortteelinge is. Door middel deezer Nestelingen of Rygveters nu, haalde men de Broeken dermaate eng boven de Heupen toe, dat de Mannen zig breed van Schouders en Heupen, dog ſmal en eng van Middel vertoonden. Dit beſpeurt men ook nog, in deezen tyd, by onze Zeelieden, welker gantſche dragt, vooral onder de Scheveningers, Katwykers, Noordwykers, enz. bykans geheel met die van den ouden tyd overeenkomt, wel te verſtaan, als zy, niet in hun Vischgewaad, maar in hun beste Sondagspakje gezien worden: en daaromtrent is nog aanmerkenswaardig, dat zy veelal geene koleuren, dan zwart, bruin, of donker paars tot hunne kleeding verkiezen; dat mede zeer wel overeenkomt met de gewoone dragt onzer Voorzaaten.

Onze Edelen, Regenten en deftige Lieden naamlyk, waren, zoo in 't laatſte der Zestiende, als in 't begin der Zeventiende Eeuwe, en lang daar na, meerendeels gewoon zig in 't zwart of bruin te kleeden. Het Satyn, en de zwarte Zyde, welke tot de Wambaizen en Broeken gebruikt wierd, was zelfs op die manier met bloemen, ſtreepen,

pen, bandeeringen, en ſchakeeringen geweeven, dat het juist aan 't beloop der kleedinge beantwoordde: even als nu de panden van gebloemde Kamizoolen en Rokken geweeven of geborduurd worden. Tot een byzonder bewys deezer voorkeuze van de bruine dragt, ſtrekt onder anderen nog eene oude Schildery, die lang op den Leidſchen Burg gehangen heeft, en, naderhand door myne voorouders gekogt zynde, nog by myne eenige zeer geliefde Dochter berust. Men ziet in dat ſtuk den gantſchen Raad, en de Hoplieden der Stad Leiden, zoo als ze in 't jaar 1574, ter zaake van 't beleg dier Stad, aan elkander den Eed van trouwe afleggen, naar echte afbeeldingen, zoo niet naar de perſoonen zelfs, gemaald; vertoonende zig meest allen in 't bruin of zwart, op voorſchreeven wyze uitgedoscht. Dit meld ook KOLMS aldus. „ Een fyne „ lakenſe Broeck, met een Brucx-bomba- „ ſyn Wambus, bruin en moy van glans, „ ſtaat heel nettekens op ſyn Burgers". 't Was dus, mag ik wel zeggen, eene regte oude Vaderlandſche vertooning, toen de Katwyker Zeelieden, meest allen op deeze wyze in 't bruin gekleed, met hunne Schansrokken aan, en de ouwerwetſche Capproenkens, nu Schippersmutſen, op 't Hoofd, omzet met Oranje Linten, wylen zyne Doorlugtige Hoogheid, WILLEM DEN VIERDEN, inhaalden: op hoedanig eene wyze ook de Zeelieden van Noordwyk, zyne tegenwoordige Hoogheid, onzen Erf-Stadhouder, ont-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

J. S. KOLMS, *Malle Jan Tots Boertige vryery.*

DE HOLLANDSCHE NATIE.

vangen hebben. Op het beschouwen dier plegtigheden, waar van ik telkens ooggetuige geweest ben, herinnerde ik my de oude deftigheid onzer Voorzaaten; en 't kwam my voor, dat 'er, onder alle aanzienlyke inhaalingen geene, hoe pragtig ook, zoo overeenkomstig was met de eere der oude Vorsten. 't Is tog bekend, dat den ouden Koningen, Prinsen, en Ridderen, geen grooter eere kon geschieden, dan, wanneer ze ontvangen of vergezeld wierden, van een grooten trein eveneensgekleedde Edelen en Burgers, vooral van dezulken, die den ouden aart des Lands vertoonden: welk laatste hier zeker in onze Katwykers en Noordwykers by uitstek eigenaartig plaats had. Dit, als hier wel vlyende, in 't voorbygaan aangemerkt hebbende, wyzen wy den Leezer verder naar onze *Plaat* III. *Fig*. 3. Men kan zig hierby wyders mede voorstellen, de dragt der halve Mantels; welken diestyds zoo algemeen waren, en tot in deeze Agttiende Eeuw nog stand gehouden hebben, dat 'er geen Koopman of braaf Burger op straat kwame, zonder zulk een Mantel, die toen voor een deftig Bovenkleed verstrekte. Ook zouden wy nog wel dienen te melden, hoe de omgeslaagen Kanten of Linnen Lubbetjes, welke men om de Mouwen sloeg, in die dagen alrede in zwang gongen: dan, overmits deeze Lubben in de Zeventiende Eeuw van meer pragt geworden zyn, zullen ze ons in 't vervolg, by de Afbeelding der

der dragt van dien tyd, opmerkelyker voorkomen. Laat ons derhalven, zonder voor tegenwoordig daar op ſtaan te blyven, liever de Dame, die, als een wederportuur van het afgemaalde Mansbeeldje, op *Plaat* III. *Fig*. 4, voorkomt, met korte woorden begroeten.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Dit Afbeeldſel, getrokken uit eene Glasſchildery van Ao. 1591, vertoont ons hoe de Dames van dien tyd haar Hoofd hulden, met een hoogopſtaanden Muts van kostbaare Kant. Men noemde dezelve in 't algemeen *Huiven*, *Kappen* of *Tuiten*; zy hadden al vry wat overeenkomst met de hedendaagſche Vrieſche Vrouwen Mutſen; waarby ze best te vergelyken zyn; uitgezonderd dat ze, regt overeinde gezet, op 't Hoofd ſtonden. Dog ik twyffel zeer, of de Vrouwen van dien tyd dezelven niet wel eens, naar hun welgevallen, voor over, op de wyze der Vriezen, droegen; waar toe my eenige Afbeeldingen aanleiding geeven. Diergelyke Mutſen zyn egter meest den Adel eigen geweest; welke zodanig een Hoofddekſel, als onze *Figuur* vertoont, van ongemeen konſtige Kant- en Naaldewerk droeg; dat gevolglyk zeer kostbaar moet geweest zyn: 't welk men, by vergelyking, ligt kan gisſen, als men nagaat, dat vermogende Vrieſche Dames, gelyk ik wel meen te weeten, meermaals Mutſen hebben, die ongeveer Honderd Guldens kosten. De Burger Vrouwen droegen ze korter, en eenvoudiger; egter me-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

de van Kant of Kameryksdoeks: en de Boerinnen hadden ze mede, op haare manier, boogswyze opgezet, waaraan ze op zyde eenig Strikwerk hegtten; dat uit Linten bestond, die, van haar Hulsel en Hairvlegten, onder de Muts nederhingen. Hier van het Boerendeuntje:

Anne Jans heeft heur *Kap* eset,
Tusschen tien en elven,
Voor met een *Boogje*,
Agter met een *Hoogje*,
Aan yder zy, een *Strik* daar by,
Is dat geen hovaardy?

Zulk een soort van Boerinnen Kapsel kan men op *Plaat* III. *Fig.* 6, zien. Voor 't overige valt 'er, om by onze Dame te blyven, van derzelver byzondere kleeding niet veel meer van belang te zeggen; om dat het een en 't ander, by 't beschouwen van de Afbeeldingen op *Plaat* IV, die tot het begin en het midden der Zeventiende Eeuwe behoort, veelal herhaald zou moeten worden. Het eenige, dat nog bepaaldlyk te betrekken is tot de kleeding der Zestiende Eeuwe, bestaat in het volgende. De opgepofte open Mouwen, die nog, op zyn oud Fransch, met doorsnydingen, en aan den Arm beurtlings met strikken opgebonden zyn; mitsgaders de omgestroopte Lubben aan de Handen, en de Wrongen, of het korte ronde Hoepelrokje om de Heupen, waar over de Rokken regt nederwaards hin-

hingen. Deezen opſchik heeft men toen eerst by de Adelyke Dames, en wat laater by den deftigen Burgerſtand, vooral by de Vrouwen der Amſterdamſche Kooplieden, met veel prachts gedraagen; onder den naam van *Bouwen*, *Vliegers*, *Kappen*, enz. dog hier van vervolgens meerder.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Wy hebben het afbeeldſel deezer Dame *Fig.* 4 vertoond, met een ronden Waaier in de hand, zoo als dezelve toen, uit Spanje herwaards over gebragt, door deftige Lieden gemeenlyk gebruikt wierd; des dit Vrouwlyke tuig ook een beknopt verſlag eiſche. Het was een rond Bordpapier, op het welke allerleie veelkoleurige Vederen zeer konſtig gehegt waren: dit Papier, aan een net gedraaid Ebbenhouten Steeltje vast gemaakt, vond men in de handen der Dames van dien tyd als beſturven. Zy bedienden 'er zig van even als onze tegenwoordige Dames van haare, uit de Indiën ontleende, vouwbaare Waaiers; maakende op eene geestige aanminnige wyze, met honderderleie wapperingen, draaijingen en vouwingen, ik weet niet al welke koozende trekken. Men heeft deeze Waaiers tot lang in de Agttiende Eeuw gebruikt; en de Hoofſche, of liever de dartele, Liefdehandelingen hadden intusſchen verzonnen, om op dezelven allerhande geestige Kwinkſlagen, Spreukjes, en lieve Woordjes te ſchryven, of 'er ook Zinne- en Minnebeelden op te ſchilderen; welke dan op den Waaier, aan het ſteeltje rondraaiende, by wyze van ee-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ne Lotery, of een toevallig voorkomend Spreukje, enz. een zoet en geestig tydverdryf aan de Jeugd, die tog in zulke koozeryen haar meeste vermaak vind, verschaften. Verder pronkt onze ouderwetsche Juffrouw reeds met een lugtig, met Kant en Falbalaas omboord, Schortje; hoedanig een Schortje men ook nu ten tyde zeer aartig wederom in zwang brengt. Wyders verleent ons de groote en breede omslag aan den Hals, een voorbeeld van een pragtigen opstaanden vlakgespannen Kraag; die zoo groot is, dat het gantsche hoofdstel, als binnen een omheind beschutsel, in 't midden van denzelven pronke. En daar benevens vertoont ons de Borst, met gouden ketenen bezet, de tekenen van den rykdom der Dame: het overige dadelyk. Thans zouden wy, volgens het opzet, om ons, zoo veel mogelyk, aan een bepaald tydperk te houden, ook iets van den Burgerstand moeten zeggen; dan het tydsverloop, van de Zestiende tot in de Zeventiende Eeuw, geeft in dit opzicht genoegzaam geene aanmerkenswaardige veranderingen; of zy kunnen betrokken worden onder de Afbeeldingen, die nog te volgen staan. En dus hebben, in gevolge hier van, de Afbeeldingen van den Burger- en Boerenstand, op *Plaat* III en IV, naar dien trant, betrekking tot het einde, het begin, en het midden der gemelde Eeuwe. Dog wy hebben, om aan den aart des Lands eenigermaate te voldoen, op *Plaat* III, den ouden Zuid-

Zuid-hollandſchen, en, op *Plaat* IV, den ouden Noord-hollandſchen Burger- of Boerenſtand verkozen, om dus, in deeze derde en vierde *Plaat*, het voornaamſte der Zeventiende Eeuwe af te doen. — De Beeldjes, die, als een Hollandſche Boer met deszelfs Boerin, op *Plaat* III, voorkomen, zyn, zoo als de Lieden van deezen ſtand zig in 't begin der Zeventiende Eeuwe doorgaans vertoonden; dat veelal overeenkomſtig was met de gedaante der voorige tyden. Het voornaame onderſcheid beſtond hier in: dat ze in deeze dagen gemeenlyk Schoenen met riemen en banden droegen; en verder nu eens lange Slob- of Hansop-broeken, dan weder korte wyde Broeken; mitsgaders aan het bovenlyf korte Wambaizen, en om den Hals platte Kraagjes, die ze ook *Beffen* noemden, hadden. Wyders waren de Pyen Bovenrokken toen ook algemeen; dan meest by de Veenboeren; zoo als BREDEROO een Veenpuit of een Boertje uit het Veen beſchryft:

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Hy droeg een effen *Py*,
Met knoopjes en plooitjes op zy,
Daar toe een *Befjen*, dat wonder raar
En netjes eſtreeken waar.

Ook geeft ons die eigenſte Dichter, als hy de Vinkeveener Boertjes ter Kermisſe brengt, niet weinig lichts, ter algemeener kundigheid van den opſchik deezer zyner tydgenooten, omtrent het jaar 1618, en

DE HOLLANDSCHE NATIE.

vroeger; wanneer hy ze dus gedoscht binnen Vinkeveen voert.

Arent Pieter Gysen die was so reyn in 't *bruyn*,
Sen *Hoedt* mit *Bloemfluwiel* die sat hem vry wat kuyn,
Wat scheefjes en wat schuyn,
Soo datse bloot, ter naauwer noot
Stongt hallif op sen kruyn.
Maar Miewes, en Leentjen, en Jaapje, Klaas en Kloen
Die waeren ekliedt noch op het *ouwt fitsoen*,
In 't grys, in 't graeuw, in 't paers, in 't blaeuw,
Gelyck de huysluy doen.

Het gewag maaken van deeze effe en reine bruine kleeding, gesteld tegen die van *'t ouwt fitsoen*, van verscheiden verwe, toont ons hier het onderscheid tusschen de ouderwetsche en nieuwerwetsche dragt. De veelkoleurige Kleederen, van groen, rood, paars, geel, enz. hebben wy, met het bezigtigen onzer *Tweede Plaat*, al aangeweezen. Deeze dragt was, gelyk gezien is, in de Vyftiende Eeuwe, onder onze Hollandsche Boerenlieden vry gemeen; en ze hield, volgens BREDEROO, in zyne dagen, by sommigen nog stand. Men vind de eene en andere Kleeding overvloedig afgemaald. De veelkoleurige Kleederen der Hollandsche Boertjes heeft men alomme, in de Schilderyen, Tekeningen, en Printjes van ADRIAAN VAN OSTADE; die dezelve op zulk een gees-

geestigen en natuurlyken trant gevolgd heeft, dat ze den Beſchouwer, de Boerendragt van dien tyd volmaakt leeren kennen. Men ziet ze aldaar met een paars Wambais, nu met geele, dan weder met roode of blaauwe Mouwen; als mede met een rood, een blaauw, en veelal met een paars Broekje, of Kousſen, allerkonſtigst afgebeeld. En zyn tydgenoot, ADRIAAN BROUWER, volgde veeltyds die nette, effe, bruine Boerenkleeding, welke onze Dichter als nieuwerwetsch beſchryft. De Hoeden ſchynen in die dagen ook nog al pragtig geweest te zyn; nademaal BREDEROO van een Hoed met *Bloemfluwiel*, en HOOFT, in 't bovenaangehaalde, van *ſulcken ſyen Hoet*, ſpreekt: dog deeze Zyden en Fluweelen Hoeden zullen niet anders geweest zyn, dan zodanig een ſlag van Hoeden of Mutſen met Fluweelen of Zyden Randen, als onze Zeeboeren nog draagen. Egter wierden de Hoeden, met breede platte nederhangende randen, in den aanvang deezer Eeuwe, ook reeds van veelen gedraagen. Daar benevens was het in dien tyd by eenigen de Mode, om een Pluimpje, of eene Veder, uit den ſtaart van een Haan, op den Hoed te ſteeken: dan dit was eigentlyk de trant der Kittebroers en Voorvegters, gelyk boven gemeld is, als wy van de Snypartyen ſpraken. Voorts hadden onze Boeren, en bovenal de gemeene Arbeiders, toen het Tabakrooken onder hen bovenmaaten in zwang geraakt was, de gewoon-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Zie *Plaat* III. *Fig.* 4.

Zie Bladz. 557.

Zie Bl. 530.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

woonte, van hun Pypje of Bonkesje op den Hoed te draagen; om dus het zelve, (want een Tabakspypje was diestyds nog al zeldzaam en duur,) zorgvuldig te bewaaren; dat insgelyks nog heden by de Landlieden veelal in gebruik is. Wyders onderſcheidde men in die dagen de Wambaizen door den naam van *Hemdrokken*, van het Bovenkleed; dat my in deezen tyd voorkomt onder de benaaming van een *Bovenjak*. Maar zulk een Bovenjak was niets anders, dan eene ſoort van een ruim, grof, zwart of bruin Linnen Kieltje; 't welk de Arbeiders over hunne Hemdrokken, en andere kleederen droegen: even als de Boerenlieden, en meestal de Schippersgasten en Smids, nog zulke Jakken of halve Kielen draagen. Zoo tog beſchryft ons A. VAN DE VENNE, in 't jaar 1634, de kleeding van zynen Smid *Doddus*.

Zie *Fig.* 5.

Ick vind een *Hoedt* heel breedt van randt;
Beneffens dien komt my ter handt
Een *Hemdt-rock*, met een *Over-jack*,
Een lange *Broeck* gelyk een ſack.

Nadien het een en 't ander al vry overeenkomſtig is met de reeds beſchreeven Afbeelding op *Plaat* II. *Fig.* 5, zoo ſtappen wy 'er hier mede van af; en gaan de Hollandſche Boerinnen van deezen tyd, in haaren gemeenzaamen opſchik, beſchouwen. Derzelver dragt begon toen merkelyk te verſchillen, van die der vroegere dagen.

De

De allengs ingeſloopen nieuwe Mode had, gelyk ze doorgaans van den Adel tot den Burger, en van deezen wederom tot den Boer overſlaat, ook met eene zigtbaare verandering, veel invloeds by de Boerenvrouwen. Het eenvoudige Kapſel, dat te vooren ſlegts uit een opgezet Hoogje, of eene platte Linnen Muts beſtond, veranderde toen in eene met eene groote Gouden Hairnaalde bezette Kap: en tot de Zieltjes, of Keursjes, die men van Sarsje of Grein maakte, en met eene ſlabbe overdekte, gebruikte men nu Laken, Chits, of Zyde, en ze wierden netjes ſaamgereegen. Ook kwamen de platte opſtaande Kraagen by haar in gebruik. Daar benevens oordeelde men het ongemeen deftig, als men een rooden Scharlaken Rok droeg, welke van onderen met geele zyden Pasſementen bezet was; die wel tot zes of zeven hoog boven elkander ſtonden. Dan dit zag men alleen by ryke Landlieden en braave Burgers; men noemde denzelven een *Gimpen Rok*, of Bouwen; elders, en wel by BREDEROO, vind ik een Boerinnen Rok, (dog waaruit dit ontſtaat kan ik tot nog niet gisſen,) ook *Onderriem* genaamd; men leest hier omtrent in zyn *Kluchtig Boeren Geſelſchap*:

DE HOLLANDSCHE NATIE.

> Maer deynckt iens Fy had lange Sy
> Heur *onger-riem* ehuurt.

Van deeze Rokken, Bouwen of Onderrie-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

riemen, maakten zy ongemeen veel werks, en 't was een teken van loflyke fpaarzaamheid, als eene Boerenvrouw den Rok van haare Over-Grootmoeder droeg. Men was in die dagen, gelyk ook nog heden, onder de Hollandfche Boerinnen, veelal buitengemeen zuinig en zindelyk op de Kleederen; des het niet vreemd zy, onder de deftigften, Kasfen te vinden, vol fraaie ouwerwetfche Kleederen; die ze fomwylen in haar gantfchen leeftyd geen vier maal draagen.

Onze oude Boerinnen ftelden daarenboven veel pragts in haare Tuigjes; beftaande uit eene verzameling van Zilveren Ketentjes, aan een Zilveren Haak gehegt; waar aan ze een Schaartje, Mesje, Naaldenkoker, en ander Vrouwentuig hingen: mitsgaders in haare Sleutelreekfen, zynde een Ring of een Haak, met de Sleutels haarer Kasfen en Kisten. Deeze Tuigjes en Sleutelreekfen droegen zy, met een band of riem om de middel, op zyde; en men was 'er zeer op gefteld, dat alles glad en zuiver ware; des BREDEROO ook zinge:

De Meysjes van de Vecht en van de Vinkebuurt
Die hadden heur *Tuichjes* te wongderlyck efchuurt.

Dit fieraad is zelfs tot in onze dagen by veele oude deftige Burger Vrouwen en Boerinnen in zwang gebleeven; even als het omhangen van den Hals met Gouden Kettingen, van dien tyd af tot heden ftand gehou-

houden heeft: men had, dat insgelyks ook nu nog plaats heeft, byzonder veel op met Halskettingen van Bloedkoraal of Granaat: daar benevens was eene Barnſteenen Ketting eertyds mede by uitſtek bemind en kostbaar; dog de overvloed van dien Steen heeft de waarde doen ſlappen; en deeze Kettingen zyn thans geheel buiten agting. 't Zou ons weinig moeite zyn hier nog eene menigte van byzonderheden, aangaande de dragt onzer Boerinnen, uit veele oude Dichters by te brengen; dan, om niet te ver uit te weiden, zal ik my in dit geval voornaamlyk houden, aan de beſchryving van ROTGANS; die ons eene Boeren-Kermis, in 't afloopen der Zeventiende Eeuw, zoo geestig beſchreeven heeft, dat wy, met het bybrengen eeniger ſtaaltjes uit dezelve, wel volſtaan kunnen. Men zag hier, volgens zyn verhaal,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

De landjeugt handt aan handt ſpansſeeren opgetooit
Met witte *Huiven*, net geſtreken en geplooit.
De *Haarnaald* ſtak in 't hoofdt, de *Keeten* van koraalen
Blonk om den rosſen hals, om met meer zwier te praalen.
De *Zilvre Sleutelreeks*, en *Beugeltas* daar by
Gehangen, klonk in 't gaan, en wapperde aan haar zy.
Het *blaauwe Keurslyf* droeg 't livrei van haare kaaken.
Beneden gloeide een *Rok*, geſneen uit rood *Scharlaken*,

Die

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Die mooglyk in een jaar geen zon- of maanligt zag,
Maar, tot dit feest gespaart, zoo lang vergeeten lag,
In Grietje Goris kist. De *Hoolblok* was versmeeten
En halfgesleten *Klomp*, voor *Muiltjes*, net gemeeten.
De witte *Handtschoen* dekt den purpren arm, half gaar
Gebraden door de zon, geschilderd jaar op jaar.

Uit deeze beschryving, vergeleeken met de reeds gegeeven berigten van ouder dagen, bemerkt men, dat de Zieltjes en Onderkeursjes reeds den naam van *Keurslyf* droegen; en dat de Sloffen of Schoenen, welken in vroeger dagen *Klikkertjes* genaamd wierden, zoo als ze in HOOFT's *Jan Saly* voorkomen,

Sinne je *klikkertjes* beslickt, ik zelfe ofveegen en zwarten.

nu reeds den naam van *Muiltjes* hadden, waar mede zy thans over bekend zyn.

Ondertusschen schynt egter de dragt der Rhynlandsche Boerinnen in 't byzonder wat eenvoudiger geweest te zyn; ten minsten is my, uit verscheiden Schilderyen van dien tyd, gebleeken, dat zy zig toen eenvoudiger kleedden, met een geregen Zieltje, en een daar over gespelden Borstlap of Kroplap, zoo als ze veelal nog gaan; en voorts een blaauw Linnen Schortje, met een rood of ander koleurig Strookje, of Endje, over haare Bouwen droegen. De Hul-

Hulſels dier Boerenvrouwen beſtonden uit platte Mutſen, welken diestyds den naam van *Kornet Mutſen* hadden. Het gebruik en de benaaming van dit Hulſel heeft men vermoedelyk af te leiden van de Franſchen, die aan eene gladde met Linten vastgeſtrikte Muts of Kapproen den naam van *Cornette* gaven. De Hoogduitſche Vrouwen draagen ze nog heden van allerleie zyden, en gouden, of zilverlakenſche Stoffen; hoedanige Mutſen wy *Callotten* noemen, en naderhand, by onze Hollandſche Vrouwen, onder den naam van *Strikken*, zoo als ze vervolgens voorkomen, bekend ſtaan. Onder onze Boerinnen zyn het nu die kostbaare gladde Kappen, welke men thans zeer algemeen by haar ontmoet; en de Kornetmutſen, zyn de zulken, die ze over deeze gladde Mutſen draagen; welken, zoo by 't Gemeen in de Steden, als by de Jufferſchap, tot zoogenaamde Uiltjes en Nagtmutſen verſtrekken. Voorts droegen alle de Hollandſche Boerinnen van de Zeventiende Eeuw, op haar Hoofd, eene ſoort van Stroo-hoeden; die eene ronde en ſpitſe gedaante hadden, na genoeg in dien ſmaak als ons de Chineeſche Hoeden veelal afgebeeld worden. Men ziet een Rhynlandſche Boerin op *Plaat* III. *Fig*. 7, op zoodanige wyze vertoond. En, om eindelyk van onzen Hollandſchen Boerenſtand van de Zeventiende Eeuw af te ſtappen, men hoore nog, ten aanzien der Boertjes van deezen tyd, hoe ROTGANS derzelver klee-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ding maalt, als hy meld, in hoedanigen opschik zy, hand aan hand, met hunne Meisjes door de Kermis zwieren, dat hy in deezervoegen uitdrukt.

Zoo zag ik langs den weg de Boeremeisjes treeden.
De knaapen, die hun tydt in 's meesters dienst besteeden,
Verscheenen aan heur zy, verciert en opgeschikt,
Met *Broeken*, om de kuit met *Linten* toegestrikt.
Het *Hembt* blonk om den Hals met twee paar zilvre knoopen,
De *Hembdrok* glad geperst, en aan de borst half open,
Was voor en op de mouw met pasement bezet.
Een ander vryer droeg een saaije Wambas, net
Gesnede na de kunst, door 'loome Gys van Kooten.

———— ———— ———— ————

En verder:

Een ander had een Rok, wel ruim en lang gesneden,
En op de groei gemaakt, gehangen om zyn leden.

———— ———— ———— ————

Vervolgens spreekt de Dichter van een Sluier om het lyf; welke gewoonte mede minder of meer nog in gebruik is by onze Boeren; inzonderheid als zy in de Kaatsbaan speelen; wanneer ze doorgaans een bonten zyden Doek om de Middel slaan. ROTGANS vervolgt des aldus.

De

Pl. IV.

VERKLAARING

VAN

PLAAT IV.

In het bovenste Vak doet zig op, de gestalte en kleeding van den Hollandschen deftigen Adel, en die van den Koopmansstand, in 't begin en 't midden der Zeventiende Eeuwe.

Fig. 1. Verbeeld een Hollandschen Edelman, in zyn deftig gewaad, met zyn Hoed, Kraag, Wambais, Hoozen, Roozen en Strikken. Zie Bladz. 578-580.

— 2. Is het afbeeldsel van een deftige Koopmansvrouw, met haar Hoogje of Kap, en breeden Kraag, benevens den opgeslaagen Vlieger en Bouwen, enz. Zie Bladz. 580-590. En

— 3. Die van eene oude Hollandsche Dame, met de Huik. Zie Bladz. 590-594.

Het middelste Vak vertoont den deftigen Adelstand, van over 't midden der Zeventiende tot in de tegenwoordige Agttiende Eeuwe.

Fig. 4. Brengt ons onder 't oog een deftig Staatsman, met zyn breed gepluimden Hoed, met een kort Manteltje, Bef en verdere kleeding. Zie Bladz. 595-598.

Fig.

Fig. 5. Vertoont eene Hollandſche Dame van dien tyd, met loshangende Lokken, gebeften Hals, en ſtaatelyken opſchik. Zie Bladz. 599-614.

— 6. Is het geſtel eener Burgervrouwe van die dagen, met gladde Scheelen, een kort Evaatje of Schortje, enz. Zie Bladz. 599.

In het onderſte Vak komt ons voor de Burgerdragt en geſtalte der Noord-hollanders, in het midden der Zeventiende Eeuwe.

Fig. 7. Verbeeld een Noord-hollandsch Mansperſoon, met zyn Befkraag, Wambais en Kleederen met franje. Zie Bladz. 616-623.

— 8. Verbeeld eene Noord-hollandſche, of wel eene Alkmaarſche Vrouwe, met haare Kap, haar Bef en omgeſlaagen Bouwen. Zie Bl. 620-626. En

— 9. Een Zaandammer Boer, met zyne Boerin, in 't begin deezer Eeuwe. Zie Bl. 627 en 916.

De *Sluier* om het lyf verbeelde 't kermistecken,
De *Hoeden*, glad geveegt, gefchuiert en geftreeken,
Braveeren op de kruin, en blinken onder 't gaan.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Deeze en meer dergelyke byzonderheden vind men ten overvloede in dat geestige Dichtftukje van ROTGANS; 't welk ons de kleeding en houding van den Boerenftand, in zyne en vroeger dagen, op eene zeer koddige wyze afmaalt: dog laat ons, ter befchouwing van de aanzienlyker kleeding der Natie, weder een weinig rugwaards treeden, tot omtrent in en over het midden der Zeventiende Eeuwe. In dien tyd bragt de voorfpoed, in het midden der oorlogen, hier te Lande, zoo deftig eene pragt te wege, dat ik rond uit wel durve zeggen, dat Holland, in 't ftuk van kleeding, nooit deftiger en tevens luisterryker tydbeftek gezien heeft, dan 't geen 'er verloopen is, van voor het midden der Zeventiende tot ruim in het begin der Agttiende Eeuwe. Ter affchetfinge hier van is de volgende *Vierde Plaat* gefchikt; en dezelve komt ons tot dit einde zoo volledig voor, dat wy 't niet noodig agten, daar over veel woorden te gebruiken; eene korte dog zaaklyke opheldering zal hier genoeg afdoen; vooral daar de benaamingen dier dragt meerendeels alrede aangeroerd zyn.

De Beeldtenisfen, die op *Plaat* IV. *Fig.* 1 en 2, voorkomen, zyn van omtrent den

DE HOLLANDSCHE NATIE.

jaare 1630 tot 1650 of daar over. Het Mansbeeldje verleent ons een ſtaal van den deftigſten en rykſten opſchik dier dagen. Het Hoofd pronkt met een losſen grooten ronden Hoed, op welken eene zwierige Roos geplaatst is; en de Hals met een ongemeen grooten Kraag. Verder vertoont zig aan 't Lichaam een Wambais, met afhangende losſe Slippen, welken toen alleenlyk door Lieden van den Adel, of van Hoofſche Jonkers en Bedienden, gedraagen wierden; mitsgaders een kort geſtreept Hemdrok, met lange enge Mouwen tot op de hand; waar over zy, aan 't einde der Mouwen, zeer zindelyk omgeſlaagen Lubbetjes droegen. Wyders verſierde men de Broek, die lang en ruim was, tot even boven de kniën, met veelerleie koleurige geſtrikte Linten en Roozen; daar benevens hegtte men, met een zyden Strik of Kousſenband, om de lange geſpannen Kousſen, eene grooter Roos, onder de Kniën; waar in men zeer veel pragts ſtelde. Ook waren net gevormde Schoenen toen reeds in zwang: men maakte dezelven van bruin of zwart Spaansch Bovenleder, met hooge roode lederen Hielen; en bond die Schoenen, alzoo men nog geen Gespen droeg, met Linten en Strikken, vast; die, boven op de Vreef van den Voet, eene groote Roos of een aardigen Strik uitmaakten. HUIGENS noemt dit een *overlinten Voet;* en geeft aan de Hooge Hielen der Schoenen den naam van *ſteile Stelten Hielen.* Dit alles

DE HOLLANDSCHE NATIE.

les verleende den Mannen, dus uitgedoscht, eene zeer zwierige Hoofsche gedaante, 't welke onze voorgestelde *Figuur* een ieder na genoeg onder 't oog brengt. Voorts was 'er in die dagen nog een aanmerkelyk onderscheid, tusschen de dragt der Hoplieden, benevens die van der Steden Schutteren, en de gewoone Adelyke en Burgerdragt. De eerstgemelden hadden eene byzondere toerusting van Kolders, Gordels, Bonnetten, enz. aan welken zy van anderen te onderkennen waren. De Tekenkundige DE GHEIN heeft 'er verscheiden onder zyne Soldaatjes gebragt, en 't kost een Liefhebber weinig moeite, om een aantal van voorbeelden dier kleedinge te zien, in de treffelyke Afbeeldingen van der Steden Schutteryen, die in meest alle onze Steden gevonden worden; waarom wy 'er ons ook niet breeder mede zullen ophouden, maar alleenlyk nog de volgende beschryving dier dragte uit TENGNAGEL overneemen.

Morgen zal ick eens braveeren,
  Met myn Schutters tuighjen aan.
'k Draag een *Harnas* met een tipjen,
  Daar de Vlaamsche flag op staat.
Kyk dat fluit men met een knipjen,
  En ick wedje niet en raad
Hoe 'k myn *Stormhoed* langs den beugel
  Zal vercieren, Ridders wys,
'k Heb begort een heele vleugel,
  Die men noemt een paradys (*).

(*) De Paradysvogel.

Dien

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Dien zal ik 'er over jagen.
Boven is myn *Spiets* bequast,
En om niet te laag te dragen,
Met een handsvat daar het past.
Maar myn *Degen*, dat 's een degen,
Want je ziet 'er roest nog ſchrap,
Z' heeft oock 't heele jaar gelegen
In een vetten oly-lap.
'k Zweer, ick ſou ſchier ſellef grouwen,
Als ick s' afneem met een doeck.
Daar by heb ick ope *Mouwen*;
En van 't ſelve ſtuck een *Broeck*.
Groen Zatyn, om laag vol Schelpen,
En gehackt gelyck ſe doen:
Zyde *Kousſen*, magh 't aars helpen.
Banden Rooſen op de Schoen.
Strickjens, quickjens, en myn *Sluyer*,
Of je 't looven wilt of niet,
Is het fynſte linne-luijer
Van myn oudſte Suster Griet.
ô Je weet niet wat al parten,
Maar het eelſte dat ick draag,
Daar ick Mouris mee kon tarten,
Is myn opgezette *Kraag*.
Toen begon de Meid te lachen enz.

Hier mede den opſchik der Mannen genoegzaam beſchouwd agtende, zullen wy nu verder het gekraagde gehoepelde Vrouwenbeeldje van dien tyd wat nader opneemen. Van de Muts en het Kapſel, als vry overeenkomſtig met de reeds beſchreeven Huiven, Hoogjes en Boogjes; gelyk ook van den meer-

Zie *Plaat* IV. *Fig.* 2.

Zie Bl. 564.

meermaals gemelden Kraag, welke hier uitneemend groot is, valt in deeze niet veel meer te zeggen. Men merke ſlegts nog aan, dat zulk een ruime en groote Kraag, dien HUIGENS een *ſchuinſen Rimpelkraag* noemt, zig uitſtrekte over den open Boezem, die op het Keurslyf rustte; waar door dan de Boezem met het opwaaien van den Kraag wel eens geheel ontdekt wierd; 't welk deeze Dichter duidelyk te kennen geeft, als hy die Vrouwelyke Treken aldus doorhaalt. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Een open Memmenhol, trots wind en winterswonden:
Treft eener niet te recht, dit onbeſchaemde moy,
Zyn d'Hoenders niet te koop, wat doen ſy uit de koy?

Die eigenſte Schryver, (om dit ter deezer gelegenheid te melden,) noemt de Keurslyven, oogende op de Walvisbalynen, toen al in gebruik,

Een ſtege Walvis romp, plat agter, ſpits van vooren.

En de hooge Huiven,

Een opgetroste krans, trots eenig Klocken toren.

En eindelyk de zeldzaame dragt van Hoepelrokken,

Een' omgehoepte pack, trots eenigh Keernen vat.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Dit laatſte, naamlyk het *omgehoepte pack* van die dagen, was een opſchik den Brabanderen, Vlaamingen, en Hollanderen bykans alleen eigen; dien de Engelſchen wel eenigermaate, dog op verre na zoo algemeen niet, navolgden.

Deeze en meer andere Modes zyn, uit Braband en Vlaanderen, in Holland overgewaaid; dat hier een kort woordje vereischt. Zoo tog leert ons ROEMER VISSER, als hy in zyne *Schockken* ſchryft:

Op Brabants ſetten zy het *kap*;
Op Brabants is huyſken met een *oorlap*;
Op Brabants ſyn haar *lubbekens* gezet;
Op Brabants is haer *fluweelen klet*;
Op Brabants knoopen ſy haer *mouwen*;
Op Brabants fronsſen ſy haer *bouwen*.

En het zal niemand vreemd doen, dat de Brabanders, in die dagen, zoo veel invloeds op de dragt der Hollandſche Vrouwen gehad hebben; als hy maar gelieft aan te merken, dat het, zedert de Nederlandſche Beroerten, in dit Land van Brabanders krielde. 't Is waar, het ſchynt dat ze weinig met onze Hollanders konden overeenkomen; nademaal zy by alle Blyſpeldichters en ſchertſende Redenrykers meest altyd tot een onderwerp hunner ſcherpſte hekelingen verſtrekten; zo dat men naauwlyks eenige Klugt of eenig Spel van dien tyd vinde, waar in de Brabanders geen veer laaten. Dan dit had zyn reden; want een

DE HOLLANDSCHE NATIE.

een aanmerkelyk gedeelte deezer Brabanders, van 't geringste soort, verknogt aan de Spaansche Weelde, vond zyn bestaan in 't aanhouden van Drinkhuizen en ligtvaardige Bordeelen. Dit had inzonderheid plaats in Amsterdam, alwaar ze, gelyk ook elders, onder anderen, veele dertele modens en gebruiken van kleeding invoerden. Aan dit slag van Volk heeft men 't des toe te schryven, dat de Hollandsche Vrouwen, die voorheen den Boezem zorgvuldig bedekten, denzelven nu onder een lugtigen ruimen Kraag als bloot droegen. En veelen, die in vroeger tyd hunne Rokken eenvoudig recht lieten nederhangen, zonder zig haarer zwangerheid te schaamen, scheenen nu van de dertele Brabanders geleerd te hebben, dezelve door het draagen van Hoepelrokken te verbergen; waar door de jonge Meisjes ook te beter gelegenheid hadden, om haare mislukte sluikeryen geheim te houden. Men verzon hier toe diestyds eene soort van Wrongen; die even rond en wyd, hoog boven de Heupen uitsteekende, het zienlyke teken van zwangerheid verborgen. Op dit gebruik scherst W. D. HOOFT, in de volgende uitdrukking.

——— kon men 't so sien as sy over de straet gongh?
Niet hiel welletjes, want sy draeght een geweldige brie wrong,
So dat men 't soo hiel wel niet kan an heur bespeuren.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Deeze Wrongen beſtonden uit een ronden opgevulden Linnen Beuling; dien de Vrouwen, boven de Heupen, om de Middel vast bonden; en waar aan ze dan, in een gelyken evenronden afſtand, een Houten of Balynen Hoep hegtten, zoo dat het Bovenlyf als in 't midden van een cirkel uitſtake. Over deezen Hoep of Wrong hingen voorts de Bovenrokken recht neder: 't welk aan de Juffers zulk eene gedaante gaf, dat het Onderlyf ten minſten zeer wel naar eene Karnton geleeke: weshalven HUIGENS dien toeſtel met recht noemde *een' omgehoepte pack, trots eenigh keernen vat.*

De Rok, die over deezen Hoep aangetrokken wierd, was eigentlyk de voorheen gemelde Bouwen, welke toen zeer algemeen dien naam droeg. Men ontmoet dit woord by alle Schryvers en Dichters van dien tyd; en 't is, uit alle omſtandigheden, zeker, dat 'er een Vrouwen Bovenrok door verſtaan moet worden. Wy vinden, (om dit met geen menigte van voorbeelden te ſtaaven,) uitdrukkelyk gewag gemaakt van deezen Bouwen of Bovenrok, mitsgaders van al de overige Vrouwlyke Tooy dier dagen, in het meermaals bygebragte Spel van *Jan Saly*, door W. D. HOOFT. Een gedeelte van dat Stukje beſchryft ons den omſlag en kleeding der Vrouwen van dien tyd al te net, dan dat wy 'er geen gebruik van maaken zouden; te meer, daar het over 't geheel genoegſaam voldoende is. Men hoore dan, hoe Joosje Buur aan Elsje Buur den

den toeſtel van Martyntje de Bruid verhaalt. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Elsjen.

——— Maer heb je oock ehoort, hoe veel *Ringen* dat ſe het ekregen?

Joosjen.

Jae 't is myn efeit, nae myn onthout ſoo dunck me van negen.

Elsjen.

Negen! dat mach wel beſtaen, datſer noch ien had ſoo haeſer vyf an elcken hant.

Joosjen.

Dat 's ſoo: en daer by het ſe klieren nae advenant;

Als voor ierst ien grof greyne *Vlieger* met fraije zydagtige legetuure opſlagen,

Die ſe altemet op ien Paes, op ien Pynſter, en op ien Korstyt ſel draegen:

In daer by noch ien lakenſe *Vlieger* van heur alderbeste *Bouwen*,

Daer het ſe ien paer bratte opſlagen in laeten zetten, om voor haer Sundaeghſe te houwen;

In daer en boven het ſe noch twie *Jacken*, het iens hondskooten, d'ander ferſet,

't Hondskoten ſelſe werckendaeghs draegen, 't ferſet heiligen daeghs, nou nog al bet.

Als vier *Borsten*, het ierst ferwiel, de tweede ſatyn, de derde zyd-beelt, 't vierde van een heere ſaaitje.

——— ——— ——— ——— ——— ———

In by al dit ghewaet het ze nog wel ſes *Rocken*,

Den

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Den ien is kamelot, de tweede root, de derde blaeuw, de vierde graeuw, de vyfde paers, de feste fwert,

En in haer *Lindetje* dat fe krygt, daer bin ik fchier hielendal in verwert.

Hoewel fy 't myn nog bedisfelde, de nayfter wil ik feggen Tryn Brantjes

Die fey dat haer *Hempjes* rondom efpaenst waren, en om de hals mit kanckjes.

Haar *Kragen* en *Doeken* waeren van 't fynfte ftof.

Men kan uit deeze Bruidslyst klaar genoeg opmaaken, dat een Bouwen wel degelyk onderfcheiden was van andere Rokken; om dat 'er nog zes Rokken afzonderlyk genoemd worden; als mede dat een Bouwen een zeer ruim kleed geweest moet zyn; nadien 'er, als 't blykt, een Vlieger van gemaakt kon worden. Hier mede komt ook overeen het geen HUIGENS meld, als hy fpreekt van *vier Mantels uit een Rock*, waar mede hy ongetwyffeld een Bouwen meent, te maaken. Dat ook de Bouwen by uitftek een Bovenrok was, blykt wyders nog hier uit; om dat de Ridder HOOFT eene bevallige Jongvrouw, die allerleie Bloempjes in een Hof plukt, befchryft, als verzamelende dezelven in haare Bouwen: gelyk zoo de Jufferfchap nog heden het gebloemte in haar Schort of Bovenrok verzamelt, als de aangenaame Lente haar in onze Bloemtuinen laat fpeelemeien. De Ridder HOOFT drukt zig ter bedoelder plaatfe aldus uit:

Maar

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Maar toen zy zich alleen
Bevond, daar zy met vreên
Moght ſchiften de bekoorlykheên,
Die z' in haar Bouwen had verzaamt,
Zoo voegde z' ieder daar 't betaamt.

Dat is.

„ Zy maakte Kransjes en Ruikertjes van „ Bloemen, die ze in haar Bouwen of Bovenrok verzameld had, en nu op eene geſchikte wyze by elkander voegde".

Een Bouwen was dan, naar myne gedagten, hoedanig een kleed'ik nog by eene Oud-Moei gezien hebbe, een zeer ruim geplooide Rok, die met Gimpen of Pasſementen tot wel tien hoog bezet was, en by uitſtek voor een Bovenrok gedraagen wierd. Dezelve was by Lieden van een deftigen ſtand meestal van rood Scharlaken; en de minderen droegen ze van paars of blaauw Laken; met welke koleuren ze ons doorgaans in de oude Schilderyen voorkomen.

Wyders wierden boven zulk een Bouwen, aan het Opperlyf, gedraagen, zekere korte Jakjes; die met derzelver vouwen, zynde als een Kraag geplooid, zeer aartig vlyden op den ronden Hoepelrok of gemelden Wrong. Wat verder bepaaldlyk een Vlieger genoemd zy, ſchynt wat duister; dog ik twyffel niet, of het is mede eene ſoort van Jak geweest, dat met een ruimen ſleep lugtig over den Bouwen hing: even als onze tegenwoordige Dames zulke dun-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

dunne lugtige Japonnen of Tabbaarden, met een Tabeljé, draagen. Dat men zulk een Vlieger althans over den Bouwen aanſchoot, is blykbaar uit de zegswyze van VONDEL.

> Dat de *Sluier* met zyn vouwen
> Gord' den neergeſlagen *Bouwen.*

En dat het tevens een Bovenlyf of Jak was, is af te neemen uit de bygebragte Bruidslyst; in welke gezegd word, dat 'er *van heur allerbeste Bouwen* gemaakt was *ien Vlieger; daer ſy ien paer bratte opſlagen*, (namelyk opſlagen aan de Mouwen,) *in had laeten zetten.* 't Komt ons derhalven aanneemelyk voor, dat de Vlieger eene ſoort van Bovenkleed was, om de Rokken voor ſmetten te bewaaren. En dat men 't zelve, als men voor geen beſmetting vreesde, veelal opgekoppeld droeg; ten einde de kostbaare Bouwen gezien zou konnen worden: op hoedanig eene manier wy 't ook op *Plaat* IV. *Fig.* 2, vertoonen. 't Moet gewislyk een lugtig Opperkleed geweest zyn; naar uitwyzen van 't geen de Ridder HOOFT zegt, in zynen Bruiloftszang voor TESSELSCHA ROEMER VISSER.

> Kan men zoo een maaghd bezweeren?
> Tesſelſcha vaart uit haar kleeren;
> Schiet een *Vlieger* aan voor deez',
> Tesſelſcha vaart uit haar vlees.

Aan-

Aangaande de Borsten, die mede in de Bruidslyst opgeteld worden, dezelven waren Zyden, Fluweelen, Satynen, of Zydbeelde Voorſtukken, welken de Vrouwen, voor aan de Borst, tegen hunne Keurslyven, reegen: hoedanig een opſchik niet alleen in myne jonge dagen zeer gemeen was, maar ook nog heden by de ryke Boerinnen gebruikelyk is. De Vrouwen van Adel, mitsgaders die van vermogende Kooplieden, hadden zeer veel op met zulke Borsten, die men nu nog wel *Voorſtukken* noemt. Men maakte ze zomtyds by uitſtek pragtig; door ze met Goud, Edelgeſteenten, Paarlen, enz. rykelyk te bezetten, en allerkostbaarst te borduuren. Hier door was zulk een Borst, of Borstſtuk, dikwerf wel twee duizend Gulden waardig; en ik heb 'er een gezien, welks waarde aan Edel Geſteente op wel tien duizend Guldens geſchat wierd: waar uit ligtlyk na te gaan is, welk eene ongemeene kostbaarheid en pragt 'er in dien tyd, en lang daar na, heerschte. Dit ſtraalde toen in den geheelen opſchik boven maate door. Men vond by Vrouwen van aanzien naauwlyks eenige Tooiſels, die niet met Juweelen of Paarlen bezet waren; zelfs zag men de Strikken aan de Armen en Schoenen hier mede opgepronkt. De Kerkboeken en Bybels, in 't Fluweel gebonden, ſchitterden gemeenlyk van Juweelen, of waren, by den Burgerſtand, ten minſte met Goud of Zilver ryklyk beſlaagen. Men droegze, ter Kerke gaande, met

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

met Gouden en Zilveren Kettingen aan den Arm; als nog heden by de Boerinnen en ouderwetſche Burgers geſchied. En 't was diestyds, zoo wel als thans, gebruikelyk, zyn rykdom en hoogmoed, op de plaats der Christelyke nederigheid en ootmoedigheid, in 't oog te doen loopen; door de zoo kostlyk verſierde Bybelboeken, met digtgejuweelde Vingeren te doorbladeren, en een aantal van Texten onnoodig op te zoeken; ten einde gelegenheid te hebben, om het flikkeren dier ſieraaden te doen opmerken.

Het overige deezer Kleeding, in de Bruidslyst opgenoemd, als de Kraagen en geſpaanſte Hemden, heeft, na het voorgezegde, geen verdere opheldering noodig. Maar benevens dit alles, is 'er nog een ſoort van Gewaad, dat wel byzonder tot de Hollandſche Vrouwendragt van dien tyd behoort, en onze opmerking vordert; te weeten, de Huik. Deeze tog dient hier, ter nadere beſchouwinge, nog wel eens afgehangen te worden; vooral, nademaal eenige Hollandſche ſpreekwyzen van derzelver gebruik oorſpronglyk zyn, als: *Zy gaat met eene Huik te Kerk; Onder de Huik ſchuilen; Onder de Huik trouwen; De Huik naar den wind hangen; Samen Huiken*, enz. Zulk eene Huik was een lange Vrouwen Mantel, van ligte ſtoffe, Grein of Saai, dog ſomtyds ook van Laken; waar van men zig, gelyk men nu eene Faly of een Regenkleed gebruikt, bediende, om, by regenagtig weer, de beste Kleederen te beſchut-

Zie *Plaat* IV. *Fig.* 3.

ſchutten. Ze wierden op zodanig eene wyze gemaakt, dat ze boven op het Hoofd ſlooten, in eene ſtyve ronde Kap; aan welker kruin van boven eene Pluim of een Handvatſel was, waar mede men de Huik op of af ligtte. Van deeze Kap hing de Huik met ruime plooien tot onder over den Bouwen, of ook wel ter halverwege; dog dan was het ſlegts eene halve Huik. Zy was voorts zoo ruim, dat eene Dame haare Kleederen geheel en al door dezelve bedekte; en dat de Armen des niet tegenſtaande eene vrye beweeging hadden: zelfs kon men 'er, als men 'er mede ter Markte gong, den Markt-emmer gemaklyk onder verbergen. Deeze Huiken bezigde men veelal, wel inzonderheid, als men ter Trouwe, of ter Kerke wilde gaan; ten einde de Kleederen droog, en zig wel gepalleerd te houden. Wanneer men dan dus ter bedoelder plaatſe gekomen was, wierd de Huik afgenomen, en aan eene Dienstmaagd overhandigd, of door de Draagſter zelve opgevouwen. Dan ſommigen hielden ze om het lyf; het zy uit eene groote nederigheid, of ſchynheiligheid; of ook wel, om haaren voddigen toeſtel te bedekken; even als nu de zoogenaamde *Pelliſſes* ſomtyds over een ſlegt Jak gedraagen worden, om de Juffers te doen voorkomen, als of ze netjes opgekleed waren. Hier van daan de gemeene ſchimpſpreuk der deftige en puntige Vrouwen van dien tyd, *onder de Huik ſchuilen de vodden;* en

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

zoo was men ook gewoon van een ſchynheiligen te zeggen, *hy gaat onder de Huik te Kerk*, ter aanduidinge dat hy zyne ſtreeken onder een Godsdienſtigen ſchyn poogde te verbergen. Aan deeze dragt is men ook verſchuldigd, de ſpreekwyze, van *onder de Huik te trouwen;* die, volgens het geene WINSCHOOTEN ons meld, eene ongunſtige betekenis heeft. Te weeten, het was oudtyds een gebruik, dat eene jonge Dogter, wanneer ze voor den Bruiloftsdag bevallen was, het te vroeg gebooren Kind, onder de Huwelyksplegtigheid, moest wettigen; het geen ook nog heden, maar op eene gematigder wyze, min of meer plaats heeft. In zulk een geval moest, in die dagen, zodanig een Kind by de verzegeling der Trouwe tegenwoordig zyn; en de Bruid was dan, uit ſchaamte, gemeenlyk gewoon het Kind onder de Huik te verbergen, en dus gehuikt te trouwen. Ook wil men dat eene zwangere Bruid zig wel van dat middel bediende, om het zigtbaare teken haarer zwangerheid te bedekken. Van deeze gewoonte, zegt men, is de uitdrukking van *onder de Huik te trouwen*, ontleend; en ze zou dus bepaaldlyk te betrekken zyn, tot zwangere of Moederlyke Bruiden. Ondertusſchen is het, ſchoon deeze manier bovenal in de gemelde omſtandigheden plaats hadde, zeker, dat dit Gewaad, buiten dien, ook meermaals door onbevlekte Bruiden gedraagen wierd; nademaal eene *Bruidshuik* bekend ſtaat, als eene voornaame Huwe-

A. WINSCHOOTEN, *Zeeman*, op 't woord *Huik*.

welyksgift onder de Bruids Kleederen. Wy hebben, om onzen Leezer eenig nader denkbeeld van die Huiken te geeven, op *Plaat* IV. *Fig*. 3, eene Burger Dame, daar mede omhangen, voorgesteld. Men kan uit deeze Afbeelding nagaan, hoe de gemelde Huik gedraagen wierd; en te gelyk, hoe dezelve, als de Vrouw de Kalot, waar aan de Huik op het Hoofd hing, een weinig verzette, eene andere schikking aan nam. Hier door wisten zy dit Kleed, naar de verschillende streeken van den Wind en der Regenvlaagen, te verschuiven, om 'er te beter tegen beschut te zyn. Dit gaf aanleiding tot het spreekwoord, van *de Huik naar den Wind te zetten*; dat men dikwils gebruikte van een Pluimstryker, of zoogenaamden Allemansvriend; die zig te zeer naar alle omstandigheden schikt, en, volgens ons nog hedendaagsche spreekwoord, *huilt met de Honden waar mede hy in 't Bosch is*. Ook paste men zulks wel toe op eenige flikflooiende Geleerden, welke, in de dagen van tweespalt hier te Lande, zig nu Prins- dan Staatsgezind vertoonden, naar dat hun eigen belang de kans schoon zage. Men zei toen van zulk eenen,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Hy hangt zyn Huikje naar den wind,
Dan is hy Prins-, dan Staats-gezind.

Het draagen deezer Huiken, dat eenigermaate in zwang bleef, tot op het afloopen der Zeventiende Eeuwe, heeft zelfs in

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Noord-holland, inzonderheid by Begraafenisſen, die de Vrouwen toen ook gewoon waren te vergezellen, ſtand gehouden tot omtrent het midden der tegenwoordige Eeuwe; dan in onze dagen zyn ze, om zoo te ſpreeken, geheel buiten gebruik. Dog de lange Pellisſes, en zoogenaamde *Coqueluchons*, die agter met eene groote Kap nederhangen, de *Voiles a Gaze*, de Mantiljes, de greine Kapot Mantels, en ik weet niet hoe veele ſoorten van nieuwmodiſche Huiken, vervullen ryklyk dit gemis; en kunnen, ſchoon ze zoo ligt zyn, dat 'er de wind doorheen waaie, egter nog al naar den wind gehangen worden.

Op deeze tot dus ver geſtelde dragt der Zeventiende Eeuwe, volgde wel dra eene andere, die men de agtbaarſte en deftigſte van dit wispeltuurige tydbeſtek mag noemen. De Kraagen verlooren hunne veelvuldige plooien, en maakten plaats voor kostelyke breede Kanten Beffen; die eerst by de Edelen en Raadsheeren gezien, maar eerlang ook aan den Hals van Rechtsgeleerden, en andere Geletterden, gevonden wierden: na dat ze nogtans, al lang te vooren, by die van den Boerenſtand gedraagen waren. En misſchien is deeze Beffendragt wel de eenigſte, die uit de eenvoudige kleeding onzer Landzaaten oorſpronglyk is: dewyl de Beffen, voor en in den tyd der Kraagen, by de Boeren gebruiklyk waren. Ook droegen Mannen van aanzien de Beffen en Kraagen in één en denzelfden tyd; als

als af te neemen is, uit de Tekeningen en Schilderyen van HOOFT, VONDEL, HUIGENS, CATS, en meer anderen, die, ſchoon ze Tydgenooten zyn, de een gekraagd, en de ander gebeft voorkomen. De Kraagen in 't voorige reeds beſchreeven en afgebeeld zynde, valt 'er van de Beffen ſlegts het volgende te melden. Zy beſtonden uit twee breede, op de Borst nederhangende, Kanten Slippen, die, met eene ſmalle Falbala van 't zelfde Stof, hoog om den Hals tegen de Wangen of de Kin, van agteren aan den Nek vast gemaakt wierden, door lange Koordjes; aan welker einde twee of meer Linnen Garen Kwastjes, die men *Akertjes* noemde, hingen: hoedanige Akertjes de Vrouwen ook aan de punten hunner Halsdoeken hegtten; die nog heden by ſommigen van den allerouderwetſchen Burger- of Boerenſtand te vinden zyn. 't Is onnadenkelyk, welk eene konst en kostbaarheid 'er aan deeze Beffen beſteed wierd; zoo door het uitprevilien, uitſteeken, omrollen, en doorſtikken, als door het inzetten deezer Kanten Beffen. Men mag 'er naar gisſen, uit de kostlykheid der op nieuws in de Mode komende ingezette Kanten Lubben en Doeken; maar men begrypt terſtond, dat zulks egter op verre na niet haalen kan, by 't geen in dien ouden tyd, omtrent deeze Beffen, plaats had. Voorts wierden ook in die dagen de Hoofden opgepronkt met zeer groote platgerande Hoeden; en men plaatſte op den rand eene

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Zie Bladz. 555 enz.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Roos, of een Vederbos van allerlei gekoleurd Pluimaadje.

Wyders onderging de geſtalte, of de uiterlyke gedaante van het gelaat, eene zeer groote verandering; toen de Hairen, welken voorheenen, uit hoofde der Kraagen, gantsch kort gehouden wierden, nu zeer lang tot de Schouders vlyden. Daar men, in vroeger tyd, zoo wel by Mannen als Vrouwen, de Hoofdhairen bykans verborgen droeg, ſtelde men nu integendeel eene groote pragt in dezelven lang te draagen. De eerwaardige Gryzaards, dien de hooge Ouderdom den Hoofdſchedel kaal maakte, begonden ook toen Kalotjes te draagen; en deeze Kalotjes zyn zedert, tot in 't begin deezer Eeuwe, zeer algemeen in gebruik geweest. Men vond ze nog lang, inzonderheid by de Predikanten, welken het draagen van gekrulde Paruiken, dat toen in zwang kwam, als ſtrydig met de deftigheid, wraakten: zelfs heeft men zulks den Geestlyken, zoo ik niet mis hebbe, aan verſcheiden plaatſen, door Kerklyke Wetten, op zekere boete of ſtraffe verbooden. Dan heden, gelyk men weet, is het, zoo onder hen, als by de geheele Natie, eene der deftigſte dragten; en men mag ze zeker in veele opzichten zeer nuttig noemen, voor oude en eerwaarde Grysaards, als mede voor aandoenlyke geſtellen, wier zwakke Hoofdſchedels niet beſtand zyn tegens de veranderlyke eigenſchappen van ons klimaat. Ondertusſchen heeft die alge-

gemeene Mode van Paruiken te draagen zulk eene wonderlyke verandering, in de uitwendige gedaante der Hollanderen, te wegen gebragt, dat een gryze roshairige Batavier, zoo hy nu eens opzage, zyne Nazaaten gewislyk niet meer kennen zoude; ten ware hy eenigen onder hen ontmoette, wier Paruiken hy veelligt overeenkomſtig zou vinden, met die, welken de Romeinen van der Batavieren goudverwige Hairen maakten: dog hier van in 't vervolg misſchien iets naders. Wy kunnen 'er thans niet wel op ſtaan blyven; en hebben voor tegenwoordig nog maar alleen te melden, dat de Paruiken, of ten minſte de naargebootſte Hairen, in den jaare 1620, of daar omtrent, reeds in gebruik begonden te raaken. De Ridder HOOFT immers bedankt de vernuftige Juffrouw ANNE ROEMER VISSCHERS, ter zaake dat zy hem eene looze Paruik vervaardigd had, en zegt onder anderen:

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Maar 'k waand' het kettery, tot dat myn hoofd berooit
Van aangeboore pruik, wierd door uw' konst voltooit,
En 't zwakke brein behoedt met koker nooit volpreezen.

———— ——— ——— ———

Edog, ſchoon die vernuftige Dame den gryzen Schedel van dit dierbaare Vaderlandſche Hoofd, dat zulke gezonde Herſſenen bevatte, toen door haare uitvinding

DE HOLLANDSCHE NATIE.

al beſchermen wilde, zoo gong dit gebruik egter nog niet algemeen door; en de Natuurlyke Lokken behielden ſteeds haare oude hoogagting. Even zoo zag men de Fulpen en Satynen Wambaizen, Mantels, en Broeken, na genoeg nog in den ouden trant. De Mouwen nogtans wierden nu zeer kort, en reikten ſlegts tot boven den Elleboog: verder kwam 'er uit dezelven eene fyne Linnen of Satyne Hemdsmouw, met eene kostelyke omgeſlaagen Kanten Lubbe, die, ruim en flodderig hangende, het overige van den Arm tot kort op de Hand verſierde. Ook waren de Broeken nu ruimer; ze wierden breed tot over de kniën gebonden, en hingen laager op de Heupen: zoo dat die enge geſpannen Kousſen, en de gepofte Troeſen hier mede haar afſcheid gekreegen hadden. Voorts zag men een overvloed van Linten en Strikken aan de Elleboogen, Kniën en Schoenen. En de Adel ſtelde zeer veel pragts, in het draagen van een geborduurden Gordel of Degenreep; die veelal ryklyk met Goud of Zilver bezet was. Daar benevens kwam het toen in een doorgaand gebruik, zig te bedienen van ongemeen groote Lederen Handſchoenen, welker opſlagen veelal den geheelen Arm bedekten. Men kan dit alles by elkander met eenen opſlag zien, op *Plaat* IV. *Fig*. 4, alwaar zig ook, *Fig*. 5, een Vrouwenbeeldje vertoont, dat overeenkomſtig is met de aanmerkelyke verandering, welke de geſtalte der Vrouwen, door de kleeding dier dagen, ver-

verkreegen had. Toen de Huiven, Hoogjes, Boogjes, en Opzetſels, benevens de Kraagen, by de deftigſte Vrouwen in vergeetelheid geraakt waren, had men zeer veel op met een Hulſel, dat men toen by uitſtek een *Tuit* noemde, en alleenlyk uit een weinig Linnen met Linten beſtond. De Dames lieten haare gekrulde Lokken breed en weits over den Nek en de Schouders hangen; en de zulken, aan wien de Natuur de lodderlyke Vlegten weigerde, wisten het Hair door konst te krullen, of dit gebrek te vergoeden, door het toeſtellen van looze Paruiken. Strikken, Linten en Paarlenſnoeren, waren 'er mild door heen gevlogten; en het Hoofd was zoo ryklyk met Lokken en Strikken belaaden, dat het een last ſcheene dien toeſtel te draagen. Men noemde deeze Hulſels, om de menigte van Linten, ook wel Strikken; waar van nog eenige overblyfſels by ſommige ouderwetſche Vrouwen bekend zyn; te weeten, zoo als die Mode, met eenige verandering, namaals tot den Burgerſtand overſloeg; wanneer die Hulſels ook *Scheelen* genaamd wierden. Zulke Scheelen beſtonden uit een geel of wit hairig ſamenvlegtſel, dat op de kruin, by wyze van een Bonnet, door eenen kanten Tip, die veelal zwart was, geſcheiden, en dus op 't Hoofd gedraagen wierd. Zie onze zesde *Figuur*. Dan, dit was voornaamlyk de dragt van gehuwde en bejaarde Vrouwen; terwyl de jonge Dogters dien opſchik

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ſchik gewoonlyk van haare eigen Lokken vlogten. Men heeft zoodanige Vrouwen Scheelen, of Strikken, nog zeer lang zien draagen van oude Amſterdammers; inzonderheid van Vrouwen, omſtreeks den Haarlemmerdyk; daar zekerlyk veelen van den eigentlyken, ouden, deftigen Burgerſtand dier aanzienlyke Stad woonen. Ze komen ons ook nog heden daar ter plaatſe meermaals voor, en omtrent Woerden en ter Goude zyn ze nog zeer gemeen. Deeze Strikken of opgevlogten Hairen maakten gantsch geen ongevallige Tooi; in zoo verre dezelve naast aan de Natuur kwam. Men hoore hoe de Ridder HOOFT dien opſchik afmaalt, in zyne *Granida* en *Daifilo:*

De diepe rimpel, met
Der tydt, dit voorhooft net
En gladt heel zal ontflechten;
Deez' *weelderige vlechten*,
Die met veel *Strikjens* nu zo dartel zyn *vertuit*,
Die zullen 't gulden kleedt allengsjes trekken uit.
En 't geen ghy voor fyn goudt hield, mogelyk, voor deezen,
Zal zilver blyken, en alleen verguldt te weſen.

En elders,

In *Strikjens* van uw hair myn geest niet is verwart.

En wat wel bepaaldlyk de opvlegting dier Hairen betreft; men vlogt dezelven te ſamen, en heette zulks eene *Tuit;* waar van

van men ook in onze dagen, onder de Vrouwen, vooral in Noord-holland en Rhynland, een bondel opgevlogten Hairen eene *Tuit* noemt, en ſpreekt van *op-tuiten*, enz. Dit doet de gemelde HOOFT geestig zeggen: DE HOLLANDSCHE NATIE.

Rozemondt had ik hair uit uw *tuitjen*,
'k Wed ik kneveld' het gootjen, het guitjen.

De Oorbaggen, waar van men in vroeger tyd nog niet veel voorbeelden had, begonnen nu insgelyks gemeen te worden; en waren zeer kostlyk, als beſtaande uit loutere Paarlen, Diamanten of andere Edele Steenen van weezenlyke waarde. Glazen Bellen, en ſoortgelyke vodden van Zwavelkiezen, Marcaſieten, valſche Steenen, enz. kende men niet: die geen Juweelen kon koopen, droeg gouden Baggen, en die 't Goud niet kon vergelden, kogt Zilveren, of droeg ze in 't geheel niet. Alles moest in die dagen weezenlyk zyn, 't geen het vertoonde, of men liet het na: en dit maakte de kostlykheid by de Magtigen zeer groot; zoo dat men, volgens HUIGENS,

Uit het oorgewicht van die gereckte lellen,
Dry Renten, eenen Koop, vier Hueren zagh te tellen.

Dat wyders die oude Juweelen dragt ten hoogſte deftig en kostlyk geweest moet zyn, is best bekend by de Juweliers en Kooplieden onzer dagen; die dikwerf een en-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

enkelen ouderwetſche Tafelſteen hooger ſchatten, dan een nieuwmodiſchen gegarneerden Ring, met vyf-en twintig *gecarmoſeerde* Greintjes. Dan dit in 't voorbygaan; 'er ſtaat ons nog meerder deftigheid in 't Gewaad onzer Dame te beſchouwen. Toen de Zwier en Weelde, die onder de dragt der Kraagen en Wrongen plaats had, door de berispende Schertſers van dien tyd, geſtadig ten ſterkſten doorgeſtreeken wierd, beſlooten de deftigſte en eerbaarſte Vrouwen eene andere ſoort van Hals- en Borstgewaaden te draagen, mitsgaders de Wrongen af te leggen. Men dekte zig met een vlakken nedergeſtreeken Halsdoek, die, digt om den Hals geſlooten, in de rondte over de Schouders en den Boezem afdaalde. Dezelve was ryklyk, een of twee hoog, naar ieders ſtaat zulks toeliet, met kostlyke Kanten bezet; en by den Adel ook met Zilver en Goud. Met het agterwegen laaten van de Wrongen, en de daar mede verknogte ronde Hoepelrokken, hingen de Rokken, de Bouwen, of Keurzen, recht van de Heupen nederwaards. Hier mede geraakten de Vliegers ook buiten gebruik; en het Lyf, of de Stoffe van het Bovenzieltje was vervolgens vereenigd met den Bouwen; die dus te ſamen een Tabbaard wierden. Als men nu daar benevens nog in aanmerking neemt, dat de Keurslyven toen reeds puntig en netjes om de Middel ſlooten, en voor de Borst met een reeks Strikken bezet waren; ziet men ten klaarſte,

ſte, hoe deeze toeſtel, eenige weinige veranderingen uitgezonderd zynde, al zeer na vergeleeken kan worden met de tegenwoordige dragt onzer Dames. Immers de ſmalle dog ruime ſleep der Voiles en Japonnen; de enge en lange Keurslyven; en ook in een zeker opzicht de hoog met Linten, Strikken, en Juweelen, opgetuite Hairen, hebben 'er zeer veel overeenkomst mede. De Lubben, 't is waar, verſchillen merkelyk van die onzer Dames, alzo men dezelven omgeſlaagen en om den Arm geſlooten droeg; dog het verdere Armſieraad was weder na genoeg als heden; nadien een Lederen of Zyden Handſchoen, met een Zilver of Zyden Armlint, of een Brazelet, omwonden, den voorgemelden opſchik aan Arm en Hand voltooide. Dit alles gaf eene kostlyke, dan tevens bekoorelyke dragt aan de Vrouwen; 't geen wy, zoo na ons doenlyk was, op *Plaat* IV. *Fig.* 5, vertoont hebben. En om zulks, door eene nadere verklaring, nog duidelyker onder 't oog te brengen, zullen wy ons, ter deezer gelegenheid, bedienen, van den vriendlyken Hollandſchen Schryver, den Raadsheer J. V. HEEMSKERK, welke ten tyde dier dragte leefde. Deeze, zyne aanminnige Speelgenootjes, zoo zoetlyk en ſtreelende, op zyn Batavisch dagreisje, al koutende vergezellende, beſchryft ons in de volgende woorden, die wy, om hunne vloeiende bevalligheid, geheel zullen overnee-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

neemen, de tooi der Haagſche Jonkers en Dames in deezervoegen.

„ Het Geſelſchap had noch maer weinigh weghs gegaen, als het van verre
„ langhs 't ſtrand ſag aenkomen een overdeckte Wagen. Die Wagen op een kleynen draf vast naderende, bleef eyndelyck dicht by hun ſtil ſtaen; en ſoo ſagen
„ *Diederick* en *Rozemond* daer uyt treden
„ twee Jongelingen; den eenen gekleet in
„ 't ſwert gebloemd Satyn, met de mantel
„ van 't ſelfde; de bef niet alste groot,
„ maer omſet met een aerdigh, fyn net
„ kantje; de ſchoenen, hozen en hozebanden, beknopt; ſyn gelaet weſelyck,
„ ſyn gebaer zedigh, en in al ſyn doen een
„ ſekere welvoegende beſadichtheit betoonende. Deeze lichte met een eerbiedighe
„ gedienſtigheit uyt de Wagen een Jonckvrouwe, die niet min ſchoon van aenſicht, als welgemaeckt van leden was.
„ 't Is waer haer verw liep wat na den
„ bruynen, maer 't was een bruin ſoo helder, en ſoo minſaem, datter nauw yet
„ minnelyckers te bedencken is. Haer oogh
„ was wonder wacker en vriendelyck, haer
„ lach uyttermaten bevalligh, haer zedigheyt ſoet; en al dit, ſoo aerdigh onder
„ een gemenght, maeckte een aengenaemheyt in 't oogh van de aenſchouwers, die de gunst van alle die haer ſagen krachtelyck na ſich trock: 't Gewaet, daer ſoo ſchoonen lichaem in omvangen was, vont *Roſemond* niet min

„ aer-

„ aerdig en welvoegende; zynde een „ bleeck-groen Satyne *honger-lyn*, de verw „ van 't wilge bladt feer na komende; ge- „ beelt met geftrickt loofwerk, en geboort „ met een kleyn en net kantje van gout „ en filver. Den onder-rock, (die men, „ doordien de boven-rok op-gefpelt was, „ meest fagh,) was van witte nopjes; de „ *Bef*, met een nette neusdoeck daer „ over, quam fluyckjes om de fchouderen „ en de neusdoek voor op de borst met „ twee afhangende tippen: waer aen een „ kleyn fcheydfel, tusfchen beyden open „ gelaten, vertoonde aen den boefem even „ 't begin van een fekere poefelige ron- „ digheyt, die het gantfche geftelt van den „ hals, en 't halsgewaet, met fyn weme- „ lend op en neer gaen, een fonderlinge „ aengenaemheyt gaf. Een kleyn fwert „ pleystertje, was keurighlyck geplaetst „ niet verre van 't welgemaeckt monde- „ ken; dat, mits fyne properheyt, wel „ mocht gelooft werden daer met eenigh „ ander inficht als om yet zeers te gene- „ fen, opgeraeckt te zyn. Om hals, en „ armen, had fe fchoone Peerlen: een „ Roofe van Diamanten op de borst. En „ op 't hoofd een fwerten hoet, geçiert „ met afhangende witte en bleeck-groene „ pluymen, waar onder men foetelyck fagh „ verwaeijen 't Castani-bruyne hayr, een „ weynigh gepoeijert, dat met fyn aerdigh „ gekrulde kronckeltjes een wonder wel- „ voegende fchaduwe veroorfaeckte. Aan

DE HOL-LAND-SCHE NATIE.

„ hare

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ hare handen hadſe witte doorſneden hant-
„ ſchoentjes, en in d'eene van dien een
„ waeijer, waer de verwen van ſilver
„ en groen met verſcheyden beeldewerck
„ kunſtigh onder een in ſpeelden. — De
„ tweede Juffrouwe, was in lanckte, en
„ rechtgeſtreckte leden, d'eerſte niet ſeer
„ ongelyck; hoewel die ruym ſoo ryſich
„ ſcheen. Haer hongerlyn was van een
„ gebloemt bleeck-blaeuw Satyn, omleyt
„ met een groote ſilvere kant; den onder-
„ rock mede wit; en den hoet behangen
„ met pluymen, op de verwen van den
„ rock en 't hongerlyn ſlaende. Maer ſy
„ ſelfs was ſoo blanck, en ſoo uytnemen-
„ de blondt, dat men ſich niet blanckers,
„ noch blondters konde inbeelden: uitge-
„ nomen, dat de blaeuwe adertjes hier en
„ daer ſeer aerdigh door 't witte vel heen
„ ſpeelden. En niettegenſtaende ſulck
„ ſichtbaer ſchoon geen minder ſchoonheyt
„ in d'andere deelen van ſoo welgemaeck-
„ ten Lighaem beloofde, ſoo was noch-
„ tans den boeſem met een fyne vierkante
„ Cameryckſche neusdoeck, daer een kos-
„ telycke dichte platwerkſe kant aen ſtont,
„ tot boven aen den hals toegeſpelt, ſon-
„ der 't minſte ſtraeltje van een nieuws-
„ gierig oogh in te laten; mogelyck om
„ dat men door het ſien van ſulcke aen-
„ treckelyckheytjes, als ongetwyffelt on-
„ der dat wanguntigh lywaet verburgen
„ lagen, niet en ſoude verlockt werden
„ om te haest af te ſcheyden van 't aen-

„ ſchou-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ ſchutten van dat overſchoon aenge-
„ ſicht, dat ſyns beſiens ſoo wel waerd
„ was. Peerlen, noch ander çieraat, en ge-
„ brack 'er mede niet, om ſoo ſchoonen
„ lichaem, ſoo 't mogelyck waer, noch
„ meer te verçieren. Maer als, haer wae-
„ jer haer ontvallende, ſy neder wilde
„ bucken om die weder op te rapen, (waer
„ *Diedericks* beleeftheyt haer echter in
„ voorquam) ſoo ſtackſe uit de mouw ſoo
„ poeſeligen witten arm, dat ſelfs de ge-
„ ne, die met vooroordeel voor 't aerdigh
„ bruyn ingenomen zyn, ſulk ſuyver be-
„ koorlyck wit ſiende, (dat door de ſwar-
„ te corale armbanden te meer aftoonde,)
„ ſouden hebben moeten bekennen, dat
„ het blanck, oock over 't aengenaemſte
„ bruyn, hier in ſyn voordeel heeft. De
„ gene, die haer by der hant leyde, quam
„ al ſingende en half ſpringende derteltjes
„ voort, zynde ſonder mantel, met een
„ degen op 't zy, een hoet met witte plui-
„ men op, een wit Satyn Wambas, met
„ een graeuwe lakenſe broeck, en laerſen
„ en ſporen aen, ſyn bef was hem om den
„ hals onachtſaemlyck toegeknoopt, en het
„ hayr hongh hem tot verre op de ſchou-
„ deren, daer een gekruyſde lock, ge-
„ ſtrickt met een blaeuw Satyne lint, ter
„ ſyden van afwayde".

Zie daar, Leezer, eene zeer juiste en aangenaame beſchryving van de gedaante en den opſchik der Hollandſche Heeren en Dames, omtrent het midden der Zeventiende

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Eeuw; welke wy geoordeeld hebben hier zeer welvoegelyk te mogen inlasſchen, in ſtede van eenige andere, dog juist niet al te beſcheiden, berigten, welken ons ſommige Dichters en Redenrykers van dien tyd verleenen. De bevallige VAN HEEMSKERK, wiens pen de paalen eener heuſche Hollandſche kuischheid nimmer te buiten gaat, ſteekt hier een Man van Letteren en van den Degen, met zyne bekoorelyke Vriendinnetjes, eigenaartig in den dosch; en beſchryft ons dit alles op zulk een ſtreelenden en tevens recht manlyken trant, dat wy den galantſten Franschman, en den vleiendſten Italiaan, tarten, om het aanminniger en beſcheidener te doen. Dit ſtaaltje, uit zyne *Bataviſche Arcadia*, en dat geheele Werkje, geeft ons gronds genoeg om te mogen beweeren, dat de Hollandſche Vernuften van dien tyd niet behoeven te zwigten, noch voor de oude, noch voor de laatere Schryvers, die 't 'er op toegeleid hebben, om het behandelen van gewigtige onderwerpen te vermengen, met een leevendigen zwier en treffende bevalligheden. Wanneer men nu deeze beſchryving voegt by onze gegeeven Afbeelding, op *Plaat* IV. *Fig.* 5, kan men zig een vry voldoenend denkbeeld van den opſchik dier dagen vormen; begeert men egter nog eene juister Schildery, die bepaalder beantwoord aan de pennetekening van onzen Raadsheer, men beſchouwe dan de Tafereelen van den Konstſchilder PALAMEDES PALAMEDESZ; die 'er

'er zyn hoofdwerk van gemaakt heeft, om de Perſonaadjen van dien tyd in zyne Gezelſchappen af te maalen; waartoe zyne woonplaats, Delft, hem daaglyks gelegenheid gaf; als naby het Hoflyke Haagje gelegen; in welks omtrek de Hoofſche Heeren en Dames, ten zwierigſten uitgedoscht, geſtadig ſpanceeren. Is 'er ondertusſchen nog iets dat nadere opheldering vereischt; dat wy dan, eer wy ons afſcheid van die bevallige Juffers neemen, nog eens nagaan, hoe dezelfde HEEMSKERK ons zyne Wasſenaarſche Herderinne, in haare Jufferlyke tooi, doet voorkomen; zoo als het gezelſchap haar al zingende ziet aantreeden; welke beſchryving, by de voorige gevoegd, ons aanleiding zal geeven, om de eene en andere benaaming deezer kleedinge nog kortlyk in aanmerking te neemen.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ Dit geestige Zangſtertje, zegt hy, was „ van een middelbare geſtalte, eer egter „ aan de korte dan aan de lange kant. Met „ blaauwagtige, dog uittermaten gaauwe „ en vriendelyke oogen; en niettemin de „ wynbraauwen bruin, 't hair daarentegen „ uit den blonden, en den verw' uit den „ blanken, waarop een' aardig bloosjen in „ 't midden van de ronde koontjes zig ver„ toonende, 't bezit van een volkomen „ gezondheid te kennen gaf. De verande„ ring van zoo veelderhande verwen, in „ zoo kleinen omtreck, een wonderlyke „ aangenaamheid aan 't aanzigt van zoo be„ valligen Schepzel veroorzakende. Den

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ hals was poezelagtig wit, daar een minnelyk krinkeltjen nu en dan ſcheen dertelyck in te komen ſpelen, en gelyk als vouwetjes in te maken, om de Minnaars in te vangen. Waar dat ze, (ongetwyffelt om het wit wel te doen afſteken,) een aardig zwert zyde ſnoertjen om had, daar een klein goude ringetjen aanhing, ingezet met Diamantjes; dalende even tot daar het kleed, aan den boezem uitgeſneden zynde, met zyn zwellende verheventheid dien lieven last voor verder val ſcheen als te willen ſtutten. Op 't hoofd had ze een ſpits hoedeken, met blaauw armezyn overtrokken, waar dat een zilver kantjen met looveren omlag; de pluim was van wit en blaauw onder een gemengelt, wat over den hoed neerhangende; het masker, met een ſpelde aan de tuiten vastgeſpelt, daalde zoetelyk ter zyden langs het hooft af; de lokjes ſpeelden lugjes onder den hoed heen, zonder zeer door dwang van krulkunst in een gekronkelt te zyn: die een te gemoet komend windeken by wylen geestig doende agter afwaaijen, ſcheen als genegt te nemen in zoo zoeten poezeligheid tot een ſnoggerder omtreck te verſcheppen: en alzoo dat aangename aanzigt, door een aardiger veranderinge, (die zelfs de wereld haar ſchoonheid geeft,) nog aangenamer te maken. Den boezem was met een nette neusdoek losjes om den hals toegedekt: haar kleed

„ van

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ van heel fyne witte nopjes, geboort met
„ ſpeldewerks kanten, en voor en agter
„ vierkant uitgeſneden tot aan de ſchou-
„ ders toe. De mouwen waren ruim, en
„ met een aardige onagtzaamheyd, vry
„ hoog aan 't hemde omgeſlagen. Op el-
„ ken arm lagen drie ſtrikken van blaauw
„ zatyne lint, en met negen van dezelve
„ ſtrikjens was het kleet bezet, van den
„ boezem af tot beneden toe. Aan de ſlin-
„ kerhand had ze een geestig hairen arm-
„ bandeken, netjes door een gevlogten,
„ en de einden daar van met een gouden
„ ſlootjen aan den anderen gehegt; waar
„ op, in 't midden van een groen Land-
„ ſchapje, zeer geestig geſchilderd ſtond,
„ een wezelyck zoet vrouwen-beeldeken,
„ met een ſpeer, en daar op een hoed, in
„ de hand; leunende met den anderen el-
„ le-boog op een anker, en haar oog ge-
„ ſlagen hebbende op een witten winthond,
„ die aan haar voeten lag. Deeze Herder-
„ inne in 't aankomende beurde haar wit-
„ ten rok een weinig als 't waar, op voor
„ 't ſtuiven, waar door men quam te zien
„ haar blaauw zatyne onderkeurs, die met
„ een groote zilvere kant omleid was; en
„ zoo als de wind die by wylen in 't voort-
„ gaan wat opwaaide, wierd men daar on-
„ der gewaar een witte Schoen, en daar
„ op een roos van blaauwe zyde lint, met
„ zilvere lovertjes, die geweldig afſtaken.
„ In haar wezen ſpeurde men een vrypos-
„ tige onbekommertheid, en niet een en-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ kel kreukjen kon men vinden om een
„ zorg uitbeeldend fronsjen op 't voor-
„ hooft te malen: haar gelaat aan haar
„ zang, en haar zang aan al haar doen,
„ gelyk als de behulpzame hand leenende,
„ om de volkomen vergenoeginge van
„ haar vrolyk gemoet ten vollen te vertoo-
„ nen".

Ik behoef over het een en 't ander deezer Penneſchilderyen niet veel te zeggen, om den Leezer te doen begrypen, dat de Jufferlyke dragt, hier beſchreeven, de grootſte overeenkomst heeft met de kleedinge der Dames van onzen tyd. Daar ze nu meestal, zonder Hoepelrokken, met lange Tabbaarden en lugtige Kleederen gaan; mitsgaders haare Rokken, Japonnen, en Voorſchooten of Tabeljés, met allerlei Kant- en Lintwerk garneeren, komt de eene tooi al vry na aan de andere. De pragtige rykdom ſchittert intusſchen zoo kragtig niet, in Zilveren en Gouden Galonnen of fyne Kanten; maar bepaalt zig veelal tot lugtige weeffels van Franjes en zoogenaamde *Entoilages;* des de hedendaagſche dragt op verre na zoo kostelyk en deftig niet zy, als die van den gemelden tyd; of men moest de tegenwoordige Amazoone kleeding in kostlykheid daar by vergelyken. Voorts vind men in het draagen der Hoeden, die thans by Vrouwen van den eerſten rang al vry gemeen worden, ook eenige overeenkomst. Deeze Dames ſchynen onze vriendlyke Wasſenaarſche Herderinne eeniger-

maa-

maate na te volgen, wanneer 't haar, op aangenaame Buitenplaatſen, Hofſteden, en Landgoederen, geluſt, zig van de Steedſche pragt en naauwgezette pligtpleegingen, door een vry en onbekommerd Landleeven, te verpoozen. Egter hadden de Hoeden onzer vroegere Dames grooter Randen; en de Pluimen, die ze op dezelven droegen, waren, onzes bedunkens, juiſt niet Jufferlyk: de ſmaak van het hedendaagſche Jufferſchap is in dit ſtuk natuurlyker en gevalliger; met een leevendig welriekend, of een kunſtig nagebootſt, Bouquetje op den Hoed te plaatſen. Het tedere en lieflyke Bloemgewas is tog de aanminnige eigendom der Sexe; terwyl de Pluim en Heldenveder beter geſchikt is voor de Mannen; die ook oudtyds dit ſieraad recht Ridderlyk van de breede groote Hoeden lieten afwaaien. Wat wyders de Halsſnoertjes, de Armbanden, het op de hand draagen van Portretjes, of aardige Beeldjes in 't Goud gevat, of met Diamanten omzet, de Pleiſters op de Wang, en verdere Borſtſieraaden, mitsgaders de Strikken voor de Borſt en aan de Armen, betreft; alle deezen zyn, gelyk overbekend is, nu nog pragtig in zwang, onder den naam van *Coliers*, *Braſeletten*, *Mouches*, enz. Dog de Maskers waren dieſtyds veel gemeener dan heden; en beſtonden doorgaans uit een zwarten Fluweelen Bril, welke niets meer dan de Oogen en het Voorhoofd bedekte: althans zoo vind men ze veelal

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

in de Schilderyen van dien tyd. Buiten dit ſchynt het grootſte onderſcheid, ten minſten in den naâm, zig op te doen, in den *Hongerlyn;* dus noemde men het bovenlyf van eene Japon, of liefst het zelfde, 't geen men voortyds een *Zieltje* of *Keurslyfje* noemde; eene benaaming, die, zoo ik wel meen te weeten, in Zuid-holland of 't Westland, aan zoodanige Bovenlyven nog eigen is. Daar benevens leert ons de beſchryving van 't Gewaad der Wasſenaarſche Herderinne, dat een Onderrok diestyds nog den naam van *Keurze* droeg: want door het toevallige opbeuren van de witte Bovenrok, *quam men haar blaauw zatyne Onderkeurs te zien.* — Eindelyk, om hier van af te ſtappen, eer het den Leezer verveele, ontdekken we uit deezen opſchik, waar mede VAN HEEMSKERK zyne Dames verſiert, dat de Halsdoek, dien wy in onze *Plaat* IV. *Fig.* 5, afgebeeld hebben, wel den naam droeg van een *Bef.* En deeze moet derhalven uitdrukkelyk onderſcheiden worden van een Neusdoek; welken wy voor een dergelyken Halsdoek houden, als onze Vrouwen tegenwoordig draagen; hoedanigen men eertyds, 't zy by geval, of wel met voordagt, of alleen, of over den Bef, om den Hals ſloeg. Het Herderinnetje, als losjes gekleed zynde, had alleen een Neusdoek om den Hals, maar die der Dames was met een Bef gedekt. En naastdenkelyk is de naam van Neusdoek hieruit ontſtaan: dat de Vrouwen dien Doek, welken

ken zy gemeenlyk met zig draagen om den Neus af te veegen, nog niet gebruikt zynde, nu en dan, gelyk ook tegenwoordig nog wel gefchied, los om den Hals geflaagen hebben; het zy om zig voor de koude te befchermen, of den Bef voor ftof en regen te bewaaren: en dat hier uit naderhand zulk een Doek, zelfs als eene weezenlyke dragt aangenomen zynde, den naam van *Neusdoek* behouden heeft. Middelerwyl is de naam van *Bef* veranderd in dien van *Kroplap*, *Neerftik*, enz.; hoedanige Halsdekfels de ouderwetfche Vrouwen nog draagen; by welken zulk een Kroplap, dat een met Kant bezet Linnen Borstftuk is, ook hier en daar een *Krop-bef* heet. Dog of het zeker zy dat een Halsdoek oudtyds mede een *Penjoor* genaamd wierd, zoo als dezelve in het *Dictionarium* van BINART voorkomt, weet ik niet; en doet ook niet veel ter zaake. Dan, wy laaten de Juffers van dien tyd zig verder naar hun welgevallen opfchikken, en wenden ons nu tot de nederige Noord-hollanders van die dagen.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Dit loflyke gedeelte onzer Natie, dat een der aanzienlykfte Streeken van ons Holland bewoont, is, hoe ligtvaardig veelen onzer Hollanders, tot de verandering van de onbeftendige Moden, Dragten, en daar mede verknogte uitwendige geftalten, overylden, altoos al vry lang beftendig gebleeven, in het bewaaren van de echte oude Vaderlandfche Dracht. Hoe gemaklyk het den Uitheemfchen ook viele, om 't Hofly-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ke 's Gravenhage, het goudryke Amfterdam, en andere voornaame Zuid-hollandfche Inwoonders, zig te doen vergaapen aan nieuwe fnufjes van een uitwendigen opfchik; het heeft integendeel zeer veel moeite in gehad, en 't heeft het, durf ik zeggen, in veel opzichten, nog, om de deftige Noord-hollanders recht vatbaar te maaken, voor eene weelderige uitwendige pragt; hoewel het hun aan geen vermogen ontbreeke, en ook eertyds niet ontbrooken hebbe; als zynde de aanzienlykften meest allen Lieden van ongemeen groote Middelen, en de Inwoonders veelligt, door den bank, ruim zoo wel bemiddeld als die van Zuid-holland. Dan, hoe dit ook zy, 't is althans ten aanzien van ons onderwerp 'er zoo mede gelegen, dat, indien al de tyd, die tog verandering baart, eenige uitwendige nieuwigheden van tooi onder de Noord-hollanders invoere, dat 'er, zeg ik, al een zeer geruime tyd verloopt, eer die verandering algemeen onder hen ftand grype. Men kan dit, om 'er een ftaaltje van by te brengen, ligtlyk nagaan, als men bezeft dat de dragten, die wy, onder den Boerenftand van de Dertiende en Veertiende Eeuw, op *Plaat* II. *Fig*. 8, enz. reeds afgebeeld hebben, nog eenigzins in Noordholland gevonden wierden, met het afloopen der Zestiende Eeuwe; waar van ons JAN ADRIAANSZ LEEGH-WATER het volgende berigt verleent; dat, fchoon eenvoudig en op overlevering fteunende, hier niet te

Zie Bl. 520.

te onpasse komt. „ Seker Reyer Dircksz, „ zegt hy, verhaelde my van de eenvul- „ digheid van het volck in 't Noordhollant, „ hoe dat aldaer van oude tyden in het ge- „ heele Dorp van Lange-Dyk niet meer „ als twee of drie paer schoenen waren, de- „ welcke gespaert wierden voor de Schepe- „ nen en Regenten van het Dorp, wanneer „ dat sy na den Hage souden trecken, soo „ trocken sy die schoenen aen, ende door- „ gaens ginck het Volck met klompen ende „ hoolblocken, ende het Vrouwvolck ghe- „ meenlyck met strompelingen om de kuy- „ ten van de beenen, ende met besuynen „ aen haer voeten, gelyck ik in myn Jonck- „ heyt oock veel gesien heb" (*).

DE HOLLANDSCHE NATIE.

De hier gemelde *Strompelingen* zyn ongetwyffeld niet anders dan eene soort van opgebonden Slobkoussen; zoo als dezelven, op *Plaat* II. *Fig.* 7, afgebeeld zyn. Maar wat de daar nevens genoemde *Besuynen* betreft, het valt niet gereedlyk te bepaalen, van hoedanig een maaksel dezelven geweest zyn. Egter mag men niet ongegrond gissen, dat men ze te houden heeft, voor overblyffelen van de Schoenendragt der Batavieren; welken hunne Schoenen maakten van aanééngenaaide Vellen, die ze aan 't einde in lang omkrullende punten deeden samenloopen. Overeenkomstig hier mede ver-

(*) Zie LEEGHWATER, *Klyne Chronyckje*, agter het *Haerlemmer Meerboek*.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

verklaart ook KILIAAN het woord *Befuyne* door *Pedule*, *Calceus laneus*, dat is, „ een „ Schoen, een wollen Schoen". Dit hadden ze, na hunne gemeenzaamheid met de Romeinen, die zulke opgeboogen Schoenen droegen, waarfchynlyk van deeze hunne Bondgenooten overgenomen; en men mogt dit flag van Schoenen zeer wel *Befuynen* noemen; voor zoo verre zy eenige overeenkomst hadden met de gedaante van Bazuintrompetten. Hier van gewag maakende, herinner ik my, dat zulke opgeboogen Schoenen, in de Veertiende en Vyftiende Eeuw, zelfs onder de pragt behoorden; dat de Bisfchoppen meermaals, en ook onder anderen den Utrechtfchen Bisfchop GUIDO, omtrent het jaar 1310, aanleiding gaf, om den Geestlyken het draagen van *calcei arcuati* of *laqueati*, boogswyze gebogte Schoenen, te verbieden. Men droeg ze naamlyk, om dit nog met een woord te melden, niet alleen met zeer lange en fpitfe neuzen; maar de zwierigften van die dagen pronkten met Schoenen, welker voorfte fpits de gedaante van eens Vogels Bek had, waar aan verfcheiden fieraaden met Gouden of Zilveren ketentjes gehegt wierden. Dog deeze zwier had zekerlyk nooit plaats onder de deftige Noordhollanders; maar was byzonder eigen aan een wulpfcher flag van Lieden, die zulke met recht zoogenaamde *Narren-Schoenen* konden draagen; waar van men nog eene Afbeelding ziet in 't Werk van CATS, by

ge-

gelegenheid van het ſpreekwoord, *Men moet een paar Narren-Schoenen verſlyten, eer men recht wys word.* 't Is eindelyk, met opzicht tot de Schoenen, en wel bepaaldlyk de Lederen Schoenen dier Regenten, daar LEEGHWATER van ſpreekt, nog al opmerkelyk, dat ze in de Zestiende Eeuw, ten minſten in Noord-holland, zoo zeldzaam waren, dat men ze ſpaarde, om 'er mede ten Hove te gaan, en in dien tyd voor een Schoenmakers Proef gehouden wierden. Dit verhaal, dat juist niet geheel verwerpelyk ſchynt, beantwoord zeer wel aan 't algemeene berigt, dat men van de oude nederigheid en ſpaarzaamheid der Noord-hollanders heeft; waar omtrent men ook het volgende voorval met zeker Fransch Afgezant gemeld vind. Deeze zag, zegt men, in 't Haagſche Voorhout, een Noord-hollander, onder de lommer van 't geboomte een Boterham eeten: de voor hem ongewoone dragt trok zyn opmerkzaamheid, en dit bewoog hem een Edelman te vraagen, hoedanig een Mensch dit ware? Als deeze hem daar op ten antwoord gaf, dat het een Gedeputeerde wegens Noord-holland, in der Staaten Vergadering, was, zou hy, zoo men wil, gezegd hebben; zoo lang dit Volk zig dus nederig gedraagt, is 'er geen kans om ze in onze belangen te krygen. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Wat men ook van deeze en dergelyke overgeleverde berigten te houden hebbe; 't is althans buiten kyf, dat eene heerſchende Mode in Zuid-holland al ouderwetsch is, wan-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

wanneer dezelve in Noord-holland nog den naam van *nieuwerwetsch* draagt. 'Er behoort eene Eeuw en meer toe, eer men, de rykste Burgers en eenige Hovelingen uitgezonderd zynde, eene doorgaande veranderring onder die geheele Natie bespeurt. Niemand heeft zig derhalven te verwonderen, dat onze Beeldjes, in de *Zevende* en *Agtste Figuur* vertoond, na genoeg dezelfde gedaante hebben, met die van de Zestiende Eeuw, boven gedeeltlyk beschreeven, en die van den jaare 1630; zo ten opzichte van de oude Hollandsche dragt der Mannen en Vrouwen in 't algemeen, als wel byzonder ten aanzien van 't Vrouwen Hulsel, den Bouwen, de Keurssen, de Zieltjes en den Hongerlyn, reeds aangeroerd. Alleenlyk bespeurt men in het toerygen van den Boezem, welks Keurslyf wy voor den rechten Hongerlyn, hier voorens gemeld, houden, als mede in den omgeslaagen Halsbef, of den Hemdsboord, oudtyds onbekend, eenige verandering. Daarenboven hadden de Noord-hollandsche Vrouwen van dien tyd dit byzondere; dat ze de gantsch enge Mouwen, die insgelyks nog zeer oud Hollandsch waren, aan de Hand met Knoopjes en Knoopgaatjes toegeknoopt, en voorts, gelyk dit nu nog onder de Zaanlanders plaats heeft, dat ze Schoenen, of, zoo als men ze daar noemt, Dunne-Schoenen, droegen; en deeze omgekeerde Schoentjes weder in Sloffen, Muilen, of Klikkertjes staken; om op die wyze zindelyk in hunne hui-

Zie Bl. 541.

Zie Bl. 515 en 516.

huizen te kunnen komen, door die Sloffen dan af te leggen. Egter laaten ze, by mooi Weer, opgeſchikt zynde, die Dunne-Schoentjes wel eens agter; en gaan dan, gelyk zy ſpreeken, op *enkele Muilen*, die gemeenlyk wat netter en zwieriger gemaakt zyn.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Raakende het Mansbeeldje valt mede niet veel byzonders te zeggen, buiten het geene wy in de Verhandeling van de dragt der oude Hollanders, in 't laatst der Zestiènde Eeuwe, gemeld hebben. Het grootſte onderſcheid dat 'er, geduurende het verloop van dien tyd, in hunne dragt ontſtaan is, ontdekt men in de volgende byzonderheden. Ze droegen de Broeken nu iets meer geſpannen, en lieten de Strikken eenvoudiger met banden nederhangen: ook waren de Panden hunner Wambaizen langer, en ze ſtaken, by uitſtek, door een grooten Knoop op de Heup uit. Wyders waren ze wel voornaamlyk van anderen onderſcheiden, door aan en op de naaden der Rokken, vooral der broeken, Franje van dezelfde koleur te draagen; waar in de Gooilanders, aan den Zuiderzee kant, hen diestyds navolgden. Daar benevens hadden ze bykans niet dan platte of zeer korte Kraagen, en bedienden zig vry algemeen van Dasſen, die ze insgelyks met Franje netjes uitwerkten; naar luid van het bekende Deuntje:

'k Heb

DE HOLLANDSCHE NATIE.

'k Heb nog vyftig *Dasſen*,
Netjes geborduurt,
Die eerst zyn gewasſen
Hier in onze buurt.

En ze zyn gemaakt met *Franje*.
Hembden heb ik by 't douzyn,
Die zoo grof als fyn
Zyn geweven te Germanje, &c.

Even zoo is hier ook de taal ten opzichte van de Broek:

'k Heb een *Broekje* met *Franje*
Van myn Beste vaer;
En nog meer, ik en kanje
't Al niet zeggen te gaer.

Voorts ſtaat hier nog aan te merken, dat hunne Hoeden een platten vry hoogen Bol hadden, aan welken een kort randje met Franje bezet was: 't welk ons in deezen te eerder doet denken aan de zeldzaame gedaante eener kleedye, die volſtrekt uit Noord-holland oorſpronglyk is; te weeten die der Kwakers of Geestdryvers. Want gelyk de geſtrenge aankleeving aan de eenvoudigheid en het oude gebruik, ſomwylen in de gemoedsneigingen wat al te verre loopt; zoo ſlaat zulks ook ligtlyk over tot eene geſtrengheid, in het vertoonen van eene groote zoogenaamde nederigheid in kleeding; en hier uit ſproot eene zonderlinge gelykſtaltige dragt onder de gemelde Secte.

Ze

Ze kleedden zig naamlyk in het eenvoudige zwart, en droegen eene soort van lange Dassen, wyde Broeken, Mantels, enz. maar bovenal waren de Leden dier Gezindheid genoegzaam van anderen te onderkennen, door hunne geweldige groote spitse Hoeden; die men, om derzelver gelykheid aan een gerafineerd Suikerbrood, ook wel *Suikerbrooden* noemde. Men vind de kleeding deezer Kwakers, mitsgaders derzelver gestalte en houding, zeer juist afgebeeld in de geestige en alom bekende Printen van den koddigen en tevens konstryken Schilder TROOST, wiens Stukjes, die in veeler handen zyn, ons van een verderen uitleg van dien toestel ontslaan.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Hier mede zouden wy onze Noord-hollanders een weinigje laaten berusten; ware het niet dat wy oordeelden ten hunnen opzichte nog te moeten melden; hoe 'er, niettegenstaande zy in hunne uitwendige gedaante en kleeding veel overeenkomst met elkanderen hadden, nogthans iets zeer byzonders onder hen plaats vond, waar door men de Inwooners van de eene en andere Streek, vry algemeen kon onderkennen; dat ook nu nog veelal ongelyk meer by hen dan by de Zuid-hollanders te bespeuren is. Men zag, by voorbeeld, dat de Hoornsche Vrouwen de Hoofdhairen aan den slag van 't Hoofd wel aardiglyk lieten afhangen, maar dat ze egter het overige Hulsel met een zeker puntig Linnen Kapsel bedekten; zeer kleene Lubbetjes op de

DE HOLLANDSCHE NATIE.

handen droegen, en zig voorts in eene deftige en kostelyke Kleeding doschten; welk laatfte zeker Versje, onder de afbeelding eener Hoornfche Dame, aldus uitdrukt:

Incedit fic comptu Hornanæ Femina terræ
Incola, divitiis peploque animofa fuperbo.

Dat is, omtrent in deezen zin,

Zoo praalt, in 't magtig *Hoorn*, het Vrouwelyk Geflagt,
Gefluierd en getooid in kostelyke dragt.

De Alkmaarfche Meisjes liepen daarentegen met ongedekten Hoofde; dog ze wisten haare goudgeele vlegten, die, als uit het volgende Versje blykt, nog algemeen by de Alkmaarfche Vrouwen waren, door eene konftig gevlogten Tuit van haar eigen natuurlyk Hoofddekfel, met afhangende Lokjes geestig te vertuiten. Ons beeldje *Plaat* IV. *Fig.* 8, is net gevolgd naar de Afbeelding van BUITEWEG, die ze dus ter reie voert:

Alcmariana leves adamat Galathea choreas,
Flavas comas, nodoque finu collectas, fluentes.

Dat wy dus verduitfchen:

D'Alkmaarfche Galathé bemint de dartle reien.
Zy laat heur goudgeel Hair en Lokjes geestig vlyen,
En zwaaien langs den Hals, of langs de poesle Wang.
Het keursje, net geknoopt, fchynt, aan haar lugten gang,

Haar

Haar eng gereegen Heup geen vluggen tred te ont-
houwen;
Terwyl ze fier ſpanceert met d'opgeſlaagen Bouwen.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Wy hebben 'er deeze laatſte regels bygevoegd, om dat alle de Noord-hollandſche Vrouwen van dien tyd, by uitſtek, den Bouwen omgeſlaagen droegen; en daar en boven den Boezem en de Middel zeer naauw toehaalden, door het overrygen met een veter, en met behulp van knoopjes ter wederzyde aan het Hongerlyn of Keursje geſteld, als duidelyker in onze *Figuur* te zien is. Wyders muntten de Zyper Vrouwen insgelyks zeer uit, door eene byzondere manier van Hairvlegten. Zy wisten haare Lokken zoo aartig te krullen en te binden, dat ze, op 't Hoofd omwonden, een natuurlyk Hulſel uitmaakten; waar door ze van de overige Noord-hollandſche Vrouwen merkelyk verſchilden.

Zipſienſis nudata caput, cristoque virago,
Subnectens crines, vultu ingresſuque ſuperbit.

Dat is ruimſchoots:

Het wakker Zypſche Wyf treed fier ter huisdeur
uit,
Met eene ontbloote Kruin, en ſaamgekrulde Tuit.

Eene ſoortgelyke verſcheidenheid beſpeurde men mede in de overige Noordhollandſche Vrouwen van dien tyd; zoo ten opzichte van de reedsgenoemde Hoofd-

 vleg-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

vlegten, als ten aanzien van het Halstooifel. Dus zag men, om 'er nog een ftaaltje van by te brengen, een geheel anderen opfchik by de Edammer en Purmer Boerinnen. Deeze droegen in ftede van platte Kraagen of Linnen Omflagen, ftyve opftaande Omflagen, aan hun Jak of Zieltje, waarin het Hoofd zig als verfchool; ook ftreeken zy de Hairen glad over 't Hoofd, zonder eenige gekrulde Lok of Vlegt over 't Voorhoofd te laaten afhangen: en voorts verknogtten zy die Hairen van agteren onder een kleen Linnen Kapje, in eene Tuit. Daar benevens dekten zy den Boezem zeer keurig, naar uitwyzen der Afbeeldingen; in welken zy ons voorkomen, met een aartig net geftrikten en met gimpen bezetten Borstlap; dien ze met kleene roosjes of knoopjes en ftriklitfen verfierden. Deezen Borstlap floegen ze wyders over den Nek, zoo dat dezelve puntig tot agter aan den Bouwen afhing; welke Bouwen by haar ook zoo groot en ruim niet was, maar beftond uit een net kort glad nederhangend Rokje, met gimpen bezet; waarop zy verder haare Tuigjes droegen; zynde in alles zeer gelyk aan onze *Figuur* op *Plaat* III. Zulk een verfchil van tooifel in zoo kleen een beftek van Land, by een zeer eenflagtig Volk, in dezelfde Eeuw, is zeker der opmerkinge waardig; te meer, daar 't nog heden, hoewel in een andren fmaak, ftand houd; dog hier van in 't vervolg. Wat de Mannen betreft, by dezelven vond men mede

mede eene zeer verſchillende Kleeding; dog deeze verſcheidenheid was meer geſchikt naar den aart van hun beroep. Die uit de Visſchers Buurten, by voorbeeld, gongen met een lange Slobbroek, een los Wambaisje, en eene bonte Muts. De Schager Hoenderteelders, of Opkoopers, die een kleen bont Mutsje op 't Hoofd hadden, kleedden zig met eene eenvoudige Kiel, als een Hemd. De Zaandammers droegen een kort Wambais, bezet met een groot aantal kleene Knoopjes; en voorts zag men de meeste Stedelingen in 't gewaad, dat wy in onze *Fig.* 7, vertoond hebben: waar by ons nog te melden ſtaat, dat zy allen den baard netjes en breed geſchooren hielden; dat met den aanvang deezer Eeuwe nog in zwang was.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Tot hier aan toe gevorderd zynde met de beſchouwing van den opſchik onzer Landzaaten, zoo in Noord- als Zuid-holland, ſtaande de Zeventiende Eeuwe, kunnen wy van dit onderwerp, met opzicht tot dat Tydperk, niet wel afſtappen, zonder het oog nog te vestigen, op een der wonderlykſte tooiſels, dat immer in Holland gevonden wierd. Ik meen dien zeldzaamen toeſtel van kleeding, welke hier te Lande ſtand greep, om en aan het zoo gedenkwaardige jaar 1672. 'Er ontſtond naamlyk in die dagen, met eene genoegzaam alles omkeerende verandering, eene voor onze Hollanders bykans geheel nieuwe Kleedermode; die te aanmerkelyker is, om

 dat

DE HOLLANDSCHE NATIE.

dat zy na genoeg alles, wat onder de Grooten nog naar de oude Hollandsche Tooi zweemde, by sommigen hunner volstrekt verbande; ter oorzaake van den invloed, dien de weelde van het Fransche Hof op onze Natie had; waar door vervolgens de weg gebaand wierd, tot de hedendaagsche dragt van meest alle de Natiën van Europa, en ook inzonderheid van die der Inwoonderen van ons Vaderland.

Kleeding der HOLLANDERS, omtrent het jaar 1672.

Onze Hollanders hadden tot op dien tyd, geduurende het verloop van zoo veel Eeuwen, altoos iets, dat den Landaart byzonder eigen was, behouden; schoon 'er nu en dan wel eens een strik of kwik van elders overwaaide. Dan omtrent deezen tyd, scheen Vrankryk zoo veel vermogen op de Hollanders te erlangen, dat veelen gantsch zeer ingenomen wierden door de pragt van LODEWYK den XIV; die zyne Onderdaanen verarmde, met zyn zwierigen Hofstoet door geheel Europa te doen praalen; welks glans ook de oogen van sommige Hollanders, naar 't schynt, verblindde. De raad, welken Madame de MAINTENON, zoo men zegt, aan dien gevreesden Koning, ten aanzien van Holland, gaf, viel overeenkomstig met haar bedoelde uit. Zy had naamlyk, gelyk men wil, den Koning ingeboezemd, dat 'er geen beter middel was, om de Hollanders van hunne gestrenge zeden en deftigheid af te trekken, dan het 'er op toe te leggen, om de Fransche Modes hier te Lande in te voeren. En waarlyk, dat slim-

Pl. 1

VERKLAARING

VAN

PLAAT V.

Het bovenvak vertoont ons den Hooffchen Adeldragt van over het midden der Zeventiende tot in het begin der Agttiende Eeuwe.

Fig. 1. Is een ryklyk geftrikt en gekwikt Hoveling, gevolgd naar de egte Aftekeningen van ROMEIN DE HOGE. Zie Bladz. 629. En

— 2. Eene Hof-Dame, in weitfche hooffche kleeding, naar denzelfden Meester. Zie Bladz. 630.

— 3. Stelt ons wyders in 't verfchiet voor, het overgaan van de dragt der Ouden tot die van de Agttiende Eeuwe. Zie Bladz. 686 en 787.

In 't middelfte Vak zien wy de geftalte en kleeding der Hollanderen, van omtrent aan en over 't midden deezer Agttiende Eeuwe.

Fig. 4. Verbeeld een ouderwetsch Burger Man en Vrouw, van omtrent Ao. 1730 tot 1740. Zie Bladz. 688.

— 5. Vertoont een deftig Adelyk Mansperfoon, met zyn gepluimden Hoed, Carree-Paruik, Rolkousfen, Sluier, Degen, Stok, enz. Zie Bladz. 688-699.

Fig.

Fig. 6. Is de affchetfing eener Hollandfche Dame, met haar Fontange-Kapfel, en gefalbaladen Rok, of Tabbaard. Zie Bladz. 702-706.

Het onderfte Vak maalt de geftalte en kleeding van den deftigen Koopmansftand in deezen tyd.

Fig. 7. Is een Koopman, uit het aanzienlyk Amfterdam, gekleed naar den fmaak der deftige Hollanderen in deezen tyd.

— 8. Verbeeld eene deftige Aanzienlyke Dame, of Koopmansvrouw deezer dagen; met een Gouden Horologie op zyde; dat, zinds het toeneemende gebruik der Horologien, in onzen tyd ftand gegreepen heeft, en aan de Dames tot een nuttig pronkfieraad verftrekt.

ſlimme en doortrapte Wyf, indien men 't gerugt gelooven mag, had het wel begreepen; de uitkomst beantwoordde al vry ſterk aan haare verwagting; en veele Hollanders lieten zig overhaalen, om de, door hunne Voorvaders verzamelde, Schatkisten te verruilen voor allerleie Modes, voor Bergen van Galonnen, Linten, Strikken, enz.; als blykt uit onze Afbeelding op *Plaat* V. *Fig.* 1, 2 en 3. Deeze *Figuuren* vertoonen ons, in een Mans- en Vrouwenbeeldje, die zeldzaame Kleeding onzer Landzaaten, in navolging der tekening van ROMEIN DE HOGE; welke dezelve diestyds, in zyne alom bekende Spotprinten, veelvuldig afgebeeld heeft. Ten uiterſte zonderling was deeze dosch, door de menigte van Kanten, Galonnen en Linten, die en Mans en Vrouwen droegen; waar door men naauwlyks het Onderlyf van het Bovenlyf, of de Broek van den Rok kon onderſcheiden. De zwier der Hovelingen en van eenige Edelen beſtond in groote Hoeden, lange Hairlokken, zwaare Paruiken, en hooge Schoenen, met breede neuzen; welk alles gepaard ging met eene wonderlyke ſoort van Mantels. Aan 't getal van Strikken en Moesjes was 'er by de Dames geen einde; ook waren de verſchillende manieren van het poffen der Mouwen, van den zwaai der Kleederen, van de Sluiers, Sleepen, en ik weet niet al welke wonderlyke Kapſels, ontelbaar. Men bragt dien opſchik wel dra dermaate in 't buitenſpoorige, dat

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

dat dezelve door den Burger als walgelyk befpot wierd. Het tooifel was ook zoo vreemd aan onzen Landaart, dat het onzer taale aan woorden mangelde, om alles met eene Nederduitfche benaaming te benoemen; waar door de Franfche Bastaartwoorden toen mede openlyk en fterker dan voorheen ingevoerd begonnen te worden. Men fprak van een *Pourpoint*, een Borstkleed; van een *Rabat des dentelles a glands*, een Kanten Bef met Akers; van een *Chemife*, een Linnen Overhemd; van een *Baudrier*, een Bandelier of Draagband; van *Gregues*, een toeftel, dat voornaamlyk, als een Rokje vol Linten, met neerhangfels en poffen, om het middellyf hing, en eene der zeldfaamfte vertooningen gaf. Wyders namen ook de *Perruques* of Paruiken diestyds by uitftek de overhand, mitsgaders de magtig groote Hoeden, met een aantal van Pluimen bezet; en voorts nog eene menigte van *Etiquettes*, met *galante* benaamingen, ons Vaderland zoo oneigen, dat onze Taal bykans geen woorden hebbe, om ze verftaanbaar te omfchryven, en volftrekt niet om ze te benoemen. Trouwens, het is der moeite niet waardig hier op verder ftaan te blyven; te minder, nademaal deeze opfchik byna zoo fpoedig verdween, als hy gekomen was. Dit Tooifel tog geraakte in die dagen, toen men 'er 't meeste mede op had, by niemand onder den deftigften Burgerftand, Kooplieden of Geleerden, en zelfs niet by de meeste Magiftraatsperfoonen,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

nen, in vollen zwang. Men zag die Kleeding, met haar volkomen zwier, naauwlyks ergens anders dan by eenige voornaame Generaals, Ambasſadeurs, en dergelyken, welken den luister van onzen Staat by den hoogmoedigen LODEWYK moesten laaten ſchitteren: dezulken ſchynen zig, uit Staatkunde, naar den zwier van 't Franſche Hof geſchikt te hebben; althans de dosch, welken ons de Afbeelding van den beroemden BEVERNING, en veele andere Staatsmannen van dien tyd, voor 't oog brengen, is ons als zoodanig voorgekomen. Veel bragt ook toe tot het ſpoedig weder afneemen dier Mode, het ſtuiten van der Franſchen voorſpoed; waar mede de zoogenaamde Vond van Madame DE MAINTENON, in 't ſtuk dier gemelde Kleedinge, insgelyks niet weinig van deszelfs kragt verloor. Want ſchoon 'er nog al lang iets van die Mode overbleef, by den Adel, de Officieren en ſommige groote Heeren; ze drong egter nooit door tot deftige Burgers of braave Kooplieden, en veel minder tot den Boerenſtand: men beſpeurde ze zelfs eerlang bykans niet, dan ſlegts een weinig, by eenige Kapiteins en Burger Hoplieden, welken in zulken opſchik, als iets den Krygsbevelhebberen veelal eigen, nog wel wat voor uit hadden. Wy zullen derhalven dien zonderlingen toeſtel ook verder aan den kapſtok hangen, met den Leezer naar de Afbeeldingen zelven te wyzen; en ons voorts te houden aan de eigentlyke

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Hollandſche dragt, hier vooren op *Plaat* III en IV. verbeeld, en tevens beſchreeven: om nu, na dit alles, over te gaan, ter beſchouwinge van de geſtalte, welke onze Voorvaders in de kleeding hadden. Eene beſchouwing, welke ons, na het een en ander natuurkundig overwoogen, als mede den eigen aart en de gemoedsneigingen onzer Voorzaaten in agt genomen te hebben, ten laatſte gevoegelyk zal leiden, om dit *Hoofdſtuk*, met het afloopen der Zeventiende Eeuwe, te beſluiten: ten einde de Kleeding en Geſtalte onzer Landsgenooten in de tegenwoordige Agttiende Eeuw, die wy beleeven, en waar van wy met ondervinding hoopen te ſpreeken, op zig zelve te kunnen afhandelen.

Natuurlyke Geſtalte der oude HOLLANDEREN, van de *Zestiende* en *Zeventiende* Eeuw.

Wat het eerstgenoemde, de Geſtalte onzer Voorvaderen van dien tyd betreft, het valt, zoo uit de gegeeven beſchryving, als uit de bygebragte Afbeeldingen, niet moeilyk af te neemen, dat onze oude Hollanders, in de gemelde Kleeding gedoscht, gantsch geen ongevallig voorkomen hadden. De Mannen immers, die de Schouders en Heupen in geen enge Kleederen bedwongen, terwyl zy, door hunne ruime Broeken en wyde korte Mantels, den omſlag van 't lichaam uitbreidden, vertoonden alleszins vaste Lichaamen, breede Schouders, en, zoo als men pleeg te zeggen, eene vierkante gedrongen gedaante. De Kraagen waren hun ook van veel dienst, om eenen langen Hals welſtallig te maaken; en de platte Beffen

ſen hielpen integendeel, om een korten en gedrongen Nek ryzig te doen ſchynen. Voorts bragten de Linten en Strikken aan de Kuiten, en de Roozen op de Schoenen, den voeten een vry lugtigen zwier toe. En ſchoon de Armen wel wat enger in den dosch gehouden wierden, zoo bleef egter de dappere Hand, met eene breede en wakkere Vuist, onbedwongen; terwyl ze bloot en ongedekt uit de omgeſlaagen Lubbe uitſtak; welk manlyk vertoon ook zigtbaar was by de zoodanigen, die vervolgens, naar uitwyzen van *Plaat* IV. *Fig*. 4, de Mouwen ruimer en flodderiger droegen. Daar benevens ſtelde men het Aangezigt, inzonderheid door de in zwang zynde Mode, van 't jaar 1600 tot 1630, zeer wel in deszelfs natuurlyke trekken bloot; hier toe diende bovenal het kort geſchooren Hair, by de zulken, die Kraagen om den Hals hadden; waar door zig het vlakke Voorhoofd met ontbloote Ooren, ten ſterkſte vertoonde; waar by nog kwamen de kleene Kneveltjes en de beſnoeide Baard; die aan het gelaat eene Manlyke deftigheid byzetten. Ook mag men als vry algemeen wel vastſtellen, dat de Halsbanden aan de Kraagen, gevoegd by de dikte der plooien zelven, het hunne mede toegebragt hebben, om de Onderkin en de Wangen merkelyk op te zetten. Dit kon, zelfs by iemand, die natuurlyk ſchraal en mager van wangen was, eene gezetheid aan het gelaat verleenen, die het uitzigt vleide. En men heeft

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

heeft het, zoo ik agte, ook hier aan eenigermaate toe te ſchryven, dat onze Voorvaders van die dagen, in meest alle Schilderyen, al vry doorgaande, zulke gezette Koppen hebben. Ze zien 'er tevens gemeenlyk zeer friſch en gezond uit, als hebbende dikke roode wangen, en leevendige koleuren; gelyk ze ons ten overvloede in veele Tafereelen van der Stede Schutteryen voorkomen: dat waarſchynlyk ten grooten deele ontſtaan is, uit hunne gewoonte van het Gelaat beſtendig aan de Lugt bloot te geeven. Dog wat hier van ook zy, 't is althans zeker, dat die kloeke Geſtalte en Manlyke achtbaare gedaante onzer Voorvaderen, omtrent dien tyd, den Vreemdelingen, by uitſtek aanmerkelyk toegeſcheenen heeft; nademaal ze veeltyds, de kenmerken onzer Natie beſchryvende, hier van, als iets den Nederlanderen eigen, wel byzonder gewag maaken. Dus zegt de Kardinaal BENTIVOGLIO; *qui huomeni che producè il pæſe ſono ordinariamente di grande ſtatura, di bello e candido aſpetto, e di corpore vigoroſo e robusto* (*). Dat is: „ De Menſchen, in dit Land gebooren, zyn gemeenlyk van eene kloeke Geſtalte, van een ſchoon en blank aanzien, en van een *vigoreus* en *robust* lichaam, of van een ſterk en vast geſtel". Hier mede ſtemt

(*) BENTIVOGLIO, *Nella relatione della Provincie Unito di Flandra*, Lib. I. Cap. 3.

ſtemt ook overeen HIERONYMUS CONESTAGIUS, zeggende; *Le genti ſono di ſtatura piu tosto grande che mediocre, di color bianco, e di aria gioviale, nella temperatura fredi* (*). Dat is: „ Deeze Volkeren zyn veel meer „ van eene groote, dan van eene middelbaare geſtalte, blank van koleur, en „ van eene vrolyke geſteltenis, in een koel „ temperament". Voeg hier by, dat GUICCIARDYN van de Hollanders, die hy zeer wel kende, zegt; „ Het volck des Lants is „ ghemeynlyck ſchoon, wel ghemaeckt en„de geſchickt van gelyckmatigheyt: ende „ boven al Mannen ende Vrouwen heb„ben ſeer lustige ende volmaeckte ſchinc„kels aen de beenen: zyn oock al t'ſamen „ van tamelycke groote, maer ſommige „ boven de ghemeyne ſchreve" (†). DE HOLLANDSCHE NATIE.

Deeze getuigenisſen ſtrekken ten genoegzaamen bewyze, dat onze Natie diestyds in eene kloeke en wakkere geſtalte boven andere Volkeren uitmuntte; zoo dat dezelve nog blyken droege, van die forſche gedaante, over welke de Romeinen zig oudtyds zoo zeer verwonderden; en die by hunne nazaaten, de Italiaanen, toen insgelyks in 't oog liep. En even zoo zyn wy, in veele opzichten, ook nu nog dezelfden; als duidelyk te beſpeuren is, wanneer wy ons

(*) H. CONESTAGIUS, *Nelle guerre delle Germania Inferiore*, Lib. I.

(†) L. GUICCIARDYN, *Beſchr. der Nederl.* Bladz. 26.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ons Landvolk vergelyken met de ſchraale en tengere, ſchoon rappe Italiaanen en Franſchen, aan dien kant; hoewel ik, gelyk ook waarheid is, reeds voorheenen, onder onze Stedelingen, (want de Landlieden bedoelde ik daar mede niet,) al vry wat vermindering van die oude kloekheid vooronderſteld hebbe.

Zie Bladz. 543.

Spys en Drank der HOLLANDEREN van dien tyd.

Men heeft hier omtrent aan te merken, dat men, gelyk de leevenswyze, en wel inzonderheid het Voedſel, volgens de opmerking van CÆSAR, zeer veel toebragt, tot de grove geſtalte onzer vroegſte Landzaaten; dat men zoo ook de gezonde en wakkere geſteltenis onzer Voorvaderen van dien tyd, (want het verſchil tusſchen de Hollanders van die dagen en nu is zeker al aanmerkelyk,) grootlyks mag toeſchryven, aan hunne manier van leeven, en bovenal aan het verſchillende gebruik van Spys en Drank. De Thee en Coffy immers, was toen bykans in 't geheel niet, ten minſte ſlegts by eenige weinigen, in 't gebruik. Zy dronken des morgens eene friſche teug belegen, of zwaar versch Bier; en hadden op hunne Tafels een goed ſtuk Vleesch, of andere ſtevige gezonde Spys, die hun een zeer kragtig Voedſel verleende. De Burger dronk nooit of zelden Wyn. Vervalschte Roode of Witte Wynen waren onbekend by den Adel en ryke Kooplieden, dan zoo veel te ſtouter gong de Bokaal met geſuikerden Hochemer en Rhynwyn onder hen rond. De Genever, ſchoon tot een nut-

nuttig gebruik al zeer oud bekend, was een ſchandelyke drank; dan zwaar Bier ſchatten zelfs geleerde Lieden voor eene lekkerny. De Heeren Proffesſoren te Leiden immers gongen wel naar 't Bierhuis; en de zoo beroemde LIPSIUS, benevens BAUDIUS, met meer anderen, kwamen dikwerf met een roes t'huis; en haalden elkander niet zelden met ſchampere versjes door, als het Bier en de Geest aan 't gesten geraakten. Ook is het over bekend, dat het Bierdrinken oudtyds ongelyk meer plaats had dan heden: dit getuigt ons ten allerklaarſten het verval der Brouweryen in alle Steden van Holland, byzonder te Haarlem en Leiden, wel eer by uitſtek vermaard van wegens haare Bieren; in welke Steden het getal der Brouweryen op veel meer dan de helft verminderd is, en nog dagelyks afneemt. Niemand, die dit gadeſlaat, en de uitwerking van het Thee en Coffydrinken ſlegts maar eenigzins kent, zal, vermoed ik, in twyffel trekken, of dit niet ten minſtēn eene voornaame oorzaak zy, waar door onze Landzaaten 'er diestyds veel frisſcher en gezonder uitzagen, dan wy tegenwoordig in veele opzichten doen: dan hier over ſtaat ons meer byzonder te ſpreeken, als wy de heerſchende Ziekten onzer Landsgenooten zullen nagaan.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Het dus ver gezegde, dat inzonderheid de Mannen betrof, heeft men insgelyks ook verder over te brengen tot het meerendeel der Vrouwen; die mede kennelyk genoeg too-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

toonen, dat haare geſtalte, over 't geheel genomen, zig oudtyds friſcher vertoonde dan heden; naar uitwyzen veeler Schilderyen van dien tyd, daar ik zeer wel op aan durf. De onderſcheiden verwen van eene poezele blanke, zagte bruinette, of bolle blonde, ons hier boven door HEEMSKERK ZOO lieftallig beſchreeven, hadden ten gevolge, dat de toenmaalige tedere Sexe, naar den verſchillenden ſmaak der Mannen, om ſtryd, in die oogſtreelende bekoorlykheden der Natuure uitmuntte. Men vind zulks ook nog heden onder onze ſchoone Kunne; ik erken het; maar ik kan tevens niet ontveinzen, dat zy my over het geheel in vroegere dagen friſcher ſchynt geweest te zyn; 't geen ook natuurlyk te wagten is. De Vrouwen tog rigten zig zeer naar de leevenswyze der Mannen, en deelen voorts mede in de daar aan verknogte gevolgen. De kwynende Engelſche ziekte, de ſlappigheid, en de uitwerkſelen van eene vroeg bedorven Teelkragt, en een te ſtreng diëet belemmerde den wasdom der jonge kinderen in die dagen minder dan in laater tyd. Eene gezonde Moeder zoogde zelve haar Kroost; en zy die buiten nood, uit weelde, eene Minnemoeder nam, was een voorwerp van beſpotting by andere Vrouwen: ook wierd eene Maagd zelden of nooit, onder de twintig jaaren, ten Echt beſteed. Dit, en dergelyk ſlag van byzonderheden meer, werkte natuurlyk mede, tot het voortbrengen en opkweeken van gezonde

Hol-

Hollanders. Ondertusſchen was 'er egter diestyds reeds één ding, dat der Vrouwen frische natuurlyke geſtalte een grooten krak gaf; te weeten de last dier ongemeene zwaare Rokken en Bouwens; welken zy dik en dicht op de Heupen droegen: waar by vervolgens nog kwam de Mode der eng gereegen Keurslyven; die ze toen al bykans zo eng begonden te draagen als heden geſchied. Hier door tog drong men de Middel tot eene al te enge geſtalte; en de Heupen wierden zoo zeer gekneld, dat de Vrouwen, die van den Boerenſtand uitgezonderd, veelal een ſpigtig vertoon maakten; dat nogtans zoo verre niet gong, of de Vrouwen behielden des niettegenſtaande eene rustige geſtalte; waarom ook CATS zegt: DE HOLLANDSCHE NATIE. Zie Bl. 543.

Wilt gy een hups, een rustig wyf?
Neemt eerst uit Nederlant het lyf.
Neemt dan noch tot ſoo weerden pant,
Het aengeſicht uit Engelant;
En vorder noch, geloof je my,
Een tong uit Brabant dient 'er by,
En doet 'er toe een Hollants hert;
Dat niet te licht verſlingert wert:

Hier uit blykt, dat de Hollandſche Vrouwen, in de dagen van CATS, welke niet onervaren was in 't geen tot de ſchoonheid der Sexe behoorde, by uitneemendheid, boven die van andere Natien, ondanks de

DE HOLLANDSCHE NATIE.

eng gereege middel, eene rustige geſtalte bezaten. Dog heden ten dage overtreffen de Engelſche Vrouwen, die deeze dragt zeer wraaken, en integendeel breede, ruime en korte Keurslyven hebben, onze Vrouwen hier in zeer verre: des CATS, indien hy nu leefde, gewislyk zou zeggen:

Wilt gy een hups, en rustig wyf?
Neemt eerst uit Engelant het lyf.

Ook is het der moeite wel waardig, de tegenwoordige Engelſche Natie, ten deezen opzichte, in 't geheel met het bovengezegde te vergelyken. Dit Volk tog, zig gewennende aan vaste Spyzen, aan zwaare Ciderdranken, enz., mitsgaders een afkeer hebbende van laffe Waterdranken, bezit ongelyk meer ſterkte en vastheid van geſtel, dan onze thans leevende Natie in de Steden; die egter, voor eene Eeuw, de Engelſchen, daar in, verre overtrof. Voorts is 'er ten aanzien van de Geſtalte onzer Hollanders, in de beſchreeven Kleeding, niets byzonders te melden, dat men niet gereedlyk uit onze *Figuuren* kan opmaaken; en meerendeels met de Geſtalte onzer tegenwoordige Inwooners overeenſtemt.

Natuurlyke Gemoedsneiging en Werkzaamheid der

Van meer aanbelang is het, dat wy, eenige aanmerkingen, raakende byzondere kloeke Menſchen hier en daar, tot eene nadere gelegenheid ſpaarende, onze oplettendheid vestigen, op de Manlyke Gemoeds-

be-

beweegingen en de Werkzaamheden onzer Natie, welken uit eene zoo gezonde en forſche Lichaamsgeſteltenis natuurlyk voortvloeiden. Onze Hollanders tog bezaten diestyds eene, daar aan beantwoordende, zoo roemwaardige Gemoedsgeſteltenis, dat ik wel rond uit durve zeggen, dat Holland, zoo lang het Holland geweest is, geen kraggtiger blyken van wakkerheid, moed, yver en ſchranderheid van vernuft getoond heeft, dan in de Zestiende en Zeventiende Eeuw. 'Er heerschte in alle Standen, by den Adel, den Koopman, den Geleerden, den Burger, en den Boer een alleszins werkzaamen Geest ten nutte van 't Vaderland; die Holland zoo beroemd en gedugt maakte, als eenig Vorstendom of Koningryk; van welks vrugtbaare gevolgen wy nog heden het voortreffelyke genot hebben. — Dus roemen wy, om van den doorlugtigſten ſtand te beginnen, reeds met den aanvang van ons vrye Gemeenebest, op Prins WILLEM DEN EERSTEN, en vervolgens op den geheelen *Nasſauwſchen Stam*. Dan komen ons MAURITS en FREDRIK HENDRIK voor, als de Meesters van Europa in de Krygskunde; die dezelve zoo wiskundig en heldhaftig oeffenden, dat 'er geen Bolwerk, of Stadsmuur, voor hunne Stormladders onbeklimbaar, of voor hunne Loopgraaven en Batteryen ongenaakbaar geoordeeld konden worden. Hierby waren hunne heirkragten alomme gedugt, en hunne Legers, veldſlag op veldſlag winnende,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

HOLLANDEREN van dien tyd.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

voerden de gewonnen Legervaanen in zegenpraal ten Hove; waar van de Overblyfſels in de Zaal van Koning WILLEM, in 's Gravenhage, nog voor handen zyn. Onze Adel beſtond geheel uit Helden en Mannen van beleid. Ieder onzer Zee-Kapiteins, veelal van eene Burgerlyke afkomst, was een Admiraal: een JACOB VAN HEEMSKERK, benevens PIET HEIN, en naderhand VAN GAALEN, TROMP, DE RUITER, CORTENAAR, en eene geheele rei van doorlugtige Zeehelden, te over bekend in 's Lands Historien, overmeesterden de Kusten der afgelegenſte Zeën; en hegtten het Goudryke Braſiliën, met de Speceryteelende Indien, aan 's Lands bezittingen. De Hollandſche Vlag was allerwegen in hoogagting, en daar de Wimpels der Uitheemſchen fladderden, woeien de ontrolde Wimpels van de Stengen en Boegſprieten onzer Vloote helder af; ook vervulde het gedonder der Hollandſche en Zeeuwſche kartouwen, die op de baaren klaterden en weergalmden, Kastiliën met ſchrik, Brittanje met ontzag, en Galliën met eerbied. Holland grimmelde toen, om zoo te ſpreeken, van Helden: elk Burger was een dapper Soldaat, en elk Matroos een hartig Zeeman; ja men mogt diestyds van onze Hollanders wel zeggen, 't geen men heden van de wakkere Pruiſchen zegt; dat ieder Soldaat bekwaam was om Kapitein, en ieder Kapitein om Overſte te weezen; en dus ook ieder Matroos geſchikt om

Loots,

Loots, Stuurman of Zee-Kapitein te worden. Dit was zekerlyk het uitwerkſel eener Mannelyke Gemoedsgeſtalte; aangezet door de gegronde verwagting van eene eerlyke belooning naar verdienſte: alzoo men wyslyk gebruik maakte van het ingebooren vernuft der Natie; en iedereen, hoe gering ook van afkomst, niet uit gunst of naar gaven, maar volgens zyne verdienſten bevorderde; dat altoos tot lof van onze Republiek geſtrekt heeft. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Middelerwyl beſpeurde men, in onzen Staatsraad, niet minder de uitwerkingen der ſchranderheid van 's Lands Vaderen. De Aandagt en het Beleid, de Zorg en het doordringende Vooruitzigt, met rype overweegingen, ſtonden beſtendig naast de Eereſtoelen der Staaten. De Recht- en Pleitzaalen vestigden het Roomsch-Hollandsch-Recht, op den onwrikbaaren hoekſteen der Gerechtigheid; en een HUIG DE GROOT alleen verſpreidde zulk een licht over de Rechtsgeleerdheid, dat men 'er in onze dagen nog grootlyks door geleid worde. Wie zal ook aan ALDEGONDE, BARNEVELT, HOGERBEETS, DE WITTEN, BEVERNING, en een aantal van onze vermaarde Staatsmannen, den roem van eene onvergelykelyke ſchranderheid weigeren? Schoon ſommigen hunner, naar 't beloop van de lotgevallen der Staatkunde, zig bloot geſteld zagen aan jammerlyke onheilen. Men begon de Godgeleerdheid toen mede met meer verſtand en oordeel te beoeffenen en vatbaarder te ontvouwen, dan wel

DE HOLLANDSCHE NATIE.

in de, op dit ſtuk, blinde en domme voorige Eeuwen geſchied was. 'Er wierden in 't midden der verſchillende gevoelens, zoo aan de eene als andere zyde, met yver en geleerdheid, alle poogingen aangewend, om dezelve op een vaster voet te brengen: en, ſchoon de verſcheidenheid van gedagten ongelukkig een zeer bitteren haat veroorzaakte, men zag niettemin, hoe het beoeffenen der Godsdienſtige waarheden, zedert die dagen, van tyd tot tyd, meerder doordrong: en niemand, welke zyde hy ook aankleeve, zoo hy niet te ſterk met zyne party ingenomen zy, zal ARMYN den bynaam van *ſchrander*, en GOMMER dien van *yverig* ontzeggen. Voorts overtroffen de Godgeleerden van dien tyd, in 't algemeen, zeer verre de Godgeleerden der voorige Eeuwe; een enkele ERASMUS mogelyk uitgezonderd zynde. En gelust het ons de Boekzaalen der Taalkundigen in te treeden, of het geheele lichaam der Geleerdheid te beſchouwen, dan zien wy hoe de roem van Taalkunde en Geleerdheid den Hollanderen van die dagen geenzins geweigerd kan worden. Toen reeds hebben zy het nuttige, dat Griek, Romein, of Arabier, ja zelfs de vernuftige Chinees, in de onverſtaanbaarheid of duisterheid zyner Taale, voor 't meerendeel van onzen Landaart verborgen hield, in de Hollandſche Spraake overgezet; en hierin zyn wy Vrankryk voor geweest, welke Natie zig eerst lang daar na, op het overzetten der zoogenaam-

de

de *Auctores Clasfici*, heeft toegelegd. Hier benevens bloeiden alle takken van Geleerdheid op onze Hooge Schoolen; daar Mannen van naam, der leergierige Jeugd, den weg tot allerleie Weetenfchappen met zoo veel lofs baanden, dat zelfs een aantal van Uitheemfchen genoopt wierd herwaards te komen, om door hunne wyze lesfen ter gegronder kennisfe opgeleid te worden. Wel byzonder maakte men diestyds zeer veel werks van 't nafpooren der Gefchiedenisfen en Oudheden onzes Vaderlands, gelyk de Schriften van een SCRIVERIUS, VAN METEREN, GOUDHOEVEN, BOR, DE GROOT, benevens veele anderen, ook onze HOOFT getuigen. Die Ridderlyke Schryver toonde toen ook, benevens veele anderen, dat onze Natie gantsch niet ongefchikt was, tot het beoefenen der welfpreekendheid; en dat men in onze Nederduitfche Spraak de pen kon voeren, met kragt van woorden en klem van taal. Hier van verleende hy, buiten andere bewyzen, een fterk doorflaand blyk, in zyne Leevensbefchryving van HENDRIK DEN GROOTEN; dien hy in 't Nederduitsch treffender voordroeg, dan immer in 't Fransch gefchied was: waarop men hem, met Brieven van Adeldom, en de Ridderorde van St. Michiel, door LODEWYK den XIII, begiftigd zag. Niet minder kweekte men eene vuurige drift voor de edele Poëzy, die, ftaande dit tydbeftek, zoo fterk als ooit, in ons Vaderland heerschte; als over bekend is uit de Dichtkundige

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Werken van HOOFT, WESTERBAEN, HUYGENS, CATS, en, boven allen, VONDEL; welke laatſte vooral zeer veel toegebragt heeft, tot den opbouw onzer Nederlandſche Poëzy, dat ook de Liefhebbers dier hartſtreelende Kunſte in onze dagen bewoogen heeft, om een, wel eenvoudig, maar tevens roemryk Gedenkteken, nu nog, omtrent honderd jaaren na zynen dood, ter gedagtenisſe van dien Man op te rigten: 't welk ons ten klaarſten aanduid, hoe ſterk eene zugt voor de Dichtkunde, onzen Landaart van ouds af eigen, nog heden onder ons gevonden word. 't Zou weinig of geene moeite inhebben, hier eene breede Lyst van beroemde Vaderlandſche Dichters en Autheuren, in alle ſoorten van Konſten en Weetenſchappen, op te geeven; dan wy hebben 'er ſlegts eenigen, zonder anderen uit minagting ongenoemd te laaten, te berde gebragt; als oordeelende zulks voldoende aan ons oogmerk, om naamlyk te toonen, dat het Holland aan geen Schryvers ontbreekt, welken een onſtervelyken roem door hunne Schriften verdienen. En wy zouden ons veelligt hier over min breed uitgelaaten, en 't ſlegts met een enkel woord gemeld hebben, was 't niet, dat 'er by veelen, en daar onder zelfs aanzienlyke en deftige Landsgenooten, eene ſoort van verſmaading onzer oude Vaderlandſche Autheuren ſchynt ingekroopen te zyn. 't Is immers voor een ieder, die eenige verkeering in de Waereld heeft, maar al te klaar, hoe zeer

Zie *Eerſte Deel*, in de Inleiding tot dit Werk.

zeer de ſmaak voor de nieuw opgeſchikte Franſche Schriften in de laatſte dagen is toegenomen, en hoe ſterk men dezelven der Jeugd dikwerf aanpryst, en in de hand geeft, boven de onſchatbaare Werken onzer Nederduitſche Schryveren. Verre zy het van my alle de Schriften der Franſchen te wraaken; 'er zyn ook goeden en nuttigen, ja uitmuntenden: dog, men neeme 't my niet kwaalyk, het ſpyt my, wanneer ik zie, dat men de voorkeuze zoo verre brengt, dat onze braave Vaderlanders als verwaarloosd worden; en dat zulks niet zelden geſchied, onder 't leezen van Franſche Schriften; welken, ten opzichte van bondigheid en nuttigheid, niet te vergelyken zyn, by veelen onzer Nederduitſche Werken. Zagen onze Eerwaarde en hooggeachte Letterhelden, die met zoo veel yvers nagt en dag blokten, om onze Vaders in alles, wat Griekenland en Rome inzonderheid voortreffelyks gehad heeft, te onderwyzen; die 't 'er op toegeleid hebben, om alle nutte Konſten en Weetenſchappen hier te Lande aan te kweeken; die hunne vlyt aangewend hebben, om onze Nederduitſche Taal beroemd te maaken; zagen dezulken nu eens op, zy zouden niet dan met biggelende traanen, en eene opkroppende ſpyt, zien, dat hunne beste Boeken thans eene plaats moeten inruimen voor veele zoutlooze, laffe, en meerendeels lugtig byéén geflanſte, de deugd en den Godsdienst ondermynende, Uitheemſche Schriften. Dan wy leggen hier den vinger op den mond; de- DE HOLLANDSCHE NATIE.

 wyl

DE HOLLANDSCHE NATIE.

wyl wy, als onder de ſchaduw van een duister belommerden, en met wilde kruiden beplanten Boomgaard, door eenige reetjes, als van verre, den toegang van een aangenaamen Bloem- en Vrugt-tuin ſchynen te zien; waar in die treffelyke Moeder-planten naar eisch beſnoeid en beſproeid worden; om, door de tegenwoordige Zonne der Hollandſche Taale en Geleerdheid gekoesterd zynde, met meerder bloei dan voorheen, in een onverwelkbaaren luister voortgeplant te worden: welk ſtreelend uitzigt de lofwaardige Maatſchappyen, hier en daar in 't Vaderland opgerigt, ons ſchynen te verleenen; waaraan de uitkomst, zoo wy hoopen, zal beantwoorden.

Gemoedsneiging der HOLLANDEREN tot den Koophandel.

Dan, laaten wy, de neiging tot onderzoek in 't ſtuk der Letteren genoeg beſchouwd agtende, ons gezigt wenden op den Koophandel; waar omtrent het vernuft en de yver der Natie in die dagen niet minder werkzaam was. Ieder een weet tog hoe Amſterdam, diestyds vergroot, ryk, magtig, en door de vier Waerelddeelen beroemd geworden is; als mede hoe het nabuurige Zaandam, dat naast de aanzienlykſte Koopſteden, vooral met de verdere daaromſtreeks liggende Dorpen, in 't ſtuk van Koophandel, opmerking verdient, toen aangroeide; zoo door den Scheepsbouw, als door een overgroot getal van Windmolens tot veelerleie Fabrieken. Ook is 't bekend, dat de Rusſiſche Keizer, PETER DE GROOT, zig niet te aanzienlyk rekende, om by deeze Dorpelingen ter

ter Schoole te gaan, ten einde de Scheepsbouwkunde te oefenen; en dat hy vervolgens den vlyt der Hollanderen zynen Onderdaanen beſtendig ten voorbeelde ſtelde. Wie weet voorts niet, hoe Rotterdam en Dordrecht, met verſcheiden Noord-hollandſche Steden, door den Handel, mitsgaders Leiden, Haarlem en Delft, met andere Steden van Zuid-holland, in hunne Fabrieken bloeiden? Men zag hier en elders, wyk by wyk, en buurt by buurt, de Vesten der Steden, onlangs door knellende krygswapenen benaauwd, in een ruimer omtrek, met wel aangeleide Wandelwegen, Lusthoven, en Tuinen omringen. De Voorſpoed bekroonde des Koopmans noeſten arbeid met ruime winst; en de aangenaame Vrede verſchafte hem gelegenheid, om zynen Rykdom, met vergenoeging, veilig te bezitten. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Die Overvloed, 't is waar, bragt, gelyk het gemeenlyk gaat, de Weelde voort; en de veelheid der Rykdommen baarde by ſommigen eene te ſterke Goudzugt: ja men mag, ten aanzien van onze Hollanders, in 't algemeen wel aanmerken, dat hunne Gemoedsneigingen zeer ter Winzugte overhelden; als mede dat het meerendeel ſpaarzaamer leefde, dan huns gelyken by andere Natiën. Edog, ſchoon dit waarheid zy, kan ik egter niet zien, dat zulks den Uitheemſchen een goeden grond verleene, om hen, met een ſchandelyk verwyt, van Gierigheid te beſchuldigen. Noemt men eene Zuinigheid der HOLLANDEREN van dien tyd.

op-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

oplettende Spaarzaamheid, een arbeidzaamen yver om zyne schatten, door een eerlyken en naarstigen Koophandel, te vermeerderen, Gierigheid; zoo zal men de denkbeelden van Deugd en Ondeugd verwarren; en dan nog, zal die zoogenaamde Gierigheid onzer Vaderen den Lande veel voordeeliger zyn, dan de hedendaagsche ruimschootigheid; die veelen, met kleinagting van derzulker heilzaame Spaarzaamheid, tot buitenspoorige verkwistingen doet overslaan. Wy gevoelen zekerlyk nog maar al te kragtdaadig, om 'er op te smaalen, het voordeel, dat eene ruime Geldkas, eerlyk en wel beleid, op het geweld der Wapenen heeft. In dat licht wierd het gedrag onzer Hollanderen beschouwd, zelfs door sommigen van die Natie, welke onze Landzaaten zoo haatlyk eene vlek het sterkste aanwreef.

De Ridder TEMPLE (*) immers, een Engelschman, die van dit algemeene verwyt der Engelschen niet onkundig was, en het ook hier en daar, hoewel zagter en vleiender, niet onduidelyk zyner penne liet ontglippen, beschryft de Zuinigheid der Hollanderen aldus. „ Daer zyn sommige
„ gewoonten ofte hoedanigheden, die in
„ 't generael gemeen zyn aan alle Men-
„ schen onder haer, (naamlyk de Hollan-
„ ders;)

(*) W. TEMPLE, *Aanmerk. over de Vereenigde Provincien*, Bladz. 159-161.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ ders;) als de groote zuynigheyt en or-
„ dentelykheyt in het uytgeven van hare
„ penningen. Hun algemeene ryckdom be-
„ ſtaet hier in, dat ieder een meer heeft
„ dan hy verteert: oft' om eygentlyker te
„ ſpreken, dat ieder niet meer verteert
„ dan hy inkomſten heeft, hoedanig dat ze
„ ook zy; nochte het komt niet eens on-
„ der haer in bedenking, dat ſy ſoo veel
„ gemeenlyck zouden verteeren als zy in-
„ komen hebben; en als dit al gebeurt,
„ ſoo meenen ſy dat ſy dat jaer te ver-
„ geefs hebben geleeft: en 't gevolg dat
„ daer aen vast is, is voor haer alſoo dis-
„ reputatieus, als eenige gebreckelyke of-
„ te quistige uitſporigheyt in andere lan-
„ den: hierom is 't dat ieder een ſyn ex-
„ treme Schattingen bequamer kan dra-
„ gen, en haer die minder doet gevoelen
„ als in andere plaatſen: want die met
„ twee deelen van de vyf, die hy tot in-
„ komſten heeft, ſich geneert, ſoo hy
„ twee meer aan de *Staten* betaelt, dan
„ ſcheyd hy ſlechts van 't geen hy anders
„ ſou opgelegt hebben, en tegenwoordig
„ niet van doen had; daer hy in tegen-
„ deel, die 't geen jaerlycks ontfangt, ver-
„ teert, ſoo hy ſlegts het vyftigſte deel
„ aen ſchattinge geeft, het gaet van hem
„ ſoo bekrompen af, als of hy kost en klee-
„ ren voor hem en ſyn huysgezin daar voor
„ moest koopen".

Of de Ridder nu juist het fyne van 's Lands inkomen geweeten hebbe, doet hier

DE HOLLANDSCHE NATIE.

hier niets ter zaake; en 't is ons ook om 't even, of de tegengestelde ruime verteering en bekrompen huishouding, op zyne Engelschen van dien tyd toepasselyk zy dan niet; maar 't is althans ten hoogste loflyk, dat hy aan deeze zoo nuttige Spaarzaamheid toeschryft, die onloochenbaare uitwerksels, welken wy nog dagelyks, als gevolgen van de vlyt en zuinigheid onzer Hollanderen, voor onze oogen zien; met opzicht tot welken hy zig vervolgens aldus uitdrukt. „ Dit veroorsaeckt het cieraet „ en sterckte van haer Steden; het groot „ gerief van Trek-schuyten, over bruggen „ en langs dycken het landt door te kon- „ nen reysen: hier uit worden geboren „ haer vermaeckelyke wandelplaatsen en „ grachten, in en ontrent hare steden, met „ boomen cierlyck beplant; kortom de „ cierlickheit, gerieflickheit, en ook som- „ tyts heerlyckheit van alle publyke ge- „ bouwen, daer alle man zoo gewillig toe „ contribueert, en sulck een vermaeck en „ ydelheyt in schept, als die van andere „ landen in dezelfde omstandigheden met „ het verbeteren zyner landeryen, als par- „ ticuliere huyzinge. Het gene sy kon- „ nen sparen, behalven dat zy tot hare „ huyshoudinge, en gemeene betalingen „ der laste van node hebben, werd aange- „ leyd tot vergrootinge van hun Capitaal, „ en tot cieraet of oppronking van hare „ huyzen: dingen, niet soo vergankelyk „ en schadelyk voor haere gesontheyt en

„ af-

„ affairen, als geduerige overdaat in brasſen en ſuypen, nochte lichtelyck t'eenemaal ſoo groote ydelheyt, als d'overdadige kostelyckheit in kleedinge, en naſleep van dienstboden; ten minſten eindigen deze in de menſche alleen, en ſtrekken tot voldoeninge van hun eygen ſinnelykheyt: daer de andere niet alleen een huysgezin ryck maken, maar ook veel vorderen tot publyck cieraet en eere van een Landt".

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Ondertusſchen begryp ik niet, hoe de Ridder, na 't geeven van zulk een loflyk en alleszins voldoenend getuigenis, 'er toe kome, om kort daar na te zeggen; „ Alle lusten en hertstochten zyn hier in 't algemeen zo heftig niet als in andere Landen daar ick verkeert heb, uytgeſondert de gierigheyt". 't Is waar, hy voegt 'er als ter verzagtinge by; „ En deſe nochtans kan men zeggen, ſoo krachtig niet te zyn, doordienſe haar met naarſtigheyt en ſpaarſaamheyt geneert, daarſe by andere in bedrog, rovery en verdruckinge uitberst". Dan met dit alles het wederſpreekt zig zelve, een Volk van gierigheid te beſchuldigen, waar van men overtuigd is, dat het, met alle gewilligheid, drie vyfde van zyn inkomſten beſteed, voor 't welzyn van 't Vaderland, aan den luister der publieke Gebouwen, en 't vercieren hunner eigen Huizen. Zodanig eene Natie mag men zeker geene ſchandelyke inhaaligheid ten laste leggen; maar men behoort dezel-

„ ve

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ve anderen aan te pryzen, van wegens derzelver welberedeneerde ſpaarzaamheid en edelmoedigheid. Ook heeft de Ridder zelf, de vergenoegzaamheid en edelmoedigheid van één Hollander ondervindende, moeten bekennen, gelyk hy even te vooren doet, „ den eenigen rycken man, dien hy ooit „ in ſyn leven geſien had", in Holland ontmoet te hebben. Te weeten, een Provenier, in een Geſticht, voor arme bejaarde zeevaarenden te Enkhuizen opgeregt; die, te vrede met zyn lot en bezorgden leeftogt, een hem door den Ridder opgedrongen Ryksdaler niet begeerde te houden, maar denzelven gulhartig aan een Dienstmeisje ſchonk. Dog de Heer TEMPLE heeft, hoe zeer hem het Staatsbelang der Hollanders deede pryzen, wel meer ſoortgelyke misſlagen begaan; waar van 'er ons in 't vervolg mogelyk nog al eenigen zullen voorkomen.

't Is verder, wat men ook van de ſpaarzaamer leevenswyze onzer oude Hollanderen moge zeggen, althans zeker, dat zy hier door de kragt des Lands gehandhaafd hebben: en wie weet niet, hoe der Hollanderen Goud-Kantoor de berooide Beurzen der Uitheemſchen menigwerf geſmeerd, en hun geweld, daar ze ons vermogen kenden, volſtrekt geſtuit heeft. De hooge buitenlandſche Intresten bekooren, ik beken het, veelal onze Natie; en ik wil ook geenszins loochenen, dat winst het doelwit is van 't opſchieten onzer penningen

gen aan Uitheemſchen; maar wie tog zal een Vreemden zyne met vlyt gewonnen Schatten verleenen, zonder dat eene eerlyke en ruime winst zulks verzoete. Vraagt men, waarom geeft men het den Lande niet? Het antwoord is gereed; het Land eischt het niet. Maar is 'er nood; vordert het Vaderland een buitengewoonen byſtand; een Hollander heeft zyne ſchatten veil, en toont dat geen vuige Gierigheid in zynen boezem huisvest. Dit is altoos gebleeken, en nooit zag men de Gierigheid in zulke omſtandigheden heerſchen. Toen WILLEM DE EERSTE om geld verlegen was, wierpen de Juffers haare kleinoodiën, voor 't Vaderland, in de Schatkist; en ieder toonde, byna de geheele Zeventiende Eeuw door, beſtendig zyne bereidvaardigheid om, naar vermogen, het zyne voor 't algemeene welweezen toe te brengen; en bovenal 's Lands Zee- en Veldmagt, door eene ruime vergelding, geſtadig aan te ſpooren. Ook zyn onze Landzaaten hier omtrent nog heden niet verbasterd; naar uitwyzen der verſche voorbeelden, zoo in 't aanmoedigende onderſteunen der belegerden in Bergen op den Zoom, als in 't gewillig opbrengen der bekende Liberaale Gift. Onze Natie was derhalven nooit, en is ook nog, over 't geheel niet Geldgierig of Woekergraag, maar op eene eerlyke wyze Winzugtig te noemen. En dit is eene natuurlyke eigenſchap, die zoo onafſcheidelyk met den Koophandel verge-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

zeld gaat; dat men, dien trek veroordeelende, tevens de ziel van den Handel wegneemt; waarop 'er niets, dan een dor en uitteerend lichaam, zal overblyven. Dit bezeften onze Hollanders even zoo, als alle andere handeldryvende Natien: en hoe zou het 'er, mag ik hier in 't voorbygaan wel vraagen, hoe zou het 'er gefchapen ftaan, als wy 't blaadje eens ommekeerden? Indien Holland zig eens genoodzaakt vonde, Geld by Uitheemfchen, by Engeland, of Vrankryk te negotieeren: ik zou my, vermoed ik, niet vergisfen, als ik dagt, dat men van ons, in plaats van vier a vyf percento, wel tien of twaalf zou durven eifchen. Hoe nuttig is ons gevolglyk de oude Hollandfche Spaarzaamheid, waar door wy tot nu toe, (God dank!) de Edelmoedigheid der Vreemden, tegen de Vaderlandfche Zuinigheid, niet hebben te toetfen.

Wyders kan ik, in dit opzicht, niet wel nalaaten, hier nog aan te merken, dat deeze fpaarzaamer leevenswyze een volftrekt natuurlyk gevolg was van de vroegere Dwingelandy, en de toen gevestigde Vryheid. Onder het Graaflyke beftier tog, waren de Ingezetenen, en byzonder de Burgers en Boeren, genoegzaam geen meester van hunne bezittingen; daar zy fteeds door de fchattingen en knevelaryen van Uitheemfchen geperst wierden. 'Er heerschte, in die dagen van onderdrukking, eene foort van lustloosheid en agterhoudendheid on-

der

der hen; dewyl ze zeer klaar begreepen, dat alle hunne met moeite en zweet verzamelde Penningen, zoo ze dezelven niet zuinig bewaarden, en als verborgen hielden, voor de zielendwingende Geestelyken, de beurzenplukkende Rechtshandelaars, Schattingheffende Stedehouders, en 's Heeren Gevolmagtigden, waren; die dikwerf, zonder dat het den Landsheer ter ooren kwame, ryk en arm plunderden, of Stad en Dorp, op 't minste geval, in eene straffe Geldboete verweezen. Dus was onze Natie toen, om zoo te spreeken, zuinig uit nood en door dwang; schoon de bron van edelmoedigheid, met de eigenaartige uitvloeisels van oprechtheid en gastvryheid, gestadig in de Hart-aar opwelde. Wat was 'er nu voor zulk een Volk, toen het de lieve Vryheid zag opdaagen, natuurlyker, dan dat zy, die zoo lang in de onzekerheid hunner eerlyke bezittingen geleefd hadden, zig nu met vreugde meesters zagen van hun Hof en Haaf, Huis en Erf, Land, Vee en Koophandel; en 'er gevolglyk met alle naarstigheid op uit waren, om hunne Schatten door eene geoorloofde winst te vermeerderen? Wat was 'er verder van hun gegronder te verwagten, dan dat hunne onderlinge Spaarzaamheid, die korts door dwang heerschte, nu samenspande, om die inhaalige Bloedzuigers, op hunne beurt, te bedwingen! 't Is derhalven niet vreemd dat zy, de kragt van 't Geld, en de voordeelen van den Koophandel

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

kennende, dien voornaamen ſteun van den Staat, voor hun en hunne kinderen, door ſpaarzaamheid in ſtand hielden; dat ook in de gevolgen aan hun ſchrander vooruitzigt beantwoord heeft. Want zints dien tyd verſmolten de Goud-Kantooren in het bloeiende Antwerpen en andere Brabantſche Steden; terwyl de Geldbeurzen en Schatkisten van Amſterdam, met die van geheel Noord- en Zuid-holland, van alle kanten opzwollen, en tot barſtens toe vervuld wierden.

Voorſpoed en Pragt der HOLLANDEREN van dien tyd.

De drift tot winst, welke onze Voorvaders in die dagen bezielde, ſproot gevolglyk niet voort uit eene laage Geldzugt, maar uit een loflyken yver voor 's Lands welvaart, en 't handhaaven der vrye bezittinge van hunnen eigendom, voor hun en hunne Nazaaten. Ook is 't zoo verre van daar, dat zy als Gierigaarts, door eene zugt om maar ſchatten op ſchatten te ſtapelen, gedreeven wierden, om in naare ſpelonken te leeven, of om het noodige voedſel, en de behoorelyke kleeding naauwlyks van hunnen rykdom te durven neemen; dat 'er toen in tegendeel eene deftige pragt op de Straaten, eene kostbaare zindelykheid in de Huizen, en eene voedzaame lekkerny aan den Disch alomme te beſpeuren ware. Ja, Holland zag nooit, zoo 't my toeſchynt, gelyk wy hier boven reeds gemeld hebben, ten deezen opzichte, eene luisterryker Eeuw onder haare Inwooners. Een Graaf, een Koning, of een Keizer, had,

in vroeger dagen, nu en dan, met eene uitsteekende kostbaarheid, hier te Lande huisgehouden, of was ons Gewest ten pragtigsten doorgereisd; der zulker Bedienden, mitsgaders de Edelen, muntten in de voorige Eeuwen wel eens uit, door eene onvergelykelyke pragt; dog nooit was zulks zoo algemeen, als toen, onder den Burger en de Landlieden geweest: waar van wy, (men vergunne ons op dit stuk een kleen uitstapje,) voorheenen in ons *Rhynlandsch Wedspel*, met betrekking tot deeze Eeuw, in Dichtmaat aldus opzongen. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Wy, overlang gewoon, na 't weiden onzer Schaapen,
In een geringe Hut van Riet of Stroo te slaapen;
Wy, die schaars aan den wand een Schootel van roode Aard
Ophingen, of vernoegd gezeeten aan den haard,
De rieten halmen met dun Was en koper vlogten,
Vercierden nu met Goud de Fluiten; en de bogten
Van Woudmans Jagtboog, daar men 't Veldhaas mee beloert,
Wierd in de plaats van Touw, met groen Fluweel gevoerd.
De wanden pronkten ook met Porceleine Schaalen.
Men zag in ieder Hut den schat der volkren praalen;
De Herders kleedden zig, niet in een bruine Py,
Maar met een Hemdrok dun van Chits of fyn van Zy.
Knaap *Veeryk*, die voorheen met grove beenen knoopen
Zyn Wambais knoopte, mogt nu Goude of Zilvere koopen.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

De Vrouwlui cierden ook haar blanke boezems op
Met een granaaten Snoer, of diamanten Dop. Enz.

De verbloemde wyze, op welke wy, by manier van Veldzangen, 's Lands voorſpoed, in den aanvang der Zeventiende Eeuwe, en vervolgens, ſtaande de Stadhouderlyke Regeering van MAURITS en FREDRIK HENDRIK, onder den aangroeienden rykdom der Natie, dus kortlyk afſchetſten, komt inderdaad met het waare weezen der zaake overeen. Want de Burger ſtelde diestyds eene groote eer, in deftige Kleederen, in Gouden en Zilveren ſieraaden, in zeer kostbaare Gebouwen, en netgemeubelde Kamers.

Zindelykheid der HOLLANDEREN van dien tyd.

Voorts was die ſlordigheid, welke CÆSAR en TACITUS den ouden Batavieren toeſchreeven, by derzelver toenmaalige Nakomelingen in geenen deele meer te vinden. In ſtede daar van zag men de reinheid en zindelykheid onder hen tot het uiterſte toppunt gereezen. Dit gong zelfs zoo verre, dat zy de verwondering van allen, en de berisping van veele Vreemdelingen, tot zig trok. Een Franschman, Spanjaard, Italiaan, Engelschman, of Duitſcher, vond het als iets buitengewoons, en voor hem zeer vreemd, dat men onder de aanzienlykſte Lieden, en in de deftigſte huizen, met geen beſlikte Schoenen mogt treeden; noch eene ſlymerige kladde op eene reine geboende Vloermat, of een Tapyt, nederſpuwen;

wen; de Quispedooren, of Spuwpotjes, waren voor hun onhandelbaar; en deeze zindelyke uitvinding der Hollanderen was toen overal wat nieuws. De Ridder TEMPLE vond, in zyn tyd, die nettigheid aan het huis van Burgemeester HOOFT, zoo aanmerkelyk, dat hy 'er, onder het behandelen van ernſtige Staatszaaken, al boertende over ſchryve. Te weeten, hy verhaalt ons, hoe hy, aan 't Huis van gemelden Burgemeester zynde, „ en een groote verkouwentheid hebbende, merkte, dat een heldre „ fraaye meidt, (die in de kamer met „ een ſchoonen doek in de hand ſtont) „ ydermaal als hy ſpouwde, aanſtonds bukte om 't ſpeekſel op te nemen, en de „ planken ſchoon te vryven": en dat hem, toen hy te kennen gaf, hoe 't hem moeide, dat hy aan de arme meid zoo veel werks gave, door den Heer HOOFT (boertende) geantwoord wierd, „ dat het wel was, dat hy 'er „ zoo wel afquam; en dat, indien zyn Vrouw „ t'huis geweest was, zy hem, hoewel hy „ een Ambasſadeur was, zou hebben doen „ vertrekken, om dat hy haar Huis vuil „ maakte". Daar benevens meld hy ons, hoe de Burgemeester hem vervolgens zeide, „ dat 'er twee Kamers in 't Huis waren, daar hy nooit in durfde komen, en „ dat hy geloofde, dat dezelve maar tweemaal des jaars geopend wierden, om „ ſchoon gemaakt te worden". Deeze zindelykheid onder de Vrouwen was in die dagen algemeen; en zy is het nog grootlyks

DE HOLLANDSCHE NATIE.

TEMPLE, *Memorien*, Bl: 639.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

by veele oude Hollandſche Familiën; die dezelve zekerlyk wel eens wat te verre brengen, daar zy, uit dien hoofde, het noodige gebruik niet durven maaken van eenig Vertrek of Huismeubel, ten einde het vuilmaaken voor te komen. Het is, buiten tegenſpraak niet te verſchoonen, dat men, gelyk dit ſomtyds gebeurt, een aanzienlyk Heer, of een deftig Burger, in 't Voorhuis op een blaauwen vogtigen vloer, of in een togtigen gang ſtaan laat; alleen om een enkel zyvertrek, ſchoon 'er al vloermatten, om de voeten op af te veegen, voorliggen, niet te beſmetten, of liefst om het Vertrek opgepronkt te houden. Zulk een afgodiſche zindelykheid moet ieder recht verſtandige Vrouw ongetwyffeld wraaken: dog dat onze Hollandſche Vrouwen over 't geheel zindelyker zyn dan die van andere Natiën, heeft zyne reden; en is, wanneer ze niet tot buitenſpoorigheid of maltentigheden overſlaan, zeer wel te verdeedigen. De Ridder TEMPLE zelf heeft reeds al opgemerkt, dat men de meer dan gemeene nettigheid in onze Huizen, en reinheid in onze Steden, grootlyks heeft toe te ſchryven, aan het bolle land, het natte weer en de gantsch vogtige lugt, waar aan men in Holland onderworpen is. Dit noodzaakt hen, zegt hy, de wegen te verhoogen, of te beſtraaten, dewyl men ze anders dikwerf niet zou konnen betreeden; en daar de vogtige lugt hunne Metaalen doet roesten, en 't houtwerk doet ſchimmelen, moeten

ten zy zulks door wryven en schuuren voorkomen. „ Hierom is 't dat de hel-
„ derheyt en finnelyckheyt, die zy in hare
„ huysen soo behertigen, haer als eygen
„ word toegeschreven van luyden die niet
„ verder denken: maar soo is 't dat meest
„ de gewoonten van een volk d'uytvoeren-
„ de reden zyn van sommige ongesiene oft'
„ onaangemerkte natuurlyke oorsaken of-
„ te noodwendigheden". Deeze bedenking van dien Heer word ons dagelyks door de ondervinding bevestigd; en pleit dus zekerlyk ten sterkste voor de Hollandsche zindelykheid; mits dat dezelve niet te verre gaa, wanneer ze met recht bespot word; gelyk de Secretaris van Amsterdam deed, wanneer hy, by gelegenheid van 't voorgevallene aan 't Huis van Burgemeester HOOFT, het volgende vertelseltje, aan de Zuster van den Heer TEMPLE, mededeelde. „ Een van onze Magistraten,
„ zeide hy, ging om eene Juffrouw eene
„ visite te geven; aan de deur kloppen-
„ de, quam een kloeke Noord-hollandsche
„ Meid voor, om die te openen: hy vraag-
„ de, of haar Juffrouw t'huis was? zy ant-
„ woorde jaa, en meende met eenen in te
„ treden, dog de Meid, merkende dat
„ zyn Schoenen niet zeer schoon waren,
„ nam hem by de armen, en verders op
„ haar rugge, bragt hem door twee ka-
„ mers, zette hem by de trappen neder,
„ trok zyn Schoenen uit, dede hem een
„ paar muilen aan, die aldaar stonden, en

DE HOLLANDSCHE NATIE.

TEMPLE, *Aanm. over de Vereen. Prov.* Bl. 149, 150.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ dit zonder ſpreken, dog als de muilen „ aan waren, zeide zy, dat hy by haar „ Juffrouw, die in haar kamer was, kon „ gaan". Dit brengt de zindelykheid waarlyk tot den uitterſten trap; maar wy twyfelen, of dit vertelſeltje niet ſlegts uit eene vermaaklyke ſchertzery op de baan gebragt wierd, en mogelyk wel om den doorſnuffelenden TEMPLE eens te doen lachen. En verder ſtaat ons hier, ter zaake van 't geen TEMPLE, betreffende zyn geſprek met Burgemeester HOOFT, op 't papier gebragt heeft, nog aan te merken, dat de Ridder zeer fyntjes door den Burgemeester behandeld wierd. De Heer TEMPLE naamlyk leidde, uit des Burgemeesters inſchikkelykheid voor zyne Huisvrouw, af, dat hy een goed Patriot was; nadien het, zoo als hy zei, gehoord te hebben, een algemeen gebruik was, en als eene vastgeſtelde zaak doorgong, dat de Vrouwen, hier, over de Mannen regeerden: en daar op gaf de Burgemeester, dit als toeſtemmende, te kennen, hoe hy verblyd was, dat hy eene (*douce Patrone,*) eene *zagte Regente* gekreegen had. Een recht ſchrander antwoord waarlyk van den vernuftigen HOOFT; die als een doorkneed Staatkundige wel bevroedde, dat de Engelschman, onder zulk een grappig praatje, wat ernſtigs bedoelde. Buiten dit inzigt, van TEMPLE wat om te leiden, was 't zeker ook te hard gezegd, *dat zyne Vrouw geen Ambasſadeur ontzien zou, om een ſchoon vertrek*: zyne zoo gelief-

de

de en voor verſtandig bekende Egtgenoot, HELIONORA HELLEMANS, was te beſcheiden, om zig alzoo te gedraagen; en HOOFT bezat te veel verſtand en Manlyke Agtbaarheid, om hier in zyn Patriotſchap te toonen. Ook wist hy, ſchoon hy TEMPLE al eens gezegd mogte hebben, dat zulks waar was, te wel, dat het Patriotſchap toen niet beſtond in der Vrouwen zindelykheid, noch haar gezag over de Mannen, of in de inſchiklykheid der Mannen jegens de Vrouwen; maar wel in 't bezitten en gebruiken van doorkneedde, manlyke, onbevlekte, en zindelyke Patriotſche hersſenen. En zulks doet ons dit verhaal van TEMPLE, (gelyk ook ons uitſtapje,) met den ſchranderen PIETER RABUS aanmerken: als een vertellingje, van den Heer Burgemeester HOOFT, zo als TEMPLE 'er meer heeft, om den leezer eens te verpoozen met eene vermaaklyke uitweiding.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Boekzaal van Europa, 1692.

Ernſtiger en deftiger is het getuigenis dat de Heer TEMPLE van de Hollanders geeft, wanneer hy, de gemoedsneigingen der Natie beſchryvende, zegt, dat zy, buiten de bovenaangehaalde Zuinigheid, uitmunten in Voorzigtigheid en Geduld; „ zoo dat „ niemant onder haar yets by der handt „ neemt, ten zy hy ſich te voren daar toe „ bereydt heeft, en geen werck aanvanght, „ eer hy 't weet uyt te voeren": als mede „ dat zy een humeur hebben van noyt te „ laten ſteken, 't geen ſy meenen dat uyt„ gevoert kan worden; ofte om 't geen ſy „ on-

Voorzigtigheid en Geduld der HOLLANDEREN, van dien tyd.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„, onder handen hebben te laten varen, om „, wat anders dat haar voorkomt". Ten voorbeelde hier van maakt hy gewag van het aanleggen van Dyken, het maaken van Bruggen, en 't ſchieten van Trekvaarten; dat in de Zeventiende Eeuw op verſcheiden plaatſen ondernomen en uitgevoerd wierd. Ook ſpreekt hy van den Straatweg, uit den Haag naar Scheveningen, als van „, een werck dat by d'oude Romeynen mag „, geëvenaart werden, om dat het ſoo haast „, verricht wiert": dog wat zou hy dan, indien hy nu leefde, zeggen, van den gantſchen beſtraaten weg van Gouda op Rotterdam, en van Haarlem op Amſterdam? Verder brengt hy, als een blyk van der Hollanderen vaardigheid, in 't uitvoeren van gewigtige onderneemingen, by, het oprigten van de Geſchutgietery in den Haag, in eenen Zomer voltooid; dat egter nog niet in vergelyking komt, by het opbouwen van het Admiraliteits of Lands Zee-Magazyn te Amſterdam; 't welk men in negen maanden zoo verre opbouwde, dat het ten gebruike bekwaam ware. Wat het zoogenaamde draalen met den opbouw van 't Stadhuis daar ter plaatſe, waar van TEMPLE gewaagt, betreft; zulks ſproot zekerlyk niet voort uit de vrees voor eene malle Prognosticatie, als of de Negotie van Amſterdam, even als die van Antwerpen, by het voltooien van het zelve, zou verzwakken; maar is veel eer toe te ſchryven, aan eene verſtandige zorge, om alles, door den tyd,

Zie ons *Tweede Deel*, Bl. 799.

Zie *Tegenw. Staat*, XV. Deel, Bl. 43.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Zie de Bouworde van 't Stadhuis van Amst. verdeedigd.

tyd, met ryp overleg te verzamelen, wat tot fieraad en praal van dit heerlyke Gebouw kon dienen. Men toonde dus, daar de liefhebbery voor de Bouwkunde bloeide, als veele praalgebouwen van dien tyd getuigen, en bovenal doorftraalt in dat Wondergebouw, een der fraaifte Paleizen van Europa, dat men zoo wel van pas een langzaam beleid tot fieraad, als een vaardigen voortgang in noodige fpoed wist te gebruiken. Ook bleek hier in, gelyk in meer andere gevallen, de geduldige ftandvastigheid der Natie, waar door men byna niets ondernam, of 't wierd ook, fchoon 't veel tyds eischte, ter uitvoeringe gebragt. Dit zeker was den echten Hollanderen byzonder eigen; hier door konden ze, met het uitgerektfte geduld, onder naauwlyks overkomelyke zwaarigheden, in 't midden der bitterfte rampen en tegenfpoeden, geduurende een tagtigjaarigen Oorlog, en verdere nieuwe Krygstoerustingen, onveranderlyk op hun eenig doelwit van Vryheid zoo lang blyven ftaroogen, tot dat ze dit onwaardeerbaare pand volkomen gevestigd zagen. Geene welbeleide onderneeming, in Koopmanfchap, Geleerdheid, Konften en Weetenfchappen, was hun in die dagen te groot; en men bragt, het geen men eenmaal ondernomen had, door een taai geduld, vroeg of laat, tot ftand; het zy de Natie zelve iets uitvonde, of de ontdekkingen van Uitheemfchen verbeterde. — Aan deeze onverzettelyke ftandvastigheid,

dat

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Natuurlyke Geneigdheid der HOLLANDEREN tot Vryheid, in 't ſtuk van Godsdienst.

dat onvermoeide geduld, zyn wy grootlyks verſchuldigd, niet alleen de vrye bezitting onzer goederen, en 't vrye gebruik van onzen rechtmaatigen eigendom, maar ook de vryheid van 't ſpreeken over den Godsdienst, en de vryheid van het beleeven onzer Geloofsbelydenisſe, een ieder naar den eisch van zyn oprecht Geweeten. Zoo tog gong de Vryheid der Gemoederen met de Vryheid der Goederen gepaard. Want nademaal de meeste beroerten in Nederland ontſtaan waren uit den dwang der conſcientie; zoo bloeide de Vryheid van 't Geweeten terſtond met de herſtelling der Burgerlyke Vryheid. Men vergunde eenen ieder, van hoedanig eene Godsdienſtige Gezinte hy ook mogte weezen, zoo zyne Stellingen maar niet ſtreeden met de Eere van het eene Eeuwige Almagtige Opperweezen, noch aanliepen tegen de natuurlyke Wetten en gevestigde Regeering des Lands, vryheid van Godsdienstoeffening; zynde, zelfs de Jooden, hier van niet uitgeſlooten. Ook behielden de Roomschgezinden, ſchoon 'er veelen onder waren die Spanjen, als den voornaamſten beſchermer van het Pauslyk gezag, nog eenigermaate aankleefden, hunne vrye oeffening van den Godsdienst. En 't was zeker zeer aanmerkelyk, hoe eensgezind Roomſchen en Hervormden voor 's Lands Vryheid ſtreeden; uit welken hoofde wy ook deswegens aan hun verpligting hebben; doordien men vol uit moet erkennen, dat wy, zonder de

hulp

hulp van den Vaderlandfchen Roomschgezinden Adel, en van die der Leeken, nimmer van den hals gefchooven zouden hebben, het dwingende juk der Spanjaarden, dat hen zoo wel als ons knelde. Want de Bloedraad van den Hertog VAN ALVA, Roomsch nog Onroomsch ontziende, doemde ze beiden ter galge; met deeze bittere woorden: „ De Geuzen hebben de Ker- „ ken geplonderd, de goede Catholyken „ hebben 'er zig niet tegen gefteld; laaten „ ze beiden hangen". Van daar hadden eenige Roomschgezinden, die met de Onroomfchen deezen Gemoedsdwang afweerden, tot een fpreekwoord, *myn hart is Paapsch, maar myn degen is Geusch:* waar mede zy te kennen gaven, dat het ook hun te doen was om de Vryheid, die de Geuzen verdeedigden. En 't is overbekend, dat 'er veele Roomschgezinde Edelen waren, onder die twee honderd, aan welker hoofd de Heer VAN BREDERODE zig bevond, toen men het bekende Verzoekfchrift aan de Landvoogdesfe overleverde. Ook ftierven de doorlugtige Graaven VAN EGMOND en HOORN, ten minfte de eerfte, in dat Geloof. Overeenkomftig hier mede gedroegen zig onze Leidfche Burgemeesters zeer loflyk, ftaande het geftrenge Beleg dier Stad in 't jaar 1574; toen zekere zielenbeheerfchende Yveraars, die op nieuw eene foort van Gemoedsdwang fcheenen te willen invoeren, begeerden dat men op de Papieren Noodmunt zou zetten, *Hæc Religionis ergo*,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ Dit

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ Dit ter zaake van den Godsdienst"; in ſtede van het gebruikte Opſchrift, *Hæc Libertatis ergo*, „ Dit ter zaake van de Vry- „ heid". De Wethouderſchap ſtuitte naamlyk dien averechtſchen toeleg, verdeedigde het Opſchrift, en beweerde dat de Vryheid van Godsdienst ook onder 't woord Vryheid begreepen was; waar uit ten klaarſte blykt, hoe men toen algemeenlyk oordeelde, dat de oeffening van den Godsdienst voor eenen ieder vry was; hoedanig een denkbeeld van de Vryheid de ſchranderſte Vaderlanders en Wetgeevers ten allerſterkſte handhaafden. En hier uit is ook voortgevloeid, dat allerleie Gezintheden in dit vrygevogten Land gedoogd zyn geworden. Dit heeft de oude zoo beroemde Herbergzaamheid voor Vreemden, ter eere van ons Vaderland, volkomen doen herleeven; en daar door vonden de verdreeven Hugenooten, de Waldenzen, en een aantal van allerleie vlugtelingen, zoo Jooden als Christenen, hunne ſchuilplaats, beſcherming, en vrye Godsdienst-oeffening, hier te Lande, alwaar ze, niet tegenſtaande hunne verſchillende denkbeelden van Godsdienst, in ſtille vrede mogen leeven. Men hoore deswegens den Ridder TEMPLE, die zig daaromtrent in deezervoege uitdrukt. „ 't Is „ byna ongelooflyck, hoe alle de heftighe- „ den en bitterheyt, die de verſcheydent- „ heden van Religie in andere landen ver- „ geſelſchappen, hier ſchynen bevredigt „ en verſacht te zyn door d'algemeene vry- „ heyd,

„ heyd, die alle man ofte door vergun- DE HOLLANDSCHE NATIE.
„ ning ofte oogluicking geniet; nochte
„ hoe dat de verdeeltheden en eerſugt daer
„ door magteloos worden, om haar gein-
„ teresſeerde en oproerige desſeynen on-
„ der den dekmantel van Religie te ver-
„ bloemen: welcke de Christenweerelt in
„ deze laatſte hondert en vyftig jaaren
„ lang, ſoo veel bloets gekost heeft. Nie-
„ mant kan hier klagen van verdruckinge
„ in de conſcientie, of genootzaakt te zyn
„ tot eenige publycke belydenis van zyn
„ particulier geloof; nog gedwongen van
„ ſyn eygen manier van Godsdienst in huis
„ niet te mogen plegen: ofte een andere
„ aan te nemen: en al wie meer eischt in
„ 't poinct van Religie, ſonder een onwe-
„ derſpreekelyck bewys ofte blyck van een
„ particuliere ſendinge uyt den hemel,
„ dien mag men met recht verdacht hou-
„ den ſulcks niet om Godts, maar om ſyn
„ eygen wil te eysſchen: nademaal yemand,
„ die pretendeert de oppermagt over 't ge-
„ loof, in plaats van vryheyd in 't gevoe-
„ len te laaten, die pretendeert zulks ook
„ ten opzigte der authoriteyt, dewelke
„ nergens als in opinien beſtaat; en wat
„ mensch in 't algemeen vastelyk konde
„ doen geloven, dat hy inmediatelyk door
„ God was geinſpireert, geleert en begun-
„ ſtigt, die zal lichtelyk dat voorrecht be-
„ komen, om van al de waereld meer als
„ eenig ander mensch ge-eert en gehoor-
„ zaamt te worden. Maar in deſe Repu-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ blycke niemant eenige reden altoos heb-
„ bende om te klagen over verdrucking in
„ 't gemoedt; en niemandt hoope van by
„ 't voortſetten van ſyn Religie een party
„ te formeren, om een inbreuck te doen
„ in den Staet, ſoo is 't, dat de verſchil-
„ len in 't gevoelen geen onlusten maken,
„ nog veranderen weynig de genegentheyd
„ in hunne gemeenſamen ommegang en ſa-
„ menſpraaken: zy twistredenen zonder
„ interest of toorn, en hunne oneenighe-
„ den berſten niet uit tot ſmaadheyt of
„ vyantſchap, maar accordeeren zeer ge-
„ mackelyck, zonder eenige verbintenis
„ te maaken. De menſchen leven daar met
„ den anderen als burgeren der werelt,
„ aan den anderen verknocht door den al-
„ gemeenen knoop van menſchelycke be-
„ leeftheyt en bant des vredes, onder d'on-
„ partydige beſcherming van zeer goede
„ wetten, met gelyke aanmoediginge tot
„ allerley konſten en naarſtigheyt, en een-
„ parige vryheyt van ſpeculatie en uitvin-
„ dinge: alle man bezit ſyn ingebeelde
„ heerlycke gaven en verkregene weten-
„ ſchap al ſoo veylig, als ſyn meer weſent-
„ lycke zaken en goederen der Fortuyne.
„ De kracht van Religie onder haar, daar
„ ſe is, legt in een ieders hert; het uy-
„ terlyke daar van is ſlechts een ſtuck van
„ genegentheyd, door het welke men zoekt
„ het geſelſchap der geener, welker ma-
„ nieren, humeuren, discours en aert ons
„ best aenſtaen: en gelyck het in andere

„ plaet-

„ plaetſen toegaet, daer het in alle mans „ keur ſtaet met wien hy wil eeten, ſla- „ pen, te merckt of ten hove gaen: ſoo „ ſchynt het ook hier gelegen te zyn, met „ wien men bidden, te kerk gaen ofte ver- „ geſelſchappen wil in den Godsdienst. „ Daer wordt ook niet meer gelet op de „ een of ander, nogte cenſure geſtreken „ over 't gene yder een in deſe, dan in an- „ dere gelegentheden verkooren heeft".

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Dus verre TEMPLE; een Engelsman, dien men in dit opzicht niet verdagt kan houden, van het aankleven aan eenige Godgeleerde Factiën; die anders over en weder zeker wel wat te klaagen zouden hebben, over ſommiger bitterheden. Dan 't is ons oogmerk niet ons daar mede op te houden; te minder, vermits wy niet ſchryven als een Godgeleerde over de Verſchillen, maar als een Natuurkundige over de natuurlyke Gemoedsneiging der Natie, in de Zestiende en Zeventiende Eeuw. Ook brengen wy, zonder ons over Staatkundige of geſchilzoekende inzigten uit te laaten, de woorden van TEMPLE hier alleen in deeze betrekking te berde; als oogende op het hart der Natie over 't geheel, en geenzins op eenige byzondere inzigten: merkende dit zyn gezegde ſlegts aan, als een kragtig getuigenis van de rechtſchaape inborst der Hollanderen. Onze Natie heeft tog, van overoude Eeuwen af, de broederlyke trouw en vryheid van gewisſen gehandhaafd; en nooit ſtond men, zelfs den geestelyken Druï-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

den of Priesters, eenig gezag toe, dan alleen in zulke zaaken, die de Kerklyke Bedieningen betroffen. Ja men was, ook hier omtrent, nog wel zoo omzigtig, dat men, als kennende de gevolgen der Heerschzugt, die, uit een al te grooten invloed der Manlyke Heerſchappye der Druïden, zouden kunnen ontſtaan, dezelven beteugelde, door het oppergezag in den Godsdienst den zoogenaamden Heiligen Maagden en Vrouwen aan te beveelen: als vastſtellende, dat dezelven, door de zwakheid haarer Sexe, niet zouden onderneemen, de Waereldlyke Heerſchappy en derzelver Wetten te ondermynen. Dit ſchetst ons HOOFT, met eene vrye Vaderlandſche penne zoo leevendig af, dat het der moeite waardig zy 's Mans eigen woorden ter deezer gelegenheid op te geeven. Dus luid zyne taal:

Baeto, Bl. 91.

Maar op wat zede dat de Godheidt wezen wil
Met eer en lof gedient, hier in is groot verſchil:
En ſchier zoo menigh volk, zoo veelerlei gezintheidt,
Wien wysheidt het verſtandt genezen heeft van blindtheidt,
Die ſtemmen over een, dat geen ding bet gevalt
Aan 't Eeuwig Weezen, dan de deftige geſtalt
Van een oprecht gemoedt: en God niet aangenamers
Heeft dan het heiligh hol en zuivre binnekamers
Van vromerborst, daar zich een hart houd met der woon,
In d'edele eerlykheidt der deughden opgezoon.

Maar

Maar dwaasheid algemeen, ſlaand' in den wind de reden,
Zoekt God te paaijen, met een pracht van Staatlykheden.
'T welk nutter is nochtans, en bet de zinnen ſchuimt,
Dan woestheidt, die den dienst der Godtheidt heel verzuimt.
Doch nademaal men niet komt overeen in dezen,
(Hoewel elk heftig houd zyn' zede best te wezen,)
Zoo kan 't geloof des volks, gegrond op wanklen waan,
Wel lichtlyk walen, en geraaken om te ſlaan,
Door zatheid van het oud', of door het kloek bekleden
Van eenigh nieuw gebruik, met ſchyn van betre reden,
Die list oft yver dicht. In dit deel hangt de Staat
Des priesterdoms alleen aan eenen zyden draadt.
Nochtans indien het wil zyn konst te werke ſtellen,
Het zal met deezen draad, zoo teer, ter neder vellen
De Throonen hoogh geboud, en ſtanders vast geplant,
En bruiken tegens een de wapens van het landt.
Uit dit bedenken kwam 't in Duitschland dat 'er d'ouden
De kraft des priesterdoms den Mannen niet betrouwden:
Maar 't opperſte geſach in 't geestlyk ſtonden toe
Aan 't vrouwlyk zaad; op dat de flaauwte van gemoê
Haar moght ontraân den ſtaat der heerſchappy te ſchaden,
Het welk ligtdoenlykheid een ſtout hart aan mogt raden.
De Vorſten boven dien, noch niet gerust van geest,
In d'Onderpriesters, die men veel uit mannen leest,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Behouden aan zich zelf 't bewyzen der genaden,
En willen dat zy ſtraf doen over de misdaden.
Zoo dat van hunner handt een mensch niet vordring ſmaakt,
En ieder Paap ontzigh, en niemant aanhang maakt.
Dit Ryk houd dezen voet.

En ſchoon de overmagt van heerschzugtige Pausſen, met behulp van gemoedbeheerſchende Geestlyken, in laater tyd, de overhand kreege, hebben tog onze Hollanders vervolgens alles aangewend, om dat conſcientie-dwingende gezag, zoo veel hun mogelyk was, met omzigtigheid binnen zekere paalen te houden. Deeze zugt der Natie maakte, dat de inſchikkelyke Paus ADRIAAN DE ZESDE, een Nederlander, te Utrecht gebooren, van wegen zyn beſcheidenheid, in de algemeene hoogagting der Hollanderen deelde. En wil men nog een byzonder voorbeeld van die voortreffelyke gemoedsneiging onzer Voorzaaten, men hoore dan HUIGENS, dien getrouwen Vriend van den Godvrugtigen FREDRIK HENDRIK. Deeze beroemde Man, van geene de minſte onrechtzinnigheid te verdenken, drukt zig, ten aanzien van zyne Christelyke verdraagzaamheid, aldus uit:

Snel-dicht. Bl. 415.

Myn Roomsch-gezinde Vriend, laet ons wys weſen willen,
En niet beginnen daer wy droevig in verſchillen;
Maer daer in ons verſtand
Eens is en ſaemen ſpant,

En

En vrolyk tegenſtaet all' andre misgelooven.
Wy hebben 's ruim genoeg, om t'ſaemen God te loven.
Staet ons geen mengeling van twee Godsdienſten toe,
Ten minſten ſoekt gy mee den hemel als ik doe.
Geneve ga met Roomen
Als d'Oostenrykſche ſtroomen.
Ons Eendracht kan ſoo wel een groot ſtuck weegs beſlaen,
Als daer twee onvermenght veel mylen t'ſamen gaen.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Dit, benevens het voorgaande, zy genoeg, ten bewyze van de natuurlyke inborst der Hollanderen, ten deezen opzichte. Ondanks eenige wreede vervolgingen, bittere vervloekingen, en een onverzoenelyke haat, onder de Geestlyken, helden de Harten van verſtandige Mannen, en welmeenende Burgers, hier te Lande gemeenlyk over tot eene broederlyke verdraagzaamheid, en inſchikkelykheid jegens allerleie Gezintheden. En 't is my altoos opmerkelyk voorgekomen, dat dezulken, die dit ſtuk opentlyk voorſtonden, by geene Natie meerder invloed gevonden hebben, dan by onze Hollanders en Vriezen, die oude handhaavers der Vryheid: overeenkomſtig waarmede deeze manier van denken ook nog geſtadig beklyft, en ſteeds veld wint in het gemoed der Hollanderen van onze tegenwoordige Eeuw; waar van ons de ſtraks volgende beſchouwing zeer overtuigelyke blyken zal leveren.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Ondeugden der voorige Eeuwe.

In 't midden deezer tot dus ver gemelde deugdzaame Gemoedsneigingen der Hollanderen, hadden ze ook, benevens de oude hunner Voorvaderen, hunne eigen nieuwe aankleevende Ondeugden; wel byzonder waren ze nog al vry algemeen verzot op den Drank en het Spel; hierby bragt de Winzugt de fluikeryen op de baan; ook deed hen de Ontugt zig verloopen in wulpſche Venus-bedryven, en vermaak ſcheppen in dartele Spellen, die der onkuiſchheid voedſel gaven. Dat zy meer dan andere Natien tot den drank genegen waren, mogt in hen, zoo lang ze zig voor buitenſpoorigheden hoedden, nog al merkelyk verſchoond worden; in zoo verre het gebruiken van geestryke vogten eenigermaate noodig is voor der Hollanderen Temperament, in dit koude klimaat en dampige Gewest: dan de invoerders der dartele Spellen, der Battementen, en Referynen, maakten 't al te grof. De natuurlyke neiging der Natie tot het opzeggen van Rympjes en Verzen, of het zingen van Liederen, die men oudtyds gewoon was ter eere van Goden of van 's Lands Helden op te neuren, had, met het toeneemen der dartelheid en weelde, veelal onkuiſche minnaryen in vuile Venustael, en ſprookjes van kittebroers, tot onderwerpen; 't welk zoo verre gong, dat ik my ſchaamen zoude 'er voorbeelden van aan te haalen. 't Is ongeloovelyk, hoe ſchandelyk de werken veeler Rederykers vervuld zyn met zulk ſlag

ſlag van ontugtige denkbeelden; die, zoo ze nu, ſtaande onze verbeterde natuurlyke zugt voor de Dichtkonst, in 't licht kwamen, ons niet alleen de veragting van alle braave Vaderlanders, en ſchrandere Dichters, op den hals ſtonden te haalen, maar die zelfs walgelyk zouden zyn in de ooren van 't Gemeen. Dan, hoe zeer deeze laage ſoort van vermaaklykheden ook in zwang ware; 't zat egter in den aart der Natie niet. Het was door 't dartele Brabant ſlegts voor eenigen tyd ingevoerd, en 't geile Spanjen had het vuur der ongeoorloofde minnaryen, hier te Lande, alleenlyk voor eene poos aangeſtookt. Onze deftige Landzaaten behielden desniettegenſtaande veelal de kuischheid in eere, als iets der Natie eigen: en de dartele Spellen der Rederykers, die gemeenlyk door een ſlegt ſlag van Menſchen in 't openbaar vertoond wierden, zag men eerlang trapswyze beſchaafd; waar door de onbeſcheiden hekelaaryen der Rederykers ten laatſte bezweeken, met de opregting van welvoegelyke Schouwburgen in de Steden. De Natie, die altoos natuurlyk een eerlyk tydverdryf vordert, yverde ten ſterkſte om zoodanig iets op eene deftiger wyze te bekomen; de ſchrandere Magiſtraaten ſtemden 'er in toe; en wel onderleide, eerlyke, ja godvrugtige vernuften, ſchaamden zig niet, om leerzaame, deftige, en tevens nuttige vermaaklyke Toneelſtukken voor den dag te brengen. Dit ondervond men bovenal, toen de Amſterdamſche

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Schouwburg, naar den eisch ingerigt, aan eerlyke en billyke Tooneelwetten onderworpen wierd. Daar mede verdween terſtont eene geheele reeks van ſpoorlooze, vuile en ongeoorloofde vertooningen; en men bragt, door dit middel, der Natie eene weezenlyk nuttige uitſpanning te wege. Ook is 't zedert dien tyd met een' algemeenen lof gehandhaafd, en men mag wel wenſchen, dat dit eerlyk tydverdryf, na 't jammerlyk ongeluk dien Schouwburg onlangs, met een vernielenden brand, overgekomen, wel dra op nieuw eene beſchermplaats aldaar vergund moge worden. Buiten dit is 't natuurlyk te dugten, dat men in 't kort weder geheele troepen van allerleie buitenſpoorige Speelers, in byzondere Herbergen, zal zien opdaagen. Dog laat ons, om ten beſluite van dit *Hoofdſtuk* te komen, weder ter zaake keeren. Men merke met ons, na al het voorgeſtelde, betreffende de Gemoedsneigingen onzer Natie, eindelyk hier nog aan, dat de Ondeugden, (hoedanigen 'er altoos in tegenſtelling der Deugden, by een Volk gevonden worden,) die, ſtaande deeze Eeuw, in ons Vaderland haare wortelen ſchooten, nogtans de natuurlyke zoo wel als de beſchaafde Deugden der Hollanderen geenzins overmeesterden; de laatſten wonnen het integendeel zeer verre van de eerſten; en onze Voorzaaten behielden, over 't algemeen, den rechtmaatigen roem van een lofwaardig karakter te bezitten: 't welk wy ten ſlot van al het boven-

vengezegde, nog met het getuigenis van een Roomschgezind Schryver, den Jesuit STRADA, zullen bevestigen; te meer, daar 's Mans taal volstrekt voldoende is, om het aanmerkelykste van 't karakter onzer Natie, in die dagen, beknoptlyk by elkander voor te stellen.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ Dit is, zegt hy, in 't algemeen dat „ volk eygen, zoo zy haar gemoedsneiging mogen involgen; bedrog te haten, „ en na dat zy zelfs vertrouwd worden, „ andren te vertrouwen. Vriendschap en „ geschenken trekken zy haar niet zeer „ lang aan: Tot aangedane leed zyn zy zoo „ gezint, dat zy dezelve haastelyk uit de „ sin stellen: ten ware dat zy bespeuren, „ dat zy versmaat worden, om dat zy 't „ lichtelyk verdragen: in welken gevallen „ zy onverzoenlyk kwaat worden. Hier „ beneven laaten zy zich ook niet ligt „ overhalen, door eene blinde eigen ver- „ metenheid of verwaantheid, om verme- „ ten in te dringen in zaken, die hun ver- „ stand of krachten te boven gaan; alhoe- „ wel dat geene Menschen des werelts „ met gelyke behendigheid en toegang, „ zoo de Zee als de Aarde tot hun behoef „ doorkruissen; zoo dat men van hun, als „ gelyke inwooners van beide deze Ele- „ menten, met reden twyffelen mag, „ waar zy meer t'huis behooren, te Lande „ of ter Zee. Hier in zyn zy ook zeer te „ verwondren, dat zy, God geve wat ge- „ win, ofte wat schaden zy doen, (zoo „ als

F. STRADA, *Nederl. Oorlog.* Bl. 30 en 31.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ als het in de Koophandel zeer dikwyls
„ gebeurt,) dezelve overkomen met zoo
„ luttel gevoelen van droefheid, of van
„ blydschap, schier alsof de zake hun ei-
„ gen niet aanging. Een teken voorwaar
„ van groote gelykmoedigheid, dewelke
„ (zoo ik meene) geholpen word door de
„ koelte die zy genieten, van wegen de
„ gesteltenisse des hemels, die hun over-
„ sulks niet meer hitte of driftigheid in en
„ vloeit. Maar in 't verdedigen en voor-
„ vechten van hun Borgerlyke vryheid,
„ zyn zy des te yveriger, en te vieriger,
„ geen sake boven dezelve stellende oft'
„ hoog agtende; zoo dat zy dikmaals hier
„ door meer tot onredelyke ongebonden-
„ heid als tot een redelyken en waaragti-
„ gen Vrydom gedreven worden. Nu de-
„ zer Menschen kloekmoedigheid, haren
„ handel, veranderinge van hantteeringe,
„ macht, hoe verre gaan zy de naauwe be-
„ palingen van deeze Nederlandsche stree-
„ ke te boven? Nergens is de Militie of
„ gaauwer of den toeloop desselfs grooter
„ en langduuriger; soo dat de God des
„ krygs (*Mars*) de volkren, die herwaerds
„ van alle kanten komen aanlopen, tot
„ den oorlog, als in eene openbare Schoo-
„ le, schynt te onderwyzen; want wat on-
„ bekende Stranden der Zeen; of wat on-
„ gehoorde Kusten des werelts, en heeft
„ de Zeevaart der Nederlanders niet al
„ doorsnuffelt? want hoe de Nature haar
„ binnen naauwer palen des Lands beslo-

„ ten

„ ten heeft, hoe zy wyder velden van de „ zee voor haar zelve geopent hebben, om „ onder haar gebied te brengen en te be- „ woonen (*). Maar de Lakenwevery en „ andere weveryen, en vervullen niet al- „ leen Europa, ſo groot als ze is, maar zy „ dragen het Nederland wyd en zyd met „ hun tot de volkren van Aſia en Afrika; „ zelfs de Westindiſche hebben, uit de „ wolle en linnen handwerken, de namen „ der Nederlandſche Steden geleert. Ein- „ delyk verwonderen wy ons heden over „ de ſeltzame Militariſche inſtrumenten, „ die de Nederlanders of niet bedagt, of „ niet volbragt heeft. En laat het zoo zyn, „ dat men haar voor dezen, na de laagte „ des lands, ook laag en klein van ver- „ ſtand geoordeeld heeft: de tyden en ma- „ nieren zyn nu veranderd, de ſorge voor „ geleerdheid, de Militie van de zee, de „ winſten en profyten van de zeevaart, de „ verhandelinge van penningen, de op- „ bouwinge van de Republyke (die zy zelfs „ geſtigt hebben,) de wonderlyke prakty- „ ken van vier en water, zyn voorwaar „ teekenen van geen klein verſtandt, in- „ voegen dat men naauwlyks diergelyken „ elders, gewisſelyk nergens zoo veel teſ- „ fens, over geheel Europa, als in Ne- „ derland alleen zal vinden".

DE HOLLANDSCHE NATIE.

By

(*) Dit gaf zekeren JOANNES BOTERUS aanleiding, om te zeggen: „ Indien de Hollanders overtuigd „ wierden, dat de Vlekken in de Maan Eilanden „ waren, zy zouden dezelven opzoeken".

DE HOLLANDSCHE NATIE.

By dit zoo loflyke en onpartydige getuigenis, zouden wy een aantal ſoortgelyken van andere Uitheemſche Schryvers, het zy der Spaanſche, der Franſche, of der Italiaanſche zyde toegedaan, kunnen voegen; en ons met naame beroepen op N. BURGUNDUS, MARIANA, BALZAC, ROHAN, TRAJAN. BOCALIN, en zeer veele anderen. Dan die allen, nadien ze zaaklyk overeenkomen, met het reeds bygebragte, en byzonder met het aangehaalde uit STRADA, laaten wy op dit pas berusten; om voorts, in 't volgende *Hoofdſtuk*, een aanvang te maaken van de beſchouwing onzer tegenwoordige Agttiende Eeuwe.

SPECIAL 88-B
34034
v.2
pt.1-2

GETTY CENTER LIBRARY